

22. ÉVFOLYAM

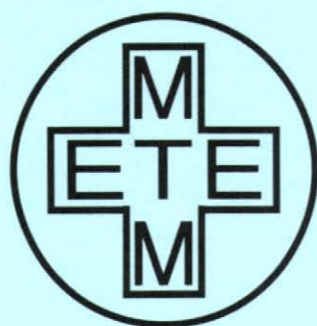
2010

1-2. szám

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok**

6701 Pf. 245

6722 Szeged, Dáni u. 5.

Tel./fax: +36+62+426+043.

Honlapunk: www.heh.hu

E-mail: heh@t-online.hu

Előfizetés: 1000 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 1000 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2010/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,*

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

*AUSTRIA: Valentiny Géza; CANADA: **Horváth Tibor** (alapító);*

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

Planet Corp. Szolgáltató Kft., Szeged

Felelős vezető: Juhász Péter

www.juhasznyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

FEDELES Tamás	Középkori pécsi segédpüspökök <i>Coadjutors of Pécs during the Middles Ages</i>	5
KÁPOLNAI Iván – SZÁVAI Tamás	Pannóniai Szent Márton és tiszteletének emlékei a Kárpát-medencében <i>Saint Martin of Pannonia and his Cult in the Carpathian-basin</i>	21
GLESZER Norbert – ZIMA András	Változatlanág a változásban. A két világháború közötti budapesti zsidó csoportok önképe a megváltozott kárpát-medencei határok függvényében <i>Unchangingness in Change. The Changed Self-image of Budapest Jewish Groups in the Interwar Years as a Function of the Changed Borders in the Carpathian Basin</i>	35
SZECSKÓ Károly	Adalékok Barankovics István (1906–1974) egri éveinek történetéhez <i>Data on István Barankovics's Life – the Period in Eger</i>	63
FÁBIÁN Borbála	Az utolsó bajai ferences házfönök: Vértes Honor <i>The Last Franciscan Superior in Baja: Honor Vértes</i>	69
MOLNÁR Imre	Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap halála körülményeinek magyarázata a lengyel rendszerváltás előtt és után <i>Differing Interpretations of Jerzy Popiełuszko's Martyr's Death Before and After the Change of Regime</i>	77
BURA László	A megújuló egyház. A Szatmári Római Katolikus Püspökség újjászületése 1990–2002 <i>The Renewing Church. Rebirth of the Roman Catholic Episcopacy of Szatmár 1990-2002</i>	97

FORRÁSOK – SOURCES

CÚTHNÉ GYÓNI Eszter	Endrédi Vendel zirci apát fogságának története <i>The Imprisonment of Vendel Endrédi, Abbot of Zirc</i>	163
------------------------	--	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

BALOGH Margit	Búcsú Gergely Jenőtől	183
ZVARA Edina	Egyháztörténeti könyvek 2008/2009	191

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

KAPRONCZAY Károly: A Szolidaritás mártír káplánja: Jerzy Popiełuszko. (Molnár Imre: <i>Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap élete és halála.</i>)	255
GYARMATI György: Molnár Imre könyve Jerzy Popiełuszko életéről és haláláról (Molnár Imre: <i>Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap élete és halála.</i>)	209
FEDELES Tamás: <i>Püspökök, prépostok, kanonokok.</i> Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből (Ism.: G. Tóth Péter)	213

FEDELES TAMÁS

KÖZÉPKORI PÉCSI SEGÉDPÜSPÖKÖK¹

Az egyháztörténeti kutatások meglehetősen keveset foglalkoztak a középkori segédpüspöki intézménnyel, s a segédpüspökök személyével. Ennek háttérében mindezekelőtt a kedvezőtlen forrásadottságok állnak, ugyanis relative kevés kútfő áll rendelkezésre a téma kutatásához. E mellett az sem kedvezett a vizsgálatoknak, hogy Európa-szerte sokkal inkább a püspökök és a székeskáptalanok álltak az érdeklődés középpontjában. Pedig évszázadokon át – különösen a Német-római Birodalom területén – gyakorlatilag a segédpüspökök voltak az egyházmegyék főpásztorai, hiszen a püspökök érsekek politikai feladatokat láttak, gyakran javadalmakat halmoztak, s így egyáltalán nem vagy meglehetősen ritkán tartózkodtak székhelyükön, sőt sok esetben a püspöki ordót sem vették fel.² Ennek fényében nem meglepő tehát, hogy a középkori magyar egyházmegyék területén működő segédpüspökökről sem született eddig önálló tanulmány.³ Ezzel kapcsolatban utalnunk kell a kutatás nehézségeire is, ugyanis a pápai bullák – és ezek nyomán az archontológiai kézikönyvek is – mindössze a kinevezés időpontját, továbbá a püspökség nevét közlik általában az egyes személyek esetében. Ennélfogva további források segítségével nyílik lehetőség az egyes egyházmegyékben működő segédpüspökök azonosítására.

SEGÉDPÜSPÖKÖK A KÖZÉPKORBAN

A segédpüspöki intézmény távoli előzményeként tekinthetünk a keleti területeken a 4. századtól kimutatható vidéki püspökökre (*chorepiscopi, episcopi vagantes*). Ők szemben a városi püspökökkel egy-egy vidéki körzet élén álltak. A vidéki klérus és a hívek választották őket, de a városi püspökök joghatósága alatt álltak, s ők is szentelték fel őket.

- 1 A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj (BO/00057/08/2. sz.) támogatásával készült. A külföldi szakirodalom gyűjtését a Klebelsberg Kunó és a Collegium Hungaricum ösztöndíjak segítségével végeztem.
- 2 BRODKORB, CLEMENS: *Die Weihbischöfe im Heiligen Römischen Reich 1448-1648*. Römische Quartalschrift, 92 (1997) 72-102. (a továbbiakban: BRODKORB 1997) 73.
- 3 Nem véletlen tehát, hogy sem a Korai Magyar Történeti Lexikonban, sem pedig a Magyar Történelmi Fogalomtárban nem található önálló 'segédpüspök' szócikk. Mindkét munka a püspök fogalom magyarázatánál érinti röviden a kérdést. Vö. *Korai Magyar Történeti Lexikon*. Főszerk. KRISTÓ GYULA, szerk. ENGEL PÁL, MAKK FERENC. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 563-564. (Érszegi Géza); *Magyar Történelmi Fogalomtár I-II*. Szerk. BÁN PÉTER. Bp., 1989. II. 127. (Bán Péter).

Nyugaton a Frank Birodalom területén jelentek meg az első vidéki püspökök az 5. században, s majd az angolszász misszió idején vált az intézmény általánossá. Feladataik egyrészt a helyi püspök főpapi teendőiben történő kíségetésére (pl. szentelés, bérmálás), másrészt pedig meghatározott esetekben (pl. távollét, betegség, székhüresedés) a helyettesítésükre terjedtek ki. Európa krisztianizációjában, a pogányok közti misszióban, fontos szerepet játszottak, majd a nagyobb területre kiterjedő egyházmegyékben volt szolgálataikra szükség.⁴ A legeklatánsabb példaként a salzburgi egyházmegye eseteire utalhatunk. Az óriási kiterjedésű terület egyes részei – főként a téli hónapokban – nehezen vagy egyáltalán nem voltak megközelíthetőek az érsek székhelyéről, következésképpen szükség volt a helyi ordinariust képviselő személyek kinevezésére, akik az ő felhatalmazása alapján főpapi teendőiben helyettesítették az „elzárt” részeken is. A dioecesisben a 8. századtól kimutatható karantán *chorepiscopi* hivatalaiból alakultak ki az érsek sajátpüspökségei, melyek később önálló egyházmegyéket kaptak.⁵

A vidéki püspökökkel szemben tapasztalható növekvő bizalmatlanság,⁶ valamint az általuk elkövetett kisebb-nagyobb visszaélések következtében a 9. századtól folyamatosan támadták az intézményt, amely fokozatos megszűnéséhez vezetett.⁷

A Római Katolikus Egyházban ma is működő segédpüspöki intézmény,⁸ gyökerei merőben különböznek a fentebb röviden bemutatottól, dacára annak, hogy a segédpüspökök és a *chorepiscopi* feladatai gyakorlatilag azonosak voltak. A 11–12. századi forrásokban egyre gyakrabban szerepelnek az Elbán túli, majd a 13. századtól a porosz és livóniai püspökök, akiket elűztek székhelyeikről. Ezek a Német–római Birodalom főpapjai mellett találtak menedéket, s végezték mellettük a püspöki ordóhoz kötött főpapi teendőket.⁹ A 13–14. század fordulójától a keresztes hadjáratok során újjáalapított szentföldi egyházmegyék megszűnését követően, a jogigényt továbbra is fenntartotta az egyház *de facto* elvesztett területekre, ezért püspököket szenteltek az *in partibus infidelium* található egyházmegyék számára. E püspökök egy részét a nyugati egyházmegyékben segédpüspökként alkalmazták.¹⁰ Minthogy a püspöki ordó felvétele, a szentelés nem abszolút, azaz mindenképpen egy konkrét székhelyre vonatkozik, így a püs-

4 GOTTLOB, THEODOR: *Der abendländische Chorepiskopat*. Amsterdam, 1963. (Nachdruck) (Kanonische Studien und Texte, Bd. I.) (a továbbiakban: GOTTLOB 1963) 1–75.

5 1072: Gurk, a 12. századtól saját egyházmegyével. 1216: Chiemsee, 1218: Seckau, 1226: Lavant. A saját püspökségek jogilag azt jelentették, hogy az érsek szabadon – elvileg a pápa és a császár befolyása nélkül – tölthette be e püspöki székeket. Szükség esetén az áthelyezésről, sőt az esetleges letételről is az érsek dönthetett. DOPSCHE, HEINZ: *Der Primas im Purpur. Eigenbistümer, Legatenwürde und Primat der Erzbischöfe von Salzburg*. In: 1200 Jahre Erzbistum Salzburg. Die älteste Metropole im deutschen Sprachraum. Hgg. von HEINZ DOPSCHE, PETER F. KRAMML, ALFRED STEFAN WEISS. (Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 18. Erg.-Bd.=Salzburg Studien. Forschungen zu Geschichte und Kultur 1.) Salzburg, 1999. 131–155. itt: 133–135.

6 Több esetben kimutatható, hogy az általuk szentelt egyháziakat alacsonyabb rangúnak tartották a helyi ordinarius szentelte klerikusoknál.

7 A legkésőbb, 1215-ben, Írországban szüntették meg az intézményt. Az ellenük folytatott küzdelemre ld. GOTTLOB 1963. 102–143.

8 ERDŐ PÉTER: *Egyházjog*. Bp., 1991. 254–256.

9 FEINE, HANS ERICH: *Kirchliche Rechtsgeschichte*. Bd. I. Die katholische Kirche. Weimar, 1955.³ (a továbbiakban: FEINE 1955) 327.; PUZA, RICHARD: *Weihbischof*. In: *Lexikon des Mittelalters* Bd. VIII. (1997) (a továbbiakban: PUZA 1997) 2104.

10 PLÖCHL, WILLIBALD MARIA: *Geschichte des Kirchenrechts*. Bd. II. Wien, 1955. (a továbbiakban: PLÖCHL 1955) 117.

pököket mindig egy üresedésben lévő püspöki székhelyre szentelték fel. A keleti, hitetlenek kezén lévő püspöki székhelyek, melyeket a késő középkorban már ténylegesen nem töltöttek be, illetén alkalmasak voltak a segédpüspökök szenteléséhez.¹¹

A 13. századtól egyre nagyobb számban megjelenő menekülő püspökök problémát is jelentettek, hiszen sok esetben az egzotikusnak tetsző püspöki székhelyeiket nyugaton egyáltalán nem ismerték, és az sem volt garantált, hogy a távolról érkezett püspökök egyáltalán fel voltak-e szentelve. Mindebből következően – kihasználva a püspöki szentelésben rejlő lehetőséget – többen közülük visszaéléseket követtek el a megyéspüspök egyházmegyéjében. Ezt megakadályozandó határozott úgy V. Kelemen pápa (1305–1314), hogy a valódi egyházmegye nélküli, tituláris püspököket csak a Szentszék külön engedélyével szentelhetik fel. Praktikusan ez azt jelentette, hogy a helyi ordinarius által felterjesztett személyt a pápa nevezte ki a bíborosi konzisztóriumon.¹²

Röviden említést kell tennünk a koadjutorokról (*coadiutores*) is, akik a segédpüspökhöz hasonló feladatokat láttak el, azonban egyházjogilag tőlük különböző státusban álltak. E szerint amennyiben a püspököt életkora, betegsége vagy más körülmények akadályozták tartósan, akkor a székeskáptalan tagjai többségének konszenzusával egy vagy két koadjutort nevezhetett ki. A szellemileg akadályozott püspök mellé a káptalan 2/3-os többséggel rendelhetett egy vagy két koadjutort, azonban ilyen esetekben a pápát is tájékoztatni kellett.¹³

A segédpüspöki hivatal a 14. század második felében vált általánossá. Ekkorra állandósultak feladataik, s a megyés főpásztorok pedig igyekeztek állandó jövedelmet garantálni számukra, mellyel biztosítani tudták folyamatos helyben tartózkodásukat.¹⁴ A 14–15. század segédpüspökei már nem csupán egy-egy konkrét feladatra kaptak megbízást, hanem általános püspöki hatalmat gyakorolhattak az egyházmegyéjük területén. Feladataik gyakorlatilag a pontifikáliák teljes spektrumára kiterjedtek: oltárt, templomot, temetőt, kegyzsereket szenteltek; vizitáltak az egyházmegyében; a klerikusokat vizsgáltatták, majd feladták nekik a kisebb és a nagyobb egyházi rendeket; a beöltözés, ill. a fogadalomtétel előtt megvizsgálták a leendő apácákat; előkészítették a krizmát nagycsütörtökön; búcsút engedélyeztek a helyi ordinarius felhatalmazásával; valamint kimutathatóak egyházmegyei színódosok vezetőiként (pl. Münsterben). Alkalmanként a segédpüspök egyúttal általános helynökként is működött.¹⁵

11 WEIGL, HERWIG: *Ein Bosnischer Bischof auf Arbeitssuche. Frater Ruger, sein Wirken als Passauer Weihbischof und sein Grab in Zwettl (1305)*. Unsere Heimat. Zeitschrift für Landeskunde von Niederösterreich, 73 (2002:3) 168–194. (a továbbiakban: WEIGL 2002) itt: 173.

12 FEINE 1955. 327–328.; HINSCHIUS, PAUL: *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland*. Bd. II. System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland. Berlin, 1878. (a továbbiakban: HINSCHIUS 1878) 176.; HOFMEISTER, PHILIPP: *Von den Koadjutoren der Bischöfe und Äbte*. Archiv für Katholisches Kirchenrecht, 112 (1932) 369–422. (a továbbiakban: HOFMEISTER 1932) itt: 387.; PLÖCHL 1955. 117–118.; PUZA 1997. 2104.; WEIGL 2002. 173.

13 HOFMEISTER 1932. 382–383.; PLÖCHL 1955. 118–119.

14 HAUSBERGER, KARL: *Die Weihbischöfe im Bistum Regensburg vom Mittelalter bis zur Säkularisation*. In: Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburgs 29 (1995) 33–70. (a továbbiakban: HAUSBERGER 1995) 34.; HINSCHIUS 1878. 174–175.; PLÖCHL 1955. 117–118.; JUNGNTZ, Joseph: *Die Breslauer Weihbischöfe*. Breslau, 1914. 1.

15 BRODKORB 1997. 91.

A segédpüspökök általában a következő terminusokkal bukkannak fel a forrásokban: *suffraganeus*,¹⁶ *in pontificalibus vicegerens*, *vicarius in pontificalibus*, *generalis vicarius in pontificalibus*, *episcopus titulares*.¹⁷

Mivel az anyagi feltételek meglehetősen hosszú ideig bizonytalanok voltak, ill. a helyi püspök kedve szerint alakultak, a szerzetesrendek tagjai sokkal szívesebben vállaltak segédpüspöki feladatot, így sok szerzetest találunk közöttük. A segédpüspökökkel szemben támasztott követelmények között említhetjük az átlagosnál magasabb teológiai és jogi képzettséget, a lelkipásztori munka iránt elkötelezettséget. Ezt a szerzetesrendek – mindenekelőtt a mendikáns rendek – tagjai tudták biztosítani, így nem meglepő, hogy a 15–16. század fordulójáig közülük került ki a német segédpüspökök többsége.¹⁸

NÉHÁNY ADAT A MAGYAR SEGÉDPÜSPÖKÖKRE VONATKOZÓLAG

Mályusz Elemér mindmáig alapvetőnek számító monográfiájában a főpapságról írott fejezet végén szentelt két oldalt a mellettük működő segédpüspököknek. Minthogy előzetes kutatások nem álltak rendelkezésére, csak néhány általános megállapítást fogalmazott meg, majd pedig éppen egy pécsi segédpüspök, a nyugtalan természetéről hírhedt Huendler Vitus pályafutását ismertette.¹⁹ A segédpüspökökkel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy „*mivel az egyházmegye kormányzásának minden gondja reá hárult, iskolázott, tanult és erélyes embernek kellett lennie. Mivel ilyen klerikusokat elsősorban a kolduló rendek neveltek fel, a suffraganeusok túlnyomó része szerzetesek közül került ki.*”²⁰ A segédpüspökök esetében a szerzetesek és világi klerikusok egymáshoz viszonyított arányának meghatározására természetesen csak egy teljességet célzó anyaggyűjtés birtokában nyílhat lehetőség. Mindazonáltal az ismert adatok alapján árnyalni tudjuk a fentebbi megállapítást, ugyanis a 15–16. században a világi klerikusok – elsősorban kanonokok – jelentős számban vállaltak segédpüspöki feladatokat. A középkor alkonyán az esztergomi székeskáptalan tagjai sorában folyamatosan találunk címzetes püspököket,²¹ többnyire az esztergomi érsek suffraganeusait. Kristóf Ilona legújabb kutatásai alapján azt láthatjuk, hogy a váradi káptalanban 1440 és 1544 között tíz kanonok együt-

16 A 8. századtól suffraganeusnak nevezték egy adott egyháztartományban a metropolita joghatósága alá tartozó megyéspüspököket. A 14–15. századtól azonban e szót gyakran használták a segédpüspökökre vonatkozólag. HEIM, MANFRED: *Kleines Lexikon der Kirchengeschichte*. München, 1998. 415–416.

17 BRAND, HANS JÜRGEN: *Fürstbischof und Weihbischof im Spätmittelalter. Zur Darstellung der sacri ministerii summa des reichskirchlichen Episkopats*. In: *Ecclesia militans. Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte Remigius Bäumer zum 70. Geburtstag gewidmet*. Hrsg. WALTER BRANDMÜLLER, HERBERT IMMENKÖTTER und ERWIN ISERLOH. Paderborn/München/Wien/Zürich, 1988. Bd. II. 1–16. (a továbbiakban: BRAND 1988) itt: 9.; HINSCHIUS 1878. 174–176.

18 1448–1648 között a német segédpüspökök 53,8%-a volt szerzetes, s közülük 81,4% koldulórendi. 60%-a végzett egyetemi tanulmányokat. Vö. BRODKORB 1997. 91–92.; Regensburgban 1314 és 1500 között összesen 15 segédpüspök ismert, s valamennyien szerzetesek voltak. Vö. HAUSBERGER 1995. 38.

19 MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 2007.² (a továbbiakban: MÁLYUSZ 2007) 174–175.

20 Uo. 174.

21 SOLYMOSI LÁSZLÓ: *Bevezetés*. In: *Az esztergomi székeskáptalan jegyzőkönyve (1500–1502, 1507–1527)* Közzéteszi: Uő. Bp., 2002. 42.

tal segédpüspökként működött.²² Hasonló tendenciát tapasztalhatunk Győr esetében is.²³ Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy néhány esetben szerzetesek kaptak egy-egy kanonoki stallumot, és egyéb javadalmakat – nyilvánvalóan segédpüspöki szolgálataikat honorálandó. A magyar egyházmegyékben működő segédpüspökök a 15. századtól kezdve tűnnek fel nagyobb számban a kútfőkben. Eddigi ismereteink alapján tehát úgy látszik, hogy ekkortól vált általánossá a gyakorlat a Kárpát-medencében. Lássunk néhány konkrét példát, természetesen a teljesség igényét nélkülözve!

Úgy tűnik, hogy az esztergomi segédpüspökök általában a Kárpátokon túli egykori missziós központra, a milkói (kun) püspökségre kaptak kinevezést. 1453-ban Gergely milkói tituláris püspök mutatható ki esztergomi segédpüspökként.²⁴ 1463-tól viselte a nevezett titulust Turoni Mihály, aki egyidejűleg számos kanonoki stallumot élvezett.²⁵ Pál esztergomi plébánost 1501-ben nevezte ki a pápa a milkói püspöki titulusra, s egyúttal megengedte neki, hogy az esztergomi székeskáptalanban kanonoki javadalmat élvezzen, valamint hogy az érseki jövedelemből évi 100 forintot kaphasson.²⁶ 1509–1512 közt Burján László győri és esztergomi kanonok és főesperes Bakócz Tamás érsek segédpüspökeként tevékenykedett ugyancsak milkói püspökként.²⁷ Természetesen kivételek is akadtak: Andárs termopülei (1495),²⁸ míg Nyási Demeter santorini (1516–1524) püspökként működött az érsek mellett, mint *vicarius in pontificalibus et spiritualibus*.²⁹

1464 őszén II. Pál pápa (1464–1471) epifániai püspökké nevezte ki Péter bácsi kanonokot. Minthogy azonban a nevezett egyházmegye a hitetlenek kezén volt, engedélyezte Péternek, hogy továbbra is élvezze kanonoki javadalmát. Ehhez természetesen megkapta a szentszéki felmentést a kánonjogilag előírt rezideálás kötelezettsége alól. Ugyancsak pápai felhatalmazást kapott, miszerint három általa választott katolikus főpap püspökké szentelheti. A segédpüspöki szolgálataiért az érsek évente 200 aranyforint biztosított szá-

22 KRISTÓF ILONA: *Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526)*. Debrecen, 2008. (Kéziratossági értekezés a Debreceni Egyetemen) (a továbbiakban: KRISTÓF 2008) 51.

23 KÖBLÖS JÓZSEF: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*. Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) (a továbbiakban: KÖBLÖS 1994) 74.

24 Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 44689; BÓNIS GYÖRGY: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Szerk. BALOGH ELEMÉR. Bp., 1997. (Jogtörténeti Tár 1/1.) (a továbbiakban: BÓNIS 1997.) Nr. 2755.

25 Esztergomi és pécsi kanonok, nógrádi főesperes, oltárigazgató, később kalocsai és szentgyörgymezei prépost is. Vö. FEDELES TAMÁS: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) (a továbbiakban: FEDELES 2005.) Nr. 390.; KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900. 103.; EUBEL, CONRAD: *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Summorum Pontificum S.R.E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum Series*. Bd. I–II. 2. Aufl., Münster, 1913–1914. Bd. III. Münster, 1910. (a továbbiakban: EUBEL) II. 211.: 1468. júl. 28-án nevezték ki elődje halála miatt.

26 ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT: *Kutatásaim a római levéltárakban*. Katholikus Szemle, 1896. 605–646. (a továbbiakban: ÉRDÚJHELYI 1896) Nr. 172–173.; EUBEL II. 211. szerint 1502. febr. 17-én nevezték ki.

27 KÖBLÖS 1994. 383 (Nr. 11.)

28 Monumenta Romana Episcopatus Vespremiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára... Editio Collegio Historicorum Hungarorum Romano – A veszprémi püspökség római oklevéltára...Közrebo-csátja a Római Magyar Történeti Intézet, I–IV. Bp., 1896–1907. (a továbbiakban: MREV) IV. 53.; BÓNIS 1997. Nr. 3694.

29 DL 97647 (BÓNIS 1997. Nr. 4189.); DL 25693 (BÓNIS 1997. Nr. 4327).

mára az egyházmegye jövedelmeiből.³⁰ Úgy látszik Péter hamarosan elhunyt, mert 1467 nyarán már Fábrián dersi prépostot nevezte ki a pápai bács-kalocsai segédpüspökké, ugyancsak az epifániai püspöki címmel.³¹ 1511-ben Máté kalocsai kanonok, főesperes és a Szent Anna oltár igazgatója az árkádiai püspöki címre kapott kinevezést.³²

1480 márciusában nevezte ki IV. Sixtus (1471–1484) Szekcsői Gergely ferences atyát sebastei püspökké, majd 1501-ben VI. Sándor (1492–1502) engedélyezte számára, hogy Győrben kanonoki javadalmat és főesperesi hivatalt kaphasson, ezen felül – szintén javadalom-kiegészítésként – egy szombathelyi oltárigazgatóság jövedelmeit is élvezte. Ő tehát a győri püspök mellett látta el a *suffraganeusi* teendőket.³³ Szombathelyi Gáspár győri kanonok és főesperes szintén sebastei címzetes püspökként (1510) szolgált Győrben.³⁴ Szegedi Gergely 1513-ban mutatható ki győri segédpüspökként, titulusa azonban nem ismert.³⁵ Nyalkai Albert győri éneklőkanonok, majd prépost sebastei címzetes püspökként (1513–1521?) segítette a győri megyéspüspököt.³⁶ Őt Pécsi Vízi Ferenc domonkos, majd bencés szerzetes, később pedig győri kanonok követte a megarai tituláris püspökség birtokában (1521–1527).³⁷

Az egri segédpüspökök közül is többet ismerünk. János dagnei püspök 1423-ban a ládi pálos monostort szentelte fel.³⁸ 1435-ben Hermann tripolisi püspök alszerpappá szentelte Bapataki Lászlót.³⁹ Miklós, ugyancsak tripolisi címzetes püspök egyúttal a pilisi ciszterci apátság gubernátora volt 1444-ben.⁴⁰ András dionisiai püspök 1464-ben mutatható ki *suffraganeus in pontificalibus*-ként.⁴¹ György győri prépost 1498-tól bodonyi püspökként volt egri segédpüspök.⁴² Vajai László egri kanonok és főesperes nicomédiai címzetes püspökként (1501–1507) látta el az egri segédpüspöki teendőket.⁴³ 1508 és 1520 között Hám Akác volt Estei Hippolit segédpüspöke, szintén a nikomédiai címet viselve.⁴⁴

János lidai püspök, Benedek zágrábi püspök segédpüspöke a meghatározott ünnepeken a lepoglavai pálos kolostorba zárandóklók, ill. a kolostort támogatóknak 40 napos búcsút engedélyezett 1443-ban.⁴⁵

30 ÉRDÚJHELYI 1896. Nr. 60–63.; EUBEL II. 167.

31 ÉRDÚJHELYI 1896. Nr. 95.; EUBEL II. 167. nem hozza.

32 Uo. 177.

33 ÉRDÚJHELYI 1896. Nr. 170–171.; EUBEL II. 256.; KÖBLÖS 1994. 441 (Nr. 193.)

34 KÖBLÖS 1994. 429 (Nr. 161.)

35 Uo. 426 (Nr. 151.); 1513. november 13-án a bécsi katedrálisban részt vett egy püspökszentelésen, melyről oklevelet állított ki. Vö. KOPALLIK, JOSEF: *Regesten zur Bischöfe und Erzbischöfe Wiens*. Wien, 1894. (= *Regesten zur Geschichte der Erzdiöcese (!) Wien Bd. II.*) Nr. 12.

36 KÖBLÖS 1994. 412–413 (Nr. 108.)

37 Uo. 419–420 (Nr. 133.)

38 BÁNDI ZSUZSANNA: *Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei*. In: Borsodi Levéltári Évkönyv V. Miskolc, 1986. 582–608. itt: 631–632.

39 DL 39912.

40 DL 13766.

41 DL 84981 (BÓNIS 1997. Nr. 3003.)

42 KÖBLÖS 1994. 390–391 (Nr. 35.)

43 EUBEL III. 275., Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 289025; DL 38112.

44 Kinevezve: 1508. július 14. EUBEL III. 275.; DL 86082, DL 69117.

45 MÁLYUSZ ELEMÉR: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az országos levéltárban*. Levéltári Közlemények, 3 (1925) 100–191. (a továbbiakban: MÁLYUSZ 1925) itt: 147.

Damján chalcedoni címzetes püspök Várdai Ferenc erdélyi püspök helynökeként mutatható ki 1520–1521-ben.⁴⁶ Az erdélyi püspök mellett többen argyasi püspökként látták el a főpapi teendőket: többek között Váczy Pál (1480), András erdélyi kanonok (1502) és Gyulai Dénes erdélyi éneklőkanonok (1514–1519).⁴⁷

A PÉCSI PÜSPÖKÖK SUFFRAGANEUSAI

A magyar segédpüspökre vonatkozó adatok – amint láttuk – a 15. századtól tűnnek fel egyre gyakrabban a forrásokban. Pécs a kronológiát tekintve mindenképpen a legkorábbiak közé tartozik, ugyanis az első segédpüspök 1402-ből ismert. Összesen öt pécsi suffraganeus adatható az 1402–1526 közötti korszakból. Közülük ketten (Frank Konrád, Huendler Vitus) a pécsi karmelita konvent, ketten pedig (György, Atádi Márton) a székeskáptalan tagjai voltak. Egy fő (Antal) segédpüspöki hivatal mellett egy Benedek-rendi apátság kommandátoraként mutatható ki, azonban nem volt a szerzetesrend tagja. Valamennyi személy különböző püspöki címet viselt, így nem mutatható ki a pécsi suffraganeusok esetében olyan összefüggés, mint amelyet az esztergomi kollégáik esetében a milkói püspöki címmel kapcsolatban fentebb láthattunk. A konkrét személyek bemutatása előtt röviden érintenünk kell a 14. századi előzményeket is.

Egy 1336-os adat alapján János gercsei főesperes és zágrábi kanonok Koszta László megállapítása szerint Kórógyi László pécsi püspök (1315–1346) mellett működött segédpüspökként.⁴⁸ Az oklevélben szereplő információk szerint János a püspököt képviselte a közte, valamint a pálosok között zajló tizedperben, Visegrádon. A forrásban a főesperes „*generali vicario dicti domini episcopi Quinqueecclesiensis*” titulussal szerepel,⁴⁹ amely egyértelművé teszi, hogy a pécsi püspök általános helynökeként (*vicarius in spiritualibus et causarum auditor generalis*) működött. A segédpüspökök természetesen egyúttal elláthatták a helynöki teendőket is, amint ez pl. a német területeken általános gyakorlatnak tekinthető.⁵⁰ Ugyanakkor az ismert pécsi vikáriusok esetében ez nem volt jellemző. Az 1313 és 1543 közötti időszakból ismert 25 vikárius közül mindössze egyetlen személy, Atádi Márton volt egyúttal segédpüspök.⁵¹ Megfordítva: az öt ismert pécsi segédpüspök közül mindössze egyetlen személy esetében mutatható ki a helynöki tevékenység. Visszatérve János főesperes személyére a zágrábi javadalmak és a pécsi általános helynöki hivatal kapcsán a következőket állapíthatjuk meg. 1326-ban László pécsi püspök a zágrábi püspökség Szentszék által delegált jogvédőjeként tevékenykedett.⁵² Minden bizonnyal ekkor kerülhetett közelebbi kapcsolatba János zágrábi

46 BÓNIS 1997. Nr. 4276, 4299.

47 KARÁCSONYI JÁNOS: *Az argyasi (argesi, ardsisi) püspökség*. Bp., 1905. (A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasó üléseiből. 53. sz.) (a továbbiakban: KARÁCSONYI 1905) 8.

48 KOSZTA LÁSZLÓ: *Püspöki székhely és városfejlődés. Pécs központi funkciói és vonzáskörzete a 14. század közepéig*. In: *Új: Írásbeliség és egyházszerkezet*. Szeged, 2007. (Capitulum III.) 83–112. (a továbbiakban: KOSZTA 2007) itt: 102.; MREV II. 87–88 (Nr. 87.)

49 MREV II. 88–89.

50 BRODKORB 1997. 91.

51 FEDELES TAMÁS: *A püspöki kúria*. In: *A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. Fedeles Tamás, Sarbak Gábor Sümegi József. Pécs, 2009. 165–167.

52 KOSZTA 2007. 102.

főesperessel, akit később helynökévé nevezett ki. Mindenestre érdekes, hogy nem tudunk János pécsi székeskáptalanban viselt kanonikátusáról.⁵³

Amint fentebb említésre került, a püspök vagy a káptalan szükség esetén koadjutort nevezhetett ki a főpap mellé, azonban ez a tisztség sem azonos a segédpüspöki hivattal. Koppenbachi Vilmos püspök (1361–1374) számára 1373 novemberében engedélyezte XI. Gergely pápa (1370–1378), hogy idős korára és egészségi állapotára tekintettel (*multum senex et validudinarius existis*), egy alkalmas *coadiutort* vegyen maga mellé.⁵⁴ Ugyan közvetlen adataink nincsenek a koadjutor személyére vonatkozólag, azonban vélhetőleg a püspök egyik bizalmasáról, Znojmoi (Znaimi) Jánosról lehet szó.⁵⁵ A püspök számára kiállított bullát megelőzően kapott János pápai rezervációt egy pécsi kanonoki stallumra, amely megerősíti e feltételezést. Az okmányból ugyanis értesülünk viselt egyházi hivatalairól és javadalmairól: a magyarországi tizedek pápai *subcollectora*, Vilmos pécsi püspök kedvelt titkára (*dilectus secretarius*) és a Szentszékhez küldött követe, egy pécsi oltár igazgatója, valamint boszniai olvasókanonok volt.⁵⁶

1. György, János fia⁵⁷

Immár több, mint két évszázada ismert a szakirodalomban egy középkori sírkő, mely egykor a pécsi székesegyház Szent Imre kápolnájában volt elhelyezve,⁵⁸ napjainkban pedig a Dómmúzeum galériarészen tekinthető meg. A mészkőből készült, felső szélein trapézzá alakított sírfehlapon mélyített térben látható a főpap relief-szerű faragott alakja. A főpapi ornátust viselő álló alak drágaköves infulával fedett fejét egy kerek, négy bojtos párnán nyugtatja. A vékony, borotvált arcú és nyitott szemű prelátus testét hosszú alba, s felette casula borítja, redőkbe rendeződve. Baljában baculust és két csatos evangéliumos könyvet, mellkasa elé emelt jobbában pedig gótikus kelyhet tart. A pásztorbotot nodusa felett kendővel díszítették. A 174×71cm-es megrongálódott követ az egykori restaurálás során három darabból illesztették össze, sőt az alsó felén a feliratot hordozó keretrészt egykor homokkőből egészítették ki,⁵⁹ később pedig a teljes alsó

53 Vö. TIMÁR GYÖRGY: *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában*. In: Baranyai Helytörténetírás 1981. Pécs, 1982. 13–56.

54 KOLLER, JOSEPHUS: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. I–VII. Posonii, Pesthini, 1782–1812. (a továbbiakban: KOLLER) III. 137–138.; Hasonló okokból (*ut licet ipse ad senilem etatem tenderet*) nevezte ki koadjutorává Gatalóczi Mátyás veszprémi püspök 1443-ban Bodó Miklós bácsi prépostot. TELEKI JÓZSEF: *A Hunyadiak kora Magyarországon*. I–XII. Pest, 1852–1857. X. Nr. 59.; KÖBLÖS 1994. 338–339 (Nr. 132.)

55 FEDELES 2005. 468–469 (Nr. 403.)

56 KOLLER III. 135–137.; Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/1-6. II/1-3. Bp., 1881–1909. (reprint: 2000) (a továbbiakban: MV) I/1. 496.

57 Részletesen ld. FEDELES TAMÁS: „*Georgius episcopus Argensis*”. In: Ünnepi tanulmányok Móró Mária Anna tiszteletére. Szerk. KOKOVI SZABINA – POHÁNKA ÉVA. Pécs, 2009. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 8. 86–94)

58 HENSZLMANN IMRE: *Pécsnek középkori régiségei*. II. Pest, 1870. (Monumenta Hungariae archaeologica 1–2.) (a továbbiakban: HENSZLMANN 1870) II. 270.; SZÓNYI OTTÓ: *A Pécsi Püspöki Múzeum Kötára*. Pécs, 1906. (a továbbiakban: SZÓNYI 1906) 241.

59 SZÓNYI 1906. 238–239.; VERNEL-KRONBERGER EMIL: *Magyar középkori síremlékek*. Bp. 1939. (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti In-

negyedét pótolni kellett. A sírzárókó egy meglehetősen gyakorlatlan kőfaragó munkája, amely nem csak a püspökfigura kidolgozásának kvalitásában, hanem a gótikus minusz- kulás feliraton is tetten érhető. Az olvasást megkönnyítendő, a 19. században fekete festékkel színezték a betűket, amint az egykori képeken látható,⁶⁰ azonban ez sem segí- tette elő a helyes interpretációt.

A püspök nevét Demetriusként, Grociusként végül helyesen Györgyként oldották fel. A püspökség nevének azonosítására is több kísérlet történt, míg végül a kútfők se- gítségével az argyasi (Curtea de Argeș Románia területén) egyházmegye vált elfogadot- tá.⁶¹ A korábbi kutatási eredmények, a sírkő, és az írott források segítségével egyértel- műen kijelenthetjük, hogy György argyasi püspök sírfeclapjáról van szó, melynek felirata a következőképpen oldható fel: hic + iacet + sepultus + georgius + episcopus + argensi(s) + anno dni MCCCC(II) – Itt nyugszik eltemetve György argyasi püspök. Az Úr 140(2). esztendejében.

A szóban forgó püspöki székhely alapítására 1382-ben került sor a havasalföldi Vaj- daság területén, azonban négy esztendő múlva gyakorlatilag megszűnt. Ezt követően címzetes püspökségként működött tovább.⁶²

Az argyasi püspökök sorában ötödik helyen szerepel György pécsi kanonok.⁶³ 1402. február 20-án állította ki IX. Bonifác pápa (1389–1404) kancelláriája azt a bullát, mellyel János fia György felszentelt papot, a pécsi székesegyház kanonokját a János püspök halá- lával megüresedett argyasi püspökségre nevezte ki, s egyúttal meghagyta neki, hogy a ki- nevező oklevél kiváltását követően személyesen tartózkodjon püspöki székhelyén.⁶⁴ Minthogy azonban ekkor már a püspökség ténylegesen nem működött, természetesen csak a kancellária által alkalmazott formulának kell tekintenünk a rezideálásra vonatko- zó előírást. Ennek fényében magától értetődőnek tarthatjuk, hogy a Szentszék ugyan- azon a napon egy másik bullát is kiállított György részére. Ebben az oklevélben a pápa engedélyezte számára, hogy más városban és egyházmegyében tartózkodjék, és gyakorol- hassa a főpapi teendőket a helyi ordinarius jóváhagyásával.⁶⁵ Ezek alapján teljes mérték-

tézetének Dolgozatai 60.) (a továbbiakban: VERNEI-KRONBERGER 1939) 25. (A sírkővel kapcsolatos szakirodalomban Lóvei Pál segített eligazodni. Segítségét ezúton is köszönöm.)

60 SZÓNYI 1906. 237. (768. kép)

61 KOLLER, JOSEPHUS: *Prolegomena in historiam Episcopatus Quinqueecclesiarum*. Posenii, 1804. IV. tá- bla, 2. ábra.; KOLLER II. 238.; HENSZLMANN 1870. II. 268–270.; SZÓNYI 1906. 238–241.; SZÓNYI OTTÓ: *A Pécsi Dómmúzeum*. Magyar Művészet, 5 (1929) 508–536. itt: 532, 536.; VERNEI-KRONBERGER 1939. 25.; TÓTH SÁNDOR: *Veszprémi középkori sírkőtöredékek (a Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése II.)*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 2 (1964) 168, 181/10. j.

62 KARÁCSONYI 1905. 8.; KMTL 459. (Kosztai László); TÖRÖK JÓZSEF: *A tizennegyedik század magyar egy- háztörténete*. Bp., 2004. (Keresztény Századok) 88–89.

63 KARÁCSONYI 1905. 8.

64 „*Bonifacius etc. Dilecto filio Georgio Johannis Electo Argensi...Postmodum vero dicta Argensis ecclesia per obitum dicti Johannis Episcopi, qui extra Romanam Curiam diem clausit extremum, vacante, Nos... ad te Georgium, tunc canonicum ecclesie Quinqueecclesiensis, in sacerdotio constitutum ... Volumus autem, quod postquam presentes litteras habes expeditas, ad prefatam ecclesiam Argensem te transferes et residesa personaliter in eadem...*” MV I/4. 410.; Reg.: Zsigmond-kori oklevéltár. I–X. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR, BORSA IVÁN, C. TÓTH NORBERT. Bp., 1951–2007. (a továbbiakban: ZsO) II/1. Nr. 1455.; A püspökök lis- táját ld. EUBEL I. 105.

65 „*volentesque personam tuam specialibus gratis et favoribus honorare, tibi, ut ...in quibuscumque ponti- ficalia exercere et in huiusmodi aliis civitate et diocesi, dummodo ad hoc Ordinarii loci accedat assensus, pontificalia exercere et in huiusmodi aliis civitate et diocesi residere libere et licite valeas...*” MV I/4. 411.

ben elfogadhatónak tartom Karácsonyi nézetét, mely szerint „fölhatalmazást nyert, hogy másutt is végezhesen püspöki teendőket, tehát biztosan másutt volt in pontificalibus helytartó”.⁶⁶ Kézenfekvőnek látszik, hogy a Pécssett egyházi javadalmat viselő klerikus, stalluma székhelyén vállalt segédpüspöki feladatokat, s illetén Alsáni Bálint bíboros, pécsi püspök (1374–1408) suffraganeusaként tevékenykedett. E hipotézist támasztja alá egy későbbi forrás is, mely eleddig elkerülte a kutatók figyelmét. Jelesül Kálnói András püspök (1445–1455) által a 15. század derekán kiadott oklevélről van szó, amely arról tájékoztat, hogy néhai György argyasi püspök egykori suffraganeus korábban betegsége miatt már nem tudta újrászentelni a Tolna *archidiaconatus* templomait.⁶⁷

György pályafutását néhány további elemmel ki tudjuk egészíteni. 1394-ben kanonoki javadalomhoz jutott a Mecsekalján, ugyanis ekkor pápai provízió folytán kapta meg a Szilveszter fia: Szilveszter halálával megüresedett stallumot a székeskáptalanban. E beneficiuma előtt már birtokában volt a székesegyházban lévő Mindenszentek kápolna rektorátusának, amint a bullából értesülünk.⁶⁸ A pápai kamara becslései alapján a kanonoki javadalom minimálisan 50, míg a kápolnaigazgatóság 30 aranyforint jövedelmet biztosított számára évente.⁶⁹ A kanonoki stallum birtokában György az egyházi közép réteg tagjává vált, s a minimálisan várható évi 80 forintos jövedelemmel az átlagra jellemző életmódot folytathatott.⁷⁰

Fentebb említésre került, hogy az argyasi püspökség már alapítása idején – finoman fogalmazva is – a legszerényebben dotáltak közé tartozott. Ez az állapot pedig megszűnését követően tovább romlott, s éppen a püspökség szegénysége miatt mentesültek a pápai taxa fizetése alól az 1399 és 1418 között kinevezett főpapok.⁷¹ Éppen ez volt az egyik oka, hogy pécsi kanonoki javadalmát továbbra is megtartotta.⁷² 1411-ben egy újabb megüresedett kanonoki stallumot kapott a pápától, commendaként. A pápai bulla arról tájékoztat, hogy a hitetlenek között lévő argyasi püspökség (*ecclesia sua Argensi, que inter infideles constituta existit*) egyáltalán nem jövedelmezett, s mivel György régóta főpapi teendőket lát el Pécssett és az egyházmegyében (*in civitate ac diocesi Quinqueecclesiensi pontificalia per nonnulla tempora exercevit*) a kanonoki testület már eddig is az üresedésben lévő stallummal és a hozzá tartozó prebendával támogatta, hogy prelátusként nehogy koldulásra szoruljon.⁷³

György valamikor 1418 táján hunyhatott el, ugyanis ez év november 28-án V. Márton pápa (1417–1431) a halála folytán megüresedett argyasi püspökséget Ófalui János esztergomi egyházmegyés Benedek-rendi szerzetesnek adományozta.⁷⁴

66 KARÁCSONYI 1905. 7.

67 Az oklevél Huendler Vitus karmelita szerzetes, pécsi segédpüspök formuláriumában maradt fenn. „*Andreas...Epsicopus Quinqueecclesiensis...quondam Dominus Geor(g)ius Episcopus Argensis olim Suffraganeus noster vivente propter sui Corporis continuas infirmitates reconciliare non potuisset*” KOLLER IV. 315.

68 MV I/3. 250-251.; Reg.: ZsO I. Nr. 3389.

69 Uo.

70 MÁLYUSZ 2007. 81–83.

71 „*liberatus propter paupertatem*”. Vö. *Taxae pro communibus servitiis. Ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1445 confectis. Excerpsit: HOBERG, HERMANNUS.* Città del Vaticano, 1949. (Studii e Testi 144.) 13.

72 Kápolnaigazgatóságról 1394 után nincsenek információink. Vö. FEDELES 2005. 372. (Nr. 134.)

73 ZsO III. Nr. 195.

74 EUBEL I. 105.

2. Frank Konrád

A karmelita szerzetesről mindössze egyetlen forrás tájékoztat, jelesül Huendler Vid segédpüspök Klosterneuburgban őrzött leveleskönyve. E szerint Konrád 1423-ban Albeni Henrik pécsi püspök (1421–1444) mellett látta el a suffraganeusi teendőket lidai címzetes püspökként.⁷⁵ A neve alapján feltehetően németajkúnak tarthatjuk. További információk hiányában nem tudjuk bizonyosan, hogy melyik rendházból került a püspök szolgálatába. Kézenfekvő lenne annak feltételezése, hogy az 1372-ben alapított pécsi karmelita konvent tagja lett volna, azonban a konvent korai működése kevésbé ismert, sőt 1436-ban gyakorlatilag újjá kellett alapítani. Mindenesetre egy 1410 tájára keltezhető levélrészlet arról tájékoztat, hogy Eberhard zágrábi püspök, aki az 1409–1410 közötti széküresedés idején kormányozta a pécsi egyházmegyét, s nem mellesleg a két következő pécsi megyéspüspök, Albeni János és Henrik nagybátyja volt a pécsi konvent alapítója.⁷⁶ Ezen adatok alapján teljes mértékben elfogadhatónak tartom Regényi Kund megállapítását, miszerint a pécsi karmelita rendház alapítása nem egyetlen eseményként, hanem egy hosszabb folyamatként kell értékelnünk, melyet a pécsi püspökök szívügyüknek tekintettek.⁷⁷

3. Huendler Vitus

A középkori pécsi segédpüspökök közül kétségkívül a legismertebb személy, köszönhetően az általa összeállított leveleskönyvnek.⁷⁸ A bécsi eredetű karmelita perjel rokonságban állt V. László király (1440–1457) dajkájával, a korona elrablását megszervező Wolfram Ilonával.⁷⁹ 1441 és 1443 között, majd pedig 1449-ben a pécsi konvent priorjaként irányította a szerzetesek életét.⁸⁰ 1447-ben a budai kolostor előljárójaként,⁸¹ majd 1462 táján tartományfőnökként mutatható ki.⁸²

75 KOLLER III. 336–337.; „...per Venerabilem in Christo Patrem dominum Conradum Frank Ordinis Fratrum beate Marie Virginis Dei Genitricis de Monte Carmelo Dei et Apostolice Sedis gracia Episcopum Lidensem Suffraganeum Quinqueecclesiensem in Die Sanctorum Patriarcharum Abraham, Ysaac et Jacob in domo habitacionis sue Anno Domini MCCCC vicesimo tercio” KOLLER IV. 250. Konrad Eubel kézikönyvében felsorolja a lidai püspököket, de köztük nem említi a pécsi karmelitát. Vö. EUBEL II. 196.

76 „Dominus Dominus Eberhardus episcopus Zagrabienensis fundator ipsius Claustris Sancte Ladislai” REGÉNYI, KUND MIKLÓS: *Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter*. (METEM-Bücher Bd. 31.) Bp. – Heidelberg, 2001. (a továbbiakban: REGÉNYI 2001) 54/67.j.

77 Uo. 54–55, 63.

78 CSONTOSI JÁNOS: *Könyvbúvárlatok Ausztriában*. Magyar Könyvszemle, 15 (1890) 38–39.

79 MÁLYUSZ 2007. 174.

80 1449 májusában részt vett a karmeliták straubingi káptalanján „Item officium prioratus conventus Quinque Ecclesiensis committimus reverendo domino domino Vito episcopo et suffraganeo ecclesie predictae” DECKERT, ADALBERT: *Die Oberdeutsche Provinz der Karmeliten nach der Akten ihrer Kapitel von 1421 bis 1529*. Rom, 1961. (Archivum Historicum Carmelitanum, Vol. 1.) 43, 360–363.

81 REGÉNYI KUND: *Karmeliták a középkori Magyarországon*: In: KOSZTA LÁSZLÓ (szerk.): *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*. Szeged, 1998. 67–82. itt: 79.

82 „Prior Provincialis per Alamaniam et Hungariam Fratrum ordinis beate Marie Genitricis Dei de monte Carmeli Frater Vitus Huendler de Wyenna”. KOLLER IV. 270.; A magyar konventek a felnémet (Alemannia Superior) provinciához tartoztak a késő középkorban. REGÉNYI 2001. 29–30.

Kálnói András püspök (1445–1455) a székeskáptalan jóváhagyásával segédpüspökévé nevezte ki, s éves salláriumát 200 aranyforintban állapította meg.⁸³ V. Miklós pápa (1447–1455) kancelláriája 1448. március 15-én több oklevelet is kiadott Huendler számára. Az első bullában a Mihály halála folytán megüresedett bodonyi püspökséget adományozta neki.⁸⁴ Ugyancsak engedélyezte számára, hogy mivel egyházmegyéjének székhelye *in partibus infidelium* található, választott bodonyi püspökként Pécssett és a pécsi egyházmegyében gyakorolhassa főpapi teendőit.⁸⁵ Ugyancsak megkapta a Szent-
atya hozzájárulását, hogy két vagy három püspökkel konszekrálthassa magát.⁸⁶ A szentelésre Bécsben, a karmelita templomban került sor ugyanazon esztendő szeptember elsején. A szertartást Frigyes regensburgi, Ferenc assisi és Zsigmond szalónai püspökök végezték.⁸⁷ Püspöki primiciáját (*primae Missae Pontificalis*) szintén a bécsi karmelita kolostorban mutatta be, a következő napon.⁸⁸

Működése során a püspöki ordóhoz kötött feladatok széles skáláját végezte: búcsúengedélyeket adott ki,⁸⁹ klerikusokat szentelt,⁹⁰ templomokat, kápolnákat és oltárokat konszekrálta.⁹¹ András püspöktől kapott felhatalmazása alapján az egyházmegye területén álló egyházi épületek, temetők újraszentelését (*reconsecrare vel reconciliare*) végezhette.⁹² A kiközösítetteket feloldozásban részesíthette,⁹³ s mindemellett arra is van adatunk, miszerint a katedrálisban izraelitákat keresztelt.⁹⁴

A segédpüspöki hivatalt András püspök utódai alatt is ellátta, noha nem volt mindig zökkenőmentes kapcsolata a helyi püspökökkel. Folyamatosan különböző, elsősorban anyagi természetű kérésekkel fordult a főpapokhoz. Hol a segédpüspöki jövedelmeinek kifizetését,⁹⁵ hol további egyházi javadalmakat,⁹⁶ illetőleg főpapi rangjához méltó há-

83 „*coadjutor sive Vicarius noster Pontificalibus*” KOLLER IV. 261.

84 Az oklevél datálásában a következőket olvashatjuk: „Datum Rome apud Sanctum Petrum Anno Incarnationis Dominice Millesimo quadringentesimo quadragesimo septimo. Idus Martii Pontificatus nostri anno primo. (KOLLER IV. 256.) A pápák azonban a választásuk és koronázásuk közötti időszakban *electus episcopus*nak címezték magukat, s a bullák datálásában is eltérő formulát alkalmaztak: a *pontificatus nostri* formula helyett a *suscepti a nobis apostolatus officii* kifejezést. (FRENZ, THOMAS: *Die Kanzlei der Päpste de Hochrenaissance (1471–1527)*. Tübingen, 1986. /Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, Bd. 63./) V. Miklós pápát 1447. március 6-án választották, március 19-én koronázták (SCHIMMELPFENNIG, BERNHARD: *Das papsttum. Von der Antike bis zur Renaissance*. Darmstadt, 1996. 4 368.), így március idusán (15-én) még csak Róma választott püspöke volt. A kancelláriai adminisztrációban is ez tükröződött, ugyanis a *supplicatio*s regisztrumok esetében is 1447. március 19-én kezdődött pontifikátusának első éve. (Vö. LUKCSICS PÁL: *XV. századi pápák oklevelei*. I–II. Bp., 1931–1938. (a továbbiakban: LUKCSICS) II. 26, 241.) Ebből, s a folyamodványokra adott engedélyek kiállítási időpontjából következőleg bizonyosan egy esztendővel később, 1448-ban kelt az ominózus bulla. Helyesen datálta EUBEL II. 121.

85 „*pontificalia in civitate et dioecesi Quinqueecclesiensi cum licentia diocesani exercere possit*” LUKCSICS II. Nr. 1018.

86 Uo. Nr. 1019.; KOLLER IV. 257–258.

87 KOLLER IV. 261–263.

88 Uo. 281.

89 DL 14433; KOLLER IV. 272–275, 322.

90 KOLLER IV. 249–250, 276–277, 288–289, 306.

91 Uo. 322.

92 Uo. 308, 312–313, 319.

93 Uo. 319–320.

94 Uo. 344–345.

95 Uo. 325, 342–343.

zat kérte.⁹⁷ Emellett másokat is kisebb-nagyobb kérésekkel „zaklatott”. Abolmai Tamás nemestől halastavába négy hordó halat,⁹⁸ a pécsváradai bencés apáttól bort,⁹⁹ a bélai ciszterci apáttól és egy nemes hölgytől mitrájába és gyűrűbe drágaköveket kért.¹⁰⁰ Mindemellett kisebb kézpénzt is kéregetett, sőt 99 aranyforintért még infuláját és pásztorbotját is zálogba vetette.¹⁰¹ Mindenesetre jelentős vagyona tett szert, amint egy levélben erre vonatkozólag egyértelmű utalást találunk.¹⁰²

Mályusz Elemér találó megfogalmazása szerint „*Nyughatatlan természete arra ösztö-
nözte, hogy állandóan ostromolja a püspököket*” suffraganeusi állásért folyamodva.¹⁰³ Több helyre ír személyesen, illetőleg képviselői útján folyamodványt, így Váradra, Egerbe, Kalocsára, Zágrábba, Erdélybe, sőt Boroszlóba is.¹⁰⁴ Különösen ez utóbbi kérés mutatja kedvezőtlennek Janus Panoniushoz fűződő kapcsolatát. A korábbi pécsi nagyprépost, Beckensloer Jeromos briegi kanonok próbálta számára az állást kijárni. A kérés indoklásaként az szerepel, hogy János pécsi püspök elődjétől eltérően nem kedveli a németeket, őt pedig nem tűri meg az egyházmegyében.¹⁰⁵ Végül fáradozásait siker koronázta, ugyanis 1465-ben a sziléziai származású Beckensloer János nyerte el a váradi püspöki széket, s Huendlert tette meg segédpüspöknek.¹⁰⁶ 1467-ben azonban már ismét Pécsett találjuk,¹⁰⁷ mivel a váradi levegő igen kedvezőtlen volt számára.¹⁰⁸ Mindazonáltal nem volt szokatlan jelenség, hogy ugyanaz az a személy egymást követően több egyházmegyében teljesített segédpüspöki szolgálatot.¹⁰⁹ Vélhetőleg ekkortájt nyerhette el a gotói ciszterci apátság javadalmát, mivel egy 1467-re datált forrás szerint az apátság kormányzója volt.¹¹⁰ A rendelkezésre álló adatok alapján 1469-ig mutatható ki pécsi segédpüspöki működése, ezt követően eltűnik a forrásokból.¹¹¹

Noha klasszikus műveltséggel rendelkezett,¹¹² mégsem tartozott Janus szellemi partnerei közé, s illetén talán nem túlzó a boroszlói álláskérő levélben megfogalmazott

96 Uo. 317.

97 Uo. 311–312, 342.

98 Uo. 322.

99 Uo. 302.

100 Uo. 328–329.

101 FEDELES 2005. 312. (Nr. 1.)

102 „nam pretactus Dominus (scilicet Vitus F.T.) habundat rebus et pecunia, habet enim magnos proventus de officio suo, similiter habet, canonicatum et rectoratum altaris, et quolibet illorum habunde potest haberi sustentacionem” KOLLER IV. 297–298.

103 MÁLYUSZ 2007. 175.

104 KOLLER IV. 326–328, 339–341, 345–347, 354–355.

105 „olim Domini Nicolai Quinqueecclesiensis, qui multis favoribus eum prosequatur, licet ille totus Tewtunus, et alius, scilicet Dominus Episcopus Hungarus, cui usque ad mortem servivit; nunc autem successor, qui tantum non favet Alamanis, non poterat ipsum bonum Patrem tollerare.” Uo. 345–346.

106 Tévesen helynöknek tartja: KRISTÓF 2001. 68–69.; KRISTÓF 2008. 240–241.

107 BUNYITAY VINCE: *A váradi püspökség története*. I–IV. Nagyvárad, Debrecen, 1883–1935. II. 147.

108 „aura prefate civitatis est multum impetuousa nostreque nature contraria” KOLLER IV. 248.

109 Dietrich von Minden ferences szerzetes 1257-es végrendeletében felsorolta segédpüspöki szolgálati helyeit: Köln, Mainz, Trier, Hildesheim, Minden, Münster, Paderborn, Osnabrück, Utrecht, Worms. Vö. BRAND 1988. 13.

110 „Gubernator monasterii Honeste Vallis de Gotho” KOLLER IV. 344.

111 Uo. 246–248, 254–260, 339.; REGÉNYI 2001. 55.

112 Egyik levelében Arisztotelész Nikomakhoszi Etikájára utalt a barátságáról szóló okfejtés alapján: „teste Aristotele in ethicis, qui dicit. Amicicia bonorum, quo augetur?” KOLLER IV. 332–333. Egy német szálóige gyűjteményt is összeállított. Uo. 295–296.

megállapítás. Janus két gúnyepigrammáját is neki címezte, melyek közül a Vitusra című különösen érzékenyen érinthette.

In Vitum
Nomine te Vitulum qui dixit, Vite,
minuto,
Verius hic potuit dicere, Vite, bovem.

Vitusra
Mondd, Vitusom, nevedet Vitulusnak
kell-e becézni?
Mert hát nem kicsi borj vagy te, barátom:
ökör!

(Újvári Károly fordítása)¹¹³

4. Antal, Imre fia

Ernusz Zsigmond 1473-ban kapta a püspökséget az uralkodótól, azonban ekkor még nem volt pappá szentelve. Három évvel később sem vette még fel a magasabb egyházi rendeket, ugyanis apja Ernusz János bán 1476-ban készült végrendeletében többek között arra kérte, hogy végre szenteltesse fel magát.¹¹⁴ Nem tudjuk, hogy végül ez megtörtént-e, illetőleg ha igen: mikor, mindenestre ettől függetlenül az egyházmegye hívei nem szenvedtek lelkiekben hiányt, ugyanis Antal megarai (*episcopus megarensis*) címzetes püspök személyében segédpüspököt vett maga mellé. Antalt 1480. május 31-én erősítette meg a pápa a püspökségben,¹¹⁵ s ugyancsak e hónapban kapta meg a szenttrinitási bencés apátságot *commendaként*. Ez utóbbi javadalmával kapcsolatban egy a szakirodalomban megjelenő korábbi nézetet kell korrigálnunk. A trinitási apáthoz intézett egy-egy 1475-ös és 1479-es pápai mandátum alapján az a vélemény alakult ki, hogy már ekkor is Antal lett volna a kommendátor.¹¹⁶ A források ugyanakkor nem nevezik meg név szerint az apátot, csak általánosságban utalnak rá.¹¹⁷ Az 1480. május 17-én kelt pápai bulla azonban minden kétséget eloszlat ezzel kapcsolatban: IV. Sixtus (1471–1484) az üresedésben lévő monostort Antalnak adományozta.¹¹⁸ Úgy tűnik, hogy apátsága ügyeit fontosnak tartotta, így 1486-ban egy a monostor birtokait érintő határjárás és iktatás alkalmával, személyes jelenlétével igyekezett az apátság javait

113 Janus Pannonius összes munkái. Közrebocsátja V. KOVÁCS SÁNDOR. Bp., 1987. 205.

114 „Item rogo filium meum Sigismundum episcopum ecclesie Quinqueecclesiensis ut quantocius promoveatur ad (...)os clericorum ordines et faciat se consecrari in episcopum” Vö. Zala vármegye története. Oklevéltár II. Szerk. NAGY IMRE, VÉGHÉLYI DEZSÓ, NAGY GYULA. Bp., 1890. Nr. 320. (605–610.)

115 EUBEL II. 208.

116 Vö. A pannonthalmi Szent-Benedek-Rend története. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ – SÖRÖS PONGRÁC. I–XII/B. Bp., 1902–1916. XII/B. 338–339.; HERVAY FERENC LEVENTE: *A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon*. In: *Paradisum plantavit: Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Szerk. TAKÁCS IMRE. Pannonthalma, 2001. 461–548. itt: 516.

117 1475. okt. 29.: „Abbat de Sanctatrinitate et Preposito Sancte Anne de Soklós (sic!)”; 1479. aug. 12.: „Abbat monasterii de Sanctatrinitate Quinqueecclesiensis diocesis” Vö. CZAICH Á. GILBERT: *Regesták a római Dataria-levéltárak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből*. In: *Történelmi Tár*, 1899. 1–17., 235–272. itt: 12, 242.

118 „Nos verum et ultimum dicti Monasterii vacationis modum, etiamsi ex illo quevis generalis reservatio resultet (...) Monasterium predictum Tibi per Te una cum Ecclesia Megarensis (...) tenendum et gubernandum” KOLLER IV. 424.

óvni.¹¹⁹ 1491-ben Szenttrinitáson keltezte a szekszárdi apáthoz és monostorához címzett levelét, melyben Titus szerzetest ajánlja figyelmükbe.¹²⁰ 1498-ban szentszéki engedélyt kapott, hogy a szenttrinitási apátságban szentmisét celebrálhasson.¹²¹ Segédpüspöki teendőiről egy papszentelés kapcsán értesülünk. 1504 februárjában Pécssett pappá szentelte Haný Mihályt a veszprémi püspökség kormányzója, Bellus Russus Tamás kérésére.¹²² Ez egyúttal az utolsó információnk róla.

5. Atádi Márton¹²³

Az első rá vonatkozó adatunk egy 1507 májusában kiállított okleveléből származik, melynek tanúi között pécsi főesperesként említik.¹²⁴ 1513-ban, Rómában tartózkodott II. Ulászló király (1490–1516) követeként. Ekkor már a maróti prépostság birtokában nevezte ki a Szentatya apostoli protonotáriusnak és a lateráni palota *comes*ének, valamint felhatalmazta, hogy közjegyzőket nevezhessen ki.¹²⁵ 1516. szeptember 1-én nevezte ki a pápa az augustopolisi püspökségre,¹²⁶ s ezt követően Szatmári György pécsi püspök (1505–1522) suffraganeusaként működött. 1517 januárjában Iohannes Baptista Castelli fizette ki nevében a javadalmi után esedékes illetéket Rómában.¹²⁷ Ekkor a következő javadalmakat tartotta kezében: egy pécsi kanonoki stallum, a székesegyházi főesperesi hivatal, a maróti Szűz Mária egyház prépostsága, valamint – a szintén pécsi egyházmegyében lévő – athinai templom Szent Lőrinc oltárának örökös kápláni tisztsége. E javadalmak éves bevételét a pápai kúria tisztviselői 200 dukátra becsülték, amelyekért Márton 30 dukát „illetéket” fizetett. Szatmári püspök familiájához tartozott, sőt Bakócz Tamás környezetében is feltűnt. Az 1518-as perben, mely a Bakócz (ill. az Erdődyek) kegyurasága alá tartozó körmendi Ágostonos remetekolostor szerzetesei ügyében folyt, ő volt a bíró.¹²⁸ Szatmári utóda Csulai Móré Fülöp pécsi püspök (1522–1526) is segédpüspökként, valamint helynökként alkalmazta.¹²⁹ 1526-ban, Pécssett kelt oklevelében közjegyzővé nevezte ki Attádi Kálmán veszprémi egyházmegyes

119 KÓFALVI TAMÁS: *A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526*. Szeged, 2006. Nr. 832.

120 „Datum in Monasterio nostro Sancte Trinitatis” DF 208310 (KOLLER IV. 463.)

121 KÖRMENDY JÓZSEF: *Annatae e regno Hungaria provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421–1536*. A magyarországi egyházmegyék javadalmainak annátái. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 21.) Bp., 1990. (a továbbiakban: KÖRMENDY 1990) Nr. 197.

122 1504. febr. 24.: DF 278332. Egyelőre az utóbbi adatok nem probléma mentesek. Eubelnél ugyanis a megarai püspökség már 1492. május 2-án Pesti Márton kezén van. Őt 1500-ban az itáliai Péter követi, majd 1503-ban Már egy bizonyos Német János neve olvasható. Vö. EUBEL II. 208.

123 FEDELES 2005. 317–318 (Nr. 15.)

124 1507. máj. 29.: DF 232222.

125 1513. szept. 14. MÁLYUSZ 1925. 178. (Nr. 100.)

126 EUBEL II. 123. és III. 137.

127 1517. jan. 26.: KÖRMENDY 1990. Nr. 224.

128 ERDÉLYI GABRIELLA: *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán*. Bp., 2005. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 38.) 37.

129 1525. jan. 5.: „Martinus de Attad episcopus Augustopolitanensis archidiaconus cathedralis et canonicus a cin spiritualibus ecclesie Quinqueecclesiensis vicarius et caesarum auditor generalis” DL 24047.

klerikust.¹³⁰ További sorsa ismeretlen. Neve alapján a Somogy megyében, Igaltól délnyugatra található településen élő nemesi család leszármazottja lehetett.¹³¹

TAMÁS FEDELES

COADJUTORS OF PÉCS DURING THE MIDDLES AGES

Church historical research has not yet thoroughly studied the medieval institution of bishop coadjutors. This is mainly due to the lack of relevant sources concerning the subject. It has not been in the focus of Hungarian church historical research either. However, data sources revealed so far have suggested that systematic research could achieve significant results.

The first part of present paper discusses the formation of the institution and the general tasks of bishop coadjutors, with examples from Western Europe. Then the formation of the institution in the Carpathian Basin is presented, based on data concerning Hungarian bishop coadjutors.

The study presents the coadjutors of Pécs, the first of whom is known from 1402. Up to 1526 five bishop coadjutors were in office in Pécs. Two coadjutors, Konrád Frank and Vitus Huendler were members of the Carmelite convent of Pécs, while György and Márton Atádi were members of the chapter. One of the coadjutors, Antal was at the same time the commendator of a Benedictine monastery, without being the member of the order. Coadjutors ordained clergymen, consecrated buildings (churches, chapels, altars) and cemeteries, and released people from the bonds of excommunication.

130 1526. jan. 20.: „Martinus de Attad episcopus Augustopolitanensis, prepositus de Maroth, archidiaconus cathedralis et canonicus ecclesie Quinqueecclesiensis commendatarius ac prothonotarius apostolicus, necnon aule sacri Lateranensis palatii comes” MÁLYUSZ 1925. 185–186. (Nr. 136.)

131 CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III., V. Bp., 1890–1904. II. 587.

KÁPOLNAI IVÁN – SZÁVAI TAMÁS

PANNÓNIAI SZENT MÁRTON ÉS TISZTELETÉNEK EMLÉKEI
A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

1. SZENT MÁRTON TÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE ÉS ÉLETÉNEK EGYES SZAKASZAI

A Pannóniában született Szent Márton (316–397) – a „13. apostol” – a középkor egyik legnépszerűbb szentje, az egyetemes keresztény kultúra ma is neves alakja. A legnagyobb magyar, német, angol, francia, olasz, spanyol és orosz nyelvű lexikonokban – a Nagy Szovjet Enciklopédia kivételével – címszó ismerteti életét és munkásságát, olykor – negyedszázados püspöksége székhelyéről – Tours-i jelzővel. A kétezere éves kereszténység történetében az első szent, aki nem volt vértanú. A nyugati szerzetesség előképe és első vezetője volt, ifjúkori rövid katonamúltjával teljesen magáénak érezte a lovagkor (is). Égi patrónusa Galliának, később a frank birodalomnak, még később Franciaországnak és Itáliának, védőszentje az egykor tekintélyes magyar királyságnak és Európa-szerte számos társadalmi csoportnak, foglalkozási ágnak, mint például a katonáknak és koldusoknak, a szőlőművelőknek és pásztoroknak, a kádároknak, szabóknak és helyenként más foglalkozásoknak.

Különböző országokban építészeti, képző- és iparművészeti, irodalmi alkotások tömege őrzi emlékét. Az ismertebbek közé tartoznak a francia gótika legrégebbi remekműve, a Chartres-i katedrális déli kapujának üvegfestmény díszítményei, a kereszténység talán leghitelesebb alakjának, Assisi Szent Ferenc tiszteletére a 14. században emelt atemplom Márton-kápolnája. Márton sírja püspöksége székhelyén, Toursban – a föléje emelt kis kápolna után egy nagyméretű bazilikával, s annak leégése után gótikus katedrálissal – nemzetközi zarándokhellyé vált. Neves uralkodók (Kis Pipin, Nagy Károly, Jámbor Lajos, Szent Lajos) és pápák során kívül Kelet-Közép-Európából és a Kárpát medencéből Adalbert prágai püspök és számos magyar csoport látogatta meg, így többek között 1457 decemberben a kalocsai érsek vezetésével – más úti céllal össze-kapcsolva – egy 500 tagú fényes lovagi küldöttség.¹

Szülohelye meghatározása körüli hosszú versengő vita Pannonhalma és Szombathely között az utóbbi javára dőlt el. A történeti kutatások ma már nem vitatott eredményei szerint Márton a római birodalom pannóniai tartományának Sabaria (Savaria) székhelyén – a mai Szombathelynél, sőt a korabeli Bécsnél is nagyobb városban – pogány családból, közkatonából előkelő rangú tisztté, tribunussá emelkedett apától

1 Szent Márton történeti jelentőségéről az egyetemes kereszténységben: SZÁVAI TAMÁS: *Szent Márton, a rejtett tartalék*. Jel 1994. november 271–272 és MAGYAR I. m. 5

származott. A szombathelyi Szent Márton templom talán szülőházára épült rá, és – feltevések szerint – egyik barokk átalakított kápolnája helyén született – amint erre latin nyelvű felírás is utal. Az előtte levő kutat már a középkorban Márton kútjaként emlegették, és annak vizével keresztelte meg később az édesanyját. A helyen 1938-tól modern művészeti alkotás, Rumi Rajki István bronz kútkompozíciója áll.²

Márton a kereszténységgel már 10 éves korában megismerkedett, 12 évesen hittanulónak (katekumennek) jelentkezett. Császári rendelkezés nyomán és korabeli szokás szerint a katona-apa engedelmes fia, 15 éves korában a római hadsereg, azon belül a lovas testőrcsapat tagja, de csak 19 évesen lett tényleges katona.

Életének legismertebb epizódja, mikor – még katona korában, megkeresztelkedése előtt – 334-ben szolgálati helyén, az észak-franciaországi Amiens város kapujában kardjával kettévágott köpenye felét átadja egy hiányos öltözékű didergő koldusnak, aki másnap álmában Krisztusként jelent meg. (Köpenyét később a háborúban győzelmet hozó ékszerként tisztelték.) A koldussal találkozás jelenetét számos művészi alkotás örökítette meg, többek között Georg Raphael Donner osztrák szobrász műve az 1730-as években az egykori magyar koronázási templomban Pozsonyban, a mai Szlovákia Bratislava fővárosában.

Márton hamarosan elhagyja a katonaságot, levelében hivatkozva arra, hogy ő Krisztus katonája, és nem szabad harcolnia. Hazatért pannóniai szülőföldjére térítő munkára. Küzdött a IV. században fölerősödött ariánus mozgalom ellen, mely szerint Krisztus nem egylényegű az Atyával („homousion”) hanem csak hasonlatos hozzá („homoiusion”) – de inkább kitért az agresszív módon fellépő kisebbség elől. Megkeresztelte édesanyját és néhány személyt, majd Pannóniából Itáliába ment: Milanóba, a nyugati császárság akkori fővárosába, de ott is hasonló viszonyok uralkodtak. Ezek után néhány társával a Genua városhoz közeli kopár Gallinaria („Tyúk”) szigetre vonult vissza ahol remetéskedett, ami már gyermekkorában is vágya volt. Innen 360-ban útra kelt Galliába, Poitiers-ba, hogy segítségére legyen térítő munkájában a szentéletű Hilarius püspöknek, a galliai ariánizmus felszámolójának. 361-ben megalapítja a város közelében a nyugati kereszténység, s azon belül Gallia első cönobita monostorát.

Egy évtized múlva, 371-ben Tours püspökévé választják. Egyházközségeket alapított, melyek vallási központok lettek, és a térítő munka eredményeként az egyházmegyében egyetlen pogány falu sem akadt. Más egyházmegyékben is lelkipásztori munkát végzett, de továbbra is szerzetesként élt. Tours határában (Marmoutier) kolostort alapított, melyet gyakran látogatott, meg is telepedett ott, és apátja lett. Az itt képződött legenda szerint Márton hun, illetőleg magyar királyok sarjadéka, sőt egyenesen magyar király volt.

Nem értett egyet a korabeli ibériai priszcillanizmussal, mely lemondást hirdetett minden élvezetről. A császári udvarban tiltakozott (sikertelenül) az eretnekek megölése ellen, amit illetéktelen állami beavatkozásnak tartott az egyházi ügyekbe. E miatt feszültsége is támadt a klérussal. Meghaladva 80. életévét, Candesbe tartó lelkipásztori útján hunyt el 397. november 8-án. Messze földről is nagy tömeg érkezett Toursba november 11-i temetésére, amely nap Márton névünnepe lett. A sírját őrző bazilikát a hugenották (a francia kálvinisták) a 16. században kirabolták, Márton csontjait tűzbe dobták, de egy részüket sikerült megmenteni. A kisebbik koponyacsontot a szent szom-

² A születési hely körüli vitáról: MAGYAR *l. m.* 6–13.

bathelyi szülővárosa kapta meg Mikes János püspök révén, és 1913-ban ünnepélyes ke-
retek között elhelyezték a nevét viselő székesegyházban.³

A következőkben megkíséreljük vázlatosan áttekinteni Szent Márton tiszteletének
emlékeit pannóniai (dunántúli) szülőföldjén, tágabban a történeti Magyarország, a Kár-
pát-medence területén és a határos térségben.

2. SZENT MÁRTON TISZTELETÉNEK EMLÉKEI A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Történeti emlékek

Bálint Sándor – a történeti Magyarország és Közép-Kelet- Európa vallási népraj-
zának legalaposabb ismerője és tudósa, – valamint Magyar Zoltán („Szent Márton,
Pannónia védőszentje” címmel 2008-ban megjelent igen alapos monografikus munka
szerzője) szerint is Szent Márton tisztelete Pannónia földjén már a honfoglalás előtt vi-
rágzott. A Pannonhalma közeli Márton-kápolna már egy évszázaddal megelőzte a hon-
foglalást. Ez folytatódott, és megerősödött Magyarországon az Árpád-ház uralmának
századaiban, miként a frank Meroving és Karoling uralkodók korszakában. Szent
István (még fejedelem korában) Koppány nagybátyja ellen vívott győztes csatája után –
hálából Szent Márton közbenjárásáért – Pannonhalmán (az akkori Szent Már-
ton-hegyen) Márton nevet viselő apátságot alapított illő javadalommal. Az első Ár-
pád-házi király már – Szűz Mária és Szent György mellett – a hadverő Márton képét
festtette a lobogóra, s az ország pártfogója lett.

A század vége felé, a Szent László uralkodása alatt tartott szabolcsi zsinat 1092-ben
Márton ünnepét nyilvánossá tette, és ezt – az egynapos többi ünnepel szemben – há-
rom-napos böjti előkészülettel hangsúlyozta, mert ő az ország védőszentje. A zsinatnak
ezt a határozatát az 1493 és 1560. évi esztergomi, valamint az 1611. évi nagyszombati
zsinat is megerősítette, s így évszázadokon át érvényben maradt.

Királyaink Márton tiszteletét a budavári kúria 14. századból származó Márton ká-
polnája is tanúsítja. A 17. század első felében (1619–1637) uralkodó II, Ferdinánd
Habsburg király Szombathely várost, Márton szülőhelyét minden időkre fölmentette a
királyi kincstárnak járó rendes és rendkívüli adó fizetése alól, és arra kötelezte, hogy
Márton ünnepén gondoskodjék a szegényekről. II. Rákóczi Ferenc fejedelem is – az
1759. évi *Officium Rakocianum* szerint – Szent Mártont a magyar királyság védő-
szentjei közé sorolja („*Patrona Regni Hungariae*”)⁴

3 Életének egyes szakaszairól: MAGYAR *i. m.* 14–17 és Egyházmegyei Hatóság, KISS MÁRIA: *Szent Már-
ton püspök* 316–397. Szombathely 1996. 13–22.

4 Tiszteletének történeti emlékeiről: KOSZTA LÁSZLÓ: *Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete.*
Tiszatáj, 2001 nov. 79–83. ECKHARDT SÁNDOR: *A pannóniai hun történet keletkezése. Századok*
1927/28. KÁLMÁN BÉLA: *A nevek világa.* 1969. SZÁVAI *i. m.*

Települések, templomok viselik a nevét

Azon túlmenően, hogy szinte áttekinthetetlen a Márton család-, és utónevek sokasága, a nép körében, Márton tisztelete országszerte oly mértékben elterjedt, hogy nincs még egy szent, aki több településnek lett volna névadója az Árpád korban. Az Árpád-ház uralmának a végén közel félszáz helység tartotta védőszentjének Mártont. Számuk a Kárpát-medence területén jóval meghaladja a félszázat, sőt a 60-at is, ha hozzáveszünk olyan helységeket is, melyek nevében Márton helyett (szent jelző nélkül) Martonos, Martonfa, Martos stb. változat szerepel. Több mint 30 település a jelenlegi, trianoni ország területén fekszik. Leginkább a Dunántúlon, azonkívül a Duna-Tisza közén, és Borsod, Heves, Szabolcs és Szolnok megyében is néhány.

A legtöbb helység nevének Szent Márton az utótagja. Ezt jelzőként megelőzi valamilyen szó, mely utal a megyére, (Sopron, Zala, Győr, Túróc, Csík), vagy valamely folyóra, patakra (Tisza, Mura, Rába, Zsitva, Tápió, Nyárad, Pece stb.). A helység lakóinak anyanyelvére (magyar, tót, szerb), a település földrajzi helyzetére utalás (hegy, mező, puszta, sziget), vagy egyéb más megkülönböztető jelző is gyakori a település nevében (dicső, homoród, korod, őri, rózsa sorok, szalk, szépkenyerű, szilvás stb.). Némely helység nevében előtag a Szent Márton, a toldalék pedig: földje, káta, macskás, torja. Bálint Sándor betűrendes összeállítása közli a helység mai német, román, szláv nevét is, melyből olykor hiányzik a szent jelző. Kiténik az is, hogy a település neve az idők folyamán elenyészett, eltűnt több helység összevonása után, vagy más okból. (1965-ben Pannonhalma lett például Gyórszentmárton neve is.)

Az első és második világháború után Romániának ítélt területek Márton nevet viselő helységeinek többsége vegyes (magyar, román és német) lakosságú, az Ausztriában és Szlovákiában található települések lakóinak többsége nem magyar anyanyelvű: Burgenland székhelye például Kismarton (Eisenstadt) lett, Szlovákia nemzeti múzeuma pedig Túrócszentmártonban (Martin) található.⁵

A Márton nevet viselő városok, falvak számának többszöröse a Szent Mártonnak szentelt templomok és más szakrális intézmények (apátságok, kápolnák) sokasága. A Salamonnal vívott győztes csata (1074) után a Szent László által alapított mogyoródi apátság patrónusa Márton, Géza testvére pedig a Zobor-hegy közelében, a Nyitra megyei Pográny (Pohranice) faluban létesített kápolnát tiszteletére. A Somogy megyei Vaskaszentmárton egykori bencés apátságnak is ő volt a patrónusa.

A székesfehérvári Boldogasszony templomban lezajlott koronázás után a városon kívüli Szent Márton templomban tették le a középkori királyok az esküt az ország megvédésére: a templom tornyából a világ négy égtája felé végzett kardvágással jelképesen megfogadva, hogy Márton, a királyok és a királyság védelmezőjének segítségével megvédi az országot bármely égtáj felől támadó veszedelemtől. Védőszentje a pozsonyi káptalannak, a későbbi koronázó templomnak, a szepesi püspöki templomnak, a szombat-

5 A nevét viselő településekről: RUPP JAKAB: *Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre*. Pest, 1870. Bálint felsorolását kiegészíti MAGYAR 38–39 és MILISITS MÁTÉ: *Szent Márton tisztelete Pest megyében és Budapesten*. In ZSÁMBÉKY MÓNIA (szerk.) *A Szent Márton-kutatás legújabb eredményei*. Szombathely, 2009, 165–166. valamint LELKES GYÖRGY (szerk.): *Magyar helységnev-azonosító szótár*. Baja, 1998. 559–560.

helyi székesegyháznak, az egyházmegyéből kivált kismartoni püspökségnek, ezenkívül az egykori aradi káptalannak is.

Bálint Sándor a Kárpát-medence területén számba vette és könyvében felsorolta egyházmegyénként – a trianoni államhatárok előtti területükön – azokat a templomokat, melyeknek Márton a védőszentje („patrocinium”). Számuk összesen két és félszáz körülire tehető, mintegy négyszerese a Márton nevet viselő településekének.

A szombathelyi egyházmegyében a Márton patrociniumok száma 22, (ebből a jelenlegi országhatáron túl 15), a győri egyházmegyében 8, a veszprémi 33, az esztergomiban 41, a székesfehérváriban 4, a pécsiben 17, a pannonhalmi apátságban 2. Mindez összesen 120 patrocinium. Fele annyi a szlovákiai székhelyű egyházmegyékben (a nyitrai 13, besztercebányai 11, rozsnói 8, szepesi 13, kassai 16). A trianoni területre eső székhelyű egyházmegyékben (váci és egri 14–14, kalocsai 4) található további 32. A nagyjából Románia területére eső csanádi egyházmegyében 8, a nagyváradi 7, a szatmáriban 2, a történeti Erdély területén kimutatott 5 templommal együtt mindez meghaladja a 230-at. A török hódoltság alá került területeken gyéribben fordulnak elő, a régiek alig születtek újjá, elenyésztek.

Megemlítendő az is, hogy a 14–15. századi eredetű Márton oltároknak külön kijelölt egyházi személy gondozója volt a gyulafehérvári és nagyváradi székesegyházban, valamint Sopron, Pozsony és Kassa főtemplomaiban is, Említésre érdemes, hogy Alsó-Ausztria területén is 5 Mártonnak szentelt templomot tartanak számon a maribori egyházmegyében – Bálint Sándor szerint. Előfordult azonban az is, hogy a török uralom alatt elnéptelenedett helységbe települt idegen nemzetiségű új lakók nem tudtak arról, hogy korábban a templom védőszentje Szent Márton volt, és a templom más szent pártfogása alá került. Így Márton tisztelete megszűnt, vagy legalább is elhalványodott. Ez történt Budaörs – és valószínűleg néhány más település – esetében is. (Pedig egyházjogilag a korábbi védőszent szerepe nem szűnt meg.)⁶

Itt kell szólnunk még a Szent Márton patrociniumok közül valószínűleg a legfiatalabbról – és a fővárosban az egyedüliről – az esztergomi érsek által 1985 november 16-án Szent Mártonnal együtt Flüei Szent Miklósnak is a tiszteletére felszentelt Budapest-Vizafogó plébániatemplomról az egyik legnagyobb ipari munkásközpontot magában foglaló XIII. kerületben, melynek építésére és felszentelésére a háborús, pénzügyi és adminisztratív nehézségek miatt több mint fél évszázadra volt szükség.

Szent Márton művészeti emlékei

A középkorban Szent Mártonnak szentelt csaknem 200 templom oltár- és táblaképeinek túlnyomó része elpusztult. Alig két tucat oltár Márton ábrázolása ismert, és négy szárnyas oltár jelenetsorai. Ezenkívül írásos forrásokból néhány 15. századi oltár-ábrázolásról vannak adatok a pozsonyi Márton templomban, a nagyváradi és kassai székesegyházban, valamint a soproni templomban. (A kassai az 1556. évi tűzvészor pusztult el.)

6 A Szent Márton patrociniumokról: BÁLINT SÁNDOR: *Patrocinium és egyházi év*. Vigilia 1979/11 746–749. Bálint felsorolását kiegészíti MAGYAR i. m. 39–41.

A legkorábról ismert, a 13. század végén készült Márton-ábrázolást III. András triptichonos házi-oltárán a Berni Történeti Múzeum őrzi. A Magyar Nemzeti Galériában található az 1490 körüli táblakép – talán a legszebb magyarországi Márton-ábrázolás. A Szatmár megyei Csegöld oltárának táblaképe 1494-ből az Esztergomi Keresztény Múzeumban látható. Ugyanott őrzik az ismeretlen helyről származó szárnyas oltár két képét is.

A legnagyobb szabású fennmaradt ábrázolás a Zólyom megyei Cserény (Čerin) középkori templomából a szárnyas oltár nyolc képből álló sorozata a Magyar Nemzeti Galériában látható. A két erdélyi királyföldi szász település: Segesvár (Sighișoara) és Sövényesség (Fișer) szárnyas oltárának öt, illetve négy képe 1510–20 között született.

A kassai múzeumban található a domból (vagy a környékről) származó Márton-ábrázolás. A Kassától északra fekvő, háborítatlan Sáros megyében több középkori oltáron is feltűnik Márton személye: Kisszebenben (Sabinov) az 1510–20 között festett oltáron többször is, a lengyel határ közelében Bártfa (Bardejov) kereskedővárosban pedig Szent Lőrincsel közösen.

A középkori műemlékekben talán leggazdagabb szepességi tájon a szepeshelyi (Spišská Kapitula) székesegyházban, a közeli Zsigra (Žehra) románkori falusi templomában és a Magas Tátra aljában, a valaha szászok lakta Felsőerdőfalván (Stará Lesná) láthatunk Márton-ábrázolást – más szentek társaságában is. Mindezen kívül megjelenik Márton a lipői Szmrecsányban (Smrečany), az Árva megyei Zábreds (Zábrež) templomában és a Túróc megyei Márkfalva (Jazernica) főoltárán is.⁷

A *falképek* közül legégit emlék a pannonthalmi apátság altemplomának déli freskótöredéke. A Vas-megyei Velemér középkori templomának az ausztriai származású Aquila János által 1378-ban festett freskói csak töredékesen maradtak meg (miként a szepeshelyi Szent Márton székesegyház timpanonjának Márton lovon ülő alakja is). A szomszédos szlovéniai Mártonhely (Martjanci) faluban Szent Márton életének jelenetei között megfestette Aquila saját önarcképét is. (A művészettörténeti kutatások eddigi eredményei szerint Európában ez az első művész-önarckép!) Bars megyében a Garam menti Zseliz mezőváros (Želiezovce) középkori templomában Becsei Vesszős György nagyméretű Márton freskója a magyarországi művészettörténetben is rangos helyet foglal el.

A barokk-kori festőművészeti emlékek között kiemelkedik a 18. század egyik legjelentősebb mesterének Franz Anton Maulbertschnek a győri székesegyházban, valamint az ugyancsak ausztriai Stephan Dorffmeisternek a kismartoni plébániatemplomban látható műve Szent Márton megdicsőülését bemutató apoteózisáról. Vogl Gergely a sümegi püspöki nyaraló kápolnájában festette meg az apoteózist, Maulbertsch pedig a szombathelyi püspökség által megrendelt képen is. Ugyanő készítette el a szombathelyi papi szeminárium házi kápolnájának és a székesegyház kereszthajójának az oltárképét a helyi Szent Márton tisztelet szellemében. A bécsi születésű Johann Lukas Kracker cseh- és morvaországi működése után Esterházy Károly egri püspök szolgálatában az egyházmegye több templomát is díszítette, köztük a tiszapüspöki oltárképen 1770-ben Mártont magyar viseletben mutatja be. A Somogy megyei Felsőszentmárton elveszett oltárképén magyaros díszruhában volt látható, a domonkos

7 Az oltár-és táblaképekről: BÁLINT könyv és MAGYAR i. m. 49–55.

rend kezébe került szombathelyi Szent Márton-templomban pedig huszár öltözékben jelent meg.

Padányi Bíró Márton – több száz templom és plébánia építése vagy felújítása, gazdasági és szakirodalmi tevékenysége révén is – neves 18. századi veszprémi püspök névadó patrónusa tiszteletére a Somogy megyei Csököly katolikusai számára templomot emelt, melynek szentélyfreskóján ő nyújtja át a haldokló szentnek az égő gyertyát, s körülötte magyar nemesek térdepelnek. A Balaton-parti Felsőórs templomának préposti stallumát is ő készítette. Meg kell még említeni a tatai és tucatnyi falusi templom Mártont ábrázoló oltárképeit, az újabb, 20. századi művészi alkotások közül pedig Kontuly Bélának, a két háború közötti ún. „Római iskola” képviselőjének a szombathelyi szeminárium kápolnájában 1938-ban született freskókompozícióját.⁸

A nagyszámú festőművészeti emléken kívül szólnunk kell a Szent Márton szobrokról is. A pannonhalmi apátság főoltára mögötti márványpillérekén állt Márton szobra, középen Szent István és Szent László között. A szombathelyi Szent Márton templom kápolnájában Márton ülő kőszobra volt elhelyezve. Az 1500 körüli évekből származó több mint fél tucat középkori gótikus faszobor többnyire Sáros és Szepes megyei helységeken található. A sárosi Héthárs (Lipany) emberi alak nagyságú szobrai stílszerűen hársfából készültek. Az ugyancsak sárosi Bertót (Bertotovce) Márton szobrain kívül megemlítendő a szepeshelyi két faszobor magyar szent királyok táblaképei társaságában. Az egykor lándzsás-nemesek által lakott szepességi Gánóc Márton szobrának készítője szintén megmintázta vele együtt Szent István és László alakját is.

A 18. századi barokk szobrászat kiemelkedő alkotása Donner már említett Márton lovas szobra „magyaros” viseletben huszárcsákóban, zsinóros mentében, arcában Esterházy Imre hercegeprimásra emlékeztetve. A barokk művészet másik alkotása a magyaros bajusszal ábrázolt Szent Mártonnak a kecskeméti piarista templom oltárát díszítő festett faszobra az ugrató lóval, továbbá a nagyszombati (Trnava) barokk szobor. A pannonhalmi bazilika főoltárának 1683-ban készült két méter magas mindkét Márton szobrát 1873-ban lebontották és nyomuk veszett. A Vas megyei Gösfa falusi templomának Szent Márton szobra a szombathelyi. kultusz hatása alatt született.

A Münchenben, Párizsban és Strobl Alajos mesteriskolájában tanult Rumi Rajki Istvánnak a szombathelyi Szent Márton templom előtti téren 1938-ban felállított bronzba öntött újklasszicista szoborkompozíciója azt a jelenetet ábrázolja, amikor a szülővárosába hazatért Márton megkeresztelti tulajdon édesanyját, aki fia előtt erősen meghajolva kezét imára kulcsolja. A műalkotást a 20. századi egyházművészet egyik kiemelkedő darabjának tartja a szakirodalom.⁹

Szent Márton tiszteletének Kárpát-medencei művészeti emlékei közé sorolhatók azok a középkori *kódexek*, – Magyar Anjou Legendárium, Legenda Aurea, Pannonhalmi Evangelistarium (Forgács-kódex) stb.- melyek képei és leírásai bemutatják a szent alakját, és ismertetik életének egyes jeleneteit. Városok, egyházi méltóságok *pecsétjein* is feltűnik a pannóniai születésű védőszent. A 15–16. században gyakran szerepeltették *kályhacsempéken*, a körmendi plébániatemplom *festett üvegablakai* pedig talán a legrégebb iparművészeti alkotásoknak tekinthetők.

8 Falképek, freskók és freskótöredékekről: BÁLINT könyv és MAGYAR i. m. 60–62. és 67–68.

9 Szent.Márton szobrokról: BÁLINT i. m. és MAGYAR i. m. 56–59. és 69.

A Márton-ábrázolások némelyikéhez legendás csodakör is kapcsolódik. Ilyen például a korábban német lakosságú Arad megyei Szent Márton falu premontrei kolostorkápolnájának fényes öltözetű aransarus szobrához fűződő öreg hegedűsnek a története, akinek sikerült a rá megalapozatlanul kiszabott halálos ítélet végrehajtásától megszabadulnia. A történet ismeretes a jámbor dél-német (bajor) Kümmernis és az itáliai (luccai) Volto Santo legendájában is, és áttekered a pannóniai származású Szent Márton egyik magyarországi ábrázolásával összefüggésben.¹⁰

Szent Márton tiszteletének ápolása egyre inkább kilépett a templomi környezetből, és világi népi ünneppé is vált. A következőkben megemlítünk néhány olyan népszokást, melyek Márton november 11-i névünnepe, vagy annak táján a Kárpát-medence egyes részein is többé-kevésbé ismertek voltak.

3. MÁRTON-NAPI NÉPSZOKÁSOK. SZENT MÁRTON A NÉPRAJZBAN

Földrajzilag a legszélesebb körben, Európa-szerte ismert *Szent Márton és a lúd* közötti kapcsolat, aminek gyökerei időben is a legrégebb – Márton születése előtti – pogány római korba nyúlnak vissza. A gyógyítás istenének Aesculapus (az ókori görög mitológiában Aszklepiosz) ünnepe napján – mely egybeesett Márton temetése napjával és naptári névünnepevel – az istenség kedvenc állata, lúd került az asztalra. Ennek mondai előzménye, hogy amikor a gallok Rómát éjnek idején el akarták foglalni, a Capitolium lúdjai ébresztették fel a fáradt őrséget. Így lett a lúd Mars hadisten kedves madara "avis Martis". Ebből keletkezett az „avis Martini” (Márton madara) elnevezés. Ennek pedig az a magyarázata, hogy amikor Mártont püspökké akarták választani, a ludak közé bújt. Azok azonban gágogásukkal olyan nagy zajt csaptak, hogy ezzel elárulták Márton rejtekhelyét, s kénytelen volt elvállalni a püspökséget.

Különösen a Dunántúlon Márton napján a szépen tömöttre hizlalt lúd volt az ünnepi ebéd. A szombathelyi szeminárium kispapjai is ekkor ludat ettek és bort ittak rá. Több faluban is az a mondás járta, hogy „aki Márton napján ludat nem eszik, egész éven át éheznek”. Vagy másik változat szerint: "ehet bármit, mégis éheznek". A lúd azonban nemcsak az ünnepi lakoma fő étke volt: vérét, azonkívül a zsíráját is (pl. a bánáti bolgárok) gyógyászati célra használták, mellcsontjából pedig az időjárásra következtettek.

Mohács város sokác lakói ludat és/vagy valami apró jószágot is esznek, hogy a szent megvédje a család kisállatait, a gazdaságot a vesztől. Ismeretesek Márton lúdjának búcsúztatói is. A szigetközi libatenyésztő asszonyok Márton-nap körül misét mondtak, hogy a következő évben is szerencsésük legyen a libanevelésben. Ugyancsak a szigetközi Halászi faluból a bíró és az egyik esküdt minden Márton-napra kukoricával és dióval tömött kövér ludat vitt Bécsbe a király asztalára. Feltevések szerint ez talán összefüggött a pozsonyi zsidóság szokásával is.

Eredetileg a zsidóadót a pozsonyi Márton templom búcsúnapján kellett leróni. A rabbi a hitközség elöljáróságával együtt rituális módon metszett ludakat nyújtott át az udvari konyhának, általában ezüsttálcán. (A monda szerint Bécs 1683. évi ostroma alatt is a török táboron át ludat és más eledelt csempészték az éhező udvarnak.) Bár

¹⁰ Egyéb művészeti emlékekről: MAGYAR *i. m.* 65–67.

Márton a nyugati egyház szentje, az ortodox szerbek is segítségül hívták a farkasok ellen azzal, hogy a ház küszöbén kakast vágtak.

Az állatokkal kapcsolatos népszokásokon kívül a szokások másik csoportja a *borral* függ össze – nem csak azért, mert a lúdhúsról jól esett a bor. Márton napjára ugyanis általában megforr az újbor. Amint a 15. századi krónikában olvasható: "a jóízű must borra változik," e napra. „A boroknak Szent Márton a bírója”, írja Dugonics András a „Példabeszédek és jeles mondások”-ban. A jól dolgozó mesterlegényre mondták: "megérdemli a Márton poharát" és „áldomásbor" járt neki. A franciák is régen a részegséget „Szent Márton nyavalyája”-ként emlegették. A mai szerb-magyar határon fekvő Hercegszántó sokác népe szerint is „Szent Márton napjától kezdve jó a bor” (od svetog Martona dobra su vina). Csíkszentmártonban a „nagy poharú Márton” búcsúja napján már újbort isznak.

A 17. században a bortermelő Sopronban a dézsmabérlők Márton napján ebédet adtak a városi tanács és a fontosabb vezetők tiszteletére. A kolozsvári kádarcéh is Mártont választotta védőszentjéül. A hordó „borkötés” néven emlegetett abroncsának Márton napjáig el kellett tartania. Márton kettévágott posztóköpenyére gondolva, a veszprémi, tatai és simontornyai csapók céhének is a szent volt a patrónusa, csak úgy mint a takácsok aradi céhének.

Nemcsak Márton lúdjának mellcsontjából, hanem névünnepeinek *időjárásából* is következtek a téli időre. Ha Márton fehér lovon jár, enyhe tél lesz, ha pedig barnán (azaz nem esik hó) akkor kemény tél várható. A Márton-nap körüli derűs, napsütéses időt Istensegits bukovinai székely falu „Szent Márton nyara” névvel illette, miként Alsó-fehér megye református magyar népe is.

A régi századokban Márton napja a mezőgazdasági év végét jelentette: a földbér („földvám”) és a jobbágytartozások lerovásának idejét. Ezt „Szent Márton adója” („adaja”) néven emlegették. Márton napja egyben a jóság legelőn tartásának is végső határideje. A pásztorok rendszerint ekkor kapták meg bérüket, és kialakultak a különböző Szent Márton napi *pásztor szokások*.

A középkorban Mártont a jóság védőszentjeként is tisztelték. A Sopron megyei Répce-vidéki hagyomány szerint disznóvész idején az egyik pásztor Szombathelyre ment Mártonhoz segítségért. Álmában a püspök fehér nyirfaágot (mint gonoszűző eszközt) adott neki, hogy vesszőzze meg a beteg állatot, és majd meggyógyul. A dunántúli pásztorok körében leginkább Márton napjához kapcsolódik a vesszőzés szokása. A gazda rendszerint Szent György napon az állatot a csordára ezzel a vesszővel hajtotta ki, és nagy becsben tartotta a következő Márton napig. A „Márton-vessző(zés)” Burgenlandon kívül távolabbi osztrák tartományokban, sőt Bajorországban is elterjedt.

A jóság általában legkésőbb Márton-nap táján került istállóba. Az Esterházy uradalmak pásztorai Márton-nap misére mentek, és utána az uraságtól, gazdáiktól megkapták bérüket. Az egész országban számon tartották a Márton-napot, és főleg dunántúli hatásra alakult ki az a horvát szokás, hogy Márton napján a pásztoroknak ételt-italt küldtek. A szigetközi Kún-sziget csordásainak a járandósága (a pünkösdi garas mellett) a Márton-garas volt.

A jeles erdélyi szerző, Bod Péter által idézett latin mondás („Gaudia Martini: anser et amphora vini”) szerint a Márton-napi örömök közé tartozott a sok lúdevés és újbor-ivás, általában a mulatozás, („martinalia”) mert utána kezdődött az adventi böjti időszak, melynek a németek „Márton böjtje” („Martinifasten”) nevet adták. A lako-

dalmak több mint felét a 19. században a dél-borsodi katolikus matyóság körében november hónapban tartották. (Ez volt a „kisfarsang”).¹¹

Szent Márton tiszteletének az előzőekben példaképpen kiemelt emlékei közül a nevét viselő városok és falvak, a tiszteletére emelt többszörösen nagyobb számú templomok, szakrális épületek, a család- és utónevek áttekinthetetlen sokasága, a különböző intézmények egy része előreláthatólag jó ideig tovább őrzik az egyetemes kereszténység nemzetközi nagy alakjának a nevét.

A föld- és szőlőműveléssel, állattartással foglalkozó mezőgazdasági népesség egyre nagyobb mértékű csökkenésével, a technika nagyarányú gyors fejlődésével, a Szent Márton nevéhez és ünnepéhez kapcsolódó, sok évszázados egykori népszokások fokozatosan jórészt feledésbe merültek. Kutatásuk és tárgyilagos szakszerűséggel rendszerező feltárásuk történeti jellegű tudománnyá vált napjainkban.

A vallástól mind jobban eltávolodott vagy legalábbis hitközömbös, fokozódó mértékben számbelileg is fogyatkozó társadalom nagy részének pénz-és élvhajhászó gondolkodásmódja, az „önmegvalósítást” célul tűző, gyökeresen megváltozott életszemlélet a technikai haladás büvkörében jó esetben is csak lenéző mosollyal, vagy éppenséggel gúnyos elmarasztalással tekint azokra a „tudománytalan” régi népszokásokra, melyek hosszú évszázadokon át végigkísérték az életet, és fenntartották a ma már fokozódó mértékben fogyatkozó népességet.

Természetörvény, hogy a jövő élete a múltra épül. Többek között erre utalnak a múlt században különösen gyors fejlődésnek indult genetikai tudomány megállapításai is. A több évtizedes, „a múltat végképp eltörölni” szemléletmód ellenére a régi népszokások egy része megmaradt némely vidéken és társadalmi csoportban a múlt század második felében is. Az 1990-es években, a Közép-Kelet-Európai kommunista uralom összeomlása utáni szabadabb légkörben feléledt, új életre kelt a Márton-kultusz, ha elsősorban nem is vallási indíttatásból, hanem inkább a mind nagyobb méretűvé váló nemzetközi turizmus és az ezzel összefüggő gazdasági, idegenforgalmi érdekektől vezetve. Ezt a valóságos Szent Márton-reneszánszt kíséreljük meg a következőkben néhány jelenséggel érzékeltetni.

4. A MÁRTON-KULTUSZ NÉHÁNY ÚJ JELENSÉGE

Nagy lendületet kapott Szent Márton tisztelete halálának 1600. évfordulójakor: 1996/97-ben egyéves időszakra nyúló ünnepélyekre került sor, különösen a nevét viselő szombathelyi egyházmegyében és Pannonhalmán.

Püspöki vezetéssel *zarándoklat* indult Toursba, melyet a franciák a toursi püspök részvételével viszonoztak. Szombathelyen bemutatták a kortárs művészeknek a szenthez kötődő alkotásait. *Kiállítás* rendeztek az egyházmegye hajdani területén föllelhető művészeti emlékekből. „Szent Márton emléke” címmel tudományos konferenciát tartottak, és az előadásokat kötetben kiadták. Ez megismétlődött 2009-ben is „A Szent Márton-kutatás legújabb eredményei” címmel. A szent ünnepén a hívek a székesegyházi megemlékezés után a városi és megyei vezetőkkel fáklyás *lampionos menetben* vonultak a Márton szülőhelyeként tisztelt templom elé, és ebből hagyományt terem-

¹¹ A Márton-napi népszokásokról: BÁLINT *i. m.* és MAGYAR 70–83.

tettek. (A felvonulás gyökerei a burgenlandi magyarlakta Felsőőr plébánosára, Galambos Iréneuszra vezethetők vissza.)

Pannonhalmán a diákság különböző rendezvényekkel teszi emlékezetessé az ünnepet, és országos politikai, gazdasági, társadalmi vezetőket hívnak meg. Az ünnepi mise homiliáját rendszerint valamely neves nyugati püspök tartja.

Megélénkült a *könyvkiadás* is Szent Mártonnal kapcsolatban: az egyházmegye értékes összeállítása életéről, tanítványa (Sulpius Severus) által latinul írt életrajz kétféle fordításban és kiadásban, imafüzet litániájával, kifestőkönyv óvodásoknak, képregény az életéről stb. Mindezen kívül megemlítendő Lőrincz Zoltán: „Szent Márton, Savaria szülötte” című reprezentatív kiadványa művészi fotókkal, a szombathelyi és toursi püspök előszavával, valamint Solymos Szilveszter bencés szerzetes munkája „Szent Márton tiszteletének emlékei Pannonhalmán” címmel.

Szent Márton tiszteletének ápolása azonban mind inkább kilép az egyházas szellemű környezetből, és világias népi ünneppé válik, ami jó alkalmat teremt egye termékek, italok árusításának növelésére. A világias Márton-kultusz megnyilvánulásai közé tartozik többek között, hogy egy villányi boros-gazda bizonyos borfajtát a szentről nevezte el. Somló-hegyen „Szent Márton borút” létesült. A Borsod megyei Bogácson megalakult a „Szent Márton borrend”. 1997-ben mutatták be először Szent Márton borát, s attól kezdve egyre általánosabb a kiforrt újbor ünnepélyes kóstolásának a szokása – olykor libaevés nélkül is (a liba hiánya és beszerzésének nehézségei miatt).

Néhány új Márton-szobrot állítottak fel a Vas megyei Gősa templomán kívül közterén is pl. a Pest megyei Szalkszentmártonban, a Nógrád megyei Vámosmikolán. Szent Márton óvoda nyílt, a baranyai Alsószentmártonban, italboltot neveztek el róla a zalai Tótszentmártonban. Budapesten Szent Márton ügyvédi iroda létesült, Szombathelyen pedig „Martineum” Felnőttképző Akadémiát hoztak létre.

A Márton-kultusz egyes elemeinek megerősödésével kapcsolatban rá kell mutatni a *magyarországi nemzetiségek* (elsősorban a németek és horvátok) szerepére: kis lélekszámuk miatti nagyobb összeforrottságukra és fokozott hagyománytiszteletükre. Megemlítendő a budai katolikus, lutheránus és református lelkészek által szervezett – s egyben a jövő útját, a vallási ökumenizmus szellemét is szolgáló – felvonulás a Bécsi-kapu tértől a Kapisztrán-térig, ahol a menetet Szent Márton hosszú köpenyében bűjt lovas vezeti.

Egyes Sopron, Zala és Somogy megyei aktív horvát közösségek anyanyelvi énekekkel köszöntik a szentet névünnepén, összekapcsolva mustszenteléssel és távolba szakadt hozzátartozók megvendégelésével. A Sopron megyei horvát Kópházán ünnepi menet vonul végig a településen egy feldíszített szekéren hatalmas dézsában a gádzáktól gyűjtött borral, melyet népviseletbe öltözött lányok kínálnak a bámészködőknek. A baranyai Alsószentmárton cigányai anyanyelvi énekekkel köszöntik a helység égi pártfogóját.

Meg kell még említenünk, hogy Szent Márton halálának 1600 éves fordulójával kapcsolatos európai események is lökést adtak (és adnak) a nagyjából világias Márton-kultusz élénkülésének. Márton szülővárosa, Szombathely és áldásos tevékenységének utolsó hosszabb központja, Tours testvérvárosokká váltak kölcsönös látogatásokkal, kulturális rendezvényekkel. A szombathelyi „Szent Márton Hét” programja fokozatosan hetekre bővült. (Már a század vége felé, 1988-ban elkezdődtek a Márton nevet viselő települések találkozói.). A magyar állam millenniuma évében, 2000 novem-

berben a Pannonhalmi Főapátság, a Magyar Kereskedelmi Bank, a Herendi Porcelángyár és a Bábolnai Nemzeti Ménesbirtok „Szent Márton Díj”-at alapított, melyet minden évben Pannonhalmán annak a személynek adnak át, aki tevékenységével kiemelkedő módon járult hozzá a térség s egyben nemzeti örökségünk és kulturális értékeink megismertetéséhez és megőrzéséhez.¹²

Az Európa Tanács 2005-ben a Szent Márton Zarándokutat („Via Sancti Martini”) Európai Kulturális Útvonalá nyilvánította azzal a céllal, hogy Szent Márton életének fontosabb állomásait és a szent kultuszának kiemelkedő emlékeit bemutassa. Központja a Szent Márton Kulturális Intézet Toursban. Szombathely város törekvése, hogy a Magyarországgal határos országokból is – lehetőség szerint – Szent Mártonnal kapcsolatba hozható valamennyi falut és várost bekapcsoljon a kulturális útvonalba.

A déli útvonal Szlovénián és Itálián át vezet Franciaországba, s ennek első szakaszát 2006 szeptemberben avatták fel. Az északi útvonal „Via Moravia” szakaszának az építése a „Visegrad Fund” Alapítvány támogatásával 2007-ben indult és Pozsonyon át 41 magyar, szlovák és morva települést kapcsol az útvonalhoz. Ennek folytatása a csehországi „Via Bohemia” amely a nagymértékben szekularizálódott táj 12 további településének emlékeit mutatja be, köztük az Osztrák-Magyar Monarchia legrégibbnek tartott kápolnáját, ezenkívül a 20. században önállósult néhány helységet, melyek Szent Mártont választották patrónusként.¹³ Ez az út Passaunál ér német földre, és Bajorországon át vezet Wormsig. Aki végigjárja az útvonal egy szakaszának legalább 10 települését, s ezt fényképpel vagy más módon (pl. a település bélyegzőjével) igazolja, Szombathely várostól a nevére kiállított díszoklevelet kaphat.

A gyalogtúrára alkalmas útszakasz jelenleg Szombathelytől délre a szlovéniai Domanokosfaig (Domanjsevc) vezet, északra pedig Pozsonyig járható. Kialakítás alatt van a szülőváros Szombathely és a nyughely Tours városát összekötő gyalogos turista útvonal, melynek Tourstól induló szakaszából eddig kb. 500 km, Szombathelyről kb. 400 km útszakasz jelzése készült el. Ez utóbbihoz egy pannonhalmi elágazás is csatlakozik. Az útvonal teljes kiépítését 2016-ra, Szent Márton születésének 1700. évfordulójára szeretnék befejezni. 2009-ben két fiatal Magyarországról, egy francia szerzetes pedig Toursból járta végig a mintegy 1000 km-es utat. 2010. évben készül el a „Via Divide Caritatem” (a Szeretet Megosztásának Útja) elnevezésű Baranya-megyei útvonal, melynek Kisújbanytól Máriakéméig tartó első szakaszát március 20–21-én avatták.

Említésre érdemes még Szent Márton jelképes lábnyomának felavatása a pozsonyi Szent Márton dómban 2007. Márton napján, Szombathelyen pedig 2008-ban avatták fel a Szent Márton-templom előtti téren a Márton félbevágott köpenyét bemutató szoborkompozíciót. Ugyancsak 2008-ban került sor Esztergomban a „Prímási Pince” és a „Prímási Borrend” alapítására, Szent Márton jegyében.¹⁴

12 A Márton-kultusz új jelenségeiről: SZÁVAI TAMÁS: *Szent Márton tisztelete ma hazánkban* (Kézirat); ISTVÁNFY GYULA: *A borsodi matyó nép élete*. Ethnographia, 1896, 168 és KÁPOLNAI IVÁN: *Adalékok a 19. század népmozgalmához*. Történeti Stat. Évk. 1961/62 110

13 Az Európai Kulturális Útvonalról részletesen: DETÁRY IDA–FEISZT GYÖRGY–KOVÁCS JÁNOS –KOVÁCS MARGARÉTA: *Via Sancti Martini. Szent Márton útja*. Szombathely, 2008.; DETÁRY IDA: *Szent Márton cseh- és morvaországi kultusza*. In ZSÁMBÉKY (szerk.): *i. m.* 152.

14 A Márton-kultusz legújabb jelenségeinek forrásai a felsoroltakon kívül a nyomtatott és elektronikus sajtó hírei és közleményei, országos és helyi esemény-naptárak, továbbá személyes kapcsolatok és/vagy a helyszínen szerzett ismeretek stb., www.viasnctimartini.eu

Mindezek (és a tervezett további fejlemények) tanúsítják Szent Márton tiszteletének éledését napjainkban nemcsak hazánkban, hanem más országokban is Európában.

FORRÁSOK

Szent Márton történeti jelentőségét és életének egyes részleteit, tiszteletének változatos emlékeit és a Márton-kultusz legújabb jelenségeit bemutató ismeretterjesztő szándékú íráshoz Szávai Tamás sok éven át gyűjtött – de egyetlen rövid közleményen kívül nem publikált – nagy mennyiségű kéziratos följegyzése adta az ösztönzést. A cél az volt, hogy rövid összefoglalás szülessen – az utóbbi években megjelent kiadványokra (is) támaszkodva – a legfontosabb tudnivalókról a Pannóniában született nemzetközi hírnagy szent alakjával és jelentőségével kapcsolatban.

A különböző nyelvű legnagyobb lexikonsorozatok eltérő részletességű általános tájékoztatást nyújtó címszavain kívül BÁLINT SÁNDOR szegedi professzor négy évtizedes gyűjtő és kutató munkájának művészettörténeti és ikonográfiai, település- és társadalomtörténeti, vallási folklorisztikai eredményeit „*Ünnepi Kalendárium*” címmel 1977-ben közreadó kétkötetes műből megismerhetjük a legfontosabb tudnivalókat Szent Márton életével, tevékenységével és annak változatosan sokrétű emlékeivel kapcsolatban, hivatkozva nehezen hozzáférhető, régi kódexekben található legendák, énekek szövegére is. (II. kötet 453–472)

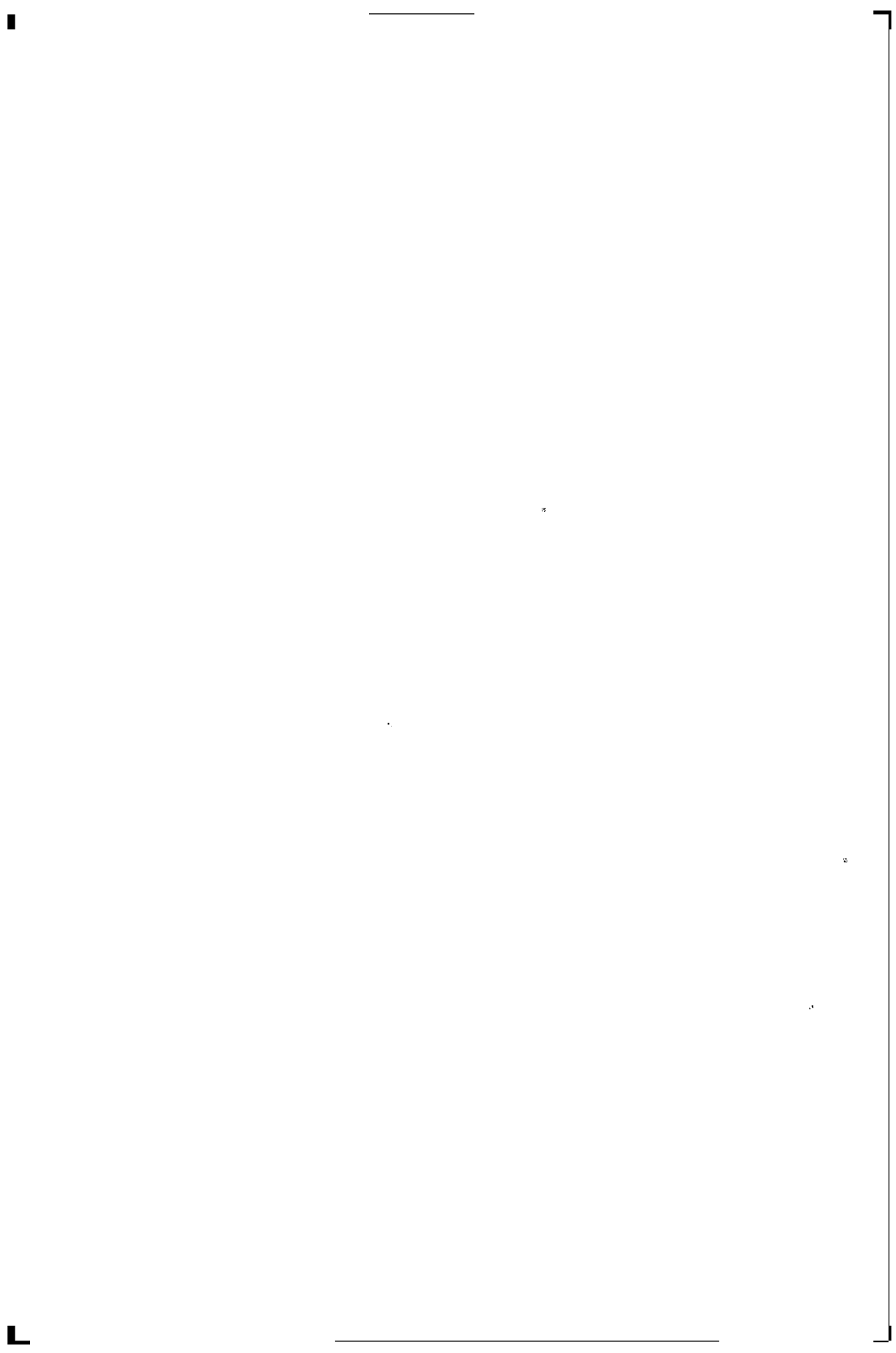
MAGYAR ZOLTÁN, a Néprajzi Kutatóintézet munkatársának „Szent Márton, Pannónia védőszentje” címmel 2008-ban megjelent, színes és fekete-fehér képekkel gazdagon illusztrált monografikus munkája gyakran hivatkozik Bálint Sándor megállapításaira, azokat rendszerezi, további adatokkal és főleg művészettörténeti vonatkozásokkal kiegészíti, s ez ugyancsak jó forrásul szolgált Szent Mártonról szóló szerény összeállításunkhoz.

A Jegyzetek nem közlik a hivatkozott lexikonok címét és kötetszámait, sem pedig Bálint Sándor Szent Mártonról szóló leírásában szereplő nagyszámú adat lelőhelyének konkrét oldalszámát.

IVÁN KÁPOLNAI - TAMÁS SZÁVAI

SAINT MARTIN OF PANNONIA AND HIS CULT IN THE CARPATHIAN-BASIN

Present paper discusses the cult of Saint Martin of Tours – born in Savaria, Pannonia – in the Carpathian Basin. It lists and introduces all the churches and settlements which are named after Saint Martin. Artefacts, such as altarpieces, paintings and sculptures presenting the life of Saint Martin are also described. The study outlines the folk customs which are related to Saint Martin in different regions of Hungary. Finally, present day representations of the cult of Saint Martin are introduced, such as publications, exhibitions and pilgrim trips.

GLESZER NORBERT – ZIMA ANDRÁS

VÁLTOZATLANSÁG A VÁLTOZÁSBAN

A két világháború közötti budapesti zsidó csoportok önképe a megváltozott kárpát-medencei határok függvényében*

„Van ország, melyet mérföldeken keresztül hegyek és erdők öveznek, úgy hogy nem lehet belőle kijutni, csak kapukon át. Ilyen például Magyarország.”

(bJoma 11a, Rashi-kommentár)

Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy az első világháborút követően megváltozott határok miként jelentek meg a magyarországi zsidó sajtó diskurzusaiban. *Ezek a határok milyen tényleges és tudati határokat jelentettek? A közösségek mindennapi gyakorlatában hogyan jelentek meg a politikai határok? Miként alkalmazkodtak a határokról szóló magyarországi diskurzushoz, kulturális emlékezethez és szimbolikus politikához? Ennek keretében milyen jelképekkel, képzetekkel éltek, ezek miként épültek rá a dualizmus kori önmeghatározás reprezentációira?* A vizsgált téma a határokról szóló társadalmi diskurzust egy kevésbé kutatott megvilágításba helyezi: egy konkrét felekezeten belül vizsgálja az új határok intézményi és szimbolikus hatását.¹ A tanulmányban vizsgált időszak az új határok 1920-as megvonásától a megvalósult revízió „pillanatáig” terjed. Írásunk a visszacsatolt területeken kialakuló új struktúrával és ennek a revíziós diskurzusra gyakorolt belső hatásával nem foglalkozik.²

* A cikk a SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék OTKA pályázata (68325) és az OR-ZSE-MTA Zsidó Kultúrakutató Csoport (TKI 237/2007) keretében végzett kutatások eredményeiből született. Angol nyelvű előadásként Unchangingness in change The changed self-image of Budapest Jewish groups in the interwar years as a function of the changed borders in the Carpathian Basin címen elhangzott a Ethnographic Atlases Regions, Borders, Interferences 16th Conference of the SIEF's International Ethnocartography Network keretében Szegeden 2009. szeptember 14-én, magyar nyelven pedig az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemnek a Magyar Tudomány Ünnepe 2009 rendezvénysorozat keretében Isaiiah Berlin (100) – Zsidóság – Európa címet viselő doktorandusz konferencián 2009. november 9-én.

1 A trianoni békediktátum körül kirajzolódó társadalmi diskurzus és kultusz felől ugyan a történeti munkák érintették a kultusz és vallás kapcsolatát, vö. SAJTI 2004, 132., ZEIDLER 2002, 14, 18. ez azonban nem tekinthető a diskurzus felekezeti adaptációját tárgyaló kitéző vizsgálatnak.

2 Ez egyrészt meghaladná egy tanulmány terjedelmi keretét, másrészt a különböző zsidó intézményi stratégiák azonos forráscsoportok hiányában nem követhetők nyomon ebben az időszakban.

Tanulmányunkban a sajtót mint modern jelenséget vizsgáljuk. Sarah Abrevaya Stein szerint a sajtó egyszerre volt a változás manifesztálódása és mechanizmusa a modernkori zsidóság köreiből.³ Az *orthodoxia*, a *neológia* és a *cionista* mozgalom fővárosi lapja nagyon eltérő képet nyújt a felvetett kérdésekről. Ez a modernítéshez és nemzeteszmehez való viszonyulásából ered.⁴ A neológ *Egyenlőség*⁵ című lap és a cionista *Zsidó Szemle*⁶ egyaránt *tudatosan modernizáló*nak tekinthető. A vallási hagyományokat a modern kategóriák függvényében értelmezi újra. A nemzeteszme viszont választóvonal közöttük: a *neológia* a pusztán felekezeti az uralkodó nemzeteszmehez igazodik, míg a *cionista* mozgalom a lojalitás megtartásával saját zsidó nemzeteszmet ápol. Az *orthodoxia* különböző formái és a *chászidizmus* a *tradicionalitásra törekvő stratégiát* képez. Értelmezési keretül a vallási hagyomány, autoritás és legitimitás szolgál. Megjelenítőjük a vizsgált korszakban a *Zsidó Újság* és az *Orthodox Zsidó Újság*.⁷ Ezek mind fővárosi réteglapok, amelyek egyrészt középosztálybeli problémákat, másrészt többnyire intézményi stratégiákat jelenítenek meg.

HATÁROK ÉS SZIMBOLIKUS POLITIKA

A magyar társadalmat a két világháború között áthatotta a határok kérdése. Nem volt olyan politikai erő az országban, mely ne helyezett volna hangsúlyt a területi revízió kérdésére. Ugyanakkor a politikai eliten túl az egész magyar társadalmat meghatározta a békeszerződéssel kapcsolatban a kollektív, nemzeti veszteség érzése. Ez azonban inkább csak hangulat volt, mint cselekvés.⁸

3 STEIN 2004, 16.

4 Lásd GLESZER – ZIMA 2009a.

5 Az *Egyenlőség* – Társadalmi hetilap (1882–1938) Bogdányi Mór (1854–1923), majd Szabolcsi Miksa (1857–1915), valamint fia, Szabolcsi Lajos (1890–1943) szerkesztésében jelent meg. Az általa megjelent vélemény számos kérdésben nem köthető szorosan a Pesti Izraelita Hitközséghez, sokkal inkább a lap körül kirajzolódó fővárosi neológ kör stratégiáit tükrözi.

6 A cionista sajtó indulásának a Dömény Lajos (1880–1914) által szerkesztett budapesti *Zsidó Néplap* – Társadalmi és szépirodalmi hetilap (1904–1905) tekinthető. A Magyarországi Cionista Szervezet lapját 1910-től eredezteti, amelyet Bató Lajos, Beregi Benjámin, Hammerschlag Oszkár, Lukács Leo, Richtmann Mózes és Schönfeld József szerkesztett 1911-től *Zsidó Szemle* címmel. 1919-ben *Jövönk* – Zsidó társadalmi hetilap néven, 1920 és 1938 között pedig ismét *Zsidó Szemle* – Zsidó hetilapként jelent meg. Az *Egyenlőség*ből kiszakadt fiatal neológok Patai József által képviselt köréhez tartozó – itt nem vizsgált – *Múlt és Jövő* – Irodalmi, művészeti, társadalmi és kritikai folyóirat (1911–1944) kulturcionista, majd cionista irányvonulatot képviselt.

7 Az *Orthodox* (Központi) Iroda fővárosi modernizáló elitjének nézeteit 1891 és 1906 között magyar nyelven Weisz Dániel (Viador, ?–1907), az *Orthodox* Iroda titkára által szerkesztett *Zsidó Híradó* – *Orthodox zsidó felekezeti és társadalmi hetilap*, 1914-ben Reiner Ignác szerkesztésében a rövid életű *Hitör* – Felekezeti, társadalmi és szépirodalmi hetilap, az *orthodox zsidó érdekek védelmére* c. periodika, majd a belényesi gáon, Reb Áser fia, Groszberg Lipót (1869–1926), illetve halála után fia, Groszberg Jenő (1894–1982) szerkesztésében 1925. október 16-ától megjelent *Zsidó Újság* „A magyar orthodox zsidóság hetilapja”, ezt követően pedig 1939. jan. 20-tól az *Orthodox Zsidó Újság* egyházi és hitbuzgalmi lap fogalmazta meg 1944. március 19-éig.

8 ZEIDLER 2001, 160–161.

A korszak ideológiai, történeti kulcsfogalmait szintén áthatotta a határok kérdése. Zeidler Miklós a köztudat és a közgondolkodás szerves részét képező verbális vagy képi toposzok, közhelyek felől közelít a határok társadalmi és politikai kérdésének kultusz jellegű megnyilvánulásaihoz. Ilyen toposznak tekinti a *keresztény, nemzeti, ellenforradalmi* vagy *irredenta* jelzőt, amelyek a „politikai rendszer s részben a korszak öndefiníciói voltak”⁹

Zeidler vizsgálatának kultusz-konceptiója élesen elkülöníti a politikai és történeti kultuszokat a vallások kultuszaitól. Az előbbieket természetes sorsának látja a kiüresedést, ebből eredően egyrészt az individualizálódást, heterogenizálódást és erodálódást, másrészt a külsőlegessé, felületessé válást és gyors összeomlást. Okát a politikai és történeti kultusz lényegéből fakadónak vélt felületességben, egyetemességben és mesterséges leegyszerűsítésekben látja, mivel „a kapcsolat elvész egyfelől az elv és a személyiség, másfelől az elv és a valóság között.”¹⁰ Nézete szerint ebben az is közre játszik, hogy a „vallások és kultuszaik (...) tartósabbak, hiszen kiindulópontjuk eleve mitikus és misztikus, a történeti hagyomány viszont a továbbörökítés során hosszabb távon rendszerint új és új tartalmakkal bővül, folyamatosan »korszerűsödik« – mintegy aktuális üzenetet kap és távol kerül az alapját képező eseménytől.”¹¹

A vallás és kultusz kapcsolata ebben a problematizálásban inkább párhuzamként jelenik meg. Zeidler elismeri, hogy „az új jelképek a már jól ismert bibliai történetek és szimbólumok segítségével könnyebben beágyazódhattak a köztudatba”, valamint „az 1848/49-es szabadságharc motívumai között találtak olyanokat, amelyeknek az új irredenta jelképeket meg lehetett feleltetni”¹². A jelenség értelmezésében azonban a „jóhiszemű blaszfémia” és az eredeti jelentés „kontextuson kívüli” degradálódásának gondolata jelenik meg: Gillo Dorfles szavait idézve Zeidler elemzése a kultuszt a „hamis mítoszteremtés és hamis ritualitás”¹³ köntösébe öltözteti.

A vallási kultuszok és szimbolizációk történeti/politikai kultuszokkal és szimbolizációkkal való merev szembeállításánál célszerűbb az elemzés keretét a két jelenség összefonódásának kérdésére építeni. Ennek két kulcsfogalmává a *nemzetvallás* (civil religion), valamint a *szimbólumok multivokalitása* és egységesítő ereje tehető.

A magyar *nemzetvallás* fogalom Hankiss Elemér révén az amerikai szakirodalom *civil religion* fogalmának európai, közép-európai kontextusba ágyazásából ered.¹⁴ Robert N. Bellah a civil vallás fogalmát *Rousseau*-tól eredezteti, miszerint minden társadalomnak szüksége van egy tisztán civil hitre. *Bellah*-nál a civil vallás nem más, mint a vallás

9 ZEIDLER 2002, 9.

10 ZEIDLER 2002, 10.

11 Uo.

12 Lásd ZEIDLER 2001, 177.

13 Uo.

14 Hankiss Elemér a nemzetvallást egy 1985-ben megjelent tanulmányának tette címéül és tárgyául. Lásd HANKISS 1991. Zeidler elemzése Hankiss egy korábbi, 1983-as – a „nemzetiségek elnyomása” miatti századfordulós büntudatról szóló – írásából merít, amely a magyar Himnusz és a passió közötti párhuzamokat emeli ki, a reformkori megújulás szimbolikus eszközének a büntudatot tekintve. HANKISS 1983, 350. Zeidler kultuszt bemutató későbbi könyve szintén ennél az 1983-as párhuzamnál marad, de a nemzetvallás vagy az Assmann-i kulturális emlékezet ASSMANN 1999., OLICK – ROBBINS 1999, 22–24., GYÁNI 2000., BARNA 2000. fogalmát nem építi be elemzésébe. Lásd ZEIDLER 2001, 163. és ZEIDLER 2002, 14.

helyébe lépő modern alternatíva, amelyet a modern társadalom tölt meg tartalommal. A civil vallás vallásos hittek, jelképek és rítusok összessége. Ezek transzcendens dimenzióba helyeződnek és történelmi tapasztalatban gyökereznek. Funkciója szerint legitímál, integrál és megoszt. A nemzeti történelem jelentőségtelinek nyilvánított, kiragadott eseményeire alapoz. Ezeket értelmezi (át) a mindenkori jelen törekvéseinek függvényében, s önti normatív keretbe.¹⁵

A nemzetvallást Gerő András a szimbolikus politika keretében értelmezi. A *szimbolikus politika* a „*reálpolitika*” (érdekpolitika, hatalmpolitika, gazdaságpolitika, társadalmpolitika stb.) meglévő hatalmi konstellációval szembeni alternatív történelmet, a „*reálpolitikai*” hatalmi interpretációval szemben spirituális hatalmat képezhet.¹⁶

A 19. században megjelenő nemzeteszme és a nemzeti hagyományok keretében a szimbolikus politika részeként feltűnő nemzetvallás – a társadalom tisztán szekuláris civil vallása – abban az értelemben immanens vallás, hogy az adott népcsoport saját történetét, múltját, jelenét vagy jövőjét teszi a hit tárgyává vagy forrásává, ami által az evilágit szakralizálja, s ily módon hozza létre a vallási strukturális mintákat követő szekuláris vallást.¹⁷ Funkciója a modernizálódó társadalom rendi, vallási és testületi törésvonalainak áthidalása, felülírása volt. A nemzetvallás mint jelenség a kulturális emlékezet közegébe ágyazódik,¹⁸ működését ennek sajátosságai határozták meg. Rítusai pedig a rendi és vallási ünnepben gyökereztek, nyelvezeteként a Szentírás és a liturgia általánosan ismert fogalmait szolgálták.¹⁹

Gerő András nézete szerint a szimbolikus politika funkcióját tekintve a Horthy-korszakban a fedőkultúra szerepét töltötte be.²⁰ A „tényleges viszonyokat elfedő” kultusszá vált abban az értelemben, hogy a „trianoni béke után létrejött a független Magyarország, a magyar nemzetállam, de ez az ország csak halvány visszfénye volt annak, amiben a nemzetvallás megszületett. Következésképpen (...) minden gesztusában egy olyan »realitást« sugallt, ami már nem létezett. Immár más szempontból, de megint szétvált a szimbolikus és az úgynevezett »reálpolitika« (...) a két háború között a spirituális realitás a hivatalosság része lett, csak hogy a magyar állam nem az volt, aminek látni szerették volna. A szimbolikus politika lett hatalmpolitikai realitás, miközben a nemzetközi hatalmpolitikai realitás ezt szimbolikussá tette.”²¹

A hatalmi és a szimbolikus politikát egyaránt meghatározta az ország területvesztése. A határ a mindennapi valóságnak ugyanúgy részét képezte, mint a szimbolikus politikának, azaz a nemzetvallás kultuszainak. A határ személyes, családi, egzisztenciális, intézményi, felekezeti és nemzeti kötődések közé ékelődött mindkét oldalon.²² Kezelenő valósággá vált, és új struktúrákat hozott létre. A közösségi emlékezetnek pedig tudatos oktatás- és szimbolikus politikai program keretében meghatározó részévé vált.²³

15 Vö. FURSETH-REPSTAD 2006, 103–106., HASE 2001, 53–64., SCHEIDER 1987, 83–215.

16 GERŐ 2004, 7.

17 GERŐ 2004, 32.

18 ASSMANN 1999.

19 GERŐ 2004, 18, 20–21.

20 GERŐ 2004, 297.

21 GERŐ 2004, 292.

22 A déli határrész példáján más területekre is kitekintve lásd SAJTI 2004, 143–148.

23 ZEIDLER 2002, 70–72., ROMSICS 2005, 180–182., SAJTI 2004, 132.

A határok kérdéséhez kötődő kultuszok így sokkal inkább a nemzetvallás adott történeti, társadalmi és politikai kontextusban való manifesztálódásának tekintendők.²⁴ Jelképeikben, rítusaikban, értelmezéseikben ráépülnek a korábbi szimbolikus politikai értelmezésekre,²⁵ beépítve azokat vagy szembehelyezkedve velük.

A kultuszok, szimbólumok jelentése nem csupán történetiségében változhat. A szimbólumok és rítusok *multivokalitása*, valamint a jelentések többértelműsége²⁶ a különböző csoportok (és egyének) értelmezéseinek kialakítására és integrálására is lehetőséget biztosít.²⁷ Ennek jegyében az adott kultuszt az egyes csoportok saját diskurzusaikhoz igazíthatják, saját képükre formálhatják, partikuláris többlettartalmakat adhatnak hozzá.

A korszak politikai diskurzusa azonban határozottan elválasztott egymástól két fogalmat: a *revizionizmust* és az *irredentizmust*. Revizionistának mondták azt, aki a trianoni békeszerződés felülvizsgálatát békés eszközökkel kívánta elérni, irredentának pedig azt, aki az erőszakos eszközöktől sem riadt volna vissza.²⁸

A korszak politikai diskurzusainak fővonalában másik két fontos fogalom: az *asszimilatív* és az *etnicista nemzetkonceptió*. Amíg az előbbi a dualizmust jellemezte, és a nemzethez tartozás kritériumait az elsajátítható kultúrában szabta meg, addig az utóbbi a Horthy-korszakban a beleszületés mentén vonta meg a határokat.²⁹

Az izraelita felekezeti sajtó is egyértelmű különbséget tett a revizionizmus és az irredentizmus között. A revizionizmust a zsidó sajtó – irányzattól függően eltérő módon – támogatta, viszont a szélsőséges irredentákat az antiszemitákkal azonosította. A nemzetkonceptió fővonalának változásánál már sokkal árnyaltabb a zsidóságon belüli irányzatok válasza.

Az első világháborút követő területcsökkenés következtében megváltozott az irányzatok egymáshoz viszonyított aránya. Az *orthodoxia* nemcsak arányában, de befolyá-

24 Zeidler az irredenta kultusz társadalmi meghatározottságait inkább szociálpszichológizáló keretek között kísérli meg értelmezni. Lásd ZEIDLER 2001, 188–189.

25 A monarchia elítélésének és emlékeztetésének periferizálódását lásd ROMSICS 2004.

26 A domináns szimbólumok egyszerre mondanak és tesznek valamit, sűrítettek, sok különböző jelenségnek adnak egy közös kifejezést; eltérő jelenségeket egyesítenek, különböző emberek hasonlóságérzetét kelthetik, szolidaritásukat fejezhetik ki általuk, valamint a jelentések ideológiai és érzelmi polarizálódását hozzák magukkal. TURNER 1975, 55–56. Magyar nyelvű elméleti összefoglalását lásd ERIKSEN 2006, 277–278.

27 TURNER 1975, 22.

28 A bethleni elkülönítés fogalomtörténetét Zeidler Miklós is végigköveti. Az 1945 utáni („leleplező”) történésdiskurzusok nem tettek különbséget a két fogalom között, az elítélés, a megbélyegzés és a Horthy-rendszer bírálataként használták. A hatvanas évektől kibontakozó „feltáró” történetírás továbbra is a két fogalmat azonos értelemben alkalmazta. Fogalmi gyökerét tekintve Zeidler az *irredentizmust* olyan politikai törekvésnek tekinti, amely az idegen uralom alatt álló nemzeti területek visszaszerzését célozza. „Az irányzat módszereiben lehet békés vagy erőszakos, célkitűzéseiben viszont mindig erősen voluntarista, hiszen a »visszaszerzendő« lakosságot és területet ingatag – általában a régmúltba forduló, sokszor mitikus – érvek alapján önkényesen jelöli meg.” ZEIDLER 2002, 12. A *revizionizmus* egy adott nemzetközi szerződés újratárgyalását kívánja elérni, békés eszközökkel, a diplomácia és a nemzetközi jog révén, ezért a kompromisszumkészség és a jogi megközelítés jellemzi. A két világháború közötti magyar külpolitika hivatalos szinten revizionista volt, propagandájában viszont élt az irredentizmus szövegeivel. ZEIDLER 2002, 11–12.

29 Vö. KÖVÉR 2003., GYANI 1997.

sában is jelentősen csökkent.³⁰ A domináns helyzetbe került *kongresszusi* zsidóságot nemzeti-vallási stratégiája szempontjából – amit világháború idején és utána is következetesen képviselt – a legnagyobb kihívás a *cionizmus* felől érte. Ezért a *neológ* sajtó, az antiszemita jelenségek mellett, a leghatározottabban a *cionista* irányzattal szemben lépett fel, azzal vádolva őket, hogy az általuk propagált „zsidó nacionalizmus” az új kurzus antiszemitáinak szolgáljék érvelését.

A miniszter saját nemzetiség faji elmélete támogatására bőséges idézeteket olvasott fel Simon Lajos nevű ügyvéd – ügyvéd kérem nem rabbi, mint ahogy a miniszter mondotta – *cionista* irányzatú művéből. A *cionizmus*, amelyről harminc évvel ezelőtt még senki sem tudott, amely a mai napig is a magyar zsidóság elenyésző töredéke, utóbb kifejezesebben alakjában tudvalevőleg arra az álláspontra helyezkedett, hogy a zsidóságnak itt a mi országunkban is külön nemzetiségi létre és igényekre kell berendezkednie.³¹

Az *Egyenlőség* a *cionista* mozgalmat támadva, legitimitációt keresve sok esetben a már veszélyes ellenfélnek nem tekintett *orthodoxiára* illetve annak sajtójára hivatkozott.³²

TUDATOSAN MODERNIZÁLÓ STRATÉGIÁK ÉS A HATÁROK

Az első világháború után a magyar véleményformáló elit zsidósággal kapcsolatos nemzeti stratégiája megváltozott. A korábbi asszimilatív nemzetkoncepciót az etnicista stratégia váltotta fel. A nemzetkoncepció megváltozását az 1920:XXV. tc-n keresztül lehet a legjobban szemléltetni. A *numerus clausus* néven ismert törvény a felsőoktatásba való bejutást szabályozta az adott nemzetiség vagy népfaj számarányának megfelelően. A törvényt a jogalkotó a korábbi magyar nemzetfelfogással ellentétben – mely a magyarországi zsidóságot a magyar nemzet részének tekintette – a zsidókra is alkalmazni szánta. „A nemzetgyűlés eldöntötte, hogy faj vagyunk...”³³ értékelte a zsidósággal kapcsolatos új hivatalos álláspontot az *Egyenlőség* a törvény megszavazásakor.

A kongresszusi zsidó elit, az 1920-ra kialakult új helyzetet a háború következményének tekintette és ideiglenesnek gondolta. Abban reménykedtek, ha a rendkívüli idők elmúlnak, akkor visszaállnak a háború előtti állapotok.

Őszintén bevallom, hogy a hazánkban most uralmon lévő kurzust efemer jelenségnek tartom, a háború egyik utórezgésének. Rendkívüli események idézték elő, hogy Magyarországon ez a helyzet előállhatott.³⁴

Az ideiglenesség reményéből kiindulva a neológ elit a 19. században kialakított intézményi stratégiát változatlanul hagyta, és továbbra is a magyar nemzeti keretek között határozta meg magát. A magyar zsidók a magyar nemzet és magyar állam iránti állandó és megtörhetetlen hűségének az *Egyenlőség* többször hangot adott.

30 FROJMOVICS 2008, 226–227.

31 Mezei Ernő, A *cionista* lecke *Egyenlőség* 1920. máj. 8./ 9–10.

32 Az erdélyi *orthodoxia* élet-halál harca a *cionizmussal* *Egyenlőség* 1921. júl. 30./ 4–5. 6.

33 Elvégeztetett... *Egyenlőség* 1920. szept. 25./ 1.

34 Sándor Pál, A *numerus clausus* után *Egyenlőség* 1920. dec. 4./ 2–3.

A magyar államnak jó és hű polgárai, a magyar nemzetnek becsületes és hazafiasan gondolkodó fiai voltunk eddig mindig, akarunk és fogunk minden körülmények között a jövőben is maradni. Magyarságunkat nem engedjük elvenni. Drága és szent ez nekünk és a mi magyar nemzeti lelkiismeretünk épp oly sérthetetlen előttünk, mint zsidó vallásos lelkiismeretünk.³⁵

Ezt fejezi ki a halotti kegyeletadásban továbbélő Turul-szimbolika, amelyet szemléletesen tükröz Róna Józsefnek a Pesti Izraelita Hitközség megbízásából tervezte alkotása, dr. Adler Illés sajtóban is közölt síremléke,³⁶ valamint az egyenlőségnek a szétszakított országot ábrázoló rövid életű illusztrált rovateľjece is.³⁷

A neológ zsidóság a trianoni békediktátum feletti nemzeti fájdalommal azonosult. Viszont a területi revízió kérdését ennek a szegregációs törvénynek az eltörlésével kapcsolta össze: „igazságot Magyarországnak és igazságot a magyar zsidóknak”³⁸ – írta az Egyenlőség 1933-ban. A magyar zsidóság nemzethűségét bizonyítandó az Egyenlőség az új határok által elszakított nemzetrészek magyar önazonosságának megőrzésében játszott helyi zsidók szerepét emelte ki. Számos cikk jelent meg a lapban a határokon túli magyar zsidóról, akit az új hatalom a magyarság melletti kiállásáért büntet.

Vérzik a szívünk, ha azokra a mártír zsidó testvéreinkre gondolunk, akik a megszállott területeken, ezer sanyargatás és önfeláldozás árán, hűséges szívvel vallják magukat magyarnak. A vértanúságukra eddig is fájó szívvel néztünk át, de tele voltunk hittel, hogy eljön az az idő, mikor a magyarsággal együtt szeretettel és hálával fogjuk őket a szívünkhöz szorítani.³⁹

Sérelmezték viszont, hogy miközben a béketárgyalásokon illetve a nemzetközi viszonylatban általában az elcsatolt területek magyar zsidóit – a magyar népesség arányát növelendő – a magyar politikai elit magyarként tartja számon,⁴⁰ addig Magyarországon a zsidókat kitaszították a magyar nemzet közösségéből.⁴¹

Tehát 1920 elején Neuillyben a zsidók nem is zsidók voltak, hanem magyarok. Tehát kilenc hónappal ezelőtt a zsidók még kiváló írókat, tudósokat művészeket adtak a magyarságnak (...) az egész művelt világgal szemben tehát úgy állította oda Ön [értsd Teleki Pál – Z. A.] a magyarországi zsidóságot, mint a történelmi magyar nemzet szerves részét (...) Hogyan lehet az – fogják Öntől kérdezni azok a diplomaták, akiket egész tudományos arzenállal igyekezett meggyőzni a magyar zsidók nemzeti tudományos, irodalmi és művészeti érdemeiről, magyarságukról, fajmentességükről, csupán felekezeti különállásukról, – hogy ezek a zsidók most egyszerűen 'nemzetiség'-nek deklaráltnak egy törvényben, amely a 'zsidó nemzetiségnek' az ország lakosságához való arányban engedi meg csupán az egyetemekre való bejutást?⁴²

35 Mi történjék a magyarországi zsidókkal? *Egyenlőség* 1920. júl. 31./ 3.

36 Hírek – Dr. Adler Illés síremléke. *Egyenlőség* 1927. jún. 18./ 19.

37 Zsidó élet vidéken *Egyenlőség* 1937. jan./ 14. – 1937. jan. 28./ 8.

38 Felekezet és politika *Egyenlőség* 1933. febr./ 11. 4–6.

39 Spira Teréz kassai börtönben *Egyenlőség* 1920. okt. 9. 1–2.

40 Vö. A külföldi olvasóknak szánt revíziós propagandaalbumok angol nyelvű változatával LÉGRÁDY 1931, 128–131.

41 Mit mondott rólunk Teleki Pál Párisban? *Egyenlőség* 1920. okt. 23./ 1–2.

42 Molnár Jenő, Trianontól – a numerus claususig *Egyenlőség* 1920. november 13./ 6–7.

A Horthy-korszak Magyarországához való lojalitás mellett a trianoni országvesztés és az antiszemita jelenségek ellenpéldájaként jelent meg a neológ sajtóban a dualista Magyarország képe. Ez a nosztalgia a dinasztia és az elpusztult Monarchia iránti sóvárgásban nyilvánult meg. Ebben az összefüggésben szerepelt a régi Magyarország, a dinasztia és a hozzá hűséges magyar zsidó.⁴³

...a legnagyobb hálával kell gondolnunk az öreg József főhercegre, akinek élete és működése amily áldásthozó volt hazánkra, éppúgy nemes szabadelvű, emberszerető gondolkodásával mindig támasza, védője volt a magyar zsidóknak. A zsidók megbecsülése egyik legszebb dísz volt a nagy nádor házában és ez a szép tradíció ékesíti azóta mindig utódainak a lelkét is.⁴⁴

Gyakran érte az a vád a zsidókat, hogy a világháború idején kibújtak a katonai szolgálat alól. Ezért, hogy bizonyítsa a magyar zsidók nemzethűségét, apologetikus szándékkal az Egyenlőség rendszeresen mutatott be zsidó háborús hősokeket a Magyar Zsidó Hadiarchívumból⁴⁵, illetve mutatott be korabeli háborús helyszíni beszámolókat a zsidó katonák önfeláldozásáról, és hősiességéről.

Zsidó katonák százával jöttek-mentek a frontról sebesülve, s mentek a frontra. Lesoványodva jöttek a kórházba, hogy újból erőt gyűjtve – visszamenjenek a frontra. Zsidó tisztek csak sebesülve jöttek a frontról – egy-kettőt ezrede küldött hátra lerongyolódva, lefogyva, akarata ellenére.⁴⁶

A keresztény kurzus antiszemita közbeszédének ellenpéldájaként a neológ sajtó, a korszakban mindvégig, az olasz fasizmust állította. Az Egyenlőség az olasz fasizmust olyan nemzeti, jobboldali mozgalomnak mutatta be, amely a zsidókat is integrálja, és megbecsült helyet biztosít számukra.⁴⁷ Ebben az összefüggésben mutatta be az Egyenlőség 1926-ban Emerico Fried (Fried Imre) Magyarországról elszármazott, de újra Magyarországon dolgozó olasz zsidó „déligyümölcs importeur-t”, aki a Budapesti Olasz Fascio titkára volt. A vele készült interjúban próbálta a lap bemutatni a magyarországi és az olasz zsidók helyzete közötti különbséget.

43 IV. Károly és a magyar zsidók Mit jelentett nekünk IV. Károly kora? *Egyenlőség* 1922. ápr. 8./ 7.; A Habsburgok és a zsidóság. „A Habsburgok sohasem voltak antiszemiták és a legitimizmus nem ismer zsidókérdést” – mondják Wolff ezredes és Wiesner titkos tanácsos, a sajtóhadiszállás egykori főnöke; *Egyenlőség* 1933. febr. 18./ 1-2. Két zsidó emlék Apponyi Albertről. Uo. /5.

44 Dr. Léderer Sándor, József nádor és családja *Egyenlőség* 1920. szept. 11./ 7-9.

45 Magyar Zsidó katonák a világháborúban *Egyenlőség* 1920. máj. 8./ 5-6. - 1920. máj. 22./ 8-9. - 1920. máj. 29./ 6-7. stb.

46 Szántó Manó, dr., Egy zsidó ezredorvos naplójából *Egyenlőség* 1920. ápr. 24./ 10.

47 A teljesség igénye nélkül: A fascista kormány egy zsidót nevezett ki a legfelelősebb királyi törvényszék elnökévé *Egyenlőség* 1926. márc. 20./ 3.; Dr. Munkácsi Ernő, A római rabbi *Egyenlőség* 1935. febr. 2./ 5.; Dr. Hevesi Simon, vezető főrabbi, Római utam. Kihallgatásom a pápánál és Mussolininál *Egyenlőség* 1935. jan. 19./ 1-2.; Az olasz hadsereg a felekezetek és fajok békéjét hozza a meghódított Abesszinába *Egyenlőség* 1936. máj. 7./ 1-2.; Mussolini és a vallásszabadság *Egyenlőség* 1936. máj. 29./ 8.; Az olasz király a koronarend lovagjává nevezett ki egy volt magyar zsidó diákot *Egyenlőség* 1936. jún. 4./ 4.; Olasz propaganda-plakát az üldözött zsidókhöz *Egyenlőség* 1936. júl. 16./ 9.; Munkácsi Ernő, A modern olasz zsidóság vezére: Angelo di Nola tábornok Budapesten *Egyenlőség* 1936. szept. 3./5.; Köszönöm, Duce! *Egyenlőség* 1936. szept. 3./ 11.; Mussolini rám néz: köszönt és int felém szeretettel... *Egyenlőség*

Az olasz fascio egyáltalán nem zsidóellenes. A fascizmus Olaszországban olasz sajátosság, nemzeti alakulat, amelynek egyetlen pontjában sincs benne, hogy a zsidókat bármilyen módon elnyomja. (...) ...az olasz fascio nincsen tekintettel a vallásra. Olaszországban ma a hivatalos körökben számos zsidó vallású embert találhatunk, Olaszországban vannak zsidó miniszterek és tábornokok és általában igen előkelő pozíciót foglalnak el a fascista államban.⁴⁸

A „keresztény-nemzeti kurzus” időszakában a magyarországi zsidókat azzal gyanúsították, hogy a Tanácsköztársaság idején kollektíven a kommünnel tartottak, illetve a kommunizmust a zsidósággal azonosították. Ez ellen védekezésül az Egyenlőség igyekezett bemutatni a Tanácsköztársaság zsidó áldozatait⁴⁹, és elhatárolódni a kommunizmus ideológiájától. Hogy bizonyítsák az új rendszer iránti hűségüket az Egyenlőség rendszeresen bemutatott olyan zsidókat, akik a kommünnel szemben az ellenforradalmi oldalon álltak. 1920. decemberében az Egyenlőség dr. Fürst Sándor udvari tanácsost – aki korábban „elkötelezettségéért és hűségéért” megkapta a Ferenc József rendet – ellenforradalmi tevékenységét méltatta és mint a kommunizmus áldozatát mutatta be.

A kommün alatt, május 2-án, mint ellenforradalmárt halálra ítélték, elmenekült, így tudott megszabadulni. A kommunizmus bukása után az akkori zavaros viszonyok között, amiatt üldözték, mert azonosította magát a zsidó érdekekkel, kijelentette, hogy azért harcol, hogy a zsidóságnak elismerést és becsületet szerezzen. Emiatt rengeteg kellemetlensége támadt, úgyhogy a katonai parancsnok vette védelmébe, aki kijelentette, hogy mint ellenforradalmár a zsidóság érdekeit úgy szolgálta, hogy általános tiszteletet és közbecsülést vívott ki magának a város közönségénél valláskülönbőség nélkül és aki bármely város társadalmának dicsőre válik.⁵⁰

A cionista mozgalom, mely a korábban a zsidó társadalmon belül periférikus közösség volt, a világháborút követően jelentősen növelte befolyását. Ez egyrészt köszönhető volt a mozgalom kétségtelen sikereinek Palesztinában, másrészt a háborút követő magyarországi antiszemita jelenségeknek. A cionista sajtó a neológ azonosulás helyett a megértést, illetve a zsidó sors és a magyar sors közötti hasonlóságot hangsúlyozta. A cionista kronológia a második Szentély lerombolásától (i.e. 70-től) számolja a zsidó nemzeti állam megszűntét és a száműzetés kezdetét. Így tehát – hangsúlyozza a *Zsidó Szemle* – a zsidók kétezer év óta revizionisták. Ezért van remény a magyarok számára is.

A nemzet, az ország egysége minden egyes magyar állampolgár szívében továbbra is élni fog és ez a sok millió szívben élő Magyarország végre is fel fog támadni. A zsidó történelem és a zsidó nép kétezer éves gólusza bennünket nagyon is meggyőzőtt fentiek igazságáról. Amikor mi, mint ennek az országnak komoly munkában és őszinte érzelmeiben

1936. nov. 5./ 3–4.; Az olasz kormány cáfolata: Olaszországban nem lehet antiszemitizmus és fajgyűlölet! *Egyenlőség* 1936. nov. 26./ 1–2.; A fasiszta hős aki két temetőben nyugszik *Egyenlőség* 1937. febr. 18./2.; Itália nem felejt el a zsidók érdemeit *Egyenlőség* 1937. ápr. 15./4.; Hódolat III. Viktor Emánuelnek *Egyenlőség* 1937. máj. 20./ 1–2.

48 A budapesti olasz fascio titkára, Fried Imre: zsidó hittestvérünk *Egyenlőség* 1926. ápr. 10./ 3.

49 Újabb adatok a kommün idejéből *Egyenlőség* 1920. jún. 12./ 2.

50 Zsidó ellenforradalmár *Egyenlőség* 1920. dec. 4./ 14.

becsületes polgárai, a legszilárdabb hittel és meggyőződéssel hirdetjük, hogy a magyar nemzetnek nincs oka gyászra és kétségbeesésre, a lemondásra, mi ezen meggyőződésünket a magyar és a zsidó nép történelméből merítjük. A zsidó nép igazát, az ősi zsidó földhöz való jogát 2000 esztendő sem tudta elévíteni.⁵¹

...a magyar nemzet nem hal meg, de élni fog! A cionista himnus reményt keltő soraival mondjuk: 'Od lo ovda tikvaténu': Nem veszítjük el reményünket!⁵²

A numerus clausus törvény megszületésekor a Zsidó Szemle keserűen bár, de a saját álláspontját látta beigazolódni. A magyar nemzetstratégia megváltozásával pedig az „asszimiláns” zsidó, tehát a neológ stratégia csődjére mutattak rá, és okolták a kongresszusi elitet, hogy mereven, sőt ellenségesen utasították el még a zsidó nemzetiség létezését is. A cionisták szerint azonban a zsidó nemzeti gondolat elterjedésének nem külső törvény által, nem kényszerből kell fakadnia.

A lényegen azonban ez mit sem változtat, mert úgy a népfaj, mint a nemzetiség fogalma szakítást jelent a felekezeti platformmal s most már törvény szerint sincsenek izraelita vallású magyarok. Hogy pedig a zsidó nemzetiséget, mint becsületsértést lehetett nálunk alkalmazni, ennek kizárólagos okai az asszimiláns zsidóság azon rétegei és főleg a hazai zsidóság hivatalosa vezetői, akik akkor is csökönnyös ellenállást és félelmet tanúsítottak a zsidó nemzeti gondolattal szemben, midőn ez diadalmasan meghódította a világnak úgyszólván az egész zsidóságát. (...) a zsidó nemzeti gondolatnak azon az úton kell Magyarországon zsidóságán is diadalmaskodnia, mint a világ zsidóságán: a zsidó szíveken keresztül.⁵³

A cionista és a neológ stratégia közötti fontos ütközőpont a határon túli zsidó közösségek kérdése volt. Ezeket a területeken a cionisták zsidó nemzeti szerveződések hozták létre. A cionisták már 1918-ban azzal érveltek, hogy a nemzetiségi, később elcsatolt területeken, a zsidók az ottani többségi társadalomba fognak integrálódni. Ennek a magyar szempontból kedvezőtlen helyzetnek a kialakulását úgy lehetne megakadályozni, hogy ha a zsidók saját nemzetiségi szerveződések hoznának létre, így nem növelnék a magyarokkal szemben álló nemzetiségek számát.

Nemzetiségi területeken a zsidók nagy része, különösen a vallási formákat be nem tartó intelligensebb rétege – mondjuk ki egész nyíltan – pár év alatt teljesen asszimilálódik környezetéhez s így elveszett a magyarság részére. A történelmi idők sora hozza magával, hogy a kormány ezt belátva semlegesítse a zsidókat, mert csak így maradhatnak az egész állam területén a magyar népnek bajtársai. Ez a neutralizálás csak úgy lehetséges, ha a kormány elrendeli a magyarországi zsidóságnak nemzeti szervezését s így az új rend értelmében felruhazza őket a nemzeti kisebbségek jogaival az oktatás, közigazgatás, politikai képviselet terén.⁵⁴

51 Dr. Schönfeld József: A nemzet élni fog. *Zsidó Szemle* 1920. máj. 14./ 1.

52 Uo.

53 Dr. s.l., Tehát zsidó nemzetiség *Zsidó Szemle* 1920. okt. 8./ 3-4.

54 A Magyarországi Cionista Szervezet Intéző Bizottsága: A Magyar Nemzeti Tanácshoz *Zsidó Szemle* 1918. nov. 8./ 6-7.

Ez a törekvés később az impériumváltás után az utódállamok kormányzatainál talált támogatásra. Az utódállamok vezetésének a célja az volt, hogy korábban a magyarok közé sorolt zsidó tömegek leválasztásával csökkentsék a magyarok számarányát az elcsatolt területeken. A neológ elit viszont attól tartott, hogy a cionisták nemzeti aspirációi, a zsidó csoportstratégiák között differenciálni nem tudó magyar közvélemény körében tovább rontja a zsidók megítélését.

A TRADICIONALITÁSRA TÖREKVŐ STRATÉGIÁK ÉS HATÁROK

Az *orthodoxia* értelmezési kerete teljesen eltért a *neológiától* és a *cionista* mozgalométól. A lap országos *orthodox* zsidó kérdésekkel foglalkozott, elsősorban mégis a budapesti *orthodox* középosztály szemléletét tükrözte. A határok hatása közvetlenül már a lap újraindulásában megjelent. A *jüdisch-deutsch* olvasótábor az utódállamokhoz került. A lap emiatt hamar magyar nyelvre váltott.⁵⁵

A határok és a magyar szimbolikus politika megjelenítése csak az *orthodoxia* időszemléletén keresztül érthető meg. Nem a hagyományokat kívánta a modern jelenségekhez igazítani. A modern jelenségeket illesztette a hagyomány láncolatába. Ezek közül is csak azokat, amelyek összeegyeztethetőek voltak a vallási hagyománnyal.⁵⁶ A városi *orthodoxia* egyik lehetséges irányaként a német *neoorthodoxiát* tekintve, nézeteit adaptálva Groszberg Lipótra, az elhunyt szerkesztőre vonatkozóan a fia ezt ekképpen fogalmazta meg.

Amikor boldogult édes Apám a ZSIDÓ UJSÁG céljairól beszélt mindig ezek a midrási elvek lebegtek szeme előtt: a régi *orthodoxia* talajából új *orthodox* típust kell létesíteni, amely „égi és földi” dolgokat egyesít magában a vallástörvény alapján, oly nemzedéket, amelyet a hithűség, a Semá vezet, oly zsidókat, akik biznak Ciónnak a Mindenható kegyelméből eredő felragyogásában.⁵⁷

A sajtó programjaként politikamentességet⁵⁸ és hitéleti reneszánszot hirdetett.⁵⁹

55 A korábban megjelenő magyar nyelvű Zsidó Híradóra az Orthodox Központi Iroda a külvilágnak szóló, orthodox érdekeket védelmező lapként tekintettek. Miért kell orthodox zsidó hetilap *Zsidó Ujság* 1926. aug. 6./ 8-9. Az Allgemeine Jüdische Zeitung „Héberbetüs német lap kiadását, az elszakított országrészek folytán rentábilisnak nem találván 1925 őszén megindította a Zsidó Ujságot.” – írta Groszberg Jenő a lap új szerkesztője elhunyt atyjára emlékezve. Groszberg Jenő, Atyám élete. *Zsidó Ujság* 1926. nov. 12./ 2. Az unoka Slomo Groszberg (Budapest – Bné Brák) értelmezésében az ezredfordulón ugyanez: „Boldogult nagyapám (...) 1919-ben, miután Magyarországot feldarabolták, és a jiddist köznapi nyelvként beszélő északkeleti és erdélyi zsidóság az elcsatolt területeken maradt, a megmaradt országrészen a Jüdische Zeitungnak nem volt többé létjogosultsága, így néhány évig nem foglalkozott újságrírással. (...) Orthodox újságra azonban a trianoni Magyarországon is szükség volt, ezért 1925-ben elhatározta egy magyar nyelvű hetilap kiadását”. BACSKAI 2004, 15-16.

56 Ennek módja az orthodox intézményrendszeren belül a határ mindkét oldalán irányatonként nagyon eltért. A szabadidő és testkultusz, a hagyományhoz való viszony, valamint a vallási szocializáció tekintetében lásd GLESZER 2008; GLESZER - ZIMA 2009b.

57 Groszberg Jenő, A megdicsőült nyomdokain. A Zsidó Ujság gyásza és célkitűzése. *Zsidó Ujság* 1926. nov. 12./ 1.

58 Hírek – Machziké-Hadasz Budapesten. *Zsidó Ujság* 1925. okt. 23./ 10., A Machziké Hadasz közgyűlése után. *Zsidó Ujság* 1926. jan. 8./ 7., Löffler Henrik, a budapesti orthodox hitközség főtitkára, Politika-

Mi zsidók állami életünk elvesztése óta saját nemzeti politikát nem folytathatunk, nekünk a diaszpórában csak egy politikánk lehet, szent tanunk és azokat védőgátként övező hagyományaink művelési politikája.⁶⁰

Magyarországra erkölcsi süllyedésben lévő társadalomként tekintettek a hitbuzgalom cikkírói. A vallásosság elmélyítésével ezt az erkölcsi romlást kellett az orthodox izraelita hitfelekezeten kívül tartani. Az erkölcsi értékek csökkenése...

...a világháboru befejeztével mindenütt előállott, amelyet helyes irányítással a jövőre nézve okvetlen meg kellene gátolni, ha a rég bevált társadalmi erényeket, szokásokat és felfogásokat ismét érvényre juttatni óhajtjuk.⁶¹ – írta a lap.

A zsidóság magyar társadalomból való kiszorítására, egzisztenciájának romlására – talmudi értelmezéseket követve – a neológ és cionista szekularizálódásért kirótt isteni büntetésként tekintettek.⁶² A határok kérdése ebben a kontextusban vetődött fel.

A modernitás szekuláris világa és kibontakozó tömegtársadalma a „külvilág árvízveszedelmének sodra”-ként jelent meg. Az ezt alapul vevő *orthodox* program összhangban állt a korszak vallás- és neveléspolitikája szabta keretekkel egyaránt.⁶³

„A kiméletlen pénzhaszja, a romboló élvezetvágy, a tagadásra, kételkedésre és léhaságra beállított életfelfogás, a materializmus a zsidóság ősi falait egyre ostromolja. Szükség van a gátak megerősítésére.”⁶⁴ – szólt a hitbuzgalom programja.

A hitbuzgalom egyfelől a külvilág modern szekuláris tendenciái ellen védőgátak emelését szorgalmazta. Ezek egyben határok is voltak, az orthodoxia befelé fordulásának külvilágtól védelmet nyújtó határai.⁶⁵

A magyar állam költségvetésében igen tekintélyes összeg van beállítva tudósoknak, tudósjelölteknek és tehetségeknek ösztöndíjakkal való ellátása céljára. (...) Nem arra gondolkunk, hogy a sok száz név között még a numerus clausus arányában sem fordul elő zsidó. (...) Az állam hatalmas eszközeivel nem versenyezhetünk és így gyermekeinket csak *belsőleg*, lelkiileg edzhetjük meg a küzdelemre (...) A zsidó vallás erőforrásából kell merítenünk

mentes hitközségek. *Zsidó Újság* 1926. júl. 30./ 1., Politikamentes hitközségek. *Zsidó Újság* 1926. aug. 6./ 3., Dr. Székely Albert Zemplénnvármegye tb. főügyésze, Sátoraljajuhely, Politikamentes hitközség és önérzetes zsidóság. *Zsidó Újság* 1926. nov. 19./ 1.; Dinó d' malchúszó dinó *Orthodox Zsidó Újság* 1940. szept. 1./ 5.; Nem politizálunk!... *Orthodox Zsidó Újság* 1940. nov. 22./ 3.

59 Az orth. reneszánsz jegyében – A budapesti Machziké Hádász feltámasztása. *Zsidó Újság* 1925. dec. 18./1., Az orthodoxia Magyarországon – Óbudai Freudiger Ábrahám nyilatkozata *Zsidó Újság* 1927. jan. 7./ 6.

60 Üdvözölve légy, Kárpátalja! *Orthodox Zsidó Újság* 1939. márc. 20./ 1.

61 Ifjúságunk címére – Háromheti reflexziók. *Zsidó Újság* 1926. júl. 9./ 8–9.

62 A „Machziké Hadosz” intő szava *Zsidó Újság* 1932. aug. 9./ 8. Vö. Slomo Zalman Ehrenreich (1863–1944) szilágysomlyói főrabbi beszédeivel. FROJMOVICS 2008, 320–332.

63 A kormányzó a vallásos életéről *Zsidó Újság* 1928. máj. 11./ 3.; *Zsidó Újság* 1928. okt. 26./ 1. A diák-tüntetések hetében. Vö. ROMSICS 2005, 180–181.

64 Árvízvédelem és gátépítés – Reflexiók a budapesti „Machzike Hádász” felélesztéséhez. *Zsidó Újság* 1926. jan. 1./ 1.

65 Klein Márkus, a budapesti orth. hitközség tanügyi elöljárója és a Saszchevra elnöke, Ne döntsük le a Nagyjaink emelte gátakat! *Zsidó Újság* 1928. okt. 19. /2–3.

gyermekeink acélfürdőjét. És azt, amit minden orthodox tud, hogy a Tórához és a tradíciókhoz való hűség legjobban segíti át az embert az élet nehézségein, azt tudomásul kell vennie minden neológ zsidónak is...⁶⁶ – írta az összszidóságban gondolkodó cikk.

Ugyanezek a határok viszont másfelől éppen nyitást jelentettek az új és modern jelenségek felhasználása felé. Az új eszközök bevonását a modern tendenciák mellett az országhatárok és a társadalmi csoportok közötti határok változásával indokolták meg. Ennek szellemében a sajtó egyik vezércikke ekképp fogalmazott Dina, Jákob lányának történetére utalva:

A háború nagy eltolódást jelent különösen az ifjúság lelkében. (...) „Amig hozzátartozói a bész-hamidrosban⁶⁷ ültek, ő [értsd Dina – G.N.] elvegyült a külvilágban.” – E megjegyzés vonatkozik az orthodoxia nagy rétegére is, amelyet már nem lehet kizárólag a bész-hamidrosból kormányozni.⁶⁸

Az országhatárok változása a dualizmus idején kiépített orthodox intézményrendszert szabdalta széjjel. A jelentős orthodox és chászid közösségek, valamint a fontos Talmud-iskolák az utódállamokhoz kerültek.⁶⁹ A társadalmon belüli határvonalak eltolódását pedig a fővonalbeli magyar nemzetkoncepció megváltozása jelentette. Ezt a numerus claususnál, az utódállamokból itt rekedt zsidók állampolgárságának a kérdésénél és az idegenrazziák értékelésénél hamar tudatosították az újságolvasókban.⁷⁰

A válasz az orthodoxia hitközségekbe való visszavonulása és a vallási élet elmélyítése volt.

Az orthodoxiának egész életprogramját fejezi ki a régi ige: „Baj bachadorechó, chavi chim’at regá... – vonulj be szobáidba, várd be, amíg elvonul a vihar.”⁷¹ Éppen ezért igen nagy szükségünk van a mai időben az olyan egyesülésre (...) amely célul tűzte ki a belső

66 Ösztöndíjak hullása idején. *Zsidó Ujság* 1929. júl. 12./ 1.

67 A tanházban

68 Árvízveszedelem és gátépítés. – Reflexiók a budapesti „Machzike Hádász” felélesztéséhez. *Zsidó Ujság* 1926. jan. 1./ 1.

69 Schik Mór (Wien), Magyar és orthodox Trianon – Illetékes köreink különös figyelmébe. *Zsidó Ujság* 1927. aug. 5./ 5.

70 Ébredők és Choszidok. *Zsidó Ujság* 1926. júl. 16./ 5-6.; A razzia és a szeretet szelleme *Zsidó Ujság* 1927. aug. 19./ 1-2.; Dr. Grossmann Frigyes, Milyen állampolgárok vagyunk *Zsidó Ujság* 1927. szept. 9./ 4-5.; Schik Mór, (Wien), Numerus Klausus és az orthodoxia. *Zsidó Ujság* 1927. júl. 22./ 5.; Hírek – »A Numerus klausus és az orthodoxia« című... *Zsidó Ujság* 1927. aug. 5./ 11.; Numerusz klausus, cionizmus, statuszkvó-szervezkedés – Az orth. központi iroda alelnökének nyilatkozata *Zsidó Ujság* 1927. nov. 25./ 1.; Előbb zsidó, azután magyar *Zsidó Ujság* 1927. dec. 9./ 9.; Hírek – Az idegenrazzia. *Zsidó Ujság* 1927. okt. 28./ 10-11.; Hírek – Svábok és zsidók *Zsidó Ujság* 1928. április 4./ 15.; Dr. Reiner Imre, az Orthodox Központi Iroda jogtanácsosa, Hajnali razzia Budapesten *Zsidó Ujság* 1937. nov. 12./ 1-2.; Egyenlő elbánást még a razziában is! *Zsidó Ujság* 1937. nov. 12./ 4.; „Nem vagyok kapható zsidó-ellenes ténykedésre”, mondta Széll József belügyminiszter a képviselőházban a razzia tárgyában elhangzott interpelláció után Kornitzer Bélának, a „Zsidó Ujság” munkatársának *Zsidó Ujság* 1937. nov. 19./ 3.; Ki a magyar állampolgár? Válaszok. Közli: Dr. Reiner Imre, az orthodox Központi Iroda jogtanácsosa *Zsidó Ujság* 1937. dec. 3./ 4.; Hol vannak a „galiciánerek”? *Zsidó Ujság* 1937. dec. 3./ 9.; Vált-suk ki illetőségi bizonyítványainkat Írta: Dr. Reiner Imre, az Orthodox Központi Iroda jogtanácsosa *Zsidó Ujság* 1937. dec. 17./ 1.

71 A Talmudi idézet helye *bSzanhedrin* 105b.

orthodox élet intenzivitását és a vallástörvénynek érvényre juttatását olyan területen, ahol esetleg mellőznék.⁷² – írták a Machzike Hadoszról.

Az antiszemitizmusra adott válaszstratégiával összhangban ugyanakkor itt is megjelent az apologetika: a múltbéli pozitív ellenpéldák felmutatása⁷³, az első világháború hősi halottainak kultusza⁷⁴, vallási alapokra helyezett kommunizmusellenesség, ateizmusellenesség és vallási liberalizmusellenesség,⁷⁵ valamint az utódállamokbeli orthodox zsidóság magyarhúségének hangsúlyozása.⁷⁶

A határok egy-egy nagyobb chászid zarándoklat idejére nyíltak meg,⁷⁷ a sajtó pedig külön rovatokban foglalkozott a határon túli orthodox hitközségek életével.⁷⁸ A határokhöz való orthodox viszonyulást jól tükrözte a sajtó 1927-es sátoraljaujhelyi zarándoklatról szóló híre: „Az évfordulóra több ezren zarándokoltak Ujhelybe ugy Magyarországból mint a megszállott területről.”⁷⁹ „A trianoni határok nem voltak képesek a régi

72 A „Machziké Hadosz” ügyében. *Zsidó Ujság* 1934. márc. 19./ 3.

73 Hírek – Ferencz József emlékünnepe. *Zsidó Ujság* 1926. dec. 10./ 10.; Zsidó legendák I. Ferencz Józsefről. *Zsidó Ujság* 1930. aug. 29./ 4-5.; Csermely Gyula, Szukajsz Levélneken... *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. okt. 17./ 6.; I. Ferenc József és az orthodoxia. *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. nov. 20./ 5.; Korein Dezső, Visszaemlékezés a nagy uralkodóra. *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. dec. 20./ 6.; Gabel Sándor: I. Ferenc József Nagyváradon. *Orthodox Zsidó Ujság* 1942. jan. 10./ 3; A régi jó világból... – Héber költemény Ferenc József könyvtárában. *Orthodox Zsidó Ujság* 1942. jan. 20./ 4. Ez a nemzetvallás jelentősebb kultuszaihoz is kapcsolódott: Rituális kosztot kaptak 1848-ban a zsidó katonák. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. máj. 20./ 11; Kossuth Lajos az antiszemitizmus ellen. *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. márc. 10./ 1; Történelmi reminiscenciák. *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. nov. 1./ 5.; Hírek – Egy Rákóczi-epizód. *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. nov. 1./ 6.

74 A teljesség igénye nélkül: Hírek – Hősök emlékezete *Zsidó Ujság* 1927. dec. 9./ 11.; Rosenbaum Gyula (Kisvárdai), Hősök napjára *Zsidó Ujság* 1928. május 18./ 8.

75 Harc a vallási destrukció ellen. *Zsidó Ujság* 1926. február 19./ 5-6. Hírek – A szovjet zsidó áldozata. *Zsidó Ujság* 1927. jún. 24./ 11.; Mit tanult a parasztlevelező Szovjetországra? *Zsidó Ujság* 1927. júl. 1./ 6.; Hírek – Kommunisták és antiszemita. *Zsidó Ujság* 1927. szeptember 9./ 12.; Furcsa esetek Szovjet-Oroszországból *Zsidó Ujság* 1928. ápr. 4./ 17.; Hercegprímás és a kántor *Zsidó Ujság* 1928. jún. 1./ 5.; Hírek – Kadis-vásár Szovjetországra *Zsidó Ujság* 1929. jan. 11./ 12.; A zsidók ujjbakkori történetéből *Zsidó Ujság* 1929. febr. 1./ 4-5.; Az orosz pokolból *Zsidó Ujság* 1930. jan. 31./ 4-5.; Az orosz gólu *Zsidó Ujság* 1930. febr. 28./ 4.; Az orosz szerencsétlenség – Tömeges tóra-elégetések? *Zsidó Ujság* 1930. márc. 7./ 2.; A felekezeti közti békéről *Zsidó Ujság* 1930. jún. 27./ 1.; Hírek – Kommunisták a 'brisz milo' ellen *Zsidó Ujság* 1931. márc. 20./ 11.; Hírek – A zsidó szív nem tagadja meg magát. *Zsidó Ujság* 1931. ápr. 1./ 15.

76 Zsidóverések Kolozsvár uccáin *Zsidó Ujság* 1927. jún. 5./ 4-5.; A szlovenszko zsidó loyaltása. *Zsidó Ujság* 1927. szept. 16./ 1.; Hírek – Hősi halált halt katonai „szökevények” *Zsidó Ujság* 1928. okt. 12./ 11.; Hírek – Segítség egy hazátlan zsidó gyermekein *Zsidó Ujság* 1928. szept. 28./ 11.; Trianon miatt a toloncházban *Zsidó Ujság* 1928. nov. 16./ 9.; A mártir temetése. *Zsidó Ujság* 1931. ápr. 17./ 8-9. Hírek – Egy fiatal nagyrabbi Budapesten. *Zsidó Ujság* 1933. aug. 25./ 11.

77 Bodrogkeresztúr: Hírek – Jahrzeit Bodrogkeresztúron. *Zsidó Ujság* 1926. ápr. 16./ 8.; *Liszka*: Csendörök a Jahrzeiton *Zsidó Ujság* 1926. aug. 20./ 6.; *Újhely*: Hírek – Ujhelyi Jahrzeit és a cseh határ *Zsidó Ujság* 1927. júl. 22./ 10.; Hírek – Az újhelyi Jahrzeit *Zsidó Ujság* 1928. jún. 13., 10.; Hírek – Reb Jajlis רב יחיאל ווייס és az újhelyi Jahrzeit *Zsidó Ujság* 1929. aug. 2./ 11.; *Szatmárnémeti*: Teitelbaum nagykarolyi főrabbi február 27-én ünnepélyesen elfoglalta a szatmári rabbiszéket. *Zsidó Ujság* 1934. márc. 1./ 3.

78 A vizsgált időszakban a sajtó külön rovatokban közölte a „szlovenszkoí”, „erdélyi” és „jugoszláviai” zsidóság híreit, amelyhez fontosabb hitközségi események idején egy-egy település hírószállítása társult.

79 Hírek – Jahrzeit-ok *Zsidó Ujság* 1927. aug. 12./ 9.

szeretetet és kegyeletet megszüntetni. Ezren és ezren jöttek épügy mint a régi Nagy-Magyarország idején.”⁸⁰

A szimbolikus politika és a Trianon-diskurzus a hitbuzgalom vallási keretének rendelődött alá. Ettől legszembetűnőbben a kiskunhalasi – orthodox rabbikörökben szokatlanul számító doktori címet viselő – dr. Dohány József főrabbi tért el az első világháborús hősök – irredenta kultusz elemeit is beépítő – emlékművének avatóbeszédében Horthy Miklós és József főherceg jelenlétében. A főrabbi – a T'nách eseményeit a zsidó időszemlélet párhuzamba állításaival élve⁸¹ – a népétől el nem forduló Örökkévalónak és a Szentély körül teremtett világnak képét állítja párhuzamba a nemzetvallás világháborús hőskultuszával és Trianonhoz kötődő szimbolikájával.⁸²

„Rád tekintek, látom, mint véredben hánykolódsz, szólok hozzád Ezekiellel: véred éltesen, véred fog éltetni.”⁸³ (...) a vérvesztett, elalélt haza anyatestébe még görcsösebben kapaszkodó gyermek.⁸⁴ És akkor a nemzet testén ejtett legmélyebb seb: leütött fejünk, a Kárpátok orma, leszakított kezünk: Erdély bércei, lankás Nyugat-Magyarország, lefűrészelt végtagunk: a Bácska, kiszáradt könnyeszemünk: az Adria, nem egyéb féregmászásnál, mit a lángvér fakasztott sarjadzás mihamarabb behegeszt. (...) Válgatok hangok seregév, hirdetve, hogy vér, nyelv, differenciált magasságunk örök; mert az Úr, a Mester is örök, úgy annak alkotása is az. Hogy az Igazság pallosára surjra majd a bennünket típrő Igazságtalanságot, hogy telve I-tenfélelemmel, hazaszeretettel az Úr neve vésődjék mindannyiunkba s válna e haza szentéllé (...) Akkor nem sirfedele lesz [a hősi halottak emlékműve – G.N.] egy sirbadólt világnak, hanem talpata egy virulóbb Magyarországnak.”⁸⁵

A szónoklat az irredenta kultusz ország-csonkítás megjelenítésével és az elszakított területek allegorikus megszemélyesítésének szimbolikájával élt.⁸⁶ A háborús emlékmű

80 Ébredők és Chosizidok – Saját tudósítónktól – Ha-Lévy *Zsidó Ujság* 1926. júl. 16./ 5-6.

81 RÉKAI 2000, 71.

82 A magyar nemzetvallás Hankiss Elemér értelmezésében inkább bibliai motívumokból, mintsem összefüggő történetekből építkeznek. Ilyennek tekinti a választott nép, a szertett népét büntető Isten, a kereszténység/ Nyugat védőbástyája és a védőszent-kultusz motívumát. Emlékműveken Hankiss a Trianonhoz kötődő nemzetvallás elemzésének alapjait is lerakja majd másfél évtizeddel Zeidler Miklós előtt. HANKISS 1991, 70–89.

83 *Ezék.* 16:6.

84 A vér és áldozat egyiptomi kivonulásban megjelenő szimbolikájával élt a főrabbi. A vér első említése az újszülöttre utal, míg a másik kétszeri említés az egyiptomi kiváltásra/ megváltásra. Az utóbbiak közül az első a brit milára, a körülmetélésre vonatkozik – csak az a férfi ehetett a pészách-áldozatból, aki körül volt metélve *2Móz.* 12:41–51. –, a második említés pedig a pészách-áldozat véreire. A midrás szerint az Örökkévaló a két vérről kapcsolatos micva érdemében váltotta ki népét Egyiptomból. Azért adta ezt a két parancsolatot, hogy ne legyen a megváltás ingyen, ajándék. Lásd *Mechilta* parasat Bo. Ezt vonatkoztatja a főrabbi a háborús hősök véráldozatára, amelyet az emlékmű jelenít meg. Hasonló, de keresztény megváltás-szimbolika az irredenta kultuszt is jellemezte. Az egyiptomi kivonulás ugyanakkor Bellah szerint az amerikai civil vallásnak is szerves részévé vált. Idézi HANKISS 1991, 66–68. Ebben az esetben az amerikai nemzet keletkezésével való párhuzamba állítás révén vált az alaptörténet részévé. HANKISS 1991, 69.

85 Dr. Dohány József főrabbi, Emlékbeszéd. K. k. Halas r. t. város által emelt hősök emlékszóbrának leplelésénél főméltóságú Horthy Miklós kormányzó és József kir. herceg jelenlétében K.-K. Halas főterén. *Zsidó Ujság* 1926. jún. 25./ 2-3.

86 Párhuzamait lásd a Szabadság téri irredenta szoboregyüttes (1921), majd az országzászló (1928) példáján. ZEIDLER 2009, 199–207.

pedig a társadalom allegóriájává vált, amelyet – a főrabbi értelmezésében – a legkülönbözőbb etnikumú, vallású és társadalmi helyzetű állampolgárokat egyesítő erő kovácsol egyggyé.

Az Úr áldjon meg, őrizzen meg szemléltőid közönyétől, az Úr sugárolja feléd az arcát, legyen hozzád kegyes, hogy tüzet fogó szivekre találj és vinné dicsvágyatokba a szeretet izzó békemagvát, hogy mint eme ünnepen, államfő, hadsereg, polgárok egybeolvadva, hozzád tapadjanak, hatalmas szirtté magasulva, csucsodra Turul röppenjen s a végeken tulkiáltsa: Gyermekeim, jertek szárnyaim alá, megvédelek, mert erős nagy vagyok!⁸⁷

A főrabbi ezen áldása a neológ zsidóság Kohn Sámuel révén kidolgozott 19. századi közös magyar-zsidó honfoglalás és együttélés szimbolikáját⁸⁸ aktualizálta az irredenta kultusz dualizmusban gyökerező Turul-szimbolikájához kapcsolódva. Hasonló – bár az orthodox hagyományokhoz közelebb álló – áldás olvasható a sajtó címlapján a rendszert legitimáló 1940-es kormányzói évforduló alkalmából is.

Mennei Atyánk! Világ Ura, aki a nemzetek és fejedelmek sorsát végtelen bölcsességben szeretettel intézed: oltalmazd és védelmezd meg a mi Főméltóságú Kormányzó Urunkat! Áraszd Reá áldásod gazdag malasztját! (...) és engedd megérnie a régi, a boldog Nagymagyarország fényének dicsőséges felragyogását.⁸⁹

Az országos orthodox képviselőség 1929. júniusában tartott ülésén – Harstein Lajos ügyvezető alelnök kezdeményezésére – kimondta a magyarországi orthodox zsidóság csatlakozási szándékát a revíziós ligához. A sajtó a hazafiasság jeleként értelmezett határozat szövegét is közreadta:

A magyarországi autonóm orthodox izraelita hitfelekezet országos képviselősege, mint a magyar orthodox zsidóság törvényes képviselője: 1929. június hó 26-iki ülésében örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy ünnepélyesen kinyilatkoztassa a magyar revíziós gondolat mielőbbi győzelmében való rendíthetetlen hitét. Az ideig-óráig elnyomott igazság fényesége immár szemlátomást megvilágosítja az emléket és szánandóan megcsonkított hazánk sorsa iránt lassan-lassan visszahódítja az idegen szivek rokonszenvét és jóakarátát is. A Mindenható különös kegyelméből: már nekünk megadatott látni, hogy utban van [az] igazság. Az ennek győzelmében való hathatós közreműködést: minden orthodox magyar zsidó legszentebb kötelességének és legboldogabb feladatának tekinti. Az Országos Képviselőség megbizta az Orthodox Izraelita Központi Iroda Elnökségét, hogy a Magyar Revíziós Ligához való egyidejű csatlakozásával: a magyar orthodoxiának ezt az ünnepélyes manifesztációját a Liga nagyérdemű Vezetőségének hozza tudomására.⁹⁰

A szélsőséges irredentizmusról azonban az antiszemitizmussal azonos jelenségként írtak.⁹¹ Ezzel a vallásosságnak Trianon határai fölött is győzedelmeskedő példáit állí-

87 Dr. Dohány József főrabbi, Emlékbeszéd. K. k. Halas r. t. város által emelt hősök emléksobrának leplezésénél főméltóságú Horthy Miklós kormányzó és József kir. herceg jelenlétében K.-K. Halas főterén. *Zsidó Ujság* 1926. jún. 25./ 3.

88 ZIMA 2008, 244–248.

89 Horthy Miklós dicsőséges országlásának 20. évfordulójára *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. márc. 1./ 1.

90 Az országos képviselőség ülése, Csatlakozás a Revíziós Ligához *Zsidó Ujság* 1929. jún. 28./ 4.

91 Trianon és Budaörs *Zsidó Ujság* 1926. jún. 11./ 1.

tották szembe.⁹² Támogatott szimbolikus politika – már az 1929-es határozatot megelőzően is – a revizionizmus volt. A sajtó híradása szerint Csech József főrabbi 1927-ben például a mezőkeresztesi iparosság új székházát és zászlaját avató beszédében – az egységes iparosságot a „felekezeti és faji ellentétek” elítéléseként értelmezve – avatóbeszédét „azon remény kifejezésével fejezte be, hogy hazánk sorsa jobbra forduljon, és az integer Magyarország helyre álljon.”⁹³ Zukor Adolf „amerikai filmkirály” szülőfalujának hitközségében, Ricsén, Lieberman Ármin új főrabbi beiktatásán pedig dr. Osváth Dezső főszolgabíró a bodrogházi közigazgatás részéről üdvözlő beszédében 1927-ben örömeinek adott hangot azért

„... hogy a főrabbi székfoglaló beszédében legfőbb feladatául az ifjuság valláserkölcsei nevelését tüzte ki, mert a valláserkölcseken benne van a hazaszeretet, amelyre ma megcsontított és sokat szenvedett hazánknak még nagyobb szüksége van.” Kérte a főrabbit, hogy lángoló hazaszeretet oltson az ifjúságba, mert az ifjúságra vár Nagymagyarország visszaszerzése.⁹⁴

A magyar Trianont intézményi szinten egy orthodox Trianonnal állították párhuzamba.⁹⁵ Blas Herman az orthodox sajtóban a háború utáni orthodox ifjúság problémáit taglalva ezt emelte ki. Trianon

a magyarországi zsidóságot új probléma elé állította és ennek élén elsősorban a *jesiva* kérdés állott. A trianoni határ következtében elvesztettük nagyobb jesiváinkat, a zsidóság eme fundamentumait és mentővívóit, a megmaradtak pedig az idők mostohaasága következtében a legváltóságosabb helyzetbe jutottak.⁹⁶

A magyarországi orthodoxia kisebbségi sorba jutott a zsidóságon belül.⁹⁷ A zsidóságon belüli csoportok arányának változását és a neológ unifikációs törekvéseket szintén a határok és Trianon szimbólumával értelmezte az orthodox sajtó.

A magyar orthodoxiának van egy *belpolitikai* Trianonja is (...) mely okvetlen megköveteli azt, hogy újból megvonjuk a határvonalat (...) amely bennünket, orthodox zsidókat, vallásos tradícióink és tétéles törvényeink megtartása érdekében, kell hogy elválasszon, a zsidóság azon részétől, amely szolamokban éli ki magát.⁹⁸

92 Hírek – Az irredentizmus két esete. *Zsidó Ujság* 1927. aug. 26./ 12.; A miniszter mikrofonjának szava. *Zsidó Ujság* 1928. nov. 2./ 1.

93 Bokor Ernő, Zászlószentelés és felekezeti béke *Zsidó Ujság* 1927. máj. 27./ 4.

94 Masmia Jesuo, Rabbiválasztás a filmkirály hitközségében *Zsidó Ujság* 1927. ápr. 8./ 5.

95 Schik Mór (Wien), Magyar és orthodox Trianon – Illetékes köreink különös figyelmébe. *Zsidó Ujság* 1927. aug. 5./ 5.

96 Blas Herman, Tomché Jesivosz *Zsidó Ujság* 1925. okt. 16./ 5.

97 Az első világháború előtt, az 1910-es népszámlálás szerint az ország zsidó lakosságának 51,9%-a tartozott az orthodoxiához. 1920-ban a békekötést követően ez 30,9%-ra csökkent. A korábban elsősorban vidéki, falusi orthodoxiával szemben – annak ellenére, hogy a hitközségi hálózat több mint fele mégis orthodox maradt – megnőtt a városi neológia aránya, meghatározó többséget alkotva. FROJIMOVICS 2008, 226–227.

98 Schik Mór (Wien), Magyar és orthodox Trianon – Illetékes köreink különös figyelmébe. *Zsidó Ujság* 1927. aug. 5./ 5.

A történelmi magyar területek elvesztésével az orthodoxia is fontos vallásos hitközségeket veszített el.⁹⁹ A két veszteség rendeződését egymáshoz kötötték, mindkettőt pedig Magyarország erkölcsi emelkedéséhez, vallásosságának elmélyüléséhez. Az orthodoxia erkölcsileg minden olyan egyházi vagy állami kezdeményezést támogatott, amely konzervatív erkölcsiségre és vallásosságra törekedett, és nem irányult a zsidóság ellen.

Az állami erkölcs diadalával kapcsoljuk össze a zsidó jogegyenlőségnek reményét és követelményét. És e tekintetben sokkal többet várhatunk dr. Serédi Jusztinián hercegprímástól, mint Lucien Wolf-tól. Ő Eminenciája éppen szerdán mondotta a felsőházban: **Magyarországot csak erkölcsi alapon és az erkölcs segítségével lehet újjáépíteni.**¹⁰⁰

A vallási keretek között átértelmezett revíziós törekvések közül az orthodox sajtóban jelentős visszhangra Lord Rothermere kezdeményezése talált. Az angol lapmogult – a csehszlovák revízióellenes propagandafogást átértelmezve – az orthodox sajtó a magyar ügyért harcoló zsidó származásúként mutatta be, a zsidóellenes szélsőséges irredenta véleményekkel szembehelyezkedve.¹⁰¹ A két világháború közötti közhangulat várakozásteljes helyzetében Lord Rothermere nemzetközi szerepének túlértékelése¹⁰² viszont néhány hónapig az orthodox sajtóra is jellemző volt.

Uj nekünk ez a hang, a háborút követő szomorú idők után, mióta csak a győzők hallatták hangukat. Ha élt is bennünk a remény és a hit, hogy a szűk határok egyszer újból kibővülnek, de amióta ily oldalról és helyről, halljuk a bennünk élő remények életrekeltését, megerősödik bennünk az a tudat, hogy újból találkozik a nemzet törzse, a róla levágott tagokkal és egygyé forr abban a szent érzületben, melyet hazaszeretetnek nevezünk. A magyar zsidóság, amely búban és bánatban egybeforrott a magyar néppel, ennek a felkelő napnak a sugarai felé fordítja gondteljes fejét és ennek melegénél egyengeti meggémberedett tagjait. Mert a magyar zsidóság vágya is abban csúcsosodik ki, hogy területileg is egyesüljön, az elszakított országrészek zsidóságával.¹⁰³

A Rothermere-kultusz részeként érkezett küldemények és táviratok sorát gyarapította a balassagyarmati orthodox hitközség üdvözlő távirata is.¹⁰⁴ A Lord Rothermere általa nyújtott segély pedig a szlovénszkoói zsidóság lojalitásának kérdését vetette fel.¹⁰⁵ Ugyanennek a segélyakciónak a sajtóvisszhangja ugyanakkor – a kurzus antiszemitizmussal ütköztetve – Lord Rothermere szerepét és tényleges befolyását is átértékelte.¹⁰⁶

99 A területvesztés a rituális étkezést is érintette, a sóbányák elvesztésével az import só kóser volta új közösségi kérdésként jelent meg a sajtó hasábjain. A kartondobozokban forgalomba hozott só rituális szempontból a legkifogástalanabb *Zsidó Ujság* 1927. jan. 28./ 7.

100 Erkölcs és külföldi intervenció *Zsidó Ujság* 1928. márc. 28./ 1.

101 Hírek – Lord Rathermeer *Zsidó Ujság* 1927. júl. 8./ 11.

102 ZEIDLER 2009, 112–126.

103 Schik Mór (Wien), Magyar és orthodox Trianon – Illetékes köreink különös figyelmébe *Zsidó Ujság* 1927. aug. 5./ 5.

104 Hírek – Loyd Rothermere üdvözlése *Zsidó Ujság* 1927. júl. 22./ 12.

105 A Rothermere-akció és az elszakított területek zsidósága. A zsidók is kaphatnak segélyt a lord 100.000 pengős adományából *Zsidó Ujság* 1927. szept. 9./ 2.; A szlovénszkoói zsidó lojalitás (Rothermere akció) *Zsidó Ujság* 1927. szept. 16./ 1.

106 Hírek – Rothermere üzenete a felekezeti ellentétekről *Zsidó Ujság* 1927. okt. 28./ 10–11.; A nemes lord és zsidó barátai *Zsidó Ujság* 1927. dec. 9./ 3.

A Szent István kultusz és az augusztus 20-i ünnepek, valamint a Kárpát-medence történeti-gazdasági egységként való megjelenítése és oktatása egyaránt a revizionizmus integritáson alapuló felfogását jelenítették meg.¹⁰⁷ Az orthodox sajtó mindkettőhöz a hagyomány láncolatának keretében kapcsolódott, alakította ki a vallásilag legitim viszonyulást. Ilyen értelemben közöl beszámolót a jeruzsálemi magyar kajlel istentiszteletéről az orthodox lap.

A szent ereklyékkel és a magyar nemzeti lobogóval szépen diszitett templomban összegyűltek a magyar Kólél tagjai és megható jelenet volt, amikor *Sonnefeld* rabbi, az ősz patriarcha a konzuli képviselők jelenlétében a nyitott frigyszekrény előtt fohászzkodott a magyar haza és a magyar államfő üdvéért és boldogságáért.¹⁰⁸

A Szent István kultusz fogadtatása mögött meghúzódó elv az állam iránti lojalitás elve volt. Természetesen ehhez a kultuszhoz nem a keresztény értelmezés keretében kapcsolódtak, hanem a koronás fő és a modern államiság iránti vallási tiszteletadás alapján. Jól tükrözi ezt R. Jozsef Chájim Sonnenfeld (1848–1932) főrabbi ünnepi beszéde, aki a modern nemzeti kereteket visszavetítve az államférfi portréját rajzolja meg az orthodox és chászid tagokat toborzó közösségben a magyar nagykövet előtt, burkoltan utalva a magyarországi zsidóság romló társadalmi helyzetére is.

Hálaadó ünnepi i-tiszteletre jöttünk össze a magyar nemzeti ünnep napján, azon a napon, amelytől méltán datálódik a magyar állam megalapítása. Azon a napon, amelyen 930 évvel ezelőtt első István magyar király a történelem egyik legkiválóbb államférfia megkoronázott, az államfő, akinek hosszú és áldásos uralma alatt Magyarország az ígéret földjét jelentette a különböző vallások és nemzetiségek tagjai számára és a zsidó vallás hívői is tökéletes polgári és vallási szabadságot élveztek.¹⁰⁹

A vallási keretek között értelmezett revíziós integritás-gondolat másik szép példáját képezik azok az olvasói levelek,¹¹⁰ amelyek Magyarország egységét a legtekintélyesebb Talmud-magyarázótól, a Troyes-i RASITól¹¹¹ [Rabbi Slomo Jicchaki (1040–1105)] eredzetetik.

Ha meggondoljuk, hogy Rási életében (élt 1040–1105) a 896-ban alapított Magyarország még alig volt 150 éves s így bizonyára még a kialakulások korát élte, akkor kétszeresen kell csodálnunk, hogy miképpen volt ily pontos tudomása a Franciaországban lakó zsidó tudósnak a Kárpátok nagyszerű határkiszorujáról. S ha még meggondoljuk, hogy főként a Talmud tanulása Rási nélkül lehetetlen, – akkor beláthatjuk, hogy mily félelmetes pro-

107 Vö. ZEIDLER 2009, 220.; ROMSICS 2005, 180–182.

108 Augusztus 20.-i ünnepély a jeruzsálemi magyar Kajlelnál – Sonnenfeld főrabbi héber ünnepi beszéde – *Zsidó Ujság* 1929. aug. 30./ 4.

109 Uo.

110 Dr. Fischer Jakab, Rási mint a magyar integritás gondolatának legelső kifejezője. *Zsidó Ujság* 1926. aug. 6./8.; Újraközlök: Rási és Magyarország *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. aug. 21./ 3.; Stern Emil (Szolyva), A Kárpátoktól Troyesig *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. szept. 1./ 2.

111 A mozaikszó másik gyakori feloldása: Rabban Sel Jiszroel – Izrael tanítója vagy Rabbenu SeJichje – A mi tanítónk, aki éljen soká!

pagálója és mily hatalmas fegyvere a magyar integritás gondolatának ez a csaknem ezeréves Rasi magyarázat.¹¹²

A munkácsi rebbe, R. Chájim Eleázár Spirá (1871–1937) magyarázatában ugyanígy vallási keretek közé került a nemzetvallás jelensége.

Minden nemzetnek van génusza („szár”) az égben, amely őrzésére van rendelve, és nem maradhat fenn egy hirtelenül megalakult állam, amelynek nincsen meg az őrangyala; az ilyen államnak előbb-utóbb alkatrészeire kell felbomlania... – szokta mondani. A félev előtt bekövetkezett fordultnál azután már megértette mindenki, hogy mit állapított meg a cseh rezsim alatt évekkal ezelőtt, a nagy magyarérezelmű Spira főrabbi z. c. l.¹¹³ és köztudomású, hogy ilyen magyar szellemben nevelte egyetlen gyermekét és annak férjét a jelenlegi főrabbit Rabinowitz Baruchot.¹¹⁴

A második világháborús határmódosítások „visszatért nagy hitközségeket” bemutató eufórikus cikksorozatainak¹¹⁵ orthodox sajtóértelmezése ugyanakkor jól tükrözi,

112 Dr. Fischer Jakab, Rási mint a magyar integritás gondolatának legelső kifejezője *Zsidó Ujság* 1926. aug. 6./8.

113 Igaz emléke legyen áldott!

114 Munkácsi utijegyzetek *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. máj. 10./4.

115 *Felvidék*: Felvidéki hitközségek *Zsidó Ujság* 1938. okt. 25./2.; Kahan-Frankl Samu, az Orthodox Központi Iroda elnöke, Köszöntés! *Zsidó Ujság* 1938. nov. 4./1.; A zsidóság vezetőinek ünnepélyes ülése a felvidék visszacsatolása alkalmából *Zsidó Ujság* 1938. nov. 4./2.; Korein Dezső, Husz év szenvedés után *Zsidó Ujság* 1938. nov. 4./3.; Áldás és béke *Zsidó Ujság* 1938. nov. 4./4.; Üdv a hazatérteknek! *Zsidó Ujság* 1938. nov. 11./1.; Közös magyar-lengyel határ *Zsidó Ujság* 1938. nov. 11./2.; Hálaadó istentisztelet a hitközségekben *Zsidó Ujság* 1938. nov. 11./3.; Ezrével tetek át szlovenszkoói magyar érzelmű zsidókat Magyarországra *Zsidó Ujság* 1938. nov. 11./4.; A visszatért hitközségek történetéből I. – Dunaszerdahely *Zsidó Ujság* 1938. nov. 25./5.; A visszatért Dunaszerdahely történetéből II. *Zsidó Ujság* 1938. dec. 2./5.; Levél Ungvárról és Munkácsról *Zsidó Ujság* 1938. dec. 2./7.; A Kormányzó ünnepése a visszacsatolt hitközségekben *Zsidó Ujság* 1938. dec. 16./5.; A visszatért Dunaszerdahely történetéből III. *Zsidó Ujság* 1938. dec. 16./10.; A visszatért Komárom Történetéből. *Zsidó Ujság* 1938. dec. 30./7.; A visszatért Komárom történetéből II. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. jan. 20.; A visszatért Komárom történetéből III. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. febr. 1./10–11.; A visszatért Galánta történetéből. I. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. febr. 20./6.; A visszatért Galánta történetéből. II. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. márc. 1./10.; A visszatért Galánta történetéből. III. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. márc. 10./5.; A visszatért Felvidék történetéből – Ógyalla-Bagota (Héberül közli: Schwarcz Ábrahám rabbi, Vágsellyén.) *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. márc. 20./11.; A visszatért Felvidék hitközségeiről – Ungvár I–III. (Héberül közli: Schwarcz Ábrahám rabbi, Vágsellyén.) *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. ápr. 20./4. – 1939. máj. 1./6. – 1939. máj. 10./9.; A visszatért Kassa történetéből. I–III. (Héberül közli: Schwarcz Ábrahám rabbi, Vágsellyén.) *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. júl. 10./4. – 1939. júl. 20./5. – 1939. aug. 1./4.; A visszatért Felvidék történetéből – Vágvecse I–III. *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. aug. 20./6. – 1939. szept. 1./6. – 1939. szept. 13./6.; A Felvidék hazatérésének évfordulójára *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. nov. 2./1.

Kárpátalja: Üdvözölve légy, Kárpátalja! *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. márc. 20./1.; A visszatért Huszt történetéből. I–II. (Héberül közli: Schwarcz Ábrahám rabbi, Vágsellyén.) *Orthodox Zsidó Ujság* 1939. jún. 10./7. – 1939. jún. 20./4.; Amiről most Munkácson beszélnek. *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. ápr. 1./3.

Erdély: Erdély hazatéréséhez *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. szept. 10./3.; A kolozsvári szózat *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. szept. 20./1.; Az erdélyi orthodoxia életéből *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. szept. 20./3.; Az erdélyi zsidóság II. – Margita *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. okt. 1./6.; Visszatért hitközségek III. *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. okt. 16./3.; Erdélyi zsidó hittestvéreink *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. nov. 8./1.; Visszatért hitközségek IV. *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. nov. 22./3.; A visszatért Nagyvárad *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. jan. 1./5–6.

hogy a zsidóság társadalmi helyzetét szorosan összekapcsolták a trianoni határok által keletkezett társadalmi feszültségekkel. A trianoni határok felszámolásától a zsidóság békebeli, azaz monarchiabeli jogi és társadalmi állapotainak visszaállítását várták el.¹¹⁶ Orthodox értelemben pedig a revíziótól a tradicionalitásra törekvő vallásosság elmélyülését, és az orthodox intézményrendszer megerősödését remélték.

TANULSÁGOK

A határok módosítása mindhárom zsidó stratégia számára teljesen új helyzetet teremtett. Földrajzi, társadalmi határok módosultak, demográfiai és intézményi változásokat idézve elő. Ezek a változások a neológia esetében az irányzat relatív számarányának növekedésével jártak egy megváltozott nemzetkoncepció közepette, amelyet a sajtó által megjelenített stratégia átmeneti, anomaliaszerű állapotként értelmezett az „aranykor” visszatértének reményében. A neológ önmeghatározás és nemzetkoncepcióhoz való viszonyulás a korábbi állapotok védelmét szolgálta. A cionista mozgalom számára a változások a perifériális helyzetből való kilépést, a mozgalom jelentőségének megnövekedését és új az alternatívává válás lehetőségét hozta el, elsősorban a határon túlra került területeken. Az orthodoxia számára a változás számaránybeli csökkenést hozott, a jiddis és jüdisch-deutsch nyelvű közösségek elvesztését idézte elő, a határ pedig a vallási élet áthidalandó realitásává vált. A nemzetkoncepció és a társadalmi határok változását viszonyt – a cionista mozgalomhoz hasonlóan – saját stratégiájának igazolásaként értelmezte.

A határokhoz kötődő magyar szimbolikus politika eltérően csapódott le az egyes stratégiáknál. Ez pedig szorosan összefüggött az egyes csoportok önképével. A jelenség a nemzetvallás tartalmainak megjelenítését célzó szimbólumok multivokalitása felől értelmezhető. A felhasznált jelképek a legkülönbébb tartalmakat egyesítették és alkalmat nyújtottak az eltolódó társadalmi határok által elválasztott legkülönbébb csoportok integrálására. A neológ értelmezés a nemzetvallás Trianonhoz kötődő kultuszát a felekezeti irányzat társadalmi és nemzeten belüli helyzetének változásával állította párhuzamba, a korábbi fővonalbeli nemzetkoncepciót tartva meg. A cionizmus mint disszimilációs stratégia az önálló nemzeteszmet és a többségi nemzet iránti lojalitást hangsúlyozva a jelenségek és kultuszok párhuzamosságát emelte ki. A magyar nemzeteszme törekvéseivel a zsidó nemzeteszme legitim voltát támasztotta alá. Az orthodoxia pedig a korszak „toposzait” a hitbuzgalom elmélyítésének szándékával értelmezte át. Trianon vesztesége és társadalmi válsága a népet büntető/ jutalmazó Örökkévaló hagyományos koncepciójában tűnt fel, a társadalom és az orthodox közösségek számára a *t'suva tevés*, a megtérés alternatíváját kínálta problémakezelési modellként, ami a vallásos életvitelhez és közösségi erkölchöz való visszatérésben testesült meg. A határok kérdése a tradicionális vallásos életvitelű nagy hitközségek újbóli intézményi egységének kérdésévé vált, amelynek általános kihatást tulajdonítottak a tradicionalitásra törekvő zsidóságra

Délvidék: Üdvözlégy Délvidék! *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. ápr. 24./3.; A délvidéki zsidóság magyarhüség (Írta: Stern Mózes, a Zentai szefard-orth. hitk. titkára.) *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. máj. 10./ 1.

116 Korein Dezső: Trianon felszámolása *Orthodox Zsidó Ujság* 1940. szept. 10./ 5.

nézve. Ebben az önértelmezésben ez utóbbi válhatott volna a modernitás útjára lépett zsidóság visszatérési közegevé a két világháború közötti magyar társadalomban.

A sajtódiskurzusokat azonban nem lehet pusztán intézményi stratégiáknak tekinteni. Mögöttük az egyéni életutak, elvágott családi és egzisztenciális kötelek, megtört sorsok, valamint a Magyarországra menekülők társadalmi valósága és konfliktusa húzódott meg, alapot szolgáltatva a határokhöz kötődő jelenségek mindennapi rutinok és értelmezések szintjén való megjelenéshez.

IRODALOM

ASSMANN, JAN

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.

BACSKAI SÁNDOR

2004 *Az első nap. Emlékképek az ortodox zsidóságról.* Budapest, Múlt és Jövő.

BARNA GÁBOR

2000 *Idő és emlékezet* In FEJŐS ZOLTÁN (szerk.): *Közelítések az időhöz.* Tanulmányok. Budapest, Néprajzi Múzeum. (152–171.)

ERIKSEN, THOMAS HYLLAND

2006 *Kis helyek nagy témák. Bevezetés a szociálintropológiába.* Budapest, Gondolat Kiadó.

FROJIMOVICS KINGA

2008 *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950.* Budapest, Balassi Kiadó.

FURSETH, INGER – REPSTAD, PAL

2006 *An Introduction to the Sociology of Religion* Classical and Contemporary Perspectives, Berlington, Ashgate.

GERŐ ANDRÁS

2004 *Képzelt történelem.* Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Budapest, Eötvös Kiadó – PolgART Kiadó.

GLESZER NORBERT

2008 *Orthodox Kosher Mass Culture? Food Industry, Hospitality Industry, Children's Holidays and Open-air Baths in the Weekly Paper of Orthodox Jewry in Hungary, 1925–1944.* In *Acta Ethnographica Hungarica* 2008 53 (2) (217–242.)

GLESZER NORBERT – ZIMA ANDRÁS

2009a *Ráció és vallás. Hagyományracionizálás és tradicionalitásra való törekvés a 20. század első felének magyar nyelvű budapesti zsidó hetilapjaiban.* *Korunk, III. évf. 7. sz. (2009. július)* 89–96.

2009b *„A világhosszág örök forrása”. A hagyomány fogalma a zsidó felekezeti oktatás sajtóvitáiban a 20. század első felének magyar nyelvű budapesti zsidó hetilapjaiban.* In *Ethnographia* (in print)

GYÁNI GÁBOR

1997 *A középosztály társadalomtörténete a Horthy-korban.* In: *Századok* 1997/6. (1265–1304.)

- 2000 *Kollektív emlékezet és nemzeti identitás.* In Uő.: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest, Napvilág Kiadó. (81–94.)
- HANKISS ELEMÉR
- 1983 *Társadalmi csapdák diagnózisok.* Második kiadás. Budapest, Magvető.
- 1991 *Nemzetvallás.* In KOVÁCS ÁKOS (szerk.): *Monumentumok az első világháborúból.* [Első kiadás 1985, Budapest, Népművelési Intézet és a Műcsarnok közös kiadványa] Budapest: Corvina (64–90.)
- HASE, THOMAS
- 2001 *Zivilreligion.* Religionswissenschaftliche Überlegungen zu einem theoretischen Konzept am Beispiel der USA. Würzburg: Ergon Verlag.
- KÖVÉR GYÖRGY
- 2003 *Középrend vagy középosztály(ok).* *Társadalomteremtő fogalomalkotás Magyarországon a reformkortól az első világháborúig.* In *Századok 2003 (5)* (1119–1168.)
- LÉGRÁDY OTTÓ
- 1931 *Justice for Hungary! The Cruel Errors of Trianon. Third revised edition.* Budapest, Published in Commemoration of the fiftieth Anniversary of the Establishment of the Political Daily "Pesti Hirlap" by Légrády Brothers.
- OLICK, JEFFRY K. – ROBBINS, JOYCE
- 1999 *A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemotechnikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálataig.* In: *Replika 37* (1999. szeptember) (19–43.)
- RÉKAI MIKLÓS
- 2000 *Az idő a zsidó kultúrában.* In: FEJŐS ZOLTÁN (főszerk.): *A Megfoghatatlan idő.* Tanulmányok. Tabula könyvek 2. Budapest, Néprajzi Múzeum. (70–83.)
- ROMSICS GERGELY
- 2004 *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában.* Budapest, L'Harmattan.
- ROMSICS IGNÁC
- 2005 *Magyarország története a XX. században.* Harmadik, javított és bővített kiadás. Budapest, Osiris.
- A. SAJTI ENIKÓ
- 2004 *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Budapest, Napvilág Kiadó.
- SCHEIDER, ROLF
- 1987 *Civil Religion. Die religiöse Dimension der politischen Kultur.* Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus.
- STEIN, SARAH ABREVA
- 2004 *Making Jews Modern. The Yiddish and Ladino Press in the Russian and Ottoman Empires.* Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press.
- TURNER, VICTOR
- 1975 *Social Dramas and Ritual Metaphors In Dramas, Fields, and Metaphors – Symbolik Action in Human Society.* Ithaca–London, Cornell University Press. (23–59.)
- ZEIDLER MIKLÓS
- 2001 *A revíziós gondolat.* Budapest, Osiris.

2002 *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. REGIO Könyvek. Budapest: Teleki László Alapítvány.

2009 *A revíziós gondolat*. Második, bővített kiadás. Pozsony, Kalligram.

ZIMA ANDRÁS

2008 *Cult or Spirit? Integration Strategies and History of Memory in Jewish Groups in Hungary at the Turn of the 19th–20th Century*. In *Acta Ethnographica Hungarica*, 53 (2) (243–262)

NORBERT GLESZER - ANDRÁS ZIMA

UNCHANGINGNESS IN CHANGE. THE CHANGED SELF-IMAGE OF BUDAPEST JEWISH GROUPS IN THE INTERWAR YEARS AS A FUNCTION OF THE CHANGED BORDERS IN THE CARPATHIAN BASIN

Present study aims at analysing the appearance of the post World War I border changes in the discourse of the Jewish press in Hungary. What real and mental lines did the new national boundaries draw? How were these new borderlines presented in the everyday practice of the communities? How did these communities adjust to the border related discourses, to the cultural memory and to the symbolic politics of contemporary Hungary? What symbols did the communities apply in the framework of these discourses and how did these new symbols relate to the self-representations formulated in the late 19th century? Present study aims at revealing the institutional and symbolic impacts of the new national boundaries in one particular denomination.

Kegyeleti (Jahrslicht) emlék-mausoleum.
Jahres-messe. Felső nyílásból fényűző, kristály-
 üveggel. Egyzeternőd brossa szobrászatok szelvével.
 A múltjaitól órák halottakok legyőzések ábrák.
 Ára 40 korona.
 Rayon-képzésük és ügyünk kértetnek.
 Készítette
MOLNÁR M. LAJOS
 szobrász, „Művészeti Könyvtár”
 Budapest, VII., Rottenbiller-utca 10. — Praxipus leges.

*Emlékmécses a szülők halálozási évfordulójára
 Törvénytáblákkal, Dávid-csillaggal és
 Turulmadárral a századfordulóról. (Országos
 Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára)*

*Dr. Adler Illés neológ rabbi síremléke
 Turulmadárral a két világháború között.
 (Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem
 Könyvtára)*

*Illusztráció az Egenlőség hetilapból: IV. Károly első világháborús zsidó katonák társaságában.
 (Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára)*

יה תלפסיט. יה אמריטיג יה כפרטיט
 יה תמנויל גוך לטויה. תפטי נקם
 גנך לטיס טובים אריטיס תלפלוט :

כתיבה וחתומה טובה

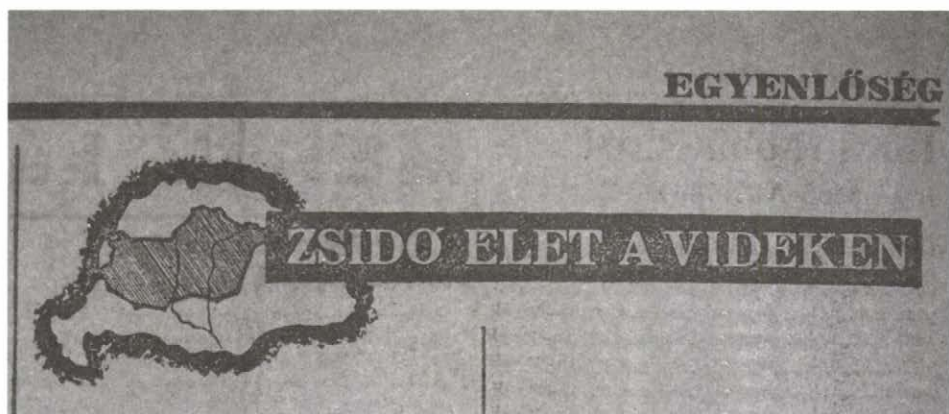
*Első világháborús propagandisztikus
 üdvözlőlap: a cárt ábrázoló kakassal
 káppará szertartást végző katona.
 (Zempléni Múzeum, Szerencs)*

*Óbudai Freudiger Ábrahám a Budapesti Orthodox
 Izraelita Hitközség elnöke díszmagyarban, 1928.
 (Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem Könyvtára)*

Lord Rothermere portréja Laub László Fülöpötől

*Csonka-Magyarországot ábrázoló szalagcím az Egyenlőség hetilapból.
(Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára)*

Kahan Niszon a Magyar Cionista Szövetség elnöke

*Chászid zsidók vonaton
(Fotó: Müller Miklós, Csongrád Megyei Múzeum)*

Fiatalkori chászid zarándokok a neológ és ortodox hitközség első és második világháborús emléktábláinak fala előtt az ortodox zsinagóga udvarán, 2004.

SZECSKÓ KÁROLY

ADALÉKOK BARANKOVICS ISTVÁN (1906–1974)
EGRI ÉVEINEK TÖRTÉNETÉHEZ

Barankovics István, a kereszténydemokrácia hazai úttörője, a II. világháború után a Demokrata Néppárt főtitkára, akit 1949-ben a Rákosi-féle pártvezetés emigrációba kényszerített, 1906. december 13-án született az egri egyházmegyében fekvő Polgáron (Szabolcs megye), ahol édesapja római katolikus kántortanító, édesanyja pedig tanítónő volt.¹ Az elemi népiskola elvégzése után szülei beírták a Ciszterci Rend Egri Katolikus Főgimnáziumába. Az első osztályt az 1917–18-as tanévben kezdte el. Osztályfőnöke Szekeres Fábián volt. A magyar nyelvet és irodalmat Werner Adolf, a természetrajzot Kovách Jeromos, a matematikát és a földrajzot Cséplő Pál, a szépírást Braun Jácint, a latin nyelvet és irodalmat osztályfőnöke, a vallás- és erkölcs tant Mődly Dezső, az ábrázoló geometriát Koronczy Ferenc szerzetes tanárok oktatták neki. A testnevelés tanára Simcsó József világi tanár volt. A tanév során jeles eredményt ért el. Az első évtől kezdve az Érseki Szent József internátusban lakott.²

A második osztályt az 1918–19-es tanévben végezte, mivel erről az évről nem maradt fent intézeti értesítő, nem tudjuk ez évi adatait. Az 1919–20-as években volt harmadikos tanuló. Ebben az évben a magyar nyelvet és irodalmat Werner Adolf, a rajzot Perényi Kandid, a történelmet Pölöskei Kornél, a matematikát Neohold Özséb, a latin nyelvet Szász Alfréd, a vallás- és erkölcs tant Mődly Dezső, a természetrajzot Gimesi Nándor szerzetes tanárok oktatták neki. Világi volt tornatanára, Szabó Ferenc és énektanára, Fekes Sándor. A harmadik osztályban is jeles tanuló volt. Osztályfőnöke Szász Alfréd.³

Az 1920–21-es tanévből nemcsak tanáraitól tudunk, hanem arról is, hogy az egyes tárgyakból milyen eredményeket ért el. A tanévben magaviselethől 1-est, hit- és erkölcs tantból 1-est (Mődly Dezső), magyar nyelv és irodalomból 1-est (Werner Adolf), latin nyelv és irodalomból, valamint német nyelv és irodalomból szintén 1-est kapott. E két utóbbi tárgyat Szász Alfréd oktatta neki. Történelem tanára Bartók Egyed volt, aki munkáját szintén 1-esre minősítette. A földrajzot Pataki Kálmán tanította neki, aki szintén 1-esre értékelte munkáját. Természetrajzból szintén 1-est kapott. Erre a tárgyra Kovách Damján oktatta. Mennyeségtanára Rásy Paulin volt, akitől szintén 1-est ka-

1 *Magyar Életrajzi Lexikon*. III. Bp. 1994. 221. p.

2 *A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1917–1918-as iskolai évről*. Eger, 1918. 23. p.

3 *A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1919–1920-as iskolai évről*. Eger, 1920. 18–19, 21. p.

pott. Az ábrázoló geometriát Troján Alfonz tanította. Munkáját 1-esre értékelte. Gyorsírás tanára Tordai Ányos volt, aki szintén 1-est adott neki. Tornatanára, a világi Szabó Ferenc volt, aki munkáját 2-esre minősítette. Az adatokból láthatjuk, hogy Barankovics István ebben a tanévben is jeles tanuló volt.⁴

Az ötödik osztályt az 1921–22-es tanévben végezte. Osztályfőnöke Szász Alfréd volt. Ebben a tanévben ösztöndíjas tanuló. Ebben az oktatási évben szintén jeles tanuló volt, csak tornából kapott 2-est. Tanárai: Werner Adolf, Szász Alfréd, Rédey Gerő, Pölöskei Kornél, Kovách Damján, Rásy Paulin, Szabó Ferenc és Unger Barnabás voltak.⁵

Az 1922–23-as tanévben végezte a 6. osztályt. Osztályfőnöke ekkor is Szász Alfréd volt. A természetrajz és a torna kivételével ebben az évben is mind jeles volt az osztályzata. Oktatói: Balassa Brúnó, Werner Adolf, Szász Alfréd, Rédey Gerő, Bartók Egyed, Kovách Damján, Rásy Paulin és Szabó Ferenc voltak. Ebben a tanévben már jutalomban is részesült. Az év végén 500 koronát kapott a Mikes-alapítványból. Megkapta Bartha Kálmán 400 korona értékű ajándékát „a magyar nyelv gyakorlataiért”. Ugyanakkor könyvjutalomként kapta meg Bangha Béla jezsuita páter Nagy kérdések útján című művét.⁶

Az 1923–24-es tanévben volt hetedikes diák. Osztályfőnöke ismét Szász Alfréd volt. Ebben a tanévben csak német nyelv és irodalomból volt kettese. Tanárai Werner Adolf, Balassa Brúnó, Horváth Géza, Rásy Paulin, Rédey Gerő, Szabó Ferenc, Szász Alfréd, Baksa Kristóf voltak. Ebben a tanévben már tagja volt az intézet régmúltra visszatekin-tő Vitkovics Mihály önképzőkörének. Az önképzőkörben kitűnt „értekezéseivel”.⁷

Utolsó éve az 1924–25-ös tanévben volt. Ekkor is Szász Alfréd volt az osztályfőnöke. A magyar nyelvet és irodalmat Kürthi Menyhért, a történelmet Baksa Kristóf, a hit-és erkölcs tant Balassa Brúnó, a mennyiségtant, természetrajzot és éneket Rásy Paulin, a görög nyelvet és irodalmat Rédey Gerő, a testnevelést Szabó Ferenc, a latin és német nyelv és irodalmat Szász Alfréd, a rajzot Troján Alfonz, a bölcséleti előtant Balassa Brúnó oktatta neki. A tanév folyamán csak latin nyelvből és irodalomból, német nyelv és irodalomból és testgyakorlásból volt kettős osztályzata. Ebben a tanévben kapta a legtöbb elismerést. Eger város II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos alapítványából 85.000 koronában részesült. Megkapta a Ciszterci Diákszövetség jutalmát „példás magaviseleteiért, kiváló szorgalmáért”. A fentiekén kívül a Blazsejovszky Ferenc apátkanonok adományából is részesült „a magyar stílusban tanúsított jeleskedéseierért”. Sőt, segílyt kapott a Bük-Sebe alapítványból is. Ebben a tanévben is kitűnt a Vitkovics önképző körben végzett munkájával. Különös tekintettel „értekezéseire”, illetve „szónoki beszédeire”. A tanév során részt vett az országos magyar nyelv és irodalmi versenyen. A tanév végén az érettségit jeles eredménnyel tette le.⁸

4 A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1920–1921-es iskolai évről. Eger, 1921. 3–5. p.

5 A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1921–1922-es iskolai évről. Eger, 1922. 15. p.

6 A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1922–1923-as iskolai évről. Eger, 1923. 13. p.

7 A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1923–1924-es iskolai évről. Eger, 1924. 11–13. 24. p.

8 A Ciszterci Rend Egri Római Katolikus Főgimnáziumának Értesítője az 1924–1925-ös iskolai évről. Eger, 1925. 7., 16–17., 27–28. p.

1995-ben egykori osztálytársa, Kapor Elemér költő a következőket írta Barankovicsról: „Pista szorgalmas olvasó volt, így ismeretei csakhamar túlnőttek az iskolai kereteken. Kifejezőmódját eredeti magyar elemekkel frissítette fel Szabó Dezső nyelvezete. Abban az időben Szabó Dezső könyvei, tanulmányai voltak az ifjúság bibliái. Mindannyian úgy éreztük, hogy ő az igazmondó, ő mutatja meg, hogy a magyar földön mennyire kevés szóhoz jut éppen a magyarság. Egy tiszta-melléki iskolaigazgató volt az édesapja és így az egyház által fenntartott kollégiumban, a Foglár-internátusban lakott. A tanári kar elhalmozta a legkülönbélebb alapítványok jutalmaival a 8. osztály után. Ahogy futtában összeszámoltam, négyszáz pengő körül volt a jutalom összege.”⁹

A tehetséges érseki internátusi ifjúra felhívták Szmeccsányi Lajos érsek figyelmét, aki további tanulmányai során is támogatta. Érettségi után beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi fakultására. Egyetemi tanulmányai alatt a budai Szent Imre Kollégiumban lakott. Az irodalom és a közélet büvkörébe került fiatal jogászt azonban a jogi tanulmányoknál jobban érdekelt az élet. Így egyetemi tanulmányai félbemaradtak, és ő „örök öregdiákként” és ifjúsági vezérként újságírásból és a tollforgatás egyéb lehetőségeiből élt. Első írásait még Bartha-Barankovics István néven írta alá. 1925-ben segélyért fordult az egri érsekhez. Levele így hangzik:

*Nagyméltóságú Érsek Úr!
Krisztusban Kegyes Atyám!*

Kitüntető fölhívása bátorít arra, hogy az egyetemi tanév küszöbén, anyagi dolgaim föltárása után a legalázatosabban kérjem Kegyelmes Uram támogatását.

Anyagi ügyem állása a következő: A budai Szent Imre Collegiumban az első félévi tartásdíj hétmillióöttszáz ezer korona, ebből édes-atyám kifizetett kettőmillió koronát. Az alispáni hivataltól a mai napon nyert értesülésem szerint Szabolcs-vármegyének a szegény sorsú egyetemi hallgatókat istápoló segélyalapja hozzájárul az I. félévre egymillióöttszáz ezer koronával. A fönmaradt összeg: négy millió korona, mely szept. 15.-én esedékes.

Azzal az alázatos kéréssel fordulok Kegyelmes Uramhoz, hogy részemre az első félévi egyetemi tanulmányaim lehetségessé tételére a négy millió koronát kiutalni kegyeskedjék. (Budapest, Budai Szt. Imre-Collegium, Horthy M. út 17.)

Kérésem a következő okokkal támogatom.

Édes-atyám anyagi erejének végső megfeszítésével sem képes a kifizetett kettőmillió K-án és az ugyancsak kettőmillió K-ra rúgó beíratási-tandíj és könyveken fölül értem áldozni. Rajtam kívül még három kiskorú testvérem házon kívül való neveléséről gondoskodik, amelyért teljes mértékben viseli az anyagi terheket. Ezek, valamint az iskolai év elején pótlásra szoruló fehérnemű és ruhaféle beszerzése minden anyagi forrását kiapasztották. Én pedig sem hivatal, sem több instrukció vállalásával anyagi terheim nem könnyíthetek, mert ez időm szétدارabolását eredményezné és így tanulmányaim rovására esnék. De ily módon nyitni a magam számára anyagi segélyforrást még ésszerűtlen is volna, hiszen a költséges budapesti tanulásra épen azon céllal adtam magamat, hogy ott a szellem kiművelésének minden lehető eszközeit föltalálván az ész és a szív minden javával fölvértezhessem magamat. Mert ha az egyetemi tanulmányaimra szánt négy esztendő t kizárólag egy kenyérkereső életpálya előfeltételül tekinteném, erre a távhallgatás szánandó, de kevésbé költséges útja

9 CS. VARGA ISTVÁN: Barankovics István hajdanvolt egri korszakáról. = Heves Megyei Hírlap, 1995. okt. 6.

is megfelelő volna. Az élet erre ezer példát mutogat. Ámbár a távhallgatás silány sorsára még így sem adnám magamat, mert ez a fél munkások és az amerikaiak tág lelkiismeretét igényli és mardosássá, szörnyeteg váddá fokozná az ennenmagammal való örök elégedetlenséget.

Ezt a megokolást tovább fűznöm fölösleges. Mert az a magas kegy, mellyel engem Kegyelmes Uram figyelemre méltatott, egy magasról figyelő szemet rejt maga mögött, amely egységes szintézisbe fogta mindazokat az erkölcsi, szellemi értékeket, amelyek Kegyelmes Uram előtt a támogatásra érdemesítettek és azon súlyos anyagi nehézségeket, melyek ezen szabad és természetes kifejlését megakadályozhatják.

Tudom, hogy a katolikus vagyon mai érzékeny, sokszor igazságtalan megcsonkulása, az általánosan megnehezült anyagi viszonyok és legfőképpen pedig Kegyelmes Uramnak krisztusi áldozatosságú szíve miatt egyenesen áldozatot kérek – ez azonban tanítás nekem arra, hogy hit- és fajtestvéreimért ne legyen előttem sok soha még az áldozat sem!

*Kérésem megújítva maradtam fölszentelt kezét csókolva
Kegyelmes Uramnak
Krisztusban alázatos híve:
Barankovics István, joghallgató¹⁰*

Az Érseki Iroda a felvett 4 millió korona segélyről nyugtatványt írt neki, amelyet az irodához intézett 1925. szeptember 13-án aláírásával ismert el.¹¹ 1925. szeptember 19-én egy újabb levelet küldött érsekének, amely így hangzik:

*Nagyméltóságú Érsek Úr!
Krisztusban Kegyes Atyám!*

*A négy millió koronáról szóló utalványt megkaptam és halás szívvel köszönöm.
Nem hála fejében – de mert ez rendíthetetlen meggyőződéselem és a lelkem legmélyéről fölhangzó parancs – ígérem, hogy a katolikus Egyház által megjelölt utakon és az általa tanácsolt eszközökkel keresem mindenkor magyar fajom boldogságát és a krisztusi szeretet fegyverével küzdök érte. Mert lelkem az Istené, szívem a hazámé és karom a királyé!
Jóságát imádságos lélekkel köszönve és fölszentelt kezét csókolva maradtam Kegyelmes Uramnak Krisztusban alázatos híve.
Budapest, 1925. szept. 19.*

Barankovics István, I. év. jogh.¹²

Néhány évvel ezelőtt Egerben a ciszterciek gimnáziumának jogutódjában a Gárdonyi Gimnáziumban emléktáblát helyeztek el tiszteletére.

10 Egri Érseki Levéltár. Szmrecsányi Lajos érsek iratai. Barankovics István levele az érseknek 1925. A hónap és nap feltüntetése nélkül. 3986/1925.

11 Egri Érseki Levéltár. Szmrecsányi Lajos iratai. Nyugta a 400 000 koronáról. Bp. 1925. szept. 13.

12 Barankovics István levele az érseknek. Bp. 1925. szept. 19.

KÁROLY SZECSKÓ

DATA ON ISTVÁN BARANKOVICS'S LIFE – THE PERIOD IN EGER

István Barankovics (1906-1974), the pioneer of Christian democracy in Hungary, was the secretary-general of the Democratic People's Party after the Second World War. In 1949 the leaders of the communist party forced him to exile.

Barankovics was born on 13th December 1906 in Polgár, in the Diocese of Eger. His father was a Roman Catholic schoolmaster and cantor, his mother was a school teacher. After leaving elementary school, he attended the Cistercian Grammar School of Eger between 1917 and 1925. During his grammar school studies he stayed in the Archdiocesan St. Joseph's College.

The young boy coming from a needy family achieved excellent school results. His teachers appreciated his efforts, both for his diligence and for his wide erudition. Also the archbishop of Eger, Lajos Szmrecsányi noticed his talents and supported him during his studies.

FÁBIÁN BORBÁLA

AZ UTOLSÓ BAJAI FERENCES HÁZFŐNÖK:
VÉRTES HONOR

1913. március 28-án született Baján Vargics Antal¹ és Matkovics Mária² gyermekeként. A keresztségben Vargics Antal Adalbert, vagyis Béla nevet kapta. Vértés Honor bunyevác származású volt. A család az „alvégen” lakott, az 1920-as években a Darázs utcában, majd a Szarka u. 25-ben.³

Iskoláit szülővárosában kezdte. Az alsóvárosi elemi iskola után 1924 – 30 között a III. Béla ciszterci Reálgimnázium tanulója volt. Az alsóvárosi elemi népiskola hitoktatói már a 19. században is a ferencesek voltak. Itt volt hitoktatója Unyi Bernardin atya, akinek példája vezethette arra, hogy érettségi letétele előtt két évvel, 1930. szeptember 2-án lépett be a ferences rendbe. Ettől kezdve a ferences iskolákban folytatta tanulmányait. Először Jászberényben, majd Gyöngyösön. Szerzetesi nevének a Honort választotta, vezetéknevét 1932-ben változtatta nevét Vértésre.

Életének további alakulásáról a kalocsai érseknek küldött önéletrajzában így tudósított: „Pappá szentelése 1937. január 27-én történt Gyöngyösön. Utána még egy évet a Zágrábi egyetemen töltöttem, mint studens páter, ahol a horvát nyelvet sajátítottam el. – 1939–1942-ig Siklóson működtem, mint államilag segélyezett, kinevezett hitoktató. Sőt 1940–42-ig, mint polg. isk. hittan és történelem tanár. – 1942 nyarán kerültem Gyöngyösre és 1944. febr. 1-ig voltam ott, mint irodavezető – káplán. – 1944. febr. 1-től – szeptember 25-ig Ujvidéken voltam, mint a Délvidéki Közművelődési Szövetség magyar szórvány – gondozó lelkésze. – Szeptember végén előljáróim Mohácsra küldtek az ottani sokac-nyelvű, akkor katonáskodó, páter helyettesítésére. Így az ostromot ott éltem át s közben kisegítő hitoktató voltam. Budapest ostroma után nyertem beosztást – helyettesítem a tárgyalanná válása után – Budapestre, ahol a II., Mártírok útja (volt Margit körút) 23 sz. alatti Ferences Plébániánkon, mint kinevezett fővárosi hitoktató működtem 1946. júl. 31-ig. Ekkor neveztek ki bajai házfőnök-plébánossá.”⁴

A bajai Páduai Szent Antal templomba már korábban visszatért Vértés Honor. 1937. július 4-én itt tartotta újmiséjét. A szentmise előtt Rukavina József mondott bunyevác szentbeszédet, Karácsonyi Aladár teológia tanár magyar szentbeszédet mon-

1 Baja, 1889-?, foglalkozása: kövező, szülei: Vargics Antal és Jerkovics Mária. Vargics Antal és felesége is 4 elemi végzett.

2 Baja, 1892-?, szülei: Matkovics Béla és Csilics Julianna

3 BKMÖL IV. 1402. 1913–1939 közötti iratok

4 KÉL I. 1.b Baja – Szt. Antal 1996/1946. Első szentmiséjét 1947. július 4-én mutatta be Baján.

dott. A kézvezetője Unyi Bernardin mohácsi házfőnök volt. A korabeli újság tudósítás szerint: „az első misén nagy számban vettek részt az ifjú pap ismerősei és a hívek.”⁵

A bajai ferences plébánia 1922-ben alakult meg. A két világháború között a házfőnök és a plébános személye eltérő volt. Utóbbi tisztséget a népszerű Jugh Miklós töltötte be. Az első hitközségi gyűlésen azzal nyerte meg Vértés Honor a választmányi tagokat, hogy megemlékezett elődjéről és meleg szavakkal méltatta Jugh Miklóst. Ugyanitt mondta: „azt hiszem nem kell bemutatkoznom, hiszen igen sok megjelent tagot már gyermekkoromtól ismerek. Úgy érzem enyéim között vagyok és hiszem, hogy nem lesz nehéz együtt munkálkodnunk és feltétlen meg lesz köztünk az öszhang.”⁶

A zenei öszhang megteremtésére is törekedett. 1944–46-ig nem volt női kórus a templomban, mert a kórusra felvezető kiskaput biztonsági okból bezárták. Az énekesek a Szent Ferenc oltáránál két sorban ültek és a Schmidt Ferenc orgonistával megbeszélte a dallamokat énekeltek. Az énekesen azonban nem próbálhattak. Ezen változtatott Vértés Honor, amikor egy új énekkar szervezését magára vállalta. „Felhívással fordult a hívekhez és szép számmal jelentkeztek pedagógusok, diákok.” Az új kórus vezetője dr. Vargha Károly tanítóképezde tanár lett. „A tanár úr nagy hozzáértéssel, szívvel-lélekkel irányította a kórust, mindig magasabbra emelve a színvonalat, – írja visszaemlékezésében az egyik kórustag, majd így folytatja – sok új kórusművet énekelünk különböző szerzőktől. Előbb csak betéteket, majd ezt követték a teljes latin misék. Öt-hat nagy szerző miséjét énekeljük nagyobb ünnepeken. Akkor minden vasárnap és ünnepnap a 11 órás mise volt az, amelyen a kórus szerepelt.” Az énekkar visszakerült a kórusra, és egy próbatermet is kapott a zárdában. A kórusra való felmenetelt úgy oldották meg, hogy a tűzoltók által használt csigalépcsőt a torony mellől a rendház „előszobájába”, a gyóntatófolyosó elé, mai helyére helyezték.⁷

A plébánia szegényeire is gondolt Vértés Honor. 1946 őszén engedélyt kért az érsektől, hogy a homokvárosi Vöröskereszttéri iskolában misézhesen, hogy a téli kabát, cipő nélküli szegény híveknek ne kelljen a belvárosba gyalogolniuk a hideg időben.⁸ November hónapban a szegények halottaiért misézett. Ezeket a miséket gregorián énekeket énekeltek.

Vértés Honor házfőnök-plébánosként a keresztelesek, házasságkötések, temetések, gyóntatások mellett a környékbeli papok lelkivezetője is volt, hiszen már a 19. században a világi papok gyóntatói, lelkigyakorlatainak vezetői a bajai ferencesek voltak. A plébánia fennállásának 25. évfordulójára sem nagy ünnepeket rendezett, hanem egy missziót szervezett november 30-tól december 7-ig. Ezzel is segítve a háború utáni lelkiújraépülést, mivel a misszió jelmondata: „Mentsd meg a lelkedet!”. A misszió felhívása szerint: „Ha az Úr szavát halljátok, ne keményítsétek meg szíveteket!” Vess számot lelkeddel, mert téged is hív! Ne sajnálj – Testvér – nyolc napon át reggel és este egy-egy órát lelkednek is szánni! Ujjá akarjuk építeni az országot, sőt az egész világot. de ez csak akkor sikerül, ha lelkileg már újjáépültél! Ne gondold, hogy Te már túl vagy ezen... Tévedsz!... Használd fel a kínáló alkalmat és rendezd ügyeidet, mert nem tudod sem a napot sem az órát, mikor kell a veséket és szíveket vizsgálni Isten előtt megjelened.” A missziós napokra a legjobb ferences szónokok közül kérte fel: Faddy

5 Bácskai Újság, 1937. július 6. 3.o.

6 BKMÖL XV. 6. 44. tekerics

7 PÖRE [Kara Kálmáné]: *Az énekkar őskoráról*. – Barátok Lapja, 2000. máj. 24. 4. o.

Othmár debreceni házfőnök-plébánost, népmiszionáriust, és Hangya Henrik a szegedi tanítóképző és leánygimnázium hittanárát, valamint Kozma Kajus volt bajai ferences atyát, siklósi vikárius. Az akkori idők viszonyaira rávilágít a felhívás utolsó mondata: „*Hisszük, hogy plébániánk minden katolikus híve ott lesz párthkülönbség nélkül!*” A miséken és szentbeszédeken a hívek megtöltötték a templomot. A gyertyás körmeneten december 7-én 12000 vettek részt.

A következő évben a Mindszenty bíboros által meghirdetett Mária év rendezvényei-be a város a Baja-vidéki „Mária napok” megrendezésével kapcsolódott be június 12-én és 13-án. A felnőttek Mária-napja június 13-án a ferences templom búcsúja napján volt. A liliomszentelést és a gyermekek megáldását a hercegprimás végezte. A Baja-vidéki Mária napokon kb. 80.000 hívó vett részt. Ez volt a kalocsai egyházmegye hivatalos Mária-kongresszusa.⁹

Fiatal plébánosként – hiszen 33 évesen került a plébánia élére – gondolt a templom korszerűsítésére is. 1946-ban ezért került 6 villanygyertya a főoltárra, a következő évben egy koncert adományaiból hangerősítőket vásárolt.¹⁰ 1949-ben pedig a stációképekhez villanyfalikarokat.¹¹ Legnagyszabásúbb alkotása az új mennyezetfreskók elkészíttetése volt, amire a szükség vezetett. A vakolatdarabok kezdtek hullani az 1883-ban készített festésből, mely már az 1930-as években elszürkült és nem illett a templomtérhez. Méltán őrizi Vértés Honor nevét az új derűs, felemelő hatású freskók egyikén, a középső boltozat egyik festett mellvédjén: „sub quardianus Honorii Vértés” (Vértés Honor házfőnöksége alatt [készült]). A freskókat Kontuly Béla festőművész, ferences harmadrendi festette, akit 1947-től elsősorban a ferencesek foglalkoztattak, mint Fal- és oltárképfestőt. A freskóhoz a templom kórusa a környékbeli falvakban koncertezve gyűjtött adományokat. Például 1948 július 31-én operaénekesekkel lépett fel a ciszterci gimnázium udvarán a kórus, november 5-én a templomi gyászhangversenyen énekeltek.¹²

Működése időszakának fele a diktatúra árnyékában telt. 1945-től kezdve a bajai polgármesterek folyamatosan segítették a kolostor és a barátok megmaradását, ugyanis a szovjet hadsereg többször be akart vonulni a kolostor területére, vagy kórházként kívánta hasznosítani az épületet. Ez utóbbit más épületek például a városháza felajánlásával akadályozták meg. A kolostor valószínűleg menedékhely és szervezetek, magán-személyek értékeinek őrző helye is volt. A Tóth Kálmán Polgári Kaszinó könyvtárát itt őrizték, majd az egyesületek feloszlása után Vértés Honor átadta a könyveket az állami hatóságoknak. 1947-ben költözött ki a közéleti hivatal a kolostorból. 1948 októberében megegyeztek Takáts Endrével, hogy öt szobát bérbe vesz a városi levéltár részére. 1949 februárjában költöztették át az iratokat és ezzel megakadályozták, hogy más szervezetek kiigényeljék (a lakásigénylések korszakában) a kolostor felesleges szobáit. (Pl. a posztógyári SzIT kommunista ifjuság).¹³

8 KÉL I. 1.b Baja – Szt. Antal 2721/1946.

9 Baja-vidéki Mária napok programja (szórólap), MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1948. jún. 13. és *A Kalocsai érsekség 100 esztendeje (1909–2009), A Kalocsa-Bácsi érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti főegyházmegyéig*. Pozsony, 2009. 141. o.

10 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1946. okt. elején és 1947. dec.

11 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1949. márc.

12 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1948. aug. 3. és 1948. nov. 5. és KÉL I. 1.b Baja – Szt. Antal 4571/1948

13 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1949. nov. 21.

Vértess Honor közvetve egy koncepció-perbe is belekeveredett, mivel Pütkösti László kém népbíróági pere előtti kihallgatásán azt vallotta, hogy a bajai egyházi körökkel is kapcsolatban állt, hogy a Vörös Hadseregről információkat szerezzen az angoloknak. A vallomás szerint Vértess Demján,¹⁴ bajai ferencesrendi házfőnök segítette hírszerzői feladatának ellátásában. Vallomását Pütkösti később visszavonta.¹⁵

Az államosítások, a diktatúra kiépülése, az egyén életébe a politika mindinkább igyekezett beleszólni. Az egypárt rendszer létrehozása után az egyházak fokozottabb ellenőrzése és befolyásolása következett, hogy ők is támogassák a rendszert. Az egyházi iskolák államosítási elleni tiltakozó mozgalom miatt is szükségessé válhatott az egyházak megbízhatóságának ellenőrzése. Erre alkalmat adott a termésbeszolgáltatás. 1948. július 24-én a polgármesteren keresztül Baja város főispánja dr. Fábíán László – solti református lelkész – kérte, hogy a július 25-i istentiszteleteken a prédikációban kitérni:

„A Mindenható jóvoltából ez évben a Bácskában is jobb termésben részesültünk. A felebaráti szeretettől áthatva lássuk be azt, hogy ezen áldásból mindannyiunknak egyaránt részesülnünk kell. Ezért a beszolgáltatást ne tekintsük kényszernek, hanem az egész dolgozó magyar nép kenyerét biztosító igazságos és szociális gondoskodásnak.¹⁶ A polgármester július 27-i jelentése szerint az izraelitákon kívül mindenki „eleget tett a felkérésnek és a szószékről mindenhol több alkalommal felolvasták az előírt szöveget”.¹⁷ A következő alkalommal a katolikus papok ellenálltak egy hasonló felkérés teljesítésének arra hivatkozva, hogy az Érseki Hatóságnak kell ezt engedélyeznie, ugyanis Grósz József hozott egy érseki rendeletet (1948-ban, amely szerint bármely nem szorosan vett egyházi vagy egyházközségi ügy kihirdetése, vagy prédikálása csak az Érseki Hatóság engedélyével történhet.) 1949 elején, amikor a Mindszentyt elítélő írásbeli nyilatkozatot kért a bajai katolikus papoktól Wehring Péter polgármester hasonlóan nyilatkoztak, ellenálltak.¹⁸

A templom festése a kolostor legtöbb pénzét felemésztette. A házfőnök megpróbált állami segítséget is igénybe venni. 1949. július hónapban Budapestre utazott, ahol tárgyalt „a Kultuszminisztérium I.só katolikus ügyosztálya vezetőjével, Tátrai János miniszteri titkárral, aki egyébként Provinciánk apostata pátere. Volt P. Lázár. Ez ígéretet tett, hogy hajlandó a templom festésre segítyt adni, ha a koalíciós pártoknak nincs kifogása ellenünk. Ebbeli kérelmünk a mai napon nyújtotta be a házfőnök atya a bajai Polgármesteri Hivatalhoz, miután előzetesen tárgyalt Dr. Lovászné dr. Katits Anna h. polgármesterrel.”¹⁹ Augusztusban a párt (MDP)²⁰ a beadvány egy költségvetéssel való kiegészítését kérte. Augusztus 30-án telefonon kapták a hírt, hogy „segély-igényünket nem támogathatják, mert a 3 éves tervek keretébe már nem illeszthető, viszont az 5 éves tervek még nem indultak meg. Eset-

14 Nem létező személy. Vértess Honor, ferences házfőnök és Zachar Demján ferences hitoktató nevének összevonása.

15 BENCsik ZSUZSA: *Egy koncepció per előkészítése*. – Budapesti Negyed 4. 1994/2 (nyár) 196.o. (<http://epa.oszk.hu/00000/00003/00004/bencsik.htm#jegyz25>)

16 BKMÖL XXI. 502. c. 27/1949

17 Uo.

18 Uo. és A Kalocsai érsekség 100 esztendeje, 148. o. – Grósz érsek körlevelében tiltotta meg 1949. január 11-én, hogy Mindszenty bíboros ellen bármilyen nyilatkozatot tegyenek vagy aláírjanak.

19 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1949. júl. 21.

20 Magyar Dolgozók Pártja

*leg majd az utóbbiban. – Fájlólag vettük tudomásul, mert hiszen a hivek fillérjeit akartuk megmenteni.*²¹

1949-ben kötelezték a papokat is békekölcsön jegyzésére. Az 5 éves tervkölcsön megajánlása nem szabad akarattól, hanem rábeszéléssel, fenyegetéssel történt. A bajai kolostor külön nem ajánlott fel, de az államtól fizetékieskiegészítést (kongruát) kapó páterek, ennek felét – kerekítve – „felajánlották”, összesen 700 forintot, amit 10 havi részletekben levontak a fizetésükből.²² Az új államhatalommal való szembenállásukat jelzi a historia domus 1949. október 20-i bejegyzése (ekkor a házfőnök vezette a háztörténetet), mely szerint a város felszabadulásának 5 éves évfordulóján „rendházunk nem képviseltette magát a házfőnök távolléte (Jánoshalmán volt) és a hitoktatók elfoglaltsága miatt.” Az ünnepséget a Déri-kertben rendezték.²³ Decemberben szomorúan kellett látniuk, hogy a kolostor egykori kertjében, a Déri-kertben állítják fel a Sztálin szobrot.²⁴

A bajai papoknak, hitfelekezetek lelkészeinek 1950. január 17-én a polgármester, Wehring Péter előtt le kellett tenniük az új magyar alkotmányra az esküt.²⁵ A 16 katolikus pap a magyar népi demokrácia kormánya rendeletéből és az Érseki Hatóság ill. a Magyar Püspöki Kar hozzájárulásával tette le, mivel az államtól fizetékieskiegészítést kaptak. A háztörténet bejegyzése szerint: „kicsit furcsának tetszett a dolog s a hivek közül nagyon sokan megbotránkoztak mondván: „a papság megadta magát.” Pedig tévedés, mert a papság, mint a többi tisztviselő is arra az alkotmányra tett esküt, mely vallásszabadságot ígér. Tehát az esküt ebben a reményben tette le”- írja a háztörténet oldalain Vértes Honor, ugyanis 1949-ben átvette a historia domus írását.²⁶ Az alkotmány (1949. évi XX. törvény) VIII. fejezetének 54. §-ára hivatkozott Vértes Honor, mely szerint a „Magyar Népköztársaság biztosítja a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát.”²⁷

A szerzetesek helyzete egyre nehezedett. Voltak, akik már a polgári ruha viselésére készültek. Baján először a ferences szegénygondozó nővéreknek kellett elhagyniuk otthonukat, ugyanis 1950 tavaszán kiutasították őket a Szegényházból. Ekkor a barátok

21 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1949. aug. 30.

22 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1949. okt. 5.

23 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1949. okt. 20.

24 A Déri-kertet, ekkor már Sztálin kertnek nevezték. December 20-án Sztálin születésnapján állították fel a kert közepén a szobrot. (Bácsbodrog népe, 1949. dec. 21. 3.o.) A szobrot 1956 október 25-én döntötték le és dobták a Sugovicába (Kamarás-Duna). (1956 Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára, I., szerk.: Tóth Ágnes, Kecskemét, 2001. 262.)

25 Bácsbodrog Népe, 1920. jan. 20. 6. o. – „Az elmúlt napokban a bajai hitfelekezetek lelkészei 16r. kat. pap, 2 izraelita, 1 református és 1 evangélikus lelkész letették az esküt a Magyar Népköztársaságra és az Alkotmányra Wehring Péter elvtárs polgármester kezébe.”

Az eskü szövege: a jövedelemkiegészítésben (kongrua) részesülők számára: „Én ... esküszöm, hogy a Magyar Népköztársasághoz, annak népéhez és Alkotmányához hű leszek; az alkotmányt és az alkotmányos jogszabályokat megtartom; az állami hivatalos titkot megőrzöm; hivatásom körében a nép érdekében szolgálatával járok el és minden igyekezetemmel azon leszek, hogy működésemmel a Magyar Népköztársaság megerősödését és fejlődését előmozdítsam.” (BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon*, 1790–2005. II. Bp. 2005. 897.o.)

26 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1950. jan. 17. Az előírt eskü szövege az alábbi lehetett: „Én ... esküszöm, hogy a Magyar Népköztársasághoz, annak népéhez és Alkotmányához hű leszek; az Alkotmányt és az alkotmányos jogszabályokat megtartom; ...” BALOGH-GERGELY, 897.)

27 www.1000ev.hu/index.php?a=38param=8365 és BALOGH-GERGELY, 889.

adtak nekik munkát (a templom takarítását), amiért kis fizetést és étkezést kaptak a nővérek.²⁸

1949. szeptember 7-én a rendőrhatalóság a piacnagra és állítólagos állatbetegsége hivatkozva igyekezett megakadályozni, hogy a falvak népe Máriakönyyre jusson. A következő évben húsvétkor a feltámadási körmenetet a rendőrség engedélyezte, de a „takarékosságra való tekintettel” a gyertyás körmenetet nem.²⁹

1950-ben a templom kifestése a végéhez közeledett, a barátok a templom búcsújára készültek, amikor június 10-én „az államvédelmi rendőrség Bajáról autókon elszállította az összes iskolanővéreket, nemcsak a zárdából, hanem a ciszterci rendház konyhájából is, továbbá a cisztereket és a ferencrendieket. Tudomásunk szerint semmit sem vihettek magukkal, kivéve a szerzetes nővéreket, akiket a Kalocsára érkezett hír szerint Ceglédre szállítottak az ottani zárdába, a ferencesek és ciszterek kényszerlakó helyéről eddigél tudomásunk nincs. A ciszterek elszállítása éjjel történhetett, a ferenceseket viszont csak reggel 6 óra előtt pár perccel vitték el. A ferences zárdát lezárták, egyedül a templom maradt nyitva, ahol a reggeli korai szentmisére menő hívek sirva értesültek a történetekről.”³⁰

A bajai ferenceseket Debrecenbe vitték, majd néhány hónapnyi fogság után ősszel szabadon engedték. November 30-án az érsek felmentette Vértes Honor a bajai Szent Antal plébánia vezetése alól. A szerzetesek létszámának korlátozása után ő világi szolgálatra jelentkezett. Mohácsra került segédlelkésznek. 1950-ben Mohácsról írta Vértes Honor a kalocsai érseknek: „fizikailag itt vagyok, de lelkem és gondolataim a kalocsai Főegyházmegyét óhajtják és várják. Híveim, szép templomom.”³¹

Bajai munkásságát ismerte el utódja Bagó István a plébánia háztörténetének 1950. szeptember 24-i bejegyzésében: „hirdeti Isten dicsőségét a tiszta, szépen kifestett Szent Antal plébániatemplom. A freskók művészi elgondolása és elegáns kivitelezése tanúskodik Kontuly Béla festőművész nagyszerű művészi tudásáról, az anyagiak megteremtése minden különös gyűjtés nélkül, dicsérje az utókor előtt is P. Vértes Honor v. ferencendi plébános buzgóságát, mellyel Isten házat ékessé óhajtotta tenni szülővárosában. Szerény munkatársairól, a vele együttműködött ferences atyákról is szeretettel és nagy elismeréssel ír e történet följegyzője, mert jól tudja, hogy szivgárdista színdarabok rendezésével és minden komoly szereplésükkel anyagilag támogatták a templomfestés nemes ügyét. Frissen festve, korszerű, a templom stílusához alkalmazott világitással ellátott Isten háza szolgálja az Úr dicsőségét és legyen sok kegyelem forrása a hívek ezreinek!”³²

Vértes Béla Honor, illetve 1950 után Vértes Béla 1953-ban Szilágyon szolgált, ahol szervezkedés vádjával elfogták és Csolnokra került bányába kényszerszolgálatára. 1956-ban perújrafelvételén Kecskeméten volt, ahol szabadon engedték. Ismét Mohácsra került majd innen Szajkra. Megbízhatatlansága miatt nem maradhatott a határsávbán. 1962-ben lett Hévízen plébános, ahol a kórház bővítése miatt elvették templomát. Nemzetközi gyűjtésnek is köszönhetően új templomot épített Hévízen, ahol 1977-ben

28 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1950. ápr.

29 MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet, 1947. ápr. 5.

30 KÉL I. 1.b Baja – Szt. Antal 4120/1950 – Pro memoria

31 KÉL I. 1.b Baja – Szt. Antal 174/1951

32 A bajai Szent Antal Plébánia története I. (1950–1974) 15.

még megünnepelhette papságának 40. évfordulóját. A halál is misézés közben érte 1979. június 24-én Hévízen.³³

IRODALOMJEGYZÉK

BKMÖL = Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára
KÉL = Kalocsai Érseki Levéltár
MFL = Magyar Ferences Levéltár
BKMÖL IV. 1402. Baja Város Központi Választmányának iratai
BKMÖL XV. 6. 44. tekercs
BKMÖL XXI. 502. c.
KÉL I. 1.b Baja – Szt. Antal
MFL VI. 13. Historia Domus Bajensis. III. kötet

1000 év törvényei (www.1000ev.hu)

1956 *Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára*, I., szerk.: TÓTH ÁGNES, Kecskemét, 2001.

A bajai Szent Antal Plébánia története I. (1950–1974) [kézirat]

A Kalocsai érsekség 100 esztendeje (1909–2009), A Kalocsa-Bácsi érsekségtől a Kalocsa-Kecskeméti főegyházmegyéig. Pozsony 2009.

BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. II. Bp. 2005

BENCSIK ZSUZSA: *Egy koncepció per előkészítése*. – Budapesti Negyed 4. 1994/2.

PÖRE [KARA KÁLMÁNNÉ]: *Az énekkar őskoráról* – Barátok Lapja, 2000. máj. 24.

Szerzetesek, akiket 1950. június 9-én éjjel elhurcoltak – Barátok Lapja, 2000. szept. 10.

BORBÁLA FÁBLÁN

THE LAST FRANCISCAN SUPERIOR IN BAJA: HONOR VÉRTES

Present study surveys a short, but remarkable period of the life of Honor Vértés, Franciscan friar. He became superior of the Franciscan monastery in Baja in 1946. He was removed from this position on 10th June 1950, when the communist regime suppressed religious orders all over Hungary. The study presents the history of these four years afflicting the activity of the different congregations in Hungary.

33 *Szerzetesek, akiket 1950. június 9-én éjjel elhurcoltak* – Barátok Lapja, 2000. szept. 10. 2. o. és Kara Kálmánné visszaemlékezése.

MOLNÁR IMRE

JERZY POPIELUSZKO LENGYEL MÁRTÍRPAP HALÁLA KÖRÜLMÉNYEINEK MAGYARÁZATA A LENGYEL RENDSZERVÁLTÁS ELŐTT ÉS UTÁN

GYERMEKKORA

Jerzy Alfons Popieluszko 1947. szeptember 14-én született Kelet-Lengyelország egy kis falujában, Okopyban. Szülei egyszerű, földet művelő, paraszti kisbirtokon gazdálkodó emberek voltak, s öt gyermeknek adtak életet. Felnevelkedésében meghatározó volt édesanyja, Marianna asszony mély hite, s a családban meglévő lengyel patriota hagyományok ápolása. Mint más lengyel családokban, a gyermekek itt is, már jóval az iskolába kerülés előtt tudomást szereztek azokról a lengyel nemzet számára fontos eseményekről, amelyeket az órákon (tiltott témaként) nem tanulhattak, azaz a Honi Hadseregről, az országot 1939-ben ért szovjet támadásról, a lengyel hazafiak ezreinek elhurcolásáról és kivégzéséről, vagy szovjet lágerekben szenvedők kegyetlen sorsáról. Ez volt számára a szülői ház útravalója.

Jerzy Popieluszko 1965-ben érettségizett, s ekkor kérte felvételét a varsói érsekség papi szemináriumába, ahol Stefan Wyszyński bíboros fennhatósága alá került. Wyszyński hatása nemcsak papi lelkeségének kialakulására, hanem emberi tartására vonatkozóan is életre szóló mély nyomott hagyott Popieluszko lelkében. Nemcsak a lengyel kereszténység felvételének millenniumára rendezett egyházi rendezvényeknek lehetett megélője, de átélhette a lengyel püspöki kar német püspökökhöz intézett levelének földrengésszerű hatását is. A „Megbocsátunk és bocsánatot kérünk!” kezdetű pástorlevél hatalmas felháborodást váltott ki a lengyel pártvezetés körében, amely a lengyel püspöki kart a német revizionistákkal való paktálással és kollaborációval vádolta meg. Popieluszko, mindkét eseményre gyakran hivatkozott későbbi beszédeiben, ugyanúgy mint mestere, Wyszyński bíboros szavaira, tanítására is.

Tanulmányai közben, 1966. október 24-én katonai behívót kapott, de a katonaságnál az őt ért megpróbáltatások ellenére sem tudták eltántorítani hivatásától. Nem lett belőle az állami vezetés iránt lojális és engedelmes, úgynevezett „hazafias” pap sem, pedig a két éves katonai szolgálatnak a teológusok ilyen irányba való befolyásolása volt a legfőbb célja. Jerzy nemcsak ellen tudott állni a reá nehezedő ilyen értelmű nyomásnak, de nyíltan szóvá tette a saját és bajtársai ellen elkövetett jogtalanságokat, s bátran kiállt védelmükben illetve a hitbéli és vallási tanításból fakadó értékek védelmében.

A fekete báránnyként kezelt teológushallgató egészségén azonban – bár ő erről nem beszélt – mély nyomot hagytak az egymást követő dresszúrák. 1970-ben, rosszul lét, kórházba került, ahol sürgős műtétet kellett rajta végrehajtani. A bekövetkezett kompli-

kációk miatt állapota válságosra fordult. Hátralévő stúdiumának majdnem egész ideje alatt e betegség fogságában vergődött. Folyamatos kezelésre szorult.

AZ EGYHÁZI SZOLGÁLATÁBAN

Jerzy Popieluszko végzős teológust 1972. május 28-án a varsói Szent János katedrálisban szentelte pappá Stefan Wyszyński bíboros. 1972 júniusában kápláni kinevezést kapott a varsói agglomerációban szolgált. Itt, egy templom alapkövetélteli ünnepségén személyesen hallhatta Stefan Wyszyński bíboros kormányának szóló bírálatát, amikor a jobb életkörülményeket követelve utcára vonuló rلامي, ursusi munkások tüntetését a rendőrség brutálisan szétverte. A letartóztatott tüntetőnek gumibotos rendőrök sorfala között áthaladva kellett túrniük a reájuk záporozó ütéseket. Wyszyński az Egyház szociális tanításából kiindulva kifejtette: „a dolgozó munkásnak joga van olyan fizetésre, amellyel családját az embert körülvevő környezetnek megfelelően, méltó körülmények között tudja eltartani”. Bírált a hivatalos szakszervezeti struktúrát is: „A szakszervezetek kötelessége az lenne, hogy a munkaadót figyelmeztessék a dolgozók életkörülményeinek javítására vonatkozó kötelezettségeikre! Nem azért vannak, hogy a politikával, hanem, a gazdasággal törődjenek, s harcoljanak az ember igazságos és tisztességes létért és a munkájának méltó jutalmáért”. De a rendszer erőszakos szervezetének brutális ténykedését sem hagyta szó nélkül: „Bárcsak minden fegyvert viselő vagy az emberek felett hatalmat gyakorló személy, különösen a rendőrség és más alakulatok, amelyeknek az lenne a feladata, hogy hazánkban a rendet és a békét őrizzék. /.../ akkor nem kellene szégyenkeznünk, ahogy ma sajnos szégyenkeznünk kell azon különböző botrányos intézkedések, erőszak és sanyargatás miatt, amelyen társadalmunknak keresztül kell mennie”.

Popieluszko atya egész papi tevékenysége e szellemi üzenet továbbvitelére összpontosult. Az A rendszer által tabuizált és elrejtett igazság kimondására, amelyet a hazugság világában szinte már senki sem tartott természetes dolognak. A társadalom nagy többsége ugyanis saját látszatzbiztonsága megőrzéséért cserébe lemondott az igazságról, a hatalom viszont épp az igazságban rejlő valóság kimondását fogta fel saját létalapjának bírálataként.

1978-ban, eddigi mestere mellé egy újabb példaképet kapott Karol Wojtyła személyében, akinek II. János Pálként végzett szolgálata, éppúgy mint egész személyisége és karizmája is szinte lenyűgözte a fiatal Jerzy atyát. Beszédein a későbbiekben egyértelműen érezhető volt a lengyel pápa tanításának lelki vonalvezetése.

1978-ban az orvostanhallgatók és kórházi alkalmazottak lelkészévé nevezték ki, majd a fiatalok lekipásztoraiként tevékenykedett. Ezzel egy új fejezet kezdődött életében, hiszen kilépett az eddigi megszokott plébániai keretéből, s óriási tapasztalatokra tett szert a szervezés, a lelki vezetés, a fiatalok és az egyetemisták világában. Közel került e réteg problémáihoz, s megtapasztalhatta az őket érő társadalmi ellentétekből fakadó feszültség következményeit is.

Az akkor megismert orvosok közül sokan bocsátották rendelkezésre konspirációs találkozók, rendezvények részére viszonylag tágas lakásaikat. A kórházak adott esetben az illegális irodalom, de a körözött ellenzékiek rejték helyéül is szolgáltak. Mindez az akkori orvosi és ápolói társadalom áldozatkészségének s a lengyel társadalom prob-

lémáihoz viszonyuló felelős hozzáállásának volt köszönhető elsősorban. Nem véletlen az sem, hogy a későbbiek során, a Szolidaritás Szabad Szakszervezet alapító tagjai között oly sok orvost és kórházi munkatársat találunk, akik azonnal késznek mutatkoztak arra, hogy betegeik mellett a lengyel társadalom kóros tüneteit is gyógyítsák. Később, a hadiállapot bevezetése után ugyanilyen készséggel vettek részt az elhurcoltak családjainak, hozzátartozóinak segítségével, a különböző tiltakozóakciók, de mindenekelőtt, a nyugatról érkező gyógyszer és egyéb segély-szállítmányok szakszerű kezelésében és elosztásában.

De közelről megismerkedhetett az átlagember előtt rejtve lévő olyan társadalmi problémákkal is, mint amilyen akkoriban a szegénység, a titokban végrehajtott abortuszok, az emberi méltóság megtiprása volt. Jerzy atya ösztönösen érezte, a választ ezekre a kérdésekre etikai alapon kell keresni, a család és az életvédelem eszközeivel: „Az Egyház feladata nemcsak abból áll, hogy elméletben hirdesse az élet szentségének mivoltát és a meg nem születésre ítélt magzatok jogát az élethez, hanem abból, is hogy gyakorlati módon adjon érvényt e jog érvényre juttatásának” – mondta az egyik, ezekben az időkben vele készült interjúban. Ekkor kezdte meg egy morális és etikai kérdésekkel foglalkozó szakkönyvtár létrehozását, vitaestek, előadások szervezését a fiatalok számára a varsói belvárosban lévő Szent Anna templomban. A varsói Szt. Anna plébánia ekkor már komoly lelki, ifjúsági központként működött. Az itt szolgálatot teljesítő papoknak nemcsak lelki értelemben kellett megfelelniük az elvárásoknak, hanem napi szinten kellett tájékozottnak lenniük az aktuális társadalmi és politikai kérdésekben is. Popieuszko atya lelkipásztori tevékenységének kettős forrásvidéke: az igazságosság és a szeretet evangéliuma volt, melyet a mindennapok elemzéséből fakadó tanulságokkal vetett össze, így keresve megoldást az előtte feltáruló egyéni és társadalmi problémák sokaságára.

1980-ban áthelyezték őt a Varsó zoliborzi kerület Szent Kosztká Szaniszlórol elnevezett plébániájára a legendás Teofil Bogucki plébános atya mellé (aki a második világháború időszakában alatta működő Honi Hadsereg papja volt).

KAPCSOLATA A SZOLIDARITÁS FÜGGETLEN SZAKSZERVEZETTEL

A lengyel tenger melléki munkások sztrájkjai 1980 nyarán erősödtek fel országos jellegűvé. A gdanskiakkal szolidaritást vállalva országszerte mintegy hétszáz üzem kb. 700 ezer dolgozója lépett sztrájkba. A munkások sztrájkokkal nyomatékosított követelése nem pusztán a béremelés, illetve saját gazdasági, szociális helyzetük javítására szorítottak, hanem erkölcsi, politikai és társadalmi változások megindulását is szorgalmazták. A sztrájkok helyszínein saját transzparensaik, illetve a közismert Szolidaritás felirat mellett szinte minden esetben felállították vagy kifüggesztették a kereszt szimbólumát is. A sztrájkolók többek között a keresztény szimbólumok (kereszt, Madonna kép) tudatos használatával és viselésével kívánták megkülönböztetni magukat a hatalmat és annak hivatalos ateista ideológiáját képviselő ellenfeleikkel szemben.

A munkások legfőbb célkitűzése az emberi méltóság helyreállításáért folytatott küzdelem volt, melyet a lengyel katolikus egyház, illetve papjainak és szerzeteseinek többsége kezdettől fogva szimpátiával fogadott és támogatott. A Szolidaritás Szabad Szakszervezet, illetve az ennek nyomán kialakuló egyéb független társadalmi szervezetek helyi, regionális és országos szervezeteinek megalakulása és későbbi tevékenysége így

biztos hátteret és alapot kapott. 1980. augusztus végén szolidaritási sztrájkot hirdetve leállt a több mint tízezer munkást foglalkoztató varsói kohó is. A munkások, Wyszyński bíborostól papot kértek maguk közé, s a választás Bogucki plébánoson keresztül az aznap épp szabad Popieluszko atyára esett, aki örömmel vállalta a felkérést.

A diákok, egyetemisták, egészségügyiek, értelmiségiek csoportjai után így egy teljesen más világ, amunka világa tárult fel előtte. A II világháború utáni lengyel sztrájk-megmozdulások történelmét tekintve, soha nem fordult elő, hogy a munkások szociális és politikai céljaik eléréséhez az egyház támogatását kérték volna. Mindez ráadásul egy kommunista államban történt, amelynek vezetése a munkásosztályt saját legfőbb támogató bázisaként tartotta számon. Papot a gyár területén még elvétve sem láthatott senki, nem csoda, ha Jerzy atya érkezését tapssal és lelkesedéssel fogadták az ott dolgozók. Ez a lelkes fogadtatás Popieluszko atyát is váratlanul érte – „azt hittem valami fontos ember jön mögöttem, neki tapsolnak” – írta egy későbbi feljegyzésében –, de magában azonnal értelmezni tudta a helyzetet: „A taps nem nekem, hanem az egyháznak szült, amely harminc éve várt arra, hogy bebocsátást kapjon a munka világába”

Popieluszko atya prédikációjában a sztrájkoló munkások védelmében elmondta, sztrájkjuk akkor is jogos volna, ha saját ügyük védelmében tették volna le a szerszámot. Szándékaik nemes jellegét azonban még inkább kiemeli, hogy a kohómunkások nem csupán saját érdekükben, hanem társaikkal szolidaritást vállalva, mások érdekeit is szem előtt tartva léptek sztrájkba. A munkások nagy lelkesedéssel és emelt lélekkel hallgatták szavait, hisz eddig félelemmel és szorongással gondoltak arra, mi lehet tetük következménye. Popieluszko atya nemcsak lelkileg erősítette meg őket, de önbizalmukat, öntudatukat is felemelte. Tudatosította bennük aényt, hogy mindannyian tiszteletet és törődést érdemelnek, függetlenül attól, hogy magukat hívőknek vagy nem hívőknek tartják-e.

Ott maradt a munkások között. Őszintén érdeklődött gondoljaik, problémáik felől, és meghallgatva őket a maga egyszerű szavaival válaszolt kérdéseikre. Ekkor készült feljegyzéseiben így vallott arról: „Ugyanazt az aggodalmat éltem át, mint amit a kohászok is megélték. Gyöntattam őket és láttam, hogy a kibírhatóság határáig kimerültek. Ott az aszfalton térdelve jöttek rá arra, hogy csak az Istenhez kapcsolódva, és egységben az Egyházzal lehetnek erősek és kitartóak s ekkor született meg bennem a felismerés, hogy nekem ott kell maradnom közöttük.” A munkások tehát az első időben támogatást és védelmet reméltek tőle a sztrájk nehéz perceikben, de a velük való együttműködés során kölcsönösen ráébredtek arra, hogy itt sokkal nagyobb dolgról van szó ennél. Arról, hogy együtt keressék annak lehetőségét, miként lehet a mindennapi munkát és annak nehézségeit összekapcsolni a keresztyén tanítással és küzdelmüket e tanítás útmutatása alapján újra értékessé tenni. A munkások nemcsak tiszteletbeli kohásszá, hanem a varsói kohó állandó lelkészévé is megválasztották, s rajtuk keresztül kapcsolatba került a szolidaritás gdanski központjával és vezető személyiségeivel. Munkásaival együtt részt vett az 1970-es lengyel tenger melléki munkásmegmozdulások tömegmészárlásainak helyszínén emelt Szolidaritás-émlékművek avatásain. Itt találkozott és beszélt a katonaság sortüzei által legyilkolt munkások hozzátartozóival is. Visszatérve Varsóba, barátai körében így beszélt erről az élményéről: „Mindaz, amit ott átéltem, meghaladta minden eddigi fogalmamat, elképzelésemet, s nagyobb hatást gyakorolt rám, mint a Pápa látogatása.”

A Szent Anna templom alagsorában megkezdett, s jól bevált képzési gyakorlatot, most a munkások között folytatta. Valóságos munkásakadémiát hozott létre, melynek

keretében, tervei szerint az egyház szociális tanítását és a munka világával kapcsolatos üzenetét szerette volna megismertetni a főleg munkásokból álló hallgatósággal. Tevékenysége fokozatosan kiszélesedett már nemcsak a munkások, hanem a mazóviai Szolidaritás tagjai számára is tartott istentiszteleteket, összejöveteleket, s végleg elkötelezte magát a Szolidaritás eszméjének szolgálata mellett. Talán ekkor jegyezte fel naplójába: „A régi megrögződésekkel élő emberek nem fogják megújítani Hazánkat. Ha egyszer Lengyelországban új bor készül, akkor arra is gondolni kell, hogy azt új szívekbe töltsük bele. Új gondolatokra, egészséges társadalmi akaratra van szükség, nem pedig a régi formákra, amelyek már nem egyszer elrepedtek és szétszakadoztak.” Wyszyński primás felkérésére ezekben az időkben, mintegy harminc pap lett a Szolidaritás lelkésze. Közéjük tartozott Popieluszko atya is.

A HADIÁLLAPOT ÉS ANNAK KÖVETKEZMÉNYEI JERZY ATYA ÉLETÉBEN

Az 1981-es év drámai eseményekben bővelkedő időszak volt Lengyelország számára. Rómában merényletet követtek el II. János Pál pápa ellen (május 13.) Elhunyt Stefan Wyszyński bíboros (május 28), majd az év végén katonai puccsal megtörtént a hadiállapot ot bevezetése (december 13). Mindennek előzményeihez hozzátartozik, hogy a menetközben 10 milliós létszámúra dagadt szakszervezet már szinte minden munkahelyen jelen volt. Tevékenysége a (kommunista párt és az állami szakszervezet) mellett kettős hatalmi helyzetet eredményezett, melynek következtében a munkahelyi párt- és szakszervezetek egyre inkább a háttérbe szorultak. Ez egyrészt megrettentette a kommunista kormány, s az azt körülvevő nómenklatúra kiváltságos tagjait, másrészt megnövelte a hazánk politikai függetlenségéért és szabadságáért síkraszálló tömegek bátorságát.

A kormány mindent megtett, hogy névlegessé, súlytalanná tegye a szabad szakszervezetek munkahelyi jelenlétét és befolyását. A kettős hatalom helyzetének tarthatatlanságát azzal próbálta bizonyítani, hogy kivonta az árút (különösen az élelmiszercikkeket) az üzletekből, s a munkahelyeken kialakult „káosz” eredményét az üres pultokkal kívánta demonstrálni. Ekkor került bevezetésre a jegyrendszer első változata is, ami azonban csak a nómenklatúra kiváltságos tagjainak kedvezett, akik bármihez, bármikor hozzájuthattak. Az emberek elégedetlensége napról napra fokozódott, s mindkét fél a másikat vádolta a helyzet tarthatatlansága miatt. Országszerte újabb sztrájkok robbantak ki.

A Szolidaritás Szakszervezet Gdanskba összehívta az országos koordinációs bizottság ülését egy országos sztrájk kihirdetésének megtárgyalására. A döntésnek a december 14-i szavazáson kellett volna megszületnie. December 13-án éjszaka azonban Jaruzelski tábornok, az általa vezetett, tábornoki kar, a Nemzeti Megmentés Katonai Tanácsa (WRON) nevében, szabályos katonai puccsként az országban bevezette a hadiállapotot.

A Szolidaritás Szabad Szakszervezetet betiltották, vezetőit internálták, az ellenállási pontokat könyörtelen felszámolták. Az első éjszaka miintegy háromezer embert tartóztattak le és szállítottak internálótáborba. Köztük volt a szakszervezeti vezetők, de sok társadalmi és katolikus szervezet (például a Katolikus Értelmiségi Szövetség) tagjainak többsége is. A tömeges letartóztatások ötezer főnél abbamaradtak, de egyénileg tovább folytatódtak. „A kormány háborúba lépett a saját nemzetével” – kommentálta

Popiełuszko atya a történeteket, Őt is keresték, de időben el tudott rejtőzni. Közben jöttek a hírek: a Katowicében utolsóként ellenálló Wujek bánya brutális pacifikálása során a hírhedt ZOMO egységei kilenc bányászt megöltek...

Popiełuszko atyát különösen megrázta a Szolidaritás Szakszervezet könyörtelen és erőszakos eszközökkel történő felszámolása, hisz e szervezet létrejöttéhez személyes élményekkel, indokkal is kötődött, jövőjéhez pedig oly sok reményt fűzött. Ezért is jegyezte fel naplójába, hogy „a hadiállapot bevezetése a társadalomra mért olyan csapás volt, amely elsősorban annak reményét semmisítette meg, hogy *megegyezés útján* lehet megoldani a hazánkban meglévő problémákat. /.../ A Szolidaritás az igazságosságért, a szabadságért, az emberi nem és a munka méltóságáért emelte fel a szavát. Ott ahol ezek az értékek hiányoznak, helyüket a gyűlölet, a hazugság és az erőszak veszi át. Ezért is éljük át oly fájdalmasan azt igazságtalanságot, hogy a hatalmon lévők nem a szeretetre és a szolgálatra, hanem az erőszakra és az egyéni szabadság megvonására akarják felépíteni uralmukat.” A hadiállapot bevezetését követő erőszakos fellépéseknek pedig több mint száz áldozata volt. Kilencven körüli volt a nyomtalanul eltűnt személyek száma.

Popiełuszko atya „helykeresése” rövid ideig tartott, mert a hit és az evangélium fényével könnyen rátalált saját útjára. Az egyik általa adott ekkori interjújában elmondta: „Megéreztem, hogy ekkor, 13-a után még inkább szükségük van rám az embereknek. Azokban a nehéz pillanatokban, melyeket a börtöncellákban töltöttek, szükségük volt az imámra, a bíróságok elé állítva pedig szükségük volt a jelenlétemre. /.../ Mert a pap munkája, bizonyos értelemben Krisztus tevékenységének a folytatását jelenti. A pap a nép közül való és a nép szolgálatára szentelte oda magát. A pap kötelessége tehát az, hogy mindig a népe között maradjon – s jőben, rosszban kitartson mellette.”

Bekapcsolódott a Glemp prímás egyik első intézkedéseként létrejött, Internáltakat és Bebörtönzötteket Segítő Primási Bizottság tevékenységébe, melynek rövidesen egyik főszervezőjévé vált. A zoliborzi plébánia termei, (köztük gyakran az ő szobája is) a letartóztatottak családjainak idehaza gyűjtött, illetve a nyugatról érkező segélyszállítmányok valóságos raktárává változtak. A beérkezett segélyből nemcsak a bebörtönzöttek hozzátartozói, de iskolák, kórházak, illetve a környék szegényei is egyre szélesebb körben részesültek.

Az 1981-es hadiállapot bevezetése, és a Szolidaritás szabad szakszervezet legaktívabb tagjainak internálása és bebörtönzése után, a kommunista hatalom úgy vélte, legveszélyesebb politikai ellenfele a katolikus egyház, s ennek megtörésére kell törekednie.

Egy 1982. január 8-án keletkezett belső tájékoztató szerint: „A Szolidaritás szervezeti hálózatának felszámolása után, az ellenzék és a politikai reakciók egy jelentős része, megfosztva eddigi cselekvési lehetőségeitől a katolikus hierarchia és a papság körében keresett és talált meghallgatásra.”

Bár az egyház legfelsőbb vezetése óvakodott attól, hogy átvegye a Szolidaritás korábbi politika szerepét, s inkább a két fél közötti társadalmi párbeszéd közvetítőjévé kívánt válni, az egyház papjai nem kis lelki bátorságról téve tanúságot kiléptek a templom falai közül, s a társadalmi élet szervezésének legfőbb katalizátoráivá, erkölcsi támogatóivá váltak. Nem politikai megoldást, mint inkább lelki vigaszt, világnézeti alternatívát kívántak nyújtani az embereknek. Az egyház nemcsak a társadalom vallási nevelésével törődött, hanem bátran részt vállalt a lengyel nemzet kulturális és történel-

mi értékeinek, hagyományainak ápolásából is. II. János Pál második, az 1983-as lengyelországi pápai zarándoklata – amelyet rendkívüli erővel hatott át egy újabb pápai jelmondat: „Ne féljetek”, illetve ennek evangéliumi párjaként a szentpáli mondás: „Az igazság szabadabbá tesz titeket” – rendkívüli módon megerősítette ezt a vállalat. Popiełuszko atya, s számtalan paptársa mindezt a templomok szószerűjéről úgy adta tovább, hogy „az igazságot nem lehet börtönbe zárni és elpusztítani, mert az igazság maga az Isten”. Nem véletlen, hogy II. János Pál 1983-as lengyelországi zarándokútjának előkészítése során maga a belügyminiszter-helyettes Konrad Straszewski tábornok közölte Bronisław Dąbrowski érsekkel, a püspökkari titkárság vezetőjével, hogy Jerzy Popiełuszko nem juthat a Pápa közelébe.

A pápalátogatás hatalmas belső, lelki energiákat szabadított fel a lengyel társadalomban. Látva és hallgatva a Szentatya bátor megnyilatkozásait a lengyelek tömege immár az egyházon belül látta újra feléledni a hadiállapot bevezetése által letört reményeket. Jerzy atya röviden ezt jegyezte fel naplójába a második pápalátogatás után: „Ez egy csodálatos nemzeti-vallási-patrióta népszavazás volt. Engem is megerősített munkámban és az általam követett irány helyességében.”

Az egyház ezt követően egyre bátrabban vállalta magára az erőszakkal korlátozott társadalmi nyilvánosság pótlásának feladatát. Az állami erőszak apparátus, azonban jól kiépített gépezetként végezte a dolgát. A beépített ügynök és besúgók létszáma megdupázódott. A letartóztatások, elhurcolások és internálások sorozatát a Pápa látogatásának befejezése után a bírósági kirakatperek egész sorozata követte. A lengyel kommunista párt 1983. október- novemberi ülésének Központi Bizottsági (KB) határozata pedig már arra figyelmeztetett, hogy „Az egyházzal szembeni fellépésnek az eddigieknél is keményebb megfigyelésre s ellenőrzésre, illetve a katolicizmus magánszférába való „kiszorítására” kell épülnie”.

Jerzy atya az illegalitásba vonuló ellenzéki vezetőkkel és jeles jogi szakértő értelmiségiekkel összefogva jogi tanácsadást szervezett, s olyan kiadványt állított össze amelyben „viselkedési kódexet” adtak a rendőrség által letartóztatott, éjszaka folyamán a lakásukról elhurcolt, vagy fényes nappal az utcán elkapott személyeknek és családoknak a kezébe. A bíróság elé állított szakszervezeti vezetők vagy az egyszerű munkásemberek ellen indított politikai perekon megszervezte neves személyiségek (írók, tudósok) személyes jelenlétét. Ő maga is ott ült a vádlottak háta mögött, hogy ha kell, egy két odasúgott bátorító szóval vagy ha másként nem, hát tekintetével biztassa az ártatlanul elítélt személyeket, akiknek családjával személyes kapcsolatba lépett, s megszervezte segélyezésüket. Minderről így írt feljegyzéseiben: *„Velük maradtam a győzelem idején, amiért nagyon hálásak voltak, s velük maradtam ama decemberi sötét éjszaka után is. Amikor megkezdődtek a bírósági perek, szüleikkel együtt ott ültem az első sorban, s ők látták, hogy családjukat gondoskodás veszi körül.”*

Jerzy atya egyre jobban elkötelezte magát a megalázottak, üldözöttek és meghurcoltak szolgálata mellett, akik lelki és fizikai szenvedésein legjobb tudása szerint igyekezett enyhíteni. Ott volt az „ismeretlen tettesek” által meggyilkolt ellenállók sirjánál, vigasztalta hozzátartozóikat, s előfordult, hogy plébániáján rejtegette a rendőrség elől menekülő személyeket, illetve megszervezte családjaik anyagi és erkölcsi támogatását.

A Varsó Żoliborz nevű negyedének Kosztko Szent Szaniszló tiszteletére felszentelt templomában, Bogucki plébános kezdeményezésére, havonta egyszer szentmisét mondtak a hazáért. 1982 január 17-én, Popiełuszko atya bejelentette, hogy a továbbiakban a ezeket a szentmiséket már nemcsak a hazáért ajánlják fel, de a felajánlási szándékba – a bebörtönzött munkások és Szolidaritási aktivisták kérésére – belekerül minden, hazájáért szenvedő lengyel is. Ettől kezdve a hazáért, s az érte szenvedőkért bemutatott szentmisékre, már nemcsak a żoliborzi kerületből, hanem Varsó más részéről is egyre nagyobb számban érkeztek az emberek, munkásdelegációk küldöttjei, Szolidaritás zászlóikkal az előtérben kaptak helyet, s a mise a munkáspasztoráció legkiemeltebb részévé vált. Jerzy atya kérésére a liturgiába művészek, értelmiségiek kapcsolódtak be, különleges hangsúlyt helyezve a lengyel nemzeti értékek felmutatására és vállalására. Jerzy atya szentmiséken elmondott prédikációinak fő témái az egész nemzetet sújtó problémákból fakadtak, úgy mint az internáltak tömegeinek sorsa, a szétszakított családok szenvedése, a betiltott Szolidaritás, az igazságosság, a szabadság, a hazaszeretet összefüggései stb. Szóvá tette az alapvető emberi jogok lábbal tiprását, az emberi élet méltóságának semmibe vételét, a lelkiismereti szabadság korlátozását, az erőszakos ateizációt, s elítélte az ifjúság programszerűen folytatott züllesztésének politikáját is. Beszédei az igazság szabad gondolatokkal és szavakkal való kimondásának lehetőségét jelentették az egybegyűltek számára. A rendszer erőszakos fenntartása miatt tabunak számító igazságok kimondása azonban főbenjáró bűnnek számított, amit a hazugságra épülő rendszer urai minden áron fel akartak számolni. Tudták, ha a Popiełuszko által hirdetett igazság átítatja a társadalmi gondolkodást, az egyértelműen az Ő uralmuk végét jelenti.

Prédikációit ezért lehallgatták, jegyzetelték, hosszan elemezték, valójában mégsem tudtak belekötni, de értelmezni sem azok mondanivalóját, hisz szavainak mélyebb értelmét gondosan összeválogatott idézetekre építette. Az olyan mondatok mögött, mint „hogy egyeztetheted össze lelkiismeretteddel azt, hogy egyik zsebedben az Istenbe vetett hit jeléül rózsafüzér van, a másikban pedig a párt tagkönyved, amely azt fejezi ki, hogy az ateista, materialista, Isten létét tagadó világnézethez tartozol” politikai összeküvésre utaló uszítást vizionáltak. Pedig ő csak az igazságról beszélt, és soha nem félt a hazugsággal szembeni igazság kimondásától.

Olyan igazságokat is kimondott, hogy a kommunista hatalomgyakorlás módszere és szelleme nem egyeztethető össze az evangélium szellemével. A hatalom szemében talán épp ez volt a legnagyobb „bűne”. Csöndös, érzelemtől mentes, majdnem monoton hangja egy megmagyarázhatatlan melegséggel volt átítatva, amely szinte magához láncolta az emberek figyelmét. Nem mondott bombasztikus igazságokat és revelációnak ható állításokat sem. De mondanivalójába nem félt beleszőni a legnehezebb témákat sem, s úgy tudott beszélni a szabadságról, a belső függetlenségről vagy a megbocsátásról, hogy azt a legegyszerűbb ember is megérthette és megszívlelhette.

A kommunista hatalom, s annak egyik legvérengzőbb szerve a belügyi rendőrség azonban nem ilyen szemmel nézte az eseményeket. Popiełuszko szemináriumba megnyitott belügyi aktájába, 1982 áprilisától került bejegyzésre: „aktív megfigyelése megindítva.” Az aktív megfigyelés: állandó megfigyelést, lehallgatást jelentett, ügynöki feldehítéssel, lejáratással, elrettentéssel kibővíve. A belügyi titkosszolgálat számára a

„Popiełuszko ügy” a növekvő tömegráthatás veszélyét és az antikommunista ellenállás egy újabb formájának megjelenését hordozta magában. Ezért egyre idegesebben keresték a módját annak, hogy akadályozhatnák e folyamat kiterjedését.

Az Egyházi Hivatal vezetője, Adam Łopatka, már 1982 augusztusában, egy fenyegető hangnemben íródott levélben figyelmeztette Bronisław Dąbrowski érseket, a lengyel püspökkari titkárság vezetőjét, hogy a hazáért mondott Szentmisék „politikai jellege”, alkalmas a „lázasra és a demonstrációra való felbujtásra.” Felróta, hogy Popiełuszkónak nincs engedélye az „5000 főt meghaladó tömegrendezvényre, amely a környező utcákat is eltorlaszolva /.../ a főváros rendjét és biztonságát veszélyeztette.” Ráadásul olyan civil személyeket enged a mikrofon közelébe, akiket a rendőrség köröz, s akik „a hadiállapot áldozatiért” mondtak imát. Felróta a Jerzy atya általa mondott hasonló jellegű istentiszteletek „elfogadhatatlan hangnemét” is. Levelét a miniszter azzal a kijelentéssel zárta, hogy „az Egyházat teszik felelőssé a lehetséges következményekért, azaz a nyilvános rend és biztonság felforgatásáért.”

Lejáratása, rossz hírbe keverése teljes gőzzel folyt. Az egyházi körökben igyekeztek elhintetni vele szemben a bizalmatlanságot. azt terjesztették, hogy Popiełuszko az egyházat paravánként használja saját politikai rendezvényeihez, nagyratörő, karrierista, beképzelt, veszélyezteti az állam-egyház párbeszédet, mert „politizál”. A hivatalos párt-sajtó egyik fizetett tollnoka, Jerzy Urban azt írta, hogy a hazáért mondott misék valójában a szocializmus elleni „gyűlölet szeánszai”. Mivel egyre több helyre hívták őt istentiszteletet tartani, előbb Varsóban majd Varsón kívül is, a hatóság azzal vádolta Popiełuszkót, hogy titkos államellenes szervezetet alapított, melynek sejtjeit ő maga hozza létre egy-egy vidéki meghívásnak eleget téve.

Vidéki útjai előtt rendszeresen megfenyegették telefonon, hogy ha elmerészel indulni „meghal”. A köré épült hálózat és a lehallgatások miatt pontosan ismerték terveit. Mégsem mondta le egyetlen meghívását sem, mert őt már nem a félelem, hanem egy ettől sokkal nagyobb erő éltette és mozgatta...a reábízottak iránt érzett szeretet és felelőség nevében megtanulta legyőzni a félelmet.

ÉLETÁLDÓZATÁNAK BETELJESEDÉSE

A hatalom egyre ingerültebben és egyre nagyobb gyűlölettel figyelte az egyház és Popiełuszko atya kiterjedt tevékenységének gyümölcseit, s egyre nagyobb vehemenciával készült az ellencsapásra. Az akció irányítását a belügyminisztérium, egyházi ügyekkel foglalkozó, hírhedt IV. számú főosztályának emberi végezték, akik nem riadnak vissza a legördögibb módszerek alkalmazásától sem.

A csoport felügyelete a belügyminiszter mellett a szovjet KGB hatáskörébe tartozott. A „D” csoport titkos ügynökei rendszeres moszkvai kiképzésen és eligazításon vettek részt. Mi több, a „D” csoport vezetője 1975-ben Moszkvában olyan szerződést kötött a KGB-vel, amely tartalma a lengyel katolikus egyház elleni harcban való együttműködés mellett a Vatikán közös operatív „átdolgozásának” módszereit is magában foglalta. A csoport ügynökei, így többek között a Popiełuszko atya elrablásának akcióját vezető Grzegorz Piotrowski százados rendszeres kapcsolatban állt a KGB-vel.

Előbb csak sejtették, hogy figyelik, majd teljes nyíltsággal követték bárhová is ment, miközben nyíltan fényképezték, filmezték. Ha le akarta rázni őket, gyakran a lengyel

konspiratív hagyományokhoz kellett folyamodnia: menet közben autót váltani, állszáll, bajuszt ragasztani, hátsó kijáratokon távozni stb. Telefonbeszélgetéseit lehallgatták. Ismeretlenek hívták fel és rendszeresen megfenyegették telefonon keresztül is. A fenyegetésekre néhány alkalommal a Hazáért mondott Szentmisén is reagált: „Még egy kérés mindazokhoz, akik különösen az utóbbi időben leveleikben azzal fenyegetnek, hogy idézem: tarkólövésben, torokelmetszésben, keresztre feszítésben lesz részem; ha képesek az ilyen fenyegetésekre, legyen arra is bátorságuk, hogy aláírják leveleiket és ne rejtőzzenek gyáván a névtelen levelek és kitalált feladói címek mögé”. Rendre beszámolt az ellene indított alaptalan bírósági eljárásról, a rendőrségi beidézéseken, kihallgatásokon történekről.

Útlevelét 1982. augusztus 26-án azzal az indokkal, hogy „szoros kapcsolatot tart a Szolidaritás Szakszervezet egykori szocializmus-ellenes vezetőivel, s olyan politikai jellegű egyházi rendezvényeket tart engedély nélkül, amelyekben megkérdőjelezzik a Lengyel Népköztársaság rendszerének alapelveit” bevonták. 1982. december 13-a (a hadiállapot bevezetésének évfordulója) éjszakáján téglára erősített robbanóanyagot dobtak Jerzy atya szobájába. Életét az mentette meg, hogy egy nappal ezt megelőzően ágyát az ajtó mögötti másik szobába helyezték át. A következő éjszaka a bejárati ajtón akartak behatolni ismeretlen tettesek, de csak a zár megrongálásáig jutottak.

Tevékenységét mindennek ellenére rendületlenül folytatta. 1983 szeptemberében „Isten és Haza” mottóval országos munkásarándoklatot szervezett a częstochowai Fekete Madonna kegykép meglátogatására. A szocializmus eddigi történelme során ilyen jellegű szakrális munkásmegmozdulásra még nem került sor Lengyelországban. Az egész országból mintegy nyolcezer munkás érkezett a kolostor falai alá, s hallgatta néma csöndben Popiełuszko atya munkáskeresztút stációinál elmondott elmélkedését: „Oly nehéz ma megőrizni az emberi méltóságot Uram, amikor minden oldalról megaláztatás ér bennünket és az ember maga is eszöközzé válik a munka világában. Mi veled akarunk erősek lenni Krisztus, hogy ne engedjünk azok csábításának akik, szülőhazánkat csak az e földi javakat szem előtt tartva akarják építeni...”

1983 december 12-én házkutatást tartottak Chłodna utcai garzonlakásában, ahol provokációs céllal „kihelyezett” illegális lerakatot (röplapok, sokszorosítási kellékek) foglaltak le. Letartóztatták, majd koholt váddal börtönbe zárták. A börtönből, a püspöki kar intervenciójára ugyan kiengedték, de folyamatos sajtóhadjáratot folytattak ellene. Azzal vádolták, hogy államellenes uszítást folytat megfélemlíti az egyházi vezetőket és becsapja a híveket is.

A párthatalom, Jerzy atya személyét a lengyel püspöki kar zsarolására is fel akarta használni. Ezzel a módszerrel azt szerették volna elérni, hogy az egyházi vezetők, a püspökök öncenzúrát alkalmazva maguk „intézzék el” rebellis papjaikat. Az állami és pártvezetés ugyanis mindenáron ragaszkodni akart az egyházzal fenntartott jó viszony látszatához. A lengyel püspökök többsége azonban nem volt hajlandó engedni a zsarolásnak. Jerzy atya naplójegyzeteiben több alkalommal is beszámolt ilyen típusú közlésekről: „Ha nem történik változás, a közeli jövőben Varsóban három papot le fognak tartóztatni, engem pedig az elsők között internálnak. Tudomásul vettem a közlést. Este Miziolek püspök mondta, hallotta, hogy Jaruzelski a primással találkozáva a felsorolt három (legveszélyesebb szerz. megj.) pap között említette a nevemet. Számítok rá, hogy internálhatnak, letartóztathatnak, botrányba keverhetnek, de akkor sem hagyhatom abba ezt a munkát, amellyel Egyházamat és hazámat szolgálom”.

Józef Glemp bíboros, több alkalommal is magához kérte Popiełuszko atyát, s arra figyelmeztette, hogy az Egyháziügyi Hivatal vele szemben egyre fenyegetőbb magatartást tanúsít. Hogy a reá leselkedő veszélytől megóvja, más lelkipásztori területre próbálta őt átirányítani, de Jerzy atya nem kívánt élni a különböző ajánlatokkal (így például egy római ösztöndíj lehetőségével sem). Megpróbáltatásai, így hát idehaza, szülőföldjén folytatódtak tovább. 1984 elejétől fogva menetrendszerűen kapta az ügyészségi idézéseket. Miután láthatóvá vált, hogy ezzel sem lehet őt újtjáról letéríteni, minden lehetséges eszközzel igyekeztek gátolni tevékenységét. Felerősödtek Jerzy Urbán kormányzóvivő fenyegetései is, aki televíziós fellépésben tette közzé, hogy a hatalom kész kényszeremigrációs intézkedések bevezetésével megszabadulni a számára kényelmetlen személyektől. A Popiełuszko elleni lengyel sajtóhadjáratba bekapcsolódott a moszkvai „Izvestia” is. Eddig is sejthető volt, hogy a lengyel ellenzékiek elleni hajsza kulisszáinak hátterében ott vannak a szovjet KGB ügynökei. Az L. Toporkow név alatt e lapban megjelenő cikk világossá tette, hogy a szovjet hatalom nem nézi tétlenül a csatlós országokban folyó, számára nyugtalanító jelenségeket. A cikk Popiełuszko atyát harcos fanatikusként és provokátorként ábrázolta, aki szorosán együttműködik a „megrögzött ellenforradalmárokkal”.

A Popiełuszko elleni operatív tevékenység ekkor lépett végső szakaszába. A cikk után három nappal a „D csoport” három ügynöke, Grzegorz Piotrowski százados, Waldemar Chmielewski és Leszek Pekała főhadnagy parancsot kapott a Jerzy Popiełuszkoval kapcsolatos operatív intézkedés végrehajtására. Az egyik legfőbb állami vezetőember szájából ekkor hangzott el a szóbeli parancs: „Hallgattassátok el, hogy ne ugasson többet!” A belügyminisztérium egy másik magasán pozícionált vezetője ezt követően egyik beosztottjának jelenlétében megjegyezte: „Remélem nem kell több jelentést olvasnom a hazáért mondott miséiről.”

1984. október 13-án, három lengyel belügyi nyomozótiszt, Grzegorz Piotrowski százados, Waldemar Chmielewski és Leszek Pekała főhadnagy, egész nap követték Popiełuszko atya kocsját, aki aznap Gdanskban járt és onnét indult vissza Varsóba. Az őt követő rendőrautó csomagtartójában el volt készítve minden, ami a holttest eltüntetéséhez szükséges: kés, lapátok, zsinegek, ragasztók, zsákok, meg és egy üveg vodka (aminek egy részét – a korábbi gyakorlat szerint – az áldozat szájába öntötték, hogy az általuk produkált „baleset” okául a részegséget tüntessék fel). Popiełuszko atya autóját egy kanyarban bevárták, ahol az egyikük, Piotrowski egy kövel akarta betörni az autó szélvédőjét. Jerzy atya sofőrje azonban egy gyors manőverrel el tudta kerülni a balesetet és így a kő nem találta el a szélvédőt. A merénylők terve tehát kudarcot vallott.

Október 18-án a vizitációs nővéreknél mondott miséje után a sekrestyében csak ennyit mondott a vele együtt miséző, s az istentisztelet befejeztével hogyléte felől érdeklődő papnak: „Tudom, hogy ezek meg fognak ölni. De abbahagyhatom-e ezért az igazság hirdetését?”

Nem hagyta abba. Bár láza volt és nem érezte jól magát, ennek ellenére eleget akart tenni egy másnapra, október 19-ére, (péntekre!) szóló bydgoszcki meghívásnak.

Amikor Popiełuszko atya este fél tíz után sofőrjével a bydgoszcki Lengyel Vértanú Testvérek templomából hazafelé indult Varsóba, már két, hamisított rendszámmal ellátott rendőrségi gépkocsi is a nyomában volt. A visszafelé vezető úton egy Fiat 125-ös autó, a benne ülő három belügyminisztériumi alkalmazottal megelőzte az atya Volkswagen típusú gépkocsiját, majd közúti ellenőrzést színélve megállították azt. A gépko-

csi sofőrjét, Waldemar Chrostowski, alkoholszondázás céljából megbilincseltek, majd Popiełuszkót egy fadoronggal leütötték, s kezét összekötözve, száját betömve berakták őt a Fiat csomagtartójába. Ezt követően Jerzy atya Volkswagenét hátrahagyva elindultak. A megbilincselte sofőrnek egy kivilágított út menti épület mellett sikerült kiugrania a rendőrségi gépkocsiból, s így hírt tudott adni az elrablásról. Ezt követően a tettesek egyedül maradtak áldozatukkal...

Hogy Popiełuszkó atyával pontosan mi történt az elkövetkező órákban, sőt napokban, azt kizárólag elrablóinak bírósági vallomásai alapján tudjuk rekonstruálni. Popiełuszkót az elrablását követő 11-ik napon, október 30-án találták meg holtan a Visztula folyó Włocławek melletti víztározójában. Arca és egész teste a felismerhetetlenségig össze volt roncsolva, lábához kövekkel telirakott zsákot erősítettek. Az emberrablókat néhány nap múlva elfogták, akik bíróság előtt ismerték be tettüket.

A VÉRTANÚSÁG TÉNYÉNEK TABUIZÁLÁSA A RENDSZERVÁLTOZÁST MEGELŐZŐ IDŐSZAKBAN

„Úgy éreztem, hogy szörnyen rászedtek és kiharcolták...Úgy működünk mint az automaták” – mondta a bíróság előtt Chmielewski, az egyik emberrabló. Arról azonban már nem volt hajlandó beszélni, hogy ki volt az őket rászedő, a gyilkoló automatákat összeszerelő és működtető személy, illetve hivatal. Társa, Pekała, töredezett szavakkal arról beszélt, hogy ők úgy tudták, „egy nagyobb feladat egy részének elvégzését kell vállalniuk, amelynek meg kellett volna rengetnie az egész országot.” Úgy tudta, hogy eme „nagy feladat” elvégzésébe rajtuk kívül számos más csoportnak is be kellett volna kapcsolódnia. Az elhangzott kijelentések közti összefüggéseket a bíróság azonban nem vizsgálta. Inkább azon igyekezett, hogy a tettesek elleni bírósági per a katolikus egyház elleni vádirattá váljon.

Grzegorz Piotrowski százados magabiztosan arról beszélt, hogy nem érzi magát felelősnek Jerzy Popiełuszkó haláláért. „A pap megölése nem volt benne az eredeti tervben, azt inkább „üzemi balesetnek” nevezhetném. Azt hittem, hogy a pap halálával a kisebbik rosszat választom s ezzel megakadályozom a nagyobbat. Hogy most Pekaálával és Chmielewskivel együtt itt ülök a vádlottak padján, ennek az az oka, hogy a pap nem tartotta magát az érvényes lengyel törvényekhez s mert engem felhatalmaztak, hogy őt politikai ellenfélnek tekintsem s ennek megfelelően járjak el vele szemben”.

A toruni bírósági per során Leszek Pietrasiński államügyész egyenlőségelet tett a meggyilkolt pap és gyilkosai közé mondván, „mindkét fél azt gondolta, rá nem vonatkoznak a lengyel törvények. A pap szemben állt a megbékélés politikájával, gyűlöletet igyekezett kelteni az emberek közt és megsértette az állami hatóságokat. Szélsőséges politikai nézeteivel Jerzy Popiełuszkó így a saját sírját ásta meg”. A pappal és a katolikus egyházzal szembeni leghatározottabb vádak a fővádlott, Grzegorz Piotrowski mondta ki a per második szakaszában. Többek közt azt állította, hogy a gyilkosságot a biztonsági szolgálat elkeseredettsége váltotta ki, melyet a belügyiekből az egyház állammal szembeni ellenséges magatartása váltott ki. A perben elnöklő bíró, Artúr Kujawa is megpróbálta átalakítani e pert a katolikus egyház és a gyilkosság áldozata, Jerzy atya elleni bírósági vádbeszéddé: a tetteseket áldozatuk, azaz Jerzy Popiełuszkó „erkölcsi romlottságára” hivatkozva próbálta mentesíteni.

Bogucki prelátus egy ezt követő prédikációjában valóban a lengyelek milliónak véleményét mondta ki, amikor kijelentette: „A Popiełuszko-perben az egész titkosrendőrséget a vádlottak padjára kellene ültetni. /.../ E gyilkosság ugyanis felfedte azoknak a funkcionáriusoknak a barbár módszereit, akik ugyan váltig azt hajtogatják, hogy csak a nemzet biztonsága fontos a számukra, eközben azonban összezúznak mindent, ami szent és valóban lengyel. Popiełuszko olyan Lengyelországot akart, amely szabad, igazságos és az igazságra épül, nem pedig a hazugságra. Most azt akarják velünk elhitetni, hogy mindez bűncselekmény volt...”

A PAPGYILKOSSÁGHOZ VEZETŐ VALÓDI OKOK ÉS INDÍTÉKOK ELTUSSOLÁSA

A vizsgálat és a bírósági per során különösen sok zavar mutatkozott a merénylet befejező részletei kapcsán. A tettesek azt sem tudták pontosan megmutatni, hogy hol dobták a víztározóba a pap testét. Ezzel együtt a nyomozás egy szakasza azt is kimutatta, hogy a megkötözött pap testét elrablása után átrakták egy másik személygépkocsiba, sőt az is kiderült, hogy Popiełuszko rózsafüzérére egy, a tettesek által leírt útvonaltól teljesen eltérő helyszínen bukkantak rá. Popiełuszkóra vonatkozó nyomok bukkantak fel, az elrablás helyszínének közelben lévő, II. világháborús bunkerben is. A rendszerváltás után megindított pótnyomozás egyes részletei sejtetni engedik, hogy az atya, elrablása után még több napon keresztül életben lehetett (s ez idő alatt újabb kínzásoknak vallasának vetették alá), hogy a boncolási jegyzőkönyv bizonyos részeit eltitkolták, hogy számos, az ügy kapcsán felmerült részletet nem vizsgáltak tovább stb. A toruni per bírósága idő előtt lezárta a megválaszolatlan kérdések sokaságát. Így nem derülhetett ki az sem, hogy mi köze volt az elrabláshoz az akció egy részébe bizonyíthatóan bekapcsolódó lengyel katonai titkosszolgálatnak, illetve a KGB-nek? Miért kellett 1984. november 30-án, közlekedési balesetnek álcázva eltenni láb alól két, az ügy kapcsán túl sok adatot felderítő és számos dokumentummal rendelkező rendőrnnyomozó tisztet, Stanisław Trafalski ezredest, a belügyminisztérium bünyügyi osztályának vezetőjét és Wiesław Piątek őrnagyot azok sofőrjével együtt stb...stb...

„Semmit sem tudhatunk biztosan. Nem tudjuk, hogyan hunyt el. Nem tudjuk mikor halt meg. Azt sem tudjuk hogyan kellett meghalnia, mi mindenen kellett átesnie. Életének utolsó pillanatairól senki sem tud tanúskodni. Nincs senki, aki el tudna, el akarna mondani mindent. Az is lehet, hogy egyáltalán nincsenek tanúi a történeteknek, s mindaz, amit a bírósági tárgyalás termében erről elmondtak, az vagy pusztán feltételezés vagy színjáték.” – írta a Tygodnik Powszechny című lengyel hetilap a tárgyalás után. A cikk azonban nem jelentett meg, mert a cenzúra törölte azt.

Röviddel a gyilkosság bekövetkezte után ülésező párt KB politikai bizottságának ülésén csak két dolog aggasztotta az ott jelenlévő elvtársakat. Mit lehet tenni annak érdekében, hogy a Popiełuszko ügy miatt Lengyelország (a hadiállapot bevezetése óta tartó) nemzetközi elszigeteltsége ne fokozódjék tovább, illetve a hazai ellenzék kormány és pártellenes aktivizálódása visszaszoruljon. Ez utóbbi fejezethez tartozóan természetesen az egyház tekintélyének további rombolását szolgáló javaslatok is megtárgyalásra kerültek.

A belügyi szolgálat a papgyilkosság valódi okainak, illetve a történetek eltussolásának érdekében számos félrevezető információt terjesztett el. Nem sokkal a temetés

után, hivatalos nyilatkozatban is elhangzott, hogy Jerzy atyát egy jól kitervelt összeesküvés keretében a lengyel antikommunista ellenzék raboltatta és tetette el láb alól. Céljuk az volt, hogy a hatalom megszerzésének céljából, országos kormányellenes felkelést robbantsanak ki. Egy másik forgatókönyv szerint az emberrablásra a „kapitalista országok titkosszolgálatainak megbízására került sor”, amelyek így akarták visszafordítani a lengyel szocializmus hadiállapot után megindult normalizálódási folyamatát. Kiszczak belügyminiszter ez ügyben nyomozati támogatást és segítséget kért kelet-európai kommunista miniszterkollégáitól is.

A per során egyértelműen kiderült, hogy a bestiális büntett minden részletét magukra vállaló, középvezetői beosztásban lévő, rendőrtisztek, a nekik kiadott forgatókönyv utasításainak teljesítése mellett csak annak biztosítására törekedtek, hogy a belügyminisztérium és a kommunista pártállam legfelsőbb vezetése a Popieluszko ügyben minden gyanú felett álló maradjon. Ez a törekvés azért is tűnt valószínűtlennek, mert Popieluszko atya életének utolsó két évében, az ellene szinte egyvégtében esztelen gyűlölettel folyó üldözés és megfélemlítés minden részletét a kommunista belügyminisztérium funkcionáriusai dolgozták ki és hagyták jóvá. Elképzelhetetlen, hogy a mindezek betetőzést eredményező papgyilkosság végrehajtása, a felettesek tudta nélkül, egyszerű partizánakció, vagy magánleszámolásként került volna végrehajtásra. Ez a verzió azonban – ismerve az akkori állami és pártstruktúra működésének lényegét – még az akkori párttagok körében is súlyos kételyeket ébresztett. Sokan nemcsak a pártból, de a belügyi szolgálat kötelékeiből is távoztak, különösen azt követően, hogy kiderült, a perben 25 év fogházra elítélt gyilkosokat két, egymást követő (1986, 1987) jogtalan (*mivel a meghirdetett amnesztia jogilag nem vonatkozott az emberi élet kioltása miatt elítélt személyekre*) amnesztianak köszönhetően, (büntetésük kb. egyharmad részének letöltése után) szabadon engedték és minden vád alól felmentették. Feletteseik korábbi ígéretei szerint a „részleg” nem feledkezett meg róluk. Álneveket használva, jól menő gazdasági vállalkozások vezetőiként, busás hasznot hajtva éltek életüket mindmáig, valahol Lengyelországban.

A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐ IDŐSZAKBAN FELLÉPŐ TABUÍZÁLÁS OKAI

Lengyel Nemzeti Emlékezet Intézet által a rendszerváltás után több alkalommal is kezdeményezett nyomozás máig sem tudott fényt deríteni arra, kik az igazi felelősök Popieluszko atya haláláért, kik tervelték ki, hagyták jóvá és irányították legfelsőbb szinten elrablásának és kegyetlen megöletésének véres akcióját? Mikor, hol és pontosan milyen körülmények között szenvedett vértanúhalált? E kegyetlen gyilkosság kitervelésében és végrehajtásában mennyi része volt a lengyel belügyi-, katonai-, illetve a szovjet titkosszolgálatoknak? Az események bírósági tárgyaláson rögzített és végletesen leegyszerűsített verzióját ugyanis az emberrablók vallomásai alapján állították össze és hagyták jóvá. Csakhogy ezek a vallomások, éppúgy mint maga a nyomozati anyag mindmáig számos tisztázatlan fehér foltot, és egymásnak ellentmondó részletet tartalmaznak.

Mi több máig érthetetlen és tisztázatlan maradt a gyilkosság elkövetésének és az ezt követő „bírósági színjátéknak” a valódi indoka is. Igaz, hogy a kommunista hatalom a rendszer veszélyes ellenfeleként tartotta őt számon, de nem egy ilyen ellenfelét tüntet-

te már el nyomtalanul, az elkövetők kézre kerítése nélkül a diktatórikus hatalmi gépezet. Csupán a hadiállapot bevezetésétől a rendszerváltásig eltelt időszakot vizsgálva, megállapítható, hogy százat is meghaladja azon ellenzékiességgel, illetve államellenes tevékenységgel vádolt személyeknek a száma, akik máig tisztázatlan körülmények között veszítették életüket. Az elkövetőket egyetlen esetben sem találták meg. Ugyanakkor Popieluszko esetében szabályos kirakatpert szerveztek a vélt vagy valódi elkövetők ellen. Miért? Mivel akarta a kommunista kormányzat ellensúlyozni azt, a rendszer egészére nézvést is nem kis presztízsvesztést okozó tényt, hogy négy magas rangú belügyi tisztet beáldoztak, s a kommunista belbiztonsági szolgálatnak a szocializmus eddigi története során példa nélküli dekonspirálását és lejáratását is vállalták. Milyen fizetséget reméltek ezért cserébe?

Másrészt viszont a kommunista hatalmi rendszerre nézvést Jerzy atyánál sokkalta veszélyesebb politikai ellenfelek is „megúszták” az üldöztetés időszakát, mi több, a rendszerváltás idején a hatalmon lévők egyenrangú partnereként vettek részt a „hatalomváltó” kerekasztal tárgyalásokon. Sokan voltak, akik éveken keresztül megpróbáltak együtt élni az ellenük folytatott állandó megfigyelés és zaklatás légkörével. Jerzy atya azonban a lélek embereként mégiscsak a keresztény alapértékekre épülő igazság hirdetője, s nem egy veszélyes összeesküvő, vagy politikai terrorista volt. Mégis meg kellett halnia. Mi okból?

Nem mellékes körülmény az sem, hogy a bírósági eljárás, s a gyilkosságra vonatkozó nyomozás dokumentumait előbb államtitokká nyilvánították, majd amikor a rendszerváltást követően mindez feloldották, akkor derült ki, „ismeretlen tettesek” a dokumentumanyag jelentős részét eltüntették vagy megsemmisítették. A Jerzy Popieluszkóval foglalkozó, operatív intézkedések feljegyzéseit tartalmazó „Popiel” aktából például mintegy 250 oldalnyi anyagot távolítottak el. Még kórházi kezelésének orvosi anyagai is eltűntek. A rendszerváltás után, 1992-ben, bizonyítékok hiányában ezért, pontosabban a bizonyítékok hiánya miatt mentették fel a vád alól a Popieluszko ügyben bíróság elé állított Zenon Płatek tábornokot, a lengyel belügyminisztérium hírhedt IV. osztályának volt vezetőjét és Władysław Ciasłoń tábornokot, a lengyel belbiztonsági szolgálat volt vezetőjét.

Tudható az is, hogy a gyilkosság idején regnáló Kiszczak belügyminiszter titkárságához rendelve, hivatali idejének utolsó pillanatáig (1990 júliusa) működött egy olyan operatív csoport, amelynek egyetlen feladata a Popieluszko ügy biztosítása volt. Azon túl, hogy a csoport tagjainak egyik feladata az volt, hogy megakadályozzák az ügygel kapcsolatos nem kívánatos információk és bizonyítékok nyilvánosságra kerülését és a „terhelő bizonyítékok” eltüntetését, hatalmas apparátus mozgatásával, egészen a rendszerváltásig megfigyelték, követték és lehallgatták az elkövetéssel vádolt személyek családját és hozzátartozóikat. Megfélemlítették, fenyegették az ügy felderítésével foglalkozó magán és hivatalos személyeket. E megfélemlítés jelei a rendszerváltás után sem szűntek meg. A gyilkosság körülményeinek felderítésével foglalkozó két szerző, Krystyna Daszkiewicz (jogászprofesszor) és Wojciech Slumliński (újságíró) is beszámolt a rendszerváltás után megjelenő, e témával kapcsolatos publikációik miatt a személyüket ért hasonló incidensekről.

A rendszerváltás utáni tabuizálás fennmaradásában érdekelt egykori kommunista titkosszolgálat továbbélő részegységei elsősorban arra törekedtek, hogy vatikáni kapcsolataik révén megkérdőjelezzék Jerzy atya hőselekké magatartásának és vértanúságá-

nak elismertetését. Mint ismeretes ezen erények egyházi elismerése a boldoggá avatás felé vezető út egyik legfontosabb állomásának számít.

A kompromittáló szándék első lépése annak az információnak az elhintése volt, hogy a Popiełuszko gyilkosság mögött a lengyel „kommunista beton” Jaruzelski ellenes összeesküvése áll, azért a papgyilkosságnak kizárólagosan politikai motivációkra épülő háttere volt. Maga Jerzy atya is aktívan politizálva beavatkozott a lengyel belpolitikába, s ez okozta vesztét végül. Az irányelvet maga, az akkoriban teljhatalmat gyakorló Jaruzelski tábornok jelölte ki, egy a párt KB vezetés előtt (a Popiełuszko temetés után alig néhány nappal) elmondott beszédében, már kitért arra, hogy „az egyház működését átítató politikai tevékenység magát az egyházat kompromittálja objektív módon /.../ Ezt az egyház is érzi, és az ott lévő okos emberek tartanak is ettől. Az okosabbak azt is érzik, hogy nem lesz könnyű fenntartaniuk a 'fedhetetlen Popiełuszko' sztereotípiát. Ő nem a hitnek a vértanúja, hanem a politikának, s az általa elvetett gyűlöletnek az áldozata.”

Az egykori belügyminisztériumi dokumentumok szerint egyre több ehhez hasonló megtévesztő információt áramoltattak be II. János Pál pápa vatikáni környezetébe, azzal a céllal, hogy aláássák a fiatal lengyel mártírpap hitelességét. Az információk arra vonatkoztak, hogy Popiełuszko atya „pszichikailag terhelt” volt, s szembefordult saját egyházi feletteseivel is, hogy a kommunista „ellenzék bábfiguraként manipulálta” őt, és a hasonlóan viselkedő pap barátait.

Egy tévútra vivő másik forгатókönyv szerint a Popiełuszko elleni „*politikai*” bűntényt a szovjet titkosszolgálat, vagy annak lengyelországi megbízottai követték el, azzal a céllal, hogy meggyöngítsék Jaruzelski tábornok országon belüli pozícióját, s a gyilkosság után keletkező felháborodást felhasználva a „reformokban gondolkodó államfő” helyére egy keményebb, a lengyel ellenzékkel, így az egyházzal szemben is kíméletlenebbül eljáró lengyel tábornokot ültessenek. E verziót igyekeztek alátámasztani több, Jaruzelski belső ellenzékének számító, magas rangú katonatiszt leváltásával is. Így került sor többek között Zenon Płatek tábornoknak, a lengyel belügyminisztérium IV. osztálya vezetőjének, Władysław Ciastoń tábornoknak, a lengyel belbiztonsági szolgálat vezetőjének és Mirosław Milewski tábornoknak, a Politika Bizottság tagjának, a Központi Bizottság titkárának eltávolítására is. Ezzel az érveléssel azonban valójában a kommunista párton belül szokásos, egymás közti leszámolási akciókat akarták a Popiełuszko ügyre hivatkozva eltussolni.

A szovjet KGB-hez vezető szálnak van azonban egy ettől sokkal komolyabban veendő másik lehetséges háttérmagyarázata is, ez pedig a Brezsnjev halála utáni szovjet hatalmi harc kulisszái között keresendő. Biztosnak látszik ugyanis, hogy az Izvestiában 1984-ben megjelentetett, Jerzy atyát élesen támadó Toporkov cikk után a lengyel kommunista biztonsági szolgálat Popiełuszko ügyében már nem sok mindent tehetett a „szovjet kollégák” tudta nélkül. Jerzy atya halálának okai ez esetben tehát egy, a lengyel kormányzatnál sokkal magasabb szinten zajló hatalmi harc összefüggései felé mutatnak. A rendszerváltás után felújított nyomozás azonban bizonyítékok híján e vonalról sem tudott semmi biztosat feltárni.

A rendszerváltás után újraindított független ügyészségi vizsgálat, illetve oknyomozói újságírás berkeiből származó információk szerint feltételezhető, hogy a három emberrabló, valóban csak Popiełuszko elrablására és megfélemlítésére kapott utasítást. Miután ezt megtették, áldozatukat átadták más, eddig ismeretlen személyeknek, akik e

feltételezés szerint, különböző kínzási módszereket alkalmazva próbálták megtörni Popiełuszko atya ellenállását. Tevékenysége elhagyására, illetve a velük való együttműködésre (pl. a pápa környezetében való ügynöki ténykedésre) akarták őt rávenni. Mivel ez nem sikerült, végeztek vele.

Ezzel ellentétben Krystina Daskewicz, a büntető jog professzora aki több könyvet is írt a Popiełuszko gyilkosságról, azt feltételezi, hogy Jerzy atya egy gondosan megtervezett politikai provokáció áldozatává vált. A provokációt Ciesław Kiszczak belügyminiszter, környezetében, esetleg a szovjet titkosszolgálattal együttműködve készítették elő. Az akció gyilkosság utáni második része, a rendőrség-ellen irányuló, fegyveres lakossági megtorló akció kiprovokálása lett volna. A lázadás, illetve annak letörése, alkalmas adott volna arra, hogy a hatalom az eddiginél sokkal keményebb eszközöket felhasználva, (s immár jogi hivatkozási alappal rendelkezve) végleg leszámolhasson a lengyel polgári és egyházi ellenzékkel. A kétségtelenül sok elemből összeálló feltételezés bizonyító dokumentumai azonban eltűntek, így nem kerülhetett sor az ügygel kapcsolatos felelősök megnevezésére sem.

Mind közül a legenyhébb, de lényegében máig fennmaradó foratókönyv-változat arra a elképzelésre épül, hogy a gyilkosságot a lengyel felső vezetés tudta nélkül a belügyminisztérium egyik egysége hajtotta végre. Ez a csoport meg akarta zavarnia azt a Jaruzelski-Kiszczak reformer-kettős által kezdeményezett, majd a későbbiekben személyesen irányított párbeszéd-folyamatot, amely a lengyel állam és az egyház (illetve az ellenzék) között zajlott, s amely végül a lengyel társadalmat eljuttatta a kerekasztal tárgyalások már-már békés, idillinek ábrázolt korszakába. A lengyel kommunista kormány és az ellenzék első, a kerekasztal irányába mutató, titokban megtartott tapogatózó tárgyalásaira már a Popiełuszko atya meggyilkolása utáni évben, azaz 1985-ben sor került. Elképzelhető hát, hogy a Jerzy atya halálának körülményeit és valódi okait eltussoló igyekezet részévé vált a kommunista nomenklatura és az ellenzék közt akkor meginduló alkufolyamatnak. Mi több ennek az alkunak a homályba vesző részletei mindmáig éreztetik hatásukat a lengyel társadalmi és politikai életben.

Az igazság részletei valószínűleg elszórtan találhatóak meg a fenti verziók némelyikében. A Lengyel Nemzeti Emlékezet Intézete szakértőinek véleménye alapján, azonban a Popiełuszko gyilkosság máig ismeretlen részleteinek tisztázására az idő előrehaladtával egyre kevesebb esély mutatkozik.

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS EGYÉB FORRÁSOK

- o. GABRIEL BARTOSZEWSKI OFMCap: *Zapiski. Listy i wywiady ks. Jerzego Popiełuszki 1967–1984*, Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam” Warszawa, 2009
- Ksiądz Jerzy Popiełuszko: *Dotknięcie Boga*, opracował: ks. Jan Schuoń. Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa, 2000
- MILENA KINDZIUK: *Świadek prawdy, Życie i śmierć Księdza Jerzego Popiełuszki*. Wydawnictwo Święty Paweł, Warszawa, 2004
- MILENA KINDZIUK: *Ksiądz Jerzy zwyciężył dobrem*. Wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa, 2009
- PIOTR LITKA: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Dni, które wstrząsnęły Polską*. Kraków, 2009

- Ks. JERZY POPIELUSZKO: *Ofiara spełniona*. wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa, 2004
- EWA K. CZAKOWSKA - TOMASZ WIŚCICKI: *Ksiądz Jerzy Popiełuszko, Świat Książki*. Warszawa, 2009
- KRYSTYNA DASZKIEWICZ: *Sprawa Morderstwa Księdza Jerzego Popiełuszki raz jeszcze*. Media Rodzina, Poznań, é.n.
- KRYSTYNA DASZKIEWICZ: *Kulisy zbrodni Dziesiąty rok od morderstwa ks. Jerzego Popiełuszki*. Wydawnictwo ZYSK I S-KA, Poznań, 1994
- Bogu i Ojczyźnie*. Kuria Metropolitalna Warszawska, 2003
- Jestem gotowy na wszystko. Ksiądz Jerzy Popiełuszko*. wydawnictwo Sióstr Loretanek Warszawa, 1997
- Aparat represji wobec Księdza Jerzego Popiełuszki 1982–1984*. tom I, IPN, Warszawa, 2009, bevezető tanulmány: Jan Żaryn
- WOJCIECH SUMLIŃSKI: *Teresa, Trawa, Robot Największa operacja komunistycznych służb specjalnych*. FRONDA, Warszawa, 2009
- WOJCIECH SUMLIŃSKI: *Kto naprawdę GO zabił? Rosner i Wspólnicy*, Warszawa, 2005
- KRZYSZTOF KĄKOLEWSKI: *Ksiądz Jerzy w rękach oprawców*. Warszawa, 2004
- Ks. ANTONI LEWEK: *Ksiądz Jerzy – meczennik*. Warszawa, 1990.
- Jerzy Popiełuszko*. Egyházfórum könyvei 2, Luzern, 1989.
- Sługa Boży ks. Jerzy Popiełuszko, 1947–1984, biuletyn postulacji*. Kuria Metropolitalna Warszawska, 2009
- PIOTR CZARTORYSKI-SILER: *Modlitwa za Polskę*. Fundacja „Nasza Przyszłość”, Szczecin 2004,
- JAN KORCZ: *Mój Krzyk ojczysty był krzykiem. 20 rocznica męcyenickiej śmierci ks. Jerzego Popiełuszki*. Oficyna wydawnictwo-poligraficzna „Adam”, Warszawa, 2004
- Prawda i miłość*. Włocławskie Wydawnictwo diecezjalne, 2003,
- Dobrem zwyciężał – 25. rocznica śmierci ks. Jerzego Popiełuszki*. Dodatek historyczny IPN, In. Nasz Dziennik, Warszawa, 2009/10 (29)
- S. JANA HALINA PŁASKA USJK: *Wspomnienia o księdzu Jerzym. 25. rocznica męczeńskiej śmierci*. Warszawa, 2009
- EWA K. CZACZKOWSKA: *Tajemnice beatyfikacji ks. Jerzego*. In. Rzeczpospolita, 2010. I. 6. A7.
- A Kosztka Szent Szaniszló plébánia kiadványai:
Źródło, Bóg i Ojczyzna. Plébániai Zarándokkönyv, Krzyż stal się nam bramą (*Muzeum Sługi Bozego Ks. Jerzego Popiełuszki*), W holdzie księdzu Jerzemu Popiełuszce, 1993
- Zwycięzcy nie umierają*. Opowieść o Księdzu Jerzym, **Dokumentumfilm**, Fundacja skrypt, Warszawa, 2005
- Film Rafała Wierzyńskiego: *Popiełuszko. Wolność jest w nas*, Focus Producers Sp. 2009.

IMRE MOLNÁR

DIFFERING INTERPRETATIONS OF JERZY POPIELUSZKO'S MARTYR'S DEATH BEFORE AND
AFTER THE CHANGE OF REGIME

Present study discusses the life and activity of the Polish priest, Jerzy Popieluszko (1947-1984), as well as his contacts with the Independent Self-governing Trade Union *Solidarity*. It analyses Popieluszko's pastoral activity, and attempts to reveal the causes resulting in his assassination. The study also points out how the communist regime intended to hide the real causes after the crime was discovered. Different possible explanations are provided, involving Polish political factors and contacts with the Soviet KGB.

The study also discloses how certain political forces tried to avoid the truth being discovered. In conclusion the study states that with time it seems more difficult to reveal the details of Popieluszko assassination.

x

o

o

o

o

o

o

BURA LÁSZLÓ

A MEGÚJULÓ EGYHÁZ

A Szatmári Római Katolikus Püspökség újjászületése 1990–2002

A munka célja

A román állam által 1948-ban megszüntetett, 1990 januárjában újból elismert Szatmári Római Katolikus Püspökség, illetőleg egyházmegye¹ újjászületése első korszakának, Reizer Pál megyéspüspök 12 éves kormányzásához kötött történetének, jelenségeinek számbavétele, tanulmányozása.

A munka jellege, műfaja

Történeti tanulmány, amelynek jellege azonban több elvi és módszertani kérdés pontosítását, körvonalazását igényli:

A vizsgált korszak kezdete csak 20, vége csak 7 évvel előzi meg a számbavétel, elemzés idejét; története, eseményei, szereplői (és cselekedeteik) folyamatok elemei, részei, amelyeket korabeli jelenükben, pillanatnyiségükben kell megragadnunk, s amelyeket az adott valóságmezőben (és összefüggéseiben) lehet és kell értelmeznünk.²

Értékelésük (értékelésünk) a történeti távlat növekedése folyamán természetesen módosulhat. Hasonlóképp módosulhat a cselekményeket hordozó történeti szereplők személyiségének, cselekedeteinek értékelése, minősítése is.

Az események, jelenségek számbavétele, bemutatása magától értetődően nem szakítható el konkrét személyektől, hiszen a történelem mindig (egy) adott közösség, társadalmi csoport öntudatának sajátos kifejeződése (BOIA 1997. 7). A vizsgált időszak

1 A szatmári római katolikus egyházmegye ma két közigazgatási megye – Szatmár és Máramaros – területén található. A két közigazgatási megye területe azonban nem azonos a püspökség területével, ugyanis a történelmi Szatmár és Ugocsa megye falvai mellett a közigazgatási megyéhez tartoznak egykori Szilággy megyei falvak is, amelyek azonban a Nagyvárad Római Katolikus püspökséghez tartoznak, Máramaros megyét pedig ma máramarosi és egykor Szatmárhoz tartozó falvak alkotják, valamint néhány, egyházi közigazgatásilag a Gyulafehérvári Főegyházmegyéhez tartozó helység. (BURA 2003. 14–18).

2 B. Sesboué S.J.: Az egyház történetének egyes korszakait és a történéseket a maguk kontextusában kell elemezni, megérteni és megítélni, nem pedig a 21. század szempontjai szerint.

szereplőit viszont (lehetőleg) névtelenül szerepeltetjük, egyrészt azért, hogy a tárgyilagosság vagy kritikus észrevételek ne jelentsék (emberi) méltóságuk, értékük csorbítását, s nincs is jogunk őket megítélni (NEWMANN 1998. 111); másrészt azért is, mert a jelenség és jellemzői tulajdonképpen a tágabb összefüggés, az egész erdélyi római katolikus egyház sajátossága (is lehet).

A munka tárgya tehát egy közösség, az egyetemes katolikus egyház 1804-ben alapított szatmári helyi egyházának az a része, amely 1945 után a román állami közigazgatás alatt, Románia területén élt (él) és működött (működik).³

Az egyház – a helyi egyház szintjén is – Isten népe, a keresztény hívek közössége (*Christus Dominus*, In: II. V. Zs: 166), tagjai az összes keresztények, a klérus is, a (világi) hívek is.

A szatmári részegyház pásztori kormányzását (is) a pápa által kinevezett, a pápával való közösségben működő püspök végzi, a papsággal karöltve (*Christus Dominus*, In II.V.Zs: 163 és kk), azonban a társadalomban az egyházat nem elsősorban a papság képviseli, hanem a világi hívek (JAKUBINYI 2005),⁴ következésképp az egyházmegye története közösségi jellegű, nemcsak a püspök és a papság története, hanem a világi híveké is.

Vagyis a helyi egyház életét és (szociális és közösségi) szerepét vizsgálva nem választhatjuk szét a papság, illetőleg a világiak közösségét, történetét.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az igazi történetírás: szintézis, nem aprózódhat el egyéni cselekedetek, személyes törekvések, kicsinyes megnyilvánulások általánosításában.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az egyház természetes és természetfeletti, látható és láthatatlan (NEWMANN 1998. 126), következésképp az egyháztörténetnek az emberi természetes megismerő képesség mellett a megismerés különös forrását és mércéjét is alkalmaznia kell, vagyis nem szabad szétválasztania az egyszerre jelen levő természetest és természetfelettit, ezt azonban nagyon megnehezíti vizsgálatuk egymástól eltérő módszere is.⁵ A helyi egyház életét mindenkor az egyetemes egyház szellemi folyamataival összefüggésben éli, ezeket le kell (tehát) bontanunk a helyi egyház szintjére (SZABÓ: 186), kikerülhetetlen számára az is, ami az egyetemes egyháztörténet jellemzi: a megpróbáltatások sorozata (NEWMANN 1998. 161).

A megújuló egyház vizsgálata magától értetődően nem nélkülözheti a történeti-társadalomtörténeti háttérnek, jelenségeinek és szellemi áramlatainak tömör felvillantását, számbavételét, ez azonban nem kíván politikátörténet lenni.

A korszak vizsgálatakor feltétlenül ragaszkodnunk kell a Karol Wojtila által megfogalmazott elvhez: tisztelnünk kell az igazságot. Ez azt is jelenti, hogy semmit nem kendőzünk el, s nem csak bizonyos tényeket közlünk.

A szatmári helyi egyház megújulásának első, 12 évnyi szakasza lényegében az államforma változását követően az 1900-as évvel kezdődő időszak, amelynek korszakha-

3 Részletes statisztikai bemutatása – plébániák, filiák, szórványok – In.: BURA 2003. 194–208, újabban: *A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa* 2006. 407–421.

4 Nem elsősorban a papság, hanem a világi hívek képviselik az egyházat a társadalomban. Nem a pap vagy a világi hívó szerepéről van szó, hanem az egyházéről, s az mi mindnyájan vagyunk. (JAKUBINYI 2005. 3., 2005. XI. 6.)

5 Vö.: *Az Egyház története* 1993. 6–11., valamint: LÉNÁRD 2008. a Történelem-teológia és a Történelem-misztika fejezetben kifejtettek.

tára az első kinevezett püspök, Reizer Pál 2002-ben bekövetkezett halála. Vizsgálódásunk legalkalmasabb vezérfonalául a hármass püspöki feladatkör, a püspök kormányzói, pásztori és tanító tevékenységének nyomon követését tartjuk, ez ígérkezik az egész egyházi közösség életére irányuló kutatás–elemzés célravezető módszerének. Számba vesszük, követjük tehát a püspök kormányzói, pásztori(lelki gondozói) és tanító tevékenységét, és mindhárom vonatkozásban időrendben foglalkozunk az illető terület eseményeivel, jelenségeivel. Az egyházi intézmények létesítése, működése, a lelkeségi és más mozgalmak, az egyházban létesült egyesületek bemutatásakor és elemzésekor (is) a lényeglátásra, a rájuk vonatkozó események, tények, elvek tömörítésére törekszünk.

Minden esemény, jelenség említésekor, bemutatásakor megpróbálunk utalni a keletkezésük, létrejöttük kiváltó okára / okaira is. Elemzésünk fontos szempontja a ténszerűség és a tárgyilagosság. Óvakodni kívánunk attól, hogy az emlékezés ne keveredjen össze a fantáziával, fikcióval. Azt is tudjuk, hogy a tárgyalt időszakra (az eseményekre, a történések szereplőire) vonatkozó nyitott kérdések és értékelésük a későbbi idők folyamán teljesebbé válik, módosulhat. Ebből eredően a korrajzra vonatkozó lényeges megállapítások, a fontosabb tények, események eszmei áramlatok említésekor, számbavételekor – részletesebb dokumentálódás, esetenként akár részletesebb elemzésük céljából – mindenkor bibliográfiai utalással jelezzük a lehetséges forrásokat, lelőhelyüket.⁶

A püspök személyének és munkásságának bemutatásakor a tárgyilagosság szempontja – némelykor kritikus észrevétel – semmiképp sem jelenti méltóságának és értékének csorbitását. Mindenképp jelzés értékű abban az értelemben, hogy az újrakezdés átmeneti időszakának törekvéseiből gyorsan változó világunkban mit kell újragondolni.

Amint a megelőzőkben már utaltunk rá, a püspök munkatársai a papok is, a világiak is, ezért vizsgálódásunkban a püspökkel közreműködő klérus és a hívek hozzájárulásának feltárására is törekszünk.

Az egyház növekedésében és folytonos megszentelése érdekében hangsúlyozottan fontos a hívek közreműködése is (*Lumen Gentium*, 37, 62–3), hiszen az apostolkodás kötelességük is (*Apostolicam Actuositatem*, 307, 314–5). A II. Vatikáni Zsinat is nemcsak azt állapítja meg, hogy a világiaknak, az összes keresztényeknek nemcsak az áll szabadságában, hogy tudásukhoz, illetékességükhöz és rátermettségükhöz mérten pásztoraik elé tárhassák véleményüket az egyház javát illető dolgokban, hanem a véleményük nyilvánítását olykor kötelességükké is teszi (*Lumen Gentium* 66).

A tanulmány (esetanulmány) megírását a gyorsuló idő is indokolja, a tapasztalat ugyanis az idejében nem rögzített tények könnyen feledésbe merülését is tanúsítja, természetesen azt is, hogy adott tények, jelenségek értelmezése, megítélése a nagyobb időtávlatokban olykor nyitott kérdés marad, módosulhat, hiszen az maga a világ, s benne a katolikus egyház jövője is.

Mindez azonban arra is ösztönöz, hogy kutatói gondolkodásunkban új szintézisre törekedjünk, mind a témák keresésében, mind a módszertani útkeresésben.

6 A források: az előzményekre, az 1945–1989 közötti korszakra vonatkozó szakirodalom; oral history: az eseményekben résztvevők, illetőleg kortársak tanúsága; levéltári dokumentumok; az egyházmegye 1990–2002 közti időszakának életére, történéseire vonatkozó fontosabb irodalom / publicisztikai munkák. – A források természete és száma megnehezíti a történeti kutatómunkát. A plébániák fenti időszakbeli életéről kevés forrás áll rendelkezésünkre, ezek sem igazán bőbeszédűek.

Helytelen volna, ha a kutatott időszak társadalmi – kulturális mozgásaiban a „mindre érvényes” szükségszerűnek ható törvényszerűségek biztos érvényesülését keresnők, hiszen az ember minden lépésének irányát – elvben intellektuális szintjétől függő – megszámlálhatatlan variációból választ(hat)ja. Ebben rejlik, hogy végtére mindezek mögött ott van az irányító Lélek, s az is, hogy cselekvéseink következményei sokszor egészen mások, mint amikre emberi számításaink szerint várnánk.

Mindezek alapján a 12 év történetének számbavételekor fontos szempontnak tekintjük annak hangsúlyozását, hogy helyzetelemzésünkben a tényeket alátámasztó adatok sohasem tekintendők abszolútnak, véglegesnek; (javarészt) jelzés értékűek, a jelenségek meglétére (ritkán mértékére, fokára is) utalnak, ugyanakkor azt is, hogy az események, jelenségek bemutatásakor soha nem vezet olyan szándékosság, hogy csak bizonyos állítás(oka)t alátámasztó adatokat közöljünk.

Megnehezíti ugyanakkor az egyháztörténeti tanulmány írását az is, hogy az egyház láthatónak és láthatatlannak kettős egysége, az a látható intézmény és szervezeti közösség, amelyben a láthatatlan kegyelmi valóság, isteni üdvösség megvalósul, emberi és isteni elemekből álló egyetlen összetett valóság.⁷ Az egyháztörténeti tárgyú munka tehát nem lehet csupán események egyszerű, tárgyyszerű számbavétele, egymás mellé állított tények sorolása,⁸ de valamilyen illusztrált dogmatörténet sem.

Módszerünkhöz hozzátartozik a kételkedés, a vívódás, a bizonytalanság érzékeltetése (is).

A tanulmányt író

Kortársa a vizsgált időszaknak, tanúja, megfigyelője az eseményeknek, nem szakadhat tehát ki a történelmi helyzethez rögzültségből. Több vonatkozásban az eseményekben cselekvően részt is vevő személy, ilyenkor arra kényszerül, hogy (személye, beosztása) említése 3. személyüként történjék.

Az eseményeket, a történések résztvevőit mindenkor az adott viszonyok teljes valóságában és önmagukban kell szemlélnie; megbízható források adataira, óvatos, körültekintő, tárgyilagos értékelésükre kell törekednie.

I. KORRAJZ: A 20. SZÁZAD

Az egyház a világban, a társadalomban él, annak része. A részegyház történelme, élete és eseményei nem szakíthatók ki az egyetemes egyházból, annak szellemi – lelki áramlataiból, folyamataiból.

Minthogy a szatmári római katolikus püspökség (hivatalos) újjászületése, ennek első, tizenkét évnyi időszaka nem szakítható ki a múlt – jelen – jövő folyamatából, nem mellőzhetjük az utalást az ezt megelőző fél évszázad olyan társadalmi, politikai és világnézeti eseményeire, áramlataira, amelyek az egyházmegye területén élő társadalomra, illetőleg az itt élő katolikus közösségekre (is) hatottak, hiszen ezek alakították annak a két – három nemzedéknek az életét, amely megélte az 1990-es években megindult vál-

⁷ Vö.: *Lumen Gentium*, 8. fejezet.

tozások folyamatát, illetőleg nevelte a megújulási folyamat elindításában, kiteljesítésében cselekvő részvételre kötelezett nemzedéket.

A két világháború közti időszakkal és eszmei áramlataival, következményeikkel, a második világháború kitörésével, eseményeivel, illetőleg az ezt követő kommunista diktatúrákkal, a korszak világnézeti és politikai áramlataival – kapitalizmus, nemzeti szocializmus, fasizmus, bolsevizmus, kommunizmus – mind európai, mind Kárpát-medencei, mind kelet-európai vonatkozásban gazdag szakirodalom foglalkozik, ezeknek számbavétele és idézése magától értetődően nem képezi / képezheti munkánk tárgyát.

Szükségesnek tartjuk azonban, hogy a szatmári római katolikus egyházmegye (mai) területén élőket, köztük a katolikus híveket is érintő tényekből és eseményekből (részletezésük és elemzésük nélkül) megemlítsük azokat, amelyeknek ismeretét szükségessé teszi az 1990 utáni események, folyamatok és cselekmények megértése.

Az 1804-ben alapított Szatmári Római Katolikus Püspökség öt állami (polgári) közigazgatási megyét felölelő területén az első világháborút követően a Trianoni Békeszerződés eredményeképp három állam osztozott, Románia, Magyarország és Csehszlovákia. Az alapítása korabeli állapota a második világháború kitörését követően néhány évig helyreállt, amikor az egyházmegye egész területe 1940 szeptembere és 1944 októberé között ismét Magyarországhoz tartozott.

A szatmári egyházmegye területén élő egész lakosság szenvedett a háborús események, harcok, a frontátvonulások, a második világháború idején a bombázások következtében. A különböző nemzetiségű és etnikumú lakosság összetételében pedig módosulásokat, esetenként traumákat eredményeztek a politikai változások. A két világháború közötti időszakban a szatmári egyházmegyének (is) anyagi veszteségeket okozott az 1922-es földreform, megszüntették középfokú oktatási intézményeit,⁹ román nyelvűvé alakították az irgalmas rendi nővérek leánygimnáziumát, a falvakban működő katolikus elemi iskolákból kitiltották a görög katolikus vallásúakat. A román kormány visszánemetesítő politikát vezetett be, ennek kapcsán a katolikus iskolákba bevezették a névelemzést.¹⁰

1939 őszén az egyházmegye néhány papja revizionista mozgalomba keveredett, ennek következményeképp (állami nyomásra) lemondott Fiedler István megyés püspök.¹¹

1940 őszén, a II. Bécsi Döntés után az akkori Románia területére távoztak a Trianon után a (román) Ókirályságból betelepült (ortodox) románok, 1943-ban az egyházmegye területéről is több tízezernyi zsidót Németországba, megsemmisítő táborokba deportáltak, 1944 őszén öt, kizárólagosan német nemzetiségű falu teljes lakossága (és sokan, akik a Volksbundban¹² tevékenykedtek, vagy akiknek rokonai beléptek az SS-be) a szovjet csapatok közeledésekor Németországba távozott; 1945. januárjában a

8 Így semmiben sem különböznek az általános történelmi munkáktól.

9 Megszüntették az egyházmegyében működő öt magyar tannyelvű középiskolát, gimnáziumokat, tanítóképzőket, hasonlóképp a felső fokú képzés intézményét, a polgári iskolai képzőt. Állami tulajdonba került a tanítóképző épülete, s az egyház tulajdonát képező Pázmány Péter bentlakás is.

10 Német nyelvi eredetű nevet viselő tanuló nem járhatott magyar tannyelvű elemi iskolába.

11 A letartóztatott papokat kitoloncolták az országból.

12 A Volksbund az 1940-es évektől kezdődően aktivizálódott (főleg) a Nagykároly környéki sváb falvakban, propaganda munkája egy-egy sváb faluban megosztotta a híveket, ellentét alakult ki a sváb identitásukat valló, de magyar érzelmű hívek és a német érzelműek között. Ez utóbbiak közül sokan nemzeti szocialistává váltak és beléptek a német hadseregbe.

román hatóságok a Szovjetunióba munkaszolgálatra deportáltak sok ezer német (sváb) eredetű és / vagy nevű férfit és nőt;¹³ sok száz, a frontról hazatért magyar katonát (katolikust és reformátust) pedig a földvári internáló-, gyakorlatilag haláltáborba internáltak.¹⁴

Az 1960–1970-es években a Szatmár és Máramaros megyében élő zsidók (is) kevés kivétellel kivándoroltak Izraelbe, 1966–1977 között pedig a megyében élő németek / svábok jelentős száma hagyta el az országot.¹⁵ Az elvándorolt népesség megürült helyét kisebb mértékben a térségen belüli belső migrációval töltötték be, nagyobb részt az ország más térségeiből érkezők lakták be.

Az egyházmegye területén élő népesség gazdasági elmaradottsága, szegénysége gyakorlatilag sem a két világháború között, sem a későbbi kommunista diktatúra idején nem változott. Az 1945-ös földreform ugyan valamennyi földhöz juttatta a nincstelen vagy szegény falusi réteget, ugyanakkor az osztályharc szelleme megteremtette a kizsákmányoló kulákság fogalmát, s megkezdődtek az egész lakosság megfélemlítését szolgáló intézkedések, kényszerlakhelyre telepítések, férfiak munkaszolgálatos egységekbe való vitele, illetőleg az elítéltek, a rendszerrel szembehelyezkedők átnevelő táborokba, a Duna–Fekete-tenger csatorna építőtáborába való vitele.

Az egész romániai társadalmat a félelem és az embertársakkal szembeni bizalmatlanság uralta.

A magyar közigazgatás alá 1940 őszén visszakerült egyházmegye területén újra indult a magyar tannyelvű iskolahálózat, ennek keretében mind vidéken, mind a városokban újraindultak a katolikus egyház elemi- és középiskolái,¹⁶ működött a (nagyváradi püspökséggel közös) szeminárium és teológia. Megszervezték az egyház szociális és karitatív intézményeit, hitbuzgalmi egyesületek létesültek.

A második világháborút követő első román alkotmány (1945) lelkiismereti és vallás-szabadságot hirdetett, ennek értelmezését azonban mindenkoron az állami hatóságokra bízta.

A hatalomra került kommunista diktatúra aztán a vallás szabad gyakorlása, a lelkiismereti szabadság elleni intézkedések, cselekmények sorát vezette be. A hivatalos sajtóban megjelent nyilatkozatok elsősorban az ún. reakciós egyházak, a római és a görög katolikusok ellen szóltak. A kommunista Gheorghe Gheorghiu Dej, a Román Munkáspárt és a Román Kommunista Párt 1948. évi egyesülési kongresszusán kijelentette: „Romániában a katolikus egyház az egyetlen szervezett akadály a népi demokrácia végleges megalapításának útjában”.¹⁷

1948 nyarán a kultusztörvény alapján államosították a felekezeti iskolákat, megszüntették az iskolai hitoktatást, betiltották a hitbuzgalmi egyesületek működését, megtiltották a templomon kívüli vallási megnyilvánulásokat (körmenetek), csak a templomi hitoktatást engedélyezték.¹⁸

13 Dr. Scheffler János püspök megpróbált – nyilvánvalóan eredménytelenül – megmentésük érdekében közbenjárni a szovjet katonai parancsnokságon.

14 Vö.: Boros Ernő 2005. „*Volt minekünk jó életünk, van most nekünk jaj*” I – II.

15 Mind a zsidókat, mind a németeket / svábokat fejpénzért adta el (engedte ki) a román állam.

16 Szatmárnémetiben a Jézus Társasága szerzetesei, a Szatmári Irgalmas Nővérek, Nagykárolyban és Máramaroszigeten piarista szerzetesek tanítottak.

17 Vö.: Raportul credinței 2007. 9.

18 A Hivatalos Közlöny 177/ 1948. augusztus 3-i száma közölte a vonatkozó 175. sz. Kormányrendeletet.

A román kormány 1948. július 19-én felmondta a Vatikánnal kötött konkordátumot, december 1-jén hivatalosan megszüntette a görög katolikus egyházat,¹⁹ erőszakosan beolvasztotta az ortodox egyházba, amit a rend helyreállításának tekintett. Az erőszakos áttérítést visszautasító papság jelentős részét bebörtönözték. Ezt követően jelentős számú román és magyar görög katolikus hívő a római katolikus szentmisékre járt, a házasságok megkötését, a gyermekek keresztelését, az elhunytak temetését katolikus lelkészekről kérték, az állam viszont megtiltotta pasztorálásukat.²⁰

1949-ben feloszlatták a szerzetesrendeket, a szerzeteseket internálták vagy szétosztásba kerültek.²¹

Az államhatalom elképzelése és törekvése egy, az állammal együttműködő, Rómától elszakított katolikus egyház létesítése volt,²² ugyanakkor az egyházi közösségek életét, a klerikusok és laikusok magatartását, az egyházhoz való viszonyát is ő akarta meghatározni.²³ A kommunista diktatúra idején jelentős változás ment végbe a lakosság társadalmi rétegződésében is, egyrészt az iparosítás és életforma váltás kapcsán megnőtt a városi lakosság aránya, megfogyatkozott a kollektivizált falvak népessége.

A marxizmus elméletére és gyakorlatára alapozó romániai társadalomban a hatalom az anyagelvűségben kifejeződő filozófiai rendszert és ideológiát hirdetett, az emberek gondolkodásában is ezt kívánta elterjeszteni, gyakorlati szempontból ez lett az ezeknek megfelelő (osztályharcos) magatartás programja.

A hatalomnak minimális szociális biztonságban élő homogén, ellenőrizhető, manipulálható társadalomra, félelemben élő, engedelmes emberekre volt szüksége.

Az állam, miután Erdélyben egyetlen püspökséget ismert el, a gyulafehérvárit, a püspökségeket ennek keretében főesperességekkel minősítette. Ezt követően a püspököket, valamint számos, az állam szempontjából veszélyesnek tekintett papot bebörtönözték, koncepciók perekben elítélték.²⁴

19 Vö.: Hivatalos Közlöny 358. sz. / 1948.

20 A katolikus papokat emiatt zaklatták, esetenként megbüntették, sőt bebörtönözték. Mindezek következtében a keresztelesek, házasságkötések adatait nem (vagy a hivatalos formák kijátszásával) vezették be / tartották nyilván. A temetésekhez az ortodox lelkészek sok esetben hozzájárultak, ha a temetésért járó díjat nekik fizették.

21 A szatmári egyházmegyéből kényszerlakhelyre telepítették a jezsuita és a ferences szerzeteseket, szétosztásba kerültek a szatmári irgalmas nővérek. A plébánosi beosztásban működő szalézianus szerzetesek egyházmegyes papokként működtek tovább.

22 Takács Lajos miniszteri rangú nemzetiségi államtitkár 1948. július 18-án Szatmárnémetiben, a Magyar Népi Szövetség székházában tartott gyűlésen kijelentette, hogy a katolikus püspökök aknamunkát folytatnak, külföldről imperialista célok szolgálatában irányítják őket. Beszéde megjelent a Szatmárnémetiben megjelenő Szabad Élet című napilap IV. évf. 162. számában, 1948. július 19-én. Ebben közölte: „A kormány el van határozva, hogy a katolikus püspökökkel szemben feladja a békés megegyezés álláspontját. Lehetőséget adunk, hogy a római katolikus egyház nemzeti egyházzá alakuljon, és ne legyen kénytelen a külföld irányítására hallgatni. Megadjuk a módot a híveknek is, a papoknak is, hogy szakítsanak az elzárkózás eddigi politikájával.”

23 Vö.: BURA 2007. 116–117.

24 A szatmári egyházmegye püspökét, dr. Scheffler Jánost 1950-ben kényszerlakhelyre internálták, 1952-ben letartóztatták, Zsiláva (Jilava) börtönében halt meg. 1952-ben letartóztatták utódát, Dr. Czumbel Lajos ordináriust. Letartóztatták a titokban püspökké szentelt Dr. Bogdánffy Szilárdot (Nagyenyed börtönében halt meg). A befolyásosnak ítélt kanonokokat, plébánosokat állami intézkedéssel Erdély távoli helységeibe helyezték, az egyházmegye több nemkívánatos lelkészét elítélték, bebörtönözték.

Az 1956-os magyar forradalmat a kommunista hatóságok a romániai értelmiség és a politikai ellenzék felszámolására használták fel. A megfélemlítés céljából megrendezett (többnyire koncepciós) perek eredményeképp Szatmárban és Máramarosban is több száz embert börtönöztek be, az egyházmegye papjaiból mindössze kettőt.²⁵

Az államhatalom a Vallásügyi Államtitkárság megyei meghatalmazottai és a politikai rendőrség alkalmazottainak zaklatásaival állandó nyomást, megfélemlítést gyakorolt az egyházmegye papságára,²⁶ az értelmiségiekre (elsősorban a pedagógusokra), s gyakorlatilag mindazokra, akik az egyházzal (egyháziakkal) kapcsolatba kerültek.²⁷ A katolikus egyház hívei többségének esetében ezt tetézték az agresszív nemzetiségi politika megnyilvánulásaival is.

A katolikus egyház Erdélyben, a szatmári egyházmegyében is javarészt a nép és az egyház átfedésére alapozó hagyományos egyház (népegyház)²⁸ szellemiségében élt. Liturgiájában érvényesültek a II. Vatikáni Zsinat újításai, a zsinat szellemi-lelki hozadéka azonban csak korlátozott mértékben jutott el a papsághoz, még kevésbé a hívekhez.

II. A SZATMÁRI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYE ÚJJÁÉLEDÉSÉNEK ELSŐ KORSZAKA

1989. december – 1990. május

A kommunista diktatúra 1989. december végi bukását követően az új államhatalom, a Nemzeti Megmentési Front országos elnöksége a vallásszabadság hivatalos ki nyilvánításával együtt megszüntette az ún. szocialista társadalom minden korlátozó intézkedését, így elismerte minden vallásfelekezet korábban megszüntetett területi szervezése rendjét, a történelmi egyházak esetében a megszüntetett egyházmegyéket.

Sipos Ferenc ordinárius tehát ettől kezdődően (a következő két és fél hónapban) szabadon és nyíltan kormányozhatta a Szatmári Római Katolikus Püspökség egészét.

A Nemzeti Megmentési Front Szatmár Megyei Tanácsa megalakulása után hivatalosan kapcsolatba lépett a történelmi egyházak megyebeli vezetőivel, jelezve, hogy a tanács egyházi ügyekkel megbízott tagja képviseli őket, szükség szerint közvetíti problémáikat.²⁹

Az egyházmegye papságára (és a hívekre is) nehezedő államhatalmi (és ideológiai) nyomás megszűnt. A papok fellélegeztek, mert ezután nem kellett tartaniuk a kultusz-

nözték, hasonlóképp szerzetesnővéreket is. (Az 1949. decemberében letartóztatott Pakocs Károlyt 1950 október közepén elengedték, ezt követően felhasználták.)

25 Magyar Bálint szaniszlói plébánost, költőt, és (a Iași-i teológián tanító) Pakocs Károlyt (Vö.:DÁVID GYULA: *1956 Erdélyben*).

26 Elsősorban a hitoktatásért és az ifjúsággal való foglalkozásért, másrészt a görög katolikusoknak nyújtott egyházi szolgáltatásokért zaklatták a papokat. A hitoktatást csak a templomban és csak szombaton és vasárnap engedélyezték. Tiltották a görög katolikusok keresztelését, esketését, temetését.

27 Sipos Ferenc ordinárius (s természetesen a püspöki irodában dolgozók is) idejében tudomást szerzett arról, hogy a politikai rendőrség nemcsak a telefont hallgatja le, hanem lehallgató készülékeket helyezett el a püspökség épületében, irodájában, a kormányzó lakásán, amelyek révén minden beszélgetésüket ellenőrzik.

28 Vö.: RATZINGER 2004. 405–7.

29 A magyar történelmi egyházakkal és a román görög katolikus egyházzal való kapcsolat tartásával a Nemzeti Megmentési Front megyei tanácsa Bura Lászlót bízta meg.

minisztérium területi megbízottjától, a politikai rendőrség beszerzési kísérleteitől, a görög katolikusok keresztelése, esketése, temetése miatti zaklatásoktól.

Az új államhatalom megyei szervei és az egyházak közötti kapcsolatban említésre méltó problémák nem adódtak,³⁰ az állami hatóságok tiszteletben tartották a kinyilvánított vallásszabadságot. Az államhatalom kilátásba helyezte, hogy tárgyalások fognak indulni az állam és az egyházak között a korábbi sérelmek orvoslására, az egyházak és intézményeik működésének szabályozása kérdéseiben, az elkobzott egyházi ingatlanok visszaszolgáltatása kérdésében, a hitoktatás, illetőleg az egyházi iskolák ügyének kérdésében.

A változások kapcsán a romániai társadalomban általában – így az egyházmegye területén élőkben is – egy emberibb világ megélésének, lehetőségének illúziója élt. Erről azonban sem a papságnak, sem a világiaknak nem volt kialakult elképzelése, talán a nyugat-európai fejlődés félévszázaddal korábbi múltjának képe lebegett előttük. Az első hónapokban nem is vehették észre, hogy a politikai változások folyamán gyakorlatilag a korábbi vezető nomenklatúra helyett (javarészt) az egykori második vonalbeliek léptek elő, központi szinten is, vidéken is, s a volt politikai rendőrség számottevő része is átmertődött az új (tevékenységében számos vonatkozásban az elődjére alapozó) Román Hírszerző Szolgálatba.

A jól szervezett, más rétegeknél tanultabb elemekkel rendelkező (régí) vezető réteg kezdeményező készsége révén a társadalomra rázúduló új társadalmi valóság, a kilencvenes évek második felétől mind erősebben érvényesülő (vad) kapitalizmus politikai (és közigazgatási) és gazdasági pozíciói jelentős mértékben a régi/új nomenklatúra kezében maradtak / kerültek, részben az amúgy is ott működő – dolgozó második vonalbeliek révén, másrészt a közben felnőtt, új nemzedékhez tartozó gyermekeik révén.

Az egyházmegye történetének a kommunista diktatúra alatti korszakában – a korszakbeli kommunikáció hiányosságai kapcsán – nem minden pap ismerte teljességében, hogy Dr. Czumbel Lajos ordinárius halála után az idős Szvoboda Ferenc miért nem vette át az egyházmegye vezetését és miért Sípos Ferenc helynökre ruházta át a kormányzást, illetőleg nem ismerték az ő szentszéki megerősítését, s ez lappangó sérelem gerjesztőjévé vált.³¹ Többen nem értették meg Sípos Ferenc ordinárius némely egyházkormányzási intézkedését sem, s a változásokat követően még a leváltására is gondoltak.³²

A Szentszék az 1989 decemberi változások előtt is készült már arra, hogy alkalmas időpontban az ordináriusok helyett felszentelt püspökökre bízva az egyházmegyék kormányzását,³³ ezért megbízottja már 1990. januárban végiglátogatta az erdélyi egyházmegyéket, meghallgatta az ordináriusok és a papság véleményét, és tájékozódott a püspökségre alkalmas személyekről.

30 Kivételt képzett országosan az újra elismert görög katolikus egyház és az ortodox egyház között az elkobzott templomok stb. kapcsán meginduló vita.

31 Azt sérelmezték, hogy miért nem Dr. Dobos János máramaroszi plébános, a néhai Dr. Scheffler János által megnevezett harmadik utódjelölt lett az ordinárius. Valószínűsíthető, hogy a lázadó csoport egyik-másik tagját személyes karriervágy is mozgatta.

32 Az egyházmegye vezetésével már korábban elégedetlenkedő papi csoport (a hirtelen bekövetkezett változások légkörében) az ordinárius leváltására (is) gondolt. Szándékuk, kezdeményezésük kivitelezése megrekedt, a szűk csoport elszigetelődött.

33 A Szentszék megbízottja, J. Bukovszki az 1989. évi változások előtt is többször járt Romániában.

Ezt követően a Szentszék gyorsan intézkedett, II. János Pál pápa március 14-i rendelkezésével visszaállította a korábban államilag megszüntetett püspökségeket és kinevezte a püspököket. A szatmári egyházmegye élére a Túrterebesen³⁴ született Reizer Pált máramarosszigeti plébánost³⁵ nevezte ki. Gyulafehérvári segédpüspök lett a szatmári egyházmegye és Jakubinyi György, nagyváradi püspök pedig a szatmári egyházmegye területéről (Csanálosról) származó, de a nagyváradi egyházmegye számára felszentelt Tempfli József.

Az egyház nem szokta megindokolni, illetőleg közölni, hogy a Szentszékét milyen szempontok és indokok vezették valamely személy püspökké kiválasztásakor, kinevezésekor.³⁶ Reizer Pál esetében is csak a személyiségéről a részegyházban róla ismert, tudott tényeket rögzíthetjük. Ismeretes az a vallásos faluközösség, és a mélyen vallásos többgyermekes család, amelybe beleszületett, amely nevelte, tudott volt korán jelentkező papi hivatása, amelynek alakítása, ápolása céljából a középiskolát a gyulafehérvári kántoriskolában végezte, ezt követően pedig felvételizett a Gyulafehérváron működő szemináriumba, elvégezte a teológiai főiskolát.³⁷

Pappá szentelését követően káplánként, majd a Zárdatemplom lelkészeként működött, ezzel párhuzamosan titkári beosztásban az ordinárius egyházmegyei irodájában, majd Máramarosszigeten plébánosként. Lelkeszi, lelkipásztori munkássága folyamán a hívek szívesen vettek részt a szentmiséin, a liturgikus cselekményeken, szentbeszédeit, tanításait figyelemmel hallgatták, a közösség minél több tagjával közvetlen, személyes kapcsolat kialakítására törekedett. Szívesen orgonált. Hitoktatói munkája mellett támogatta a hittanos lányok énekes-gitáros közreműködését a szentmisén. Személyesen mutatta meg a hittanos lányoknak az idősök otthonában a Zárda hívőinek közösségéből idős korukra oda került öregeket, akiket aztán a lányok az ő indítványozására kezdtek rendszeresen látogatni.

Irodai munkája révén közvetlen kapcsolatba került az egyházmegye minden papjával, értékelték szívélyes magatartását.

Reizer Pált 1990. május 1-jén Francesco Colasuono érsek, bukaresti apostoli nuncius szentelte püspökké. Társszentelői: Jakubinyi György gyulafehérvári segédpüspök és Tempfli József nagyváradi püspök.

Szenteléskor, a püspökké szentelését követő beszédében (és körlevelében) arról szólt, hogy a változást követő időszak, a jelen nehézségei, a megoldandó feladatok, a politikai harcok kísértetiesen hasonlítanak a múltra.

Az egyházmegye területén élők gondoljai, a katolikusoké, a magyaroké, a többségi (román) lakosság gondoljai azonosak, mindannyiuknak meg kell kapniuk mindazokat az erkölcsi és szellemi értékeket, amelyektől elzárták őket. Ezért kérte mindenkitől, hogy tegyenek félre minden egyéb érdeket, sérelmet, munkálkodjanak együtt teljes erővel,

34 Szülőfalujáról a mellékletben olvashatunk.

35 Részletesebb életrajza a mellékletben.

36 Az egyház helyzetét a volt kommunista diktatúrákból szabadult országokban tanulmányozó nemzetközi kutatócsoport (teológusok) megállapítása az, hogy minden országban (általában) olyan személyeket választottak, akik Mária-tisztelők, jó plébánosok, az elnyomás idején is hűségesek voltak; ezek voltak az elsődleges szempontok, kevésbé a tudományos képzettség.

37 A teológián 1961–1967 között tanárai voltak: Dr. Nemecesek János, rektor, dogmatika, Dr. Traján Károly, erkölcsstan, Faragó Ferenc, biblikus, Dr. Kuncz József, Sturek Emil, Jäger Péter (filozófia). Márton Áron püspök szentelte pappá 1967. április 2-án.

nagy lelkesedéssel a közös ügyért, az egyházmegye, a hívek, népünk, nemzetünk ügyéért.

Ugyanakkor szólt a külföldre távozott papokhoz is, üzenetében azt kérte, hogy jöjjenek haza, mert itt a helyük, ide köti őket az esküjük. Ennek a népnek, mondta, amelyet olyan sokan bántanak, amelyet olyan sokan cserben hagytak, most becsületes, szorgos, áldozatos papi egyéniségekre van szüksége.³⁸

Reizer Pál tudatában volt küldetése nagysága, súlya, felelőssége minden nehézségnek és terhének, ismerte a maga emberi képességeit, felmérte, hogy ezek eltörpülnek a feladat és a követelmények nagysága mellett, ezért természetes volt, hogy sokat gondolkodott, vívódott ezeken a kérdéseken.

Eszébe jutott az, amit XXIII. János pápa mondott el újságíróknak azokról a vívódásokról, amelyeket pápává választása után ő átélt. A pápa akkor egy álmatlan éjszakáján feltette magának a kérdést:

– Mondd, János, végül is ki fogja vezetni az Egyházat, te vagy a Szentlélek?

– Természetesen a Szentlélek – válaszolta.

– No, akkor fordulj be és aludj nyugodtan.

Ez jutott az ő eszébe is, mondta az új püspök, így mer szembenézni feladata szinte legyőzhetetlen nehézségeivel, buktatóival.

Nehéz feladat várt az egyházmegye új püspökére, hiszen újjá kellett szerveznie az egyházmegyét, el kellett indítania a II. Vatikáni Zsinat alapján és szellemében megújításnak indult világegyháztól elzárt részegyház szellemi, lelki felzárkóztatását, kibontakoztatása folyamatát, számos konkrét szellemi, lelki és anyagi teendő ügyintézését kellett elvégeznie, s meg kellett fogalmaznia a közvetlen és a távolabbi célokat.

Mind ezt annak a Reizer Pálnak kellett elvégeznie, megoldania, aki gyermek- és ifjúkorát, tanulmányait, lelkeszi működése két évtizedét, élete 47 évét a kommunista diktatúra idején élte le.³⁹

III. AZ EGYHÁZMEGYE SZERVEZÉSE-KORMÁNYZÁSA KÉRDÉSEI

A püspökség központi szervezete; egyházmegyei bizottságok-testületek.

Az egyházmegye területi-szerkezeti kérdései. Egyházmegyeközi kapcsolatok

A püspök az egyházmegye kerületeinek, az esperességeknek a beosztását az 1990-ben bekövetkezett hivatalos elismerés után korábbi szerkezetében változatlanul hagyta: két főesperesség, a Székesegyházi Főesperesség (ehhez tartozik a Szatmári-, az Ugocsai-, és az Erdői esperesi kerület és a Nagykárolyi II. esperesi kerület), a Máramarosi Főesperesség (hozzá tartozik a Nagybányai- és a Máramarosszigeti esperesi kerület).

Az esperességek szerkezetében viszont szükségessé vált plébániák, leányegyházak (filiák) átszervezése, ugyanis ezt igényelte a lakosság fogyása, a hívek megváltozott száma.

a) Több plébánia még a változások előtt annyira elnéptelenedett, hogy meg kellett őket szüntetni, filiává lettek, a szatmári esperesi kerületben: Szinfaľu (1987-től; Szat-

³⁸ Beiktatásakor mondott beszéde a püspöki levéltárban elhelyezett Historia Domus-ban található.

³⁹ Életútja állomásait – tömören – a Mellékletben közöljük.

márnémetiből látják el), Krasznasándorfalu,⁴⁰ oldallagosan ellátott maradt (Nagymadarász, 1985-től), leányegyházzá vált az erdői esperesi kerületet még két plébániája Nagyszokond (1990-től), Szakas (1997-től; Krasznabéltekről látják el őket).

Az Ugocsai esperesi kerületben filia, Kökényesdről oldallagosan ellátott lett Nagytarna (1994),⁴¹ a Máramarosszigeti esperesi kerületben Nagybocksó (1991) és Hosszúmező (1991) vált Máramarossziget filiájává.

A Nagybányai esperesi kerületben Barlafalu plébániája elnéptelenedett, előbb filia, majd megszűnt, szórvány lett. Ebben az esperesi kerületben Máramarossziget leányegyházában, Felsőkohón bevezették a román szertartási nyelvet, hogy a leányegyház fel ne számolódjék.⁴²

b) A püspök új plébániákat⁴³ is létesített: Szatmárnémetiben a Szentlélek plébániát (1995), Nagykárolyban a Fatimai Szűz Mária plébániát (1996), (A Fatimai Világapostoltság romániai központja lett, temploma pedig egyházmegyei kegytemplommá), Nagybányán a Szent József plébániát (1999). Az új területi felosztás szempontja az volt, hogy a templomot (s a plébániát) oda kell vinni, ahol a hívek vannak, gyakorlatilag ez mind-egyik városban az utóbbi évtized(ek)ben épített betonrengetegeket jelentette.

A Szatmári Római Katolikus Püspökség területe kisebb, mint az állami közigazgatás két megyéje, Szatmár és Máramaros, amelyeknek területén található, ugyanis Szatmár megye néhány községe egyházjogilag a Nagyvárad Római Katolikus Püspökséghez tartozik, Máramaros megye több községe pedig a Gyulafehérvári Főegyházmegyéhez. (Ugyanakkor egyházjogilag a szatmári egyházmegyéhez tartozik egy Bihar megyei község.⁴⁴)

Az egyházmegye területén élő lakosság egésze (nyilvánvalóan a római katolikusok is) az 1990-es évektől folyamatosan csökkent, szemléltetésül az 1992. és a 2002. év eleji népszámlálás adatait közöljük.⁴⁵

A terület:	Év	A teljes lakosság:		Ebből római katolikus:	A római katolikusok aránya	Megjegyzés
a) Plébániák és filiák	1992	627 061		114 903	18,32 %	
	2002	515 880		89 986	17,44 %	- 0,88 %
Fogyás:		111 181	17,73 %	25 917	23,32 %	
b) Szórványok	1992	283935		2 732	0,96 %	
	2002	226 795		1 840	0,81 %	- 0,15 %
Fogyás:		57 140	20,12 %	4 572	0,88 %	
c) Együtt (a+b)	1992	910 996		117 635	12,91 %	
	2002	742 675		91 826	12,36 %	
Fogyás:		168 321	18,47 %	25 809	21,94 %	

40 Szórvány lett.

41 Lelkészi ellátása újabb (a vizsgált időszak után már) Halmiból történik.

42 Vö.: *A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa*: 245.

43 Magától értetődően plébániatemplomot is építettek.

44 Érkörtvélyes

45 Mindkét állami közigazgatási megyéből csak a római katolikus egyházmegyéhez tartozó helységekre vonatkozó adatokat közöljük!

Megállapítható tehát, hogy egy évtized alatt az egész tájegység lakossága számottevően (18,47 %) csökkent, de a római katolikus hívek csökkenésének részaránya az átlagosnál jóval nagyobb volt (21,94 %).

A katolikus hívek csökkenése a népesség egészéhez viszonyítva a plébániák és leányegyházak területén az összlakosság csökkenésénél (17,73 %) jóval nagyobb (23,32 %).

A püspökség központi szervezete kialakítására és a hívek ellátására 1990-ben 60 felszentelt pap állt az új püspök rendelkezésére, e papság átlagos életkora pedig 50,2 év volt.⁴⁶

A püspöki irodában három lelkész kapott beosztást: a helynök, az irodaigazgató és a püspöki titkár. Mind kezdetben, mind az egész következő évtizedben az emberhiány következtében az egyes személyek párhuzamosan több feladatkört, megbízást is kaptak, ez megnehezítette az egyes feladatkörök optimális szintű teljesítését, mindenképp túlterhelést jelentett.⁴⁷

Az egyházmegye pénzügyi-gazdasági ügyeinek, a könyvelési, műszaki-technikai ügyek intézésére a püspökség világiakat alkalmazott.⁴⁸

Az egyházmegye formálisan is törvényes működése céljából a megyés püspök megalakította a tanácsosok testületét, a papi szenátust (választott és kinevezett tagokból, valamint a szenátusi tagságot hivatalból megillető tisztségviselőkből).

Fokozatosan megalakultak (olykor azonban egyelőre csak formálisan) az egyházmegye különböző bizottságai: a gazdasági-, pasztorális (lelki gondozói)-, szemináriumi-, hivatásgondozó és katekétikai (hitoktatástani)-, liturgikus-, egyházzenei és egyházművészeti bizottság.

Megalakult az egyházi bíróság (helynök, bírák, kötelékvédő, jegyző).

Az egyházmegyei zsinat meghirdetésekor (2002-ben) pedig megalakult a zsinati egyeztető bizottság.

A lelki gondozás céljából létesült a Világiak Irodája és az Ifjúsági Lelkészség, a Kórház- és Börtönlelkészség, az Egyházmegyei Szeretetszolgálat; székhelyük céljára és működésük helyéül megépült a Scheffler János Lelkipásztori Központ.

Az egyházmegyei főhatóság a papi hivatások gyarapodását remélte az 1991 őszén megindult középiskolától, az ún. Római Katolikus Szemináriumi Líceumtól, ugyanakkor a püspök fontosnak tartotta, hogy a teológiai tanulmányokat végző kispapok minél sokoldalúbban képzetek legyenek, ezért több kispapot küldött teológiai tanulmányok elvégzésére Rómába, Münchenbe, Freiburgba, Budapestre, Győrbe.⁴⁹ A külföldön (is)

46 A papok életkora 1990-ben: 25–29 év között: 4; 30–39: 21; 40–49: 16; 50–59: 5; 60–69: 5; 70-en felül: 9.

47 Amma Zoltán püspöki helynök Szatmárnémeti II. számú (lélekszámban is második nagyságú) plébániájának volt a plébános, ő volt az egyházmegyei bíróság elnöke is. Arday L. Attila az irodaigazgatói tisztség mellett a Zárdatemplom lelkésze és szatmári főesperes volt, feladata volt a hitoktatás megszervezése és ellenőrzése, az iskolaügyek rendezése.

48 A gazdasági-pénzügyi kérdések referense Haller Mária, könyvelő Pallai Béla (görög katolikus lelkész), műszaki-technikai referens Pallai Kristóf volt.

49 Rómában teológiai tanulmányokat folytatott Dánku Balázs (2 évet), Ilyés Csaba, Kinczel István, Luczás Antal, Magász Jenő, Vönház Zoltán, Budapesten Bíró Norbert, Czier István, Dánku Balázs (1 évet), Egeli Ferenc, Pap Zoltán (3 évet), Szatmári Sándor, Veres Attila (VI. éven); Győrben Fromherz Attila (1 évet), Németországban, Freiburgban Solomayer Sándor; felszentelt papokat küldött licenciátus (Magász Jenő, Tempfli Imre), illetőleg doktorátus megszerzése céljából, Budapestre (Tempfli

tanulóktól azt várta, hogy az egyházmegye új típusú, a mai világ kérdéseire hiteles választ adni tudó, az egyháznak radikálisan elkötelezett lelkészekkel fog gyarapodni.

Az 1944–1989 közötti öt évtizedben az egyházmegyében 84 papi hivatás volt, az 1990–2001 közötti évtizedben 24.⁵⁰ Ugyanebben az évtizedben az egyházmegyében 25 pap halt meg. (A papi hivatások adatai a világi papokra vonatkoznak, nem számítottuk közéjük a szerzeteseket. Az 1944-et követő öt évtizedben az egyházmegyében hárman lettek szerzetesek (egy jezsuita, két ferences), az 1990-es években ketten jelentkeztek a jezsuita rendbe, négyen a szaléziánus⁵¹ s egy a cisztercita rendbe.)

Elgondolkodtató jelenség, hogy az egyházmegyes papi szolgálatot választók közül ebben az időszakban négyen más (külföldi, magyarországi) egyházmegyékbe jelentkeztek.

Az egyházmegye papságának létszámában a vizsgált 12 év összességében csekély növekedés állapítható meg, ugyanis számuk (az időszak végén) 65, közülük azonban nyugdíjas 7, tehát aktív működőképes 58, a papnövendékek száma pedig 18.

Az 58 aktív lelkész közül azonban három más egyházmegyében működött,⁵² egy pedig külföldi teológiai-doktori tanulmányokat folytatott. Ugyanakkor a létszámot növelte egy, Erdélyből átvett lelkész.⁵³

Reizer Pál püspökké szentelésekor elhangzott kérése, az egyházmegye külföldön élő papjaihoz intézett hívó szava – térjenek haza, nagy szükség van rájuk – pusztába kiáltott szó maradt, egyikük sem tért haza, sőt számuk 12-re növekedett, külföldre távozott ugyanis egy 1990 előtt szentelt plébános, s elhagyta az egyházmegyét két, ebben az évtizedben szentelt fiatal lelkész is.⁵⁴

Az 1990 – 2002 közötti időszakban férfi szerzetesrend nem működött az egyházmegye területén, idős nyugdíjasként (egy ideig) kisegítőként besegített egy-egy szalézi, illetőleg piarista szerzetes, valamint két ferences szerzetes, akik a szerzetesrendek feloszlását (1949) követően egyházmegyei szolgálatba léptek.⁵⁵ Az egyházmegye területén működött egy jezsuita szerzetes is, aki azonban hivatalos kapcsolatot a nagybányai görög katolikus püspökséggel tartott.⁵⁶

Imre), Münchenbe (Hankovszky Ferenc és Vik János) – Holczinger Ferenc Rómában tanult, majd jezsuita lett..

50 Egy közülük más, külföldi egyházmegyébe jelentkezett.

51 Az 1944 után jezsuita szerzetesnek jelentkezett Pászti Mihály, ferencesnek Nagy István (Tarziciusz) és Stelli József (Benedek) megmaradt a rendben. Az 1990-es években jelentkezettek közül egy maradt meg a jezsuita rendben, egy pedig világi pap lett.

52 Kárpátalján, Gyulafehérváron, Németországban (Kirche in Not), illetőleg Münchenben

53 Dr. Ágoston Ferenc.

54 Ilk Antal (szentelése: 1977, Ausztriába távozott: 1998-ban), Papp Zoltán (szentelése 1996, Ausztriába távozott 1999-ben), Roznicsuk Wilhelm (szentelése 1996, távozása: 1999).

55 Belczay János szalézi, Uhár József piarista, Farkas Domokos P. Bonaventúra és Szabó Lajos P. Dömjén OFM, áldozópapok és Horvát Ágoston irgalmas rendi szerzetes.

56 Jean Magnon S.J. szinte kizárólagosan román utcagyerekekkel foglalkozott, a római katolikus püspökséggel – valószínűleg nyelvi, nemzetiségi indíttatás befolyására – hivatalos egyházi kapcsolatot nem tartott.

A papság számbeli gyarapodása / fogyása 1990 – től 2002. április 18-ig.

Év	Felszentelt	Meghalt	Külföldre távozott	Máshonnét Szatmárra jött	Felmentését kérte
1990		3			
1991	1	2			1
1992	1	1			
1993	2	3	1		1
1994	1	1			
1995	2	2			
1996	3	3			
1997	3	1			
1998	1	4			
1999	1	2	2		
2000		2			
2001	5			2	
2002.04.18.		2			

A Szatmári Irgalmas Nővérek kongregációja ismét megkezdte működését, a vissza nem kapott rendházuk helyett létszámuknak megfelelően kisebbet, újat építettek. Mindössze négy fiatal jelentkezett a noviciátusba s tette le később a szerzetesi fogadalmat.

A trianoni döntés után a szatmári egyházmegye 1920-ban Csehszlovákiába került része (1945 után a Szovjetunióhoz, Ukrajnához tartozott) viszont 1990-ben (egyházjogi- lag) még mindig a szatmári egyházmegyéhez tartozott. Ezért Reizer Pál megyés püspök 1990. decemberében meglátogatta az egyházmegye Kárpátalján maradt részeit, hogy tájékozdjék a helyzetéről, állapotáról. Csáti József ordináriussal, a papsággal és a szerzetesekkel való találkozásakor megtudta: a 45 plébániát 14 papnak kell ellátnia. Látogatásakor segítséget (is) ígért, kölcsönöz egy plébánost, aki – időlegesen – elláthatja valamelyik plébánia (s leányegyházai) lelki gondozását.⁵⁷

Az egykori szatmári egyházmegye Kárpátalján található részének, plébániái egyházzogi helyzetének végleges megoldása gyakorlatilag szinte egybeesik egyházmegyénk megújulása első időszakának korszakhatárával.⁵⁸

A Szatmári Római Katolikus Püspökség egyház szervezetiesen a Kárpáton túli, román nyelvű érseki tartomány fennhatósága alá tartozik. A romániai püspökök „ad limina” látogatásán – 1991-ben – Reizer Pál megyés püspök – a nagyváradi és a temesvári püspökkel együtt – kérte a Szentszék, hogy emelje érseki rangra a gyulafehérvári püspökséget, s az Erdély területén levő egyházmegyéket ennek rendelje alá. A Szent-

⁵⁷ Baumann Ferencet kölcsönözte, később felváltotta Schönberger Ferenc.

⁵⁸ A Szentszék a kárpátaljai részeket Kárpátaljai Adminisztratúra rangra emelte, 2002. áprilisában pedig megalapította a Munkácsi Római Katolikus Püspökséget.

szék a kérelem felét teljesítette, a gyulafehérvári püspökség megkapta az érseki egyházmegye rangot, viszont a szatmári egyházmegye (is) továbbra a bukaresti érseki tartomány fennhatósága alatt maradt.⁵⁹

Az egyházmegye kormányzása kapcsán a megyés püspökre számos, az egyházmegye területén kívüli kötelezettség is hárult. Püspökké szentelése után kapcsolatot kellett teremtenie és tartania a többi romániai (római- és görög katolikus) egyházmegyékkel, ezt szolgálták az évente kétszer megtartott püspökkari konferenciák,⁶⁰ a nunciatúrán tartott megbeszélések.⁶¹ A történeti kapcsolataik és területi szomszédságuk / közelségük kapcsán a püspök és a papság elsősorban az erdélyi, főként a szomszédos gyulafehérvári és nagyváradai püspökökkel és papsággal volt kapcsolatban.

A püspöknek az ökuménia szellemében ápolnia kellett a kapcsolatot Erdély többi keresztény egyházával is, ezt szolgálták a történelmi egyházak püspökeinek találkozói is.⁶²

A kommunista diktatúra éveiben betiltott görög katolikus egyház számos híve és sok papja elutasította az ortodoxiába való beolvasztást, nagyon sok hívő a római katolikus liturgiákon vett részt, a katolikus egyházhoz hű maradt, a titokban miséző görög katolikus papokat⁶³ a katolikus egyház (plébánosain keresztül) miseintenciókkal is támogatta. Az 1990-es évek után a román görög katolikus klérus az ortodoxok nacionalista szellemű támadásai hatására tartózkodó magatartásúvá vált.⁶⁴ A római katolikus egyház (benne a szatmári egyházmegye) és a Rómával egyesült román görög katolikus egyház (benne a nagybányai székhelyű máramarosi egyházmegye) kapcsolata (is) tartósan megjelenő (elvi) problémává érlelődik, a kapcsolatok értékelésének, újragondolásának szükségessége az elkövetkező időszakban is folyamatosan jelentkező probléma lesz.⁶⁵ A román görög katolikus egyházzal kapcsolatosan teológusok és vallásszociológusok is megfogalmazták, hogy az a tisztázandó kérdés, hogy papjai számára mi a meghatározó, a papi identitástudat és érzelmileg a keleti rítus és hagyomány és a vallásosság nemzetközpontú értelmezése, vagy inkább a nyugat-európai kötődésre törekvés, az egyetemes katolikus egyházba való tartozás. Változatlanul jó a kapcsolat a magyar görög katolikusok egyházközségeivel.

Az egyházmegye püspökének az egyház egységét szolgáló tapasztalatcserecéljából a világegyház más tájain működő püspökökkel való személyes találkozásokra, megbeszélésekre is el kellett utaznia.⁶⁶ Így létesített testvéregyházmegyei kapcsolatot az innsbrucki (Ausztria) egyházmegyével, kapcsolatot épített ki a kölni (Németország) egyház-

59 A szatmári és a nagyváradai püspökség bukaresti alárendeltségű maradt, a temesvári püspökség Rómának közvetlenül alárendeltté lett.

60 A romániai püspökkari konferencia alakuló ülése 1991. I. 16-án volt.

61 Bukarest, 1991. dec. 30., 1992. nov. 5.

62 Kolozsvár, 1990. szept. 25., 1991. ápr. 3., stb.

63 Román vagy magyar görög katolikus egyházakat egyaránt.

64 A román görög katolikus egyház hivatalos neve: Rómával Egyesült Román Görög Katolikus Egyház, szellemiségében erőteljesen hangsúlyozott a nemzeti jelleg. A Román Ortodox Egyház gyakorlatilag államvallás, a Habsburg Birodalomban létrejött román görög katolikus egyházat az ortodoxok nemzetárulónak minősítik, magyarpártinak mondják.

65 A szatmári római katolikus egyházmegye területén 8, a Máramarosi Román Görög Katolikus Püspökséghez, és egy, a Nagyváradai Román Görög Katolikus Püspökséghez tartozó magyar szertartási nyelvű, tekintélyes lélekszámú egyházközség (több leányegyházzal) működik.

66 Meglátogatta az Erdéllyel szomszédos, illetőleg egykor kapcsolatban állott magyarországi püspökségeket (püspököket), Eger, Esztergom, Vác, Szeged (1990. aug. 20).

megyével. Külföldi utakra, konferenciákra,⁶⁷ közéleti-politikai személyiségekkel való találkozókra⁶⁸ is el kellett mennie.

Lelki megerősödéséül szolgáltak a magyar püspökök számára (külföldön) szervezett lelki gyakorlatok.⁶⁹

Reizer Pál püspök kapcsolatba került a fokoláré mozgalommal, tagja lett a mozgalom papi ágának, részt vett ennek római találkozóin,⁷⁰ és szorgalmazta a mozgalom romániai / erdélyi elterjedését.

IV. A PAPSÁG ÉS A HÍVŐK LELKI ÉLETE ÉS ÁPOLÁSA

A) A papság lelki élete

1. Reizer Pál megyés püspök az egyházmegye híveinek lelki gondozását az egyházmegye papságával együtt, a kollegialitás szellemében akarta végezni. Ennek kialakítása érdekében szükségesnek tartotta a papság lelki életének ápolását, folyamatos önképzését. Úgy látta, hogy mindehhez fel kell használni a cselekvőképes hagyományokat, tapasztalatokat, s szükség van a jelen világában való eligazodásra. Azt is tudta, hogy mindez máról holnapra nem megoldható.

2. Mindenekelőtt már 1990 októberétől felelevenítette az egyházmegye régi (a kommunista korszakban csak nagyon visszafogottan élő) szokását, a havonta kis csoportokban szervezett papi rekollekciót. Kérte az eddig távolmaradókat, hogy vegyenek részt a papság lelki egységét is megőrizni kívánó, tájékozódásukat is szolgáló találkozókön. A havi lelki napot 1995-től esperesi kerületenként a hónap első szerdáján tartják, minden alkalommal más plébánián. A lelkészek döntő többsége rendszeresen részt vesz a lelki napokon.

3. Az egyházmegyében több alkalommal is papi lelkigyakorlatokat szerveztek, megtartásukra a világi papság lelki gondozásában tapasztalt jezsuita atyákat (P. Godó Mihály, P. Nemeshegyi Péter⁷¹) hívott meg.

4. A papság lelki életének ápolása céljából hasznosnak gondolta, ha a papság körében feleledne a papság apostoli szövetségének mozgalma, az Unio Apostolica Cleri-t (BURA 2003. 162), amelyet az 1952-ben börtönben meghalt dr. Scheffler János püspök mind a szatmári, mind a nagyváradi egyházmegyében egykor meghonosított⁷² azzal a

67 Bécs + Innsbrucki egyházmegye (1991. IV. 24, 25-26; Europaischer Hilfsfond, Bécs (1991. XI. 5-6), püspöki menedzser-konferencia (Ausztria, 1992. I. 19-23), Lengyelország (1992. V. 13-4), Róma, Európai Püspökkari Konferencia (1992. IX. 13-19), Kelet-Európai Püspökkari Konferencia, Varsó (1994. X. 13-16), Coşa Anton püspök beiktatása, Moldávia, Chişinău (200. I. 15).

68 1995. Budapest (A magyar püspökök találkozója Tabajdi Csabával és Horn Gyulával), Budapest, 1999. nov. 8. (A magyar püspökök találkozója Orbán Viktorral), Budapest, 2001. IV. 18. Megbeszélés az erdélyi magyar püspökökkel az Erdélyi Magyar Tudományegyetem és a Státustörvény kérdéseiről).

69 Leányfalu (1990. nov. 19-21, Németország, Köln, 1996. IV. 30. (Rekollekció a magyar püspökök számára), Magyarország, Leányfalu, 2001. okt. 22. (lelkigyakorlat).

70 Róma, 1993. II. 14-15, 1994. február 7-én.

71 P. Godó Mihály 1992. július 20 – 22 -án, P. Nemeshegyi Péter 1994. június 20- 22-én tartott lelkigyakorlatot.

72 Dr. Scheffler János annak idején az egyházmegyében terjesztett mozgalom szervezését dr. Bogdánffy Szilárdra bízta, 1947-től pedig egyházmegyei igazgatójául Rényi Ferencet nevezte ki.

célkitűzéssel, hogy elmélyítse, megvalósítsa a lelkipásztorok összefogását, kölcsönös segítségét, különösen a megfáradt vagy beteg paptestvérekét. A szövetség nem kívánt különleges embereket, arra törekedett azonban, hogy a plébánián végzett munka és a „lelkipásztori szeretet” megélése céljából a szövetség tagjai olyan életrendet alakítsanak ki, amelyből nem hiányzik a napi elmélkedés, a rövid lelki olvasmány, rózsafüzér, s néhány, a lelki életükhöz kapcsolódó cselekmény (havi gyónás, rekollekció, teológiai tanulmány).

Reizer Pál megyés püspök szerette volna, ha a kommunista hatalom egyházüldözése, a bebörtönzések idején lehetetlenné vált, megszűnt papi szövetség a szabályzatban megfogalmazott értékrendhez életvitelükben egyénileg továbbra is alkalmazkodók segítségével megújulna, s Pfeiffer Mátyás áldozópapot felkérte a megszervezésére. Kezdeményezése azonban elakadt, nem valósult meg.

5. A papok számára 1995-től megszervezték a havi lelki napot. Ezt esperesi kerületenként a hónap első szerdáján tartják, minden alkalommal más plébánián. A lelkészek többsége rendszeresen részt vesz a lelki napokon, időnként akadnak távol maradók is.

6. A papság lelki – szellemi képzését szolgálták az egyházmegyei papi gyűlések, amelyeken az előadók időszerű teológiai kérdésekkel is, a hívek lelki gondozásának időszerű kérdéseivel is foglalkoztak.⁷³ A papi gyűléseken a plébánosok, a segédlelkészek általában mind megjelentek.⁷⁴

7. A püspök észrevette a munkatársai (a lelkészek, segédlelkészek) közötti súrlódásokat. Megoldásukat személyes beszélgetések alkalmával, máskor közösségi találkozón kereste.⁷⁵ Figyelmesen hallgatta meg a problémákat, nem siette el a megoldásokat, esetenként csak napok múltán tért vissza a kérdésre.

8. Nem szerette, nem szívesen hallgatta, ha papjait bírálják, hibáikat emlegetik.⁷⁶ Ugyanakkor az ő ellene fordulóknak támadásait alázattal viselte, hűséges munkatársainál is jobban jutalmazta őket.⁷⁷

B) A hívek lelki életének ápolása

Az ember lelki élete szellemi tevékenység, ezt emberi mértékegységekkel nyilván nem mérhetjük. A hívek vallási életének, gyakorlatának bizonyos külső cselekményei, jelenségei viszont számokban is megállapíthatók, rögzíthetők, így az egyházmegye statisztikai adataiból megtudható, hogy évenként hányan részesültek a keresztség, a bérálás, a házasság szentségében, talán azt is meg lehetne állapítani, hogy az elhunytak közül haláluk körül hányan vették fel a betegek szentségét. Megközelítőleg azt is meg

73 A papi gyűlések tárgya: A pápa az egyházban (1991. IV. 22.), Az egyház szociális tanítása (VI. 17.) Scheffler János püspöki szolgálata és vértanúsága (X. 22.), Az „Unio Apostolica” (1992. V. 25.), A családok lelki gondozásának mai lehetőségei és sürgető feladatai (1994. II. 2.), Az egyházközségi szeretet-szolgálat (1999. okt.), A felnőttek bevezetése a keresztyén életbe (2000. IV. 8.).

74 Akadályoztatás: betegség, temetés.

75 Munkatársaival, kisebb csoportokkal kötetlen beszélgetéseket lehetővé tevő kirándulást szervezett, amely alkalmat nyújtott a nézeteltérések békés feloldására.

76 Még akkor sem, ha a lelkész úgy nyilatkozott, hogy „a püspök mondhat, amit akar, én meg úgy csinálom, ahogy nekem tetszik”.

77 Mind anyagilag, mind elismeréssel, kitüntetéssel.

lehetne tudni, hogy egy-egy évben hányan járultak szentáldozáshoz, semmiképp sem tudjuk megválaszolni viszont azt, hogy hányan járultak szentgyónáshoz.

Mindezek – a liturgia, a szentségek kiszolgáltatása – olyan cselekmények, jelenségek, amelyek az egyházmegyében élő hívek összességére vonatkoznak, s amelyeket – a püspökkel egységben – az őket lelkileg gondozó papság végez.

Mindenekelőtt azt kell róluk megállapítanunk, hogy az egyházmegyében a vizsgált időszakban működő egyházmegyei papságnak a plébániák különböző nagysága következtében egymástól számottevően eltérő hívő szolgálatát, ellátását kellett elvégeznie. Az egyházmegye városaiban⁷⁸ működő plébániák lélekszámuk⁷⁹ tekintetében is jelentősen különböznek. Négyezer hívőt nyilvántartó plébánia van Máramarosszigeten (ott egyedüli plébánia) és Nagybányán, három és félezer hívője van Szatmárnémetiben a székesegyházi plébániának. Ugyanakkor Szatmárnémetiben van még két 2500–3000 közötti hívőt számláló plébánia, Nagykárolyban egy közel 2300 és két 1800 hívőt meghaladó, s Nagybányán is még egy, 1800 hívőt nyilvántartó plébánia. Az egyházmegye két nagy városában a nagy lélekszámú plébániák mellett, velük párhuzamosan lényegesen kisebb plébániák is léteznek, Szatmárnémetiben a Szent Antal plébánia mindössze 461 hívőt számlál, Nagybányán pedig még három kisebb plébánia működik (430, 500, 709 hívővel). A püspökség székhelyén a román és a német anyanyelvű hívek lelki gondozását (a székesegyházi plébánia keretében) egy-egy lelkész végzi.⁸⁰

Az egyházközségeken nyilvántartott katolikusok és az egyház közötti kapcsolat egyik megnyilvánulása a templomba járás.

A kommunista diktatúra vallásellenes világából, a tiltottság és /vagy megtűrtség állapotából kiszabaduló társadalomban az új korszak első hónapjaiban számottevően megnőtt a templomban megjelenő hívek száma, szinte divatos lett az egyházi szertartásokon való részvétel (is). Valamelyest növekedett a templomba járó férfiak száma is. Az első hónapok lendülete az évek múlásával a társadalomba nyugatról behatoló gazdasági verseny és az érdek- és pénzorientált világ önző szelleme hatására folyamatosan lanyhult.

A szentmiséken való részvételre vonatkozóan a plébánosok megállapításai eléggé általánosak, megállapításuk szerint a szentmisére rendszeresen járók főként nők és gyermekek. Az egyházmegyében 2002-ben végzett felmérés szerint is a szatmári egyházmegye számottevően a nők és gyermekek egyháza, együttes jelenlétük a két nagyobb városban 63 %, Máramarosszigeten és Nagykárolyban a templomba járók 67 százaléka. A vidéki plébániákon a máramaroszigeti esperességben ennél magasabb (70,9

78 Szatmárnémeti, Nagybánya, Nagykároly, Máramarossziget. (Erdődöt és Sárközújlatot ebben az időszokban még nem nyilvánították városnak, az ehhez szükséges lélekszámot csak később, szomszédos falvak közigazgatásilag hozzájuk csatolása révén azóta oldották meg.)

79 A plébánosok 1991–2000 közötti évi statisztikai jelentései annyira eltérő, évenként egymásnak ellentmondó (gyakran túlzó) számadatokat tartalmaznak, hogy ezeket nem vehetjük alapul. A 2002-es állami népszámlálás adatai minden esetben több, magukat római katolikusnak valló személyt tartanak nyilván, mint az ugyanabban az évben készült egyházi nyilvántartás. Ez kitűnik az egyházmegyei zsinatok készült, a jubileumi Sematizmus statisztikai adatok fejezetében közölt táblázatokból. Viszonyítási alapul ezért jelen esetben a jubileumi Sematizmusban az egyes plébániák bemutatásakor közölt hívők számadatát vesszük viszonyítási alapul.

80 A Kálvária templomban tartanak román, illetőleg német nyelvű szentmisét. A román anyanyelvű közösség létszáma 2002-ben megközelítőleg 550–600, a német nyelvűeké mintegy 320.

%), Erdőd vidékén és Felsőbányán a nagyobb városokéhoz közeli, Szinérváralján arányuk ennél kisebb 59,9 %), az ugoccai esperesi kerületben viszont kiegyensúlyozottabb (55,1).

Érdekes azonban áttekintenünk a zsinati munkálatok során végzett, a templomba járók korosztályait is számba vevő felmérés eredményeit:

Városon	Lélekszám 18 évesig	A katolikusok számához viszonyítva (%)		Lélekszám 19–59 évesig	A katolikusok számához viszonyítva (%)		Lélekszám 60 év felett	A katolikusok számához viszonyítva (%)	
		állami adat- hoz	egyházi adat- hoz		állami adat- hoz	egyházi adat- hoz		állami adat- hoz	egyházi adat- hoz
Szatmárnémeti	1421	6,18	14,21	3525	15,0	34,0	1604	28,0	16,0
Nagybánya	407	3,20	4,56	1248	9,82	13,48	899	7,25	7,40
Nagykároly	340	4,14	5,72	1003	12,2	16,88	551	6,72	9,27
Máramarossziget	220	4,05	5,36	656	12,10	16,0	391	7,21	9,53
Városi átlag:	2388	4,32	5,95	6432	11,76	16,04	3445	6,29	8,59
Vidék									
Szatmár vidéke	450	8,77	10,26	676	13,06	15,42	1126	20,56	25,09

Táblázatunkból az állapítható meg, hogy a templomba járó városiakok számottevőbb része a felnőttek (20 és 60 év közötti) korosztályába tartozik. Arányuk Szatmárnémetiben (az egyházi nyilvántartás adatainak lélekszámához viszonyítjuk) 34,0 %, a ma Máramaros (közigazgatási) megyéhez tartozó Nagybányán csak 13,48 %, (százötven százalékos eltérés), az egyházmegye másik két városában gyakorlatilag az egyházmegyei átlag szintjén szinte egyenlő (16,88 – 16,0).

A hatvan éven felüliek templomba járási aránya a két nagyváros esetében is jelentős eltérést mutat, de a különbség csaknem száz százalékos, a másik két városban valamennyivel jobb az egyházmegyei átlagnál.

A vidéki plébániák helyzetét a szatmári esperesi kerület adataival szemléltetjük (a többi tájegységé lényegében hasonló, esetenként valamivel jobb arányú). A szembetűnő jelenség az, hogy a fiatal korosztály templomba járási aránya majdnem kétszerese a városban lakó fiatalokénak, a 19–59 közötti életkorúaké lényegében azonos a városban lakó hasonló életkorúakéval, míg a 60 éven felüliek aránya viszont háromszorosa az azonos korosztályú városban lakó hívekének.

A hívekkel való foglalkozás lehetőségeire és mértékére a nagy lélekszámú és a kisebb lélekszámú plébániák (2002. évi) néhány statisztikai adatának összehasonlítása alapján utalunk:

Plébánia	Családok száma	Hívek száma	Keresztelések	Bérmálkozó	Első áldozó	Házasságkötés, < vegyes		Temetés	Ellátva	Szentáldozás
Szatmárnémeti I.	2345	4690	122	179	75	74	< 41	83	48	90100
Nagybánya I.	1580	3250	40	105	36	39	< 32	95	49	68000
Szatmárnémeti II.	1250	2800	35	3	31	40	< 13	71	40	37500
Sárközújlak	748	1640	22	0	29	21	< 9	31	18	18100
Túrterebes	735	2293	40	0	40	24	< 7	32	24	17000
Színerváralja	186	671	8	0	7	2	< 1	14	9	11500
Józsefháza	115	268	5	0	0	1	< 0	4	2	9500

Az adatok érzékeltetik, hogy a sokszínű városokban (és a nagyobb vidéki) plébániákon mennyivel több időráfordítás szükséges a hívők és problémáik megismerésére, mennyivel több időt igényel a szentségek kiszolgáltatása, illetőleg az ezekre való felkészítés. (Szatmárnémetiben a székesegyházi és Nagybányán a Szentháromság plébánián a plébánost segédlelkész segítette.)

A házasságkötések figyelmeztető jelensége a nagyon sok vegyes házasság.

A vegyes házasságok jelensége folyamatos, gyakorlatilag megállíthatatlan folyamat. Ezt az egyházmegye vizsgált időszaka hat évének adataival érzékeltetjük:

A vegyes házasságot kötők egy része azonos anyanyelvű, de nagyon sok a más nemzetiségűekkel és vallásúakkal kötött házasság.

A jelenség figyelmeztetés, az egyháznak idejében gondolkodnia kell több olyan kérdésen, amely a fentiek kapcsán néhány év múltán bizonyosan napirendre kerül. Konkrétan arról van szó, hogy a vegyes házasságok befolyásolhatják, valószínűleg befolyásolni is fogják sok katolikus fél vallásgyakorlását, gyermekeik megkeresztelését, jelentősen az anyanyelvét, később a hitoktatását. (Hangsúlyosan a nagybányai és a máramarosszigeti esperesi kerület plébániáit érintő jelenség.)

Az egyházközségek anyakönyvei nem tartják nyilván a válásokat, a plébánosok egy részükről hallomás útján értesül, néhány esetben pedig egy-egy elvált és új (egyházi) házasságot kötni akaró féltől.⁸¹

Társadalmunk egészében (az állami statisztikák alapján) a válások száma igen nagy, ebből eredően a széteső családok száma folyamatosan növekszik. Gyakorlatilag minden plébániai közösségben megjelenő jelenség, kezelése mindenütt azonos problémákat okoz. Ajánlatos volna, ha a plébániai közösségek az egyedül maradó (katolikus) féllel, és /vagy gyermekével való (lelki) kapcsolat ápolásának / megőrzésének módozataival foglalkoznának.

A szent kenet szentségének felvétele nélkül elhunytak száma kapcsán minden évben alkalmat kellene teremteni a szentség közösségi kiszolgáltatására és szorgalmazni kellene, hogy ilyenkor az idős korúak minél többen vegyék fel a szentséget, tudva, hogy a halált nem feltétlenül (látható és/vagy súlyos) betegség előzi meg.

A templomba járók számának az előzőekben említett időszakos megnövekedését tekinthetjük tömeglélektani mechanizmusnak, divatjelenségnek, ugyanakkor azonban az is kétségtelen, hogy a több évtizedes üldözés után sokakban fellángolt a hit, útkereső

egyénekben felébredt és erősödött a lelki – szellemi szemléletük, látásmódjuk tisztázásának igénye.

A Neokatekumenális Út híre még 1990-ben eljutott az egyházmegyébe, gyökeret vert, s még abban az évben az egyházhoz tartozás formáját keresőkől a székesegyházi plébánián a plébános támogatásával megalakult a Neokatekumenális Út első magyar nyelvű közössége. A csoport nem tekintette magát a plébániához kötött zárt csoportnak, többen csatlakoztak a többi plébánia hívei közül is. A neokatekumenális utat választók igénye az volt, hogy az evangélium formálja őket, erőt adjon. Kapcsolatot kerestek és teremtettek (majd tartottak) a mozgalom alakulásában, alakításában előttük járó katolikus közösségekkel, konkrétan a mozgalom külföldi, olasz és lengyel lelkipásztoraival is. A neokatekumenális utat járók az ősegyház utánzására törekedtek /törekcszenek, s bejárják az evangéliumban való elmélyedés lépcsőfokait. Az első két lépcsőfokot⁸² követi aztán két beavatás, a Hiszekegy,⁸³ illetve a Miatyánk átadása.⁸⁴ A neokatekumenális út harmadik fázisában arra törekednek, hogy tudják megkülönböztetni és teljesíteni Isten akaratát a történelemben.⁸⁵

A lelkeségi mozgalomban missziós papi hivatások is születtek,⁸⁶ akik teológiai tanulmányaik elvégzésére külföldre, a Neokatekumenális Út missziós szemináriumába⁸⁷ mentek.

Az első csoportot újabb magyar és román nyelvű csoportok megalakulása követte, ugyanis az első, majd az őket követő csoportokban az egyes lépcsőfokok megélése folyamán a missziós felelősség is érlelődött, a törekvés, hogy az evangélium eljusson a nem hívők közé is. Az egyes fokozatok végén a csoport tagjai – püspöki engedéllyel – elmentek a hívek közé is, beszéltek a mozgalomról, látható eredményeiről. Ez az eredmény – az egyének lelki életének alakulásán túl – a szegényekért, betegekért, mindenkiért érzett felelősség megnyilvánulásának jelenségeit is magába foglalta.

A hívek sokasága nem (vagy nem mindig) értette meg a neokatekumenális utat járókat, így ez feszültségeket is teremtett. A mozgalom – mint említettük – nem zárt csoport, így minden évben voltak a mozgalomhoz csatlakozók és mindig voltak lemaradók is. Az évtizedet meghaladó időszak végén Szatmárnémetiben közel kétszáz hívő tartozott a hat magyar és öt román nyelvű neokatekumenális utat járó csoporthoz.

A lelkeségi mozgalomban missziós papi hivatás is született,⁸⁸ aki teológiai tanulmányai elvégzésére külföldre, neokatekumenális központba ment.

2000-ben a neokatekumenális utat járó fiatalok nagy csoportja vett részt a mozgalom Izraelben tartott nemzetközi találkozóján, s a Szentatya által celebrált szentmisén is.

81 Az egyházmegyei bíróság elé került néhány házassági per kérdésével nem foglalkozunk. – Az elváltak egy része új házasságát más felekezetek szertartása szerint köti meg.

82 Mindkét szakasz két-két évig tart. A neokatekumenek megtanulják a biblikus nyelvezetet, arra törekcszenek, hogy megszabaduljanak az Istenről alkotott hamis elképzelésektől, másrészt hogy magukat olyan bűnösnek ismerjék meg, akinek szüksége van a megtérésre. A vizsgálódás második szakaszában próbára teszik magukat, hogy őszintén szándékuk-e Krisztus követése.

83 „A Szentírás és az Egyház hitének összefoglalása”, illetve megvallása a hívek előtt.

84 Az Egyház beavatja a neokatekumeneket a liturgikus és a szemlélődő imádságba, rendszeresen tanulmányozzák a „Miatyánk” egyes kéréseit és a Szűz Máriáról szóló témákat.

85 A hegyi beszéd részeit tanulmányozzák.

86 Strangó Péter, Nuszer Miklós.

87 Redemptoris Mater

88 A Redemptoris Mater (Róma) papnevelő intézetben tanult Szatmárnémetiből, Strangó Péter.

A lelkeségi mozgalom tagjai úgy látták, hogy – elsősorban a nagy lélekszámú plébániákon – a az egyházközségi lelki gondozás egy-egy területén plébános segítségére (is) lehet(né)nek, így a kereszteleési adatok (a családok feltérképezése) számbavételekor, a jegyesek oktatásában.

A hivatalosan meghirdetett vallásszabadság következményeképp az egyházmegyében még 1990-ben ismét (nyíltan) működni kezdett a több évtizedes hagyományú lelkeségi mozgalom, a Ferences Világi Rend. Az újraindulás évében a FVR-nek mintegy 80 tagja volt, Máramarosszigeten, Kaplonyban a Szent Antal plébánián és Szatmárnémetiben a Szent János és a Szentlélek plébánián, javarészt idősebb korosztálybeliek. A Máramarosszigeten 1993-ban indított Szent Ferenc Nyomdokain című lapjuk 1995-től országos jellegű lett, a rend kisközösségei közti kommunikációt szolgálta. Ugyanott 1998-tól saját székházuk is van. A megújulás évtizedének végére azonban a FVR az idős tagok elhalálozása folytán nagyon megfogyatkozott, megújhodása, fiatalosodása egyelőre várat magára.

Az egyház liturgiáján nagyobb arányban megjelenő, valamint a mindennapok kisebb – nagyobb karitatív feladataiban segítőkészebb nők összefogása céljából az egyházmegye papsága szorgalmazta, hogy a plébániai közösségekben megalakuljanak a katolikus nőszövetségek. Ezek céljaul hitbuzgalmi tevékenységük összefogását, vallási – lelki önképzésüket és az egyházközség keretében szervezett karitatív tevékenységeket jelölték meg. Az első nőszövetség – az Árpádházi Szent Erzsébet Katolikus Nőszövetség – 1991-ben alakult meg Szatmárnémetiben, ezt követően ugyanabban az évben alakult meg Nagykárolyban és négy nagyobb plébániáján, Erdődön, Lázáriban, Pusztadarácon és Sárközüjlakon, majd a következő évben még 16 plébánián. valamint Erdődön megalakult a Katolikus Cigány Nőszövetség is.⁸⁹

Működésük során a nőszövetségek bizonyosan eleget tesznek a liturgiához kapcsolódó szolgálatoknak, hitbuzgalmi tevékenységük kapcsán az (Örökös) Rózsafüzér Társulat működését szervezték, többen lelkeségi mozgalmakba kapcsolódtak be (Mária Légió), s általában bekapcsolódtak az egyházközség karitatív munkájába.

Az egyes nőszövetségek más-más módon és mértékben foglalkoztak tagjaik lelki-szellemi önképzésének lehetséges módjaival is. Megállapíthatjuk, hogy egy évtizednyi működésük folyamán megérlelődtek a nemzedéki gondok, az eltérő életkor, életállapot kapcsán jelentkező felfogásbeli, alkalmazkodásbeli különbségek. A nőszövetségek mindegyike máris szembesült (s a későbbiekben még érezhetőbben fog szembesülni) a fentebbi problémával, ugyanakkor ehhez kapcsolódóan az idősebb nemzedékekétől (egyre inkább) eltérő érdeklődési körű fiatalok bevonásának szükségességével és nehézségeivel.

A kommunista diktatúrák bukása után hazatelepült Nyugatról a katolikus értelmiségi mozgalom, a Pax Romana. Erdélyben 1992. szeptemberében alakult meg a Romániai Magyar Pax Romana – Keresztény Értelmiségi Mozgalom. Célját – alapszabályzatában – így fogalmazta meg: „A szervezet célja: Megteremteni a lehetőséget a Romániában élő keresztény magyar értelmiségiek országos szintű kommunikációjához; személyes és közösségi tanúságtétellel, tudományos, kulturális, közéleti és hivatásbeli munkával terjeszteni az Evangélium szellemét, valamint a keresztény tudatot és lelkeséget; törekedni a magyarság nemzeti identitásának megőrzésére és fejlesztésére;

89 Vö.: BURÁ 2003. 141.

elősegíteni a térségünkben élő nemzetek és nemzetiségek közötti megértést; előmozdítani a keresztények ökumenikus egységét, képviselni a romániai magyar katolikus világi értelmiséget nemzetközi fórumokon”.

Ennek ismeretében a püspök az 1993 őszén Illyefalván megszervezett tanulmányi napokra, s a mozgalomhoz való csatlakozás céljából az egyházmegyéből öt különböző foglalkozású értelmiségit küldött el, két lelkészt, két tanárt és egy orvost.

Az így megalakult szatmári helyi csoport ezt követően számos értelmiségit szólított meg, akik a tagcsoporthoz csatlakoztak, mások szimpatizánsként, pártoló tagként vettek részt a helyi csoport szellemi műhelyként működő munkájában. A műhelymunkát megnehezítette, hogy a tagok igen eltérő érdeklődési körű (főként humán érdeklődési körű) értelmiség csoportokat képviseltek. A változó (9–24) létszámú műhelymunka segítette az értelmiségi gondolkodás (és szerep) tisztázását, a kölcsönös tájékozódást, tájékoztatást, az értelmiségiek közös felelősségének a felismerését.

Szatmárnémetiben tanítónők és óvónők létrehozták a Keresztény Pedagógusok Önképző Körét, a változó (12–18) létszámú csoport rendszeres havi összejövetelén elméleti és lelki önképzésük kérdéseivel (is) foglalkoztak.⁹⁰ A homogén összetételű csoportot később a Romániai Magyar Pax Romanához kapcsolódott csoportnak nyilvánították.

A műhelymunkában az évtized végéig az egyik (alapító) lelkész mellett alkalmilag más lelkészek is részt vettek. Nem valósult meg azonban az értelmiségi mozgalom konkrét egyházi támogatása, nem készült el a kezdetektől szorgalmazott valós helyzetfelmérés, vagyis a térség (a szatmári egyházmegye) sajátosságainak (a többiekétől eltérő struktúráinak) számbavétele, értékelése.

A RMPR egyházmegyei csoportjának tevékenységét jelentősen befolyásolták az átfedések is, ugyanazok a személyek tevékenykedtek más (, esetenként több) munkakörben, lelkiségi csoportokban, konkrétan: az egyházi intézményeinkben (az oktatási intézményekben), a lelkiségi mozgalmakban; a közéletben. Megoldatlan volt / maradt a katolikus értelmiségiek közéleti jelenlétének, számarányának, valamint a helyi egyházközösséggel, a papsággal való kapcsolatának tudatos felmérése is.

A katolikus pedagógusok, a Hám János Líceumban tanító katolikus tanárok, illetőleg a katolikusnak minősített elemi osztályban működő tanítónők kérték a püspököt, hogy valakit bizzon meg az egyházmegye papjai közül, hogy lelki életük alakítása, szilárdítása érdekében tartson számukra kétnapos lelkigyakorlatot. A püspök egyetértett a kezdeményezéssel, de nem akadt szatmári egyházmegyés pap, aki vállalkozott volna a feladatra. A pedagógusok ezek után az erdélyi egyházmegyéből kértek fel lelki gyakorlatot tartó lelkészt.⁹¹ A lelki gyakorlaton (saját kezdeményezéséből) részt vett több, a katolikus liceumban tanító református tanár is.

Reizer Pál püspök pásztori feladatának érezte, hogy az egyházmegyében élt és működött, már a szentek közösségében található példaképet, közbenjárókat állítson hívei elé. A lehetséges boldoggá avatási eljárások tekintetében a kommunista világrendszer

90 A Keresztény Pedagógusok Önképző Körének tagjai tapasztalatszerzés céljából kapcsolatot kerestek a Székelyudvarhelyen működő katolikus pedagógusokkal, két napos tapasztalatszerzés céljából meglátogatták a debreceni Svetits Gimnáziumot is.

91 Kovács Sándor székelyudvarhelyi főesperes, akit az ottani pedagógusokkal tartott tapasztalatszerzési kapcsolaton már ismertek, szívesen elvállalta, de a szatmári püspök engedélyétől tette függővé, majd ennek birtokában megtartotta.

bukását követően a világegyházban (is) előtérbe kerültek azok, akiket a kommunizmus áldozataiként a hitükért bebörtönöztek, kivégeztek vagy vértelen vértanúságot szenvedtek, s a hitvallók.

Ilyen volt dr. Scheffler János, a szatmári egyházmegye püspöke, akit az állami hatóságok 1948-ban minden egyházi működéstől eltiltottak, majd Körösbányára kényszerlakhelyre internáltak,⁹² később pedig – minthogy nem akart az állam által tervezett romániai nemzeti katolikus egyház élére állni – koholt vádak alapján bebörtönöztek; a zsilávai (Jilava) börtönben halt meg.⁹³ Haláláról a papság (és a hívek szűkebb köre) is csak titokban mert beszélni, a püspököt valamennyien az egyház vértanújának tekintették.⁹⁴

Ezt ébren tartották és (titokban) terjesztették a vele egy időben bebörtönözött (majd kiszabadult) papok – Beliczay János, Sípos Ferenc, Tyukodi Mihály – és szerzetes nővérek – Both M. Klára, Marosán M. Leonárda, Ormódi M. Annuntiáta, Zagyva Miriám Agatha – is. Ez ösztönözte később Dr. Czumbel Lajos ordináriust is, hogy sírhelye megtalálására, illetőleg földi maradványainak hazahozatalára törekedjék.⁹⁵

Vértanúságának emléke az egyházmegye Magyarországon maradt részében is élt, halálára Fehérgyarmaton minden december elején szentmisével emlékeztek, s a 80-as évek közepén boldoggá avatása eljárást előmozdítandó (Debrecenben) kinyomtatják és terjesztették (s az egyházmegyébe Romániába is átjuttatták) a püspök képét, hátoldalán közbenjárását kérő imával.

Hasonlóképp vértanúnak tartották a püspök bebörtönözött titkárát, (a titokban püspökké szentelt) dr. Bogdánffy Szilárdot is, aki a nagyenyedi börtönben halt meg.⁹⁶

Az 1990 után megújuló szatmári egyházmegyeben immár szabadon emlékezhettek és emlékeztek a vértanúként tisztelt dr. Scheffler Jánosra. Adott volt tehát a boldoggá avatási eljárás megindításának – az egyház vonatkozó szabályzata szerint megkövetelt – feltétele, az, hogy emlékezete, Scheffler János esetében vértanúként való tisztelete éljen a hívők közösségében.

Reizer Pál püspök az eljárás megindításához szükségesnek látta a püspök életrajzának megírását, megjelentetését, terjesztését. A tervezett életrajz kinyomtatását (1991 januárjában) megbeszélte az ferencesek újvidéki kiadójával⁹⁷ és nyomdájával. Sípos Ferenc nyugalmazott ordinárius azonban, aki az egyházmegye püspökeivel foglalkozó kéziratában Scheffler János életútjával is foglalkozott, nem vállalkozott a munka megírására, elhárította. A püspök ekkor Bura László magyartanárt kérte meg a munka

92 Szatmárnémetiből 1950. május 23-án reggel vitték el.

93 Jilava, 1952. december 6-án.

94 Többekben már akkor megfogalmazódott a gondolat: a jövőben – ha valamikor hivatalosan is lehetséges lesz – el kell majd indítani boldoggá avatása eljárást. Erről tanúskonak számos papnak – Diczig Béla, Gellért Lőrinc, Körösi Károly, Magyar Bálint, Pakocs Károly, Rónai János, Scheffler Ferenc, Tillinger Ferenc és P. Vitéz Berard O.F.M. –, valamint két, Kálmádon élő a szatmári irgalmas nővérnek – Ilma és M. Alacoque – a rá vonatkozó adatok összegyűjtésére és feljegyzésére vonatkozó levelei.

95 Az ordináriusnak 1965-ben sikerült engedélyeztetnie az exhumálását és hazahozatalát. Hamvait Galambos Ferenc, a Székese gyház káplánja hozta haza, Rényi Ferenc káplántársával együtt ők helyezték el a Székese gyház kriptájába (BURA 1998.221-3).

96 Sirja ismeretlen, az enyedi börtön temetőjét felszántották. Ő a nagyváradai egyházmegye számára felszentelt pap volt, de a két egyesített egyházmegye titkáráként Szatmárnémetiben, a püspökségen dolgozott. Boldoggá avatása ügyét a nagyváradai egyházmegye püspöke, Tempfli József indította el.

97 Agape Kiadó

megírására. A (kisebb formátumú) könyv 1991. márciusában *Hűségesen, fáradhatatlanul Scheffler János szatmári megyéspüspök életútja* címmel jelent meg.⁹⁸

A vértanú püspök emlékének ébrentartása és terjesztése célját szolgálta Szabó János vikárius előadása – *Scheffler János püspök szolgálata és vértanúsága* – is az 1991. október 22-i papi gyűlésen, valamint a Székesegyházban megtartott szentmise és megemlékezés püspökké szentelése 50. évfordulóján, 1992. május 16-án.

(Az 1950-es évek elején bebörtönzött) Beliczay János atya említette Bura Lászlónak, hogy az egyik munkatáborban hallotta: Scheffler János halálakor cellatársa, Dan Mizrahy zsidó származású zeneszerző, (mindjárt halála után) a püspök emlékére egy Ave Mariát komponált. A bukaresti zsidó hitközség segítségével sikerült rátalálni a Bukarestben élő zeneszerzőre, aki a továbbiakban levelezés és személyes találkozás kapcsán értékes adatokkal szolgált a zsilávai cellában a püspökkel együtt eltöltött időről, leköttázta és elküldte az Ave Maria dallamát is.⁹⁹

A püspök 1993 elején úgy érezte, hogy (az eljárás anyagi részét is biztosító) felperes (Actor) minőségben az egyházmegye nevében hivatalosan is megkezdheti a boldoggá avatási ügy elindítása folyamatát. Körlevelében¹⁰⁰ arra kérte a plébánosokat, hogy küldjék be a püspökségre a plébániájuk irattárában található, Scheffler Jánossal kapcsolatos dokumentumokat, iratokat.¹⁰¹

Az eljáráshoz szükséges ügyintézőnek, a munka irányítására és a Róma felé összekötő szerepre felkérte és kinevezte P. Szőke János szaléziánus szerzetest, megalapította az Egyházmegyei Bíróságot, amelynek ő, a püspök volt az elnöke, a promotor iustitiae (az ügyésznek megfelelő beosztású tagja) Láng Pál kanonok, székesegyházi plébános, jegyzője (titkára) pedig Merlás Tibor lett.

Az egyházmegye főpásztora ezt követően kérte a Szentté Avatási Kongregáció engedélyét (Nihil Obstat¹⁰²) az eljáráshoz, ennek megérkezése után megkezdődhetett az Egyházmegyei Bíróság gyakorlati munkája. A sajtóban ismertették a boldoggá avatási eljárás megindításának a tényét és megkezdődött a tanúk (és szemtanúk) kihallgatása.

A főpásztor kijelölte még az eljáráshoz szükséges teológus (Amma Zoltán, Beliczay János) és történész (dr. Tempfli Imre,¹⁰³ dr. Bura László) szakértőket.

Az eljárás lényeges része volt, hogy össze kellett gyűjteni és meg kellett vizsgálni Scheffler János (akit ezentúl megilletett az Isten Szolgája megnevezés) összes írását (könyveit, tanulmányait, cikkeit, beszédeit, leveleit), és azokat is, amelyeket róla írtak.¹⁰⁴ Át kellett nézni az egyházmegyei levéltár és a plébániai levéltárak okiratait is.¹⁰⁵

98 Sikerült a kitűzött határidőre megírni és kinyomtatni, 1991. március 30-án megérkezett az újidéki nyomdából.

99 Dallamát orgonára Fejér Kálmán dolgozta át, ezt bemutatták a szatmárnémeti Székesegyházban.

100 1993. február 7.

101 Kérését csak kevesen teljesítették; kényelemszeretettel lehetne indokolni, hogy legalább a dokumentumok hiányát jelezték volna.

102 Nincsen semmi ellenvetése.

103 Külföldre, Königsteinba távozott, ezért nem vett részt a bizottság munkájában, munkakörét Amma Zoltán általános helynök vette át.

104 Ezekre vonatkozóan vö.: BURA 2003. 35–36, BURA 2004. 231–241, ill. 243–7.

105 Az eljáráshoz, az anyaggyűjtéshez az egyházmegye több papja egyénisége függvényében viszonyult. (Néhai) Áib Sándor írásba adta, hogy ő nem végez poros levéltári munkát, többen nem siettek a körlevélben megfogalmazott kérelemre válaszolni, de legalább a dokumentumok hiányát tudatni. Olyan is

A boldoggá avatása ügyét szolgálta a továbbiakban, hogy a püspökség kinyomtatta Isten Szolgája, Scheffler János képét, hátán a a közbenjárását kérő ima szövegével. Az egyházmegyei főhatóság kérte a híveket, hogy közöljék az imameghallgatásokat. Az évek folyamán aztán számos imameghallgatást jelző levél érkezett a püspökségre,¹⁰⁶ illetőleg a Vértanúink – Hitvallóink című folyóirathoz¹⁰⁷ az ügyintéző (P. Szőke János) címére is.

A boldoggá avatási per hivatalos elindítása 1994. december 8-án kezdődött,¹⁰⁸ az összegyűjtött és a szabályoknak megfelelően rendezett anyagot, az olasz nyelvre lefordított boldoggá avatási ügyiratcsomót¹⁰⁹ a püspök és az ügyintéző 1996. december 5-én Rómában hivatalosan átadta a Szentté Avatási Kongregációnak.¹¹⁰

A többlépcsős római eljárás során a Kongregáció szakemberei átnézték az iratokat és megállapították hitelességüket. Ezután egy előadó (Relator) az iratok alapján elkészítette az összefoglaló munkát, a Positio-t. Az olasz nyelven elkészült 550 oldalnyi Positio következtetése pozitív: elegendő bizonyíték a vértanúság tényéhez; az előadó szerint érett a boldoggá avatásra.

Az ezután következő vatikáni vizsgálat során a nyomdából kikerült (immár piros színű) Positio-t hét szakteológus vizsgálja meg és véleményezi, majd a véleményezett kötetet hét bíboros is átnézi és nyilatkozik az ügyben.¹¹¹

Scheffler János esetében tehát a Szentatya bármikor meghozhatja az elismerő vég-ső döntést.

Az eljárás dokumentumainak Rómában történt átadását követően számos eseményen foglalkoztak a személyiségével, alkotásaival, rendezvényeket szerveztek.

A Duna TV 1997. február 26-án Szatmárnémetiben anyagot gyűjtött a TV Tanúságtévők sorozatában róla szóló adáshoz. (Ezt ismételtén vetítették.)

Paul Orza bukaresti filmrendező filmet készített az egyházmegyéről, ebben kiemelten foglalkozott dr. Scheffler Jánossal.¹¹²

akadt, aki az anyaggyűjtés szorgalmazása kapcsán úgy vélekedett, hogy miért kell sietni, hisz az egyház a boldoggá avatással sokszor évszázadokat is vár.

106 Két olyan eset is van, amely az orvosok szakvéleménye szerint különleges gyógyulás, mindenképpen imameghallgatás.

107 A Budapesten negyedévenként megjelenő folyóirat 1995. májusában indult (I. évf. 1. sz.), alcíme: Szentté Avatások Híradója. A Mindszenty Alapítvány gondozásában jelenik meg.

108 A püspök a periratban jelzi: a tanúk kihallgatása már évek óta tart és jelenleg is dolgoznak rajta. A Szentté Avatási Kongregáció előírásai szerint jelenleg is folynak a történész szakértők véleményének összeállítási munkálatai. – Vö.: Püspöki Levéltár 757/1994.

109 1996. III. 17-én. Az I. kötet tartalmazta a Bevezetőt vagy protokollt, és az Előkészítő dokumentumokat (kinevezések, engedély, jegyzőkönyvek), Isten Szolgája életrajzát hat fejezetben (család, pályafutása, erényei, munkatársai, kapcsolatai, lelkipásztori célkitűzése, tudományos munkássága, vértanúsága, tisztelete, a róla szóló írások) és a Mellékleteket: a történész és teológus szakértők véleményei, Isten Szolgája életének, könyveinek, írásainak, beszédeinek kiértékelése. (Az életút vizsgálta és értékelése az összegyűjtött dokumentumok alapján készült.) – A II. kötet a tanúvallomásokot (25 tanú, titkos tanúvallomások), az irattári adatokat (hiteles másolatok) és a bibliográfiát (Körlevelek, megjelent, illetőleg csak kéziratban megőrződött szentbeszéd, könyvek, tanulmányok, feljegyzések) tartalmazta.

110 Az ügyiratcsomó iktatószáma: 820 /1966.

111 Az eljárás során először elkészülő történész összegzés szürke színű, ez az ügyiratok teljességét, megbízhatóságát, hitelességét tanúsítja, (az erények gyakorlását), esetünkben a vértanúság tényét állapítja meg; a piros színű már a teológus szakértők jóváhagyó elismerését jelenti.

112 A film szövegét Bura László írta.

A *Vértanúink – Hitvallóink* folyóirat azzal járult hozzá a Scheffler János boldoggá avatása ügyéhez, hogy ismertette az eljárással kapcsolatos eseményeket, imameghallgatásokat közölt, s közölte egyik cellatársa visszaemlékezését,¹¹³ részleteket közölt az életéről, magatartásáról, munkáiból,¹¹⁴ kéziratos munkájából (A halászyűrű, 1952).¹¹⁵ A folyóiratban megjelent a *Magyarok Litániája*, amelyben már Scheffler János neve is szerepel.¹¹⁶

A szatmári egyházmegyének már volt egy, a 19. század végén Meszlényi Gyula püspök által 1896-ban elindított boldoggá avatási ügye, a Hám Jánosé.¹¹⁷ Boldoggá avatási ügye ügyiratcsomóját a Szentté Avatási Kongregáció 1898-ban hitelesnek minősítette, ügye szorgalmazásának azonban a világháborúk teremtette körülmények nem kedveztek.¹¹⁸

Hám János személyisége, követendő példája ugyan mindig is élt az egyházmegyében a kommunizmus idején persze csak szűkebb körben, kevesebb nyilvánossággal, de az általa alapított (1949-től szétszórtságban élő) szatmári irgalmas nővérek naponta imádkoztak a boldoggá avatásáért; ennek óhaja a papság soraiban is élt.

Reizer Pál püspök nem titkolta, hogy Hám János személyisége és működése követendő példaként áll előtte, úgy érezte, hogy az egyházmegye 20. század végi helyzete, körülményei nagyon hasonlítottak a Hám János korabelihez. Meg kellett erősíteni az ateista rendszerben lelki – szellemi elnyomásban szenvedett hívek hitét.

A szenvedések, kudarcok hatására a lelkeken már-már úrrá lett a kishitűség, enyhíteni kellett a társadalomban a vallási türelmetlenség még lappangó szellemének számos felbukkanó megnyilvánulását. A századvég társadalmát a megoldatlan szociális és egészségügyi kérdések sora is jellemezte. S meg kellett teremteni, újra kellett indítani a katolikus szellemiségű nevelés, oktatás intézményeit.

Hám János példája azt tárhatta az újrászülető egyházmegye papjai és világi hívei elé, hogy hogyan kell mindezeket elviselni, s hogyan kell rendíthetetlenül bízni a Gondviselésben.

Hogy Hám János személye és példája állandóan a szatmári egyházmegye híveinek látókörében legyen, 1992-ben róla nevezte el a Szatmárnémetiben létesített középiskolát.¹¹⁹

1996-ban Reizer Pál megyés püspök hivatalos érdeklődésére a Szentté Avatási kongregációnál közölték: a megakadt eljárás folytatásának nincs akadálya, de – történeti ügy lévén – a boldoggá avatások eljárása vonatkozó rendelkezések értelmében az is szükséges hogy emlékezete élő legyen, és szükség van az egyház által elismert (leg-

113 *Vértanúink – Hitvallóink* V. (1999) 19: 15–16.

114 *Vértanúink – Hitvallóink* IV. (1998) 13: 8–9.

115 *Vértanúink – Hitvallóink* VI. (2000) 22: 8–9.

116 *Vértanúink – Hitvallóink* VI. (2000) 23: 12–13. – A litániát – magánhasználatra – Miklósházy Attila S.J., a külföldi magyarok püspöke bocsátotta rendelkezésére, 1990. 01. 01-jén.

117 1827–1857 között kormányozta az egyházmegyét. Már életében is az életszentség hírében volt, halála után pedig az egyházmegye második megalapítójaként („Alter stator dioecesis”) emlegették.

118 Római tanulmányai idején Jakubinyi György a Szentté Avatási Kongregáció Indexében utánanézett, s közölte nyilvántartása adatait.

119 Az 1991 őszén induló középiskola állami elnevezése „szemináriumi líceum” volt, nevesítését a második tanévétől (1992. szeptemberében) kérték. (Vö.: BURA 1999a: 245)

alább két) csodára.¹²⁰ A püspök a Hám János ügyével való foglalkozásra is ügyintézőnek P. Szőke János szaléziánus szerzetest kérte fel,¹²¹ együttesen pedig felkérték Bura Lászlót, vegye számba a Hám Jánossal kapcsolatos eseményeket, írásokat.¹²²

Hám János tiszteletének fokozott ébren tartására az egyházmegyében több kezdeményezés történt. A liceum igazgatója – hagyományteremtő szándékkal – a diákság számára kezdeményezte és megszervezte a(z első) „Hám János Napok” rendezvény-sorozatát. Ennek keretében előadást tartottak a püspök életéről és alkotásairól.¹²³

Életéről, személyiségéről, tanulságairól több írás jelent meg a szatmárnémeti helyi lapban, a Kolozsváron megjelenő katolikus hetilapban,¹²⁴ a helyi kábeltelevízió adásában pedig a püspök beszélt az emlékeről és jelentőségéről.

1999-ben a Székesegyház előtt elhelyezték a püspök mellszobrát,¹²⁵ ugyanekkor *Hám János öröksége*¹²⁶ címen emlékkönyv jelent meg, a helyi tanács utcát nevezett el róla, a szatmárnémeti Szent István Körben pedig előadást tartottak Hám János örökségéről.¹²⁷

A hívek kivándorlása következtében megszűnt Nagyszokond plébániája. A plébánia épülete és kertje 1994-től az egyházmegye fiataljainak nyári táborhelyéül szolgált,¹²⁸ majd 1996-ban pedig megszületett a Szent Ignác Lelkigyakorlatos Központ létesítésének a gondolata. Az egyházmegyei Caritas és a Jézus Szíve Társasága támogatásával elkészült lelkigyakorlatos Központban¹²⁹ 1997-től diákok, felnőttek, Caritas-dolgozók, egyházmegyes papok részére célcsoportos lelkigyakorlatokat tartanak, továbbképzőket és lelkigyakorlatokat hitoktatóknak, kántoroknak, ifjúsági zenei vezetőknek, csoportvezetőknek, nyáron általános iskolások és középiskolások nyári táborozási helyéül is szolgál.¹³⁰

A püspök 1994-ben kezdeményezte, hogy az egyházmegyében minden vasárnap legyen szentségimádás valamelyik plébánián. A nagyobb városokban a plébániák beosztják egymás között, hogy a hónap melyik vasárnapján kerülnek sorra.

A több órás szentségimádás¹³¹ megszervezését a plébániai nőszövetségek szervezik, a csoportok imájukat különféle szándékokra ajánlják fel, jóvátételül a bűneikért, a

120 A 19. század végi életrajzírói csodaként emlegetnek két gyógyulást, ezek imameghallgatásnak mindenképp tekinthetők, csodának – a csoda mai értelmezése szerint – mégsem.

121 Püspöki levéltár: Prot. N. 2167-1/97.

122 Püspöki levéltár: 163/ 1997. III. 15., 575/ 1998. 04. 27.

123 Vö.: BURA 1999. 10.

124 *Hám János – az egyházmegye második megalapítója* (In: Római Katolikus Naptár, 1999.); *A Hám János szobor felavatása* (In: Szatmári Friss Újság, 1999. III. 13.), *Hám János élete, személyisége, tanulságai*. (In: Keresztény Szó, 1999. III.14.); *Hám János és az 1848 – 49-es forradalom és szabadságharc* (In: Szatmári Friss Újság, 1999. III.14.); *Miért kell Hám János szobra?* (In: Szatmári Friss Újság, 1999. V. 12.);

125 Lakatos Pál szobrászművész készítette.

126 A kötetet Bura László írta – szerkesztette, megjelentetése költségeit a Szatmári Irgalmas Nővérek fedezték.

127 A Szent István Kör a történészeknek, művelődéstörténészeknek a megyeközpontban működő szakköre, civil szervezet.

128 A kertben 30 személyes sátrat állítottak fel.

129 A plébánia épületét, 9 személy elszállásolására alkalmas emeletes épülettel bővítették, ugyanakkor beépítették a tetőterét, s közösségi termeket alakítottak ki.

130 A Lelkigyakorlatos Központ működtetését 1997-ben átvette az egyházmegyei Caritas Szervezet.

131 Az Oltáriszentség délután 3-tól hatig van kitéve az oltárra, 3-tól 5-ig egyéni, 5-6 között közösségi szentségimádást szerveznek. Ennek része a Rózsafüzér közös elimádkozása is.

bűnösök megtérésért, a világ békéjéért, stb. Imaóráikra olykor kíváncsiskodók is betérnek, máskor olyanok, akiket megragad s hatására lelkieben vigaszra, felemelkedésre találnak.

A Szent Egyed Község Szatmárnémetiben 1994-ben alakult meg. A lelkiségi mozgalom kezdeményezői németországi tanulmányúton ismerkedtek meg a Rómában (1968-ban) megalakult közösséggel. A mozgalom tagjai, 25-en (a havi/heti imadélután mellett) gyermekekkel, egyedülálló öregekkel, fogyatékosokkal foglalkoznak, esetetekre figyelnek. Látogatják, segítik őket, segítenek takarításban, bevásárlásban, vagy egyszerűen beszélgetnek velük. Az öregek otthonában az öregek számára hetente imadélutánokat tartanak. A külföldi (würzburgi) barátaitól kapott segéllyel rászoruló szegényeken segítenek.

Az 1990-es változásokat követően a kaplonyi plébánián a Ferenc-rendiek kezdeményezésére hamarosan feléledt a hit elmélyítését célzó *Szűzgárda*.¹³² A plébánia területén működő ifjúsági csoportokat¹³³ a plébános irányításával a Hittanárképző Főiskolát végzett tanítónők vezetik.

Az egyházmegye három városában, Máramarosszigeten, Nagybányán és Szatmárnémetiben a Taizé-i mozgalom lelkiségi csoportok alakultak. Csoportonként 15–20 fiatal vesz részt (kéthetente) a taizéi imaórákon, ezeken a mozgalom lelkiségi ápolását 1998-tól az egyházmegyei ifjúsági lelkészség végzi, évente ifjúsági lelkigyakorlatot szerveznek, többen vettek részt taizéi zárandoklaton, a mozgalom évenkénti világtalálkozóin is.

Az (1996. okt. 12-én épült) nagykárolyi Fatimai Szűz Mária plébánia-templomot a megyés püspök 1998. X. 11-én Egyházmegyei kegytemplommá nyilvánította. Egy év múlva pedig a kegytemplom a Fatimai Világ-Apostolátus romániai központjává lett.

Az egyházmegyében 1998-ban meggyökerezett újabb lelkiségi mozgalmak közül a Házás hétvége mozgalomhoz – alapításakor 13 házaspár és 1 pap – négy év alatt ötvennél több házaspár csatlakozott, tevékenységükben több pap és 3 szerzetesnővér segíti őket. A mozgalom tagjai közösségi összejöveteleket szerveznek, a nagyszokondi Szent Ignác Lelkigyakorlatos Házban évente kétszer (tavasszal és ősszel) alapozó hétvégéket tartanak.

Két városban (Szatmárnémetiben és Máramarosszigeten) megszervezték a Fokoláré mozgalom egy-egy csoportját (összesen 30 tagja van).

Létrejött a Cursillo¹³⁴ mozgalom egy csoportja (5 tag), amely felismerve azt, hogy az emberek elsősorban a közvetlen környezet mozgatja, amelyben élnek, a mozgalom alap gondolatának megfelelően keresztény szellemben igyekszik átalakítani a munkahelyi légkört, tartalmasabbá tenni a családi életet. Kisközösségek létrehozásával a kallódókat, a keresőket is megpróbálja felkarolni.

Szatmárnémetiben megalakult a Hit és Fény mozgalma, tagjai (12 fő) mind több (testi és) szellemi sérültet gondoznak.

Két városban (Máramarosszigeten és Szatmárnémetiben) és egy faluban (Kaplonyban) Kolping családokat alapítottak, a Kolping-tagok a mozgalom szellemében segítik egymást.

132 A második világháború előtt, 1926-tól működtek 1948-ban történt betiltásukig.

133 A 90-es évek végén 70 tagjuk volt. – Vö.: BURA 2003. 156 – 7.

134 A „Cursillo” – rövid tanfolyam a kereszténységről. (Vö.: Magyar Katolikus Lexikon, II. 8.)

A Mária Légió 2000-től van jelen az egyházmegyében. A laikus apostolkodó mozgalom (közös ima, Mária-tisztelet, karitatív tevékenység, kórházlátogatás, személyes kapcsolattételek) lendületesen terjed. Tagjai az egyházmegye területén szabályzatuk alapján 3 curiát¹³⁵ képeznek, Szatmárnémetiben, Nagybányán és Sárközújlakon,¹³⁶ taglétszámuk az egyházmegyében 2001-ben (a 15+4+4 praesidiumban¹³⁷) meghaladta a nyolcszázat.

Jézus Szent Szíve Családja lelki mozgalom célja az engesztelő tábor terjesztése, azáltal, hogy a családokhoz csatlakozó emberek közössége által állandó imádság és folyton tartó jóvátétel szálljon fel az Istenhez. – A mozgalom Szatmárnémetiben a Székesegyházi plébánián (14) és a Kis Szent Teréz plébánián működik. A mozgalom alapja a „Család”, melynek van egy apostola, felelőse és 13 személy. Feladatuk: évenként háromszor, kilenc napon át imádkoznak egyedül vagy a családdal, abban az órában, amikor akarnak, de a megadott napokon. Az időpontokat az adott Család felelőse, apostola egyezteteti, a tag beleegyezésével, így biztosítja a lelki család imádságának megszakíthatatlanságát, állandóságát. (A Családok tagjainak és ezek imanapjainak nyilvántartására az Apostolok naptára szolgál.)

Az egyházmegye három városában – Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagybánya – megalakuló lelkiségi mozgalom a Kármel-csoportok,¹³⁸ amelyeknek tagjai a Mária-tisztelet elmélyítésére törekednek, tevékenységük az ima. A Kármel lelkiségi csoportokba negyvennél többen tartoznak, lelki támogatójuk az őket időnként meglátogató kármelita atya.¹³⁹

A nagyobb falusi plébániákon a kommunista hatalom idején is megőrződtek az Élő Rózsafüzér csoportok, az Örökös Rózsafüzér csoportjai,¹⁴⁰ ezek az 1990-es évektől nyíltan és felszabadultan működnek.

Zarándoklatok. Az erdélyi római katolikus püspökök 1999. február 6–12 közötti római látogatásukkor kérték a pápát, hogy romániai látogatása során látogasson el Moldvába és Erdélybe is. Májusban II. János-Pál bukaresti látogatásakor a szatmári egyházmegyéből 150 hívő zarándokolt Bukarestbe.¹⁴¹

A május 24–25-i bukaresti püspöki konferencián a nuncius elmarasztalta az erdélyi római katolikus püspököket, amiért sérelmezték, hogy Moldvába, Erdélybe nem látogatott el.¹⁴²

Az Örök Városba 2000-ben szervezett zarándoklaton sokan vettek részt, ott voltak a „For Vergata” mezőn szervezett ifjúsági világtalálkozón is.

A Katolikus Legényegyletek hagyományait folytatni akaró Szent József – a munkás, Katolikus Férfiszövetséget 2001-ben alapította meg hetven férfi a Szent János és a

135 A latin *curia* itt 'osztály, tagozat' értelmű.

136 2001. április 29-én – Vö.: (BURA 2003 :161)

137 A latin *praesidium* itt 'őrség' jelentésű.

138 A bibliai Kármelt az egyházatyák a Boldogságos Szűz Mária jelképének látták. A kármelita lelkiségre vonatkozóan: vö.: MKL VI. 214 –217.

139 Tarziczius atya.

140 Vö.: BURA 2003. 159.

141 Autóbusszal, a plébános vezetésével.

142 A püspökök meghajolnak a döntése előtt, csupán szerették volna, ha a látogatás római katolikus (egyházmegyét) zarándokhelyet is érintett volna.

Szentlélek plébánia hívei közül, s néhányan a város többi plébániáiról. A Férfiszövetség törvényszékiileg bejegyzett önálló jogi személyiség.

A lelkeségi mozgalmak, közösségek indulásának időrendi áttekintése:

- 1990 Élő Rózsafüzér; Örökös Rózsafüzér; Ferences Világi rend; Neokatekumenális Út, Szívgárda
- 1991 Katolikus Nőszövetségek
- 1993 Romániai Magyar Pax Romana
- 1994 Szent Egyed Közösség; Taizé-i mozgalom
- 1998 Házas Hétvége; Hit és Fény; Kolping-család
- 1999 Cursillo; Fatimai Világapostolátus
- 2000 Jézus Szíve Családja; Mária Légió
- 2001 Férfi Szövetség; Kármel

A Szentatya, II. János Pál arra ösztönözte a megyés püspököt, hogy az egyházmegye a 200 éves születésnapját a II. vatikáni zsinat szellemében megújulva ünnepelje meg. Ez a szándék vezette, amikor három évvel az egyházmegye 200 éves születésnapja előtt összehívta az egyházmegyei zsinatot,¹⁴³ melynek jelmondata: „Újuljatok meg gondolkodásmódotokban” (Róm 12,2) volt.¹⁴⁴

A püspök létrehozta a Zsinati Koordináló¹⁴⁵ Bizottságot, s megkezdték a három évre tervezett előkészületi munkálatokat. A különböző munkacsoportokban hozzákezdtek az előterjesztett 16 téma megvitatásához, kidolgozásához.¹⁴⁶ Minden plébánián megalakultak a zsinati dokumentumokat megvitató csoportok. Találkozásaikon, beszélgetéseiken a helyzetfelmérésre és az igények megfogalmazására törekedtek. Az volt a cél, hogy minél többeket vonjanak be a megbeszélésekbe, hogy az egyház tanítása és élő hagyományai időszerűekké, élővé váljanak az egyházmegyében.¹⁴⁷

A hívek lelki életének ápolását szolgálták az egyházmegye által szervezett hazai és külföldi zarándokutak, amelyekre a plébánosok mellett több alkalommal a püspök is elkísérte a zarándokokat, Fatimába,¹⁴⁸ II. János Pál pápa magyarországi látogatásakor,¹⁴⁹ Csíksomlyóra,¹⁵⁰ Rómába,¹⁵¹ Lourdes-ba,¹⁵² a Taizé-i világifjúsági találkozóra Párizsba.

143 A 2001. április 2-án meghirdetett zsinat a harmadik az egyházmegye történetében.

144 Püspöki levéltár: 459/2001.

145 A munkálatokat egyeztető, összehangoló bizottság.

146 A zsinat témái: 1. Evangelizáció, krisztusi közösség, egyházközségi modellek; 2. Hitoktatás, hitoktató képzés, katolikus iskolák; 3. Szentségek, szentelmények és liturgikus cselekmények; 4. Ifjúság, ifjúsági szervezetek; 5. Család és családok lelki gondozása; 6. Világiak és intézményeik, avagy jelenlétünk a társadalomban, helyünk a közéletben; 7. Papképzés, hivatásgondozás, megújuló papi élet, állandó diakonátus; 8. Szerzetesek és szerzetesnők; 9. Karitás és szociális tevékenység; 10. Sajátos csoportok lelkipásztori szolgálata; 11. Megújulási mozgalmak; 12. Kisebbségek: román, német, roma; 13. Ökumenizmus, kapcsolatunk más vallásokkal; 14. Tömegtájékoztatási eszközök világában; 15. Anyagi javak és kezelésük; 16. Egyházmegyei szervezet, klerikusi tisztségek és megbízások.

147 (Reizer Pál megyés püspök 2002. április 18-án meghalt, a zsinatot 2004. augusztus (19) – 21-én tartották meg.)

148 1991. május 13-án.

149 1991. aug. 16–20.

150 1996. május 25-én.

151 A Szentév alkalmával százötven hívővel volt Rómában 1999. febr. 6–12 között.

152 2001. aug. 2 – 9.

A püspök 1992-ben és 1995-ben az egykori szatmári egyházmegye Ukrajnába szakadt részén – Kárpátalján a második világháború végétől nem volt bérmálás – fiatalokat és felnőtteket bérmált.¹⁵³

A szatmári római katolikus egyházmegye híveinek túlnyomó többsége a második világháborút követően magyar anyanyelvű volt, ugyanis az öt teljesen sváb (német) anyanyelvű falu lelkészével együtt Németországba távozott, és sok német identitású hívő vándorolt ki a többi svábok lakta faluból is. Kevesen maradtak a szlovák anyanyelvű és identitású hívek is.¹⁵⁴ Német anyanyelvű lelképásztorkodásra (és szentmisére) igény csak az 1990-es változások után jelentkezett, megoldási lehetőség Szatmárnémetiben adódott. A városban szétszórta élő német identitású hívek számára a püspök a székesegyházi plébániához tartozó Kálvária templomban engedélyezte német nyelvű szentmise bemutatását, így a Kálvária templom lett a német nyelvű közösség formálódásának – hitoktatás, esküvők – központja.¹⁵⁵

A szatmári római katolikus egyházmegyében a 20. század második feléig román anyanyelvű közösség gyakorlatilag csak az Avasban és Máramarosban élt.¹⁵⁶ Szatmárnémetiben román anyanyelvű hívők (nyíltan) az 1990-es évek elején jelentkeztek, hamarosan megfogalmazódott a román szertartási nyelvű közösséggé fejlődésük igénye. A megyés püspök a Kálvária templomot jelölte ki a román nyelvű szentmisék bemutatása helyéül is,¹⁵⁷ s lelki életük ápolását románul tudó lelkészre bízta.¹⁵⁸ A román anyanyelvű hívek száma egyházmegyében főként Máramarossziget környékén, Borsán, Felsővisón, valamint Nagybányán növekedett meg,¹⁵⁹ így ezekben a közösségekben is szükségessé vált a román nyelvű szentmise, hitoktatás, stb. bevezetése.

A katolikus közösségek (plébániák, leányegyházak) vallási életének bizonyos mértékű jele az is, hogy milyen gyakran és hány papi (szerzetesi) hivatás születik a közösségekben.

Az újjáéledés évtizedében az egyházmegye városaiban (10 plébániáról) összesen 18 papi-szerzetesi hivatás született. Egyházmegyei szolgálatra, világi papi pályára 16-an jelentkeztek, a szatmári egyházmegyébe 12-en, négyen más (külföldi) egyházmegyékbe, ketten szerzetesrendekbe.¹⁶⁰

153 Munkácson, 1992. okt. 15-én; illetőleg 1995. szeptember 16–17-én.

154 Szelestyehután 127-en.

155 A közösségből – a tanulmányunkban vizsgált időszakot követően – létrejött a német nyelvű személyi plébánia, híveinek száma 2009-ben meghaladja a négyszázat.

156 Az Avasban (elrománosodott) szlovákok, Máramarosban pedig (elsősorban) Borsa plébániáján.

157 A görög katolikus egyház 1948-ban történt betiltása és az ortodoxiába való bekebelezése után sok román görög katolikus hívő római katolikus szentmisékre járt, számos újszülöttet (többnyire titokban, a nyilvános római katolikus anyakönyvben nem szerepeltetve) római katolikusnak kereszteltek. Ez a nemzedék később a házasságát már a római katolikus szertartás szerint kötötte meg, gyermekeit hivatalosan is római katolikusnak keresztelte. Az 1990-es évek kezdetén a városban gyakorlatilag már több száz román etnikumú római katolikus élt.

158 A román etnikumú hívek közösségéből – a tanulmányunkban vizsgált időszakot követően – létrejött a román nyelvű személyi plébánia, híveinek száma 2009-ben meghaladja a hatszázat.

159 Egyrészt a természetes szaporodás révén, másrészt a térségben kialakult belső migráció következtében.

160 Egy jezsuita, egy cisztercita (aki később világi papi pályára lépett). Szerzetesnek még többen jelentkeztek, jezsuitának (1), szalézianusnak (4), ők azonban hamarosan lemondtak a szerzetesi életéről.

Négyen kérték felvételüket a Jézus Szíve Népleányok és négyen a Szatmári Irgalmas Nővérek kongregációjába, közülük 2 ketten – ketten maradtak meg.

Az egyházmegye 11 vidéki plébániájáról az újjáéledés évtizedében 26-an jelentkeztek világi papi pályára, közülük hárman azonban külföldi egyházmegyékbe, szerzetesi hivatás egy (jezsuita) született.

Összegező táblázatunkban a városi egyházközségekben született papi és szerzetesi hivatások számát szemlélteti:

A városok	Világi papok (1990-2001)		
	Összesen	Más egyházmegyébe jelentkezett	Kilépett
Szatmárnémeti	8	1	
Nagykároly		1	
Nagybánya	4	2	
Máramarossziget	0		
	12	4	

A városok	Szerzetesek				
	Jezsuita	Szalézi	Cisztercita	Sz. irg. nővér	JézusSzíve
Népleány					
Szatmárnémeti	1 (+1)	(4)	(1)	1	3 (+1)
Nagykároly					
Nagybánya					
Máramarossziget					
	1		(1)	1	3 (+1)

A falusi egyházközségekben egyházi – papi és szerzetesi – pályára jelentkeztek:

Há-nyan	Egyházmegye		Szerzetesek		Az egyház- községek	Összes	Irgalmas Nővérek	
	Szatmári	Más	Jezsuita	Irg. Növ.				
3	3			3	Mezőpetri	3	Sárköz- újlak	3 (2)
2	2	2*			Kaplony; Sárközújlak	4		
1	16	1*	1**		Batiz, Bikszád, Borsabánya, Csedreg, Csomaköz, Felsővisó**, Józsefháza, Kálmánd, Kisbábony, Kisdengeleg*, Láposbánya, Mezőfény, Mezőterem, Nagymajtény, Szaniszló, Szinérváralja, Pusztadaróc	19		
Össz.:	21	3	1	1				26

A szatmári római katolikus egyházmegyében (városban és falun) összesen 28 egyház-
községben született papi és szerzetesi hivatás, három egyházközségben szerzetesnői hi-
vatás.

A megújulás évtizedében az egyházi szolgálatra és szerzetesi életre jelentkezettek
száma a városokban lényegében nem kisebb arányú, mint az előző 45 évben,
(1945–1990 között a városokban 20 világi papi és 2 szerzetesi hivatás született).¹⁶¹ Úgy
tűnik viszont, hogy a falusi közösségekben viszont – főként néhány vidéki egyházköz-
ségben – az egyház pályát választók száma gyakoribb volt, mint a 90-es években. Ki-
emelkedően sok papi hivatás volt Csanáloson (9 + 8, aki a nagyvárad egyházmegyébe
jelentkezett), Mezőfényen (10), Túrterebesben (8), Erdődön (5), Mezőpetriben (4),
Csomaközön, Felsővisón, Gilvácson, Szaniszlón 3–3, Kálmádon, Sárközújlakon 2–2,
Aknasugatagon, Börvelyben, Józsefházán, Krasznabélteken, Lázárban, Mezőteremen,
Nagymajtényban, Nagytarnán, Szakaszon (Nántú, Szinfalu), Tiszaveresmarton,
Túrterebes-hegyen 1–1 papi hivatás született.¹⁶²

161 Szatmárnémetiben 8, Nagykárolyban 4, Nagybányán 3, Máramaroszigeten 5; 1 jezsuita és 1 ferences
szerzetes.

162 Az adatok tanúsága szerint a Máramaros megyei vidéki plébániákon csak 3-an, a többiek (97-en) mind
az egyházmegye Szatmár megyei plébániáin.

A női szerzetesi közösségek közül új az egyházmegyében a Jézus Szíve Népleányok kongregációja, így nem hasonlítható a világháborút követő, a változást megelőző időszakhoz.

A Szatmári Irgalmas Nővérek kongregációjába a kommunista korszakot követően, a megújulás első időszakában kilencen¹⁶³ jelentkeztek. A mai szatmári egyházmegyéből jelentkezett négy jelölt közül (a tanulmányozott időszakban) ketten tették le az örök fogadalmat. (Egyikük Szatmárnémetiből, a Kis Szent Teréz plébániához tartozó közösségből, a másik Sárközújlakról származik.¹⁶⁴)

A világháborút követő időszakban, 1945 és a szerzetesrend 1949-ben történt feloszlatása között a szatmári egyházmegyéből¹⁶⁵ tizenegyen léptek be a Szatmári Irgalmas Nővérek kongregációjába, a jelöltek közül a rend feloszlásáig négyen tették le az örök fogadalmat, 11-en pedig titokban később, a szétszórtság éveiben.¹⁶⁶ Származásukat tekintve a nővérek a következő plébániai közösségekből érkeztek: Csanáros, Kálmánd, Kaplony, Krasznabéltek (3), Nagybánya, Sárközújlak, Szaniszló, Szatmárnémeti, Túrterebes. Egy nővér (Felsőbányáról) a szétszórtság utolsó évében (1989) lépett be a rendbe. A közösség állami betiltása, ennek következményeképp a szétszórtság állapota lehetetlenné tette, hogy a Szatmári Irgalmas Nővérek kongregációja jelentkezőket fogadjon, szellemileg és lelkileg felkészítsen, így gyakorlatilag érthető, hogy a szerzetesrend hivatalos újra elismerésekor nagyon megfogycokzott létszámú közösség kezdhet-e el ismét a szabályzat szerinti szerzetesi életet, s talán a nővérek magas életkora¹⁶⁷ is befolyásolta, hogy a rend (egyelőre) kevés jelentkezőt vonzott.

A templombúcsúk közül az egész egyházmegye számára kiemelten jelentős a szatmárnémeti Kálvária templom búcsúja, a Jézus Szíve ünnepe. A második világháború végéig az ünnepi szentmisét a templomból induló, a város főterén is keresztül vonuló, s a templomba visszatérő körmenet zárta. A megyés püspök 2000-ben módosította a búcsú ünnepi miserendjét, az ünnepi nagymise és a körmenet helyét. A Kálvária templomban délelőtt két szentmisét mutatnak be, román, illetőleg német nyelven. Az ünnepi nagymisét a Székesegyház előtt emelt tribünön mutatják be, s a körmenet a Székesegyháztól indul és a Fő teret kerüli meg.

A hívek személyes (lelki és/vagy anyagi) problémáikkal gyakorlatilag szinte bármikor felkereshették a püspököt, aki türelmesen, meghallgatta őket, a lelki vonatkozású kérdéseiket együtt érző emberséggel, szeretettel kezelte, sokakon segített anyagilag is. Püspöksége második felében hangsúlyozottabban észrevette a kis embereket.¹⁶⁸

163 Közülük öten más egyházmegyéből.

164 Tanulmányunk felső időhatárai ketten első fogadalmasok, egy első fogadalmast a szerzetesrend elküldött. A más egyházmegyéből jelentkezettek közül ketten örök fogadalmasok, ketten első fogadalmasok.

165 Adatunk csak a Romániához tartozó részére vonatkozik!

166 Ketten 1954-ben négyen 1956-ban, egy 1957-ben.

167 Az idős nővérek a társadalom közéletéből (iskola, kórházi ápoló munka) teljesen kiszorultak, az új rendházuk gyakorlatilag idősotthon jellegű.

168 A hívek emlékezetében jósága, embersége, segítőkészsége, valamint az egyházmegye lelki megújulását célzó lelki és anyagi intézkedései / megvalósításai élnek.

Jelmondata: „Caritas Christi urget nos” (Krisztus szeretete sürget minket)

Reizer Pál püspök tanítói feladata az igaz hit helyi értékű megőrzése és az elhajlástól való megőrzése volt, tanítói tevékenységét több kommunikációs csatornán fejtette ki, beszédeiben és körlevelei által valósította meg, esetenként magánbeszélgetésekben is. Tanítói megnyilvánulásainak egyik része a hit megszilárdítását szolgálta, másik része evangelizációs célzatú, az Örömhír hirdetése volt.

Az egyházmegye hagyományait folytatva a vasárnaponkénti püspöki szentmisét a Székesegyházban mutatta be.¹⁶⁹ A püspök szentbeszédeire a korábbi lelkészi – plébánosi működése folyamán kialakított módon és elvek szerint készült.¹⁷⁰ Szentbeszédeit már lelkész, illetőleg plébános korában az egyházi év szakaszai szerint – advent, karácsony, húsvét, évközi vasárnapok – megtervezte, püspökként kiegészítette a templomszentelésekkor és a bérmálásokkor mondott beszédek fejezetével. Arra törekedett, hogy beszédei ne a korábbiak ismétlései legyenek, ezért az alap gondolatokat megőrizte, de rendszeresen kiegészítette őket.

Püspökként mondott szentbeszédeiben helyet kaptak teológiai kérdések is, így az Isten-fogalom,¹⁷¹ a hívek lelki életéhez kapcsolódóan hangsúlyozottan a Jézus-Szíve tisztelet, Szűz Mária tisztelete.¹⁷²

Körleveleiben és beszédeiben ismételt szót emelt az élet védelme, az emberi személy tisztelete mellett.¹⁷³

Tanítói megnyilvánulásaiban központi helyet kapott a korszerű egyházkép kialakítása. Hangsúlyozta, hogy az Egyház nem politikai intézmény, hanem közösség, mégpedig olyan, amelyben megélik Isten Országát.

Megállapította, hogy az emberek mindig túlzott várakozással fordulnak az egyház felé, tőle várnák a társadalom életének megváltozását. Tudatában kell lennünk viszont annak, hogy az egyházban mindenkor együtt van a jó és a rossz,¹⁷⁴ következésképp minden szinten mint bűnösök közössége tapasztalható, de – figyelmeztet – ontológiai szentségét azonban ez nem változtatja meg. Rohanó világunkban, a bizonytalanság, reménytelenség által szétzilált családok világában sem szabad soha feladnunk a reményt, emlékeztetett II. János Pál tanítására.¹⁷⁵

169 Mindig 11 órakor kezdődött.

170 Kéziratban megmaradt beszédei tanúsítják, hogy minden beszédét megtervezte, bő vázlatot készített, gyakran a teljes beszédet leírta. A jó illetőleg hatékony beszédéről azt vallotta, hogy ne legyen túl hosszú, elégséges mindig három gondolatot kifejtenie. A szentbeszédekben szívesen használt egy-egy idézetet lelki íróktól, hitvalló költőktől. Az idézhető, az érzelmekre (is) ható költői anyagot, verseket is gyűjtötte.

171 A tiszta Isten-fogalom (2002.02.28.)

172 Kiemelten fontosnak tartotta a Jézus Szíve tiszteletét, terjesztését, valamint Szűz Mária közvetítői szerepének, Isten népe szószólója voltának hangsúlyozását. Ezért szorgalmazta az Élő Rózsafüzér csoportjainak működését, örömmel hirdette ki 1997. januárjában Szűz Mária Szeplőtelen Szíve kötelező emléknapjának ünnepét.

173 Húsvéti beszéde 1991-ben engesztelésre szólított és az abortusz ellen szólt, 1993-ban ismét körlevélben foglalkozott a megfogamzott élet védelmével.

174 Az egyházban együtt van a jó és a rossz. (1990. július 12.)

175 Átlépni a remény küszöbét.

Ismételten figyelmeztet az önvizsgálat fontosságára, a bűnbánat szükségességére. A fatimai jelenés szellemében engesztelésre szólít fel.¹⁷⁶

Mindig emlékeztetett arra, hogy az egyház vándorló közösségét a szeretetnek kell jellemeznie,¹⁷⁷ központja, az öröm forrása az Eukarisztia. Ismételten szóvá tette, hogy kevés az igazi közösség. A papokhoz szóló körlevelében továbbította II. János Pál pápa apostoli buzdítását (Pastores dado vobis, 1992), amelyben arról szólt, hogy a papok képzésének vezérfonala a közösségi egyház gondolata legyen.

Az egyház közössége a pápával való egységben él,¹⁷⁸ ezért ismételten kérte a hívektől, hogy a Szentatya szándékára is imádkozzanak, háttérímájuk (a szellemi világ dimenziójában) mindig hathatósan segíti.

A püspök azt vallotta, hogy a II. Vatikáni Zsinat óta megszületett lelkiségi mozgalmak a Szentlélek csodái, s az egyház hiszi, hogy ezek fogják megújítani Krisztus egyházát. Szeretné – mondta – ha minél több lelkiséget élő kisközösség alakulna és működne az egyházmegyében, működne közre a hívek újraevangelizálásában.¹⁷⁹ Ő maga a Fokoláré Mozgalom¹⁸⁰ papi ágához csatlakozott.

Több alkalommal foglalkozott az emberi szenvedések értelmével,¹⁸¹ célirányosan – az egyházmegyei Caritas szentmiséjén¹⁸² – elmondott beszédében kifejtette, hogy napjainkban az egyház legvilágosabban a szegényekkel való szolidaritásban ismerhető fel, s emlékeztetett: a szenvedő emberekben Jézust szolgáljuk.

Közéleti állásfoglalásai

Az 1990 után a megváltozott társadalmi viszonyok között – legalábbis az első időszakban – sok kérdésben érezhetően igényelték az egyház állásfoglalását, vezetőinek a közéleti-politikai élet szereplőinek véleményénél érzékelhetően nagyobb illetékességet, szakértelmet tulajdonítottak

Az Egyház és az Állam között 1990 után a megváltozott társadalmi viszonyok között meginduló normalizálódó kapcsolatok során a megyés püspökök többször is állást kellett foglalnia az új államhatalom némely intézkedése kapcsán. A püspök kötelességének

176 Fatimába zárandokol a jelenések emléknapján 1991. májusában; az új nagykarolyi plébánia templomát a „Fatimai Szűz Mária” tiszteletére szenteli, később egyházmegyei zárandokhelyé nyilvánítja. Egyházmegyei zárandoklatot szervez Lourdes-ba (2001. aug. 2-9).

177 Beszéde témája: Szent Pál : A szeretet himnusza (1995. január 10.),

178 Ezt szolgálta Reizer Pál püspök látogatása a Szentatyanál (1990. okt. 28-29.), valamint a püspökök „ad limina” látogatásai alkalmával (1991. III. 18-23 és 1999. II. 6-12 között), kihallgatáson volt. 1996 decemberében Isten Szolgája, dr. Scheffler János vértanú püspök boldoggá avatása ügyében; s találkozásai II. János Pál pápával magyarországi (1991. aug. 16-20 között) és romániai (Bukarest, 1999) a látogatásakor.

179 1993. november 28-án a Neokatekumenális Út közösség szentmiséjén a püspöki kápolnában.

180 Másként: Mária Műve: A lelkiségi mozgalom célja: az evangélium teljesebb átélésével és a gyakorlati életben való megvalósításával szolgálja a kereszténység egységét és az emberiség összetartozását. – A püspök részt vett a mozgalom papjainak hazai (Sinaia) és külföldi (Róma, 1994. II. 7.) találkozóin.

181 A szenvedés értelme (1991. aug. 11.); Türelem a szenvedés elviselésében.

182 1994. március 10. – A munkatársaktól a csapat egységét kérte a cél szolgálatában, s azt, hogy eredményekkel sohasem elégedjenek meg, még többre törekedjenek.

érezte, hogy a helyi egyház vezetőjeként a nyilvánosság előtt is védelmébe vegye az igazságot, a békét, a szabadságot, a teremtés művét.

Az Oktatásügyi Minisztérium és a Vallásügyi Államtitkárság még 1990-ben elrendelte az iskolai vallás-erkölcsi oktatás bevezetését. Ehhez kapcsolódóan a püspök nyilatkozatban kifogásolta a rendeletnek az oktatás tartalmára és a hitoktatók alkalmasságára vonatkozó intézkedéseit.¹⁸³

A többi egyházmegye püspökeivel együtt nyilatkozott az elkobzott egyházi vagyokról, kijelentve, hogy ezeket az egyház törvényesen visszaigényli.

Az 1990-ben megtartott parlamenti választások előtt körlevélben foglalkozott a választások kérdésével. Ebben állást foglalt a választások tisztasága mellett, szolgálja ez – mondta – népeink megbékélését, a valódi demokráciát és az Európai Házba való bejutást.¹⁸⁴

Hasonlóképp nyilatkozott az 1992. évi helyhatósági választások előtt, híveit arra figyelmeztetve, hogy el kell menniük szavazni, ez lelkiismereti kötelességük, amint az is, hogy a közérdeket (ennek keretében az erkölcsi rendet is) szolgáló, felvállaló jelöltekre szavazzanak.

A parlamenti választások napján, 1996. október 20-án elmondott beszédében is figyelmeztette a híveket, hogy a szavazás állampolgári kötelezettség teljesítése.

Románia parlamentje 1993-ban megkezdte az új kultusztörvény tárgyalását. A püspök megállapította a törvény szövegéről, hogy kiollózták belőle a leglényegesebb dolgokat, így üres, semmitmondó, mellébeszélés lett.

1995. december 19-én találkozott Gunar Janson-nal, az Európai Parlament képviselőjével. Az iskolaügyről beszélve a püspök elmondta, hogy Romániában (valójában) nincsenek felekezeti iskolák, az ún. teológiai liceumok is lényegében állami intézmények, állami épületekben működnek, s az új tanügyi törvényt úgy értékelte, hogy az elnyomja a felekezeti oktatást.

Az egyházmegye megújulása első évtizedében mind a romániai társadalom belső életében, mind más országokban voltak olyan események, amelyekben az egyházmegyében élő hívekben megfogalmazódott a kérdés: Az egyház mit szól hozzá?

A megyés püspök az egyetemes érvényű események foglalt állást, – így helyi háborúk kapcsán a békés rendezést szorgalmazva – így 1994-ben szolidaritásra szólított fel a szerbiai háború folytán szenvedő Bosznia – Hercegovina népe iránt, híveinek imáját kérve a szenvedőkért.

Érdekelte a csángók sorsa, magyar nyelvű egyházi liturgiájuk kérdése. 1994. augusztus 15-én ezért is vett részt a bukovinai búcsújáróhelyen, Cacicán (kiejtése: Kacsika) tartott magyar nyelvű szentmisén, 1999. februárjában pedig római tartózkodása során a Szentatyánál is szót emelt az érdekükben.

Hám János püspök köztéri szobrának felavatásakor a keresztyén értékrend megbecsülésére figyelmeztetett: „az igazság, az igazságosság, a szeretet és a béke, a krisztusi eszmék tettekké váljanak, legyenek jelen újra a társadalom minden területén.

183 Az egyház számára elfogadhatatlannak tartotta, hogy kéthetenként egy hittanórát tarthasson, valamint azt, hogy ennek tartalmát a minisztérium hagyja jóvá (Ez az egyház illetékessége!), nem fogadja el, hogy a tanfelügyelőségek döntsenek a hitoktatók alkalmasságáról vagy alkalmatlanságáról, végül azt sem, hogy a hitoktatást tanfelügyelőség ellenőrizze. (634/ 1990. sz. Nyilatkozat)

184 2. sz. Körlevél / 1990. V. 9.

Ugyanakkor – Hám János példájára hivatkozva – arra is emlékeztetett, hogy egy nép megmaradásának, jólétének, felemelkedésének az istenhit és a keresztény erkölcsök mellett elengedhetetlen feltétele az iskola, a művészet, a kultúra és a tudomány ápolása.

2000. május 1-jén, püspökké szentelésének 10. évfordulóján az egyházmegye megújulásának évtizedére, a püspök kormányzói, tanítói szolgálatára visszatekintve megállapította, hogy ez mindenkor, ma is félelmetes felelősséget jelent. Ugyanakkor megerősítette az egyház hitét: Jézus egyházát nem az emberek irányítják, hanem a Szentlélek vezeti. A püspök, a papok, a hívek végezzék a dolgukat fegyelmezetten, következetességgel, legyenek mindig tetterre készek. Az egyház történelmének folyamatos tapasztalata az, hogy Isten a nagyon gyarló szolgálói, az esendő emberek által is mindig megvalósítja terveit, csodálatos módon előbbre viszi egyházunk ügyét.

VI. HITOKTATÁS, OKTATÁSI INTÉZMÉNYEK, SZOCIÁLIS-KARITATÍV TEVÉKENYSÉG

1. A hitoktatás

Az 1990 előtti időszakban a vallásos oktatási tevékenység egyetlen lehetséges módja az egyházközségek keretében végzett, lehetőleg a hétvégére, a templomra / sekrestyére korlátozott hitoktatás volt, 1990 után a korlátozás megszűnt, a hitoktatás szabaddá vált.

A feladatot, az egyházmegye 56 plébániáján és az 58 leányegyház területén élő akkor 107 ezernyre becsült katolikus gyermek hitoktatását 49 lelkésznek kellett elvégeznie (biztosítania).

Magától értetődően a már nem korlátozott plébániai (s immár a leányegyházakban is lehetséges) hitoktatás az egyéb lelképásztori teendők mellett az új társadalmi helyzetben megterhelő feladatot jelentett a papságnak, amit még az is fokozott, hogy az állam az elemi iskolai osztályok tantervébe („vallás” néven) bevezette a hitoktatást.

Az egyházmegye területén (az állami statisztikák szerint) több mint hétezer elemista életkorú katolikus gyermek élt, közülük (későbbi felmérés adatai szerint) iskolai hitoktatásban összesen 1974 (magyarul 1767, németül 50, románul 157) tanuló részesült.¹⁸⁵

A tanulói népesség adatai, az iskolák száma, földrajzi helyzete tanúsították, hogy a papság képtelen ellátni hitoktatásukat. Világiak teológiai képzésére, távlatilag hitoktatóként való felhasználásukra az egyházmegyében 1993-ban 3 éves egyházmegyei teológiai tanfolyamot indítottak.¹⁸⁶ Az elemi iskolai hitoktatás ellátása helyzetén segített ugyan, hogy világi hívőket is bevontak¹⁸⁷ a hitoktatói munkába, de teljességében megoldani nem sikerült.

185 Vö.: BURA 1998. 12–13. – A hatókörünkön kívül rekedt kisiskolások aránya az egyházmegyében 1998-ban 71,80 %. (AUFBRUCH 1998. 17)

186 Az első évben 79 hallgató iratkozott be, hétvégi (szombatonkénti) kurzusokon képezték őket az egyházmegyei főhatóság által erre kiválasztott tanárok (többségükben plébánosok). Az egyházmegyei hitoktatói tanfolyam 1996-ban átalakult a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskola kihelyezett tagozatává, s amelyben a képzési idő 5 tanév; a záróvizsgát Gyulafehérváron kellett letenni.

187 Az elemi iskolai hitoktatást 37 lelkész, 37 hitoktatói tanfolyamot végzett világi és 7 (csak) középiskolai végzettségű oktató végezte.

A „vallás” tantárgyként történő iskolai oktatása azért is gondot okozott, mert a magyar anyanyelvű tanulók jelentős százaléka továbbra is román tannyelvű iskolába járt.

A hitoktatás megoldásának kérdését tovább bonyolította, hogy a későbbiekben a „vallás” iskolai tanítását bevezették az általános iskola V–VIII. osztályába is. A népszámlálás adatai szerint az egyházmegyében 6195 római katolikus tanult az általános iskolai tagozaton, közülük azonban (az iskolai vallástanítás hivatalos adatai szerint) az iskolában csak 3150 tanuló tanult (római katolikus) hittant. Közülük ezzel párhuzamosan (az egyházi statisztikai adatok alapján) plébániai hittanra is járt 1701 (1438 magyar, 30 német, 133 román) tanuló.

A Tanügyi Törvény rendelkezései előírták, hogy a vallás órát az iskola épületében kell tartani (58. §), a Törvény 68. §-a meghatározta, hogy az októnak milyen didaktikai képesítéssel kell rendelkeznie,¹⁸⁸ (ki és milyen képesítéssel taníthatja a tantárgyat), s megkívánta, hogy minden felekezet illetékes hatósága¹⁸⁹ hivatalos tantervet is készítson és benyújtson.

Sok római katolikus tanuló – a számadatok tanúsága szerint – az iskolában nem részesült hitoktatásban, ennek oka, hogy az egyház nem tudta biztosítani a tanügyi törvény rendelkezéseinek megfelelő képesítésű hitoktatót,¹⁹⁰ avagy nem sikerült a hitoktatáshoz szükséges, minimálisan kötelező csoportlétszámot¹⁹¹ biztosítani.

A „vallás” tantárgy célját, tartalmi követelményeit nyilvánvalóan más-más módon értelmezte az állami elképzelés és az egyház. Az állami cél az elemi osztályokban az állampolgári képzésben hasznos általános erkölcsi normák megismertetése,¹⁹² magasabb szinten pedig a vallás(ok)ról szóló ismeretközlés, vallástörténet, általános műveltségi képzés.¹⁹³

Az egyház szemszögéből azonban a hitoktatás nem pusztán elméleti szintű ismeretek közlését jelenti, hanem életforma közvetítését is, alapvetően különböznie kell tehát a többi tantárgy oktatásától, mert nemcsak az a célja, hogy az értelmet elvezesse a valási igazságokhoz, hanem az egész embert Krisztus tanítványává tegye.¹⁹⁴

Míndezekből következően az egyház megújulása időszakának első évtizedében a hitoktatásban érintettek – az egyházmegye papsága, a hitoktatók, a tanulók, a szülők, az iskolai tanári közösségek – hozzáállásában, magatartásában eltérő, egymástól különbö-

188 A papi szeminárium elvégzése lelképásztorkodásra képesít, az egyházközségben hitoktatást végezhet, de a teológiai tanulmányok nem jelentenek didaktikai-pedagógiai szakképesítést. A lelkészek nem akarták megérteni, hogy a gyulafehérvári teológia intézményi besorolása nem azonos az (állami) egyetemével. A kérdésben előrelépést a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen létesített Teológiai-Didaktikai Kar megindítása oldotta meg.

189 A római katolikus hitoktatás tantervét a gyulafehérvári érsekség készítette el és terjesztette fel a Vallásügyi Államtitkárságra, illetőleg az Oktatásügyi Minisztériumba.

190 Olyan (abszurd) eset is akadt, amikor a plébános belement abba, hogy a tanuló protestáns vallás órára járjon.

191 A törvény alkalmazásának rendelkezései szerint amennyiben egy osztályban nincsen legalább tíz tanuló, aki egy adott felekezethez tartozik, csoport alkotható párhuzamos osztályokban tanulókból, esetenként különböző szintű (I–IV.) osztályokban.

192 Az erkölcsi normák megfogalmazását az egyházakra bízta.

193 Az Oktatásügyi Minisztérium a vallást (vallási ismereteket) választható tárgyként a középiskolai oktatásba is bevezette. A középiskolák hozzáállása eltérő, némelyikben választható tantárgy (a román középiskolákban kizárólagosan ortodox „vallás”-óra van), másokban nem jelenik meg.

194 Vö.: *Katolikus Iskola*: 45. és *A katolikus iskolák pedagógiai programja*. In: *Tanítónk Krisztus*, 30–34.

zó, álláspontok fogalmazódtak meg. A diákság túlnyomó többsége a hittant csak iskolai tantárgyként kezelte, a többség (főleg a városokban) tehernek tekintette, csak a jó osztályzat elérése céljából tanulta. A papság véleménye is megoszlott, némelyek úgy gondolták, hogy az iskolai hitoktatás helyettesíti a plébániai hitoktatást, mások kevésnek tartották a heti egy órát. A falun élő családok tekintélyes része (de városban is) csak a közvélemény „külsőségeiben” megnyilvánuló elvárásai miatt fogadta el a hittan tanítását, a tanúságtétel nem érdekelte őket. Sok szülőt csak addig érdekelt a hitoktatás, amíg a gyermek „átesett” az első áldozáson, a bérnialáson.

A hitoktatás tartalmának és minőségének ellenőrzése gyakorlatilag nem volt hatékony. A plébánián folyó hitoktatásról statisztikai adatokat küldtek a püspöki hivatalnak, az iskolai hitoktatás ellenőrzése lényegében megoldatlan volt, gyakorlatilag verbalizmus, szólamok, formális.¹⁹⁵

2. Oktatási intézmények alapítása / létesítése / irányítása

Mind a püspök, mind klerikus munkatársai tudatában voltak annak, hogy az egyházmegye számára fontos a katolikus szellemiségű oktatás intézményeinek létrehozása, a lehetőségeket és a kivitelezésük útját tekintve azonban sem valós helyzetismeretük, sem átgondolt elképzelésük nem volt.¹⁹⁶

A püspök kapcsolatot teremtett a Budapesten működő Országos Lelkipásztori Intézettel, s ezzel együttműködve értelmiségiek képzésére két éves tanfolyamot szerveztek.¹⁹⁷ Katolikus értelmiségieket kívántak társadalomtudományi, szociológiai képzésben részesíteni, azzal a céllal, hogy a plébániák tevékenységükben (esetleg a hitoktatásban is) képzett világiakra is számíthassanak.

Miután 1990-ben az állami törvénykezés lehetővé tette,¹⁹⁸ hogy minden felekezet a törvényben körvonalazott feltételek mellett és keretekben a „vallásfelekezet személyzetének utánpótlására” az állami oktatás keretében működő iskola létesítését kérje,¹⁹⁹ 1991-ben középiskola létesítését kérte a szatmári egyházmegye is. A Vallásügyi Államtitkárság jóváhagyásával az Oktatásügyi Minisztérium engedélyezte Szatmárnémetiben a *Római Katolikus Líceumi Szeminárium*²⁰⁰ megindítását. Az 1991–1992-es tanévben alapított középiskola – önálló jogi személy – épület híján (1995 őszéig délutáni oktatásban) a Kölcsey Ferenc Főgimnázium épületében működött, javarészt óraadó ta-

195 Az egyházmegyei tanfelügyelőnek kinevezett lelkész tevékenysége csak formalitás volt. Néhány plébános meglátogatott a plébánia területén működő iskolában egy-egy világi hitoktató által tartotta órát; az iskolák igazgatói csak a katedrák formai / pénzügyi kérdéseivel foglalkoztak, a tanfelügyelőség (a „vállás” tantárgy tanfelügyelője ortodox lelkész) érdemi kérdésekkel nem foglalkozott.

196 A helyzet hasonló volt az ország valamennyi római és görög-katolikus egyházmegyéjében.

197 Az első évben az előadók, az OLK vallásszociológusai – Tomka Miklós és Kamarás István – az előadásokat Szatmárnémetiben tartották, a második évben a hallgatók (húszan) az előadásokat (három hetet) Budapesten hallgatták, majd vizsgáltak.

198 A vonatkozó kormányhatározat: 521/1990, a minisztériumok között megkötött protokollok: Vallásügyi Államtitkárság: 4529/1990; Oktatásügyi Minisztérium: 10.480/1990.

199 Az iskolatípust az ortodox egyház kezdeményezte, ugyanis az 5 tanéves ortodox szemináriumi liceumok végzőseit (falusi lelkészi működés céljára) pappá szentelték.

200 A magyar nyelvhasználatban a pontatlanul fordított „szemináriumi liceum” néven használták.

nárokkal. Az 1991 szeptemberében indult egyetlen osztályának tanulói mind fiúk voltak, a következő tanévtől már két koedukációs osztály indult.²⁰¹

Szatmárnémetiben létesített liceumot is – eltérő módon fogadták mind az egyházban, mind az állami hatóságok. A papság meglepéssel fogadta,²⁰² a szülők megindokolt kétkedéssel,²⁰³ a tanári társadalom (gyakorlatilag mindössze ideiglenes) túlóra lehetőségét látta az iskolában. A közvélemény az volt, hogy a szemináriumi liceum az erősebb középiskolába be nem jutók menhelye.²⁰⁴ Az állami hatóságok (tanfelügyelőségek) nem szívesen fogadták az új iskolatípust, ugyanis (általában) a magyarság nem kívánt előretöréseként fogták fel.

A román oktatási rendszer részeként, annak előírásai, rendelkezései szerint működni kényszerülő – bizonyos mértékben, a hatáskörök tekintetében (nem pontosan körvonalazottan) kettős alárendeltségű – szemináriumi (későbbi nevén teológiai²⁰⁵) – liceum működése problémák sorát teremtette. Az állam az ún. hivatásos liceumok típusába sorolt (teológiai) liceumokat tulajdonképpen kispapok nevelése céljából létesítette. Az egyházmegyei hatóságok viszont a kettős alárendeltséget úgy értelmezték, hogy folyamatosan beleszólhatnak az (az általuk viszont hagyományosnak elképzelt) iskola napi operatív és szakmai tevékenységébe. Mindez sajátos kettősséget eredményezett. Az iskolában, amely az állami oktatási rendszer egyik iskolatípusába tartozott, kötelezően az állami oktatásban elfogadott tantervek alapján, az állam által kiadott tankönyveket kellett használni. Kivételt képzett a hittan és az ún. teológiai tantárgyak.²⁰⁶

A Szatmárnémetiben működő, (hasonlóképp az 1992-ben indított, Nagykárolyban működő²⁰⁷) liceumnak a megyei tanfelügyelőség ellenőrzése alatt kellett működnie.

A román Tanügyi Törvény előírta, hogy milyen feltételeknek kell megfelelnie az igazgatói funkciót, illetőleg a tanári katedrákat betöltő tanároknak.²⁰⁸ Az igazgatót *A tanszemélyzet szabályzata* alapján az Oktatásügyi Minisztérium, a tanárokat a megyei tanfelügyelőség nevezte ki.²⁰⁹ Kinevezésükhöz, alkalmazásukhoz – az intézmény felekezeti vonatkozásai alapján – rendelkezniük kellett az egyházi főhatóság ajánlásával.

201 A püspök megértette és elfogadta, hogy az adott oktatási lehetőség nem papi kisszeminárium, célja lehet ugyan papi hivatások ébresztése, de női (szerzetesi) hivatások ébresztője is lehet, s lényeges, hogy általában a katolikus értelmiség nevelője legyen. (Az új helyzet papi tanácsadóinak okozott gondot.)

202 Azt hitték, hogy ezek az iskolák a közel fél évszázada megszüntetett katolikus gimnáziumok folytatói lesznek.

203 Kétkeltek a liceum oktatási lehetőségeiben, tanárainak felkészültségében.

204 Éveken át kevés jó tanulmányi szintű tanuló felvételizett az iskolába olyan indokkal, hogy katolikus nevelésben akar részesülni.

205 A liceumi szeminárium (szemináriumi liceum) elnevezést az 1994-es Tanügyi Törvény módosította: teológiai liceum, (esetenként) szerzetesi liceum.

206 Ezek tantervét és (esetleges) tankönyveit minden vallásfelekezet maga készítette el, illetőleg terjesztette fel a Vallásügyi Államtitkárságra és az Oktatásügyi Minisztériumba jóváhagyásuk végett.

207 A Nagykároly és környéke jelentős számú katolikus tanulója számára Reizer Pál püspök 1991-ben hasonló besorolású liceum létesítését kérte. Az intézményt jóváhagyták, s az 1992/93-as tanévtől működött egyetlen osztállyal.

208 Az igazgatónak ún. I. didaktikai fokozattal, a középiskolai tanároknak egyetemi végzettséggel (és lehetőleg véglegesítő vizsgával) kellett rendelkeznie.

209 Az egyházi hatóság tulajdonképpen csak a pályázó erkölcsi magatartását kifogásolhatta. Szatmár megyében sikerült elfogadtatni, hogy tiszteletben tartsák az egyházi ajánlás szükségességét.

A szeminárium (teológiai) liceumok igazgatóinak, tanárainak biztosítása (az újjászületés évtizedében) az egyházi főhatóság számára többször okozott gondot. A megfelelően képzett és katolikus / keresztény szellemiségű és szakmailag jól képzett tanerők biztosítása a liceumok működésének fontos, az egész időszakot átölelően lényeges kérdése / gondja maradt, ugyanis a kommunista diktatúra négy és fél évtizede folyamán sok szakon nem /alig tanult /végzett a hitéhez ragaszkodó hallgató. Ebből eredően a püspök nem kifogásolta, hogy a szeminárium liceumokban jól képzett, más vallású, keresztény magatartású tanár is taníthasson.

Kezdetben, és az első években a liceumokban csak óraadó tanárok működtek,²¹⁰ címzetes tanári állásokat csak a teljes osztályos megvalósulása után létesíthettek.²¹¹

A kezdeti időszak kivihetetlen elképzelései közé tartozott az egyházmegyei főhatóságnak (a szatmári liceumra vonatkozó) elképzelése, hogy több pap is tanítson az iskolában,²¹² s az, hogy papok legyenek az osztályfőnökök.

A szeminárium liceum igazgatását Szatmárnémetiben a püspök megbízásából (az intézményt az épületébe befogadó) Kölcsey Ferenc Elméleti Liceum igazgatója²¹³ végezte, Nagykárolyban (több éves) igazgatói gyakorlattal rendelkező tanár.²¹⁴

Az intézmény vezetésével kapcsolatosan a püspöknek hamarosan gondokat okozott a klérus több tagja, oka (a legtöbb esetben) elsősorban a papok középiskolai (a gyulafehérvári elszigeteltségben működő kántoriskolai) múltjában rejtett, másrészt abban, hogy nem rendelkeztek megfelelő didaktikai képzettséggel,²¹⁵ végül pedig szemléletmódjukban, amely az egyházat fölülről lefelé tagolt uralmi viszonyrendszerben képzelte el, amelyben őket vezető szerep illeti meg. Ebből eredően a szeminárium (teológiai) liceum igazgatói tisztségét maguknak követelték.²¹⁶

A tanároknak is, a szülőknak is megbotránkozást keltett, s a katolikus egyháztagok elmarasztalták az egyházmegyei főhatóságot, amiért hozzájárult, hogy a nyugdíjba ment római katolikus igazgató helyett a katolikus liceum – ekkor már iskolaközpont²¹⁷

210 Szatmárnémetiben a Kölcsey Ferenc Elméleti Liceum tanárai közül, Nagykárolyban az Elméleti Liceumból.

211 Gyakorlatilag ekkor is csak magyar, román, matematika, esetleg idegen nyelv szakos katedra létesülhetett, a többi tantárgyból legfeljebb fél / negyed katedrák.

212 Képesítésüket azzal indokolták, hogy a teológián ők is tanultak pszichológiát, latint, idegen nyelvet. Nehezményezték, hogy mindezt a tanügyben nem ismerik el szaktanári, de még az iskolai hitoktatásra feljogosító didaktikai képesítésnek sem. – Ezekből a tantárgyakból egyébként az alacsony heti óraszámuk miatt sem lehetett katedrát alakítani, következésképp oktatásukat csak óraadókkal lehetett megoldani.

213 Később a tanfelügyelőség felterjesztésére az Oktatásügyi Minisztérium kinevezte a „Hám János Iskolaközpont” igazgatójává.

214 A megfelelő didaktikai fokozattal rendelkező tanárt a tanfelügyelőség is kinevezte.

215 Nehezményezték, hogy lelkesíti képesítésüket a tanügyben nem ismerték el tanári, még iskolai hitoktatásra feljogosító didaktikai képesítésnek sem. – Egyébként ezekből a tantárgyakból heti óraszámuk miatt katedrát sem lehetett alakítani, oktatásukat csak óraadókkal lehetett megoldani.

216 Olyan pap is akadt, aki az igazgatót a tanfelügyelőségen (is) feljelentette, mert engedélyezte az általa megbuktatott tanuló újravizsgáztatását.

217 A liceum az 1992–1993-as tanévtől nevesítve, Hám János Római Katolikus Szemináriumi Liceum néven működött, a következő tanévben igazgatója kérte, hogy módosítsák az intézmény besorolását: az iskolacsoport (a román terminológiában 'grup școlar' (iskolacsoport) kategóriába, (magyarul azonban az 'iskolaközpont' elnevezést használták), hogy bővíthető legyen szakiskolai és posztliceális (a magyarországi szakterminológia szerint: posztsekundér, középiskolát követő) osztályokkal.

– vezetésére (a hittantanár kezdeményezésére) protestáns igazgató, más iskolából hozott tanár kerüljön.²¹⁸

Az egyházmegye papságának gondolkodásában a „katolikus” iskola fogalmaként általában a fél évszázaddal azelőtti katolikus iskolák emléke élt, némelyekében pedig a Magyarországon meg nem szűnt, a kommunizmus alatt is működő egyházi iskoláké.

Az egyházmegyei főhatóságban felmerült és kísértett az a gondolat is, hogy katolikus iskolát kellene létesíteni az egyházmegye más városaiban is, ahol egykor felekezeti iskolák működtek,²¹⁹ ugyanakkor ellenkező vélemények is voltak, sőt volt lelkész, aki a Nagykárolyban már megalapított szemináriumi líceum létezését is helytelenítette.²²⁰

A püspöknek lelkészekkel és egyháztaggokkal (tanárok, értelmiségiek) a katolikus nevelés kérdéseiről, az egyháznak a közoktatásban lehetséges részvételéről folytatott beszélgetései folyamán egyetértés alakult ki arra vonatkozóan, hogy az újrakezdés megfelelő helyzetismeret nélkül, az ellentmondásokkal teli társadalmi viszonyok között, a rejtetten – nyíltan működő visszahúzó erők árnyékában igen nagy kihívás. A püspök elfogadta azt, hogy megfelelő stratégiai elképzelést kell kialakítani, s azt, hogy ehhez szükséges az egyházmegye, az egyháztagok számának pontos ismerete, az Egyház életének várható alakulása, s ehhez igazítva kell kialakítani az egyházmegye oktatási céljait, megtervezni, kivitelezni a konkrét megvalósítását.²²¹

Egyetértés született abban, hogy a nevelést, iskolai oktatást alulról fokozatosan építkezve kell elkezdni. Így létesítette a püspök az első katolikus óvodát, melynek fenntartója az egyházmegye lett.²²² A következő években Szatmárnémetiben sikerült még egy óvodát létesíteni, majd a (Katolikus) Karitás Erdődön megalakította a (katolikus nevelési elvű) cigány óvodát.²²³ Az út járhatónak bizonyult, egy évtized alatt a Karitás már öt (szociális) óvodát működtetett az egyházmegyében.

Az 1992–1993-as tanévben az egyházmegye kérésére – a Vallásügyi Államtitkárság, az Oktatásügyi Minisztérium és az Egészségügyi Minisztérium engedélyezte a Római Katolikus Posztliceális Egészségügyi Iskola²²⁴ létesítését. Az orvosi asszisztenseket képező önálló oktatási intézményt később – szervezési okokból – a Hám János Iskolaközpont-hoz csatolták, ennek keretében 1999-ig működött.²²⁵

Az alulról felfelé építkezés következő lépése volt a katolikus elemi iskolai osztály létesítése. Románia oktatási rendszere nem ismerte / ma sem ismeri²²⁶ a felekezeti isko-

218 A történet háttere az, hogy az igazgatóságra törtető pap nem rendelkezett a törvényben előírt didaktikai vizsgával, s rávette a püspököt, hogy amíg ő megszerzi, fogadja el az általa javasolt (a közvélemény által nem oda illőnek minősített) személyt.

219 Nem értették meg, hogy a jelen feltételei, a társadalom megváltozott viszonyai között ez sem Nagyban, sem Máramaroszigeten teljességgel lehetetlen.

220 A szatmárnémeti líceum hittantanára minősítése szerint „Ez az egyházmegyei hatóság legnagyobb tévedése” volt.

221 Az egyházmegye nem rendelkezett valós adatokat tartalmazó statisztikával.

222 Sikerült megnyerni a tanügyi hatóságokat, hogy az intézményt elismerjék, az óvodák rendszerébe hivatalosan besorolják, és óvónőjének állami fizetését biztosítsák.

223 A tanfelügyelőség mindegyiket elismerte, személyzetét fizette.

224 Az egészségügyi iskolába érettségizett tanulók felvételizhettek, a három év képzés után orvosi asszisztens képzést szereztek.

225 1997-től már csak román tanítási nyelvű egészségügyi asszisztensi iskola működését engedélyezték, illetőleg működését orvosi egyetemhez kapcsoltn engedélyezték.

226 Felekezeti iskola fogalmát a román törvénykezés ma sem ismeri.

la fogalmát, következésképp nem lehetett (államilag elismert) ún. katolikus elemi iskolát létesíteni. A tanügyben dolgozó pedagógusokkal tanácskozva a püspök elfogadta (stratégiai) javaslatukat: egy olyan általános iskolát kell keresni, amelyben működik olyan jól képzett tanítónő, aki vállalkozik osztálya katolikus (keresztény) szellemiségű oktatására. Így – az állami intézmény igazgatójának és a tanfelügyelőségnek a hallgatólagos hozzájárulásával – négy tanév folyamán az állami oktatási rendszerben felépülhet egy katolikus (keresztény) szellemiségű (bár hivatalos megnevezésében ezt nem szerepeltető) tagozat. Így Szatmárnémetiben a 10-es számú Általános Iskolában négy tanév folyamán kialakulhatott a „katolikus elemi”.²²⁷

A „katolikus” elemi alsó tagozatát elvégzők számára ugyanilyen szellemiségű felső tagozatos osztályt csak úgy lehetett megvalósítani, ha az illetékes tanügyi hatóságok engedélyezik V. osztály indítását a Hám János Iskolaközpontban. Akadályát az érvényben levő oktatási törvénykezés képezte, amely szerint ugyanis líceum nem indíthat gimnáziumi (általános iskolai V-VIII.) osztályt. Az iskolaközponttá alakult katolikus középiskola megpróbálhatta, kérelmezte, engedélyezték.

Így teljessé vált – legalábbis Szatmárnémetiben, egy osztályos erejéig – a katolikus oktatás lehetősége az első elemitől az érettségig.

Év	Oktatási intézmények				
	Óvoda	Iskolák			
		Elemi	Általános	Középiskola	Poszt-szekundér
1990					
1991				1	
1992				1	
1993					1
1994	1				
1995	1				
1996		1			
1997					
1998					
1999					
2000			1		
2001					
2002					

227 Az igazgatóság és a tanfelügyelőség hozzájárulásával ide iratkozhattak (lakóhelyüktől függetlenül) a katolikus óvoda „végzősei”, valamint olyan szülők gyermekei, akik gyermekük számára keresztény (katolikus) szellemiségű nevelést igényeltek .

3. Az oktatás, a művelődés és az egyháztörténeti kutatás háttérintézményei

A Hám János Líceum iskolai könyvtárat létesített, s hozzákezdtek a püspökség egykor gazdag, a kommunista hatalom idejében tönkretett könyvtára megmentett állományának rendezéséhez. A megfelelő helységek biztosítását követően a régi könyvtárból megmentett állomány elhelyezése és rendezésével párhuzamosan hozzákezdtek az 1990-es években elhunyt papok magánkönyvtárainak besorolásához, hasonlóképp a Németországból 1998-ban kapott gazdag német nyelvű teológiai könyvanyag elhelyezéséhez.

Megkezdődött a 19. század elejétől kezdődően a második világháborúig terjedő időszakra szinte felbecsülhetetlenül gazdag dokumentumanyagot őrző (a kommunista politikai rendőrség kutatásai nyomán meglehetősen rendezetlen állapotú) püspöki levéltár rendezése és szakszerű számbavétele, hogy a későbbiekben a kutatók számára is hozzáférhető legyen.

A fentiek anyagi és szellemi háttérének biztosítása céljából megalapított Szent Lukács Társaság ugyanakkor az Egyházmegyei Múzeum létrehozását is célul tűzte ki. Hozzákezdtek az egyházmegye területén található egyházművészeti értékek feltérképezéséhez, pontos nyilvántartásuk elkészítéséhez, ezzel párhuzamosan megkezdődött az állagukban kárt szenvedett alkotások restaurálása, hogy a püspökség székhelyén létesítendő egyházmegyei múzeumba elhelyezhetők, kiállíthatók legyenek.²²⁷

4. Szociális-karitatív tevékenység az egyházmegyében

A kommunista diktatúra bukását követően humanitárius és egyházi segélyszervezektől sok külföldi segély érkezett Romániába. Az egyházmegye főhatósága helyesnek látta, ha újraéleszti a kommunista állam által betiltott, elsősorban a rászorulókat megsegítésével foglalkozó egyházmegyei intézményt, a **Karitást**. Az intézmény (törvényszékkéleg bejegyzett jogi személyiségként²²⁹) még 1990-ben megalakult. Kezdetben a külföldről érkező segélyek kiosztásában segédkezett, közvetítő, irányító szerepet vállalt. Tevékenysége hamarosan kiterjedt a szociális (és egészségügyi) segélynyújtás más területeire is, gyógyszertárat létesített a németországi segélyekből hozzá érkező gyógyszerek ingyenes szétosztására, szegénykonyhát, szociális étkezdét létesített, megszervezte hátrányos helyzetű családok segítségét. A rászorulókkal, szociális kérdéseik átfogó megoldásával személyesen foglalkoztak, de úgy, hogy a rászorulókat kérdéseinek megoldását, megsegítésüket velük együtt, az ő forrásaik felhasználásával, készségeik mozgósításával oldják meg. Árvaházakat, kórházakat támogattak, az öregek (házi) gondozása mellett, ún. idősgondozó klubokat létesítettek. Több óvodát létesítettek a cigány- és utcagyerekek részére, tanulóházat, fogyatékos gyermekeket gondozó óvodát, gyermek rehabilitációs központot, fogyatékos gyermekeket és fiatalokat kezelő és gondozó központokat, a családban bántalmazott nők otthonát.

228 Jelen munka megjelenésekor a Székesegyház bal oldali sekrestyéje fölötti emeleti termekben már megnyílt az egyházmegye egyházművészeti kincseit és emlékeit őrző múzeum.

229 A szervezetet az egész országban a latinus Caritas írásmóddal jegyeztették be.

A Karitászt szervezeteinek – a fentebb körvonalazott tevékenységi körei ezt megkívták – mind több alkalmazottat kellett foglalkoztatnia.²³⁰ Az egyházmegyei Karitászt révén a katolikus egyház az egyháztagok nagy számával, ugyanakkor a segélyek szétosztása kapcsán, az utcagyerekekkel való foglalkozás, az idősgondozás kapcsán a társadalom nem katolikus rétegeivel is kapcsolatba került, s a rászoruló embertársakról való gondoskodása átlépte a nemzeti közösségek határait.

Tevékenységeinek hatása kétirányú volt, egyrészt – az egyház által kísért személyzetkíséréssel, a Karitászt irányító lelkész(ek) és világiak – munkatársaikban – lelki felkészítésük folyamán – tudatosították, hogy keresztények, s azt, hogy a jól végzett munka is ima; emellett az adventi és a húsvét előtti időszakban közös szentmisével, tudatos ünnepre készüléssel erősítették meg őket; másrészt a rászorulókat, gondozottakat lelkében is elhintették a hitet, a keresztény gondolkodás elemeit, mindenképpen a szeretet szellemét.

A Karitászt munkatársainak az egyházzal ily módon is állandósuló kapcsolata következményeiben kivetítődött a munkatársak és a társadalom velük kapcsolatba kerülő sok emberének kapcsolatára is.

A Karitászt irányítása, robbanásszerű fejlődése, az egymást követő tervezetek megvalósítása az intézmény irányításával megbízott egyházi és világi vezetőknek nagyon sok nehézséget és gondot okozott. A megyés püspök nem akadályozta kezdeményezéseiket, támogatta új ötleteiket,²³¹ nem bírálta felül az intézmény vezetőinek a döntéseit.

Nagybányán a szegény gyermekek megsegítésében, a házi betegápolásban a Karitásznak szerzetes segítők is vannak, a Brigi Szent Orsolya Nővérek Kongregációjának a városban 2000-ben meglepedett szerzetesei.²³²

Mind az iskolák, a bentlakás, az óvodák fenntartása, az egyházi tanintézetekben tanuló fiatalok anyagi támogatása, a Szent József Papi Otthon működéséhez és fenntartásához szükséges feltételek biztosítása céljából a püspökség alapítvány létesítését kezdeményezte. Az 1994 áprilisában hivatalosan bejegyzett **Pax Alapítványt** évről évre több egyháztag támogatta adományaival.²³³

A szatmári egyházmegyében 1997 júniusban Szatmárnémetiben alakult meg a **Máltai Segélyszolgálat** egyházmegyei fiókja.²³⁴ A segélyszolgálat tagjai működésük első időszakától elsősorban az utcagyerekek kapcsán kutatták fel, felkeresték, segítették a rászoruló családokat. A segélyszolgálat minden tagja több család²³⁵ konkrét, folyamatos megsegítését vállalta, számukra – a családtagok számának, életkorának, egészségi

230 2001-ben létszámuk meghaladta a kétszázat. Ökumenikus jellegű volt olyan értelemben, hogy a római katolikusok mellett reformátusok, (többségükben román identitású) görög katolikusok és (néhány) ortodox is volt köztük.

231 A cigány kérdést kezdetben nem értette, de az erdői cigány óvoda (majd a későbbiek) létesítésével mégsem ellenkezett. Egyházpolitikailag hosszú távon ható jó döntése volt, hogy az alsóhomoródi plébánia épületét odaadta a Karitásznak.

232 A szerzetesi kongregációnak (a püspök engedélyével) három örökfogadalmas nővére telepedett meg a városban.

233 A püspökség a plébánosok közvetítésével minden évben kéri az egyháztagokat, hogy adjuknak a törvény által engedélyezett egy százalékát ajánlják fel és utaltassák át az alapítvány részére.

234 Erdélyben a Romániában 1991-ben megalakult intézmény központja Kolozsváron működött, ehhez csatlakozott a szatmári egyházmegyei szervezet is, amelynek megalakulásakor 25 tagja volt.

235 Szatmárnémetiben az ezredfordulón már 76 rászoruló családot kísérték figyelemmel.

állapotának megfelelően – a külföldről kapott segélyekből, illetőleg az egyházmegyében gyűjtött adományokból ruhát válogattak, élelmiszert juttattak.

Az utcagyerekekkel való csoportos foglalkozás céljából – először egy magánháznál – erre alkalmas helyet kerestek, ahol az utcagyerekekkel tanultak, énekeltek, tisztálkodásra nevelték őket. Tevékenységük ötödik évében sikerült számukra – a Szent József templomhoz tartozó egyházi tulajdonú épületben – ifjúsági központot létesíteni, ahol a fentebb említettek mellett hetente megfürödhettek, havonta egyszer szentmisén vehettek részt.

A Máltai Segélyszolgálat tagjainak, önkénteseinek²³⁶ száma folyamatosan gyarapodott, 2001-ben már hetven aktív tagja volt. Tevékenységük – évente háromszor – négyszer a város több pontján meleg ételt²³⁷ osztottak, télen pedig többször is (a téli hideg függvényében²³⁸) forró teát és zsiros kenyeret – mind több rászoruló sanyarú helyzetén enyhített.

A szegényeken, (el)kallódókon – felekezeti hozzátartozásuktól függetlenül – segítő világiaknak a Máltai Segélyszolgálatban tevékenykedő csoportja az evangélium örömhírét (is) eljuttatja olyanok közé, akiket a lelkipásztori igehirdetés – többnyire – gyakorlatilag nem ér el.

Mind a Karitás, mind a Máltai Segélyszolgálat munkatársai a rászorulókkal, megsegítettekkel való magánbeszélgetéseik során olyan személyes kapcsolatok kialakítására volt / van módjuk, amilyenre a lelkipásztoroknak nemigen jut idejük. Ezek a beszélgetések közvetlenek, nem prédikáció stílusúak, gyakorlatilag azonban a keresztény tanúságtétel (fontos) eszközei.

VII. AZ EGYHÁZ MŰKÖDÉSÉNEK ANYAGI FELTÉTELEI, VONATKOZÁSAI: ÉPÍTKEZÉSEK, RENOVÁLÁSOK

A kibontakozás útján az egyik lényeges – anyagi vonatkozású – esemény volt a püspöki palota egyházi tulajdonban maradt szárnya emeleti részének felszabadulása.²³⁹ Kinevezése után (1990. március 14.) Reizer Pál püspök kérelmére az oktatási intézményt vezető mérnök március 22-én kiürítette a palota emeleti részét: a Széchenyi utcai²⁴⁰ részt (az előadóteremmé átalakított nagy termet, az irodákat s az egykori (a Fő tér felé tekintő) püspöki lakosztályt.

Az emeleti részen található, az épület elkobzása előtt befalazott püspöki kápolnát²⁴¹ 1990. májusában kibontották, kijavították s eredeti formájába visszaállították,²⁴² ezzel

236 A Máltai Segélyszolgálat ökumenikus jellegű, 2001-ben tagjai közül 67 római katolikus, három református.

237 Töltött káposztát.

238 Egy-egy télen olykor 10–15 alkalommal is.

239 Az emeleti részt a megelőző évtizedekben szerkesztőség, szakszervezet, a változást megelőzően pedig az almérnöki intézet használta.

240 Mai hivatalos utcanéve: str. 1 Decembrie 1918.

241 Dr. Czumbel Lajos ordinárius intézkedésére ide mentették a püspökség értékes bútordarabjait.

242 Maga a kápolna falait körös körül topologyafa burkolat övezi, a padok ugyancsak topologyafából készültek. A kommunista hatalom idején az állambiztonsági szervek behatoltak a befalazott kápolnába, fegyvereket kerestek.

párhuzamosan felújították az épületnek mind a földszinti, mind az emeleti részét.²⁴³ A helyreállított, kijavított kápolnát a püspök 1991. VI. 29-én szentelte fel.

A nyugdíjba menő, megöregedett papokról való szociális gondoskodás megoldására a püspök nyugdíjas papok otthona építését kezdeményezte. A nyolc nyugdíjas pap elhelyezésére, ellátására alkalmas Szent József Papi Otthon 1992-ben készült el.²⁴⁴

A Szatmárnémeti központjában épült papi otthon lakói²⁴⁵ – erejük, munkabírásuk függvényében – kisérik / segítik (gyógytatás, misézés) a székesegyházi plébániát, akár a távolabbiakat is.

A világháborút követő négy és fél évtizedben az egyházmegye területén templomot nem építhettek, csak néhány nagyon megindokolt javítást (belső festést) engedélyeztek. A megújulás 1990–2002 közötti időszakában az egyházmegyében több új templom és kápolna épült, valamint temetőkápolnák.

Az egyházmegye nyolc új temploma: 1995: Adorján, Batiz, Szatmárnémeti: Szentlélek plébánia; 1996: Nagykároly: Fatimai Szűz Mária plébánia,²⁴⁶ Túrterebeshegy; 1997: Érkörtvélyes; 1999: Kaplony, Nagybánya: Szent József plébánia, megkezdtek a templom építését, de 2002-ig még nem készült el: 1992: Lajosvölgyihután; 2001: Nagykárolyban: a Szentlélek plébánián.

A hívők számára nagyon jelentős, hogy kápolna épült nyolc filiában, így ezután nem kellett magánházakban tartani a szentmisét: 1995: Avasújvárosban, Egriben, Kakszentmártonban; (a román görög katolikusokkal közösen) Szatmárkörtvélyesen; 1997: Sárfaluban; 1998: Bikszádon, Szárazberken; 2001: Gencsen.

Temetőkápolnák épültek: Kaplonyban (1995), Mezöpetriben (1999), Túrterebesben (1999), Mezöteremen (2001).

Az egyházmegyében a 12 év során új plébániaépületeket is építettek: 1994: Szatmárnémeti: Szentlélek plébánia (lakás és az altemplom kiépítése); 1997: Láposbányán, s Szatmárnémetiben a Kis Szent Teréz plébánián lakást a káplán részére; 1999: Nagybányán. Plébánia építésébe kezdtek Batizon (2001) és Nagykárolyban (2002, Fatimai Szűz Mária plébánia).²⁴⁷

Hittantermek épültek: Batizgombáson és Szatmárnémetiben (a Kis Szent Teréz plébánián).

A délutáni műszakban, a más iskola épületében működő Hám János Líceum számára a tanfelügyelőség 1995 augusztusában épületet ajánlott fel, azzal a feltétellel, hogy a püspökség használhatóvá teszi. Reizer Pál püspök vállalta a javítások költségeinek fedezését,²⁴⁸ így az intézmény 1995. szeptemberétől saját épületben működhetett.

243 Az épületet kívül – belül fel kellett újítani, az irodákat, a konyhát, használhatóvá, a püspöki lakosztályt lakhatóvá kellett tenni. A palotában ebédlőt, titkári lakosztályt, vendégszobákat kellett kialakítani; osztályszobák és kegytárgyüzletet létesítettek; az egész palota fűtését ellátó kazánházat kellett építeni.

244 A két emeletes épületben egy és kétszobás lakosztályok (összesen nyolc) vannak, konyha, ebédlő, társalgó, kápolna. Az emeletekre lifttel (is) fel lehet menni.

245 A tanulmányunkban vizsgált időszakban négyen – öten laktak.

246 A Fatimai Szűz Mária templomot 1991 nyarán kezdték el építeni, a hívek, a püspökség és külföldi támogatók hozzájárulásából. A szentély berendezését H. Lukácsovics Magda tervezte. A berendezési tárgyak formái nemes egyszerűsége és funkcionalitásra törekednek, nem hivalkodók, hanem korunk szemléletmódjának megfelelően, annak nyelvén beszélnek.

247 Ezeket Reizer Pál püspök halála időpontjáig nem fejezték be.

248 Ki kellett cserélni az ajtókat, ablakokat, belsőleg teljesen fel kellett újítani az épületet.

Az ifjúsági lelki gondozása, valamint a lelkeségi mozgalmak megjelenése kapcsán a különböző lelkeségi csoportokkal való foglalkozás céljára a püspök alkalmas helyet és körülményeket akart teremteni. A hívek külföldre távozása folytán megszűnt nagyszokondi plébánia üresen maradt épületét (és tartozékait) találták erre alkalmasnak, így az épület átalakításával 1996-ban megépülhetett a Szent Ignác LelkiGYakorlatos Ház.

Nagyszokond ezt követően az ifjúsági csoportokkal való foglalkozás + nyári táborozások, a házas hétvége mozgalom csoportjainak találkozó helyévé válhatott.

Lelkipásztori központot álmódott a püspök Szatmárnémetibe is. A két emeletes Scheffler János Lelkipásztori Központ a székesegyházi plébánia udvarán 1997-ben készült el, egyik szárnyával a plébánia épületéhez kapcsolódóan, másik szárnya ezt derékszögben folytatva a telek végén. Van benne konferenciák, könyvbemutatók tartására alkalmas gyűlésterem, előadótermeiben átmeneti megoldásként a Posztliceális Egészségügyi Iskola működött.

Hamarosan megmutatkoztak az intézmény működésével, fenntartásával kapcsolatos szervezési és anyagi gondok, s az is megfogalmazódott, hogy az épület ebben a formában nem alaposan átgondolt, túlméretezett.²⁴⁹

A Hám János Líceumba járó vidéki tanulók elszállásolása céljára megtervezett bentlakás alapkövét 1995-ben helyezték el, 1996-ban (pirosban) elkészült a két emeletes épület²⁵⁰ egyik szárnya, 1997-ben befejezték a teljes épületet.²⁵¹ A 120 férőhelyes Szent Alajos Konviktus fedezi a katolikus líceum szükségleteit, teljes kihasználása érdekében azonban diákokat más iskolákból is felvesz.

A Szent Alajos Konviktus többször egyházmegyei (lelkeségi) találkozók színhelye, gazdája volt.²⁵²

A Szatmári Irgalmas Nővérek nem kapták vissza az 1949-ben államosított rendházakat, ezért a szerzetesrend új szerzetesházat és kápolnát épített a kommunizmust a szétszórtság állapotában túlélő nővérek számára. Az egyházmegyében még élő (idős, 58–85 év közötti) nővérek 1998-ban költözhetek be az új rendházba.²⁵³

* * *

Reizer Pál püspök a b. e. Hám János emlékezetének őrzése és ébren tartására céljából szobrának elkészítését és a Székesegyház előtti téren történő felállítását kezdeményezte. A Lakatos Pál által megtervezett és elkészített mellszobrot a püspök 1999. má-

249 A hatalmas épület működtetésének költségei – gáz, villany, víz – jelentősen megterhelik a plébániát és/vagy a püspökséget. Az Egészségügyi Posztliceális Iskola megszűnése nyomán (tan)termei kihasználatlanok maradtak.

250 Az alapokat három emeletes épület számára készítették, de azt javasoltuk, hogy a várható diáklétszám alapján elégséges a két emelet.

251 A bentlakásban két és három személyes szobák, könyvtárterem, nagy ebédlő, klubhelység van. A könyvtárteremből nyílik a kápolna. Az első emeletre (ez a lányoké), illetőleg a második emeletre (ez a fiúké) külön lépcsőházban lehet felmenni.

252 Itt tartották az egyházmegyei zsinat záróülését is.

253 A Wolfenbüttel utca 2. szám alatti épület – a 20 nővér számára otthont nyújtó rendház, s benne a kápolna – építése és berendezése költségeit a Szatmári Irgalmas Nővérek kongregációja fedezte.

jus 13-án áldotta meg. Ugyanerre az időpontra készült el és jelent meg a *Hám János öröksége*²⁵⁴ című könyvecske, fedőlapján Hám János mellszobrával.

A püspökség (és az egyházmegye) 12 évi építkezési munkáinak alakulása a számok tükrében:

Év:	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Építés													
templom:			*			3	1	1		1*/1		*	
kápolna:						4		1/*2	2			1	*1
temetőkápolna						1				2		1	
plébánia					1			2		1		1	1
más épület:			1				1	2	1				
Renoválás:													
templom:													
plébánia:													
más épület	1				1								

A Szent Lukács Társaságot 2000-ben alapították azzal a céllal, hogy anyagi és szellemi háttérrel biztosítsa a Püspöki Könyvtár és a Püspöki Levéltár rendezéséhez, valamint az Egyházmegyei Múzeum létrehozásához.

Az első konkrét célkitűzés az egyházmegyében található (gyakran csak kallódó) tárgyi és szellemi értékek begyűjtése, megóvása volt. Ezt követő feladata a megőrzésükről, szakszerű elhelyezésükről, kutatás céljából hozzáférhetővé tételük.²⁵⁵

VIII. EGYHÁZI KIADVÁNYOK

1. A Bukarestben megjelenő országos magyar nyelvű napilap, az *Előre*, 1991-ben kiskönyvtár sorozatában az erdélyi történelmi egyházak bemutatását tervezte. Felkérték valamennyi történelmi egyházat, illetőleg az egyházmegyéket / egyházkerületeteket, hogy történetüket egy-egy ív²⁵⁶ terjedelemben írassák meg az általuk kijelölt szakemberrel. Sípos Ferenc (nyugalmazott) ordinárius korábban, 1990 előtt foglalkozott a szatmári egyházmegye történelmével (is), a püspök felkérését azonban most elhárította, nem vállalkozott megírására. A megyés püspök megkérte dr. Bura László magyartanárt, hogy a kiadó által megjelölt határidőre írja meg az egyházmegye tömör történetét. A tanulmány *A Szatmári Római Katolikus Püspökség* címen jelent meg az *Erdélyi Egyházaink Évszázadai* című kötetben.²⁵⁷

254 A könyvecsét Bura László írta, nyomdaköltségeit a Szatmári irgalmas Nővérek fedették,

255 Mindezek kiteljesedése, megvalósulása már az egyházmegye későbbi időszakában történt / történik. Vö.: BURA 2003. 156.

256 A tanulmány 20 oldal terjedelmű.

257 A Romániai Magyar Szó zsebkönyvek sorozatban jelent meg 1992-ben.

2. A zsilávai (Jilava) börtönében meghalt dr. Scheffler János vértanú püspök boldoggá avatási eljárásának megindításához szükséges volt életútja rövid bemutatására. Az életrajz kiadására a megyés püspök az újvidéki Agape Kiadóval tárgyalt, s a kiadó gyakorlatilag nagyon rövid határidővel vállalkozott is a kiadására. Sípos Ferenc ny. kormányzó foglalkozott az elhunyt püspök életrajzával is, azonban nem vállalta a tervezett kis könyv megírását, ezt a felkérést is elhárította. A megyés püspök dr. Bura Lászlót kérte meg, hogy gyűjtse össze és írja meg az életrajzot.²⁵⁸ Az anyaggyűjtésre fordítható korlátozott idő, a források feltárhatóságának akadályai – beleértve a püspök körleveleinek elérhetőségét is – megnehezítették a munka megírását.

A *Hűségesen, fáradhatatlanul. Scheffler János szatmári püspök életútja* címen megjelent munka²⁵⁹ így is utalt az életút főbb állomásaira és jelentőségeire, s tanúsította a vértanú püspök emlékezetét és tiszteletét.

3. A püspökség *Római Katolikus Naptár 1996* címen könyvnaplót²⁶⁰ adott ki, s még öt alkalommal: 1997-ben, 1999-ben, 2000-ben, 2001-ben, 2002-ben.

A püspök szándéka és elképzelése az volt, hogy a naptárak olvasmányanyaga minden évben egy-egy központi téma köré szerveződjék. Az 1996-ban megjelent naptár központi gondolata az ifjúság és az egyház kapcsolata volt, az 1997-es naptáré a szeretet. Az 1999-es naptár olvasmányai az egyházmegyei közösségek figyelmét a 2000. évi jubileumra készülődésre irányították. A jubileumi szentév naptárának olvasmányai Krisztus és a felebarát szeretetének elmélyítésére ösztönöztek, a 2001-es egyházmegyei naptár pedig az új évezred határán segítséget akart nyújtani, hogy a hívek keresztyén reménnyel induljanak tovább, s a múltba tekintve hitből fakadóan erőt és kitartást nyerjenek a jelen feladatainak teljesítéséhez. A 2002-es egyházmegyei naptár vezérgondolata a szenvedés, szenvedéseink értelme.

4. A hitoktatás korszerűsítésének, hatékonysága fokozásának kérdése egyaránt foglalkoztatta mind Reizer Pál szatmári püspököt, mind Tempfli Józsefet, a nagyváradi római katolikus egyházmegye püspökét. Úgy gondolták, hogy az Olaszországban látott, ott használt hittankönyvek és a hozzájuk kapcsolódó módszertani szakkönyvek ismerete segíthetné mindkét egyházmegye hitoktatóit, s a külföldi (olasz) tapasztalatok és módszertani megoldások megismerése hasznosítható lenne a hitoktatásban. Ennek érdekében 1997-ben kérelmeztek az olasz püspöki kar hozzájárulását, hogy a hittankönyveket és a módszertanokat lefordíthassák magyar nyelvre, hogy használhassák őket a nagyváradi és a szatmári egyházmegyében. Az olasz püspöki kar hozzájárulásának birtokában a budapesti Don Bosco Kiadó vállalta a könyvek fordítását és kinyomtatását. Így jelent meg 1997-ben *Én veletek vagyok. A gyermekek hittankönyve* és használatának módszertanaként MARIO FILIPPI: *Én veletek vagyok. A hitoktatók kézikönyve*, illetőleg GIUSEPPE RUTA: *Engedjétek hozzám a gyermekeket* és vele kapcsolatosan *A hitoktató kézikönyve*.²⁶¹

258 A kiadó a kézirat elkészítésére két hónap határidőt szabott meg.

259 Újvidék, Agape (kiadó), 1991. Terjedelme 62 oldal.

260 Római Katolikus Naptár 1996. Kiadja a Szatmári Római Katolikus Püspökség. Szerkesztette Mária József újságíró.

261 Az egyházmegye papsága azonban az addig megszokott keretekben (és tartalommal), illetőleg szemléletmódban tanította a hittant, gyakorlatilag nem használta őket.

5. A megyés püspök 1998-ban kezdeményezte, hogy az egyházmegye addigi püspökeinek arcképét tartalmazó könyvecske (füzet) jelenjék meg. Az *Arcképek a szatmári római katolikus egyházmegyéből* címen megjelent kis könyvben közölt arcképeket Muhi Sándor képzőművész festette meg, a szöveget Bura László írta.

6. Dr. Scheffler János püspök kéziratos hagyatékának legfontosabb munkája a papok számára írt lelkigyakorlatos könyve, amelyet kényszerlakhelyén, Körösbányán fejezett be. Kéziratát (titokban) gépelt másolatban több pap (főként az idősebb nemzedék) olvasta és nagyon értékesnek tartotta. A megyés püspök és P. Szőke János, Scheffler János boldoggá avatási ügyének posztulátora (ügyintézője) kezdeményezte a lelki gyakorlatos könyv kinyomtatását. A könyv megszerkesztésekor Scheffler János püspöknek a kézirat véglegesítésére vonatkozó, írásban megmaradt észrevételei alapján²⁶² jártak el. A nyolc napos lelkigyakorlat a Szent Maximilián Kiadó gondozásában jelent meg 1998-ban SCHEFFLER JÁNOS: *A pap* címen.

7. A papság számára gyakorlati hasznú volt a 2001–2002-es évre kiadott *Liturgikus naptár*, valamint az *A szatmári egyházmegye név- és címtára* című kis könyv.

8. Az egyházmegyei főhatóság (az Ungváron 1997-ben megjelent *Kárpátalja templomai* című kiadvány ösztönző mintájára) tervbe vette az egyházmegye templomainak építészeti és képművészeti jellegű bemutatását. A tervezetből két esperesi kerület – szatmárnémeti és a nagykarolyi I. számú esperesi kerület – templomainak bemutatása készült el.²⁶³

9. Az erdélyi római katolikus egyházmegyék közös intézményeként Kolozsváron megalapították a Gloria Nyomdát, amely hivatva volt az egyházmegyék közös kiadványainak, a *Vasárnap* hetilapnak és a *Keresztény Szó* havi folyóiratnak a nyomtatására. A két lap (főképp a *Keresztény Szó*) terjesztése állandó gondot jelentett, előfizetőinek száma mindvégig mérsékelt volt az egyházmegyében, olvasottságuk a papság körében is mérsékelt volt.

10. A megújulás évtizedében több egyházközség plébániai értesítő szerkesztését és kiadását kezdeményezte: *Gyertyafény* (Szatmárnémeti, Szent Család plébánia, 1992), *Rózsaeső* (Szatmárnémeti, Kis Szent Teréz plébánia, 1998), *Ajándék* (Szatmárnémeti, Szentlélek plébánia), *Forrás* (Sárközújlak, 1998), *Szívárvány* (Szatmárnémeti, Székes-egyházi plébánia, 1999), *Együtt* (Máramarossziget, 1999), *Fatima* (Nagykaroly, 2000), *Üzenet* (Kaplony).

11. Más kiadványok: A Hám János Líceum *Ösvény* címen időszakos diáklapot jelentet meg, az egyházmegyei Karitászt rendszeresen²⁶⁴ tájékoztató lapot jelentet meg magyar nyelven: *Caritas info* címen. Az egyházmegyében működő Ferences Világi Rend 1992-től Máramarosszigeten *Szent Ferenc Nyomdokain* címen saját lapot indított.²⁶⁵ Az egyházmegye zsinati irodája 2001. decemberétől jelentette meg a *Zsinati Értesítő* c. havi kiadványt.

262 Kolozsváron egy (be nem mutatkozó) ismeretlen személy az utcán megállította Dr. Scheffler Ferencet (a püspök öccsét) és átadta a kéziratot, amely mellett ott volt a püspöknek a kézirat gondozására, sorsára vonatkozó utasítása.

263 MUHI SÁNDOR – MURVAI GYÖRGY: *Szatmárnémeti római katolikus templomai.*, Szatmárnémeti, 2000; MUHI SÁNDOR – MURVAI GYÖRGY: *A szatmári római katolikus egyházmegye templomai.* A Nagykaroly I. számú esperesi kerület. Kolozsvár, 2002.

264 Évente háromszor.

265 1944-től országos jellegű.

Az egyházmegye iskoláiban tanító (és néhány plébánián a plébánosnak az oktatásban segítő) világi hitoktatók számára 2001-ben *Világ világhossága* címen időszakos lapot indítottak.²⁶⁶

10. A püspökség támogatta papjai lelkeségi irodalmi, illetőleg egyháztörténeti vonatkozású munkáinak kiadását, a megjelent munkák :

ARDAI L. ATTILA: *Az Isteni Ige tükrében. Bevezető gondolatok és hívek könyörgései az év hétköznapjaira*. Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996.

ARDAI L. ATTILA: *Szenteikkel a mennybe. Bevezető gondolatok és hívek könyörgései a szentek ünnepeire*. Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996.

ADOLF FUGEL és PAPELLÁS ISTVÁN (Összeállították): *Kilenced az Isteni Irgalmassághoz*. Szatmárnémeti, 2001.

Együtt a Szűzanyával. Családi imaest és önfelajánlás. Romániai Fatima-Apostolátus Ifj. avatása. Nagykároly, 2001.

Zsinati kézikönyv. Szatmárnémeti, 2001. (30 l.)

TEMPFLI IMRE: *Dr. Scheffler János pásztorlevelei és utolsó levelei*. Szatmárnémeti, 2002.

IX. ÖSSZEZŐ GONDOLATOK

Az idődimenzió, amellyel esettanulmányunk foglalkozik 12 év a kommunista diktatúra bukását követően, vizsgálódásunk, értékelésünk tárgya a Románia észak-nyugati részén, kisebb eltérésekkel két állami közigazgatási egységgel, Szatmár és Máramaros megyével egyező területen található Szatmári Római Katolikus Egyházmegye megújulásának folyamata.

A bevezetőben hivatkozott elvek szerint számba vett események és jelenségek tömör és tényszerű számbavétele, áttekintése, a velük kapcsolatos gondolataink, értékeléseink alapján a (szatmári – nagykárolyi – máramarosi) helyi egyházra, életére, mai jelenére, jövője várható alakulására vonatkozó észrevételeket, megállapításokat tehetünk.

Észrevételeink, megállapításaink:

A fenti területen élő lakosság – beleértve a magukat katolikusnak vallókat is – az ország lakosságához hasonló gazdasági, társadalmi és politikai körülmények között élt a vizsgált időszakot megelőző 45 évben. Az állami törvénykezés által „megtúrt” minőségű római katolikus egyház a sekrestyébe visszazorított életet élt, az államilag elismert vallásfelekezetektől is elszigetelten, intézményrendszer nélkül, vallási jellegű egyesületeit 1948-ban betiltották és feloszlatták.

A hatalom abban volt érdekelt, hogy az egész romániai római katolikus egyházban, ennek keretében a szatmári helyi egyházban is megőrződjék a klerikalizmus csapdáját is megőrző, a feudális hagyatékból kifejlődött „népi egyház”, amely az urbanizálódó társadalomban könnyebben bomlasztható.

A teológusképzés korlátozott volta következtében a szatmári egyházmegye is csak korlátozott számú papnövendéket vehetett fel, ennek eredményeképp kevés volt a teológiát befejezett, felszentelt lelkész.²⁶⁷

266 Szerkesztője ifj. Pallai Béla görög katolikus lelkész. – Vö.: BURA 2003. 139 – 140.

267 A szemináriumba felvett teológus hallgatók sem mind fejezték be tanulmányaikat, kiléptek.

A világnézetet formáló szellemi pályákon – ezek marxista-ateista beállítottsága miatt – hívó katolikus családok gyermekei nem (ritkán) tanultak, gyermekeik többnyire műszaki egyetemeken tanultak. Így a szatmári egyházmegyében (is) a vizsgált időszak kezdetén elég kevés volt az egyháznak elkötelezett fiatal értelmiségi, főként pedagógus.

A kommunista diktatúra éveiben a félelem, számos esetben a megalkuvások árnykolták be az egész társadalom mindennapjait, ennek következményeképp mind a papok, mind a hívó világiak gyakorlatilag lelki emigrációban éltek.

Az 1990-es évekkkel kezdődő változás / megújulás időszakában a szatmári egyházmegye lelkészeiben, híveiben lényegében a fél évszázaddal korábbi egyházkép élt.

A vizsgált idődimenzió kezdetén a társadalomban a felszabadultság érzése töltötte el az embereket, általában – így az egyházi vezetőkben, a lelkészekben, az értelmiségiekben is – a valós helyzetismeret hiányában a tájékozatlanság, a tanácstalanság jellemezte a társadalmat. És ami nagyon lényeges: hiányzott a távlatok lehetőségeinek a felismerése.

Az egész társadalmat érintő jelenség volt a nyugati világ anyagi vonatkozásainak és szellemi áramlatainak, életstílusának és gondolkodásának megjelenése, folyamatosan fokozódó mértékű és gyorsaságú terjedése.

A római katolikus közösségek számára ez egyrészt jelentette a II. Vatikáni Zsinat tanítása, szelleme (addig csak nagyon korlátozott mértékű) megismerésének a lehetőségét, illetőleg folyamatát, esetenként az addigi egyházkép, a „népi egyház” és a világ-egyházban a II. Vatikáni Zsinat után kialakult egyházkép közötti feszültségek megjelenését is.

Az egész helyi egyház számára szükségszerűen megjelenő feladattá vált az Egyház szerepének az újragondolása. Fokozatosan és minél alaposabban meg kellett ismerkednie a helyi egyháznak – lelkészeknek és világiaknak egyaránt – a II. Vatikáni Zsinat teljes tanításával,²⁶⁸ szellemével, illúziómentesen számba kellett venni a helyi egyház állapotát, helyzetét.

Mindenekelőtt tudatosítani kellett azt, hogy az egyház – a helyi egyház szintjén is – Isten népe, a keresztény hívek közössége, tagjai az összes keresztények, a klérus is, a (világi) hívek is. Ezt követően – a hivatások és a keresztény közösségben (lehetséges) feladatok ismeretében – lelkileg és gyakorlatilag meg kellett szervezni ezek teljesítésének módozatait.

A lelki gondozás lehetséges útjainak és az evangelizálás helyének figyelembe vételével el kell gondolkodnunk tehát azon, hogy milyen feladat és felelősség várt a vizsgált időszakban az egyházmegyét kormányzó püspökre, az egyházközségeket vezető lelkészekre, illetőleg az egyházközségeket alkotó világiakra.

a) Mindenekelőtt biztosítani kellett a hívek számára a liturgián való részvétel lehetőségét, illetőleg a szentségek kiszolgáltatását. Ezt szolgálta az egyházmegye szerkezeti (területi) rendezése, amelynek során plébániák és leányegyházak létesültek ott, ahol a katolikus közösségek létszáma ezt indokolta, megszűntek ott, ahol – a belső migráció és/vagy a kivándorlás, valamint a kevés születés/ sok halálozás eredményeképp – a közösség elnéptelenedett.

Megállapítható, hogy (eddig is) sok katolikus élt – a plébánia és/vagy a leányegyház területén kívüli – szórványban; számuk növekedőben. Ebből eredően az egyház, elsősorban az egyházközségek és leányegyházak lelkészeinek jövőendő feladata, hogy személyes lehetőségeik révén – avagy világiak segítségével is – elgondolkozzanak a szórvány-

ban élők és az egyház kapcsolatának ápolásáról (alkalmi liturgia; a szentségekkel élés lehetséges formái).

Minden egyházi közösségben több – kevesebb hívő, rendszeresen / alkalomszerűen részt vesz az egyéni / közösségi szentségimádásokon. Ezeket – a megjelenők számától függetlenül – folytatni kell.

A plébánosok (lelkészek) a keresztelesekkor és a házasságkötésekkor vegyék számba azt is, hogy ezek valóban a helyi közösséget gyarapítják-e? (Külföldön élők is otthon kötnek házasságot, otthon kereszttelítik meg gyermeküket, gyakorlatilag ők legfeljebb formálisan tagjai a szülőföldjükön élő helyi közösségnek!)

Sok házasság felbomlásának következményeként (szinte) minden egyházközségben megjelennek az egyedül maradók és az új házasságot kötők. Ezek életét, lelki problémáit a papok (lelkészek) hiányosan / alig / nem ismerik. A katolikus közösségben való megtartásuk, gondozásuk, elhanyagolt terület.

b) Az egyház, a helyi egyház – egyházmegye, egyházközség – feladata a katekézis,²⁶⁹ a közösség tagjainak hitben való képzése.

Az intézményes formák megteremtése a helyi egyház vezetőjének, a püspöknek a feladata / gondja. A szatmári helyi egyházban a megyés püspök mindjárt a megújulási folyamat kezdetén kezdeményezte, kormányzása egész időszakában folytatta mind a klérus, mind a világiak teológiai, hitbéli képzését, illetőleg ennek előmozdítását. A pap-ság esetében ezt szolgálta papnövendékek külföldi teológiákra küldése, valamint felszentelt papok továbbtanulásra, tudományos fokozatok megszerzése céljából egyházi egyetemekre küldése, a világiak esetében az egyházmegyei hittudományi képzés, illetőleg a teológiai és vallásszociológiai képzés kezdeményezése.

Az egyházmegye számára komoly kihívást jelentett a szabaddá vált plébániai hitoktatás és az iskolákba (fokozatosan) bevezetett hitoktatás megszervezése. Elméletileg nem kellően tisztázott kérdés volt a hitoktatás tartalmi oldala: Milyen szinten mit kell tanítani, milyen forrásokat felhasználva, hol és ki tanítsa? De megkérdőjeleződtek a hitoktatás módszertanának kérdései is.

A vizsgált időszak egészét áttekintve megállapíthatjuk, hogy az elemi és az általános iskolák szintjén a katolikus hitoktatás a tanulók számottevő részét átfogta, gyakorlatilag azonban kimaradt a katolikus hitoktatásból a román tannyelvű iskolában tanuló sok magyar anyanyelvű, s esetenként román diák. Megoldatlan maradt a vallás óra a nem magyar tannyelvű középiskolákban és a szakiskolákban.

Lényegében csak alkalmi és formális volt a hitben való képzés minőségének egyházmegyei szintű ellenőrzése, hasonlóképp ennek áttekintése a plébánosok által az egyházközségük területén működő állami iskolákban.

Sok hívő számára a hitben való képzést segítette elő a különböző lelkiségi mozgalmakban való részvétel. Sokszínűségük, karizmájuk révén e mozgalmak tagjaik lelki képzését is előmozdították.

c) A lelki gondozást és az evangelizálást szolgálta az egyházmegyei kezdeményezésű, intézményes, később az egyházközségekben kialakuló szeretetközösségekben végzett karitatív munka, az irgalmasság és a gondoskodás.

268 S természetesen a későbbi évek zsinattal kapcsolatos vitáival is.

269 Görög eredetű szó: kérdés – felelet formájában történő hitoktatás.

Az egyházmegyei Caritas Szervezet és a Máltai Szeretetszolgálat megszervezeten gyakorolt karitatív tevékenységei, a rászorulókról, betegekről való gondoskodás, az idősgondozási programok, a fogyatékos személyt gondozó családok segítése, segítség nyújtás a családon belüli erőszakoskodást, erőszakos magatartást szenvedőknek – tehát a sok irgalmassági cselekedet –, a mind több egyházközségben működő katolikus nőszövetségek, s az alakuló egyházközségi karitászok ilyen jellegű tevékenysége számokban tulajdonképpen meg nem határozható – katolikus és más vallású – személyt érintett, ért el. Sok ilyen tevékenységben – a két intézménnyel szeretetközösségben – jelen voltak, segítettek a lelkeségi mozgalmakba csoportosulók is.

A karitatív munkát egyházmegyei szinten figyelemmel kísérni a megyés püspök feladata. Ennek szellemében minden intézményes forma indulásakor, fontosabb megnyilvánulásaiukkor a püspök jelen is volt, elvégzett munkájukról szóló beszámolóikat meghallgatta.

Az egyházközösségekben folyó karitatív munka, a rászorulókról való gondoskodás tevékenységének áttekintése a plébánosokra (lelkészekre) háruló feladat. Megvalósítása a következő időszakokban el nem kerülhető probléma.

d) Az evangelizálás lehetséges helyeire utalásunk kapcsán foglalkoztunk az „evangelizálni” fogalommal. Az Evangéliumot (Örömhírt) akkor tudjuk mások – a hitüket nem gyakorlók, akár az egyházon kívüliek – számára közvetíteni, ha az egyház tanítását mi magunk is megéljük, életünkben, tetteinkben és szavainkban felmutatjuk.

A püspök minden keresztyén – akár egyházi szolgálatot végző, akár világi – számára például szolgáló személyiségként állította, idézte (a 19. században élt) Hám Jánost és (a 20. században vértanú halált halt) dr. Scheffler Jánost. Mindennapi életükben, lelkiségükben, az egyházhoz és népükhöz való hűségük megnyilatkozásaiban, magatartásukban sok-sok, a mindenkori ember számára példamutató, ösztönző, követhető elemre találhatnak.

Természetesen mind a püspök tanítói tevékenysége során, hozzá hasonlóan a lelkészek a maguk tevékenysége folyamán sok más példát is felidéztek.

A megújulás időszakának eseményeit, jelenségeit áttekintve egyet kell értenünk a megyés püspökkel, aki tíz év után figyelmeztetett: Ahol valami jó elindul, ott hamar megjelenik a gonosz lélek, gátló tényezőket teremt, hogy meggátolja a jó fejlődését.

A gátló tényezők közé kel sorolnunk a fokozódó anyagi gondolkodás jeleit, személyek ellentétét, hatalomra törését,²⁷⁰ hűtlenségét, a klerikalizmus szemléletmódjának megnyilvánulásait.²⁷¹

A püspök azonban – tudva, hogy ez az egyház egész történelme folyamán így volt – arra figyelmeztetett, hogy a konfliktusok megléte nem baj, előre visznek, mert az a lényeg, hogy a folytonosan alakulóban levő egyház (esetünkben a részegyház) vezetőinek és tagjainak minden személyes, emberi gyarlósága ellenére is kiteljesedően, megvalósulóban van.

Nem kerülhetjük el annak a megállapítását, hogy a szatmári–nagykárolyi–máramarosi helyi egyház olyan idődimenzióban lépett a megújulás útjára, amely-

270 Voltak, akik azt hitték, hogy a híveket parancsokkal kell (lehet) irányítani. Mások egyházi funkciókra, hatalomra törtek.

271 A klerikalizmus csapdája: azt sugallja, hogy a klérus hivatalból többet tud. Gyakran a hívek közössége is hajlik erre a szemléletmódra.

ben az egész katolikus egyház tulajdonképpen – a megelőző fél évszázadhoz viszonyítva – megváltozott viszonyok között élt.

Olyan ez a világ, amelyben a technológia és a bürokrácia irányítja a társadalmat, egyben tapasztalhattuk s ma is tapasztalhatjuk az élet felgyorsulását is. Ugyanakkor az erősen szekularizálódó világban mind erőteljesebben tapasztalható a közösségek, a család szétesése, az egyén magára maradása.

A helyi egyházban is a számbelileg fogyatkozó hívek közül mind többen élnek (többnyire) nagy egyházközségekben, főképp a városokban, ahol a – társadalmi háttérükben, kultúrájukban, nemzeti hovatartozásukban, vallásukban – különböző embereket csupán a lakhely kapcsolja össze. Az itt élők nem foghatók át az egyén által átélhető közösségek méreteivel. Mindinkább észlelhetővé lesz, hogy megváltozik a keresztyének viszonya is munkájukhoz, családjukhoz, gyermekeikhez, magához az élethez. A városi életet elidegenedett, személytelen funkcionális kapcsolatok fenntartása tölti ki.²⁷²

A megújulás folyamata vizsgált korszakának végén már előrevetítődik az, hogy talán ebben a helyi egyházban is erőteljesebb lesz az egyház szolgálati dimenziója, a világiak szerepvállalásának előmozdítása. A jövő nagy kihívása ez, amely összehangolt csapatmunkát, a segíteni akarók bátorítását kívánja.

Gyakorlatilag: Mint minden korban, a megújulás első időszakát követően is (a helyi egyház viszonyai között is) át kell gondolni az egyház feladatát és a történelem terhét.

Az egyházmegyét a vizsgált idődimenzióban kormányzó püspöke letette az alapokat, a szatmári helyi egyházat elindította a megújulás, a folyamatos lelki-szellemi növekedés útján. Nem tanulta a kormányzást, mindig az ügy fontosságát szem előtt tartó intézkedései összességükben mégis előre mutatóak voltak, a helyi egyház lelki növekedését, szeretetközösségek létrejöttét, alakulását szolgálták.

A szatmári részegyház életében – egyháziak is, világiak is – sokan vallják, hogy a megújulási folyamat számos esetben nem az ő elképzeléseik szerint alakult, viszont az eseményekre később visszatekintve megállapították, látják, hogy ez milyen jó. Esetenként a püspök némely intézkedését sem értették, majd idő múltán ráébredtek, hogy általa tulajdonképp a Lélek intézkedett.

X. MELLÉKLETEK

1. Túrterebes

Reizer Pál személyisége, lelkisége alakulása szempontjából nem mellőzhetjük azt a közösséget, amelyben családja élt, s amelyben gyermekkorát, tanuló éveit, ifjúkorát töltötte, ugyanis ebben a közösségben éltek formálódtak szülei, nagyszülei, a falu, benne a katolikus egyházközség életmódja, szellemisége formálta, alakította lelkiségüket, élet-szemléletüket, életstílusukat.

Az egykori Ugocsa megyei település már 1215-től ismert plébánia, lakosainak többsége a 17. századig magyar volt, a 18. század közepén Bajorországból római katolikus sváb telepesek érkeztek a faluba, a közeli hegyekből pedig a 19. század elejéig folyamatosan jelentős számú görög katolikus ruszin települt a faluba.

272 Vö.: MADIGAN 2002. 38–39, LINNAN 2003. 98–105.

A 20. században a nagyközségben öt hitfelekezet élt: római katolikus, görög katolikus, református, izraelita és (kevés) ágostai evangélikus. A négy nagyobb közösség mindegyikének lelkésze (illetőleg rabbija) és saját felekezeti iskolája volt.

A római katolikusok templomát sváb templomként emlegették, a reformátust magyar, a görög katolikus pedig orosz²⁷³ templomnak nevezték.

A községben a 19. század elejétől egyházi iskolák működtek, 1885-től állami fiú- és lányiskola, 1901-től gazdasági, ismétlő iskola működött, feltehetően ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy a község lakossága a 20. század elejére (erőszakos beavatkozás nélkül) már teljesen elmagyarosodott.²⁷⁴

1926-tól a szatmári irgalmas nővérek községbeli zárdájában leányiskola működött, színvonala vetélkedett az állami iskoláival, illetőleg a román állami iskoláival, mégis folyamatosan küzdenie kellett a magyar nyelvű oktatásért. A deportálások következtében zsidó lakossága elpusztult,²⁷⁵ az imaházuk hívek nélkül maradt.

A túrterebesi katolikus egyházközség lélekszáma 1910-ben 841 volt.²⁷⁶ A világháborút követően a lakosság nem csökkenő természetes szaporodása ellenére a lélekszáma csökkent. A 30-as években a község lakossága az Amerikába való kivándorlás következményeképp csappant meg, majd több száz fős veszteséget jelentett az 1980-as évek második felében megindult (Amerikába és Németországba irányuló) nagyon jelentős kivándorlás. Az 1990-es változások idején a római katolikus hívők száma meghaladta a kétezret, a tanulmányunkban vizsgált korszak végén (2002-ben) azonban már csak 1823.²⁷⁷

A túrterebesi plébánián működött plébánosok²⁷⁸ és káplánok eredményes működésének köszönhetően a falu katolikus közössége a világháború és következményei sodrában (deportálás a Szovjetunióba, bebörtönzések) is, a kommunista diktatúra idején is (kollektivizálás, gazdasági és világnézeti elnyomás) óvta templomát, plébániáját, megőrizte hagyományos vallási buzgóságát.

1944 végén (részben később) megjavították a Szűz Mária mennybemenetele tiszteletére szentelt templomát, amelynek tetőzetét, mennyezetét október 23-án súlyosan megromgálták a német ágyúk gránatai. Új, emeletes plébániát építettek 1981-ben.

273 A görög katolikus hívők 17–18. századi ősei ruszin (kisorosz) származásúak voltak, egyházközségük a munkácsi görög katolikus püspökség joghatósága alá tartozott, szertartási nyelvük a 19. század elején (még) ruszin volt. (Vö.: *A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*. Nyír-egyháza, 1990. 134. oldal). A 19. század második felében a hívek magyarul beszéltek és magyaroknak vallották magukat, s az egyházközség 1912-től a hajdú-dorogi (magyar) görög katolikus püspökség joghatósága alá tartozott.

274 1910-ben összlakossága 3792, közülük magyar 3774, román 10, német 5. Vallási megoszlásuk szerint: római katolikus 2160, református 595, izraelita 250, magyar görög katolikus 782, görög keleti 3, (JAKABFFY 1922. 12).

275 Mindössze 23 túrterebesi izraelita tért vissza Auschwitzból; később mind elköltöztek / külföldre távoztak.

276 Vö.: BURA 2003. 199.

277 Az 1992-es népszámláláskor az összlakosság 3635, közülük római katolikus 2087 (57,41 %), a 2002-es népszámláláskor az összlakosság 2431, ebből római katolikus 1923 (79,10%). Gyakorlatilag a katolikusok fogyatkozása kisebb arányú a reformátusokénál és a görög katolikusokénál.

278 Plébánosai: 1926–41: Bagossy Bertalan, 1942–66: Barna József, 1966–67: Láng Pál (adminisztrátor), 1967–73: Buchmüller István.

Az egyházközségben a kommunista diktatúra idején is működött a Rózsafüzér Társulat, az Oltáregylet, s a hívek közössége őrizte hagyományos vallásosságát, tanúsága ennek a közösségben (1963–1985 között) született 7 papi hivatás is (*Sematizmus* 2006. 150).

2. Reizer Pál életrajza

1943. január 6-án született Túrterebesen, Szatmár megyében, hagyományosan vallásos közösségben.

Édesapja, Reizer György, a faluban a 18. században megtelepedett sváb származású családból származott, édesanyja, Illés Magdolna Irén a közeli Sárközújlakról. Pál a család másodszülött gyermeke volt, bátyja, Antal közel négy évvel volt idősebb. (A Pál keresztnévhez védőszentül Pált, a „nemzetek apostolát” kapta, ui. apáca nagynénje azt mondta, ő kiimádkozza, hogy majd pap legyen. Édesanyja megjegyezte: éppen csak megszületett, s már az életpályájával foglalkozik.)

Barna József plébános²⁷⁹ keresztelte meg a Szűz Mária mennybemenetele titulusú plébániatemplomban 1943. január 7-én.

Édesapját, a világháború utolsó szakaszában, 1945-ben gránátzilánk találta el és meghalt. Özvegy édesanyja 1947-ben házasságot kötött sógorával, Reizer Andrással. A családban még három gyermek született, Vendel (1950), Mária (1953-ban) és György (1955-ben).

Mind a két nagyobbik, mind a három kisebbik testvér a családban mélyen vallásos nevelésben részesült, természetes volt számukra a családban közösen végzett ima, együttes részvételük a vasárnapi szentmisén, a rózsafüzér imádkozása a családban. (A falu vallásosságára jellemző: a rózsafüzért a nagybőjt idején térden állva imádkozták, hasonlóképp délben az Űrangyalát.

A gyermek Pál három éves korabeli játéka volt, hogy ő pap. Édesanyjával eljárt a róraté misékre.

Az elemi iskola hét osztályát 1950–1957 között a falu elemi iskolájában végezte. Szeretett futballozni, otthon az udvarukon is sokat futballozott (egy almafa volt a kapufa).

Hetedikes korában (1957-ben) bérnőköltözött.

Általános iskolás volt, amikor az egyik szatmári irgalmas nővér foglalkozni kezdett zenei képzésével, harmóniumot ajándékozott neki, megtanította szintetizátoron játszani.

Az általános iskola elvégzése után beiratkozott a gyulafehérvári kántoriskolába, ezt az iskolát a román oktatási rendszer az egyházi pályára készülők középiskolájának tekintette. Gyulafehérváron 1957–1961 között – amint ez kötelező is volt – a kántoriskola bentlakásában lakott.

Zenei ismereteit tovább fejlesztette a kántoriskolában, gyakran játszott az iskola harmóniumán, többször szentmiséken is.

A Reizer családban mindenkinek, minden gyermeknek is, megvolt a maga személyes feladata. Pál is segített mosogatni, főzte a krumplit (az állatoknak). Segítenie kel-

279 Barna József már 24 éve volt a falu plébánosa; később ő lett Reizer Pál papi példaképe. Sokat olvasott, minden hívét ismerte, szót emelt a görög katolikusoknak az ortodoxiába való beolvasztása ellen, a plébánia anyagi dolgait, a templom karbantartását példásan intézte.

lett az udvarseprésben, az utcaseprésben. Ez (a sváb falvak hagyományában) kiemelten fontos feladat volt szombat esténként, illetőleg a hétköznapra eső (kötelező) ünnepek előestéjén.

Nagyobb (általános iskolás) diákként, majd középiskolásként is segített az eperszedeésben, kapált a szőlőben, aratott a kollektív gazdaságban.

A rendszeretetet megtanulta, megszokta otthon a családban. (Anyai) nagyapja említette, hogy este a ruháját mindig úgy tette le, hogy ha véletlenül tűz lenne, tudná, hogyan kapja magára.

Egy-egy könyvet már diák korában is vásárolt, pénzt könyvek vásárlására mindig nagyapjától kapott.

Pál nem járt szórakozni, mulatságokba. Ha a családdal esküvőre, lakodalomba volt hivatalos, ott sohasem táncolt. Gyulafehérvári iskolatársaival viszont részt vett a Székelyföldet bejáró kerékpáros kiránduláson.

Teológus korában – ha a családnak segítenie kellett, s szekérral ment valahová, vagy más alkalommal – a hűgát akkor sem vitte maga mellé ültetve, mert – mondta – nincs ráírva, hogy a testvére. Később, lelkészként, püspökként, gépkocsiját vezetve sem engedte maga mellé ülni, amint más nő rokont sem.

A kántoriskolából (s a főiskoláról) szüniidőre hazajövelekor a család mindig várta a falu buszmeállójánál. Ő ilyenkor mindig ajándékot, figyelmességeket hozott a családnak.

A kántoriskola elvégzése után Dr. Czumbel Lajos (szatmári ordinárius) ajánlásával jelentkezett a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskolára, teológiai tanulmányait 1967-ben fejezte be.

Pappá szentelése: 1967. április 2. Szentelő püspök: Márton Áron.

Működési helyei:

- 1967–1969: káplán Máramaroszigeten. Plébánosa, Dr. Dobos János, az ő feladatává tette a leányegyház, (Sziget) Kamara lelkészi ellátását.
- 1969–1987: a szatmárnémeti Székese gyházi plébániához tartozó Zárdatemplom lelkésze, a lányok hitoktatója és titkár a püspöki irodában.²⁸⁰

A Zárdatemplom lelkészeként jó lelkipásztor volt, híveivel közvetlen, barátságos kapcsolatot teremtett. A szentmisék után igyekezett minél több hívevel néhány szót váltani. Prédikációi lelki – tartalmi mondanivalójának elfogadását előadása stílusa, beszédének bársonyos hangszíne is segítette.

Az egyházi zene és templomi ének iránti érdeklődése készítette a templom ének-kara működésének szorgalmazására, ő maga is sokszor orgonált, kedvelt darabja volt az Ave Maria.

- 1987–1990. május: Máramarosziget plébánosa.
- 1990. március 14-én kinevezték a szatmári egyházmegye püspökévé.
- Szentelése: 1990. május 1. (Szenteli: Francesco Colasuono apostoli nuncius, társ-szentelők: Jakubinyi György gyulafehérvári, Tempfli József nagyváradi püspök)

280 Máramaroszigeten plébánosától szerzett tudomást az egyházmegye vezetését érintő jurisdikációs kérdésekről, a korábban bebörtönzött egyházmegyei papok koncepciói pereiről. Az ordinárius titkára minőségében tudomása volt papok, plébániák anyagi támogatásának módjáról, ezért hatósági zaklatásokban volt része. Máramaroszigeti plébánosként pedig a hatóságok a templom javítása miatt (ugyancsak erőteljesen) zaklatták.

- Cukorbetegségét a kilencvenes évek elején fedezték fel; 1993-ban Budapesten hasnyálmirigy műtéten esett át. A műtét sikerült, azonban (valószínűleg a diagnózis, s talán (az orvosoktól hallott) további folyamatok / lehetőségek hatására megfogalmazódott az a gondolat, hogy ő nem sokáig fog élni.²⁸¹
- Meghalt Szatmárnémetiben, 2002. április 18-án.
(Óhaja szerint a római katolikus temetőben, a papi sírkertben temették el.)

XI. FORRÁSOK ÉS HIVATKOZOTT IRODALOM
(valamint az egyházmegyével foglalkozó tanulmányok,
az egyházmegyét érintő írások)

- A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai. 2000. Szent István Társulat.
- A II. Vatikáni Zsinat tanítása. A zsinati döntések magyarázata és okmányai. (Szerk.: Dr. Cserháti József és Dr. Fábián Árpád.) Szent István Társulat. Negyedik változatlan kiadás.
- ADRIÁNYI GÁBOR 1975. *Az egyháztörténet kézikönyve*. München. (17–19).
- Arcképek a szatmári római katolikus egyházmegyéből. 1998. (Összeállította: Bura László, rajzokat készítette: Muhi Sándor. Kolbe Kiadó, Nagyvárad.
- A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa. 2006. Összeállította: Ilyés Csaba. Szatmárnémeti. Kiadja a Szatmári Római Katolikus Püspökség.
- A szatmári római katolikus Székesegyház 1994. Szeben.
- Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok. Szerk.: Tomka Miklós és Goják János. Szent István Társulat. (é.n.)
- Az Egyház története 1993. Egyháztörténeti Vázlatok a Szegedi Hittudományi Főiskola hallgatói számára. Belső használatra. Szeged. (8- 9)
- BARABÁS ZOLTÁN – MIKLÓS LÁSZLÓ – BODÓ BARNA (Szerk.) 1992. *Erdélyi egyházaink évszázadai*, Bukarest, 1992.
- BERECZKI SILVIA 2008: *A világiak a II. Vatikáni Zsinat tanításában, avagy meghívás az egyházat megreformáló szeretere* (1) In: Keresztény Szó, XIX. évf. 3: 1–5, (2) 4: 27–29.
- BOIA, LUCIAN 1997. *Istorie și mit în conștiința românească*. București, Humanitas.
- BOIA, LUCIAN 1999: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.
- BOROS ERNŐ 2005: „*Volt minekünk jó életünk, van most nekünk jaj*”. Státus Könyvkiadó, Csíkszereda,
- BURA LÁSZLÓ 1991. *Hűségesen, fáradhatatlanul. Scheffler János szatmári püspök életútja*. Újvidék.
- BURA LÁSZLÓ 1992: *A Szatmári Római Katolikus Püspökség*. In: *Erdélyi egyházaink évszázadai*. Bukarest. 114–34.
- BURA LÁSZLÓ 1992a. *Krisztussal élve a világ felé fordulva. A Páli Szent Vincéről nevezett Szatmári Irgalmas Nővérek 1842–1992*. Kolozsvár.

281 Ezt még a műtét után a kórházban is megfogalmazta, de beszélgetésünk során a későbbi években is ismételtelen visszatért rá.

- BURA LÁSZLÓ: *Gondolatok Hám János személyiségéről, történelmi szerepéről, emlékezete őrzéséről*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1998. 10: 117–133.
- BURA LÁSZLÓ: *Scheffler János és a zsidóság*. In: KerSzó 1998. (IX. évf.) 6: 22–23.
- BURA LÁSZLÓ 1999.: *Hám János öröksége*. Szatmárnémeti.
- BURA LÁSZLÓ 1998. *Hitoktatás a szatmári egyházmegyében*. In: Keresztény Szó, IX. (1998) 11: 12–15.
- BURA LÁSZLÓ 2000. *A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye 1945–1956 között: az egyház Rómától való elszakításának kísérlete*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2000. 1–4: 163–81.
- BURA LÁSZLÓ 2001. *A keleti szertartású kereszténység múltja és jelene Szatmárban. Magyar görög katolikusok a Szamosháton, Szatmár megyében*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2001. 3–4: 103–20.
- BURA LÁSZLÓ 2002. *Felekezeti oktatásunk Erdélyben (1918–2001)*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2002. 1–4: 253–68.
- BURA LÁSZLÓ 2002a. *Kiegészítés Scheffler János vértanú püspök dokumentációjához*. In: Keresztény Szó 2002. (13.évf.) 6: 15–19.
- BURA LÁSZLÓ 2002. *Scheffler János, Szatmár vértanú püspöke*. In: Vigilia, 2002. 5: 349–55.
- BURA LÁSZLÓ 2003. *A második évszázad. A Szatmári Római Katolikus egyházmegye kislekikona*. Csíkszereda, Státus Kiadó.
- BURA LÁSZLÓ 2003a. *A szatmári egyházmegye története 6. A II. világháború és a kommunista hatalom éveiben*. In: Szatmári Római Katolikus Évkönyv 2003: 113–16.
- BURA LÁSZLÓ 2003b.: *A szatmári római katolikus egyházmegye híveinek száma és templomi jelenléte*. In: Keresztény Szó, XIV. (2003) 6: 31–32.
- BURA LÁSZLÓ 2004. *Köztünk élt Scheffler János Szatmár vértanú püspöke*. Szatmárnémeti, Identitás Alapítvány.
- BURA LÁSZLÓ 2004a. *Vértanúk és hitvallók Erdélyben. Boldoggá avatási eljárások az erdélyi római katolikus egyházmegyékben*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2004. 3–4: 211–18.
- BURA LÁSZLÓ 2006: *A Szent János plébánia*. Kolozsvár.
- BURA LÁSZLÓ 2007. *Vizsgáljuk meg ezek okát! Szatmári művelődés- és egyháztörténeti tanulmányok*. Csíkszereda, Státus Kiadó.
- BURA LÁSZLÓ (szöveg) – ILK ANTAL – József (kép) 1994. *A szatmári Székesegyház*. Szeben, Kiadja a Szatmári Római Katolikus Püspökség.
- BURA LÁSZLÓ 2000: *Beszámoló Az egyházak kutatása Kelet- és Középeurópában kutatási tervszetről A vallásos oktatás témakörben Erdélyben, Romániában*. (Szociológiai kutatóintézet. Kézirat. Wien) ?
- BURA László–JAKABFFY Tamás (szerk.) 2001. *Meglátomás – képzés és közérzet az ezredforduló erdélyi katolikus egyházában*. Csíkszereda, Romániai Magyar Pax Romana – Státus Kiadó.
- DANCU Pál 2007. *Az 1944. évi háborús események a szatmári egyházmegye területén*. – In: Satu Mare – studii și comunicări – seria istorie-etnografie-artă. XXII– XXIV/II. 2005–2007. Editura Muzeului Sătmărean. Satu Mare. 191–236.
- DÁVID GYULA szerk. 2006. *1956 Erdélyben. Politikai elítéltek életrajzi adattára*. 1956–1965. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- ELEK IMRE 2002. *Túrtereibes. Múlt a jelenben*. Szatmárnémeti.

- Ember volt... In memoriam Reizer Pál.* In: *Szatmári Római Katolikus Évkönyv 2003.* 39–45. Összeállította és szerkesztette: Csúry Imola és Ilyés Csaba.
- GODÓ MIHÁLY 2002: *Önéletrajz. Testamentum.* Kolozsvár, Gloria Könyvkiadó.
- HEINRICH FERENC 2002: *Isten az egyházon keresztül szól hozzánk.* In: *Római Katolikus Naptár 2002.* Összeállította és szerkesztette: Máriás József. 160 – 66.
- HETÉNYI VARGA KÁROLY 1996. *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában III. Abaliget.*
- HETÉNYI VARGA Károly 2002. *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában 2. Abaliget.*
- HÖLCZLI, JOSEF 2003. *A szatmárnémeti német közösség. Huszonöt éve német nyelvű szentmise Szatmárnémetiben.* In: *Szatmári Római Katolikus Évkönyv 2003.* 33–34. Összeállította és szerkesztette: Csúry Imola és Ilyés Csaba.
- JAKABFFY ELEMÉR, dr. 1922. *Erdély statisztikája.* Lugos.
- JAKUBINYI 2005: *Zsinati Határozatok.* Gyulafehérvár.
- Katolikus Iskola.* A Katolikus Nevelés Kongregációja dokumentuma. Róma, 1957.
- LÉNÁRD ÖDÖN 2008: *Történelemszemlélet.* Bp.
- LINNAN JOHN E. CSV (2000): *Egyházközség az új évezredben.* In: *Chicago Studies (Chicago) 2000/1., Magyarul:* In: *Mérleg, 2003/1.* 98–105.
- MADIGAN, KEVIN 1998: *Plébánia az ezredik évben.* In: „Chicago Studies” (Chicago) 1998. 3: 233–244., Magyarul: In: *Mérleg, 2002.4:* 380–9.
- MUHI CSILLA 2000. *A szatmári Székesegyház története és képzőművészeti értékei, Szatmárnémeti.*
- MUHI SÁNDOR – MURVAI GYÖRGY 2000: *Szatmárnémeti római katolikus templomai.* Szatmárnémeti.
- MUHI SÁNDOR – MURVAI GYÖRGY 2002. *A szatmári római katolikus egyházmegye templomai. A Nagykároly I. számú esperesi kerület.* Kolozsvár.
- MUZSLAY ISTVÁN S. J. 2004: *Az Egyház szociális tanítása.* A KÉLSZ társadalomépítő programja. Márton Áron Kiadó, Bp.
- NEWMAN, JOHN HENRY 1998. *Az Anyaszentegyház Misztériuma* Budapest. (63–82, 128–150)
- ORBÁN J. GYULA 1999: *A görög katolikus egyház Európában.* In: *Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban.* Budapest–Piliscsaba. 216–263.
- Raportul credintei 2007. Biserica Romano-catolică în România în timpul prigoniei comuniste: 1948–1989.* Sapienția, Iași.
- RATZINGER, JOSEPH: *Isten és a világ. Hit és élet korunkban.* Szent István Társulat. Budapest, 2004.
- RĂȚIU, A. 1994. *Persecuția Bisericii Române Unite.* Oradea.
- SÍPOS FERENC: *A szatmári egyházmegye története. I–IV.* (kézirat)
- SZABÓ ISTVÁN 1937. *Ugocsa megye.* MTA (kiadása) Budapest.
- SZÁNTÓ KONRÁD: 1983. *A katolikus egyház története I.* Budapest. (13–19)
- SZEGEDI LÁSZLÓ 1994. *Útkeresés az Egyházban.* Vác.
- Szatmári Egyházmegye. Zsinati könyv.* 2005. Szatmárnémeti.
- Tanítónk Krisztus.* A Magyar Katolikus Püspöki Kar Iskolabizottságának Nemzetközi Katolikus Pedagógus Konferenciája. Budapest, 1997. szeptember 17.
- TEMPFLI IMRE 2000. *A szatmári római katolikus egyházmegye író papjai.* Szatmárnémeti.

- TEMPFLI IMRE, dr.: *Az egyházmegye nagy napja: a zsinat.* In: *Római Katolikus Naptár 2002.* 84–90. Összeállította és szerkesztette: Máriás József.
- TEMPFLI IMRE 2002.: *Scheffler János szatmári püspök és nagyváradi apostoli kormányzó pásztorlevelei.* Szatmárnémeti.
- TEMPFLI IMRE 2002. *Sárból és napsugárból. Pakocs Károly élete és kora.* Budapest–Szeged.
- TEODORU, MIRCEA, dr 2003. *10 éves a szatmárnémeti román közösség.* In: *Szatmári Római Katolikus Évkönyv 2003.* 34–5. Összeállította és szerkesztette: Csúry Imola és Ilyés Csaba.
- TOMKA MIKLÓS: *Csak katolikusoknak.* Corvina Kiadó, Budapest, 1995.
- TOMKA, MIKLÓS – ZULEHNER, PAUL M. 2000: *Religion im gesellschaftlicgen Kontext Ost(Mittel)Europas.* Pastorales Forum. Wien. Schwabenverlag.
- TOMKA MIKLÓS 2005: *A legvallásosabb ország? Vallásosság Szatmárban, Erdélyben, Romániában.* Pázmány – Társadalomtudomány 1. – Budapest–Piliscsaba.
- TREPSZKER ERIKA SJC 2002.: *Bemutakozik a Jézus Szíve Társasága.* In: *Római Katolikus Naptár 2002.* 72–74. Összeállította és szerkesztette: Máriás József.
- VÁRSZEGI ASZTRIK 2007.: *A fundamentalizmus a hitetlenség bizonyítéka.* In: *Magyar Kurir,* 2007. aug. 18.
- VIRT LÁSZLÓ 1991.: *Katolikus kisebbség Erdélyben.* Budapest–Luzern.
- VLK, MILOSLAV 1998. *Egyház Kelet-Közép-Európában. Uralkodni vagy szolgálni.* In: *Mérleg,* 1998. 1: 24–35. (Forrása: *Osservatore Romano,* 22. évf., 1997. október 3. 4–6).

LÁSZLÓ BURA

THE RENEWING CHURCH. REBIRTH OF THE ROMAN CATHOLIC EPISCOPACY OF SZATMÁR 1990-2002

Present study aims at summarizing the history of the first period of the restored Roman Catholic Episcopacy of Szatmár (Satu Mare, today in Romania). The episcopacy was eliminated in 1948 by Romanian state authorities and was renovated in January 1990. The study surveys the developments taken place during the 12 year long reign of Bishop Pál Reizner. It was he who laid the fundamentals for the renewal of the episcopacy. Although Bishop Reizner had not been prepared for such a leading position, he accepted the task and was successful in launching the development of local communities, this way providing perspective for the whole episcopacy.

CÚTHNÉ GYÓNI ESZTER

ENDRÉDY VENDEL ZIRCI APÁT FOGSÁGÁNAK TÖRTÉNETE

Endrédy Vendel (1895–1981) egy történelmi viharokkal, változásokkal és tragédiákkal teli időszakban állt a ciszterci rend magyarországi részének¹ élén. Szerzetes tanárként kezdte a pályáját, majd 1939-ben a zirci, pilisi, pásztoói és szentgotthárdi egyesített ciszterci apátságok apátja és a ciszterci rend zirci kongregációjának elnök-apátja lett. A ciszterciek ekkor éltek virágkorukat hazánkban. Kitűnő iskolákat működtettek, a rendi fegyelem és lelkeség igen magas fokot ért el a korszakban. A második világháború és az azt követő politikai változások súlyosan érintették a zirci apátság életét is.

Endrédy Vendel zirci apátként példát mutatva állt rendje élén ezekben a nehéz időkben, vállalva, amikor kellett, a mártíromságot is. Helytállásával erőt adott rendtársainak, segítette a rend megmaradását. A zirci apátság e karizmatikus vezetőjéről napjainkig csak néhány rövid publikáció jelent meg. 1995-ben adta ki a Ciszterci Diákok Szövetsége Badál Ede Álmos O. Cist. visszaemlékezését „*Hadarits Tanár Úr...*” címmel, amely Endrédy (Hadarics) Vendelt, a szerzetes tanárt mutatja be.² Az első, és eddig egyetlen Endrédy-életrajz Örfi Mária *Lángolj és világíts* című munkája, amely nagy szeretettel emlékszik vissza a mártír-apát életére.³ Hetényi Varga Károly a hitükért, hivatásukért üldözött papokról és szerzetesekről jelentetett meg két sorozatot a rendszerváltás után. A *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában* című kétkötetes munkájában a szerző szerzetesrendek szerint sorra veszi a diktatúrák idején meghurcolt szerzeteseket. Az I. kötet 1999-ben készült el,⁴ ebben szerepel a ciszterci rend tagjai között Endrédy Vendel kálváriájáról egy összeállítás. 2002-ben jelent meg Endrédy Vendel visszaemlékezése *Endrédy Vendel fogságának hiteles története* címmel. E kiadvány szerkesztője Endrédy Csanád OSB, Endrédy Vendel unokaöccse. A munka egy visszaemlékezés alapján készült, amelyet a zirci apát első szabadulása után diktált le egyik rendtársának, Palos Bernardinnak a piaristák budapesti rendházában, ahol me-

1 Amikor 1814-ben zirci apáttá nevezte ki az uralkodó Dréta Antalt – aki 1812-től a pilisi és a pásztoói apátságok vezetője volt –, a zirci, pilisi és pásztoói magyarországi ciszterci konventek egy apát alatt egyesülhettek. Az egységes magyarországi ciszterci tartomány azonban hivatalosan csak 1923. január 27-étől létezett, amikor XI. Pius pápa engedélyével létrejött a Ciszterci Rend Zirci Kongregációja. Konstitúcióját 1941-ben hagyta jóvá XII. Pius pápa.

2 BADÁL EDE ÁLMOS O. Cist.: „*Hadarits Tanár Úr...*” *Emlékek a száz éve született Endrédy Vendel zirci apátrol*. Budapest, 1995. (a továbbiakban: BADÁL 1995)

3 ÖRFI MÁRIA: *Lángolj és világíts*. Budapest, Szent István Társulat, é. n. (a továbbiakban: ÖRFI, é. n.)

4 HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában 1*. Pécs, Pro Domo, 1999. (a továbbiakban: HETÉNYI VARGA 1999)

nedéket talált ekkor. A *Vázlatok két évszázad magyar történelméből* című tanulmánykötetben 2010-ben jelent meg *Ciszterci szerzetesek a vádlottak padján – 1951* című tanulmányom, amelyben Endrédy Vendel zirci apát és Hagyó-Kovács Gyula ciszterci jószágkormányzó szerepét vizsgálom a korszak egyik legjelentősebb koncepciói perében, a Grósz-perben, amelyben súlyos büntetésre ítélték a Zirci Apátság két vezetőjét.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [ÁBTL] több dossziényi anyagot őriz, amelyek igen nagy segítséget jelenthetnek Endrédy Vendel életrajzában – és így az általa vezetett rend e válságos korszakának – feltárásában. Ezek között található egy több mint százoldalas kéziratos vallomás, amelyet Endrédy Vendel készített. Jelen tanulmány előkészítése kíván lenni egy már készülő forráskiadványnak, amely ezt a visszaemlékezést fogja közreadni. A vallomásfolyam más körülmények között lett lejegyezve, mint a fent említett, Endrédy Csanád által publikált „hiteles történet”.⁵ Az ÁVH börtönében a zirci apátnak fogolyként kellett visszaidéznie apáti éveit, kortársait, barátait, rendtársait, munkatársait. Mégis, a két visszaemlékezés együttesen nyújthat majd hiteles képet Endrédy Vendel meghurcolásáról, börtönéveiről és arról, miért jelenthetett oly nagy veszélyt egy jámbor szerzetes a kiépülő új politikai rendszer fennállására.

Jelen tanulmányomban, ahogy azt a cím is előrebocsátja, Endrédy Vendel fogságát fogom bemutatni, annak előzményeire és a vizsgálati fogság részletesen dokumentált hónapjaira fókuszálva.

ENDRÉDY VENDEL ZIRCI APÁTSÁGA

Endrédy Vendel Hadarics Kálmán néven született 1895. január 19-én a Sopron vármegyei Endréden (ma Fertőendred). A soproni, majd a győri bencéseknel végezte gimnáziumi tanulmányait, kitűnő eredménnyel. A gimnázium után a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karára iratkozott be, mellette matematikát és fizikát hallgatott a budapesti egyetemen. A papi és a tanári pályára egyaránt elhivatottságot érzett, ezért kérte felvételét a Zirci Apátságba 1917-ben. 1919. december 28-án szentelték pappá, 1921. augusztus 31-én tett örökfogadalmat.⁶ 1920-tól tizenhét éven keresztül tanított a ciszterci rend budapesti Szent Imre Gimnáziumában fizikát és matematikát. 1938-ban a gimnázium igazgatójává nevezték ki. Diákjai nagyszerű tanárként és nagyszerű emberként emlékeztek vissza rá.⁷ A fizika és a matematika törvényszerűségei mellett és azokon keresztül képes volt megláttatni tanítványaival Isten nagyszerűségét és mindenhatóságát.⁸ 1927-től a rend tanárképző intézetében is tanított, 1936 és 1939 között pedig a mennyiségtan tanulmányi felügyelője is volt a budapesti tankerületben.

1939-től zirci apátként tevékenyen részt vett a közéletben, a karitatív és szociális munkában. Csak néhány példa ebbéli tevékenységéből: a Magyar Cserkészszövetségnek IV. kerületi díszelnöke volt, hivatalból rendszeresen részt vett a felsőház ülésein,

5 Tanulmányomban az Endrédy Csanád által közreadott visszaemlékezést fogom „visszaemlékezés”-ként említeni, más visszaemlékezéseknél jelölni fogom, hogy azok honnan valók.

6 HETÉNYI VARGA 1999. 208.; BADÁL 1995. 3.

7 BADÁL 1995.

8 BADÁL 1995. 5–6.

30 000 pengővel járult hozzá apátsága nevében a pécsi belvárosi plébániatemplom restaurálásának és kibővítésének költségeihez, 10 000 pengőt adományozott az árvízkárosultaknak, 2000 pengőt jutatott a Magyar Vöröskeresztnek. A zirci apátság naponta 20 liter tejet ajánlott fel a rászorulóknak. A zirci képviselő testület tagjaként beleláthatott a község belső életébe. Fejlődésének elősegítése érdekében az apátság földjeinek egy részét felajánlotta felparcellázásra és házhelyek létrehozására.⁹

Az 1941-es esztendő a ciszterciek 1942. évi 800 éves magyarországi jubileumára való felkészülés jegyében telt. Ebben az évben hagyta jóvá a XII. Pius pápa a Zirci Kongregáció konstitúcióját. Az 1942-es évfordulót a háborús helyzet miatt nem országos szinten, hanem rendházanként ünnepelték meg a rendtagok a katolikus egyház és az ország vezetőinek részvételével.

A háború a Zirci Apátság életét is beárnyékolta. Teleki Pál miniszterelnök 1941. április 13-i öngyilkossága mélyen megrázta a zirci apátot, akinek személyes jó barátja volt a természettudós-politikus. Telekihez hasonlóan Endrédy Vendel sem értett egyet azzal, hogy Magyarország a hitleri Németország oldalán keveredjen háborúba.

1944. március 29-én Sztójay Döme kormánya elrendelte a zsidók számára a sárga csillag viselését, május 15-től pedig megkezdődött a gettóba gyűjtésük és elhurcolásuk. Sok zsidót fogadtak be a szerzetesházakba és a zárdákba, így ciszterciek tanítóképzőjébe, a Bernardinumba is. 1944 végén Horváth Konstantin, az intézet igazgatója és házfőnöke tizenöt üldözöttet fogadott be és rejtegetett, akik így megmenekültek az elhurcolástól.

1944. augusztus 26-án a front a Keleti-Kárpátoknál elérte Magyarország akkori területét. 1945. március 22-én az angolok három hullámban bombázták Zircet. Sokaknak nyújtott menedéket a ciszterci apátság pincéje. A sebesülteket a német katonáktól szerzett hordágyakon szállították a kórházba a rend növendékei. Az oroszok másnap reggel érkeztek Zircre.

Endrédy Vendel tudta, bárhogy alakuljon az ország sorsa a háború befejezése után, rengeteg munka és áldozat vár majd szerzeteseire: *„Nekünk a világtól függetlenül is elő kell készíteni magunkat is, a ránk bízottakat is, intézményeinket is az átmeneti időre és a békére. Valószínűnek látszik, hogy ez az átmenet a legyőzött országokban mindenkitől, első sorban a papoktól sok lemondást, szenvedést és sok életet is fog követelni.”*¹⁰

A második világháborút követő rövid átmeneti időszak az építkezés ideje volt a ciszterci rend életében. A háború folyamán súlyosan megsérült a zirci apátság épülete, a rend budai gimnáziuma és temploma és a székesfehérvári épületek is megrongálódtak, a ciszterci gazdaságokat pedig a katonaság fosztotta ki, ezeket felújították, rendbe hozták, újjáépítettek.

Megújult a lelki élet is, a ciszterciek régi-új ágai kezdek sarjadni 1945 után. A rendi tanács döntése alapján Endrédy Vendel 1945. március 8-án megadta az engedélyt a Regina Mundi létrehozására, amely a rend 300 éve megszűnt női ágát keltette életre. Mindszenty József veszprémi püspök¹¹ 1945. szeptember 29-én adta meg a szükséges en-

9 ÓRFI é. n. 38.

10 Veszprém Megyei Levéltár – Zirci Apátság Levéltára LV/1943. A Ciszterci Rend káptalani jegyzőkönyve. Apáti megnyitóbeszéd.

11 1945. szeptember 8-án XII. Pius pápa esztergomi érsekké nevezte ki Mindszenty József veszprémi püspököt, akit 1945. október 7-én iktattak be új hivatalába az esztergomi Bazilikában. A fent említett időpontban tehát már megtörtént a kinevezés, de a beiktatás még nem.

gedélyeket a szerzetesi élet megkezdéséhez.¹² Halász Pius Borsodpusztán hat társával alapított új monostort a monasztikus gyökerekhez való visszatérés jegyében. A Szentszék 1946. november 15-én adta meg a működési engedélyt az új alapítás számára.

Az újrakezdés idején azonban számos további veszteséggel kellett számolnia a ciszterci rendnek – ahogyan általában a katolikus egyháznak. Az 1945. évi földreform nyomán a ciszterciek is elvesztették birtokaikat,¹³ ezzel anyagi lehetőségeik igen korlátozottá váltak. A rend gimnáziumaiban a háború befejezése után folytatódott a tanítás. A tanárok állami fizetést kaptak, a többi egyházi iskola tanáraihoz hasonlóan. 1948. június 16-án az öt ciszterci gimnázium – 4600 diákkal¹⁴ – állami kézbe került. A szerzetes tanároknak el kellett hagyniuk a katedrát. Kisegítő lelképásztori munkát láttak el azok a plébániákon, amelyek a rendházak közelében voltak.

1950 nyarán a szerzetesrendek elhurcolásának mindkét hulláma érintett ciszterci rendházakat.¹⁵ Az első hullámban, június 9-ről 10-re virradó éjjel Szentgotthárdról, Pécsről és Bajáról hurcoltak el minden ciszterci szerzetest, összesen harminckét rendtagot. Fegyveres kísérettel, leponyvázott teherautókon szállították őket a kunszentmártoni karmelita rendházba, ahol Hász Brokárd házfőnök fogadta az érkezőket.¹⁶ Augusztus 7-én idelátogatott a zirci apát, mert Hang Dániel pécsi ciszterci atya itt tartotta meg gyémántmiséjét. A szertartás után Endrédy Vendel az oltár előtt térdelve, sírva imádkozott az elhurcolt rendtagokért.¹⁷

A második deportálási hullám alkalmával, június 18-ról 19-re virradó éjszaka a Bernardinumból, a rend budapesti tanulmányi házából és a székesfehérvári rendházból hurcoltak el mindenkit, összesen harminc rendtagot, akiket Pásztóra és Előszállásra vittek.

Június 15-én az egri cisztercieknek is el kellett hagyniuk rendházukat, anélkül, hogy új lakóhelyről gondoskodtak volna számukra. Ugyanakkor, augusztus 1-jén négyszáz-negyvenkilenc szerzetesnővért szállítottak a Zirci Apátságba, különböző rendekből.¹⁸

12 A Regina Mundi tagjai a Bakonyban telepedtek le. Romos istállóból kialakított monostorukat Bakonyboldogasszonynak nevezték. Vezetőjük Naszály Emil O. Cist. volt. A nővérek a megyés püspök joghatósága alá tartoztak. Az Apostoli Szentszék 1965-ben hagyta jóvá a Regina Mundi.

13 A két világháború között a Zirci Kongregációnak összesen 26 689 hektár földbirtoka volt, amelynek a legfontosabb része a 17 538 hektáros előszállási uradalom volt. ERDŐS LÁSZLÓ: *Emlékezés Hagyó-Kovács Czulára, a zirci apátság jószágkormányzójára*. In: A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában. Szerk.: GUITMAN Barnabás. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2009. 378.

14 BADÁL, 1995. 16.

15 A koreai háború kitörése és a magyar–jugoszláv konfliktus következtében kialakult háborús hisztéria miatt a Jugoszláviával szomszédos déli határsávból és a nyugati határ mellől, Szentgotthárdról 1950. június 9-ről 10-re virradó hajnalon, embertelen körülmények között deportálták az összes szerzetest és szerzetesnővért. Június 18-án újabb deportálásokra került sor, ismét titokban, az éj leple alatt. Közel 2000 szerzetest és szerzetesnőt hurcoltak el így. Az elhurcolások módja indokolatlanul durva volt. A kormány célja ezzel erődemonstrálás és megfélemlítés volt. A Magyar Katolikus Püspöki Kart a kommunista hatalom sarokba szorította és tárgyalóasztal mellé kényszerítette.

16 SÜLYOK IGNÁC JÁNOS O. Cist.: *Ciszterciek Kunszentmártonban*. In: Ártér – Bajai Kulturális Szemle, 3. (1992) 1. sz. 57–69.; SÜLYOK IGNÁC O. Cist.: *Ciszterciek Kunszentmártonban*. In: A Ciszterci Rend Magyarországon és Közép-Európában. Szerk.: GUITMAN Barnabás. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2009. 408–418. (a továbbiakban: SÜLYOK 2009) 413.

17 ÖRFI é. n. 61.; SÜLYOK 2009. 416.

18 HETÉNYI VARGA 1999. 167.; GLANONE ANDRÁS: *Zirc a szerzetesrendek feloszlásának idején*. In: Vigilia, 65. (2000) 6. sz. 452.

Az 1950. szeptember 7-i rendelet értelmében, amely négy rend kivételével az összes magyarországi szerzetesrend működési engedélyét megvonta, három hónapon belül a közösségi létében a nyár folyamán még nem háborgatott zirci és budapesti rendházat is el kellett hagyniuk a cisztercieknek. Utolsóként, október 25-én Endrédy Vendel apát és Horváth Konstantin perjel hagyták el a zirci apátság épületét.

A felszámolás előtt, 1950 júniusában 191 örökfogadalmas szerzetes pap – közülük 19 külföldön tartózkodott és nem is tért haza később¹⁹ – és 35 időleges fogadalmas növendéke volt a Zirci Kongregációnak.²⁰ Ebben a számban nincs benne az az öt szerzetes, akik Borsodpusztán éltek Halász Pius vezetése alatt.

A zirci apátság tagjai egymástól távol éltek tovább, félve mindenféle kapcsolattartástól a rendtársakkal. Az egyetlen kivételt a székesfehérvári egyházmegye jelentette. Shvoy Lajos püspöknek köszönhetően itt jobban össze tudtak tartani a betiltott rend tagjai. Számos ciszterci atya szökött külföldre, hogy szabadon folytathassák szerzetes életüket.²¹

Az itthon maradt ciszterciek egy része a hétköznapi életben talált új munkát, mások az állami iskolák tanáraiként próbálták a keresztény tanításokat továbbadni a következő generációknak. Néhány ciszterci atya, akik engedélyt kaptak az államtól, világi papként szolgált tovább. A kommunista párt diktatúrája alatt negyvenhét ciszterci szenvedett súlyos üldöztetést, börtönbüntetést vagy erőszakos halált.²²

ENDRÉDY VENDEL MEGHURCOLÁSA

Előzmények, jelek

Endrédy Vendel 1950. október végén utolsóként hagyta el a Zirci Apátságot. Néhány nappal később, október 29-én, amikor unokaöccsétől a Központi Szemináriumba tartott, szürkületkor a kihalt külső Soroksári úton letartóztatták az ÁVH emberei. Vele volt titkára és rendtársa, Losonczy Timót, akit szintén letartóztattak. Ő négy évet töltött börtönben.²³

Endrédy reálisan mérte fel a belpolitikai változásokat, s már 1948/49 folyamán sejtette, hogy előbb vagy utóbb sor kerül majd letartóztatására. A zirci apát Mindszenty bíboros mellett az egyik „legreakciósabb” főpapnak számított a kommunisták szemében. Az 1950-es egyezményt megelőző tárgyalássorozaton (amelyen Endrédy Vendel

19 HETÉNYI VARGA 1999. 168.

20 *Magyar Katolikus Almanach. II.* A magyar katolikus egyház élete 1945–1985. Szerk.: TURÁNYI László. Budapest, Szent István Társulat, 1988. 167.

21 1946–1949 folyamán tizenegy ciszterci szerzetes utazott az Amerikai Egyesült Államokba. Később, 1950 után még több magyar rendtársuk csatlakozott a kis amerikai közösséghez. A Wisconsin államban lévő Spring Bank ciszterci monostorban találtak új otthonra. 1955-ben, a dallasi püspök kérésére áttelepültek Texasba és részt vállaltak a dallasi püspöki egyetem felállításában. 1963-ban a Dallas közelében lévő Irving-ben alapítottak apátságot. Endrédy Vendel zirci apát kívánsága szerint egy magyar típusú nyolcosztályos gimnáziumot működtettek. ÖRFI é. n. 89.; HERVAY FERENC LEVENTE – LEGEZA LÁSZLÓ – SZACSVAY PÉTER: *Ciszterciek*. Budapest, Mikes Kiadó, 1997. 40.

22 HETÉNYI VARGA 1999. 168.

23 HETÉNYI VARGA 1999. 212.; ENDRÉDY 2002. 6.

nem vett részt) Rákosi Mátyás világossá tette, bár számára egyik szerzetesrend olyan, mint a másik, mégsem engedheti, hogy az a rend, amelyet egy olyan ember vezet, mint Endrédy Vendel tovább működhessen.

„A ciszterciek rendfőnöke, Endrédy 1945 nyarán azt kérte, azonnal adjuk vissza az erdeiket és 4000 hold szántót, mert ők mangalicatenyésztők és ők megegyeztek a jobbágyaikkal, hozott egy listát erről. Később Mindszenty rossz szelleme volt. Ő volt az utolsó időkig a legaktívabb békeellenes. 70 rend közül az ő rendjét, melyet egy ilyen ember vezet, nem tudom támogatni.”²⁴ – fakadt ki a pártvezér az egyik tárgyaláson. Rákosi minden bizonnyal személyes ellenszenvet is táplált a zirci apát iránt.

Endrédy Vendel visszaemlékezésében leírta, milyen konkrét okok miatt volt ő szála a rendszer szemében.²⁵ A vizsgálati fogság idején írt vallomásában természetesen nem gyűjtötte össze direkt módon elfogatásának okait – hiszen az írás tematikáját egyértelműen az ÁVH nyomozók kérdései, „kiváncsisága” határozta meg –, de a tények, amelyeket mind a két visszaemlékezésben lejegyzett az apát, megegyeznek.

1948. november végén és december elején három hetet Rómában töltött Endrédy Vendel. Ehhez az utazáshoz, több havi várakozás után, csak úgy kaphatott engedélyt, hogy Bánáss László veszprémi püspök és Cavallier József²⁶ meghatalmazott miniszter vállaltak érte felelősséget, hogy vissza fog térni Magyarországra.²⁷

Rómában hivatalos levelet kapott Londonból. Ebből megtudta, hogy Moszkva állítólag utasította a magyar kormányt, hogy 1948-ban, karácsony és újév között Mindszenty Józsefet tartóztassák le és utána még öt katolikus főpapot.²⁸ Ötből négy főpap nevét nem említették, annyi azonban bizonyos volt, hogy az első helyen Endrédy Vendel szerepelt.²⁹ A zirci apát megtehetette volna, hogy külföldön marad, mégis úgy döntött, hazatér Magyarországra rendje, illetve kezesei iránti lojalitásból.³⁰ A ciszterci rend római generális apátjánál, Edmondo Bernardininél – a generális apát tanácsára – azonban hagyott egy dokumentumot, amelyben kijelentette, letartóztatása esetén minden nyi-

24 GERGELY JENŐ: *Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon*. Budapest, Vigilia Kiadó, 1990. (a továbbiakban: GERGELY 1990) 239.

25 Zirci Apátság Levéltára. Endrédy hagyaték. *Endrédy Vendel visszaemlékezései*. – jelzet nélkül.; ÓRFI, é. n. 57., 65–67.

26 Cavallier József, újságíró, a magyar katolikus püspöki kar által alapított Magyar Szent Kereszt Egyesület védőirodájának a vezetője volt. Ebben a minőségében a II. világháború alatt üldözött és kikeresztelkedettek zsidók elhelyezését és jogvédelmét koordinálta. 1945 és 1948 között követként a Külügyminisztériumnál volt, vatikáni követnek szánták, de nem tölthette be tisztségét. *A Grösz-per előkészítése, 1951*. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta és mutatókat összeállította: SZABÓ CSABA. Budapest, Osiris – Budapest Főváros Levéltára, 2001. (a továbbiakban: SZABÓ, 2001) 382.

27 ÓRFI é. n. 65.; ENDRÉDY 2002. 4., ÁBTL 3.1.9.V–82897/1. *Endrédy Vendel és társai*. *Endrédy Vendel sajtókezű feljegyzései*. 59.; V–82897. *Endrédy Vendel és társai*. 39.

28 Az információ Baranyai Lipóttól, a neves közgazdásztól származott, aki Angliában élt és dolgozott ekkor. ÓRFI é. n. 65.; ENDRÉDY 2002. 4.

29 A levélben szereplő másik négy főpap valószínűleg Grösz József kalocsai érsek, Pétery József váci püspök, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és Csávossy Elemér jezsuita tartományfőnök lehetnek. A kommunisták katolikus egyház elleni propagandája, Mindszenty bíboros letartóztatását követő felszólítások – 4 püspököt szólított fel a belügyminisztérium, hogy mondjanak le, mert a kompromittálódhatnak az esztergomi érsek elleni perben – és a következő évek katolikus főpapok elleni támadásai alapján feltételezhető ez.

30 ÁBTL 3.1.9.V–82897. 39.

latkozata érvénytelennek tekintendő.³¹ Hasonló írást hagyott hátra Mindszenty bíboros a letartóztatása előtt.³² 1951 májusában, amikor sor került Grósz József, kalocsai érsek elfogására, az ÁVH emberei mindent átkutattak, nehogy utána is maradjon egy ilyen, a rendszer számára meglehetősen kínos nyilatkozat.

A zirci apátnál több alkalommal tartottak házkutatást 1950 nyarán. 1950. július 14-én Zircen és Budapesten a ciszterci rendházban is felforgatták lakóhelyét.³³ Egy héttel a július 14-i házkutatásokat követően a zirci apátsági számvevőszéken és a gazdasági irattárban is kutakodtak az ÁVH, a helyiségeket lepecsételték.

Egy alkalommal a zirci apátság kulcsárnőjét bevitték a budapesti főkapitányságra, de nem tudott olyat mondani, ami terhelő lett volna zirci apátra nézve. Ugyanekkor félholtra verték az egyik zirci kisiparost. Aláírtak vele egy vallomást, amelyben elismerete, hogy Endrédy Vendel utasítására kémkedett, az apát pedig dollárban fizetett neki állítólagos szolgálataiért.³⁴

Vizsgálati fogságban

A zirci apátot letartóztatása után az Andrásy út 60.-ba szállították és megkezdték a kihallgatását. Az akkor ötvenhat éves főpapot válogatott kínzásokkal, amelyekről később többször is beszámolt, kényszerítették beismerő vallomásra. Már vizsgálati fogsága elején közölték vele, hogy megcáfolhatatlan bizonyítékaik vannak államellenes bűntetteiről, összeesküvés szervezését, kémkedést és valutaüzérkedést fognak rábizonyítani.

Az első kihallgatás alkalmával még nem bántalmazták, a procedúra azonban tizennyolc órán keresztül tartott, kétszer tartottak csupán rövid szünetet, de ez idő alatt sem hagyták a foglyot aludni.³⁵ Vétkéül rótták fel, hogy huszonegy fiatal ciszterci rendtagot külföldre küldött. Ezt a tényt nem is tagadta az apát. A ciszterci növendékek közül néhányan szeptember elején titokban elhagyták az országot. Céljuk az volt, hogy Rómába jussanak, és ott folytassák teológiai tanulmányaikat, szabadon élhessenek hivatásuknak, szerzetesi fogadalmukhoz hűen. A szervezés titokban zajlott, Endrédy Vendel kérésére, Kiss-Horváth Mihály, rendi nevén Paszkál segítségével.³⁶ A növendékek nem tudták, hogy az előjárók ismerik-e a tervet. Indulásig azt sem tudták, kikkel együtt hagyják majd el hazájukat. Feltételezték, hogy az előjárók tudnak akciójukról, és azt gondolták, talán kívánják is, hogy igent mondjanak a felkínált lehetőségre. Beszélni velük, tanácsot kérni tőlük azonban nem mertek.³⁷

1950. szeptember 6-án, még mielőtt a szerzetesrendek működési engedélyének megvonásáról szóló rendelet megjelent volna, tizenkilenc fiatal ciszterci szerzetes – köztük

31 HETÉNYI VARGA 1999. 200.

32 MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*. Budapest, Szent István Társulat, 1989. (a továbbiakban: MINDSZENTY 1989.) 228.

33 ÁBTL 3.1.9.V-82897. 28.

34 ŐRFI é. n. 67.; HETÉNYI VARGA, 1999. 212.; ENDRÉDY, 2002. 5.

35 ENDRÉDY 2002. 7.

36 ÁBTL 3.1.9.V-82897. 17., 20., 29-30.

37 BÁN ZOLTÁN ELIZEUS O. Cist.: *Első külföldi utam*. Kézirat – jelzet nélkül. Zirc, Zirci Apátság Levéltára, é. n. (a továbbiakban: BÁN é. n.) 1.

Zakar Ferenc Polikarp, aki később a ciszterci rend generális apátja lett, később zirci főapát – és két ciszterci atya, illegális úton, fegyveres vezetők segítségével, átlépte a magyar–osztrák határt. Nyolcat közülük Ausztriában elfogtak és a Grósz-per egyik mellékperében 4-től 7 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték.³⁸

Endrédy Vendelnek másik „nagy vétke” volt, hogy a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után kitartásra és az egyház iránti hűsége biztatta rendje tagjait. Erre a legfontosabb bizonyíték az ÁVH nyomozók kezében az a körlevél volt, amelyet 1950 novemberében, a szétszórás után kaptak volna meg a rend egyes tagjai.³⁹ A levélben a zirci apát összefoglalta a legfontosabb elveket, tanácsokat szétkergetett testvérei számára.

A vallatások alkalmával a szerzetesrendi vezetőknek, a püspöki kar tagjainak és más magas rangú egyházi személyeknek az erkölceit akarták befeketíteni előtte. Közölték vele, hogy tudják, ki a szeretője és a püspökök állítólagos szexuális szokásaival traktálták.⁴⁰ Lelkileg akarták megtörni az apátot. Megfenyegették, hogy nyilvánosságra hozzák állítólagos gaztetteit, pellengérré állítják őt magát, a ciszterci rendet és az egész egyházat, ha nem vall. Hetvenkét óra gondolkodási időt kapott, hogy mindent bevalljon, amivel vádolták. Erre az esetre kilátásba helyezték, hogy szabadon bocsátják és minden „bűnét” elfelejtik.⁴¹ Erre az ultimátumra vonatkozóan nem találni utalást a vizsgálati dossziékban. Visszaemlékezésében azonban azt írja Endrédy, hogy nem volt szüksége egy perc gondolkodási időre sem, nem volt mit meggondolnia. A vallatás befejeztével a pincebörtönbe vitték, ahol meztelenre vetkőztették, mindenét kiforgatták és átkutatták, nem rejteget-e valamit. Takarót nem kapott az első két hónapban, cellájában folyamatosan égett a villany, lefeküdni csak a takaródó után lehetett, egyébként a piccsen kellett ülnie támaszkodás nélkül.

A kihallgatások fontos témája volt két külföldi utazása, amelyekkel a kémkedés vádját kívánták alátámasztani. Részletesen be kellett számolnia arról, mikor és hol járt, kivel találkozott és miről beszélgettek.

Mindegyik vallomásban olvashatunk az utazásokról, azonban bizonyos részletek például az állomáshelyek sorrendje – nem egyeznek meg. Az ÁBTL-ben őrzött visszaemlékezés többször is foglalkozik a témával (nyilván a nyomozók kívánsága szerint, akik az ismételtetésekkel valószínűleg ellentmondásba akarták keverni Endrédyt). Néhány helyen jelzi az apát, hogy már nem tud pontosan visszaemlékezni utazásai részle-

38 Vizsgálati fogságuk 1950. október 11-étől 1951. július 13-ig tartott. Tárgyalásukra a nyilvánosság teljes kizárásával került sor a Budapesti Megyei írószágon 1951. július 13-án, a Grósz-per egyik mellékpereként. Ügyészüket Alapy Gyula, bírójuk az az Olti Vilmos volt, aki a Mindszenty- és a Grósz-perben is ítélkezett. Bán Zoltán Elizeust, Katona Ferenc Farkast, Biczó Ferenc Emmerámot, Petkó Tamás Tarjánt, Hegedűs József Albint és Haraszti Béla Xavért fejenként 4 év szabadságvesztésre ítélték tiltott határátlépésért. Lékai Imre Ányost 7 évre ítélték tiltott határátlépésért, szökés szervezésért és kémkedésért, Kis-Horváth Mihály Paszkált 4,5 évre ítélték tiltott határátlépésért és szökés szervezésért. HETÉNYI VARGA 1999. 287.; Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) XXV. 4. f. 00431/1951; 444/1990. *Lékai Imre és társai*; ÁBTL 3.1.9.V-51839. *Lékai Imre*.

39 Az eredetileg latin nyelvű körlevél magyar fordítása Endrédy Vendel kézírásával: ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 41-46.; a gépelt változat: V-82897/2. *Endrédy Vendel és társai*. Vizsgálati dosszié. 28-29.

40 ENDRÉDY 2002. 7.

41 ÓRFI é. n. 69.; ENDRÉDY 2002. 8.

teire. A legfontosabb találkozók tekintetében azonban megegyeznek a visszaemlékezések, így lényegében rekonstruálható a két utazás.

Az első út egy svájci látogatás volt. Ide eredetileg a ciszterci rend Hauterive-ben tartott definitórium⁴² miatt utazott Endrédy, azonban a gyűlést elhalasztották novemberre. Második utazása a már említett római látogatás volt. Mindkét utazáshoz Cavallier József és Bánáss László segítségével kapott útlevelet.

Svájci útjára 1948. október 20-án vagy 21-én indult. Első megállóhelyén, Bécsben ellátogatott a Pázmáneumba, ahol rövid udvariassági látogatást tett – egy helyen megjegyzi Endrédy, hogy lehetséges, hogy hazafelé volt a Pázmáneumban.⁴³ Zürichben rendtársával, Rábai Kristóffal és Füz Balázssal, valamint Kornfeld Móriccal⁴⁴ találkozott. Svájci tartózkodása idején Endrédy beszélt Mihalovich Zsigmonddal,⁴⁵ Dér Ivánnal, Pfeiffer Miklós kassai nagypréposttal⁴⁶ valamint Rábai Kristóf rendtársának néhány egyetemista barátjával. Közülük csak Dér Ivánnal beszélt politikai ügyekről. Dér arról számolt be a zirci apátnak, hogyan segíti munkájával a kint élő magyarok összetartását, elhelyezkedését, a magyar diákok boldogulását. Lausanne-ban találkozott Nagy Anzelmel, a spring banki rendház egyik tagjával, aki azért repült Európába, hogy szerzetesházuk – amely a Zirci Apátságához tartozott – problémáit megbeszélje apátjával. Ezután néhány napig Kornfeld családjánál vendégeskedett Endrédy. Beszámolója szerint csak röviden esett szó a ciszterci rend helyzetéről, illetve a magyarországi viszonyokról, általában a családtagok sorsáról folyt a beszélgetés. A francia határ mellett egy kis kocsmában találkozott Endrédy Vendel Párizsban tanuló egyik rendtársával, Marosszéki Zsolttal, aki a tanulmányairól és a Párizsban tanuló többi ciszterciről számolt be neki.⁴⁷ Endrédy október 31-én érkezett vissza Magyarországra. Hazatérése után tájékoztatta Mindszenty bíborost, milyen nehézségeik vannak a magyar menekülteknek külföldön.⁴⁸

1948. évi második útjára november 20-án indult. Elutazása előtt a püspöki kar tagjai közül Mindszenty bíborossal, Czapik érsekkel és Bánáss püspökkel folytatott megbeszélést.⁴⁹ Levelet egyikük sem küldött a Vatikánba. Üzeneteik, kérdéseik a mozgási szabadságukban korlátozott papok misézési, gyóntatási lehetőségeire, a szerzetesi szegénységi fogadalom felfüggesztésére, illetve egyes külföldi magyar papok (Mihalovich Zsigmond, Dér Iván, Péterffy Gedeon,⁵⁰ Csertő Sándor⁵¹) munkakörének pontos meghatározására vonatkoztak.

42 Szerzetesrendi gyűlés, amelynek feladata a rendi, vagy kerületi főnökek a szerzetesrendet illető fontosabb ügyekben segítségére lenni, a rendházakat a főnökkel együtt vagy helyette megvizsgálni.

43 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 61.

44 Kornfeld Móric (1882-1967): földbirtokos, gyáriparos, felsőházi tag, a Magyar Nemzeti Bank főtanácsosa. Kornfeldeket Zircen bújtatta Endrédy Vendel a zsidóüldözés idején, később a Gestapo elfogta és Németországba szállította. A nációkkal kötött megegyezés értelmében, az SS 25 évre bérbe vette a Weiss Manfréd-érdekeltségeket, cserébe a Weiss, a Chorin, a Kornfeld és a Mauthner családokat Portugáliába és Svájcba szállították.

45 Mihalovich Zsigmond (1889-1959): Esztergom főegyházmegyes pap. 1945-től az Actio Catholica országos igazgatója. 1948-ban kényszerült elhagyni Magyarországot, távollétében 10 évi fegyházbüntetésre ítélték.

46 Az emigrációban a fribourgi székhelyű Svájci Katolikus Magyar Misszió főlelkésze.

47 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 64.

48 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 52.

49 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 58.

50 Péterffy Gedeon: Esztergom főegyházmegyes pap. 1947 és 1951 között a Pápai Magyar Intézet Igazgatója.

A zirci apát Hauterive-ben részt vett a definitóriumon, ahol a különböző országokból összegyűlt apátokkal rendi kérdéseket vitattak meg.

Fribourgból Rábai Kristóf és Füz Balázs ciszterciek kíséretében érkezett Rómába november 27-én. A pápai udvarban december 6-ig lelkipraktóriumot tartottak, hivatalos látogatásait ezután tudta megtenni Endrédy Vendel. Tárgyalt Angelo Rottával,⁵² Domenico Tardinivel⁵³ és audientia specialison⁵⁴ volt XII. Pius pápánál. A magyar egyház helyzetére vonatkozóan Rotta kifejtette véleményét azzal kapcsolatban, hogy a püspöki kar ne bocsátkozzon tárgyalásokba a kormánnyal. Figyelmeztetett arra, hogy a kommunisták másként értelmezik bizonyos fogalmakat, például a vallásszabadságot, a szólásszabadságot, a sajtószabadságot és a gyülekezési szabadságot, mint Nyugaton. Elmondta továbbá Endrédynek, hogy amíg az egyik fél, amelyik a hatalom teljes birtokában van, diktál, addig a másik fél, amelyik korlátozott működési lehetőségekkel bír, kényszeredetten tudomásul vesz. Figyelmeztetett arra Rotta, hogy az ilyen módon létrejövő megállapodásokat mindig a hatalom birtokosa szegi meg, mégis úgy tünteti fel, mintha a másik fél lenne a békebontó. Ugyanezen a véleményen volt Tardini helyettes államtitkár („sostituto”) és Giulio Barbetta is, aki a délkelet-európai államok katolikus ügyeinek referense volt a Vatikánban. Ezzel a felfogással ellentétes véleményt képviselt Montini helyettes államtitkár (a későbbi VI. Pál pápa), aki szerint a modus vivendi kialakítása a helyes álláspont, mert sem kiegyezés, sem „nagy leszámolás” nem várható a közeli jövőben.

A magyarországi ciszterciek ügyével kapcsolatban két kolostort keresett fel Endrédy, a Santa Croce-t és a San Bernardo-t. A Santa Croce apátság vállalta, hogy amennyiben a cisztercieknek el kell hagyniuk Magyarországot, minden rendtagot felvesznek. Ezután a San Bernardo-ban csak udvariassági látogatáson volt a zirci apát.

Római tartózkodása alatt számos magyar emigránsal találkozott Endrédy, akikkel beszámolója szerint személyes témákról beszélgettek, politikai jellegű téma a magyarok külföldi elhelyezkedése volt csupán. Hazafelé Zürichben állt meg pihenni, illetve a bécsi Pázmáneumba és az ausztriai heiligenkreuzi ciszterci apátságba látogatott el. December 18-án érkezett Magyarországra. Másnap Esztergomba utazott Mindszenty Józsefhez. Beszámolt a primásnak az utazásról és átadta neki XII. Pius pápa levelét a szegénységi fogadalom alóli feloldozásról. A pápa engedélyezte, hogy minden egyházi személy a saját belátása szerint rendelkezzen keresetével, azzal a meghagyással, hogy rászoruló társait segítse vele, így készítve elő a szerzetesrendek várható szétszórását. A levél eredeti példányát a zirci apát magánál tartotta, a többi rendfőnöknek pedig má-

51 Csertő Sándor (1913–1982): a Hittani Kongregáció főügyésze. 1945-től az érseki helynökség és az Actio Catholica titkára. 1948-ban Rómába ment és az Aquinói Szt Tamás egyetemen jogot tanult. 1953-tól a Hittani Kongregáció levéltárosa, majd irodafőnöke, 1969-től a főügyésze.

52 Angelo Rotta (1872–1965): vatikáni diplomata, 1930-tól budapesti apostoli nuncius. A második világháború idején tevékenyen részt vett az üldözött zsidók mentésében. 1945. április 4-én, a Szövetsége Ellenőrző Bizottság elnökének, Vorosilov marsallnak az parancsára kiutasították Magyarországról.

53 Domenico Tardini (1888–1961): 1921-től dolgozott a szentszéki államtitkárságon, 1935 és 1937 között helyettes államtitkárként („sostituto”). 1937-től 1952-ig a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára. 1953-tól Prosecretarius, 1958-tól híboros. XII. Pius pápa kommunistaellenes politikájának követője. SZABÓ CSABA: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat – Magyar Országos Levéltár, 2005. 490.

54 Az audientia kb. 6–8 percig tartott, Endrédy nem számolt be arról, hogy miről esett szó.

solatot küldött. Az érseki palotát ekkor már őrizték, de csak kifelé állították meg. Visszaemlékezésében némi humorral így írt a látogatásról: „A primási palota előtt akkor már rendőr állt, de nem tartóztatott föl. Távozóban ellenben átkutatták a csomagtartót, s az ülések alatti részt is. Talán azt gondolták, hogy az akkor már házi őrizetben tartott Mindszenty Józsefet így akarom megszőktetni?”⁵⁵

A perben elsősorban Rotta, Tardini és Barbetta „utasításai” és a Külföldi Magyarok Actio Catholicája kapott hangsúlyos szerepet, ezeken a kérdéseken keresztül Endrédy vatikáni utazását kémtevékenységének bizonyítására használták fel.

A kémkedés vádját támasztotta alá, hogy az olasz követség kulturális attaséján keresztül levelezett Rómában tartózkodó rendtársával, Füz Balázssal.⁵⁶ Ezt a levelezést és más leveleit, illetve az azokra kapott válaszokat is pontosan ismerték az ÁVH emberei.⁵⁷ Rómába küldött levelei 1950-ig a zirci apátság életéről, munkájukról, nehézségeikről szóltak. 1950-ben tért ki más rendek életére is, a deportálásokra és a magyar kormány és a püspöki kar tárgyalásaira.

A kémkedés vádját támasztották alá azzal is, hogy a zirci apát kapcsolatban állt az Amerikai Egyesült Államok és a British Council budapesti megbízottaival. Azzal gyanúsították, hogy katonai és ipari titkokat szolgáltatott ki számukra.⁵⁸ Ez azért is volt képtelenség, mert ilyenekről Endrédy Vendel zirci apátként nem tudhatott. Különbön pedig kínosan ügyelt arra a letartóztatását megelőző években, hogy korábbi tanítványaival, akik vezető tisztségeket töltöttek be, ne találkozzon.

1945-ben, amikor a magyar kormány jegyzékben tájékoztatta az Amerikai Missziót a szovjetek által elvitt magyarországi ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági értékekről. Endrédy Vendel megbízta Hagyó-Kovács Gyula jószágkormányzót, hogy az előszállási ciszterci birtokról elvitt értékeket vegye jegyzékbe és mutassa be. A zirci apát remélte, hogy ennek a jegyzéknek a bemutatásával csökkenthetik a jóvátétel összegét. Ezzel érvelt az ÁVH-nak is, ám szerintük a Szovjetunió elleni gyűlölet hajtotta.⁵⁹ A jegyzék így szintén a bizonyítékok közé került.

A kihallgatások alatt sokat kérdezték a Foederatio Emericana szervezetéről, amelyet a korszakban fasiszta szervezetként tartottak számon.⁶⁰ Endrédyt zsidóellenességgel, a Habsburg-restauráció és a Horthy-fasizmus támogatásával, szervezkedéssel vádolták.

A szervezkedés vádpontját elsősorban arra alapozták, hogy Endrédy Vendel 1947-ben Mindszenty József megbízásából tárgyalást folytatott az akkor alakuló, de a parlamenti választásokon végül is nem indult Katolikus Néppárt kiszemelt vezetőivel. Tárgyalt azokkal a katolikus képviselőkkel, akik kiléptek a pártjukból. Az akkori kormány

55 HETÉNYI VARGA 1999. 211.

56 ÁBTL 3.1.5.O-8889. *Endrédy Vendel személyi dosszié.* 8.; V-82897. 13.

57 Eredeti levelek, másolatok és tartalmi kivonatok: ÁBTL 3.1.5.O-8889.; O-8889/1. *Endrédy Vendel személyi dosszié.*

58 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 76-80.

59 HETÉNYI VARGA 1999. 214.

60 Foederatio Emericana („Imrés Szövetség”): 1921-ben alapította Bitter Illés O. Cist. és Schwartz Elemér O. Cist. A szervezet korporációkra tagolódott és egybefogta a még tanuló diákokat és a végzett, a közéletben, tudományban vagy a gazdasági életben sikeres tagokat. A Szent Imre kultusz szellemében szerveződött és működött. Virágkora az 1930-as évek elejére esett. *Magyar Katolikus Lexikon III.* Budapest, Szent István Társulat, 1997. 720.

engedélyezte ennek a pártnak a megalakulását, de az elvi engedély mellett akadályozták létrejöttét. Ekkor már a kommunista szálamítaktika eredményeként megkezdődött a polgári pártok szétbomlasztása.⁶¹ Amikor Endrédy Vendel ráébredt, hogy reménytelen a pártalapítási kísérletük, abbahagyta a munkájukat.⁶²

Összefüggésbe hozták egy volt budai ciszterci diákkal, Papp Ervinnel.⁶³ Állítólag az általa szervezett demokráciellenes csoport szellemi vezetője volt Endrédy Vendel. Visszaemlékezései és vallomásai alapján Endrédy szóban és írásban is kifejtette Papp Ervinnek, hogy a politikai körülményekre való tekintettel mindenféle szervezkedést hibávaló és esztelen dolognak tart. A levelet, amelyet Papp Ervinnek írt, felhasználták ellene a demokrácia elleni szervezkedés vádpontban – annak ellenére, hogy a levél tartalma éppen az ellenkezőjét bizonyította. A Papp Ervinnel való szembesítés alkalmával tudta meg, hogy tényleg szervezkedett a volt budai diák. Ekkor Endrédy módosította korábbi álláspontját. Azt mondta, továbbra sem tud semmit a szervezkedésről, de ha azzal segíthet a vádlottakon, akkor elismeri, amivel vádolják.

Visszaemlékezése alapján a Papp Ervin-kérdés kapcsán kezdték meg kínvallatását,⁶⁴ amelynek természetesen nincs dokumentációja a vizsgálati dossziékban. A sok száz kérdésből egy sem vonatkozott Papp Ervinre, ebből nyilvánvaló, hogy nem csupán a beismerő vallomás kikényszerítése, hanem a fogoly testi megtörése volt az ÁVH célja. Kínzásai alkalmával összerugdosták, megverték, nagyfeszültségű áramot vezettek testrészeibe, megalázó gyakorlatokat kellett végeznie, injekcióval kábították el, nem engedték aludni.

„Ismét meztelenre vetköztettek, és összeesésig tornásztattak. Közben valamiféle lapos tárgyjal hatalmas ütések mértek a hátamra. Ennek következtében két-három hétig nem tudtam mozdítani a fejemet. Erős rúgásokat kaptam a gerincemre is. Az ütések és rúgások nem okoztak éles fájdalmat, de öntudatom pillanatokra kihagyott, bár nem hiszem, hogy elájultam volna. Arra koncentráltam, nehogy rosszul szóljak, s a hozzám intézett kérdések özönére azonnal válaszoljak. Mert ha nem, hallgatásomat beismerő vallomásnak tekintik.” – emlékezett vissza egyik kihallgatására.⁶⁵

Megkínzásáról részletesen beszámolt 1974-ben az igazságügy miniszterhez írt levelében, amelyben ügyének tisztázását kérte.⁶⁶ Kérelme válasz nélkül maradt.

Foglalkoztatta vallatóit Friedrich István volt miniszterelnöknek Endrédy Vendelnél tett látogatása. Az idős államférfi egy évvel Endrédy Vendel letartóztatása előtt látogatott el hozzá a budai ciszterci rendházba. Itt beszélgetésük közben elmondta a zirci apátnak, hogy szerinte hamarosan nagy politikai változások lesznek Magyarországon és hazánk a Nyugathoz fog tartozni. Endrédy kétkedve fogadta közlését, mert tisztában volt a hazai politikai helyzettel és nem látott reményt arra, hogy a közeli jövőben válto-

61 SZABÓ 2001. 29.

62 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 22–26.

63 Miután tanúként vallomást tett a Grósz-perben mint röpcédulázó, szabotázsokat előkészítő összeesküvő csoport vezetőjét a Grósz-per egyik mellékperében 1951. július 19-én halálra ítélték és kivégezték. BFL XXV. 4. f. 001193/1951; 414/1990. *Papp Ervin és társai.*; ÁBTL 3.1.9.V-73229/1a. *Papp Ervin és társai.*

64 ENDRÉDY 2002. 16–17.; A Papp Ervin-féle összeesküvésre vonatkozó kihallgatás jegyzőkönyve: ÁBTL 3.1.9.V-82897. 32–34.

65 HETÉNYI VARGA 1999. 216.

66 *Hítel*, II. (1989. május 24.) 11. sz. 19–20.

zások történjenek. Ráadásul csak a beszélgetés végén jött rá arra, hogy a férfi, aki Payr Hugó⁶⁷ társaságában érkezett hozzá az egykor miniszterelnök, Friedrich István volt, akit ő már halottnak hitt.⁶⁸ Találkozásuk nem megbeszélés volt. A hatalom mégis erre alapozta a vádat, mely így hangzott: Endrédy Vendel tevékenyen részt vett Mindszenty József forradalmi úton történő párt- és kormányalakításában.⁶⁹

Nagy hangsúlyt kapott a perben a ciszterciekkel kapcsolatban a valutaüzérkedés vádpontja. Endrédy nem is tagadta, hogy a külföldi rendtársaitól kapott dollárt nem a Nemzeti Bank útján, hanem magánforgalomban értékesítette.⁷⁰ A valutázás, és az értékes fizetőeszközök zugárfolyamon való értékesítése gyakori vádpont volt a korszak koncepció pereiben. Tény, hogy a katolikus főpapok nem szívesen jelentették be a Nemzeti Bankban a külföldről kapott valutát. Ennek oka, gazdasági szempontok mellett, a rendszerrel szembeni bizalmatlanság lehetett.⁷¹ Ezt a zirci apát is elismerte a már említett, 1974-ben írt levelében.⁷² A pénzből a templomokat, iskolákat, rendházakat és rendbirtokában lévő üzemeket építették újjá, korszerűsítették. A pénz kisebbik részét a rendtagok megsegítésére fordították, ruházkodásra, gyógyszerekre.

Két olyan tétel volt, amelyekkel problémásan tudott elszámolni vallatói előtt az apát. 1300 dollárt Pálffy Józsefnek,⁷³ 300-at Sipeki Balás Viktornak, egy volt nagybirtokos család tagjának,⁷⁴ adott kölcsön. Sipeki Balásnak azért adott pénzt, hogy állásuktól megfosztott magyar tisztviselők háziipari készítményeit külföldön értékesíthesse, így segítve boldogulásukat.⁷⁵ Visszaemlékezéseiben az apát azt nem említette, hogy Pálffy Józsefnek mire adott pénzt.⁷⁶ A vizsgálati fogság idején írt vallomásában azonban beszámolt arról, hogy Pálffy hogyan akarja megnyerni a Habsburg-restauráció számára a külföldön (elsősorban Franciaországban) élő magyarokat.⁷⁷ Annyi bizonyos, hogy az ÁVH ezt a két esetet is a vádak alátámasztására használta fel. Szerintük Pálffynak legitimista szervezkedésre, Sipekinek pedig külföldre szökött fasiszták megsegítésére adta a pénzt a zirci apát. Róluk a vizsgálati fogság alatt írt visszaemléke-

67 Payr Hugó újságíró és gyártulajdonos volt. A londoni olimpián a birkózó világbajnokság harmadik helyezette lett, Bécsben európai bajnokságot nyert. 1930-tól országgyűlési képviselő volt az Egységes Párt programjával. 1951 augusztusában, a Grósz-per Friedrich István elleni mellékkerében négy év börtönbüntetésre ítélték. További sorsa ismeretlen. SZABÓ 2001. 395.

68 ENDRÉDY 2002. 13.

69 Endrédy Vendel magántulajdonban lévő kéziratát idézi: ÓRFI é. n. 72.; HETÉNYI VARGA 1999. 215.

70 ENDRÉDY 2002. 12.

71 A Magyar Nemzeti Bank átváltó árfolyama általában egyharmada volt a „szabad” (fekete) piacnak. MINDSZENTY, 1989. 263.; SZABÓ, 2001. 31.

72 *Hítel*, II. (1989. május 24.) 11. sz. 20.

73 Pálffy József, gr. (1904–1988): földbirtokos, politikus. A Magyar Élet Pártja programjával a téti kerület országgyűlési képviselője volt. A világháborúban való részvételt helytelenítette. Csatlakozott a Magyar Fronthoz. A Kereszténydemokrata Néppárt alapító elnöke. A konzervatív szárny vezetőjeként alulmaradt Barankovics Istvánnal szemben. A Polgári Demokrata Párthoz, majd a Sulyok Dezső alapította Magyar Szabadság Párthoz csatlakozott. 1947-ben Ausztriában telepedett le. Az emigráns közeletben egy ideig még részt vett, belépett a New York-i Magyar Nemzeti Bizottmányba. Fokozatosan eltávolodott a politikai élettől.

74 Sipeki Balás Viktornak valószínűleg az unokaöccse volt diák a budai ciszterci gimnáziumban, innen a kapcsolat.

75 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 84.

76 Endrédy Vendel magántulajdonban lévő kéziratát idézi: ÓRFI é. n. 72.; ENDRÉDY 2002. 12.

77 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 84.

zésben Endrédy azt vallotta, hogy nem fizették vissza a kölcsönt, nem is jelentkeztek többé nála.⁷⁸

Endrédy Vendel vallatása során demokrácia elleni tevékenysége bizonyítékeként emlegették azt a tényt, amiért a ciszterci és a jezsuita rendek a kommunista hatalom legveszedelmesebb ellenségei közé tartoztak. A szerzetesrendek feloszlatásakor ők nem futottak szét, mint néhány szerzetesrend tagjai, férfiasan viselték a deportálást és annak következményeit.⁷⁹ Endrédy vallatásai során az is kiderült, hogy a ciszterci és a jezsuita rendtagok voltak a legellenállóbbak a deportálás idején, éreztetvén rendjük sajátos lelkiségét.⁸⁰ Azok a szerzetesnővérek, akiket 1950. augusztus elején a zirci apátságba szállítottak, csak azért maradtak együtt, mert a zirci apát együtt tartotta őket – állították vallatói.⁸¹ Kétségtelen, hogy az egyébként mindenki számára kínos szerzetközi társaság a ciszterci atyák vendégszeretete és gondoskodása révén mégiscsak otthonosan érezte magát az apátságban. A távozást azonban senki nem tiltotta meg az apácáknak.⁸²

1950. december 21-én Endrédy Vendelt átszállították a Gyorskocsi utcába, majd 1951. január 25-én a Markó utcába, itt őrizték a tárgyalásig. A vizsgálati fogság nyolc hónapja alatt nem kapott se könyvet, se matematikai számításaihoz írószert. Az ítélethirdetés előtti napon felajánlották neki, hogy kérhet négy könyvet. Ő a Szentírást kérte, Tanfanitól a Szerzetesjogot, a Grimschl-Thomashek Fizika és Weber-Wellstein Matematika című könyvét. Az első kettőt rögtön kihúzták, az utolsó kettőt pedig szabadulása napján kapta kézhez 1906-os kiadásban.

*„Minden lelki és fizikai erőmmel azon dolgoztam, hogy lefoglaljam magam pozitív irányban. Minden, ami jó és szép volt az életemben, azt többször átéltem. Így duplázódott meg bennem az Isten kegyelme, amely állandóan erősített a rabéletben.”*⁸³ Annak érdekében, hogy elméjének épségét megőrizze, minden reggel a dátum pontos meghatározása után elsorolta érettségiző diákjainak névsorát. Számolási lehetőséget először egy a kenyérhéjában található faszédarabka biztosított számára, amellyel a körmére írt képletet.⁸⁴ Már a letartóztatását követő első napon kérte, hogy misézhesen. Ezt először 1950 karácsonyán engedték meg neki, majd legközelebb 1951 húsvétján. 1951. május 3-ától, áldozócsüörtöktől kezdve öt és fél éven keresztül minden nap misézhetett. Eleinte zavarták őrei, de amikor látták, hogy ezzel nem érnek célt, felhagytak a zaklatással.

78 ÁBTL 3.1.9.V-82897/1. 82–84.

79 Természetesen nemcsak ők maradtak együtt, hanem számos másik férfi- és nő szerzet tagjai is.

80 ÓRFI é. n. 73.

81 ÓRFI é. n. 73.

82 Ez csak akkor lett volna lehetséges, ha kivetkőznek és kilépnek rendjükből, mert a hatalom egyébként nem engedélyezte a szerzetesek és szerzetesnővérek számára kényszertartózkodási helyük elhagyását

83 ÓRFI é. n. 76.; HETÉNYI VARGA 1999. 217.; ENDRÉDY, 2002. 21.

84 BADÁL, 1995. 17–18.

Az 1950-es egyezmény kikényszerítése nem volt elegendő a kommunista hatalom számára katolikus egyház gúzsbakötéséhez. Nem sokkal az egyezmény aláírása után megindult az újabb támadás sorozat az egyházi személyek ellen.

Az ellenőrzés egyik legfontosabb intézménye 1951-től az Állami Egyházügyi Hivatal lett. 1951. május 15-én az országgyűlésben törvényjavaslatot terjesztettek be az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról. A május 18-án elfogadott 1951. évi I. tv. rendelkezett az intézmény felállításáról.⁸⁵

A következő lépés egy persorozat kidolgozása volt, melynek célja a magyar katolikus egyház, egyházi személyek és hívők megfélemlítése illetve kiábrándítása volt. A Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának ülésén rögzítették a készülő monstre per vázát. „A per politikai körvonala a következő legyen: a per vádlottjait 'al amalgám' [sic]⁸⁶ módszerrel kell kiválogatni: a pálosokon kívül vádlott legyen a ciszter rendfőnök, néhány püspök, akik ellen komoly bizonyítékaink vannak (...)”

C. A pernek bizonyítania kell, hogy a legfontosabb szerzetesrendek illegalitásba vonultak, szervezett államellenes működést fejtenek ki, a reakciós püspökök tudtával és segítségével.

D. A pernek bizonyítania kell, hogy a szerzetesrendek tagjai erkölcsi mocsárban élnek.” fogalmazta meg a per céljait Révai József.⁸⁷

Ekkor merült csak fel a kérdés, hogy ki legyen még vádlott a perben: Grósz József, Shvoy Lajos vagy Pétery József. Végül Grósz mellett döntöttek, mert a többi főpap ellen nem volt elegendő anyaguk. A kalocsai érseket május 18-áról 19-re virradó éjjel hurcolták el. Ekkor már a per több későbbi vádlottja (így Endrédy Vendel zirci apát is) az ÁVH foglya volt, illetve az ÁVH nyomozók kezében volt a vádanyag java is, csupán az érsekre és társaira kellett „szabni” azt. A vádirat végső verziója június 11-ére készült el.

1951. június 19-én a Szabad Nép hasábjain megjelentek a Grósz-per résztvevői ellen felhozott vádak. Ebben úgy mutatták be a zirci apát ellen koholt koncepciót, hogy az tökéletes összhangban álljon az MDP Titkársága által megfogalmazott célokkal: „Endrédy Vendel vádlott 1945-től kezdve kémkedett az egyik imperialista állam követsége részére. Kémjelentéseinek egyes adatait nyomozati vallomásában a 3–4. oldalon a) f) pontok alatt

85 A Grósz-per után az ÁEH az összes egyházmegyei hatósághoz miniszteri biztost neveztek ki (ők voltak az úgynevezett bajszos püspökök), akik adminisztratív felügyeletet gyakoroltak az egyházkormányzat felett. A hivatalt az 1956-os forradalom elsöpörte, 1956. december 31-én mondta ki a felszámolását az Elnöki Tanács. Hatáskörét a Művelődésügyi Minisztérium vette át. 1959. június 2-án, az 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelet értelmében újra felállították az Állami Egyházügyi Hivatalt a Minisztertanács felügyelete alatt. SZANTÓ KONRÁD: *A kommunizmusnak sem sikerült*. Miskolc, Új Misszió könyvek, 1991. 27.; BOZSÓKY PÁL GERŐ – LUKÁCS LÁSZLÓ: *Az elnyomatásból a szabadságba*. Budapest, Vigilia, 2005. 229.; KÓPECEZI BÓCZ EDIT: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004. 17–18.

86 Ez a szó így szerepelt a jegyzőkönyvben. Arra céltott vele Révai József, hogy vegyíteni kell a koncepció bizonyítása érdekében a sokféle egyházi személyt. TOMKA FERENC: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynök-kérdés*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 81.

87 Magyar Országos Levéltár M-KS 276. f. 54/142. ö. e. A Magyar Dolgozók Pártja Titkársága 1951. május 4-i határozata. 1–12.; ÓLMOSI ZOLTÁN: *Proletárdiktatúra és egyház, 1951*. In: *História*, XIII. (1991) 5–6. szám. 23–27.; SZABÓ 2001.100–109.; KAHLER Frigyes: *III/III-as történelmi olvasókönyv II*. Budapest, Kairosz, 2001. 44.

részletezte. 1948 őszén Mindszenty József utasítására a Vatikánba utazott. Itt a Mindszenty által összeállított titkos adatokat jelentette. Visszatérve Mindszentynek és Grósznek a kapott utasításokat átadta. Római tárgyalásairól a továbbiakban ezt vallotta: "Római tartózkodásom alatt felkészültem arra is, hogy letartóztathatnak. Ezért nyilatkozatot hagytam hátra, hogy minden vallomásom, kijelentésem és aláírásom érvénytelen."

Endrédy Vendel irányította Papp Ervin, volt kispap és társai „Magyar Szabadság Front” elnevezésű összeesküvő csoportját. Ez a csoport fasiszta röpcédulákat terjesztett és szabotázs akciókat szervezett. Papp Ervin később Bozsik Pál vádlottal is közvetlen kapcsolatot létesített. Grósz József irányítása alapján Endrédy volt az egyik vezetője a szerzetesek illegális megszervezésének. Több volt szerzetes országból való kiszökését szervezte meg és támogatta anyagilag.⁸⁸

Grósz József és társai perét 1951. június 22–28. között rendezték meg a Budapesti Népbíróságon.⁸⁹ Az ítéleteket Olti Vilmos által vezetett különtanács hozta meg. A fő pernek kilenc vádlottja és – mai tudásunk szerint – 24 mellékpere volt.⁹⁰ Gondos előkészítés és kemény „megdolgozások” után a per valamennyi vádlottjai a leghihetetlenebb bűnök elkövetésében vallották bűnösnek magukat. Grósz József érsek 15 év börtönbüntetést kapott a Magyar Népköztársaság elleni összeesküvésért, legitimista restauráció előkészítéséért, kémkedésért és valutaüzérkedésért. Bozsik Pál, aki az egyik fő kapocs volt Mindszenty bíboros és Grósz érsek pere között, II. rendű vádlottként 10 év börtönbüntetést kapott; 1952. június 3-án a váci börtönben hunyt el.⁹¹ A leg súlyosabb büntetést Vezér Ferenc Pálos szerzetesre rótták ki. Őt halálra ítélték és kivégezték egy szovjet katona meggyilkolásáért, amit állítólag még 1944 decemberében követett el.⁹² Vezér Ferencet 30 szovjet katona meggyilkolására való felbujtással és egy orosz saját kezű meggyilkolásával vádolták.

1951. június 28-án Endrédy Vendelt, a Grósz-per VI. rendű vádlottját, koholt vádak alapján 14 évi börtönbüntetésre ítélte Budapesti Népbíróság különtanácsa. A kirendelt védőügyvéd Melléky Kornél, az Ügyvédi Kamara alelnöke volt. Védőbeszédében Endrédy szegényparaszti származására (tízgyermekes parasztszaládból származott) és a „középkori feudális szellemmel” áthatott papi nevelésre hivatkozott, amely kedvezőtlenül befolyásolta személyiségének alakulását.⁹³ Az igen egyoldalú védőbeszéd kiválóan összhangban állt a kirakatper céljával, a „reakciós” egyházi vezetők lejáratásával.

88 *Szabad Nép*, IX. (1951. június 19.) 141. sz. 3.

89 A per forrásanyagát közreadta és bevezető tanulmánnyal ellátta: *A Grósz-per*. Szerk.: BALOGH MARGIT – SZABÓ CSABA. Kossuth Kiadó, Budapest, 2002. (a továbbiakban: BALOGH – SZABÓ 2002.)

90 BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: *Egyházak az újkor Magyarországon 1790–1992. Kronológia*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1993. 296.

91 SZABÓ 2001. 382.

92 Budapesti Megyei Bíróság elsőfokú ítélete Grósz József és társai ügyében, 1951. június 28.: BFL XXV. 4. f. 001211/1951; 744/1990. *Grósz József és társai*. 1026–1052.; *Grósz József és társai bűnpere*. Budapest, Szikra, 1951. (a továbbiakban: *Grósz József és társai bűnpere*. 1951.) 323–330.; BALOGH – SZABÓ 2002. 205–211.; A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának másodfokú ítélete a Grósz-perben, 1951. július 31.: BFL XXV. 4. f. 001211/1951; 744/1990. 1108–1118.; BALOGH – SZABÓ 2002. 214–226.

93 *Grósz József és társai bűnpere*. 1951. 301.

A zirci apátot – hasonlóan a többi elítélt főpaphoz – éveken keresztül elkülönítve, mintegy titkos fogolyként őrizték. Ez azt jelentette, hogy még a börtön nyilvántartásába sem jegyezték be a nevét. Azonosítási száma 475-D-975 volt.⁹⁴ Nem tudhatott semmit a külvilágról, és a külvilág sem tudhatott róla semmit.

Unokaöccse és rendtársai is kutattak utána, minden eredmény nélkül. Először – visszaemlékezése szerint – a Conti utcai börtönben raboskodott három évig teljes magányban. A személyi dossziéjában őrzött anyag szerint 1954. március 24. után a Kozma utcai börtönben volt fogva tartva.⁹⁵

1954. augusztus 14-én szállították át a váci fegyházba, lefüggönyözött autóban. Itt, ahol két évet töltött, egyáltalán nem volt fűtés. Elfagyott a bal füle, valamennyi kezujja, a jobb lábán három, a bal lábán pedig két ujj.⁹⁶ A püspöki kar 1956. január 27-i konferenciáján más információkat közölt Czapik érsek a püspökökkel.⁹⁷ Információja szerint valóban a váci fegyházban tartották fogva Endrédyt, de külön zárkát kapott és külön bánásmódban volt része.

1956. március 30-án szállították vissza Budapestre. A Gyűjtőfogházba került, a 20-as cellába, ugyanoda, ahol korábban Mindszenty is raboskodott. Itt már rendszeresen vitték sétálni, olvashatott, kapott papírt, írószert is, így jegyzetelhetett, számolhatott. Komolyabb betegsége nem volt a börtönévek alatt, a szokásos rabbetegségektől szenvedett, gyomor- és bélbántalmak, vitaminhiány, fogai meggyengültek, szivgyöngesség és álmatlanság kinozta, egyensúlyzavarai voltak. Az orvosi ellátással elégedett volt. Elkülönített rabként nem a raborvos, hanem az ÁVH orvosa kezelte. Elítélése után két hónappal megkapta a Breviáriumot és egy rózsafüzért. Gyónási lehetőséget azonban nem biztosítottak számára, hiába kérvényezte azt.

Szabadulása előtt, 1956 nyarán a belügyminisztérium engedélyezte számára az unokaöccsével, Endrédy Istvánnal való találkozást.⁹⁸ Ez volt az egyetlen alkalom, hogy látogatót engedtek hozzá. Ekkor tudta meg, hogy édesanyja még 1951 januárjában meghalt és arról is ekkor értesült, hogy rendtársa, Baranyai Jusztin, akit a Mindszenty-perben ítélték el, szintén elhunyt, és szabadulása után már nem nyerte vissza elmeje tisztaságát.⁹⁹

A forradalom kitörése után, 1956. november 1-jén hagyhatta el a börtönt. A forradalom alatt és az utána következő időszakban a piaristák budapesti rendházában talált menedéket. Meghurcolásának történetét itt diktálta le Palos Bernardinnak. 1957. március 1-jén egy házkutatás alkalmával talált rá a rendőrség a zirci apátra. Ekkor újra börtönbe került, köztörvényes bűnözők közé zárták, ahonnan május 15-én egészségi állapota miatt áthelyezték a rabkórházba. Augusztus 23-án bocsátották el Grósz József kalocsai érsek, a püspöki kar elnökének közbenjárására.¹⁰⁰

94 *Hitel*, II. (1989. május 24.) 11. sz. 19.; ÖRFI é. n. 96.

95 ÁBTL 3.1.5.O-8889/1. 243.

96 HETÉNYI VARGA, 1999. 218.

97 *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965*. Szerk.: Balogh Margit. II. kötet. Budapest, METEM, 2008. (a továbbiakban: BALOGH 2008) 729.

98 ÁBTL 3.1.5.O-8889/1. 344.; 354–356.

99 ENDRÉDY, 2002. 26.

100 Az 1957. augusztus 29-i püspökkari konferencia jegyzőkönyve. BALOGH, 2008. 886.

Szabadulása után Endrédy Vendel visszatért a piaristák rendházába, de a belügyminisztérium utasítása alapján, 1957 végén Pannonhalmát jelölték ki számára kényszer-tartózkodási helyül. Haláláig itt élt. *„Vendel apát úr fogsága utolsó idejét a rabkórházban töltötte. Augusztusban hazabocsátották ijesztően gyenge szív működése miatt. A piaristákhoz ment, ahol igazi otthonra talált. 1957 őszén a hatóság közölte Sik Sándorral, hogy Endrédy Vendel csak a szerzetesek szociális otthonában tartózkodhat, Pannonhalmán.”* – emlékezett vissza erre az időszakra Kerekes Károly, későbbi zirci apát.¹⁰¹

Még így is belső száműzetésben, betegen is menedéket jelentett szétszórt rendjének tagjai számára: *„Ettől kezdve Vendel apát szobája jelentette a „zirci otthont” a rendtársaknak, ahová „hajazárhattak” elkeseredett gyötrődésükben hittel, erővel eltelni, örömet osztó lelkesedésben együtt lenni. Olyanná vált számukra, mint az ősi zirci apátság címerének jelképe: vérszínű mezőben álló, felemelt jobbával az éberség követ, csőrében a remény zöld ágát tartó, a messze távolba tekintő darumadár.”*¹⁰²

A bencés főapátságból csak a belügyminisztérium engedélyével távozhatott. Élete végéig megfigyelték, levelezését és látogatóit számon tartották. Grösz érsek kérelmére 1958. március 31-én az Elnöki Tanács elengedte Endrédy Vendel börtönbüntetésének hátralevő részét. 1963-ban a zirci apát meghívást kapott VI. Pál pápától a Vatikáni Zsinatra, és Sighard Kleiner ciszterci generális apáttól az Ausztriában tartandó ciszterci nagykáptalanra. Endrédy Vendel 1963. július 6-án levélben kérte Prantner Józsefet, az ÁEH elnökét, hogy támogassa útlevelekérelmét. Leírta azt is, hogy nem áll szándékában a Nemzeti Banknál valutát váltani, mert külföldi rendtársai biztosítják számára az utazás költségeit, valamint szövé tette a levélben, hogy a Vatikánból érkező hivatalos küldeményeit rendszeresen elsikkasztják. Prantner helyett Miklós Imre, az ÁEH elnökhelyettese (1971-től elnöke), írta meg kérelme elutasítását. Ő utasította vissza tizenkét évvel később az apát azon kérelmét is, hogy ügyét vizsgálják felül és rehabilitálják őt.¹⁰³ 1975. március 1-jén Korom Mihály igazságügy-miniszterhez írott levelében Miklós Imre így érvelt Endrédy Vendel rehabilitációja ellen: *„A kérelem teljesítése ellen szól az is, hogy 1957-ben maga Grösz érsek sem kért Endrédy számára rehabilitációt, csak kegyelmet, amit meg is kapott. Ezt javaslom Endrédy tudomására hozni azzal, hogy elégedjek meg ügyének ilyen módon történt végleges lezárásával. – Megjegyzem, hogy Endrédy Vendel kiszabadulása óta semmit sem változtatott reakciós magatartásán.”*¹⁰⁴

Utolsó éveiben az idős apát sokat betegeskedett. Csitos Ágnes nővér volt mellette és gondozta. Sok szenvedés után, 1981. december 29-én hunyt el. 1982. január 7-én, halottaskocsin térhetett vissza Zircre. Az apátsági templomban helyezték örök nyugalomra, Szent Bernát oltára alatt.

101 KULICS ÁGNES – TÖLGYESI ÁGNES: *...Kövek fognak kiáltani... Szerzetesvallomások 1988–1989.* Budapest, Gondolat, 1991. 99.

102 ÓRFI, é. n. 86.

103 A már említett levél 1974. augusztus 20-án kelt, Pannonhalmán. *Hitel*, II. (1989. május 24.) 11. sz. 19–20.; ÓRFI, é. n. 95–99.

104 HETÉNYI VARGA, 1999. 210.

ESZTER CÚTH GYÓNI

THE IMPRISONMENT OF VENDEL ENDRÉDY, ABBOT OF ZIRC

Vendel Endrédy led the Cistercian order in Hungary in the difficult period after World War II. He was even ready to accept martyrdom when the time came. The Historical Archives of the Hungarian State Security preserved a more than a hundred pages long handwritten testimony written by Vendel Endrédy. In the prison of the Hungarian State Security (ÁVH) the abbot was forced to recall and write about his past years, his contemporaries and colleagues. This study presents the first period of Vendel Endrédy's imprisonment from 29 October 1950 to 1 November 1956. It is a startling source depicting the darkest period of communist dictatorship.

BÚCSÚ GERGELY JENŐTŐL

2010. január 12. BKV-sztrájk, szikrázó téli napsütés, didergően gyászoló emberek. A Kerepesi úti temető csarnokszerű ravatalozójában egy egyszerű urna, benne a hamvak. Mellette gyászkeretes fénykép. Szomorúan hajtjuk le fejünket, hangunkat suttgórra fogjuk. Viaskodnánk, de csak tehetetlenül szembesülünk a visszafordíthatatlannal: Gergely Jenő, a mindig odafigyelő egyetemi tanárember, a sportcipős-farmernadrágos professzor, a kiváló egyháztörténész nincs többé. S nincs a jóbarát. Legalábbis nem látjuk, nem halljuk, nem válaszol. Teste pár marék hamu csupán. Csak egy más létrendben élhet tovább...

Nincs egy éve, hogy a 65. születésnapjára titokban szervezett ünnepség bizsergető lázában égtünk. Áramlottak a „Kedves Jenő!-k” (egymás közt így hívtuk a születésnapja alkalmából hozzá írt bensőséges hangú köszöntőleveleket), és szőttük a csejt: a mit sem sejtő, és a feltételezett megfélemlkezés miatt szomorkodó barátunkat miként csaljuk lép-re, hogyan csempésszük titokban a helyszínre azt őt ünneplő másfélszáz tanítvány, kolléga, barát közé. Meghatódottságát férfias büszkeséggel leplezte, de mi láttuk a szemében megcsillanó fényt, hallottuk a megcsukló hangot. Szíve legmélyét találta el a felé áradó szeretet, tisztelet és megbecsülés.

*

„A múltnál nincsen kényesebb dolog;
mint tüzes vashoz, nyúlj félve hozzá:
Másképp tudomásodra hozná,
mily forró saját korod”

J. W. Goethe: Szelíd xéniák.

Gergely Jenő 1944. március 10-én született Tényőn, az évszázadokon át a Pannonhalmi Apátság birtokába tartozott kisalföldi faluban. Szülei szegény, de igen tisztas parasztemberek, akik az örök szülői vággyal azt szerették volna, hogy fiúk vigye többre náluk. S a háború befejeztével beköszöntött népi demokrácia meg proletárdiktatúra még kedvezett is ennek a törekvésnek: a paraszti származás tetszett a rendszernek. Tényő után győri gimnáziumi évek következtek, de az egyetemi felvételihez ez önmagában már kevés lett volna. Csupa jeles osztályzattal, maximális pontszámmal és kitűnő érettségivel került be első nekifutásra az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar-történelem szakára. Még végzés előtt, 1966-ban megnősült: haláláig hűséges társa maradt az egyetemi csoportból feleségül kért Héri Verának. 1967-ben kitűnő minősítésű történelem szakos középiskolai tanári és tudományos szocializmus szakos előadói diplomát kapott.

Indulására visszatekintve nem lehet őt körülvevő szellemi műhelyekről vagy pályorientáló, nagyműveltségű rokonokról írni. Pályáját, témaválasztását két, ma már alig emlegetett tanára befolyásolta. Az egyik Zsigmond László volt, az 1949-ben Kosuth-díjjal kitüntetett tanszékvezető professzor, akinek a pápai szociális enciklikákkal foglalkozó speciális kollégiumai keltették fel érdeklődését a katolikus egyház társadalomújító tanai és az azokból sarjadó szociális mozgalmak iránt. A másik ösztönzést a somogyi szegénysorból a fényes szellők nemzedéke tagjaként a fővárosba érkezett, tudását autodidakta módon megszerzett Szakács Kálmán agrártörténész adta, ő inspirálta a keresztényszocializmus, a kereszténydemokrácia akkor még érintetlen, sőt tabunak számító kutatására. Barátai később ugratták is érte: „megfogtad az Isten lábát...”. Szokatlanul fiatalon, két évvel az egyetem befejezése után, 1969-ben védte meg bölcsészdoktori disszertációját *A keresztényszocializmus Magyarországon a forradalmak és az ellenforradalom idején 1918–1922* címmel. Ez a munkája hozta meg a tudósi elismerést és ezt fejlesztette tovább 1974-ben kandidátusi értekezéssé, amelynek címe *A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923* volt.

A munkahelyek állomásai egy mondatban összefoglalhatók: soha nem dolgozott mástutt, csak az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Közel két évtizeden át tanított a tudományos szocializmus tanszéken, végigjárta az egyetemi hierarchia ranglétráját. Kevesen tudják vagy hiszik el, hogy vonalas nevével ellentétben ezen a tanszéken kiváló történészek is dolgoztak. Paradox módon épp ez az ideológiai elnevezés nyújtott védelmet a szabadabb gondolkodásnak, és ennek leple alatt számos olyan kérdésről lehetett beszélni, amiről egy „sima” történelem tanszéken csak elbocsátás kockázatásával. 1985. január 1-jétől az új- és legújabbkori (a későbbi új- és jelenkori) magyar történeti tanszék docense, s ezzel titkos vágya teljesült: a jó csapatszellemű, ám mégis ideológiai tanszékről átkerült a „tisztá” történelemre. 1992-ben vehette át egyetemi tanári kinevezését, és 1995-től közel másfél évtizeden át, 2009 júniusáig tanszékvezetőként irányította kollégái munkáját. Olyan elődök után, mint Szekfű Gyula, Andics Erzsébet, Pölöskei Ferenc. S miután 65 évesen meg kellett válnia a tanszékvezetéstől, új tervek fűtötték: az egyetem történettudományi doktori iskolája vezetőjeként mindent megtenni azért, hogy az ELTE kutatóegyetemé váljék. Munkája során minden lehetséges oktatási formában részt vett: szemiáriumok, évfolyam-előadások, speciális kollégiumok és posztgraduális képzés keretében egyaránt. Tagja volt számos kari bizottságnak, több ciklusban a Kari Tanácsnak. Egyetemi előadásaira mindig készült, jegyzeteket is írt, de ritkán láttuk felolvasni: élvezetesen, csipkelődő humorral fűszerezve, sodró lendülettel, szabadon beszélt. Szemináriumai izgalmasak és lüktetőek voltak. Évről évre újabb és újabb szakdolgozati témákat ötvölt ki, sokunknak olyat, amit szakdolgozatból egyetemi doktorivá, onnan kandidátusi vagy PhD értekezéssé izmosíthattunk. Egyengette utunkat, de nem erőltette ránk véleményét, hagyott minket kibontakozni. Nem voltak kiválasztottjai, csak tanítványai sokasága. Vagy inkább mindannyian kiválasztottnak éreztük magunkat? *„Doktori védésem előtt pár órával felhívott és mintegy mellékesen tájékoztatott és bizottság tagjainak kedvenc borfajtáiról, valamint a tanszéki hűtőszekrény helyéről, vagyis ügyesen tudomásomra hozta, hogy a dolgozatom kiváltotta a bizottság szakmai elismerését”* – idézi fel doktorráválásának történetét az azóta dékánná, tanszékvezetővé „felnőtt” egyik tanítványa.

Nem terhes munkaként, hanem szórakoztató hivatásként élte meg az oktatást. Márai Sándor írja egy helyütt, hogy nem lehetséges öröm nélkül élni. Gergely Jenőnek

az oktatás, a kutatás és az írás hármasa maradéktalan örömet adott. Mindig imponáló lesz alapossága, a „sine ira et studio” gyakorlatba való átültetése, és a jól megőrzött történelmi függetlenség is. Ha egy témára rátalált, bulldog módjára kutatta hozzá az anyagot – még tekintélyes professzorként is rendszeresen járt levéltárba, nem bízta „négekre” az adatgyűjtést. Ezt az oldalát a Primási Levéltár egykori vezetője, Beke Margit találóan idézte fel születésnapjához: *„Emlékszem, amint bejött a kutatóba, mindig megkínáltam kávéval, hiszen a fővárosból és máshonnan érkezett kutatókkal is ezt tettem... A tisztelet és az a szerénység, ahogyan a történettudományhoz nyúlt, számomra mindig példa marad. Azt sem felejttem el, hogy kutatásaira nem egyszer nyári lakából jöve, cseresznyével kedveskedett, amit a kertjében termelt és sajátkezűleg szedett. Azonban olyan bőségesen osztotta ezt az ajándékát is, hogy jutott belőle a primási asztalra is.”*

1991-ben a tudományos minősítési grádicsok harmadik szakaszát is abszolválta: A *keresztényszocializmus Magyarországon 1924–1944* című munkájával elnyerte a történelemtudományok doktora címet. Ezzel betetőzte a keresztényszocialista mozgalom történelmi feltárását. Meggyőző magyarázatát adta, hogy az miért maradt a magyar politikai és társadalmi élet periferiáján. Értelmezése szerint ebben a katolikus egyház és az államhoz fűződő viszonya volt a döntő tényező. A politikai katolicizmusnak, különösképp a keresztényszocializmusnak ugyanis csekély létjogosultsága volt egy olyan országban, ahol az egyház hagyományos pozíciói megőrzése folytán változatlanul képes maradt arra, hogy érdekeit saját maga artikulálja, és befolyását az állami élet legfelsőbb szintjén maga érvényesítse. Ezt az olajozottan működő kapcsolatrendszert az egyházi hierarchiától többé-kevésbé függetlenedő politikai párt csak zavarta volna. A hagyományos értékeket és kiváltságokat őrző, magát ugyancsak kereszténynek valló kormánypárt mellett a meglehetősen gyanús szocialista nevet viselő keresztény párt nem lehetett igazi versenytárs. Gergely Jenő a politikai katolicizmus és a keresztényszocializmus áramlatait és törekvéseit vizsgálva felismerte, hogy sem önmagukban az eszmék, sem az ezeken alapuló mozgalmak nem érthetők az egyetemes katolikus egyház történetének valamilyen szintű ismerete nélkül, s ez végül elvezette őt az egyháztörténet kutatása és művelése felé. Akkor vágott bele az egyháztörténet mint a köztörténet egyik ágának művelésébe, amikor az még bőven politika és ideológia által különösen befolyásolt területnek számított. 1945 után előbb az egyháztörténet-írás tárgyi, majd személyi feltételeit számolták fel, ezt a diszciplínát száműzték a tudományosságból, az Akadémiáról, az egyetemekről, de az egész oktatási rendszerből is. Csak szitok szintjén bukkantak fel az egyházak és a vallások, a kiteljesedő ateista és antiklerikális rendszer még a korai századokat illetően sem tűrt árnyalást. Ekkor születtek – s itt sok idézőjelet használhatnék – az imperializmus, a Horthy-fasizmus vagy épp az 1848–49-es forradalmat eltipró Habsburgok szolgálatában álló klerikális reakcióról szóló fércművek. Aztán megjelentek az első repedések. Már nemcsak az emigrációban, hanem itthon is viták, publicisztikák, majd szakmunkák kezdtek újraértelmezni és újraértékelni a vallások és az egyházak történelmi szerepét. Nem Gergely Jenő volt az egyetlen úttörő, de az elsők közé tartozott, akik mást és másként írtak, mint a megelőző évtizedek szerzői. Kétségtelenül nem konjunkturális megfontolások vezérelték. Bármilyen vezérelte, szinte valóságos intézménnyé vált, és egymaga elvégezte azt, ami akár kutatócsoportok dolga lehetett volna. Kereste a vállalható és az adott politikai keretek között még járható utakat. S oroszlánrésze van abban, hogy az egyháztörténet-írás visszakerült méltó helyére, a tudományba és a felsőoktatásba.

A bölcsek arra tanítanak, hogy úgy kell élni, mintha minden cselekedetünk az utolsó lenne életünkben, mintha minden leírt gondolatunkhoz a halál biggyesztené oda a pontot. Hogy mindig meg tudott-e felelni ennek az elvárásnak? Talán nem. Talán igen. Mindkét válaszra érveket hozhatnánk. Írásművei sok száz fölötti száma rendületlen alkotókedvről és kiapadhatatlan szorgalomról tanúskodik. Soha nem volt dagályos vagy szemérmetlenül kitárulkozó. Mindenkor a történeti hitelesség alázata vezérelte tollát. Szakított a marxizmus klasszikusaira hivatkozó korábbi gyakorlattal. Baráti szálak fűzték a demokrata néppárti nagy generációhoz, akik elfogadták és respektálták véleményét. S hogy időnként kisebb kompromisszumokat is kötött? Igen, a megjelentethetőség érdekében muszájból használt egy-egy „állandó jelzőt”. Csak legyintett rá – a (bölc) olvasó úgysis átlát rajta. *A katolikus egyház Magyarországon. 1944–1971* című, 1985-ben megjelent kismonográfiájáról többször is elmondta: ha nem Miklós Imre, az Állami Egyházügyi Hivatal teljhatalmú elnöke adja nevét hozzá lektorként, akkor a kiadó nem merte volna megjelentetni. Volt, amit így sem írhatott meg, de már sok olyasmit igen, amivel mások még csak nem is kísérleteztek.

1982-ben jelent meg először az 1999-ben újra kiadott, időközben oroszra is lefordított nagyszabású munkája: *A pápaság története*. Nemcsak azért időtálló és emlékezetes ez a mű, mert akkor írt a kétezere éves intézményről, amikor a vasfüggöny innenső felén ez nemigen volt még bevett, hanem azért, ahogyan írt. Tárgyilagosan és szakszerűen. S mindemellett szinte irodalmian. E mű folytatása a *Pápák emlékezete. Pápai érmek, kiűntetések és pénzek* című kötet, amit numizmatikus-muzeológus feleségével közösen állított össze és jelentetett meg 1991-ben. S néhány év múlva elkészült a ma már egyetemi tankönyvként is használt, nagy ívű monográfiájával: *A katolikus egyház Magyarországon 1919–1944* című munkájával, amiért 1998-ban Akadémiai Díjban részesült.

Egyháztörténészként két, egymással merőben ellentétes szemlélettel ütközött folyton: a hagyományos, hol erősebb, hol cizelláltabb antiklerikális felfogással, illetve azzal az apológiával, amely úgy véli, hogy egyháztörténetet csak egyházban élő hívő írhat. Ő maga figyelmeztetett: nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az egyház célja az ember üdvösséghez segítése. Nem csupán izgalmas témaválasztásaival, hanem szemléletével is kitűnt: szakított a bevett klisékkel, nem fogadta el a nemzeti szempontokat, az egyházakat, a hagyományokat, a tényeket relativizáló történetírást, sem a modernnek titulált, importált teóriákat. Ezzel együtt azt képviselte és akarta megértetni, hogy az egyházak és a vallások szerves részei a társadalom életének, és vizsgálatuk nélkül nem érthető sem a nemzeti történelem, sem a társadalmi fejlődés. S ebben az értelemben az egyháztörténet a köztörténet része. Ez az érdeklődés vitte el a politikai katolicizmus, az egyházpolitika, Prohászka Ottokár, Bangha Béla, Giesswein Sándor, Mindszenty József kutatásához. Vagy épp a megjelenésre váró munkájához, a Wolff Károly vezette Keresztény Községi Párthoz.

Tanszéki munkája révén kötelezően foglalkozott 20. századi munkásmozgalommal és a Horthy-korszak politikatörténeti kérdéseivel is; ezek hasznos építőkövet jelentettek az érett és széles látókörű történész munkáihoz, amikor már átfogó monográfiákat és egyetemi jegyzeteket írt Magyarország modernkori történelméről. Oktatói munkájának is köszönhető, hogy az évek múlásával kilépett az egyháztörténész szerepéből, és a 20. századi magyar politikatörténet részkérdéseitől eljutott a szintézisiekig. Izzgatták a korszak vitatott történelmi személyiségei, köztük például Gömbös Gyula vagy Antal István. Előbbiről biográfiát írt, utóbbinak publikálta az emlékiratait. *Napbaöltözött ember*

címmel Prohászka Ottokárról publikált átfogó életrajzot (1994) – árnyaltan, olvasmányosan, okosan, amolyan „gergelyjenősen”. A történelemhez való hozzáállása, látásmódja gyakorlatias, nem szakadt el a való élettől, és a kutatást helyezte előtérbe a szellemi játékokkal szemben. Vallotta, hogy a történelem a tényeknél kezdődik. Ezért a forráskiadást nem csupán hasznosnak, de nagyon fontosnak tartotta. Közzétette az 1919 és 1944 közötti püspökkari konferenciák rövidített jegyzőkönyveit (1984), az állam-egyház közötti 1950-es megállapodást megelőző tárgyalássorozat dokumentumait (1990), s egy kutatócsoport élén állva a magyarországi autonómiák 1848-tól napjainkig tartó történeti forrásait (2005). *Egyházak a polgári Magyarországon* címmel két közös munkánk is készült (kronológia – 1993, adattár – 1996), s egy harmadikban az állami egyházjog forrásait publikáltuk (2006). Befutott tudósként nem restellte társszerzőként vállalni a tanítványt...

Publikációi a szakmában elismerést váltottak ki, az egyházi sajtó is méltatta eredményeit. Elismerték, hogy az egyháztörténet-írást ugyan szekuláris-tudományos alapon, de becsületesen és anélkül műveli, hogy a vizsgált egyház(ak) számára a legkisebb méltánytalanságot okozná. A hazai egyháztörténet-írás megkerülhetetlen, autonóm személyisége volt, amikor dicsérték, és maradt akkor is, amikor kutatásai létjogosultságát vagy épp kompetenciáját megkérdőjelezve kritizálták innen-onnan. Még olyanok is, akiktől nem várta. Igaz, Szent Erzsébetet is egy olyan öregasszony lökte a sárba, aki minden nap az asztalánál evett. Így lett ő a kiátkozott „neves marxista történész”. Aztán idővel ellenfelei is megbékéltek, vitapartnerei is lecsendesedtek, ő maga is árnyaltabb lett. Két összeállításban is megjelentette a Mindszenty-per válogatott dokumentumait. A napi sajtón keresztül bekapcsolódott a történeti publicisztika művelésébe, de soha nem háritotta el az ország legkülönbözőbb helyein előadó népművelő tanár szerepét sem. Gyakran szerepelt a rádió ismeretterjesztő műsoraiban és a köztelevízióban. 1988-ban az MTV Nívódíját ítelték neki az augusztus 20-ai Szent István-napi adásban való közreműködéséért. 1997 és 2000 között, oktatói és kutatói munkája elismeréséül, Széchenyi Professzori Ösztöndíjat kapott – a legelső között.

*

Magamban emlékképekkel oldom a gyászt – csupa kedves vagy épp mókás szilánk elevenedik meg. Már sok-sok évvel végzésem után tanácsát kértem: elvállaljak-e vagy sem egy nagy(nak tűnő) feladatot. A maga komoly(kodó) stílusában azt felelte: gondold meg, mi a jobb, ha téged cseszegetnek, vagy ha te cseszegetsz másokat? S előttem van a dunaalmási kertjében szorgoskodó gazda, aki a Rákóczi utat megülő füst és a fővárosi bérház negyedik emeleti bezártsága után itt kereste a természetet és a gyermekkor falusi emlékeit. Ahol barátait mindig szívesen fogadta egy kedélyes sörözgetéssel-borozgatással egybekötött eszmece-rére. Saját magán mulatott, mikor elmesélte élményeit, miután váratlanul behívták a tartalékos katonai szolgálatra. A húszas éveiben járó tiszt ordítva kérdezte: ki nem ismeri az új alaki szabályzatot? Jenő töprengett, vajon mi változhatott, tán a „balra át” vagy a „jobbra át”? Inkább jelentkezett, ő bizonytalan. A tiszt ránézett, felröhögött, hát magához képest Chaplin kutyaf...a. Viccként mesélte el? Igen. Fájt neki? Bizonyosan. A sors nem áldotta meg adoniszai termettel, viszont adott neki szívet, humort, toleranciát, emberséget. És mi így szerettük őt: köpcösen, sórhassal, cyranói orral. Bakaként besorozták egy, a modernkori háborúk történetét okító szemináriumba is. Megadó nyugalommal hallgatta az érettségin

feltehetően kibukott tiszt előadását az első világháborúról, de csak addig bírta szó nélkül, amíg a „tanár” azt nem fejtegette, hogy a háborúért kivétel nélkül minden európai nemzet egyformán és kivétel nélkül felelős. „És Bosznia-Hercegovina okkupációjáról mi az előadó tiszt elvtárs véleménye?” – kérdezte értetlen szemtelenséggel. Az abszolút egészségtelen ételeket szerette. Sültet, pörköltöt, túrós csuszát, baracklekváros palacsintát, nokedlit, jó kis disznótorost – amiket a „Muter” is főzött neki gyermekkorában. Ám nekem erről sejtelmem sem volt barátságunk hajnalán, egymás közt még szigorúan magázódva. Nagyon ki akartam tenni magamért, amikor feleségével együtt megtisztelte hajlékunkat: kagylóval díszített aszpikos királyrak-falatokkal fogadtam. Mit ne mondjak, fenséges volt. Am ő csak piszkálta, turkálta az ételt, percekig gyöttrődött, miként ne bántson meg, ám végül csak megkérdezte: egy jó kis rántott húsdod nincsen...? Ettől kezdve tegeződtünk.

*

Nem volt zarándoktípus, nem fütötte kalandvágy, nem akarta újramezdeni vagy másként leélni életét. Elégedett ember volt, akit örök tudásvágya tett szomjassá. Stressz, konfliktusok, türelmetlenség, embert próbáló változások – ezekből is bőven jutott neki az idők múlásával, de ezeket mindig legyőzte az építő-alkotó, derűs tudósember. Élete utolsó éveiben betegség gyötörte. A humora, az esze a régi maradt, de teste kezdte cserbenhagyni. Lefogyott, korábbi öltönyei ijesztően lötyögtek rajta. Az orvosok szigorú előírásait őrangyalai segítségével tartotta be, de óvó szigorukat időnként gyermeki kajánsággal csapta be. Mert életöröme nem hagyta el. Nem volt tökéletes ember, nem is tartotta magát annak. Csak egy Tényöről elindult parasztfiúnak. Akiből az ország első egyetemének megbecsült és szeretett professzora lett.

*

Nehéz szívvel ment a kórházba. Ifjúkori barátainak nem engedte, hogy remélt felgyógyulása utánra halasszák szokásos évi összejövetelüket – ki tudja, lesz-e holnap? – mondta. Az első hírek a sikeres rutinműtétről szóltak. Aztán döbbenetesen hallottuk a váratlan fordulatot. Hitetlenkedés, görcsös remény uralta beszélgetéseinket. Majd a hír: közeleg a vég.

Elmentem kórházi ágyához. Már nem volt tudatánál, jelenlétem nem érzekelte. Naivul talán azt hittem, hogy majd rákiabálok a végzetre és elijesztem, vagy hogy energiáimból átadhatok valamit a halállal tusakodó embernek. Az iszonyattól dermedt voltam, egyik pillanatban perlekedtem az Istennel, hogy miért és hogy ne tegye, a másikon könnyörögtem hozzá. Kyrie, eleison! Hallottam saját hangomat, amint az orvossal beszélek, nyugodtan és higgadtan, hallottam a dobhártyámhoz tovakodó kérlelhetetlen diagnózist. Idegennek hatottak vonásai, de csak míg meg nem láttam a megszokott részleteket: a természetes orrot, a deres bajuszt. Magamban dadogva köszöntem a tőle kapott barátságot, ezt a megfoghatatlan ajándékot, s közben megrendülve néztem, ahogy a sziszegő gépek reménytelenül erőltetik belé az élet utolsó cseppjeit.

*

2009. december 10-én, 12 óra 45 perckor eljött érte a halál. Az aznapi sajtó kulcsszavai: influenza, növekvő MSZP-támogatottság, kábítószer-termesztő olimpikon, BKV-botrány, Obama átvette a Nobel-békedíjat. Szíve még dobogott, amikor Gyurta Dániel új Európa-csúcsot úszott, de a józsefvárosi piac razziaájakor tekintete már üvegesre dermedt.

*

Ha földi sátrunk összeomlik – mondja Szent Pál – Istentől kapunk lakóhelyet. Örök otthon, amelyet nem emberkéz épített.

Örök otthon, ahol...

Ahol – Pilinszky szavával – mindenki ott lesz.

Ahol senki sem keresi és nem kerüli egymást.

Ahol már senki sem hiányzik.

Hát menj csak és lépj be e nem emberkéz-építette örök otthonodba, és foglald el a helyed.

Pihend ki magad, Tanár úr, és várj be bennünket is – tanítványokat, barátokat, rokonokat, kollégákat...

Balogh Margit

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2008

230 éves a veresegyházi Szent Erzsébet római katolikus templom, 1778–2008. Szerk.: Lugosi Margit. Veresegyház: Veresegyházi Katolikus Egyházközség, 2008. 276 p.

Árpád-házi Szent Erzsébet születésének 800. évfordulója alkalmából a Magyar Katolikus Püspöki Kar november 19-ével kezdődően Árpád-házi Szent Erzsébet Jubileumi Évet hirdetett meg. Ezen jeles alkalomból készült az összeállítás, amely a veresegyházi egyházközség életéből mutat be egy-egy mozzanatot. Ehhez kapcsolódik az egyházközség ünnepi sorozata, hiszen templomuk 2008-ban volt 230 éves.

Alföldi Kálmán: Adatok az Ácsi Református Egyház és a település történetéből. Ács: Ácsi Református Egyház Presbitériuma, 2008. 251 p.

Ács Komárom-Esztergom megyei város. Nevét az Árpád-korban letelepedett, a király szolgálatában álló ácsokról kapta. A 17. század első felében református magyarok, majd a 18. században németek telepedtek le, akik a középkori templom romjaira 1644-re felépítették fatornyos templomukat. 1802-ben barokk stílusban építették újjá. A település református lelkipásztorát, Komáromi Sülye Istvánt, hitéért gályarabságra ítélték.

Angenendt, Arnold: A kora középkor. A nyugati kereszténység 400-tól 900-ig. Bp.: Szent István Társulat, 2008. 605 p.

A kora középkor az egyháztörténet legnagyobb átalakulásának korszaka, melynek különböző szakaszait tárja elénk a kötet. A késő ókortól elindulva a középkor sajátosságainak bemutatása mentén bepillantást nyerünk a keresztény Európa létrejöttének folyamatába. A történelmi események mellett az egyházszervezet kialakulása, a művelődés szerepe, a teológiai gondolkodás jelentős képviselőinek munkássága, a szerzetesség elterjedés és a művészetek helyzete is bemutatásra kerül.

Árki Sándorné Kápolnási Magdolna, Fabó Beáta, Kovács Mária, Mayer László, Mayerné Lendvály Mária, Székely Imre: Budapest templomai: Pesterzsébet, XX. kerület. Bp.: Bp. Városvédő Egyesület, 2008. 56 p. (Templomtörténeti sorozat, 6.)

A *Városvédő Egyesület* önkéntesei csoportokba tömörülve végzik munkájukat. A *Templomtörténeti csoport* jelen kötet szerzői 1988-ban azzal a céllal hozták létre, hogy a főváros minden templomában kézzel festett miniatúrokkal vagy fényképekkel illusztrált történelmi és művészettörténeti összefoglaló függjön a falakon. A mostani kötetben többek között az Árpád-házi Szent Erzsébet főplébániatemplom, a Pacsirta-telepen lévő Magyarok Nagyasszonya plébániatemplom, a kakas-tói Páduai Szent Antal templom, a Klapka téri református templom, a pesterzsébeti baptista templom, és a dél-pesti zsidó imaház leírása olvasható.

Bakonyi Erzsébet–Deregi László: Templomok, kápolnák, keresztek Nagykanizsán = Churches, chapels, crosses in Nagykanizsa = Kirchen, Kapellen, Kreuze in Nagykanizsa. Nagykanizsa: Informatika Kiadó, 2008. 115 p.

A kötet Nagykanizsa templomait, zsinagógáit, kápolnáit, kereszteit mutatja be színes fotókkal és rövid történeti, művészettörténeti ismertetővel.

Bányai Viktória: Ezekiel Landau prágai rabbi (1713–1793) döntvényeiből. Magyarországi adatok. A szövegek kiválasztásában és értelmezésében közrem.: Shlomo J. Spitzer. Bp.: MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2008. 156, [4] p. (Hungarica Judaica, 22.) (Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez. 18. század, 1.)

Bányai Viktória kötetében Ezekiel Landau (1713–1793) prágai rabbi *Noda bi-Jehuda* („ismert Júdában”) című responsum-gyűjteményének magyar vonatkozású részeit dolgozza fel. Landau korának meghatározó tekintélye az askenázik körében. Prágai tevékenysége idején egyben Csehország főrabbija is volt. Egykori tanítványai közül sokan fordultak hozzá kérdéseikkel. A *Noda bi-Jehuda* 855 responsumot tartalmaz, melyeknek körülbelül nyolcada Magyarországról érkezett kérdésekre válaszol. A válaszok címzettjei között 33 magyarországi település és 47 Magyarországhoz kötődő személynév (rabbi, dajjanok, magántudósok) szerepel. A gyűjtemény a 18. század utolsó harmadának magyarországi zsidó történetének egyik fontos forrása.

Beke Margit: Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmege papsága, 1892–2006. Erdő Péter előszavával. Bp.: Szent István Társulat, 2008. 831 p.

Némethy Lajos *Series parochiarum et parochorum archidioecesis Strigoniensis* című, az egyháztörténelemek számára máig alapvető kötete 1894-ben, Esztergomban jelent meg. Beke Margit ennek folytatására vállalkozott. A lexikon szócikkeinek összeállításakor a cél az volt, hogy egyes papi életrajzokat akkor is nyomon lehessen követni, ha az adott személy már kilépett az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmege kötelekéből – akár mert máshova került szolgálatba, akár mert már nem papi keretek között folytatta tevékenységét.

Biblia Sacra Hungarica. A könyv, „mely örök életet ad.” 2008. november 21–2009. március 29., Országos Széchényi Könyvtár. A katalógust szerk.: Heltai János, Gáborjáni Szabó Botond. Fotók: Hapák József. Bp.: OSZK, 2008. 283 p.

A 2008-ban megrendezett nagyszabású kiállítás, s annak anyagát bemutató katalógus a magyar nyelvű Biblia történetét, használatát, ismeretét mutatja be a különböző fordításokkal, kiadásokkal. A kiállított és a kötetben szereplő tárgyak időben közel ezer évet jelenítenek meg, s egész Európát és Magyarországot képviselik, többek között: az Admonti, a Bécsi, a Münchener, az Apor és az Érdy- kódex, Nagylucsei Orbán Psalteriuma, a három magyarországi erasmista, Komjáti Benedek, Pesti Gábor és Sylvester János bibliafordítása, az első magyarországi magyar nyelvű református teljes Bibliánk, a Vízolyi Biblia s annak nyomdakézirata; a katolikus Szentírás Káldi György fordításában, Martin Luther 1524-es Újtestamentum-fordítása, Jókai Mór Bibliája, Ady Endre széttépett Bibliájának háttáblája, Babits Mihály: Jónás könyvének autográf kézírata, Pilinszky János: Apokrif versének kéziratredőke; valamint szöszék Nemescsóról, házi oltárok, üvegképek, Szent István király gótikus szobra.

A kötetben több tanulmány is olvasható: *Gáborjáni Szabó Botond*: Egy kiállítás üzenete, avagy „a Szentléleknek gyönyörűsége patikája; *Rózsa Huba*: A Biblia szerepe az európai és a keresztény kultúrában; *Varga Gyöngyi*: Jeremiás és Jézus. A személyességről, az új szövetségről és a jövő felé fordulásról; *Fabiny Tamás*: Júdás Iskariótes halála az Újszövetségben és annak hatás-történetében; *Gáborjáni Szabó Botond*: Biblia és olvasás; *Márkus Mihály*: Magyar Bibliáink. Szemelvények régi bibliafordításainkból; *Pecsuk Ottó*: A bibliafordítás nemzetközi elmélete és gyakorlata napjainkban.

Blau, Leslie: Bonyhád, egy elpusztított zsidó közösség. A magyarországi Bonyhád zsidóságának története. Bonyhád: Soha többé Soá! Alapítvány, 2008. 212 p.

A könyv 1994-ben, a magyarországi holokauszt 50. évfordulójára jelent meg először az Egyesült Államokban. A 65. évfordulóra, a megemlékezések sorába méltán illik a kötet magyar nyelvű változata, melyben a bonyhádi magyar zsidóság történetéről olvashatunk.

Bottyán János: A magyar Biblia évszázadai. Sajtó alá rend., az eredeti jegyzeteket kieg. és a záró fejezetet írta: Fekete Csaba. 2. átd. kiad. Bp.: Kálvin, 2009. 258 p.

Bottyán János *A magyar Biblia évszázadai* című műve 1982-ben jelent meg, amelyben a magyar bibliafordítókat, bibliafordításokat és -kiadásokat mutatja be Szent István korától a protestáns új fordítású Biblia 1975-ös megjelenéséig. A művet Fekete Csaba újította fel, s egészítette ki új jegyzetekkel, s egy fejezettel: *A magyar Biblia vázlatos története az utóbbi negyedszázadban.*

Brebovszky Gyula: A Magyarországi Evangélikus Külmissziói Egyesület története. Bp.: Magyarországi Evangélikus Külmissziói Egyesület, 2009. 210 p. (Külmissziói kiskönyvtár, 6.)

Brebovszky Gyula kezdeményezése és gondos szervezése nyomán 1991-ben alakult meg az Egyesület, amelynek elődje az 1909-es alapítású Magyarhoni Ágostai Hitvallású Evangélikus Misszióegyesület volt.

Chambers, Raymond Wilson: Morus Szent Tamás. Bp.: Kairosz, 2008. 375 p.

Thomas More (1478–1535) a Tudor-kor egyik legnevesebb írója, költője, államférfija (lord-kancellár) volt. VIII. Henrik a parlamenttel az angol egyház fejévé nevezte ki magát, s az alattvalóknak is fel kellett esküdniük az új törvényre. Morus ezt elutasította, s Henrik ezért kivégeztette. A szerző Morust mártírként és korának nagy államférfijaként mutatja be – azaz az ún. pozitív képet kapja az olvasó Morusról. A katolikus egyház 1935-ben szentté avatta, az anglikán egyház pedig 1980-ban felvette szentjei közé.

Cigánypasztoráció az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye területén = Pastoral care of Roma in the Archdiocese of Esztergom-Budapest = Pastorale degli zingari sul territorio dell'Arcidiocesi di Esztergom-Budapest. Összeáll. és szerk.: Gyorgyovich Gábor és Török Viktória. Bp.: Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Pasztorális szakterület, 2008. 120 p.

A Magyar Katolikus Egyház cigányság körében végzett pasztorációs munkája olyan műltra tekint vissza, amelynek során már eredményekről lehet beszámolni. E gondolat jegyében született meg egy tanulmány, amelyben első kísérletként az Esztergom–Budapesti Főegyházmegye területén végeztek felméréseket, s összegezték a tapasztalatokat. Az elkészült anyag jó példája, mintája lehet a további egyházmegyei, s országos tapasztalatok feldolgozásának.

Cserhádi Ferenc: Vatikáni megbízottak a külföldi magyar lelkipásztori szolgálatban, 1945–2006. Bp.: Szent István Társulat, 2009. 181 p.

Cserhádi Ferenc, a külföldi magyarok lelkipásztori ellátásával megbízott esztergom-budapesti segédpüspök kutatómunkája során jött létre ez a dokumentumgyűjtemény, amely az emigráns magyar lelkipásztori szolgálat egykori irányítóinak Vatikánhoz fűződő kapcsolatát mutatja be. A kötet fontos forrása a Rómától kapott különleges megbízások megismeréséhez, feltárásához.

Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása, 2008. március 14–június 15. Szerk.: Földesi Ferenc. Bp.: OSZK, 2008. 247 p.

Nemzeti könyvtárunk a reneszánsz év alkalmából rendezett nagyszabású kiállításának középpontjába a könyvkultúrát állította, mely a magyarországi humanizmus kezdeteit mutatta be. Vitéz János váradi püspök, majd esztergomi érsek személye és működése kulcsa a magyarországi nagy reneszánsznak. A középkor és a reneszánsz határán élő filológus, író, diplomata, mecénás, könyvgyűjtő és főpap volt egy személyben. A kiállítással és a katalógussal személyének és könyvtárának állítottak emléket. A kötetben olvasható tanulmányok: *Madas Edit*: A középkori könyvkultúra továbbélése Magyarországon az 1430-as évektől az 1470-es évek végéig; *Boreczky Anna*: A magyarországi könyvfestészet emlékei Vitéz János korából; *Földesi Ferenc*: Tudósok és könyvek társasága. Vitéz János könyvtára; *Ekler Péter*: Propugnacula Christianitatis – studia huma-

nitatis. Bizánc és az Itáliában tevékenykedő bizánci humanisták kapcsolata Magyarországgal a XV. század középső harmadában; *Zsupán Edina*: Vitéz János Leveleskönyve. Proológus; *Horváth István*: Vitéz János érsek esztergomi palotájának kutatásáról.

Csorba Dávid: „A' sovány lelket meg-szépíteni.” Debreceni prédikátorok, 1657–1711. Debrecen: Hernád, 2008. 324 p. (Nemzet, egyház, művelődés, 5.)

A könyv a Martonfalvi-iskola hatását és művelődéstörténeti háttérét mutatja be: szemlélteti a városi, egyházi és földesúri, fejedelmi vezetés közti összehangolt politikai és szellemi kapcsolatokat, s egy korabeli unikum diáknapló elemzésével rögzíti, hogy a debreceni kollégiumban felnőtt diáknemzedék tartós szellemi és lelki alapot kapott útravalóul. Három prédikátor homiletikai elveit, történelemfelfogását elemzi. A három személy: Köleséri Sámuel, Sajószentpéteri István és Debreceni Ember Pál. A prédikátorok közti különbség leginkább a megszólalás módjában, a megszólított közösséghez való viszonyban, az adott műfaj társadalomban betöltött funkciójában van.

Csurgó és térsége református templomai. Szerk.: Jakab László Tibor. Csurgó: Csurgói Református Egyházközség, 2008. 24 p.

A kiadvány a csurgói térség református templomait mutatja be színes fotókkal illusztrálva, így a csurgó-alsokit, a csurgónagymartonit, a szentait, az inkeit, a somogyudvarhelyit és a csurgóit.

Démonok, látók, szentek. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Szerk.: Pócs Éva. Bp.: Balassi, 2008. 670 p., XVI t. (Tanulmányok a transzcendensről, 6.)

A vallásetnológiai sorozat hatodik kötetének tanulmányai a 2006 márciusában Révfülöpön tartott konferencián hangzottak el. A kötet a keresztény és zsidó vallás változatos isten- és démonvilágát, szentjeit és angyalait, s az ókori, középkori és modern Európa népi nem keresztény démonait, ezek történelmi kapcsolatait, változásait, a helyi társadalmakban, vallásban, mentalitásban, művészetben, folklórban betöltött szerepét mutatja be különböző nézőpontokból. A kötetből néhány cím: *Sz. Kristóf Ildikó*: A demonológia funkciói: misszionáriusok és indiánok az amerikai Délnyugaton (17–18. század), *Tánczos Vilmos*: „Ezer levél ezer angyal közepibe” – Angyalkultusz a moldvai csángó folklórban, *Szőnyi György Endre*: Hénokh angyalai és a reneszánsz mágusai, *Petneki Áron*: „...qui vult Christianus esse, der mus ein gut Christof sein” – Szent Kristóf képe a középkori és a lutheri felfogás tükrében, *Voigt Vilmos*: Kájoni János és Felvinczi György meg a magyar látomászsövegek, *S. Sárdi Margit*: Jó és rossz a 18. századi látomásokban, *Pócs Éva*: Szőkefalva/Seuca: egy új kegyhely új üzenetei, *Kerny Terézia*: Szent László vízfakasztása a 16–18. századi képzőművészetben, *Büki László*: Angyalok Füst Milán lírájában.

Dénes-Mák László: A Jobbágyfalvi Római Katolikus Egyházközség története. Jobbágyfalva: Mák László, 2008. 150 p.

Jobbágyfalva Maros megyében, Marosvásárhely és Szováta között található. A kötetben a település, a templom történetéről és a katolikus egyházközség mindennapi életéről olvashatunk.

Dreska Gábor: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára = Monumenta credibilia conventus de monte Pannoniae. Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár. Vol. 1.: 1244–1398. 2007. 370 p. – Vol. 2. 1244–1398. 2008. 430 p. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások, 8–9.)

Az okmánytár a pannonhalmi bencés konvent hiteleshelyének kiadványait tartalmazza. A vállalkozás a közhitelű intézmény működéséhez köthető összes dokumentumot eredeti szövegében publikálja. Az iratok a vidéki írásbeliség egyik szereplőjének feladatait, és a központi bíróságok által is igénybe vett egyházi testület tevékenységét mutatják be. A kiadott oklevelek felét a konventhez forduló magánszemélyek közvetlen kérésére adták ki, melyek ingatlanok adásvételét, zálogba adását és cseréjét, és az irat kiállítását kérő személyek egyéb felvállalásait tartalmazzák. Az oklevelek másik fele a perjoghoz kapcsolódik: az országos vagy megyei bírói fórumok által megbízott személy mellé kiküldött tanújának jelentését foglalta írásba a hiteleshely. A két

iratsorozat által illusztrált jogi cselekmények nagyrészt Győr, részben pedig Komárom, Veszprém, Vas, Sopron és Pozsony megye területét érintik. Az oklevelek értékes adatokat jelentenek az Észak-Dunántúli és a Csallóköz birtokviszonyaira, birtokosainak társadalmi kapcsolataira.

A Dunántúli Református Egyházkerület egyházmegyéinek létszámváltozása a XX. században. Előszó: Márkus Mihály. Veszprém: Dunántúli Református Egyházkerület Püspöki Hivatala, 2008. 82 p.

A Dunántúli Református Egyházkerület megszervezésére a XVI. század második felében került sor, mai formáját pedig a XX. században, a II. világháború után nyerte el. Az egyházmegyék és egyházkerületek határainak igazodniuk kellett a közigazgatási megyék határaihoz. Táblázatos formában öt évből kapunk adatokat a Mezőföldi, az Őrségi, a Pápai, a Somogyi, a Tatai és a Veszprémi Református Egyházmegye létszámaira: 1911-ből, 1941-ből, 1983-ból, 2001-ből és 2006-ból. Az adatok református egyházi névtárakból, adattárakból, hivatalos népszámlálási adatokból származnak.

Emlékkönyv Pázmány Péter halálának 370. évfordulója alkalmából az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papságának szentelési és halálozási adataival, 1892–2006. Szerk.: Beke Margit. Bp.: Szent István Társulat, 2008. 193 p. (Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis, 4.)

Pázmány Péter (1570–1637) esztergomi érsek, író előtt tiszteltek a konferencia szervezői és résztvevői. Az ott elhangzott előadások szerkesztett változata olvasható a kötetben: *Erdő Péter: Ajánlás, Herdics György: Beköszöntő Pázmány Péter emlékkonferenciáján, Beke Margit: Pázmány Péter érseksége (1616–1637) alatt keletkezett egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Szurómi Szabolcs Anzelm: A Pázmány Péter által összehívott zsinatok tekintélye és rendelkezései, Novák Veronika: Pázmány Péter és Vágsellye, Kontsek Ildikó: Pázmány Péter ábrázolásai és tárgyi emlékei Esztergomban, Jozef Halko: Pázmány Péter síremléke a pozsonyi Szent Márton székesegyházban, Czékli Béla: Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött Pázmány Péter művek és a vele kapcsolatos irodalom, Hegedűs András: Az Érseki Simor Könyvtárban őrzött Pázmány Péter művek és a vele kapcsolatos irodalom, Beke Margit: Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papságának szentelési és halálozási adatai (1892–2006).*

Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár II. 1595-1613. Közread.: Kruppa Tamás. Bp.; Róma: PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport; Szeged: SZTE Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2009. XXXI, 311 p. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1. 5.) (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 38.)

Az okmánytár alapvetően a bécsi, gráci, prágai és lengyelországi nunciaturákból származó levelezés erdélyi vonatkozású válogatott iratait tartalmazza. A kötet a 2004-ben megjelent *Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Kiadatlan iratok, 1574–1599* folytatása, illetve kiegészítése. A kötetben lévő levelek nagy része kiadatlan. A forrásokból megismert új adatoknak köszönhetően nemcsak az erdélyi-szentszéki kapcsolatok, hanem Erdély és a román vajdaságok viszonya is új megvilágításba kerülnek.

Európai örökségünk. A pécsi és a djakovói egyházmegye bemutatkozik. Főszerk.: Duczon Árpád. Szerk.: Bojcsév András, Fazekas Orsolya, Fellnerné Gaál Rita. Fotó: Horváth Gábor, Kalmár Lajos. Pécs: Pécsi Egyházmegye, 2008. 311 p.

A Pécsi Egyházmegye arra törekszik, hogy más püspökségekkel, így többek között a szomszédos horvátországi Djakovói Egyházmegyével is együttműködjön. A két egyházmegye történelmileg egy egységet képez, amely a kultúra, a néprajz és az egyháztörténelem területén is megfigyelhető. A kötetben lévő kultúrkinccsek bemutatása az összefogás erősítését kívánja szolgálni.

Evangélikus tanítók, iskolák, tanítóképzés Nyíregyházán a XIX. században. Szerk.: Csoma József. Nyíregyháza: M-Kira Bt., 2008. 252 p., [8] t.

A kötet szerkesztője mindazon személyek figyelmébe ajánlja a kötetet, akik érdeklődnek és szívesen olvasnak a térség, a város és az evangélikus egyház történetéről. A könyvből lévő tanulmányok: *Hebény Zoltán*: Tanítószers Szabolcs megyében 1868–1914 között, *Szabó József*: Adalékok a nyíregyházi evangélikus oktatáshoz, egy életrajzi gyűjtemény kapcsán, *Páll István*: Elemi népiskolák a régi Szabolcs megyében, *Orosz Gábor*: A nyíregyházi evangélikus tanítóképző szervezésének és indulásának története, *Csoma József*: A nyíregyházi evangélikus tanítóképző intézet működésének második szakasza (1858–1872), *Szabó József*: „Tudós” Nagy Sámuel Tanító Úr!, *Margócsy József*: A professzori iskola, *Páll István*: A barabási iskola a Sóstói Múzeumfaluban, *Csoma József*: Canonica visitatio Nyíregyházán 1860-ban.

Fazekas Csaba: Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban. Bp.: Lucidus K., 2008. 191 p. (Kisebbségkutatás könyvek)

Deák Ferenc politikai pályafutásának egy rövid, de igen fontos, és eddig megfelelő részletességgel fel nem dolgozott szakaszát, témakörét dolgozza fel Fazekas Csaba. Deák egyházpolitikai felfogásának általános igényű áttekintése, és az előzmények ismertetése mellett az 1840 nyaratól a vegyes házasságok áldásmegtagadása nyomán a vármegyékben kibontakozó egyházpolitikai vitában a „haza bölcse” egyházpolitikai kezdeményezéseit és azok fogadtatását foglalja össze.

Gäbler, Ulrich: Huldrych Zwingli. Bevezetés életébe és munkásságába. Bp.: Kálvin, 2008. 190 p.

Huldrych Zwingli (1484–1531) svájci reformátor személyét, teológiáját, életművét elemzi úgy a szerző, hogy azt elhelyezi korának politikai, társadalmi és egyházi összefüggéseiben is. A fő fejezetek: A környezet, Ifjúkor és diákelet (1484–1506), Lelkészi tisztség Glarusban és Einsiedelnben (1506–1518), A zürichi indulás (1519–1522), A zürichi áttörés (1523–1525), Egyházi reform (1524–1526), A reformáció ügye a svájci államszövetségben (1524–1529), A sákramentumok körüli vita, Hitvallás és politika (1529–1531), Hatástörténet.

„Gli archivi della Santa sede e il regno d'Ungheria, secc. 15-20. Studi in memoriam del professor Lajos Pásztor archivista ungherese dell'Archivio segreto vaticano = Az Apostoli Szentszék levéltárai és Magyarország, 15–20. sz. Tanulmányok Pásztor Lajos, a Vatikáni Titkos Levéltár magyar levéltárosának emlékére. A cura di Gaetano Platania, Matteo Sanfilippo, Tusor Péter. Bp.–Róma: PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport, 2008. XVII, 319, [2] p. (Bibliotheca Historiae Ecclesasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1., 4.)

Pásztor Lajos (1913–1997) a XX. század második felének kiváló történésze a Római Akadémia titkára, majd a Vatikáni Levéltár munkatársa lett. E minőségben máig az egyetlen honfitársunk, akinek ez megadatott, hiszen ebben a minőségében az egyháztörténet forrásainak „e különleges szentélyében” élhetett és alkotott. Előtte tisztelegnek írásaikkal a tanulmányok szerzői: Csukovits Enikő, Szovák Kornél, Alexander Koller, Elisabeth Zingerle, Tusor Péter, Silvano Giordano, Baán István, Véghseő Tamás, Gaetano Platania, Antal Beatrix, Marko Trogrlič, Andreas Gottsmann, Rupert Klieber, Matteo Sanfilippo, Christine Maria Grafinger, Tomislav Mrkonjić.

Gresch, Eberhard: A hugenották története, hite és hatása. Bp.: Kálvin, 2008. 242 p.

A hugenottáknak (francia reformátusok) hitük miatt el kellett menekülniük a katolikus Franciaországból. Közel kétszázezren menekültek el a 16. század közepétől a 18. század végéig, s jelentősen gazdagították a befogadó országok szellemi és gazdasági életét. Az ő történetüket, kultúrájukat dolgozza fel Eberhard Gresch.

Hajnal István: Írásoktatás a középkori egyetemeken. Bev. tanulmány: Z. Karvalics László. Bp.: Gondolat, 2008. 280, [16] p. (Az információtörténelem klasszikusai)

Az írásfejlődés lényegi azonossága a különböző országokban nem magyarázható mással, mint azzal a ténnyel, hogy a XII–XIII. században az oklevél-fogalmazást és az írást a nagy európai oktatási központokban, az éppen kialakulóban lévő egyetemeken tanították. Az oklevelek fogalmazóinak nagy része Európa távoli helyeiről érkezett oda, hogy egyetemi képzésben részesüljen. Amikor visszatértek a szülőföldjükre, ők maguk is tanítani kezdtek. Az így létrejövő regionális iskolákban folytatott írásoktatás egy bizonyos idő elteltével azt eredményezte, hogy kialakult az az egyedi írásforma, amelyet szerte Európában használtak. Ahelyett tehát, hogy az írás egyik régióról a másikra való lassú terjedéséről, a kancelláriákon belüli írásoktatásról és az írásformák kancelláriák közötti átvételéről beszéljünk, Hajnal István arra a következtetésre jutott, hogy az egyetemi oktatásnak központi, sőt vezető szerepe volt a folyamatban. A kiváló történelemszaki a következő tanulmányai olvashatók a kötetben: Az oklevélírás elterjedése, A gótikus folyóírás elterjedése, Elemi szintű oktatás a középkori egyetemeken, Az egyetemi írásoktatás módszerei, Oklevél-fogalmazás-órák az egyetemen, Az iskolai oktatás hatása az európai okleveles gyakorlat egyformaságára, A középkori egyetemeken folyó írásoktatásról; „Mesterírások”, *scriveners*.

Heltai János: Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában, 1601–1655. Bp.: OSZK: Universitas, 2008. 376 p. (Res libraria, 2.)

Heltai János bemutatja XVII. századi könyvkiadásunknak egy jelentős szakaszát, s áttekinti a könyvkiadás összetételét alakító igényeket, a körülményeket, az intézményi feltételeket, a kialakult kiadványi-műfaji csoportokat, s a bennük megtalálható konkrét műveket. A század elejétől féldalalas szellemi életünk alakulása. Elakadnak bizonyos tudományos, irodalmi, a szekularizáció irányába mutató szellemi folyamatok, amelyek a korábbi évszázadban még biztató kezdeteket mutattak. Műveltségünk aktuális tartalmi elemei kezdenek elszakadni Európától, kezd provinciálissá, hiányossá válni. A virulens egyházi-vallási irodalom viszont széles néprétegek számára igen intenzíven közvetítette az európai műveltség több fontos formális elemét, a magas szintű nyelvi kifejezési készséget, a szisztematikus gondolkodás igényét, az egész Európában érvényes etikai szabályokat, magatartási mintákat, mentalitást, lelkiséget. Helta úgy véli, hogy igen nagy részben ezeknek köszönhető, hogy mégsem szakadtunk ki végzetesen Európa szellemi vérkeringéséből.

A homoródkarácsonyfalvi unitárius templom. Bp.: Homoródkarácsonyfalváért Alapítvány, 2008. 32 p.

Homoródkarácsonyfalva Erdélyben, Hargita megyében fekszik. A település legszebb, legértékesebb műemléke az unitárius templom, amelyben több falkép, köztük Szent László freskó, tornyában pedig rovásírásos emlék található.

Huszár Pál: Kálvin János élete, teológusi, reformátori és egyházszerzői munkássága, 1509–1564. Bp.: Kálvin, 2009. 222 p.

Jean Calvin francia reformátor, a reformáció genfi irányzatának vezetője életének, tevékenységének, teológiájának egy újabb feldolgozása a kötet. Fejezetei: Gyermekkor és indíttatás, A tanulás kemény éve, Menekülés Párizsból, Kálvin és Genf, Kálvin és Luther, Kálvin első próbálkozása a teológia tudományában, Kálvin és a Szentháromság-ról szóló tanítás, Kálvin és a Szentháromság-tagadó Szervét Mihály pere, Kálvin és a predesztináció, Kálvin legfőbb teológiai műve, az *Institutio*, Kálvin lelki-szellemi hatása a 17. századi magyar politika két legnagyobb alakjára Bocskai Istvánra és Bethlen Gáborra, Kálvin János a magyar nyelvű szépirodalomban, Kálvin János, a magánember.

Intézményi- és magángyűjtemények, 1541–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. és szerk.: Monok István, Zvara Edina. Bp.: OSZK, 2008. XXIII, 136 p. (Könyvtártörténeti füzetek, XII.)

Az 1989-ben, Szegeden elkezdett szervezett olvasmánytörténeti forrásfeltárás eredményeit közreadó sorozat tizenkettedik kötetében – a korábbi szokásoknak megfelelően – intézményi- és magángyűjtemények jegyzékeinek adatai találhatóak. A tulajdonosok között található többek között a szebeni városi gyógyszerész, Zsámboky János, a garamszentbenedeki bencés rendház, a brassói evangélikus gimnázium, Batthyány Ádám, az Ostrosith-család, Debreceni Gele János lelkész, Nádasdi János író, a római Collegium Germanicum Hungaricum, Johann Werner kismartoni plébános, Nádasdy Ferenc, Pápai Páriz Ferenc, Martin Schmeizel, Esterházy József.

Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon. Ferences könyvtárak, 1681–1750. Sajtó alá rend.: Zvara Edina. Szerk.: Monok István. Bp.: OSZK, 2008. XXVI, 383 p. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/3.)

Az Adattár-sorozat jelen kötete a *Katolikus intézményi könyvtárak* első kötetét egészíti ki és folytatja. A könyvben ferences könyvjegyzékek átiratai találhatóak (Beszterce, Buda, Csík-somlyó, Eperjes, Kolozsvár, Mikháza, Nagybánya, Németújvár Sümeg, Szokolca, Torda rendházainak könyves összeírásai), melyeket 1681–1750 között írtak össze. A ferences könyvjegyzékek időrendben szerepelnek, nem pedig az akkori provinciákba osztva. Ennek az az oka, hogy valószínűleg nem teljes a lista, hiszen további listák kerülhetnek elő a korból.

A kötet appendixébe került több katolikus plébánia könyvjegyzéke az Egri, a Nagyvárad, a Váci és a Veszprémi püspökség területéről, valamint a tövisi pálos rendház és a leleszi premontrei prépostság könyveinek összeírása.

Lénárd Ödön–Tímár Ágnes–Soós Viktor Attila: Istennel, vagy Isten nélkül. A katolikus iskolák államosítása Magyarországon a II. világháború után. Bp.: Kairosz, 2008. 239 p.

A kötet anyagát képző dokumentumok nagy része Lénárd Ödön kutatásán alapszik, aki a sajtó és a katolikus egyház sorsát követi nyomon az 1945 és 1948 közötti években.

Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. IX. köt. Műhely-paleográfia. Főszerk.: Kőszeghy Péter. Szerk.: Tamás Zsuzsanna. Bp.: Balassi, 2008. 495 p.

A sorozat nyolcadik kötetében többek között a következő szócikkek szerepelnek: Müncheneri Kódex, művészetpártolás, Nadányi János, Nádasdy II. Ferenc, Nádasdy III. Ferenc, nagybiccsei Thurzó-kastély, nagycsütörtök, a nagyenyedi református kollégium könyvtára, Nagyenyed nyomdászata és könyvkiadása, nagyszombati jezsuita egyetem, naptári ünnepek, nemzeti monostor, nyitrai püspökség, obszervánsok, oklevéldíszítés, Oláh Miklós, ortodox egyházművészet.

Mészáros István: Árnyak és fények. Kiegészítések a Mindszenty-életrajzhoz. Bp.: Eöt-vös József Könyvkiadó, 2008. 366 p.

Mészáros István Mindszenty József bíboros, prímás, esztergomi érsek (1945–1973) életének néhány eseményére világít rá új dokumentumok közlésével, kiegészítve a XX. századi egyháztörténetet is.

Mikó Árpád: Mátyás corvinái a nemzet könyvtárában. Fotó: Hapák József. A képaláírásokat és a magyarázó szövegeket írta: Zsupán Edina. Bp.: Kossuth: OSZK, 2008. 153, [7] p.

Nemzeti könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár őrzi a legtöbb corvinát. Ezt a harmincöt kötetet mutatja be Mikó Árpád történész és Hapák József fotóművész „páratlanul szép színes” fotóival. Mátyás király könyvtára, a Bibliotheca Corviniana a reneszánsz kori Európában a vatikáni könyvtár után a második leggazdagabb könyvgyűjtemény volt. A bibliotéka ma már az UNESCO Világemlékezet listáján is szerepel.

A MOKKA-R Egyesület 2007. december 17-i felolvasóülésének anyaga. Szerk.: Monok István, Nyerges Judit. Bp.: Argumentum: OSZK, 2008. 159 p. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei, 1.)

A Füzet sorozat elsődlegesen a MOKKA-R tagozati ülésein elhangzó előadásokat közli, jelen kötetben a következőket: *Viskolcz Noémi*: Matthaheus Cosmerovius, a magyarok nyomdásza a 17. századi Bécsben; *Oláh Róbert*: Püspöki Süllye János könyvei; *V. Ecsedy Judit*: Nyomdász- és kiadói jelvények Magyarországon a 18. században; *Simon Melinda*: A magvető alakja a kiadói és nyomdászjelvényekben; *Varsányi Krisztina*: „Meßrelatió”-k, vagyis „vásári füzetek” – Az első periodikusan megjelenő nyomtatott hírhordozók.

Molnár Antal: A bátai apátság és népei a török középkorban. 2. kiad. Bp.: METEM, 2008. 169 p. (METEM-könyvek, 56.)

A kötet a hódolt Magyarország katolikus egyházi intézményeit és azok működését bemutató sorozat ötödik darabja. Molnár Antal ezúttal egy területileg és tematikailag is újszerű kérdést vizsgál: egy Tolna megyei apátság, pontosabban az apáti cím birtokosai és alattvalói történetét a 17. században. A szerző a kanonoki réteg cím- és birtokszerző törekvéseinek kereteiben helyezi el a bátai apátság történetét. A pozsonyi káptalan levéltárában és más intézményekben feltárt dokumentumokra építve mutatja be a bátai apátok birtokmegőrző törekvéseit, a jobbgyaikkal való kapcsolattartás technikáit, az adóztatás eredményeit és nehézségeit. Az apátság szerencsésen fennmaradt gazdag levéltára nemcsak a törökkori Tolna, hanem általában a magyar egyházi intézményrendszer hódoltsági jelenlétének is fontos dokumentuma.

A bátai apátság levéltára a magyar irodalomtörténet szempontjából is kiemelkedik a hódoltsági egyházi javadalmak közül. Bátához kapcsolódik az egyetlen, kifejezetten a hódoltsági hívekhez intézett katolikus vallási munka, Vörösmarti Mihály *Intő s tanító levél* (Pozsony, 1639) című könyve. A református prédikátorból lett apát kötelességének érezte a bátaiak térítését is.

Molnár Antal: Elfelejtett végvidék. Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből. Bp.: Balassi, 2008. 280 p. (Régi magyar könyvtár. Tanulmányok, 9.)

A magyarországi (magyar és déli szláv) művelődés katolikus örökségének feltárását és kultúrtörténeti elhelyezését nem a vallási apológia vagy pedig a történelmi hagyományt mindig újraírni akaró erőlködés motiválja, hanem az a nemzetközi tudományosságot évtizedek óta átható meggyőződés, hogy a modernizáció szempontjából nem érdemes és nem is lehet felekezeti szempontú rangsorokat felállítani. Ezt a megállapítást az oktatási és irodalmi programok, az európai szellemi áramlatok befogadása, a patriotizmus és a nemzettudat, vagy éppen az országegység tudatának őrzése viszonylatában is érvényesnek gondolja Molnár Antal. A kötet tanulmányai ehhez a meggyőződéshez szeretnének a történettudomány eszközeivel hiteles bizonyítékokkal szolgálni: 1. témakör: Egyházi intézmények és társadalom (A Pápaság és Magyarország a török uralom idején, A katolikus egyházi intézményrendszer a hódolt Magyarországon, A ferencesek Boszniában a középkorban és a török uralom első időszakában, A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században, Magyar ferencesek a hódoltságban, A jezsuita „Missio Turcica”); 2. témakör: Egyházi és művelődési kapcsolatok (A horvát és magyar katolikus Biblia-fordítás és a római inkvizíció, Végvár és katolizálás, Kalocsai kövek Pakson, A hódoltság francia szemmel); 3. témakör: Szentek és bűnösök – legendák és motívumok nyomában: Szent István és Raguza, A szarajevói kádi ítélete 1613-ban, Ünneprontók 1629-ben, La Schiavona.

Nagy Márta: A bizánci ikontól a nyugati barokkig. Tanulmányok a magyarországi görög diaszpóra egyházművészetéről = Apo tis vyzantines eikones os to dytiko mparok. Meletes gia tin ekkliasiastiki téchni tis ellinikis diasporas. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2008. 191 p.

A tanulmányok különféle módszertani megközelítésben mutatják be magyarországi görögök egyházművészetét: Görögök a Jászkunságban; Jászsági görög kereskedők szentföldi zárandoklata és zárandokikonja a 18. századból; Jászkunsági görög sírkőformák; Jankovicz Miklós fafaragó-

mester egri műhelye; Asszimilációs utak a magyarországi görög diaszpóra egyházművészetében; A magyarországi görög diaszpóra ikonfestészete a Sinák korában; Ortodox templomépitészet a 18. századi Magyarországon; Szent Heléna pálmaággal a metabizánci ikonfestészetben; Krisztus, a nagy főpap ikonográfiai típus magyarországi megjelenéséről; Szent Naum ikonográfiája a ráckevei festőcsoport ikonjain.

A Nagyvárad Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya = Altbücherbestand der Bibliothek der Diözese in Grosswardein. 2. köt. XVII. századi nyomtatványok. Katalógus. Összeáll.: Emödi András. Szerk.: Monok István. Bp.: Akadémiai Kiadó: OSZK; Nagyvárad: Egyházmegyei Könyvtár, 2008. XXIV, 447 p. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 2.)

Mostani elnevezésével és állományával a könyvtár több, az egyházmegye területén létező könyvgyűjtemény teljes és esetenként csak részleges összevonásával jött létre 1998-ban, gyűjtőkönyvtárként. Állományának legnagyobb részét az államosítási hullámokat megszenvedő püspöki és szemináriumi könyvgyűjtemények, illetve a nagyobb részt érintetlen káptalani állomány alkotják. 2000 és 2002 között került sor az egyházmegye területén lévő plébániai könyvtárak módszeres átnézésére. Az összeállítással Emödi András az Egyházmegyei Könyvtár összetételének jelen állapotát kívánja rögzíteni.

A kötet a Nagyvárad Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtárban őrzött régi könyvállomány katalógusszerű bemutatására vállalkozik. Az első kötet (2005-ben jelent meg) az ősnomtatványokat, a 16. században nyomtatott külföldi nyomdatermékeket és az RMK körébe tartozó műveket, a második pedig a 17. századi nyomtatványokat sorolja fel.

Szelestei N. László: Rekatolizáció és barokk áhítat. Bp.: METEM, 2008. 193 p. (METEM-könyvek, 64.)

Szelestei Nagy László a Magyarországon is megszaporodó egyház- és lelkiségtörténeti kutatásokhoz kapcsolódóan állította össze tanulmánykötetét, melyek egy része a magyar nyelvű liturgikus és liturgián kívüli áhítati szövegek folyamatát ragadja meg. Az írások egy másik részében a reformáció utáni vallási villongásokról, a katolikus megújulásról, a korszakban keletkezett, nagyrészt eddig kevésbé figyelembe vett forrásokról van szó. A tanulmányok címei: Szent Bernát – és régebbi irodalmunk, Magyar nyelvű bűnvallóimák, „A Szűz Máriának siralmáról”, A magyarországi Jézus Szíve-tisztelet kezdeteiről, A prédikáció – irodalmi és lelki olvasmány, Katolikus népdalok a 17. század végén, „János pohár” – Hitvita vagy asztali beszélgetés? Hitviták a rózsahegy evangélikus gimnáziumban az 1640-es években, Nagyfalvi Gergely naplója, Magyarországi diákok a bécsi jezsuita gimnáziumban 1578-ban, Kőszeg rekatolizálása.

Szent Márton kultuszának közép-európai emlékei. Szombathelyi Képtár, 2008. november 6 – 2009. február 22. A kiállítást rend., a katalógust szerk. és a fejezetek bev. szövegét írta Zsámbéky Monika. Szombathely: Szombathelyi Képtár, 2008. 144 p. (A Szombathelyi Képtár katalógusai)

A kiállításon megtekinthető tárgyakon keresztül bepillantást nyerünk Szent Márton életébe és tiszteletébe. A katalógusban lévő tárgyi emlékek fotóin kívül a tárgyak megnevezése, pontos és szakszerű leírása olvasható: késő-római pénzek és oszlopfőfestmények, könyvek (pl. A Magyar Anjou Legendárium Szent Márton életét ábrázoló lapja, Szent Márton legendája a Legenda Aureából, a zágrábi kolostorból, Szent Márton életrajza az Érdy-kódexben), pecsétetek (Cudar László pannonhalmi apát (1365–1372) pecsétje Szent Márton ábrázolásával), ereklyetartók, ablaktervek, festmények, oltárok, metszetek.

Szuromi Szabolcs Anzelm: Törekvés a régi egyházi kánonok összegyűjtésére, mint a középkori egyetemes kánonjog-gyűjtemények sajátossága, 8–12. század. Bp.: Szent István Társulat, 2009. 204 p. (Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. III., Studia, 11.)

A VIII–XII. századi kánonjogi kollekciók és szöveggyűjtemények az összehasonlító szövegkritikai elemzése, valamint a részletes kodikológiai és paleográfiai vizsgálata alátámasztja, hogy az egyes kánonjogi művek összeállítói ebben a korban alapvetően nem új joggyűjteményt szándékoztak megalkotni, hanem az egyház jogszabályait és egyházfegyelmi koncepcióját törekedtek a lehető legteljesebb formában összefoglalni. A kötet fejezetei: 1) Az 1140 előtti középkori jogforrások kiadásai és használatuk, valamint a *Decretum Gratiani*; 2) *Collectio Dionysio-Hadriana* szövegének a jelentősége; 3) A *Decretales Pseudo-Isidorianae* jogértelmezése és hatása; 4) A *Decretum Burchardi Wormatiensis* és a klerikusok kötelességei; 5) Luccai Anzelm és a kánonjog székesegyházi oktatása; 6) A *Collectio Canonum Anselmi Lucensis* recenzióinak kialakulása; 7) A BAV. Reg. Lat. 325 mint Luccai Anzelm gyűjteményének szöveggyűjtéséről; 8) Chartres-i Ivo kánonjogi kézikönyve; 9) A National Library of Scotland, Edinburgh, Ms 18. 8. 6-os kézirat, 10) Az Angers-i *Bibliothèque Municipale* 369-e számú kézirat, 11) A párizsi *Bibliothèque Nationale* Lat. 3858, Lat. 4282 és Lat. 13656.

Wix Györgyné: Régi magyarországi szerzők. 1. köt. A kezdetektől 1700-ig. Szerk. és befejezte: P. Vásárhelyi Judit. Munkatársai: Kis Elemérné, Kovács Zsuzsanna. Bp.: OSZK, 2008. 1036 p.

A Régi Magyarországi Szerzők első változata 1989-ben jelent meg Szabó Géza adatgyűjtésének felhasználásával Pintér Gábor szerkesztésében, elsődlegesen az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomatványok Szerkesztőségében folyó bibliográfiai gyűjtőmunka segédesszéjeként, kézirat gyanánt. Megjelenése után azonnal kiderült, hogy az egyes szerzőkre vonatkozó adatsor sok vonatkozásban kiegészítésre szorul. Olyan igények is megfogalmazódtak, hogy ki kell egészíteni az adatsort pl. a névváltozatokkal, utalókkal, a források megjelölésével. Ezt a munkát már Borsa Gedeon irányításával Wix Györgyné kezdte el, az L betűig jutott el. A munkát P. Vásárhelyi Judit folytatta és fejezte be.

Jelen kötet azoknak a magyarországi szerzőknek az életrajzi adatait tartalmazza betűrendben, akik a kezdetektől 1700-ig éltek, illetve akik a XVIII. században haltak meg, de 1701 előtt már ismeretes legalább egy nyomtatott munkájuk. Összesen 6484 személy adatát közlik 8076 rájuk vonatkozó utalóval.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2009

Andrić, Stanko: Kapisztrán Szent János csodái. Szerk.: Sággy Marianne. Bp.: METEM: *Historia Ecclesiastica Hungarica* Alapítvány, 2009. 323 p.

A nándorfehérvári csata ferences hőse, Kapisztrán Szent János végső nyughelyéül a szerémségi Újlakot választotta, hogy holtában is védelmezze a kereszténység határait. Az itáliai ferencst szentként tisztelték rendtársai és a magyar nép is. Sírhelye körül megsokasodtak a csodák: rövid időn belül Újlak a Magyar Királyság legforgalmasabb zarándokközpontja lett. A csodás eseményeket a helyi obszerváns ferencesek Újlak lakóival együttműködve vaskos jegyzőkönyvekben örökítették meg. Ezek a csodagyűjtemények a középkori magyar vallás- és társadalomtörténet, valamint a mentalitástörténet egyedülálló dokumentumai. Stanko Andrić a kódexek vizsgálata alapján mutatja be a „csoda mezejét”. Filológiai munkája eredményeként felvázolja, hogy mind a városi jegyzők, mind a barátok folyamatosan jelen voltak a sírnál, s mind egyikük a saját retorikája szerint jegyezte le a történeteket. Ezen beszámolók alapján képet kapunk arról, hogy a kortársak mit tartottak csodás eseménynek, s ezt hogyan tudták megmagyarázni saját maguk és mások számára.

A Bencés Konföderáció. Szerk.: Somorjai Ádám. Pannonhalma: Bencés Főapátság, 2009. 352 p. (Bencés rendtörténet, 1.)

A sorozat első részében három dolgozat mutatja be a bencés kongregáció történetét, működését: *Fruventius Renner OSB: A Bencés Konföderáció alapításának története XIII. Leótól XII. Piusig; Laurentius Eschlböck OSB: Ius Proprium Confoederationis Benedictinae. A jelenlegi helyzet bemutatása; Somorjai Ádám OSB: XIII. Leó pápa és a római Szent Anzelm Primásapátság alapítása.*

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek a Pécsi Egyházmegyében, 1738–1742. A bev. tanulmányt írta és a forrásokat közread.: Gózszy Zoltán, Varga Szabolcs. Pécs: Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézete, 2009. 334 p. (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis, 5.)

A kötetben a pécsi egyházmegye 1738–1742 között készült egyházlátogatási jegyzőkönyve kerül kiadásra. Ebből a forrásanyagból kapunk először képet Baranya és Tolna megyének a török kiűzése utáni állapotairól. Ez az első teljes vizitáció, amely alapján valós képet kapunk az egyházmegye akkori helyzetéről. Az összeírásokból elsőrendű adatokat kapunk többek között a templomok állapotáról, a plébános iskolai végzettségéről, nyelvtudásáról, könyveiről, a hívek vallási és etnikai megoszlásáról. Tehát az egyházlátogatási jegyzőkönyvek nem csak az egyháztörténet, de a történelem, a néprajz, a könyvtártörténet és a művelődéstörténet számára is kiváló forrásanyagul szolgálnak.

A ferences család közösségei Magyarországon. Szerk.: Galambosné Száraz Kriszta. Bp.: Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009. 136 p. (Szent Ferenc útja, 1.)

Magyarország tizenhat ferences közössége mutatkozik be a könyvben. Az összeállítással tisztelegnek is, hiszen a Ferences Család ünnepe: 1209-ben, 800 éve erősítette meg szóban Ferenc reguláját III. Ince pápa.

Gánicz Tamás–Legeza László–Terdik Szilveszter: Nemzeti szentélyünk, Máriapócs. Bp.: Mikes, 2009. 128 p.

A görög katolikus hívek számára Máriapócs a legfontosabb kegyhely. Templomát 2005-ben a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Nemzeti Szentéllé nyilvánította a kegykép tiszteletének országos kisugárzására, a kegyhely országos és nemzetközi ismertségére és az azt látogató görög és latin szertartású hívek nagy számára való tekintettel.

Imre Mihály: „Úton járásnak megírása.” Kulturális emlékezet, retorikai-poétikai elvek érvényesülése Szenci Molnár Albert műveiben. Bp.: Balassi, 2009. 352 p. (Humanizmus és reformáció, 31.)

A késő reneszánsz, a reformáció korának retorikai-poétikai rendszerei oly kiterjedt tudományelméleti szerepet játszottak, hogy vizsgálatuk Szenci Molnár Albert életművében jelentős fölismerésekre és eredményekre vezethet. A reformáció nyelvszemlélete kettős meghatározottságú: az anyanyelvnek alkalmasnak kell lennie a Szentírás anyanyelvre fordítására és ennek összes konfessionális-kulturális-liturgikus funkciójára, s alkalmasnak kell lennie annak a retorikai-poétikai kultúrának a hordozására, amelyet az antikvitásban teremtett meg a görög-latin műveltség és újított meg a reneszánsz. E kettős meghatározottság alapvetően áthatotta Molnár műveit is.

„Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása, 2009. október 29–2010. február 28. A kiállítás forráskönyvét írta és a katalógust szerk.: Madas Edit. Bp.: OSZK, 2009. 400 p.

Nemzeti könyvtárunk régóta tervezte egy nagyszabású nyelvemlék-kiállítás megrendezését, melyre a Magyar Nyelv Évének nyilvánított Kazinczy-évforduló megfelelő alkalom volt. A kiállítás az első 500 év emlékeit mutatja be a kezdetektől az 1530-as évekig. A katalógus a kiállított tár-

gyak leírásai és fotói mellett a következő tanulmányokat tartalmazza: *Hoffmann István*: A magyar nyelv szórványemlékei, *Korompay Klára*: A középkori magyar nyelv évszázadai, *Haader Lea*: Arcképtörödékek ómagyar scriptorokról, *Vizkelety András*: Irodalmak útban a pergamen felé, *Tóth Péter*: A Königsbergi Törödek és Szalagjai újabb vizsgálata, *Lázs Sándor*: A Nyulak szigetén domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége, *Horváth Iván*: Szent László-ének: *Salve benigne rex Ladislae* – Idvezlégység kegyelmes Szent László király, *Bognár Péter–Horváth Iván*: Szabács viadala; *Wehli Tünde*: Az Érsekújvári Kódex illusztrációi: Könyvfestés a margitszigeti dominikának kolostorában 1530 körül, *Rozsondai Marianne*: Eredeti kötésben fennmaradt nyelvemlékeink, *Kertész Balázs*: Magyar nyelvemlékek az Országos Széchényi Könyvtárban.

Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére. Szerk.: Nemerkenyi Előd. Bp.: Argumentum, 2009. 360 p. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei, 2.)

A sorozat második kötetében egy-egy tanulmánnyal Madas Editet köszöntik tanítványai: A tartalomról: *Bogár Judit*: Adalékok az evangélikus iskolai színjátszás történetéhez. Lakodalmi játékok programja Nagypalugyáról 1735-ből; *Csehly Zoltán*: Magán- és közélet Istvánffy Miklós sirverseiben; *Deák Viktória Hedvig*: Szent Bonaventúra a koldulórendek védelmében: Guilielmus de Sancto Amore és Bonaventura vitája 1255-ben; *Ekler Péter*: Georgii Trapezuntii de partibus orationis ex Prisciano compendium: Megjegyzések a szövegközléshez; *Gecser Ottó*: Latin nyelvű prédikációk Árpád-házi Szent Erzsébetről a középkori Európában; *Karáth Tamás*: A kontempláció színpadán: Az Autuni Passiójáték 15. századi kéziratában fennmaradt névtelen traktátus gyökereinek vizsgálata; *Kertész Balázs*: Kézai Simon krónikájának ismeretere utaló nyomok Laskai Osvát sermóiban; *Maczák Ibolya*: Kompozíció és kompiláció: Illyés András prédikációskötetei és beszédei; *Németh Csaba*: Hugo de Sancto Victore: De meditatione; *Radó Cecília*: Prédikátorok Sienai Szent Bernardin nyomában; *Szuromi Szabolcs Anzelm*: Megjegyzések Chartres-i Szent Ivo kánongyűjteményének néhány 12. századi szövegtanújához.

Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. Pálffy-rénes forint. Főszerk.: Kőszeghy Péter. Szerk.: Tamás Zsuzsanna. Bp.: Balassi, 2009. 495 p.

A sorozat kilencedik kötetében többek között a következő szócikkek szerepelnek: Pálffy Pál, pálosok, pannonhalmi bencés apátság, Pápai Páriz Ferenc, papi öltözet, papnevelés, Pázmány Péter, pecsét, pécsi egyetem, pécsi püspökség, peregrináció, piaristák, plébániatemplom, Pózsony, prédikáció, protestáns liturgia, Ráday-könyvtárak, Ráskay Lea, reformáció, reformáció és anyanyelvű irodalom, a reformáció művészete, Regnum Marianum, regula, rekatolizáció.

Molnár Antal: Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. Bp.: L'Harmattan: ELTE TDI: Nyitott Kv., 2009. 286 p. (TDI könyvek, 8.)

Vajon van-e esélye a jezsuita rendnek a 16. század végi és a 17. század eleji Erdélyben, Európa felekezeti legtarkább országában a szilárd megtelepedésre? – teszi fel a kérdést Molnár Antal, aki a legújabb könyvében olvasható tanulmányokban számos kérdés vonatkozásában pontosítja és árnyalja a jezsuiták erdélyi és tágabban magyarországi működését: A jezsuita rend a 16. századi Magyarországon, Egyetem volt-e a kolozsvári „Báthory-egyetem”? Pázmány Péter katolizálásnak kérdéséhez, Magyar nyelvű prédikáció a Collegio Romanóban 1608-ban, Egy aposztata jezsuita az inkvizíció börtönében, Dobokay Sándor SJ önéletrajzi feljegyzései, A homonnai jezsuita kollégium, Jezsuita misszió Karánsebesen, A katolikus Enyedi-cáfolat háttéréhez, Az udvarhelyi „Missio Siculica” kezdetei az 1650-es években, Bzensky Rudolf jezsuita történetíró és az erdélyi örmények, Jezsuita tartományfőnöki vizitáció Erdélyben.

KAPRONCZAY KÁROLY*

A SZOLIDARITÁS MÁRTÍR KÁPLÁNJA: JERZY POPIELUSZKO

MOLNÁR IMRE: *Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popieluszko lengyel mártírpap élete és halála.* Budapest, 2010. METEM, 220 p.

2010. június 6-án, Varsó főterén, közel az a lengyel ismeretlen katona emlékművé-
nél boldoggá avatták Jerzy Popieluszkot, a varsói Szent Kosztká Plébánia egykori ká-
plánját, a Szolidaritás nevével fémjelzett lengyel ellenállás legendássá magasodott pap-
ját. A Varsó Zoliborz kerület Szent Kosztká templom kertjében levő sírt, a kegyetlen
kivégzés óta eltelt 25 évben, a helyi plébánia nyilvántartása szerint 18 millió zarándok
látogatta meg. Popieluszko nemcsak a lengyel katolikus egyház, hanem a lengyel sza-
badsgküzdelem mártírja, aki nemcsak halálában, hanem még életében is a lengyel füg-
getlenség szimbóluma lett. Ebben a vonatkozásban nem egyedüli alakja a lengyel egy-
ház és a lengyel szabadság küzdelem összefonódásának, hiszen évszázadokra
visszatekintve a lengyel szabadság eszméjének, a lengyel hazafias szellem ápolásának
legnagyobb őrzője mindig a lengyel katolikus egyház volt. Nem véletlenül vált igazzá
„aki lengyel, katolikus” megállapítás. A lengyel történelem viharos évszázadaiból nem
hiányoztak a felekezeti küzdelmek: a reformáció éppen úgy jelentkezett, mint nálunk
vagy a legtöbb közép-európai területen. Amikor a meggyengült lengyel királyság ellen a
szomszédos hatalmak nemcsak politikai, hanem vallási eszközökkel – a germanizálás-
sal összefonódott protestantizmus, a russzifikálással együtt a pravoszlávia - is fellép-
tek. A darabokra tört lengyel állam területén a katolikus egyház jelentette az összetartó
erőt, a lengyel hazafias szellem ápolóját. A megszállt területeken jelentős lett a
rekatolizálás, vált igazzá a lengyelek körében az előbb idézett mondás. A katolikus egy-
ház papjai lelkes résztvevői lettek a hazafias mozgalmaknak, a nyílt és titkos ellenállási
köröknek. Nem véletlenül indított a lengyel katolikus papság ellen a megszálló német
fasiszta hatalom a második világháború éveit alatt, lengyel papok százait zárták kon-
centrációs táborokba. Ezen papok szimbolikus alakja Maximilian Kolbe ferences szer-
zetes, aki önként vállalt éhhalált egy családost lengyel férfi helyett Auschwitzban. Az

* Szerkesztőségünk nem szokta saját kiadványait ismertetni folyóiratunkban. Az alábbi két írás kivétel. Ennek oka a „téma”, Jerzy Popieluszko mártírpap személye. Úgy gondoljuk, Molnár Imre könyve és Kapronczay Károly, Gyarmati György reflexiói segítenek törleszteni a magyar egyháztörténetírás és az egész hazai politikai irodalom adósságát, mulasztását Popieluszko ügyében. Kivánjuk, hogy legyen folytatás.

1970-es években boldoggá, majd szentté avatták, de rajta kívül több száz lengyel szerzetest, papot és apácát emelte a katolikus egyház a boldogok sorába.

E rövid múltbéli áttekintés után csak „természetes” lett, hogy a formálódó proletárhatalom első konfliktusai éppen a hazafias lengyel katolikus egyházzal volt, akinek már „gyakorlata” volt az idegen hatalom és a lengyel szabadság érzés konfliktusában ki mellé kell állni. Moszkva lengyel hívei éppen olyan eszközökkel léptek fel a katolikus egyházzal szemben, mint például Magyarországon: államosítottak egyházi iskolákat és beteggondozó intézményeket, igyekeztek a templom falai közé szorítani a papságot. Igaz, a megszállók ismerték a lengyelek töretlenségét, a lengyel hazafias érzések és a katolikus hit összefonódását, így lengyel földön nem mentek el olyan messzire, mint Magyarországon. Püspököket tartottak házi őrizetbe, korlátozták a katolikus egyház mozgásterét, de nem oszlatták fel a szerzetesrendeket, nem állítottak akadályokat az egyház karitatív tevékenysége elé. Ez is a magyarázata annak, hogy 1956 után – a lengyel földön is érezhető politikai enyhülést követő időben – éppen a lengyel állam és az egyház került konfliktusba az Európát eluraló megbékélés szellemével kapcsolatban.

Ma már a feledébe merül az a kép, hogy Willy Brand nyugat-német kancellár lengyel földre lépve térdre borult a lengyel mártírok emlékművénel. Kérte, hogy a lengyelek bocsájtssanak meg a németeknek, ő megköveti a lengyeleket. Wisynski bíboros érseknek a megbocsátás szellemében írott püspöki körlevelének azon kitételét - „megbocsátunk nektek, de ti is bocsájtssatok meg nekünk” – a kormány és a párt részéről hatalmas támadás érte. „Pártberkekben” úgy vélték, hogy az egyház „kimerészkedett” kijelölt helyéről és félelmetes veszélyt jelent a jövőben. A következő nagy „csapás” 1978 októberében követétkezett be Karol Wojtyllát II. János Pál néven pápává választották. A kommunista hatalmat nagyobb csapás nem érthette, mert az állandó gdanski munkáslázadások /1970, 1972, 1976/ és a rendkívül rossz közellátás miatt megroppant a tekintélye, a rendszer alapjai kerültek veszélybe. A krakkói érsek különös tekintélynek örvendett nemcsak a lengyel klérus, hanem a lengyel katolikus hívők között is. Igazán „nem szívesen látott vendég” lett a hatalmon levő lengyel párt és kormányvezetők körébe, de megtagadni sem lehetett hazalátogatását, mert abból akár felkelés is lehetett volna. II. János Pál pápai jelmondata – Ne féljete! – valóban mozgósító erővel rendelkezett, szimbolikusan gerjesztője lett annak a nemzeti összefogásnak, a Szolidaritás mozgalomnak, ami egységbe forrasztotta a lengyeleket.

E mozgalomban az egyház kiegyensúlyozó, mérséklő, de rendkívül hazafias szerepet töltött be, nem véletlenül az alsópapság jelentős számba vállalt feladatot a mozgalomba, a katonai fordulat után pedig a klérus magas vezető /a püspöki kar tagjai/ állandó érintkezésben álltak a kormánnyal, a katonai vezetőkkel, a letartóztatottak, az internáltak jogait védték, nagy szerepet vállaltak abban a folyamatban, hogy végül a tényleges hatalom tárgyaló asztalhoz ült és fokozatosan átadta a hatalmát az ellenzéknek.

Az előbbi folyamat negyven, az utolsó szakasza tíz évet jelent, de az utolsó szakasz a magyar érdeklődők előtt is csak vázlatos. Erről az ugyancsak „bajban levő” Kádár-rendszer sajtója alig-alig irt, legfeljebb negatív értelemben kommentálták a történéseket. Ezt is óvatosan tették, nem akarták bősztíteni a lengyelekkel rokonszenvező olvasókat. Inkább más színbe tüntették fel a lengyeleket/nem dolgoznak, nem is akarnak dolgozni, ingyenélők, tőlünk viszik el az élelmiszert, stb./ Az értelmiségnek szánták Meczylaw Rakowski / később az utolsó kommunista lengyel miniszterelnök/ Tárgyaló partner

voltam, majd Domány András, Aki lengyel, katolikus? Című vaskos könyveit. Az előbbi a Szolidaritás és a kormány 1980/81. évi tárgyalásairól, a másik a lengyel katolikus egyház szerepéről szólt. Rakowski a lengyel kommunista értelmiség jól képzett tagja, jeles publicista, a reform kommunisták népszerű egyénisége volt. Könyvében – igaz a maga szemszögéből – mindenről beszél, dokumentumokat mellékel, inkább informált, mint értékelt. Könyve egy szempontból érdes: sok adathoz, eseményhez, dokumentum részlethez juthatott hozzá az olvasó, amiből következtetéseket vonhatott le. Itt is sok szó esik a lengyel katolikus papságról, hasonlóan Domány András könyvéhez.

A lengyel kormányzat nagyon izgatta az alsó papság aktív hazafias tevékenysége, a miséken elhangzott beszédei, aminek nem tudtak korlátokat állítani. Természetesen voltak letartoztatások, de a tiltakozások miatt – főleg egyházi vezetők részéről – végül ki kellett engedni őket. Ha az egyik területen „erélyesek” voltak, a papok nem rettentek meg, futótűzként terjedt tovább, még keményebb hangon bírálták a rendszert. Ebben az időszakban fejtette ki papi tevékenységét Jerzy Popiełuszko, a Szent Kosztka plébánia káplánja, a Szolidaritás papja. Igaz szerepe a katonai fordulat után teljesedett ki, amikor a rendszerellenes erők vezetőit bebörtönözték, a mozgalmat a föld alá kényszerítették. Popiełuszko hazafias miséi, prédikációi híveibe lelket, ellenfeleiben gyűlöletet keltett. Pedig nem az egyetlen ellenálló katolikus pap volt, rajta kívül több százat figyelt a rendőrség. Popiełuszko személye különösen ingerelte a hatalmat, Glemp bíboros, a lengyel püspöki kar elnöke mindig megvédte, csupán óvatosságra intette, nem akarta korlátozni munkáját. Popiełuszko azt is elhárította magától, hogy Rómában tanuljon tovább, nem akarta elhagyni feladatát, magára hagyni híveit.

1984. október 20-án a lengyel biztonsági szolgálat három tisztje feltartoztatta Jerzy Popiełuszkot szállító személyautót, kiragadta, majd összekötözve – a gépkocsivezetőnek sikerült elmenekülni – elvitte a Włocławek feletti Visztula folyó víztárolójához és a vízbe vetették. Az emberrablásról a gépkocsivezető azonnal tájékoztatta az egyházi hatóságokat, így viszonylag hamar kiderült a gyilkosság, a három tisztet a rendőrség hamar letartoztatta, később bíróságon elítélték. Popiełuszko temetése valódi nemzeti demonstráció lett, sírja a Szent Kosztka templom kertjében található.

A 37 éves korában meggyilkolt lengyel pap híre valóban ismertté vált nemcsak Lengyelországban, hanem az egész világon. Rakowski a Lengyel Egyesült Munkáspárt politikai bizottságának ülésén kijelentette, hogy „ez a pap rendkívül sok gondot jelent majd nekünk.” A gyilkosságáról – bár annak tényét nem tudták letagadni – sokféle magyarázatot adták: így Domány András is 1987-ben. „1984-ben történt valami, ami megrázta a lengyel közvéleményt, és súlyosan próbára tette az állam és az egyház kapcsolatát. A 37 éves Jerzy Popiełuszko, a varsói Kostka Szt. Szaniszló-templom káplánja egy vidéki útról hazatérőben eltűnt. ...Hamarosan letartoztatták a Belügyminisztérium három államvédelmi tisztjét /egy századosi rendfokozatú osztályvezetőt és két főhadnagy beosztottját/, akik elismerték: rendőrnek öltözve ők vitték magukkal és ölték meg a papot. Segítségükkel elő is került a holttest. Párttag belügyi tiszt! Elképzelhető, milyen lincshangulat keletkezett. Nehéz napok voltak. De ki is volt a meggyilkolt Popiełuszko?

...A kijelentés után válaszolni kell, ki volt az áldozat, akiről egy újságíró később azt írta: nem, mint pap lett a bűncselekmény áldozata, hanem mint politikusa, agitátor? Nos, valóban politizáló, rendszerellenes szónoklatokat tartó papok egyike volt. Jerzy Urban kormányzóvivő, aki Jan Rem írói álnéven, tehát nem hivatalos minőségben írt róla korábban, az antikommunizmus Savanarolájának nevezte, miséit pedig

gyűlöletszeánszoknak. Tény, hogy az 1982 elején kezdődött „hazafias prédikációk” valóságos zarándokhellyé tették a főváros északi részén levő templomot.

Mit mutatnak ezek a „szentbeszéd”? Popiełusko valóban állandóan az erőszakos hatalmat átkozta, amelyből hiányzik a igazság és a szeretet. Semmilyen tényleges történet nem befolyásolta, hangneme egyforma volt. A Szolidaritás-vezetőket szerint – a hatalommal ellentétben – „demokratikusan választotta a nemzet /?/, ezért övék a jövő. A haza majd feltámad egyszer, hirdette, hozzátéve, hogy nincs vallásszabadság. /Közben két és fél évig hirdette ezt.../...” Szolidaritás-litániája” fantasztikus lélektani hozzáértéssel felépített szöveg, amely az amúgy is erre „beállított” tömegben valóban az ország vezetése iránti gyűlöletet, az „ellenállás” szellemét erősítette. ...Azt azonban állítom, hogy ezek szelleme ellentétes volt a püspöki kar hivatalos megnyilatkozásaival, és kötve hiszen, hogy komolyan gondolták kijelentésüket azok a neves lengyelek, akik a gyilkosság után Popiełusko sajtóbeli bírálatot nevezték gyűlöletkampánynak, őt maguk pedig olyan embernek, aki „tökéletesen kifejezte gondolatainkat és álmainkat.” Nem hiszem, hogy a világhírű filmrendező, Wajda és a zeneszerző, Lutowski, a színésznő Mikolaska és Szaniawski filozófus professzor gondolatai és álmai ilyenek lettek volna. Pedig a nyilatkozatot ők is aláírták...

Abban a legtöbben egyetértettek akkoriban, hogy a gyilkosság a Jeruzsálemi-kormány ellen is irányuló tett volt, objektíven mindenképpen.”

A hosszú idézet – több kihagyással - méltóképpen élénk rajzolja a kor „hangulatát”, miképpen mutatták be a mártír fiatal papot a magyar olvasóknak, bár többen ennél több információval rendelkeztek a Szabad Európa Rádió adásaiból és a hazai szamizdat kiadványokból. Sajnos ezek a hírek és értékelések csak igen szűk kört érintett, a többség ilyen „átgyúrt” információval volt kénytelen beérni. Viszont ezek a hírek sokáig éltek, a rendszerváltozás után igen sokan akkor döbrentek rá a valóságra, kezdték megismerni a tényeket. Ez érvényes Popiełusko atyára vonatkozóan.

Talán nem felesleges az előbbi bevezetés, mielőbb tanulmányoznánk, Molnár Imre Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełusko lengyel mártírpap élete és halála címet viselő könyvet. Molnár Imre könyve nemcsak „egy katolikus kiadvány”, amely feldolgozza a boldoggá avatott mártír életútját, tevékenységét, életének súlyos és emberpróbáló pillanatait, de a Szolidaritás korszakának egy szegmensébe is bepillantást enged. Remek eszközökkel állítja élénk az 1980-as évek lengyel hangulatát, a földalatti Szolidaritás nagy erőfeszítéseit, amelynek egyszerű szereplője Jerzy Popiełusko, aki valóban „szála” volt a rendszer szemében. Kitervelt gyilkosság a fiatal lengyel pap halála, akit egyben elrettentésnek szánták a többi lengyel papnak: így jár az, aki ellenáll és szembeszegül a hatalommal. Popiełusko valóban mártír, a hit és nemzete áldozata lett. Éppen ezért a könyvet – függetlenül vallási hovatartozástól – ajánlhatjuk mindenkinek, aki érdeklődik, a tárgyalt kor iránt vagy éppen fel kívánja eleveníteni – némi „adatkorrigálással” – a harminc évvel ezelőtti történeteket.

GYARMATI GYÖRGY

MOLNÁR IMRE KÖNYVE JERZY POPIELISZKO ÉLETÉRŐL ÉS HALÁLÁRÓL*

MOLNÁR IMRE: *Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popieluszko lengyel mártírpap élete és halála.* Budapest, 2010. METEM, 220 p.

A munka egyfelől a boldoggá avatásról is szóló, kegyeletli hőseposz, másfelől – a szükséges helyeken – tényfeltáró-oknyomozó riport. Azért nem mondok történeti analízist, mert annak mások a diszciplináris szabályai. A szerzőt a könyv célkitűzése – és hőisével kialakított „viszonya” – téríti el ezektől. Az utóbbi magyarázatra szorul: Molnár Imre közvetlen, személyes viszonyt teremt Jerzy Popieluszkóval. Életének – és halálának – részletező feltárása mellett mindvégig mint egy vele azonosuló, valamivel fiatalabb „szeminaristája”, az atya lelki vezetésében részesülők egyikeként követi végig az életút egyes szakaszait.

Egy közelmúltban játszódó homília karakterét ölti a leírás, ahol Jerzy Popieluszko alakja – egymás utáni megkísértése és annak való ellenállása- mindvégig laudáló kontextusban idéződik meg, míg az istentagadó világi hatalom, az átmenetileg virulensebb, s egyben pusztító erő az aktuális Gonosz. A szerző olyannyira főhősére koncentrál, hogy a világi köztörténet jószerivel csak utalásmorzsákban idéződik meg a leírásban, Jerzy Popieluszko nézőpontjából. Sőt mi több, ez a minimalista közelítés érvényes azokra a részekre is, melyekben Popieluszkónak az egyházi előjáróival kialakult kapcsolatáról, a közöttük zajló kommunikációról esik szó.

Ugyancsak az alkalomhoz illeszkedés – a boldoggá avatás apropója – válik meghatározóvá a kötet szerkezetében is. A főhős – szó szerint – a kötet közepén hal meg. Sietve kell hozzátennünk: Molnár – az eddig hozzáférhetővé vált dokumentáció és irodalom alapján – a leginkább valószínűsíthető verziót rekonstruálja azt illetően, hogy a lengyel politikai rendőrség fogdmegjei milyen cseltevésekkel, illetve bestialitással gyilkolták meg a Szent Kosztká Szaniszló-templom plébánosát, s visszatérően utal arra, hogy a történetek számos mozzanata mindmáig tisztázatlan.

A kötet másik fő jellemzője, hogy Jerzy Popieluszko életútjának nyomon követése közepette a főhős „lélekrajza” a domináns. Döbbenetes az a leírás alapján kibontakozó kontraszt, hogy Krisztus – fizikumát tekintve csenevésznek is mondható, pappá szentelése pillanatától szinte mindvégig betegeskedő – kiválasztottja hogyan tudta végigcsinálni mindazt, amit a munka részletesen felidéz. Szó sincs eközben valami meditatív,

* Elhangzott június 22-én, a Sapientia Hittudományi Főiskola dísztermében Molnár Imre „*Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popieluszko lengyel mártírpap élete és halála*” című könyvének bemutatóján.

kontemplatív életmódról. Ellenkezőleg: bárhova állította is a sors vagy az Úr kifürkészhetetlen akarata – fiatalok lelki gondozója volt egy Varsó melletti faluban, majd az anini plébánián, ahol megérte Karol Wojtyła pápává választását, az egészségügyben dolgozók varsói lelkészeként szolgált a Szent Anna-templomban, 1980 májusában került a Szent Kosztká Szaniszló-templomba – mindenütt közösségteremtő cselekvésformák szervezője, elindítója vagy spiritus rectora.

1980 nyarától kezdve azután a köztörténet és Jerzy Popiełuszko személyes sorsa is más körülmények között folyt tovább. Létrejött, megkerülhetetlen társadalmi-politikai tényezővé vált a Szolidaritás szakszervezet, az alapvetően munkásszerveződés demonstratív „közösségi megkeresztelkedése” elválaszthatatlan lett személyétől élete hátralévő részében, melyről nem volt tudható, hogy már csak négy év evilági lét adatott a harminchárom éves plébánosnak. A varsói vaskombinát Szolidaritás szervezetének „választott lelkésze” tisztség azért is volt újdonság, mert addig elképzelhetetlen volt, hogy az egyház „világi” intézményben végezzen munkáspasztorációt.

Miután 1981 decemberében bevezették a hadiállapotot, elindította a „szentmisék a hazáért” programot, melyet az jellemzett, hogy az erőszak és a gyűlölet logikája szerint működő pártegyeduralom atrocitásaira – azok konzekvens nyilvános nevesítése mellett – a keresztényi szeretet, a megbocsátás és a köznapi egymás-segítés kötelékét hirdelve felelt, miáltal folytatólagosan fenntartotta a társadalmi szolidaritást. Miközben „a kormány saját nemzetével lépett háborúba” – idézi főhőse szavait a szerző –, egyre inkább úgy tartották számon a zóliborzi templomot és annak lelkészlakát, mint „a szabad Lengyelország központját.”

Csak kiragadott példákkal utalam arra, hogy mi minden alig követhetően sokféle formaváltozatát veszi számba Molnár Imre leírása, s erre vonatkozott az a fentebbi megállapítás, hogy a munka Jerzy Popiełuszko „cselekvő lélekrajza”. Minden poszton, tisztségében, megbízatásában a legkülönbözőbb közösségteremtő materiális és lelki „segélyszolgálat” kieszelésével lesz a lelkész az evangélium közvetítője. Azt is mondhatnám, hogy a könnyű hőse nem – nemcsak – hirdeti az ígét, hanem cselekvő, köznapi létformák variációiban éli meg azt, s teszi mások számára is átélhetővé.

A kötet dramaturgiai csúcspontja – számomra legalábbis – nem Jerzy Popiełuszko bestiális meggyilkolásának részletekbe menő leírása. Sokkal inkább arról a (sokadik) összejelentelről szóló beszámoló, amikor a visszatérésére várakozó, abban reménykedő és ezért imádkozó sokaság – a történetek után bő egy héttel – értesül papjuk haláláról. A tragikum bizonyosságától sokkoltan hárman is váltják egymást a mikrofonnál mire a szörnyű végzetről szóló egyetlen mondat végére pont kerül. Majd egyikük a keresztények közös imájába kezdett, s ebbe „a zokogás halkulása közepette a jelenlévő tömeg is bekapcsolódott. De annál a résznél, hogy »bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek«, a templom éppúgy elnémult, mint az onnan kiszorult, a kertés és a környező utcákat betöltő sűrű tömeg. ... A jelenlévők az oltárnál álló pap kérésére csak harmadszori újrakezdés után tudták végigmondani az Úr imádságának azt a részét, hogy »mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek.«”

Pont – gondolhatnánk –, de szó sincs erről. „A vég helyett egy új kezdet” – jelzi a fejezet alcíme. S valóban erről szólnak a munka további fejezetei. Persze, tanulságos végigolvasni a lelkész gyilkosainak nevesítéséről, perbefogásáról és elítéléséről szóló leírást is, hogy legyen tudásunk a farizeus bírósági színjáték részleteiről, arról, hogy ennek keretében magát az áldozatot igyekeztek okolni a történetekért. Meg arról, hogy

hasznló titkosszolgálati gyilkosságok tucatjai maradtak feltáratlanok: még csak eljárás sem indult a rendszer perzekutorai ellen. Sokkal tanulságosabbak viszont a munka azon részei, amelyek a „Cristus vincit” jegyében íródtak. Arról, hogy közel egymillióan sereglettek össze, hogy végső búcsút vegyenek a mártír lelkésztől. Arról, hogy miként védték, őrizték egymást váltó önkéntesek – a varsói nagyüzemek munkásai – a sirt a hatalom fogdmegjeinek visszatérő megbecstelenítési, rongálási kísérleteitől. Arról, hogy miként vált a Wilson téri templom nemzetközi zarándokhelyé. Arról, hogy miként lett Jerzy Popieluszko mártíriumával a lengyel nemzeti ellenállás egy újabb keletű kovásza. És arról is, hogy milyen volt ennek a szörnyűségnek a korabeli – még a rendszerváltás előtti – magyarországi recepciója.

Az 1984. október végén tudottá vált szörnyűség mindenszentek másnapján történt. Tradíció, hogy akik nem tudnak eltávozott szeretteik nyughelyéhez ellátogatni, egy közeli temető keresztjénél szoktak volt gyertyát gyújtani. A pesti titkosszolgálati folklór a következő napokban új elemmel bővült: eszerint nem csupán az 1956-os (ellen)forrádalom áldozatainak emlékére gyúltak mécsesek a halottak napján, hanem Jerzy Popieluszko lengyel papra is emlékeztek.

Végezetül: Molnár Imre empatikus írói megjelenítése módot nyújt arra, hogy olvasóként mindvégig azt érezzük: magunk is majdhogynem karnyújtásnyi távolságra lépkedünk a főhóstól, s többnyire az ő optikáján keresztül, ebbe a pozícióba helyezkedve válunk társaivá a passiónak. Mellettünk halad el a közelmúltbéli Via Dolorosán, de nem lehetünk ott a végső stáción. Misztikus – bennünk tovább élő – „feltámadásának” viszont már kortársakként is tanúi lehettünk, lehetünk. Közöttünk lett a megboldogultból boldog Jerzy Popieluszko.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

FEDELES TAMÁS

PÜSPÖKÖK, PRÉPOSTOK, KANONOKOK
Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből
Capitulum V. Sorozatszerkesztő: Koszta László,
Kiadja: Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézet,
Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék
Szeged 2010. 174 p.

A kötetben található nyolc tanulmány a Pécs középkori egyháztörténetét mintegy másfél évtizede kutató Fedeles Tamás pályájának első *évtizedéből* nyújt válogatást. A dolgozatok többsége alacsony példányszámban megjelenő, kevésbé hozzáférhető folyóiratokban, tanulmánykötetekben jelent meg, ezért indokolt ismételt közlésük. A kötet kiadását különösen aktuálissá tette, hogy összeállításának évében, 2009-ben ünnepelte a pécsi püspökség alapításának millenniumát, továbbá az is, hogy a kiadás évében, 2010-ben két várossal, Essennel és Isztambullal együtt Pécs viseli a megtisztelő Európa Kulturális Fővárosa címet.

Amint azt a cím is sugallja Fedeles Tamás a középkori világi egyház Pécshez, a középkori Dél-Dunántúl egyházi, kulturális, kereskedelmi és pénzügyigazgatási központjához köthető tagjainak pályafutásából nyújt ízelítőt. A Capitulum Középkori Egyháztörténeti Kutatócsoport célkitűzéseinek megfelelően a szerző e tanulmányfüzére is az egyházi társadalom középrétegére és kutatásának módszertanára összpontosít.

A nyolc tanulmány közül az első hatban hét egykor Pécssett egyházi javadalommal rendelkező személy biográfiáját mutatja be a szerző, aki e dolgozatok oldalain jelentős mértékben pontosítja és gazdagítja a történeti irodalom a vizsgált klerikusokra vonatkozó megállapításait.

Elsőként Gilbertus ispotályos mester személyének értelmezéséről az utóbbi évtizedek történeti szakirodalmában napvilágot látott egymásnak ellentmondó nézeteket mutatja be a szerző. Majd azokat alapos vizsgálat alá vonva kimutatja, hogy Gilbertus mester nem egy ispotályos rend pécsi házának élén állt, hanem a Pécssett ekkor már működő kórházat vezette. E kórház a pécsi székeskáptalan felügyelete alatt állt, mint hogy majd mindegyik vezetőjéről kimutatható, hogy a testület tagja volt.

A második tanulmány a pécsi egyetem egyik tanárával, Rudolf préposttal foglalkozik. A sajnálatos módon roppant forráshiányos első hazai egyetemünk egyik tanárának pécsi tartózkodási idejét pontosítja, amennyire csak megengedik azt a fennmaradt források. Annak érdekében, hogy a valószínűleg német származású Rudolf Magyarországra

ra, majd pedig Pécsre kerüléséről teljesebb képet kapjunk, a szerző hipotézisektől sem tartózkodva feltételezi, hogy a prépost valószínűleg az egyetem első kancellárja, Koppenbachi Vilmos által került a királyi kápolnába, majd onnan Pécsre.

A harmadik tanulmányban két 15. századi pécsi prépost, Uski János és hivatali utódja, Gatalóczi Mátyás karriertörténetét mutatja be a szerző. Jóllehet különböző országból és társadalmi kategóriából származtak, mégis mindketten – az országos szinten harmadik legmagasabb jövedelmet biztosító – pécsi nagypréposti székbe jutottak, mintegy munkájuk fizetéseként és elismeréseként, mivel Zsigmond király szolgálatában álltak. Míg a csehországi polgári származású Uski titkos kancellárként a diplomácia területén elért jelentős sikereiért kapta a karrierjének csúcsát jelentő pécsi nagyprépostság, addig a szlavóniai köznemesi Gatalóczi a királyi kancelláriában az uralkodót hivatalnokként szolgálva nyerte el a pécsi nagyprépostságot, ami csupán egy fontos mérföldkő volt számára a püspöksüveghez vezető úton. Mindketten figyelmet fordítottak familiájukra is, segítették egy-egy rokonuk pályakezdését. Uski egy Balázs nevű rokona számára szerzett pozsonyi kanonikátust, továbbá prágai és olmützi javadalmakat Zsigmond közbenjárásával. Gatalóczi pedig unokaöccse, Zrednai Vitéz János későbbi esztergomi érseket segítette, maga mellé véve őt ítélőmesternek a kancelláriára és zárábi örkanonokságot nyerve neki.

A következő, negyedik tanulmányban egy a párizsi, bécsi, kölni és heidelbergi egyetemen is tanult németalföldi orvosdoktor, Goeswinus de Huewen/Hoeven, dictus de Arhнем pályafutása bontakozik ki az olvasó előtt. Ez a tanulmány alkalmat adott Fedeles Tamásnak arra, hogy nagyvonalakban felvázolja a középkori orvoslás és egyetemi orvostudomány történetét. Hazai viszonylatban pedig megtudhatjuk, hogy a zágrábi székeskáptalan rendelkezett a legnagyobb arányban orvostudományi témájú kódexekkel. Ez a tény szorosan összefügg azzal, hogy a legtöbb orvosi végzettséggel rendelkező személy – köztük Goeswinus is – épp a zágrábi székeskáptalanban jutott javadalomhoz. Az orvosi szakkönyvekkel gazdagon felszerelt káptalani könyvtár valószínűleg az orvosdoktor kanonokok hagyatékából jött létre, és bizonyára még inkább vonzotta az egyetemet végzett orvosokat, sőt maga a kanonoki testület is igényt tarthatott arra, hogy tagjai között mindig legyenek a medicinában járatos, képzett személyek.

Az következő dolgozat Csulai Móré Fülöp pályaképét mutatja be, amely a legrészletesebb és legszínesebb a kötetben található életutak közül. Csulai, mint a Hunyad vármegyei ortodox vlah család sarja Váradi Péter kalocsai érsek támogatásával tíz évig tanult a bolognai egyetemen. S bár tudományos fokozatszerzéséről semmilyen adat sincs, magas műveltségű humanistává vált, aki a latin, görög és olasz nyelvet is bírta. Hazautazása során Velencében is a szellemi élet központi figurájává vált. A humanista baráti társaság összejövetelein olyan jeles személyiségekkel ismerkedett meg, mint Aldus Manutius vagy épp Rotterdami Erasmus. Csulai hazatérve királyi titkár és sekretárius lett, mely tisztségét haláláig viselte. Kinevezésében fontos szerepe volt pártfogóinak, mint Bakócz Tamás főkancellár, akinek két unokaöccse Csulai tanulópartnere volt Bolognában, és Szatmári György titkos kancellárnak. Csulai első diplomáciai kiküldetése során Zárában folytatott tárgyalásokat Velencével. Később állandó velencei követ, a török elleni védekezéshez szükséges pénzsegélyek bonyolult ügyének specialistája és egyúttal kulturális attasé lett. Az egyes megbízatásainak bemutatása által bepillantást nyerhetünk a középkori diplomácia kulisszatitkaiba. Diplomáciai karrierjével párhuzamosan bontakozott ki egyházi előmenetele is: a kezdeti bácsi prépostsága után, velen-

cei követként már a legjövendelműbb, egri nagypréposti székből találjuk, melyhez Bakócz által egy esztergomi székeskáptalani kanonikátust is szerzett, végül pécsi püspök lett, s ilyen minőségében vett részt a mohácsi csatában is, ahol sebesülését követő menekülése közben vesztette életét.

A hatodik tanulmány Ernuszt Zsigmond pécsi püspök (1473-1505) pályavázlata. Ebben a szerző Ernuszt közismert politikai szereplése mellett nagy hangsúlyt fektet annak humanista műveltségére, mecénási tevékenységére és építkezéseire is, így az eddig ismertnél jóval árnyaltabb képet ad a püspökről. Az Ernuszt család az arisztokrácia sorába emelkedését az apa, a bécsi eredetű zsidó kereskedő Ernuszt János Magyarországon befutott karrierjének – mely során budai polgárból, Mátyás király egyik udvari szállítója, harmincadvám ispán, körmöci kamaraispán, koronavám általános adminisztrátora, majd kincstartó lett, sőt halála előtt szlavón banként is tevékenykedett – köszönhető. Az 1445 táján született Zsigmond Bécsben kezdte egyetemi tanulmányait, majd Ferrarába ment, ahol kimagasló humanista műveltségre tett szert. Már itáliai tanulóévei alatt budafelhévízi prépost lett, majd Mátyás király – aki Zsigmond öccsének, Jánosnak keresztapja volt – főkegyúri joga alapján 1473 szeptemberében pécsi püspökké nevezte ki, és egyúttal neki adta a pécsi várat. Az Ernusztok így fontos szerepet játszottak Mátyás belpolitikájában, ugyanis pozícióiknál fogva ők korlátozhatták a Vitéz-féle összeesküvésben kompromittálódott Tuz Osvát zágrábi püspök és a boszniai királlyá emelkedett Újlaki Miklós szlavóniai és dél-dunántúli hatalmát is. Mátyás halálát követően Ernuszt Zsigmond Corvin János herceg trónöröklését támogatta, és a Corvin párt egyik vezére lett. Kulcsszerepet játszott a Corvin és Ulászló párt békekötésében, így a két párt vezetői által kötött szövetség megkötésében is részt vett. II. Ulászló iránti lojalitásaért cserébe a király több oklevelet is kiadott az Ernuszt testvérek számára, melyekben megerősítette a család Mátyás királytól nyert birtokadományait. 1494-ben apja nyomdokaiba lépve Ulászló kincstartója lett, ám két év múlva sikasztáson érték és csak többszáz ezer arany befizetése után nyerte vissza szabadságát. Bár ezután kormányzati tisztséget nem viselt, a királyi tanács ülésein továbbra is részt vett. Zsigmond, apja végrendeletének megfelelően a székesegyház, mely a korábbi püspökök gondatlansága miatt romos állapotba került felújította, sőt újabb épületekkel bővítette. Zsigmond a vár erőrendszereit is modernizálta, elsősorban a vár déli részére koncentrált. A tanulmánykötet borítóján is Ernuszt Zsigmond pécsi püspöknek az az 1498-ban készült címerköve látható, amely egykor a déli kaputornyon függött, most pedig a Janus Pannonius Múzeum Reneszánsz Kötőházában van kiállítva. Zsigmond jó humanistaként az ifjú és tehetséges tanulók patronálását is vállalta, így támogatta Várdai Ferenc későbbi erdélyi püspök itáliai tanulmányait. A püspököt végül dicstelen módon pénzsóvár familiárisai, legközelebbi munkatársai fojtották meg 1505 nyarán.

A hetedik dolgozatban Fedeles Tamás a pécsi székeskáptalanban kitapintható kapcsolatrendszereket mutatja be Janus Pannonius pécsi püspökségének kezdetétől (1459), Csulai Móré Fülöp püspök haláláig (1526). Az egyházi intézményekre alkalmazott nemzetközi szociográfiai kutatások kezdetének és fejlődésének áttekintése után, a szerző imponáló adatmennyiséggel szemlélteti Mátyás- és a Jagelló-kori személyi összefonódásokat a pécsi székeskáptalanban. A vizsgált, közel hét évtizedes időszakban összesen 128 kimutatható személy közül 58 esetben tudta feltárni az egyházi javadalomhoz jutásuknál szerepet játszó körülményeket, mechanizmusokat. Jóllehet ez az arány csupán 45%-os, arra viszont mindenképpen elegendő, hogy a testület személyi

összetételére befolyással bíró erőkre, struktúrákra irányítsa a figyelmet. Ugyanis az egyes egyházi intézményeken belül működő kapcsolat-rendszerek feltárása által lehetőség nyílik a vizsgált terület mélyreható bemutatására, így az intézmény és politikatörténet kereteit szétfeszítve társadalomtörténeti kontextusba ágyazva – egy, a korábnál – árnyaltabb kép nyerhető. A testület egyházi és közjogi funkciói mellett fontos szerepet játszott az uralkodók, a püspökök, és néhány esetben Róma javadalomadómanóvárosi politikájában. E hatalmi tényezők mellett időről-időre sikerrel juttatták javadalomhoz jelöltjeiket a lokális környezet (megye) és a szűkebb régió (a szomszédos megyék) birtokosai is. A testület kiterjedt birtokhálózattal rendelkezett elsősorban Baranyában, így néhány esetben a szomszédos területek családjaiból jutottak a káptalanba. A szerző példákkal igazolta, hogy a rokoni, baráti, egyetemi kapcsolatok útján is stallumhoz lehetett jutni a Szent Péter székesegyház káptalanában.

A tanulmánykötet egy igazán ünnepélyes témát, a 14–15. századi pécsi körmeneteket tárgyaló dolgozat zárja le. Itt Fedeles Tamás alapvető problémafelvetése az, hogy míg Nyugat-Európában óriási mennyiségű irodalom jelzi a téma iránti töretlen érdeklődést, addig Magyarországon a kevésbé kutatott kérdések közé tartozik és egyedül az úrnapi körmenetek képeznek kivételt, melyek gazdagabb forrásanyaguknak köszönhetően felkeltették a hazai kutatók figyelmét. A szerző bemutatja, hogy a körmenetek, processziók szinte valamennyi vallásban fontos szerepet játszottak és hogyan váltak egyre szervezettebb gyakorlattá a keresztény egyházban, majd pedig megkülönbözteti a középkori processziók alapvető típusait. Jóllehet a tanulmány témája eltérni látszik a kötet tematikájától, mégis kapcsolódik ahhoz a középkori Pécs városán és Ernuszt Zsigmond személyén keresztül. Ugyanis a történelmi Magyarország területéről fenn maradt alig néhány darab *processionale* közül az egyiket az önálló tanulmányban méltatott pécsi püspök kívánságára és anyagi támogatásával adták ki két ízben: 1487-ben Bázelen, majd 1499-ben Velencében. A Pécsi Misszáléban olvashatjuk a Pécsen tartott középkori körmenetekre vonatkozó információkat. A pécsi misekönyv bejegyzéseiben felsorolt tíz ünnepi processzió közül lényegesebben többet tartottak a város templomaiban. Az egyházi év nagyobb ünnepei alkalmával, mint pl. pünkösdt, Nagyboldogasszony ünnepén, karácsonykor, illetve a pécsi plébániatemplomok patrocíniumainak napján is minden bizonnyal tartottak körmenetet. Így a középkori Pécsen tartott processziók száma a húszat is meghaladhatta.

Az olvasó a középkori Pécs egyháztörténetének fejezeteit tárgyaló tanulmányok által, bepillantást nyer a középkori egyházi társadalomban – azon belül is leginkább a középrétegben – érvényesülő, az egyes javadalmak pályafutását befolyásoló személyes és személytelen mechanizmusokba. A szerző alaposan szemlélte a téma forrásadottságát és a rendelkezésre álló források által megállapítható tényeket és a felállítható hipotéziseket. A kötet egyetlen hibájaként az róható fel, hogy az előszóban közölt egyik célt, közelebről a korábbi elütések javítását nem sikerült tökéletesen megvalósítani, továbbá valószínűleg a figyelmetlenség számlájára írandó, hogy a kötet majd kilencszáz lábjegyzetből kettőben nem lett feloldva a hivatkozott szakirodalom rövidítése.

G. Tóth Péter

A METEM EDDIG MEGJELENT KIADVÁNYAI

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p.
2. kiadás Budapest, 1998. 368 p. ára: 399 Ft
ára: 980 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzs Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p. ára: 200 Ft
5. **Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla)** Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p. ára: 300 Ft
elfogyott
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszöszékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p. ára 550 Ft
elfogyott
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek felosztása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p. ára: 650 Ft

15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg táborigényei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft

33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft
35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, 377 + 29 p. illusztráció. ára: puha kötés: 2000 Ft kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft
39. **Schwarz Katalin:** „Mert ihon jönnek Aßonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft
40. **Mező András:** Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek–Fridvaldszky János, id.:** A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43. **Valter Iona:** Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p. 2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p. ára: 3500 Ft
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft kemény kötés: 4500 Ft

48. **Holl Béla:** A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest, 2004. 315 p. ára: 1900 Ft
49. **Molnár Antal:** Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest, 2005, 322. p. ára: 2000 Ft
50. **Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.** Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p. ára: 1900 Ft
51. **Kiss Gergely:** Abbatia Regalia – Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok a 11–13. században. Budapest, 2006. 227 p. ára: 1600 Ft
52. **Kakucs Lajos:** Santiago De Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon. Budapest, 2006. 328 p. ára: 2800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003. Budapest, 2007. 279 p. ára: 2000 Ft
54. **Őze Sándor:** A határ és határtalan. Budapest, 2006. 365 p. ára: 2200 Ft
55. **Sümegei György:** Szakrális emlékek a Duna–Tisza közéről. Budapest, 2006. 247 p. ára: 2400 Ft
56. **Molnár Antal:** A bátai apátság és népei a török korban. Budapest, 2006. 169 p. ára: 1500 Ft
57. **Kelemen Miklós–Saliga Irén:** Az Unitárius Értesítő (1922–1945) és az Unitárius Élet (1948–2005) mutatója. Budapest, 2006. 369 p. ára: 2500 Ft
58. **Ingrid Graziano–Eördögh István:** Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt. Budapest, 2006. 128 p. ára: 1500 Ft
59. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden (a kezdetektől 1850-ig). Budapest, 2006. 316 p. ára: 2000 Ft
60. **Takács József:** Budapesti toronyórák története (1889–1909). Budapest, 2007. 136 p. ára: 1600 Ft
61. **Varga Géza:** A Pannonhalmi Egyházmegye népiskolái a XIX–XX. században. Budapest, 2007. 160 p. ára: 1500 Ft
62. **Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv.** Budapest, 2007. 408 p. ára: 3000 Ft
63. **A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére.** Budapest, 2007. 348 p. ára: 2200 Ft
64. **Szelestei Nagy László:** Rekatolizáció és barokk áhítat. Budapest, 2008. 193. p. ára: 1800 Ft

65. **Lénárd Ödön:** Történelemszemlélet. Budapest, 2008. 253 p. ára: 2000 Ft
66. **Tóth Sándor Attila:** A szép-jó hatalma és a jezsuita szellem. Szerdahelyi György költészetelmélete és poézise. Budapest, 2009. 355 p. ára: 3000 Ft
67. **Okolicsányi József:** A Nógrádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye monográfiája Budapest, 2009. 320 p. ára: 3500 Ft
68. **György Lajos:** Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából. Budapest, 2009. 256 p. ára: 2500 Ft
69. **Hegedűs Antal:** Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége. Budapest, 2010. 141 p. ára: 1800 Ft
70. **Zsolt Hunyadi:** The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. Budapest, 2010. 354 p. ára: 4500 Ft
71. **Bögre Zsuzsanna–Szabó Csaba:** Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban. Budapest, 2010. 114 p. ára: 3800 Ft
72. **Bikfalvi Géza:** „Mindent Isten nagyobb dicsőségére”. Budapest, 2011. 232 p. ára: 2500 Ft
73. **Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik.** Budapest, 2010. 258 p. ára: 2500 Ft

EGYÉB KIADVÁNYOK

1. **Igazságot szeretettel.** Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p. ára: 440 Ft
2. **Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p. ára: 360 Ft
elfogyott
3. **Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p. ára: 1250 Ft
4. **Pál József:** Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p. ára: 300 Ft
elfogyott
5. **Lapo Lombardi:** La Santa Sede e i cattolici dell’Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p. ára: 850 Ft
6. **Mille anni di storia dell’arciabbazia di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
7. **Rudnay Sándor és kora. Szlovák cím** Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p. ára: 1000 Ft
2. kiadás. Esztergom–Budapest, 2007. 188 p.

8. **Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** ára: 1400 Ft
Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p.
9. **Lorenz Weinrich: Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli** ára: 2000 Ft
primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra
(Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.)
Roma–Budapest, 1999, 416 p.
10. **Bálint László: Lakos Endre.** Budapest–Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft
11. **Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: Žilka Tibor. ára: 1200 Ft
Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p.
12. **Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** ára: 1200 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p.
13. **Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata** ára: 1990 Ft
1920–2000. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p.
14. **Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede** ára: 2200 Ft
1920-2000. A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p.
15. **Sasvári László: Az ikonosztáz vonzásában.** Budapest, 2002. ára: 900 Ft
122 + 6 p.
16. **István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et** ára: 3000 Ft
Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in
Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2002. 756 p.
17. **István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et** ára: 3000 Ft
Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in
Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.)
18. **Cevins, M.-M. de: L'église dans les villes Hongroises** ára: puha kötés: 4000 Ft
à la fin du Moyen Age (1320–1490). kemény kötés: 4500 Ft
Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p.
19. **Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból.** ára: 3800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p.
20. **Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** ára: 1800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p.
21. **Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half** ára: 2500 Ft
of the 16th Century. Edited by István Zombori.
Budapest, 2004. 227 p.
22. **A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa** ára: 4400 Ft
történetére és kultúrájára. I-II. Szerk.: Óze Sándor–
Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 1086 p.
23. **Bohdan Cywiński: Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam** ára: 1900 Ft
Kelet-Közép-Európában. II. Budapest, 2005. 464 p.

24. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) III. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 800 p. (1597–2396 p.) ára: 3000 Ft
25. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) IV. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 665 p. (2397–3061 p.) ára: 3000 Ft
26. **Kiss G. – Radó B. – Sashalmi E.:** Abszolutizmus és isteni jogalap (szöveggyűjtemény) Budapest, 2006. 138. p. ára: 1200 Ft
27. **Szilárdfy Zoltán:** Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon. Budapest, 2006. 40 p.
28. **Szilágyi István:** A selmebányai Kálvária ábrázolásai. Budapest, 2006. 76 p. ára: 1800 Ft
29. **Molnár Antal:** Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane (1572-1647). Rome–Budapest, 2007. 431 p. ára: 4000 Ft
30. **Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. 181 p. ára: 1600 Ft
31. **Emlékkötet Szatmári György tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. ára: 1600 Ft
32. **Gyuris György:** Bálint Sándor munkássága. Bibliográfia. Budapest–Szeged, 2007. 122 p. ára: 800 Ft
33. **Sujánszki György Euszták:** Az aradi rendház naplója (1847–1851). Budapest, 2007. 103 p. ára: 1000 Ft
34. **István Szilágyi:** Die mittelalterliche Kalvarie von Schemnitz und ihre Darstellungen. Budapest, 2007. 76 p. ára: 2000 Ft
35. **István Szilágyi:** Banskooštiavnická Kalvária a jej zobrazenia. Budapest, 2007. 76 p. ára: 2000 Ft
36. **A Domonkos Rend Magyarországon.** Piliscsaba–Budapest–Vasvár, 2007. 573 p. ára: pk. 3000 Ft
kk.: 3500 Ft
37. **Jozef Hal'ko:** A Kék templom. Budapest, 2007. 127 p. ára: 2900 Ft
38. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) V. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2008. 275 p. (3063–3337 p.) ára: 3000 Ft
39. **Kegyelem életfogytig.** Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai. Budapest, 2008. 173. p. 2. kiadás 2009. 173 p. ára: 1500 Ft

40. **„His Eminence Files” American Embassy, Budapest** ára: 3500 Ft
Mindszenty Bátoros az Amerikai Nagykövetségen. Budapest,
2008. 368. p.
41. **Hetény János: A Szűzanya vérrel könnyező győri képének** ára: 800 Ft
tisztelete napjainkban. Budapest, 2008. 103. p.
42. **Gryneus Tamás: Köztéri szakrális kisépitmények.** ára: 3000 Ft
Szeged–Budapest, 2008. 365. p.
43. **Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka** ára: 3500 Ft
1842. Budapest, 2008. 192. p.
44. **Szilárdy Zoltán: A magánáhitat szentképei a szerző** ára: 6500 Ft
gyűjteményéből III. Szeged–Budapest, 2008. 622 p.
DVD melléklettel
45. **A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965** ára: 8000 Ft
közt. Dokumentumok. I–II. kötet. Budapest, 2008. 1482 p.
46. **Bikfalvi Géza: Jezsuita olvasókönyv.** Bp. 2008, 161. p. ára: 1 800 Ft
47. **Bálint Sándor könyvtára** (szerk. Zombori István). ára: 3500 Ft
Budapest–Szeged, 2009. 290 p.
48. **Stanko Andrić: Kapisztrán Szent János csodái.** ára: 3500 Ft
Budapest, 2009. 323 p.
49. **Somorjai Ádám: Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph** ára: 2500 Ft
Mindszenty, II. Documenta 1956-1963. Az Apostoli Szentsek és
Mindszenty József kapcsolattartása, II. Budapest, 2009. 264 p.
50. **Lagzi István: „A magyar-román zöld hatáton át kísértünk sok** ára: 1800 Ft
lengyelt”. „A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Smigly marsall
Magyarországon van” A németmegszállók által üldözött lengyel
menekültek Romániába menekítése Szeged-Makó környékén 1944
tavasza. Budapest-Szeged, 2009. 164 p.
51. **Stefaniak, Piotr: Árpádházi-Boldog Konstancia. Bl. Konstancja** ára: 1500 Ft
Arpadówna Budapest, 2009. 90 p.
52. **Albert András: Az erdélyi református egyház a 17-18. században** ára: 1800 Ft
Budapest, 2009. 162 p.
53. **Bikfalvi Géza: Jezsuiták Magyarországon és a világ más részein** ára: 2000 Ft
Budapest, 2009. 192 p.
54. **Az 1956-os forradalom hatása a környező országok** ára: 2500 Ft
egyházaira. Szerk.: Zombori István. Budapest, 2009. 237 p.
55. **The Impact of the 1956 Hungarian Revolution on Religious** ára: 2500 Ft
Life in Eastern Europe. Edited by István Zombori. Budapest,
2009. 147 p.
56. **Józsa László: „Isten hajléka az emberek között” A** ára: 4000 Ft
kunszentmártoni római katolikus nagytemplom. Budapest, 2009.
327 p.

57. **Merényi-Metzger Gábor:** Az aradi vértanúk anyakönyvi bejegyzései. Budapest, 2010. 114 p. ára: 1500 Ft
58. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1. Budapest, 2010. 548 p. ára: 4000 Ft
59. **Molnár Imre:** Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popieluszko lengyel mártírpap élete és halála Budapest, 2010. 220 p. ára: 2500 Ft
60. **Imre Molnár:** Omilosteny na smrt. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej Budapest, 2010. 193 p. ára: 2000 Ft
61. **Mike Valéria:** Mike (Mádl) János és kora (1905–1981). A Magyar Kolping Mozgalom és további törekvések a szabadság szolgálatában. Budapest, 2010. 709 p. ára: 4900 Ft

HASONMÁS KIADVÁNYOK

1. **Pásztor Lajos:** A magyarság vallásos élete a Jagellók korában Budapest, 2000. 181 p. ára: 1200 Ft
2. **Monumenta Vaticana I–VI.,** (1–6. kötet = 5 db) Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db
3. **Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** Budapest, 2001 (1–2. kötet = 3 db) ára 1800 Ft/db

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár) köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.
- II. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p.
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:
Szántó Konrád és Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmege.** Budapest, 1994. ára: 250 Ft
135 p. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmege.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
136 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária
3. **Székesfehérvári egyházmege.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
127 p. Összeállította: Dóka Klára
4. **Veszprémi egyházmege.** Budapest, 1997. ára: 450 Ft
296. p. Összeállította: Dóka Klára
5. **Egri főegyházmege.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
217. p. Összeállította: Dóka Klára
6. **Győri egyházmege.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
214 p. Összeállította Dóka Klára
7. **Pécsi egyházmege.** Budapest, 1999. ára: 250 Ft
208 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária
8. **Szombathelyi egyházmege.** Budapest, 1999. ára: 400 Ft
276 p. Összeállította Dóka Klára
9. **Esztergomi főegyházmege. I–IV.** Budapest, 2000. ára: 3000 Ft
Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina
I. kötet A–K. 300 p.
II. kötet L–Z. 251 p.
III. kötet. Mutató. 168 p.
IV. Térképek 12 db.

ECCLESIA SANCTA sorozat

Sorozatszerkesztők:
**Várszegi Asztrik, Somorjai Ádám,
Török József, Zombori István**

1. A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 p.	ára: 150 Ft
2. A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 p.	ára: 150 Ft
3. A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 p.	ára: 280 Ft
4. Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 p.	ára: 1200 Ft
5. A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000.
344 old.	ára: 1680 Ft
6. A katolikus egyház Írországon. Budapest, 2002. 414 p.	ára: 2500 Ft
7. A katolikus egyház Észak-Európában. Budapest, 2003. 284 p.	ára: 1900 Ft
8. A katolikus egyház Svájcban. Budapest, 2004. 495 p.	ára: 2600 Ft
9. A katolikus egyház Ausztriában. Budapest, 2005, 306 p.	ára: 2200 Ft

Előkészületben:

**A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok
A kopt egyház története**

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK REGNUM

1. évf. 1989. 1. köt.	400 Ft
2. évf. 1990. 1. köt.	400 Ft
3. évf. 1991. 1. köt.	400 Ft
4. évf. 1992. 1. köt.	400 Ft
5. évf. 1993. 1-2., 3-4.	400 Ft
6. évf. 1994. 1-2., 3-4.	400 Ft
7. évf. 1995. 1-2., 3-4.	400 Ft
8. évf. 1996. 1-2., 3-4.	400 Ft
9. évf. 1997. 1-2., 3-4.	400 Ft
10. évf. 1998. 1-2., 3-4.	400 Ft
11. évf. 1999. 1-2., 3-4.	400 Ft
12. évf. 2000. 1-4.	800 Ft
13. évf. 2001. 1-2., 3-4.	400 Ft
14. évf. 2002. 1-4.	800 Ft
15. évf. 2003. 1-2., 3-4.	400 Ft
16. évf. 2004. 1-2., 3-4.	500 Ft
17. évf. 2005. 1-2., 3-4.	500 Ft
18. évf. 2006. 1-2., 3-4.	500 Ft
19. évf. 2007. 1-2., 3-4.	500 Ft
20. évf. 2008. 1-2., 3-4.	500 Ft
21. évf. 2009. 1-4	1000 Ft
22. évf. 2010. 1-2	500 Ft

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Szeged, Dáni u. 5., H-6720 Hungary. Tel./fax: +36+62+426+043.

E-mail: heh@t-online.hu

Website: www.heh.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

22. ÉVFOLYAM

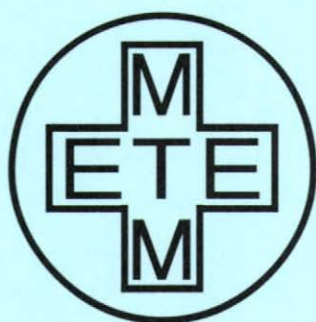
2010

3–4. szám

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: **Magyar Egyháztörténeti Vázlatok**

6701 Pf. 245

6722 Szeged, Dáni u. 5.

Tel./fax: +36+62+426+043.

Honlapunk: www.heh.hu

E-mail: heh@t-online.hu

Előfizetés: 1000 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 1000 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2010/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*

*AUSTRIA: Valentiny Géza; CANADA: **Horváth Tibor** (alapító);*

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Adám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

Planet Corp. Szolgáltató Kft., Szeged

Felelős vezető: Juhász Péter

www.planetcorp.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

KÖRMENDI Tamás	Remete Günther és Magyarország <i>Gunther the Hermit and Hungary</i>	5
ZVARA Edina	Ferencesek Szakolcán a 16-17. században <i>Franciscans in Szakolca in the 16-17th centuries</i>	23
ALBERT András	Gróf Bethlen Miklós protestáns kancellár szerepe a külföldi ösztöndíjak megszerzésében (1696-1709) <i>Count Miklós Bethlen, Protestant Chancellor's Role in Securing Foreign Scholarships (1696-1709)</i>	45
SZOLLÁTH Hunor	A szovátai református felekezeti iskola a második világháborúig <i>Calvinist School in Szováta until World War II</i>	55
MÁTÉ Anita	Amerika magyar szemmel. Óhazai egyháziak benyomásai a 20-as és 30-as évek Amerikájáról <i>Interwar America in Hungarian Catholic Travelogues</i>	73
BALOGH Margit	Mindszenty József primás-érsek és az államforma kérdése 1945-1946-ban <i>The Opinion of Cardinal József Mindszenty, Primate of Hungary on the Constitutional Form of Hungary in 1945-46</i>	111
BÁCSFAINÉ dr. HÉVIZI Józsa	90 éves a Szent Margit Gimnázium! <i>90th Anniversary of Szent Margit Grammar School</i>	127
MISKOLCZY Ambrus	A román kolindáktól a Cantata profanáig <i>From Romanian Colinde to Cantata Profana</i>	143

FORRÁSOK – SOURCES

MIKLÓS Péter	Máriavita ókatolikus püspöki pásztorlevél 1945-ből <i>Mariavite Old Catholic Pastoral Letter from 1945</i>	181
BÁLINT László	Röpcédulák és névtelen levelek a termelőszövetkezetek ellen (Csanádpalota 1959-1960) <i>Leaflets and Anonymous Letters against Agricultural Co-operatives (Csanádpalota 1959-1960)</i>	191
SOMORJAI Ádám OSB	Mindszenty-levelek a bostoni Kennedy-Könyvtárban <i>Minszenty letters in the Kennedy Library of Boston</i>	201

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

SOMORJAI Ádám OSB: <i>A vádlott megszólal. A Mindszenty-kutatás jelenlegi helyzetéről</i>	207
VELENCZEI Katalin: <i>A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa</i> (Ism. Klinda Mária)	211

KÖRMENDI TAMÁS

REMETE GÜNTHER ÉS MAGYARORSZÁG

Szent István király Nagyobb, illetve Hartvik-féle legendájának jól ismert részlete szerint a bakonybéli monostort az uralkodó egy idegenből érkezett szerzetes, Günther tanácsára alapította.¹ Személyéről a magyarországi kútfők igen szűkszavúan nyilatkoznak, s talán ebből következik, hogy a hazai történeti kutatás sem foglalkozott vele behatóbban. Günther türingiai szász előkelők sarjaként született, és legendájának tanúsága szerint ifjúkorában meglehetősen szabados életvitelt folytatott, mígnem 1005 karácsonyán megtért, és hátat fordított a világi életnek: javai nagy részét a hersfeldi apátságra, illetve ennek leányegyházára, a göllingeni monostorra ruházta, és felvételét kérte a bencés rendbe. Római zarándokútra ment, majd ezt követően 1006-ban csatlakozott a hersfeldi monostor közösségéhez, innen azonban rövidesen átkerült a korszak legjelentősebb bajorországi bencés központjába, a niederaltaichi apátságba. 1008-ban Gotthard apát (a későbbi hildesheimi püspök) engedélyével ezt a monostort is elhagyta, és remeteséget alapított a Bajor-erdőben, a mai Lalling mellett emelkedő Ranzingen-hegyen. Újabb három év múltán, 1011-ben néhány követőjével még beljebb húzódott a lakatlan rengetegbe, és egy második telepet hozott létre a mai Rinchnach helyén: templomukat 1019-ben szentelte fel Berengár passauai püspök. Günther 1040-ig állt a rinchnachi remeteség élén, ekkor azonban hátrahagyta társait, és a Šumava-hegység belsejébe vándorolt. Itt érte a halál 1045. október 9-én, a hagyomány szerint a ma Hartmanice községhez tartozó Dobrá Voda közelében.² Alsó-Bajorországban és Csehországban szentként tisztelik.

Az első ezredforduló utáni évtizedekben a szerzetesi életeszmény módosult: a bencés regula előírásainak megtartása mellett egyre fontosabbá vált a világi szerepvállalás, a hívek érdekében a kolostor falain kívül végzett tevékenység, ezzel egyidejűleg pedig felértékelődött a laikus hívekkel kötetlenebb kapcsolatban élő remeteség szerepe.³ Günther életpályáján tökéletesen tükröződnek a szerzetesi eszménykép változásai: hol remeteként, hol térítőpapként bukkan fel kútfőinkben; egyszer magányosan erdőt irt a bajor-cseh határvidék vadonjában, másszor diplomáciai küldetést teljesít a német uralkodó megbízásából. Érdekes pályafutásának jóformán csak a magyarországi részleteit fedi sűrű homály. Az alábbiakban azt igyekszem összefoglalni, hogy mi az, amit forrá-

1 SRH II. 388., 421-422.; magyar fordítása: ÁKÍF 291. (Kisdi Klára)

2 LANG 1941; GRUNDMANN 1963. 73-77.; PFEFFER 1971. 103-106.; STADTMÜLLER-PFISTER 1971. 111-119.; HEMMERLE 1974. 62-63.; KOSZTA 2008. 46. (26. jegyz.); KUBÍN 2009. 12-17.

3 JESTICE 1997. 71.

saink mégis tudni engednek a fordultatos sorsú szerzetes magyarországi kapcsolatairól és itteni tevékenységéről.

1. FORRÁSOK

A német remete magyarországi tevékenységével kapcsolatban a legterjedelmesebb tudósítás Günther középkori életrajzában maradt fenn. Ez a mű valószínűleg csupán a 13. század közepén keletkezett;⁴ forrásértéke erősen vitatott,⁵ de témánkba vágó részlete amúgy is igen kevés történeti adatot tartalmaz: „Mivel [Günther] állhatatosan tartott szigorú életvitelében, és tulajdon példájával igen sokakat indított az igazság útjára – akárcsak a magas lámpatartóra helyezett mécses – híre a jó illattal terjedvén eljutott Szent Istvánnak, a magyarok királyának a füléhez, aki rokona volt ennek a tiszteletreméltó férfiúnak. A király lelkületét felindította a szeretet nagy vágyakozása, hogy színről színre láthassa azt, akiről sűrű hírek tudatták, hogy erényről erényre magaszosul. Ezért aztán úgy történt, hogy követeket küldött érte, és minden igyekezetével kérlelte, hogy ne utasítsa el, és jöjjön el hozzá. Isten embere azonban – aki nagyon is emlékezett tulajdon megtérésére – azt válaszolta, hogy semmiképp sem teheti meg azt, amire a jámbor király kéri. A királyt ezt hallván a felebaráti szeretet még nagyobb vágyakozása fogta el, és akárcsak az előbb, követeket küldött – de Szent Günther másodszor is nemet mondott. A király tehát harmadszor is, akárcsak először és másodszor, érte menesztett, és alázatosan kérlelte, hogy engedjen a kérésnek. Szent Günther tehát mégis meggyőzötven a király könyörgésétől, beleegyezett – jóllehet húzódozva – István kívánságába, és miután fogadta apátja és testvérei áldását, az érte menesztett küldöttekkel együtt maga is elutazott a királyhoz. A király pedig Szent Günthert látván igen megörült, és mivel még erősebben is szerette, mint az méltányos és szentséges, egyre inkább igyekezett őt szeretetével elhalmozni. Történt pedig, hogy midőn az ebéd órájában Szent Günther is a király asztalához ült, a király pávasültet helyzetett elébe,

4 A kritikai irodalomban többnyire *Vita Guntherii eremitae* címen ismert munkát a 19. század derekán alkotó František Palacký későközépkori munkának minősítette (PALACKÝ 1939 [1848]. I. 240. [101. jegyz.]); Georg Heinrich Pertz szerint a rinchnachi bencés monostorban állíthatták össze (MGH SS XI. 276.). Wilhelm Wattenbach diplomatikai megfontolások alapján a 13. századra datálta forrásunkat, keletkezési helyeként pedig a középkori Günther-kultusz központjának számító breznovi bencés apátságot valószínűsítette (WATTENBACH 1858. 229. [4. jegyz.]). Wilhelm von Giesebrecht szerint a szöveget 1080 körül állíthatták össze Wolfher *Vita Godehardi episcopi posterior* c. művének kibővítésével (GIESEBRECHT 1875. 572.). – ehhez azonban magyar részről hozzáfűzhetjük, hogy a Günther-életrajz aligha keletkezhetett 1083 előtt, hiszen István királyt már szentként említik benne. Újabbán Jaroslav Kadlec, Jan Royt és Jana Nechutová is a 11. század végére keltezte a legendát, álláspontjukat azonban egyikük sem indokolta (KADLEC 1989. 140.; ROYT 1993. 250.; NECHUTOVÁ 2007. 72). Marie Bláhová ellenben Wattenbachhoz csatlakozva úgy véli, hogy az életrajzot a 13. század derekán állíthatták össze, szoros összefüggésben a breznovi bencések ekkoriban meginduló törekvéseivel Günther szenttéavatására (BLAHOVÁ 1993. 157.). Bláhová álláspontját veszi át újabbán Petr Sommer és Petr Kubín is (SOMMER 1995. 26. [8. jegyz.]; KUBÍN 2009. 15. [16. jegyzl], 17–18. [27. jegyz.] – utóbbi egyben a *Vita Guntherii heremitae* keletkezésére vonatkozó korábbi állásfoglalások legjobb összefoglalását is adja). Ugyancsak Bláhová vetette fel, hogy Günther életrajzában Szent István király Nagyobb legendája lehetett az egyik mintája (BLAHOVÁ 1993. 157.). Magam ebben a véleményében nem osztozom, hiszen a két műben nemcsak szövegpárhuzam nem mutatható ki, de semmiféle tartalmi egyezés vagy hasonlóság sem.

5 WATTENBACH 1858. 229. (4. jegyz.); KADLEC 1989. 140.

és szívesen biztatni kezdte, hogy egyék a húsából. Mivel a szent férfiú a regula szerint élt, és tartózkodott az effajta ételtől, kereken visszautasította, és erősködött, hogy nem akarja beszennyezni magát a tiltott étellel. A király erre ugyancsak szembezállt Szent Günther akaratával, és már nemcsak kéréssel, de paranccsal próbálta elérni, hogy az egyék az elébe tett holmiból. Ugyan mit is tehetett Szent Günther? Ígérte, hogy engedelmeskedik a király kérésének, de bízott az isteni segítségben. Ennélfogva úgy történt, hogy a lakomázók között a megszokott módon imádságba fogott, fejét a kezeibe hajtotta, és könnyeit hullatván könyörgött az isteni kegyelemhez, hogy ne szennyezze be a tiltott étel. Csodás és megdöbbentő dolog! Amikor az imádság végeztével Isten szolgája felemelte a fejét a kezeiből, a megsütött és feltálat madárba visszatért az élet, és elrepült. Az isteni kegyesség megszabadította Szent Günthert attól, hogy ennie kelljen a pávából. Ezt a hallatlan csodát látván mindnyájan hálát adtak Istennek, és többé nem szálltak szembe a szent férfiú akaratával.⁶ A Günther-legenda tehát a német szerzetesnek egyetlen magyarországi útjáról tudósít, amelyre hősünk még a nideraltaichi benes monostorból indult, jobb meggyőződése ellenére, hosszas rábeszélés után.

A magyarországi források közül csupán Szent István király 1077–1083 táján (esetleg kevéssel később)⁷ készített Nagyobb legendájában, illetve a Hartvik püspök tollából kelt, 1097–1099 körül⁸ keletkezett István-életrajznak a Nagyobb legendából vett szövegrészletében találkozhatunk Günther említésével.⁹ Eszerint a csehek földjéről (*de*

6 *Cumque in austeritate vitae perseveraret, et exemplo suo quamplures ad viam veritatis incitaret, veluti lucerna super candelabrum posita, fama eius bono odore respersa ad aures beati Stephani regis Ungarorum, ipsius venerabilis viri cognati emanavit, cuius animum magno dilectionis incitavit amore, ut hunc facie ad faciem videret, quem sic de virtute in virtutem proficere frequens fama praedicaret. Unde factum est, ut ad ipsum nuncios dirigeret, et ut ad eum venire non recusaret, omni studio postularet. Vir autem Domini conversionis suae non immemor, haec sibi minime licere respondebat, quae rex pius postulabat. His rex auditus maioris inflammatur caritatis amore, et velut antea nuncios direxit, sed ille se venire etiam secundo denegavit. Tertio itaque post illum, veluti primo, secundo transmittēbat, et ut ipsius petitioni assensum praeretur, humiliter postulabat. Igitur sanctus Gunterius regis tandem victus precibus, eius petitioni licet invitatus annuit, et accepta abbatīs et fratrum benedictione cum transmissis legatis pariter et ipse ad regem pervenit. Rex autem viso sancto Guntherio gavisus est, et quomodo hunc artius veluti iustum et sanctum diligebat, circa ipsum maiorem diligentiam habere satagebat. Factum est autem dum hora prandii sanctus Guntherius mensae regis pariter consedisset, rex sibi pavonem assatum apposuit, et ut carnibus vesceretur intime flagitare coepit. Sancto autem viro sub regulari conversatione degente et huiusmodi cibis abstinente penitus contradicebat, et illicitis cibis se contaminare nolle asserebat, cuius voluntati rex non minus resistebat, ut apposita manducaret, non solum rogando, verum etiam praecipiendo laborabat. Quidnam facere poterat? Praecepto regis se obtemperare promittebat, sed in divino adiutorio fiduciam retinebat. Quapropter factum est, ut inter prandentes hic solito more orationi insisteret, caput manibus inclinaret, profusis lacrymis ne illicitis cibariis pollueretur divinam clementiam implorabat. Mira res atque stupenda! Completa Dei famulus oratione caput de manibus elevabat, avis assata mensaeque superposita reddita vitae pristinae devolabat, et ab eius usu gratia divina virum liberabat. Quo viso cuncti miraculo inaudito Deo gratias referebant, nec amplius sancti viri voluntati resistebant. – MGH SS XI. 277.*

7 A legenda megírását 1077–1083 közé keltezi pl. VARJU 1928. 83–89.; SRH II. 367. (Bartonek Emma); I. TÓTH 1942. 14. (26. jegyz.); GUOTH 1944. 313.; HORVÁTH 1954. 137.; CSÓKA 1967. 105.; KLANICZAY 2000. 305–306. – 1083 után: KRISTÓ 2000 [1990]. 184–185.; KRISTÓ 2002. 24.

8 GUOTH 1944. 331–332.; CSÓKA 1967. 182–185.; DEÉR 1977 [1964]. 152.; KLANICZAY 2000. 307.; THOROCZKAY 2000. – A Hartvik-legenda keletkezési idejére vonatkozó, eltérő álláspontok részletes áttekintésére ld. THOROCZKAY 2003.

9 Mivel a két kútfő témánkra vonatkozó tudósítása szó szerinti egyezést mutat, a továbbiakban csak a korábbi forrás, a Nagyobb legenda szövegére hivatkozom.

terra Boemorum) érkező Günther gyakran meglátogatta Szent Istvánt: a király ilyenkor rábízta a kincseskamráját, amelynek tartalmát a német szerzetes rövidesen teljesen szétosztotta a rászorulóknak. „Isten ezen szolgájának intésére” – írja a forrás – „az Istennek engedelmes király monostort is kezdett [építeni], amelyet Bélnek neveznek, és mindenféle javakkal gazdagította azt...”¹⁰ Szent István általában hiteles kútfőnek tekintett Nagyobb legendája tehát arról tudósít, hogy Günther többször is járt a magyar uralkodó udvarában, és ő kezdeményezte a bakonybéli monostor alapítását.

A német szerzetes magyarországi tevékenységével kapcsolatban fennmaradt kútfőink adatai láthatóan nem vágnak egybe. Günther életrajza szerint a remete összesen egyszer, Niederaltaichból indulva járt Magyarországon, és akkor is igencsak keserű tapasztalatokat szerzett – István király Nagyobb legendája viszont úgy tudja, hogy Günther a „csehek földjéről” érkezett, továbbá hogy gyakran és szívesen időzött a magyar uralkodó udvarában. A külföldi forrás arról ír, hogy Günther ténylegesen is rokonságban állott Istvánnal – hazai kútfőnk ezzel szemben csupán annyi közösséget lát ketjük között, hogy a szentéletű remete „a királlyal együtt a mennyei élet részese”. Forrásaink hiányos és helyenként megbízhatatlan adataiból még vázlatos képet is alig nyerhetünk Günther magyarországi tevékenységéről. Magam az alábbiakban négy kérdést igyekszem megvizsgálni: először is a német szerzetes és Szent István rokonságának problémájára térek ki, ezt követően a remete magyarországi útjainak lehetséges időpontjairól, majd ezek valószínű céljairól szólok, végül a bakonybéli monostoralapítás lehetséges évkörét próbálom a forrásokból kiindulva újra meghatározni.

2. GÜNTHER MAGYARORSZÁGI KAPCSOLATAI ÉS TEVÉKENYSÉGE

2.1. Günther és Szent István király rokonsága

A német remete és az államalapító magyar uralkodó rokonsága mellett csupán Günther fent idézett életrajza tanúskodik, amelynek szövege István királyt a szentéletű szerzetes *cognatus*-ának mondja. Forrásunk szavahihetősége nem áll minden gyanú felett, ráadásul a benne szereplő latin kifejezés értelmezése is problematikus. A *cognatio* gyakorlatilag bármiféle fajtájú és fokú rokonságot jelölhet: szoros vérségi kötelék megjelölésére éppúgy használták, mint a házasság révén létrejövő kapcsolatra (sógorságra)

10 SRH II. 388.; magyar fordítása: ÁKÍF 291. (Kisdi Klára)

11 A római jog a *cognatio* fogalmán tágabb értelemben a vérrokonok összességét érti, függetlenül attól, hogy ezek fiágon vagy leányágon kapcsolódnak a vizsgált személyhez; szűkebb értelemben (az *agnatiótól* megkülönböztetve) azonban csak a leányági leszármazottakat: *Cognati sunt et quos agnatos lex duodecim tabularum appellat, sed hi sunt per patrem cognati ex eadem familia, qui autem per feminas coniunguntur, cognati tantum nominantur* (Paul. dig. 38. 10. 10. 2.). A kifejezést az utóbbi értelemben használja a korai középkor legnagyobb tekintélyű kánonjogásza, Sevillai Szent Izidor (560–636) is: *Cognati dicti, quia sunt et ipsi propinquitate cognationis coniuncti. Qui inde post agnatos habentur, quia per feminini sexus personas veniunt, nec sunt agnati, sed alias naturali iure cognati* (Etyim. 9. 6. 2.). Az irodalmi nyelv ennek ellenére már a klasszikus antikvitás idején is gyakorlatilag bármiféle rokoni kapcsolatra alkalmazta a *cognatio* szót (THESAURUS LL II. 1479: *consanguinitas, affinitas, propinquitas, consortium*). A későantik hétköznapi latinság szóanyagából merítő Vulgata a *cognatio* fogalmán általában 'nemzetség'-et, 'rokonság'-ot ért (pl. Nm 3, 27.; ISm 9, 21; Mc 6, 4; Lc 1, 61; Act 7, 3); míg a *cognatus* szót időnként a vérrokonok körén kívül álló após, illetve sógor, a *cognata* nőnemű alakot pedig az anyós meg-

a házas felek családtagjai között.¹¹ Arra a kérdésre, hogy Günther és Szent István király miféle rokonságban állhatott egymással, a szakirodalom kétféle választ kínál. Az elterjedtebb nézet szerint Günther nem a Istvánnak, hanem hitvesének, Gizellának lehetett a vérrokona, s a német remete csupán a királyné révén került atyafiságba az uralkodóval. Történeti megfontolások is ezt a lehetőséget erősítik, hiszen – mint arra Edward Hlawitschka is rámutatott¹² – igen nehezen képzelhető el, hogy a 10. század harmadik negyedében valamelyik előkelő türingiai nemzetség sarja az akkoriban még pogány vagy frissen keresztény hitre tért magyar nagyfejedelmi családból szerzett volna magának asszonyt.

A másik álláspontot az emigrációban élt magyar történethatározó, Vajay Szabolcs fogalmazta meg, aki német nyelven 1962-ben, magyarul pedig 1967-ben publikált tanulmányában¹³ amellet érvelt, hogy Günther és Szent István között igenis vérrokonság állt fenn: „István magyar királyt Günther *cognatus*-ának mondják, ami közös elődtől származó, vagyis vérségi kapcsolatban álló fi-rokont jelent. A közelebbi rokonsági fokot a *Chronicon Bohemiae* szövege le: Boldog Günthernek István magyar király *avunculus*-a volt, azaz anyjának fitestvére.” Vajay álláspontját a német és a magyar szakirodalom is alapos bírálatban részesítette.¹⁴ A *cognatus* kifejezés értelmére vonatkozó sommás megállapítása egyszerűen téves, hiszen ez a szó – mint arra fentebb utaltam – igenis jelentheti a házastárs vérrokonát is.¹⁵ A *Chronicon Bohemiae* szövegében¹⁶ szereplő *avunculus* kifejezés többnyire valóban '(anyai) nagybácsi' értelemben használatos,¹⁷ ám ez sem perdöntő bizonyíték. Ez a csehországi kútfő ugyanis nem egyéb, mint korábbi krónikákból a 15. század utolsó harmadában összerótt, értéktelen kontaminátum.¹⁸ Mivel ránk maradt anyagát az általunk vizsgált eseményeknél mintegy négy és fél évszázaddal később szerkesztették egybe, forrásértéke az első ezredforduló korának történéseire eleve kérdéses; ráadásul azt sem túlságosan nehéz feladat kideríteni, hogy a Günther és István király rokonságára vonatkozó adatát honnan meríthette. Kútfőnk ugyanis Günther magyarországi tevékenységével kapcsolatban pontosan ugyanazt az egyetlen részletet (a pávacsodát) ismeri, mint a magyar uralkodó és a német remete közötti rokonságot említő másik forrásunk: a Günther-legenda. Alaposnak tűnik tehát az a gyanú, hogy a csehországi krónika vizsgált adata végső fokon éppen a német szerzetes általunk is idézett életrajzából származik. Az *avunculus* szó így valószínűleg a *cognatus*-szal rokonértelmű kifejezésként, szövegbanalizáció eredményeképp kerülhetett a *Chronicon Bohemiae* szövegébe.¹⁹

Vajay feltételezésének valószínűségét a filológiai megfontolásokon kívül történeti érvek is gyengítik. Forrásaink Géza nagyfejedelem négy gyermekének a házasságáról

jelölésére is alkalmazza ('após': Ex 3, 1; 'sógor': Idc 1, 16; Idc 4, 11; 'anyós': Rt 1, 14). Hasonló jelenség figyelhető meg a középkori latinságban is (DU CANGE 1883–1888. II. 392.). Mindez arra figyelmeztet, hogy a témánk szempontjából kulcsfontosságú kifejezés nem csupán szoros vérrokonságra, hanem a házastárs családjának tagjaival fennálló kapcsolatra is utalhat.

12 HLAWITSCHKA 1987. 42. (130. jegyz.)

13 VAJAY 1962.; VAJAY 1967. – A továbbiakban csak a magyar változatra hivatkozom.

14 VAJAY 1967. 67. – Hasonló véleményen van SZEGFŰ 1988. 31.

15 HLAWITSCHKA 1987. 42. (130. jegyz.); RUPP 1996. 207–209.; KRISTÓ 2001. 117.

16 *Beatus Guntherus ... de mensa Stephani regis Ungarie avunculi sui pavonem assatum precibus suis vivum evolare fecit.* – RM XI. 181.; CF I. 529. (1246. sz.).

17 DU CANGE 1883–1888. I. 491. NIERMEYER 1976. 75.

18 RF III. 288.

19 GOMBOS 1938. 289.; HLAWITSCHKA 1987. 42. (130. jegyz.)

tartottak fenn megbízható adatokat, és ezekből egyértelműen az a kép rajzolódik ki, hogy Géza – és később fia, István is – vagy a közvetlenül szomszédos területek uralkodóival igyekeztek házassági szövetséget kötni, vagy pedig a rivális magyar előkelőket törekedtek ekképp maguk mellé állítani. Tudott tény, hogy Géza az egyik leányát 995 körül a magyarság szállásterületével délről érintkező bolgár állam trónörököséhez, Gavril-Radomirhoz adta, míg fiának 996/997 táján a nyugati szomszéd, a Bajor Hercegség uralkodójából szerzett hitvest. Hasonló politikát folytatott István is, aki az egyik hűgát 1009-ben az ugyancsak szomszédos Velence uralkodójához, Orseolo Ottó dózséhez adta feleségül, míg másik leánytestvérét 1005/1010 körül (vagy korábban) a Mátra vidékén berendezkedett kavar törzsfőhöz, Aba Sámuelhez (vagy esetleg Sámuel apjához).²⁰ Ezeknek a frigyeknek jól láthatóan kivétel nélkül az volt a céljuk, hogy Géza nagyfejedelem, majd István hatalmát mind a belső, mind pedig a külső támadásokkal szemben a lehető legnagyobb mértékben biztosítsák. Nem világos azonban, hogy mi hasznát látta volna Géza annak a Vajay által feltételezett – és szerinte 985-nél korábbra keltezendő²¹ – házassági szövetségnek, amely a távoli Tübingia valamelyik előkelő nemzetségével kapcsolta volna össze a magyar nagyfejedelem családját.

A Günther és Szent István király közötti *cognatio* értelmezéséhez újabb adalékot szolgáltatnak Edward Hlawitschka, illetve Gabriele Rupp genealógiai kutatásai. Szent Gotthard niederaltaichi apát, majd hildesheimi püspök ún. Későbbi életrajzából (*Vita posterior Godehardi episcopi*) – amelyet 1054–1061 között állított össze Wolfher hildesheimi kanonok²² – tudjuk, hogy Günther tübingiai előkelő volt.²³ Fivérét Sizzónak (Siegfriednek) hívták, ennek egyik fiát pedig ugyancsak Sizzónak nevezték: amikor a remete Günther 1005-ben világi javai felosztásáról rendelkezett, az idősebb Sizzo már nem élt, az ifjabb pedig még kiskorú volt.²⁴ Günther azonkívül valószínűleg már megtérése előtt is kapcsolatban állhatott a hersfeldi monostorral, amelynek közösségébe 1005-ben laikus testvérként felvételt nyert,²⁵ és amelynek javára ugyanakkor birtokai tekintélyes részéről lemondott.²⁶ Mindezen életrajzi adatokból kiindulva a remetét egy olyan előkelő tübingiai nemzetség tagjának kell tekintenünk, amelyben a Günther és a Sizzo nevek használatosak voltak, és amely valamilyen módon kötődött a hersfeldi monostorhoz. Hlawitschka megállapítása szerint a felsorolt jellemzők kivétel nélkül az első ezredforduló korának meghatározó jelentőségű tübingiai nemzetségére, az Ekkeharding-rokonságra mutatnak. Ráadásul Günther unokaöccse, az ifjabb Sizzo 1021 előtt az Ekkeharding-család több tagjának társaságában jelentős adományt tett az ekkor alapított naum-

20 GYÖRFFY 1977. 284–286.; KRISTÓ 2000 [1982]. 59–61.; vö. VAJAY 1967. 65–71. – Zsoldos Attila elképzelhetőnek tartja, hogy a Mátra-vidéki kavarak urát (Sámuel vagy esetleg Sámuel apját) már az erdélyi Gyula 1003-i legyőzése előtt sikerült Istvánnak maga mellé állítania, s ebben az esetben bizonyára a kavarak szállásterületén keresztül vonulhatott fel a király hadserege az erdélyi hadjáratra (LENKEY [ZSOLDOS] 2003. 36.). Amennyiben csakugyan így történt, akkor a kavar előkelőnek Szent István hűgával kötött frigyét sincs okunk 1005–1010 tájára keltezni: a házassági szövetség időpontja minden bizonnyal egybeesett a politikai szövetségekötéssel.

21 VAJAY 1967. 67–68.

22 VL X. 1370–1374. (Peter Christian Jacobsen)

23 *Hisdem temporibus fuit in Thuringiae partibus quidam vir nobilis dignitate et meritis illustris nomine Guntherius* – MGH SS XI. 201.

24 UB HERSFELD I/1. 146–147.

25 Lamperti Hersfeldensis Annales: MGH Script. rer. Germ. XXXVIII. 50.

26 UB HERSFELD I/1. 146–147.

burgi dóm javára – ami megint csak azt a vélekedést erősíti, hogy Günther és családja rokoni kapcsolatban állott az Ekkehardingokkal.²⁷ Ez utóbbi nemzetség viszont a Liudolfing-dinasztia atyafiságához tartozott:²⁸ ahhoz a Liudolfing-dinasztiához, amelyből II. Henrik német császár és Szent István hitvese, Gizella is származott. Nem lehet tehát kétséges, hogy amikor Günther életrajza a remete és az államalapító magyar uralkodó *cognatio*-ját említi, akkor nem Günther és Szent István, hanem Günther és Gizella vérrokonására céloz. A német szerzetes ezek szerint a királyné révén volt István *cognatus*-a: arra azonban, hogy a meglehetősen tág értelmű latin kifejezés esetünkben pontosan milyen fokú rokonságot jelöl, további adatok híján nem lehet választ adni.

2.2. Günther magyarországi tartózkodásainak lehetséges időpontjai

Kútfőink sajnos nem csupán Günther és Szent István rokonságával kapcsolatban fogalmaznak meglehetősen homályosan, de a német remete magyarországi tartózkodásairól is igen kevés megbízható adatot hagytak ránk. Amennyiben a Günther életrajzában foglalt történeti adatokat hitelesnek fogadjuk el, úgy a pávacsoda kapcsán elbeszélte – vélhetően első – magyarországi útját 1006–1008 közötti időpontra kell kelteznünk. Erre a látogatásra csakis akkor kerülhetett sor, amikor Günther a niederaltaichi monostor tagja volt: kronológiai rendet követő legendájában ugyanis közvetlenül azután esik szó az utazásról, hogy értesültünk Günther belépéséről a bajorországi szerzetesközösségbe; a pávacsoda históriája után pedig rögtön arról olvashatunk, hogy a Günther elhagyta Niederaltaichot, és remeteséget alapított a közeli Ranzingen-hegyen. Mivel tudjuk, hogy a világi élettől megcsömörlött tüuringiai előkelő 1006-ban csatlakozott a bajorországi monostorhoz, és 1008-ban vonult el a Ranzingen-hegyre,²⁹ ezek az események egyértelműen meghatározzák első magyarországi útjának lehetséges évkörét is.

Bizonyos, hogy Günther később is megfordult a magyar uralkodó udvarában. Szent István fentebb már idézett Nagyobb legendája nemcsak arról ír, hogy a német szerzetes „gyakrabban is meg szokta látogatni” a királyt – ami eleve egynél több látogatásra enged következtetni –, de azt is megemlíti, hogy Günther ilyenkor „a csehek földjéről” érkezett.³⁰ Ez utóbbi kifejezés aligha vonatkozhat Niederaltaichra, az egyik legfontosabb és legismertebb bajorországi bencés monostorra; annál inkább jelentheti viszont a Bajor-erdő területét, ahol Günther két helyen: a Lalling melletti Ranzingen-hegyen, majd a mai Rinchnachban is remetéskedett.³¹ Ezt az értelmezést erősíti Wolfher fentebb már idézett, *Vita Godehardi episcopi posterior* c. műve is, amely szerint Günther „megtérésének harmadik évében a fentebb említett cseh erdőben keresett remeteséget”.³² Mivel ez a részlet a Ranzingen-hegyi közösség 1008-i alapítására vonatkozik, a benne említ

27 HLAWITSCHKA 1987. 41–42.; RUPP 1996. 207–209.

28 HLAWITSCHKA 1987. 41–42.; GLOCKER 1989. 359.; RUPP 1996. 209–210.

29 Lamperti Hersfeldensis Annales: MGH Script. rer. Germ. XXXVIII. 50.

30 SRH II. 388.

31 A Bajor-erdőt a középkorban Északi-erdőnek (*Aquilonis silva*) is nevezték, a Cseh-erdő elnevezést pedig Németországban egész a 20. század közepéig használták rá: csupán a Vasfüggöny leereszkedése után kezdték következetesen megkülönböztetni a csehországi Šumava-hegyvidéket a Bajor-erdőtől (KUBfN 2009. 19. [33. jegyz.]).

32 *Tertio namque sue conversionis anno in predicto Boemico saltu heremum petiit* – MGH SS XI. 202.

tett „cseh erdő” csakis ennek a hegynek a tágabb környezetét jelentheti. Arra, hogy Günther ekkoriban csakugyan szoros kapcsolatban állt István királlyal, szintén Wolfher munkája szolgáltat bizonyítékot: azt olvashatjuk benne ugyanis, hogy a „cseh erdőben” remetesködő szerzetesnek többek között a magyar uralkodó küldött élelmet és ruhát.³³ Günther tehát – Szent István Nagyobb legendájának adatai szerint – vélhetően nemcsak 1008 előtt, hanem utána is felkereste a királyt.

Kérdés mármost, hogy pontosabban is meg tudjuk-e határozni a német szerzetes valamelyik 1008 utáni magyarországi útjának időpontját. Ehhez egyetlen, igen bizonytalan nyom áll rendelkezésünkre. Forrásaink azt sugallják, hogy a Ranzingen-hegyi remeteségből Günther nemigen mozdult ki: Regensburgi Arnold Szent Emmerám csodáiról és tiszteletéről írott, 1036–1037 körül összeállított³⁴ műve szerint „csaknem három évig itt meghúzódván beérte szerény elemőzsiával és igen hitvány öltözékekkel, meg egy kicsinyke cellával”.³⁵ Három esztendő múltán, 1011-ben azonban Günther beljebb költözött az erdőség mélyébe, és másik remeteséget alapított a mai Rinchnach helyén. Újabb magyarországi látogatására vagy látogatásaira talán már innen indult el, s amennyiben ez csakugyan így van, akkor Günther csupán 1011 után, vélhetően legkorábban az 1010-es évek közepén járhatott ismét Szent István udvarában. A kései keletkezés mellett az szól, hogy a rinchachi remeteséget Günther éppen azért hozta létre, mert a Ranzingen-hegyen zavarta a sok zarándok, és tökéletes elvonultságra vágyott.³⁶ Aligha tételezhetjük fel, hogy ezek után rövid időn belül kedvet kapott volna a hosszú utazáshoz és főleg a zajos udvari élethez, amely a magyar uralkodó környezetében várt rá, és amelyet első látogatása során egyszer már alkalma nyílt megtapasztalni.

2.3. Günther magyarországi tevékenysége

Arról, hogy a német szerzetes milyen céllal érkezett Szent István országába, és milyen munkát végzett itt, forrásaink rendkívül szűkszavúan nyilatkoznak. Csupán a Nagyobb István-legendában találhatunk erre vonatkozó adatot, és ott is mindössze annyit, hogy itt-tartózkodásai során Günther szabadon alamizsnálkodhatott a király kincstárából, és fontos szerepet játszott a bakonybéli monostoralapításban.³⁷ A szakirodalomban legelterjedtebb nézet szerint Günther alapvetően a keresztény térítés támogatására érkezett az országba.³⁸ Kétséggkívül emellett szól, hogy a remete másutt is részt vett a misszióban, hiszen Merseburgi Thietmar krónikája szerint 1017-ben a pogány

33 *Annona denique eorum [sc. heremitarum – K. T.] erat varia, vario certe studio a rege Ungarico et de Boemia et Poliania et ceteris diversis provinciis simul cum vestitu conquista* – MGH SS XI. 202.

34 RF I. 402.

35 *In quo pene per tres annos consistens modicu victu ac humillimo habitu parvaque cella contentus erat.* – MGH SS IV. 572.

36 *Cuius [sc. Guntherii – K. T.] arduam vitam cum mirarentur nonnulli advenantes cum xeniiis, Christum, qui propter nos factus est humilis, in suo visitabant ac venerabantur servo. Tunc ille timens, ne frequentia populi et gloriola seculi sibi sub specie religionis quid de veris surriperez aut minueret bonis, fugiens inde secessit in heremum, que vocatur Aquilonalis silva.* – MGH SS IV. 572.

37 SRH II. 388.

38 SÖRÖS 1903. 13–14.; GYÖRFFY 1977. 328.; VARGA 2003. 85–86.

ljuticsok (*Liuticii*) között terjesztette a kereszténységet,³⁹ és igen valószínű az is, hogy 1040 után cseh területen, Břevnov környékén segédkezett a térítómunkában.⁴⁰

Azok a rendkívül szegényes adatok viszont, amelyek konkrétan Günther magyarországi munkájáról maradtak ránk, ha halványan is, de az ellenkező irányba mutatnak. A német szerzetes itteni tevékenységének egyetlen ismert helyszíne Bakonybél. Annak alapján, amit magyarországi útjainak lehetséges időpontjairól fentebb állítottam, Günther legkorábban az 1010-es évek második felében időzhetett a bakonyi erdő mélyén fekvő völgyben. Bakonybél alig húsz kilométerre fekszik Veszprémtől, attól a várostól, amelyben valószínűleg már 997 körül latin rítusú püspökség létesült, és amely Szent István keresztény államának egyik fontos központja volt.⁴¹ Az itt élőket bizonyosan megkeresztelték már Günther megérkezése előtt. Hogy a terület nemrég még pogány lakosainak megtérése mennyiben lehetett mélyen megélt lelki élmény, és mennyiben egyszerű kényszer eredménye, azzal kapcsolatban persze nem táplálhatunk komoly illúziókat. Ismeretes, hogy István király halála után 1046-ban és 1061-ben is pogánylázadás tört ki Magyarországon, s valószínűleg Kálmán király 1096–1104 között keletkezett I. törvénykönyvének prologusában sem véletlenül írta Alberik esztergomi kanonok, hogy Szent István uralkodása idején „a faragatlan, kényszerből lett keresztény a szent hit figyelmeztető ösztökeje elől még visszahőkölt”.⁴² Az viszont biztosra vehető, hogy Günther bakonybéli tartózkodásának idején a térítés elsődleges területe már rég nem a Bakony vidéke volt, hanem a formálódó keresztény állam keleti és déli végvidéke – vagyis olyan régiók, ahol egyetlen forrásunk sem szerepelteti a német szerzetest. Ráadásul akár Günther életrajzából indulunk ki, akár Szent István Nagyobb legendájából, a remete magyarországi útjaival kapcsolatban mindkét kútfőnkből az derül ki, hogy itt-tartózkodásai idején Günther többnyire a királyi udvarban időzött:⁴³ ez pedig megint csak ellentmond annak a feltételezésnek, hogy jövetelének fő célja a missziós tevékenység lett volna. A fentiek figyelembevételével magam valószínűbbnek gondolom, hogy Günther mint térítőpap nem játszott érdemleges szerepet a pogány magyarság krisztianizációjában.

Más vélemény szerint a német remete II. Konrád császár kémjeként járt Magyarországon azt megelőzően, hogy az *Imperium* feje 1030-ban támadást intézett Szent István állama ellen.⁴⁴ Ezt a feltételezést azonban egyetlen forrásunk sem támogatja. Ráadásul – mint arról fentebb szóltam – Günther valószínűleg már 1006–1008 között is megfordult a magyar udvarban, és alapos a gyanú, hogy a bakonybéli monostort is 1023 előtt alapította szentéletű rokona intésére István király. Mindez azért érdekes, mert közis-

39 MGH Script. rer. Germ. N. S. IX. 462.

40 BOSL 1974. 288.

41 GYÖRFFY 1977. 178.; KOSZTA 1996. 107.; KRISTÓ 2000. 122–123.; THOROCZKAY 2003. 484–485.

42 ZÁVODSZKY 1904. 182.; magyar fordítása: ÍF 1050–1116. 170. (Körmendi Tamás)

43 Mint emlékeztünk, Günther életrajzának egyetlen magyarországi epizódja, a pávacsoda története éppúgy István király udvarának kulisszái között játszódik (MGH SS XI. 277.), mint ahogy a Nagyobb István-legenda is kimondottan arról tudósít, hogy Günther az uralkodó *curia*-ját kereste fel számos alkalommal (SRH II. 388.).

44 SZEGFÜ 1988. 31. – Ez a vélemény amúgy egybevág a 19. század derekán alkotó cseh történetíró, František Palacký azon feltételezésével, amely szerint III. Henrik német király 1041-ben Günther tanácsára indított volna háborút a cseh területek ellen, sőt a birodalmi hadsereg a remete helyismeretére támaszkodva kelt volna át a Cseh-erdő hágoín (PALACKÝ 1939 [1848]. I. 239–240.).

mert, hogy Szent István sógorának, II. Henrik császárnak az uralkodása idején, 1002–1024 között a Német-Római Birodalom és a Magyar Királyság között kimondottan harmonikus viszony állt fenn.⁴⁵ Joggal merül tehát fel a kérdés: ha Günthert kémnek tekintjük, akkor kinek és miért kémkedett volna a magyar udvarban 1006–1008 között, illetve 1023 előtt?

Magam mindezek után három valószínű okát látom Günther magyarországi utazásainak. Az első ezek közül szintisztán politikai jellegű. Mint arra legújabban Petr Kubín is rámutatott, Günther nemegyszer közvetített diplomáciai ügyekben a császár és a cseh herceg között.⁴⁶ Elképzelhetőnek tartom, hogy – legalábbis II. Henrik 1024-ben bekövetkezett halála előtt – a német és a magyar udvar kapcsolattartásában is részt vállalt: erre a feladatra keresve sem találhattak volna nála alkalmasabb személyt, hiszen Günther nemcsak II. Henrik császárral, de (felesége révén) István királlyal is rokoni kapcsolatban állt, és nyilvánvalóan mindkét fél tökéletes bizalmát élvezte. A német szerzetes magyarországi utazásainak másik lehetséges oka az lehetett, hogy Günther ezen a módon igyekezett biztosítani a rinchnachi remetesség fenntartásához anyagi eszközökkel hozzájáruló István király jóindulatát, hiszen – amint arról Wolfher hildesheimi kanonok művének fentebb már idézett passzusa beszámol – a magyar uralkodó élelemmel és felszereléssel támogatta Günthert és társait.⁴⁷ Végezetül feltételezhető, hogy a magyar uralkodó sem csupán a rokonság okán látta szívesen udvarában a szentség hírében álló remetét. A már életében nagy tiszteletnek örvendő Günther magyarországi jelenléte (az esetleges diplomáciai megfontolásokon túl) a remeteszerzetesség életeszményét is segíthetett népszerűsíteni. Ha Günther valószínűleg nem is vállalt aktív szerepet a magyarországi térítésben, közvetett módon mégiscsak hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kereszténység megerősödjék a nemrég még pogány magyarság körében.

2.4. A bakonybéli monostor alapítása

Fentebb láthattuk, hogy Günther magyarországi tevékenységével kapcsolatban igen kevés részletet ismerünk, az viszont bizonyos, hogy István király a német remete közreműködésével alapított bencés monostort Bakonybélben. Ezt nemcsak Szent István legendái tanúsítják, de az is, hogy a környéken még a 18. század végén is élt Günther kultusza.⁴⁸ A bakonyi erdőség mélyében eredetileg valószínűleg királyi udvarház létezhetett, a monostor vélhetően javarészt ennek korábbi birtokait kaphatta meg az alapításkor.⁴⁹ Günther talán épp István királlyal és Gizella királynéval látogathatott el ide először, és így figyelhetett fel az országos központnak számító Veszprém közelében fekvő, mégis nyugalmas völgyre. Nem lehetetlen – bár forrásadat nem is támasztja alá –, hogy Günther maga is ide húzódott vissza, amikor Magyarországon időzött.

A bakonybéli monostor alapításának pontos évét forrásaink nem közlik. A hiteles alapítólevél – ha ugyan készült ilyen – nem maradt ránk, csupán egy István király nevében

45 MAKK 1996. 57–58., 63.; VARGA 2003. 83–91.

46 KUBÍN 2009. 14–17.

47 MGH SS XI. 202.

48 SÓLYMOS 2001. 55.

49 GYÖRFFY 1977. 326.

kelt, 1037-i évszámot viselő hamisítvány,⁵⁰ amely valójában 1230–1240 között készülhetett.⁵¹ Az apátság történetének monográfusa, Sörös Pongrác úgy vélte, hogy Szent István talán már 1018 táján, de legkésőbb 1023-ban monostort létesíthetett Bakonybélben. Az alapítás *terminus post quem*-jének megállapításához Sörös két olyan forrásrészletet hívtott segítségül, amelyekkel más vonatkozásban fentebb már mi is találkozhattunk: Wolfher *Vita Godehardi episcopi posterior* c. munkájának, illetve a Regensburgi Arnold Szent Emmerám csodáiról szóló művének egy-egy passzusát. Mint arra emlékezhetünk, az előbbi kútfőben őrződött meg az az adat, amely szerint Günther megtérésének harmadik esztendejében hagyta el a niederaltaichi monostort, és telepedett meg a „cseh erdőben”⁵² – míg az utóbbi forrás arról számol be, hogy a szent szerzetes Niederaltaichból távozván három éven át egy „német kifejezéssel Rancinga-nak nevezett” hegyen remetéskedett, majd tovább vándorolt az „északi erdő” mélye felé.⁵³ Keltezetlen életrajzi adatokból kiindulva Sörös úgy vélte, hogy Günther 1012 táján léphetett be a bencés rendbe,⁵⁴ s ennek alapján 1015 tájára tette távozását a niederaltaichi monostorból. A Regensburgi Arnoltnál szereplő „Rancinga” névalakot Rinchnach torzult elnevezésének gondolta, s mivel kútfőink szerint Günther három esztendeig „Rancinga” hegyén élt, Sörös ezt a három évet hozzáadta az 1015-i évszámhoz, s így kapta meg a bakonybéli monostor általa valószínűsített lehetséges legkorábbi alapítási dátumát, az 1018 körüli *terminus post quem*-et. Azt, hogy Günther a „Rancinga”-hegyről még bizonyosan nem magyar területre távozott – hiszen a forrásban szereplő „északi erdő” kifejezést bajosan vonatkoztathatnánk a Kárpát-medencére – Sörös figyelmen kívül hagyta. Ami az alapítás lehető legkésőbbi időpontját illeti, ennek megállapítása során Sörös már egyértelműbb adatokra támaszkodhatott. Szent István király Nagyobb legendája ugyanis előadja, hogy a velencei származású Szent Gellért a béli monostorban remetéskedett, mielőtt püspökké lett volna;⁵⁵ Gellért legendáiból pedig az is kiderül, hogy a később vértanúságot szenvedett főpap ekkor hét évet töltött Bakonybélben.⁵⁶ A Pozsonyi évkönyv anyagából tudjuk, hogy Gellért 1030-ban került a csanádi (marosvári) egyházmegye élére:⁵⁷ így ebből az évszámból hét esztendőt kivonva megkapjuk a monostor alapításának lehetséges legkésőbbi dátumát, az 1023-i esztendőt.

A Sörös által kidolgozott keltezést a későbbi kutatók többnyire kritika és további magyarázat nélkül elfogadták, vagy legfeljebb csekély mértékben módosították.⁵⁸ Markánsan eltérő véleménynek csupán Hervay Ferenc Levente és legújabban Koszta László adott hangot. Hervay részletesebben nem indokolt álláspontja szerint a bakonybéli monostort István király csak uralkodása vége felé, 1030–1037 között fundálta.⁵⁹ Koszta viszont joggal mutatott rá arra, hogy Günther aligha működhetett volna közre

50 DHA I. 113–119.

51 ERDÉLYI 1903. 227.; KARÁCSONYI 1904. 143.; RA 9. sz.; WAGNER 1953. 15–16.; DHA I. 117–118.; THOROCZKAY 2009. 1410.

52 MGH SS XI. 202.

53 MGH SS IV. 572.

54 SÖRÖS 1903. 11. (2. jegyz.), 13. (3. jegyz.)

55 SRH II. 388.

56 SRH II. 472., 488.

57 SRH I. 125.

58 GYÖRFFY 1977. 244.; F. ROMHÁNYI 2000. 12.; BÁNHEGYI 2000. 122.

59 HERVAY 2001. 479.

az alapításnál, ha István a magyar–német kapcsolatok megromlása és különösen II. Konrád császár 1031-i magyarországi hadjárata után hozta volna létre a bakonybéli egyházat. Ennek alapján Koszta úgy foglalt állást, hogy a monostor „1030 előtt, de talán még az 1010-es évek végén” létesülhetett.⁶⁰

Magam úgy látom, hogy a Sörös által kínált, 1023-i *terminus ante quem* elfogadható, ráadásul összhangban áll Koszta külpolitika-történeti észrevételével is. A bencés tudósnak a bakonybéli alapítás lehetséges legkorábbi időpontját illető megállapítását azonban érdemes újragondolnunk. Sörös fent ismertetett teóriája tulajdonképpen már azon a tényen megbukik, hogy Hersfeldi Lampert 1077–1079 körül összeállított⁶¹ évkönyve Günther beöltözését egyértelműen 1006-ra, első remeteségének megalapítását pedig 1008-ra keltezi.⁶² A magyar rendtörténész véleménye, amely szerint a német szerzetes 1012-ben csatlakozott a bencésekhez, és csupán 1015 táján hagyta el a niederaltaichi monostort, ezek után természetesen nem tartható. Sörös ráadásul tévedett a „Rancinga” elnevezéssel kapcsolatban is, amely gyanújával ellentétben nem Rinchnachra, hanem a Niederaltaich közelében emelkedő Ranzingen-hegyre vonatkozik.⁶³ Azt sem tartom túlságosan valószínűnek (bár teljes bizonyossággal cáfolni sem lehet), hogy a bakonybéli monostor alapítására már alig három esztendővel azután sor került volna, hogy Günther „Rancinga” vidékére távozott. Három évvel a Ranzingen-hegyi remeteség létrejötté után ugyanis – mint azt a bevezetőben már említettem – nem Bakonybélben, hanem Rinchnachban létesült újabb szerzetesközösség Günther közreműködésével.

Magam úgy vélem, hogy a bakonybéli alapítás *terminus post quem*-jével kapcsolatban az egyetlen konkrét fogódzót Szent István király Nagyobb legendája nyújtja. Ennek szövege szerint a monostor létesítésében kulcsszerepet játszó Günther „a csehek földjéről” szokta felkeresni a magyar uralkodót. Fentebb amellet érveltem, hogy ez a megjegyzés semmiképp sem vonatkozhat a német remete első, 1006–1008 között ismeretlen időpontban lebonyolított magyarországi látogatására, hiszen Günther erre az útra még a bajorországi Niederaltaichból indult. Sokkal valószínűbb, hogy a Nagyobb legenda azért éppen a cseh területeket emlegeti Güntherrel kapcsolatban, mert a nevéhez kapcsolódó legemlékezetesebb esemény, a bakonybéli monostor fundációja előtt a remete a Cseh-erdőből – a Ranzingen-hegyről vagy inkább Rinchnachból – érkezett Szent István udvarába. Günther magyarországi útjainak lehetséges keltezéséről szólva már részletesebben is kifejtettem, hogy erre a látogatásra csakis 1008 után, de valószínűleg évekkal a rinchnachi remeteség 1011-i alapítását követően kerülhetett sor. Ebből kiindulva bakonybéli monostor sem létesülhetett tehát 1008 előtt, sőt igen valószínű, hogy legkorábban az 1010-es évek közepén hozhatták létre. Az általam meghatározott keltezés tehát – jóllehet eltérő okfejtésen alapul – nagyjából egybevág a bakonybéli *fundatio* Sörös Pongrác által kínált dátumával. Az alapítás lehetséges legkésőbbi időpontját illetően – ahogy fentebb is leszögeztem – minden szempontból egyetértek Sörössel: a monostor valószínűleg 1023 előtt létesülhetett.

60 KOSZTA 2008. 46.

61 VF V. 516.; RF VII. 111.

62 MVI. *Guntherus, nobilis vir de Turingia monachus factus est Herveldiae, sed postea ad Altaha transiit consilio Gotehardi abbatis... MVIII... Guntherus monachus heremum petiuit* – MGH Script. rer. Germ. XXXVIII. 50.

63 MGH SS IV. 572. (Georg Waitz szövegmagyarázata)

Az újonnan fundált szerzetesközösség templomát Szent Móric tiszteletére szentelték: ismeretes, hogy ugyanő a niederaltaichi birodalmi monostor (*Reichkloster*) égi pártfogója is. A patrocínium azonosságából kiindulva Hóman Bálint⁶⁴ – illetve Hóman nyomán a német szakirodalom⁶⁵ – azt feltételezte, hogy az első szerzetesek is Niederaltaichból érkeztek Bakonybélbe, Varga Gábor pedig ennek nyomán egyenesen a bajorországi monostor részvételével számol a magyar egyházszervezet kiépítésében.⁶⁶ A két intézmény közötti kapcsolatokra azonban semmilyen konkrét adatunk nincsen, a védőszentek egyezését pedig az egykori niederaltaichi szerzetes, Günther személyes közreműködésével is magyarázhatjuk – amint ezt Bogyay Tamás és Hervay Ferenc Levente teszi is.⁶⁷ Magam tehát úgy vélem, hogy pusztán a patrocíniumok azonosságából kiindulva nem lehet igazolni a bajor *Reichkloster* közvetlen szerepvállalását a bakonybéli alapításban.

A monostort amúgy nemcsak fundatora, István király gazdagította, hanem felesége, Gizella is: ingatlanokat és vélhetően templomi felszerelést is juttatott az újonnan létrehozott bencés közösségnek.⁶⁸ Az itteni apátságnak még 1508-ban is birtokában volt egy evangéliumskönyv, amelyet az akkori szerzetesek szerint elődeik Gizellától kaptak.⁶⁹ Nem lehetünk biztosak benne, hogy ez a kódex valóban Szent István hitvesétől származott, az viszont ebből az adathból is nyilvánvaló, hogy még a 16. században is élénken élt az első magyar királyné és a bakonybéli szerzetesek kapcsolatának emléke. A kevéssel korábban alapított monostor néhány év alatt annyira megerősödött, hogy – Szent Gellért püspök Nagyobb legendája szerint – az 1030-as évek elején már két szerzetessel járult hozzá a csanádi bencés közösség alapításához.⁷⁰

3. ÖSSZEGZÉS

Günther legalább két ízben, de esetleg többször is járhatott Magyarországon. Első alkalommal Szent István király hívására érkezett ide, valamikor 1006–1008 között; ezt követően pedig bizonyosan 1008 után, de valószínűleg az 1010-es évek közepénél nem előbb kereste fel az országot. Nem igazolható (azonban nem is zárható ki), hogy Günther részt vett volna a pogány magyarság térítésében: a bakonybéli monostoralapítás helyszíne mindenesetre inkább azt a véleményt erősíti, hogy a német szerzetes nem vállalt komoly szerepet a magyarországi misszióban. Elképzelhető, hogy 1024 előtt része volt a német és a magyar udvar közötti diplomáciai kapcsolattartásban, és jelenléte segíthetett terjeszteni a remeteszerzetesség életeszményét. Mint az közismert, István király – aki felesége révén rokon kapcsolatban is állt Güntherrel – a német szerzetes intésére létesítette a bakonybéli monostort: ennek alapítása vélhetően az 1010-es évek közepe és 1023 közötti esztendőkre tehető, de mindenképpen 1008–1023 közé keltezendő.

64 HÓMAN-SZEKFÜ 1935. I. 200.

65 STADTMÜLLER-PFILSTER 1971. 115.; WEBER 2010. 13.

66 VARGA 2003. 86.

67 BOGYAY 1988. 97.; HERVAY 2001. 479.

68 DHA I. 120. – Értelmezésére ld. KIRÁLYNÉI OKLEVELEK 45–46. sz.-t is.

69 CSÁNKI 1881. 294.; VESZPRÉMY 2000. 611.

70 SRH II. 493.

- ÁKÍF = *Az államalapítás korának írott forrásai*. Előszó, vál., szerk. KRISTÓ Gyula. Szeged, 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.)
- BÁNHEGYI 2000 = BÁNHEGYI B. Miksa: A bencés monostorok szerepe Szent István államában. In: *Válaszúton. Pogányság – kereszténység, Kelet – Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről (Veszprém, 2000. május 8–10.)*. Szerk. Kredics László. Veszprém, 2000. 121–127.
- BLAHOVÁ 1993 = Marie BLAHOVÁ: *Historia foundationis monasterii Brevnoviensis*. In: *Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách*. Red. Ivan HLAVÁČEK – Marie BLAHOVÁ. Praha, 1993. 259–278.
- BOGYAY 1988 = BOGYAY Tamás: *Stephanus rex*. Bp., 1988.
- BOSL 1974 = Karl BOSL: Herzog, König und Bischof im 10. Jahrhundert. In: *Bohemia Sacra. Das Christentum in Böhmen 973–1973*. Hrsg. Ferdinand SEIBT. Düsseldorf, 1974. 269–294.
- CF = *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*. Ed. Albinus Franciscus GOMBOS. I–III. Bp., 1937–1938.
- CSÁNKI 1881 = CSÁNKI Dezső: Magyarországi bencések egy bibliographiai becsű inventariuma 1508-ból. *Magyar Könyvszemle* 5 (1881) 289–299.
- CSÓKA 1967 = CSÓKA J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. Bp., 1967. (Irodalomtörténeti Könyvtár 20.)
- DEÉR 1977 [1964] = Joseph DEÉR: Der Anspruch der Herrscher der 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation. In: Joseph DEÉR: *Byzanz und das abendlandische Herrschertum. Ausgewählte Aufsätze von Joseph Deér*. Hrsg. Peter CLASSEN. Sigmaringen, 1977. (Vorträge und Forschungen XXI.) 439–494. [eredetileg megjelent: *Archivum Historiae Pontificiae* 2 (1964) 117–186.]
- DHA = *Diplomata Hungariae antiquissima*. I. Edendo operi praefuit Georgius GYÖRFFY. Budapestini, 1992.
- DU CANGE 1883–1888 = Carolus du Fresne dominus DU CANGE: *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis*. I–X. Niort, 1883–1888.
- ERDÉLYI 1903 = ERDÉLYI László: A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei. In: SÖRÖS Pongrácz: *A bakonybéli apátság története. Az önállóság kora 1023–1548*. Bp., 1903. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története VIII.) 219–266.
- F. ROMHÁNYI 2000 = F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus*. Bp., 2000.
- GIESEBRECHT 1875 = Wilhelm von GIESEBRECHT: *Geschichte der deutschen Kaiserzeit. II. Blüthe des Kaiserthums*. Braunschweig, 1875⁴.
- GLOCKER 1989 = Winfrid GLOCKER: *Die Verwandten der Ottonen und ihre Bedeutung in der Politik. Studien zur Familienpolitik und zur Genealogie des sächsischen Kaiserhauses*. Köln–Wien, 1989. (Dissertationen zur mittelalterlichen Geschichte 5.)
- GOMBOS 1938 = GOMBOS Ferenc Albin: Szent István a középkori külföldi történetírásban. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk. SERÉDI Jusztinián. III. Bp., 1938. 279–324.

- GRUNDMANN 1963 = Herbert GRUNDMANN: Deutsche Eremiten, Einsiedler und Klausener im Hochmittelalter (10–12. Jahrhundert). *Archiv für Kulturgeschichte* 45 (1963) 93–124.
- GUOTH 1944 = GUOTH Kálmán: Eszmény és valóság Árpád-kori királylegendáinkban. *Erdélyi Múzeum* 49 (1944) 304–347.
- GYÖRFFY 1977 = GYÖRFFY György: *István király és műve*. Bp., 1977.
- HEMMERLE 1974 = Josef HEMMERLE: Mission und Klöster der bayerischen Benediktiner in Böhmen. In: *Tausend Jahre Bistum Prag 973–1973 Beiträge zum Millennium*. München, 1974. (Veröffentlichungen des Institutum Bohemicum I.) 52–69.
- HERVAY 2001 = HERVAY F. Levente: A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig*. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma, 2001. 461–566.
- HLAWITSCHKA 1987 = Eduard HLAWITSCHKA: *Untersuchungen zu den Thronwechseln der ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts und zur Adelsgeschichte Süddeutschlands. Zugleich klärende Forschungen um „Kuno von Öhningen“*. Siegmaringen, 1987. (Vorträge und Forschungen Sdb. 35.)
- HÓMAN-SZEKFŰ 1935 = HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: Magyar történet. I–V. Budapest 1935².
- HORVÁTH 1954 = HORVÁTH János: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp., 1954.
- I. TÓTH 1942 = I. TÓTH Zoltán: *A Hartvik-legenda kritikájához (A Szt. Korona eredetkérdései)*. Bp., 1942.
- ÍF 1050–1116 = *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szerk. MAKK Ferenc – THOROCZKAY Gábor. Szeged, 2006. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.)
- JESTICE 1997 = Phyllis G. JESTICE: *Wayward Monks and the Religious Revolution of the Eleventh Century*. Leiden, 1997. (Brill's Studies in Intellectual History 76.)
- KADLEC 1989 = Jaroslav KADLEC: Poustevník Vintíř. In: *Bohemia Sancta. Životopisy českých světců a přátel božích*. Red. Jaroslav KADLEC. Praha, 1989. 140–146.
- KARÁCSONYI 1904 = KARÁCSONYI János: *Szent István király oklevelei és a Sylvester-bulla. Diplomatikai tanulmány*. Bp., 1904.
- KIRÁLYNÉI OKLEVELEK = *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szerk. SZENTPÉTERY Imre – ZSOLDOS Attila. Bp., 2008.
- KLANICZAY 2000 = KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Bp., 2000.
- KOSZTA 1996 = KOSZTA László: A keresztény egyházszervezet kialakulása. In: *Árpád előtt és után*. Szerk. KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc. Szeged, 1996. 105–118.
- KOSZTA 2008 = KOSZTA László: Remeték a 11. századi Magyarországon. *Aetas* 23 (2008/1) 42–55.
- KRISTÓ 2000 [1982] = KRISTÓ Gyula: Koppány felnégyelése In: KRISTÓ Gyula: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged, 2000. 49–61. [eredetileg megjelent: Századok 116 (1982) 959–968.]
- KRISTÓ 2000 [1990] = KRISTÓ Gyula: A nagyobbik és a Hartvik-féle István-legenda szövegkapcsolatához. In: KRISTÓ Gyula: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged,

2000. 175–194. [eredetileg megjelent: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 90 (1990) 43–61.]
- KRISTÓ 2000 = KRISTÓ Gyula: Szent István püspökségei. In: KRISTÓ Gyula: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged, 2000. 121–135.
- KRISTÓ 2002 = KRISTÓ Gyula: *Magyar historiográfia*. I. *Történetírás a középkori Magyarországon*. Bp., 2002. (A történettudomány kézikönyve)
- KUBÍN 2009 = Petr KUBÍN: Der Heilige Gunther († 1045). Ein Thüringer in Böhmen. *Zeitschrift für Thüringische Geschichte* 63 (2009) 11–38.
- LANG 1941 = Gotthard LANG: Gunther, der Eremit, in Geschichte, Sage und Kult. *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und seiner Zweige* 59 (1941) 3–83.
- LENKEY [Zsoldos] 2003 = LENKEY Zoltán [ZSOLDOS Attila]: Szent István. In: LENKEY Zoltán [ZSOLDOS Attila] – ZSOLDOS Attila: *Szent István és III. András*. Bp., 2003. (Párhuzamos életrajzok)
- MAKK 1996 = MAKK Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1996². (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.)
- MGH Script. rer. Germ. = *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi*
- MGH Script. rer. Germ. N. S. = *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series*
- MGH SS = *Monumenta Germaniae historica. Scriptores*.
- NECHUTOVÁ 2007 = Jana NECHUTOVÁ: *Die Lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen*. Köln – Weimar – Wien, 2007. (Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe A: Slavistische Forschungen 59.)
- NIERMEYER 2007 = Jan Frederik NIERMEYER: *Mediae Latinitatis lexicon minus*. Leiden, 1976.
- PALACKÝ 1939 [1848] = František PALACKÝ: *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. I–VI. Praha, 1939. [eredetileg megjelent: Praha, 1848]
- PFEFFER 1971 = Klaus PFEFFER: Der heilige Gunther von Niederaltaich. In: *Bavaria Sancta. Zeugen christlichen Glaubens in Bayern*. Hrsg. Georg SCHWAIGER. II. Regensburg, 1971. 98–112.
- RA = *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szerk. SZENTPÉTERY Imre – BORSA Iván. I–II. Bp., 1923–1987.
- RF = *Repertorium fontium historiae mediæ aevi*. Ed. Augustus POTTHAST – Raffaello MORGHEN – Girolamo ARNALDI. I–XI. Roma, 1962–2007.
- RM = *Reliquiae manuscriptorum omnis aevi diplomatum ac monumentorum ineditorum*. Ed. Johannes Petrus LUDEWIG. I–XII. Francofurti – Lipsiae, 1720–1741.
- ROYT 1993 = Jan ROYT: Poustevník Vintíř. Poznámky k hagiografii, kultu a ikonografii světce. In: *Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách*. Red. Ivan HLAVÁČEK – Marie BLAHOVÁ. Praha, 1993. 259–278.
- RUPP 1996 = Gabriele RUPP: *Die Ekkehardiner, Markgrafen von Meißen, und ihre Beziehungen zum Reich und zu den Piasten*. Frankfurt a. M., 1996. (Europäische Hochschulschriften III. 691.)
- SÓLYMOS 2001 = SÓLYMOS Szilveszter: Az első bencés szerzetesek hazánkban. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Kiállítás a*

- Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig.* Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 2001. 48–60.
- SOMMER 1995 = Petr SOMMER: *Režno a raně středověký Břevnov. Český časopis historický* 93 (1995) 25–35.
- SÖRÖS 1903 = SÖRÖS Pongrácz: *A bakonybéli apátság története. Az önállóság kora 1023–1548.* Bp., 1903. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története VIII.)
- SRH = *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Edendo operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. I–II. Budapestini, 1937–1938. (Reprint: Bp., 1999.)
- STADTMÜLLER-PFISTER 1971 = Georg STADTMÜLLER - Bonifaz PFISTER: *Geschichte der Abtei Niederaltaich 741–1971.* Augsburg–Ottobeuren, 1971.
- SZEGFÜ 1988 = SZEGFÜ László: Szent István családja. In: *Az államalapító.* Szerk. KRISTÓ Gyula. Bp., 1988. 17–43.
- THOROCZKAY 2000 = THOROCZKAY Gábor: *Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legendá datálásának kérdéséhez.* In: „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* Szerk. PITI Ferenc - SZABADOS György. Szeged, 2000. 569–591.
- THOROCZKAY 2003 = THOROCZKAY Gábor: *Szent István egyházmegyéi – Szent István püspökei.* In: *Szent István és az államalapítás.* Szerk. Veszprémy László. Bp., 2003. (Nemzet és emlékezet) 482–494.
- THOROCZKAY 2009 = THOROCZKAY Gábor: *Szent István okleveleiről. Századok* 143 (2009) 1385–1412.
- THESAURUS LL = *Thesaurus linguae Latinae.* I–X. Lipsiae, 1900–1996.
- UB HERSFELD = *Urkundenbuch der Reichsabtei Hersfeld.* Vorarb. Karl HÖRGER. Bearb. Hans WEIRICH. I/1. Marburg, 1936. (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Hessen und Waldeck 19/1.)
- VAJAY 1962 = Szabolcs de VAJAY: *Großfürst Geysa und Ungarn. Familie und Verwandtschaft. Südost-Forschungen* 21 (1962) 45–101.
- VAJAY 1967 = VAJAY Szabolcs: *Géza nagyfejedelem és családja.* In: *Székesfehérvár évszázadai. I. Az államalapítás kora.* Szerk. KRALOVÁNSZKY Alán. Székesfehérvár 1967. 63–100.
- VARGA 2003 = Gábor VARGA: *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation.* München 2003. (Studia Hungarica 49.)
- VARJU 1928 = VARJU Elemér: *Legendae Sancti regis Stephani. Szent István király legendái (A legrégebb kézirat alapján az Ernst-kodex hasonmásával).* Bp., 1928.
- VESZPRÉMY 2000 = László VESZPRÉMY: *Königin Gisela von Ungarn.* In: *Europas Mitte um 1000.* Hrsg. Alfred WIECZOREK – Hans-Martin HINZ. II. Stuttgart, 2000. 608–612.
- VL = *Verfasserlexikon. Die deutsche Literatur des Mittelalters.* Hrsg. Kurt RUH - Burghart WACHINGER. I–XII. Berlin, 1977–2008².
- WAGNER 1953 = Hans WAGNER: *Urkundenfälschungen im Burgenland und den angrenzenden Gebieten Westungarns bis zum Ende der Regierungszeit König Bélas IV.* Eisenstadt, 1953. (Burgenländische Forschungen 23.)
- WATTENBACH 1858 = Wilhelm WATTENBACH: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts.* Berlin, 1858.

WEBER 2010 = Augustinus WEBER: *Benediktinerabtei Niederaltaich. Die Geschichte des Klosters von der Gründung bis zur Gegenwart*. Niederaltaich, 2010.
ZÁVODSZKY 1904 = ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Bp., 1904.

TAMÁS KÖRMENDI

GUNTHER THE HERMIT AND HUNGARY

According to *Legenda Maior sancti regis Stephani*, Gunther the Hermit visited the court of the Hungarian king, Saint Stephen several times. Gunther, still venerated in the border areas of Bavaria and the Czech territories, played an important role in founding the Bakonybél Benedictine abbey in Hungary. Drawing upon all available sources present study reveals Gunther's Hungarian relationships and activity. Based on historical evidences Gunther was a relative of Gisela of Hungary, wife of Saint Stephen. Gunther visited Hungary first time around 1006-1008, supposedly on the invitation of Saint Stephen. He paid his second visit to Hungary after 1008, presumably not earlier than in the mid-1010s. There is no evidence for Gunther taking part in converting Hungarians into Christianity. The location of Bakonybél, an area where the converting work had finished by the 1010s, suggests that Gunther was not playing an active role in the conversion of pagan Hungarians. It is more likely that he carried out diplomatic duties before the death of Henry II (1024). His presence certainly helped the spread of eremitic ideals in Hungary. Saint Stephen founded the Bakonybél abbey on the advice of Gunther around 1008-1023, supposedly in the mid-1010s.

ZVARA EDINA

FERENCESEK SZAKOLCÁN A 16-17. SZÁZADBAN*

A szakolcai (ma Skalica, Szlovákia) kolostor a magyarországi szalvatoriánus ferences rendházak egyik legjelentősebbike volt a 17. században. Szokolca nem a török hódoltságban feküdt, hanem a történelmi Magyarország másik részén, a királyi Magyarországon, a Morva folyó mentén. Fekvése biztonságosnak nevezhető abból a szempontból, hogy nem kellett tartaniuk a török seregek fosztogatásaitól, viszont többször is a császári csapatok vagy a protestáns erdélyi fejedelmek támadásaitól kellett félniük.

Működésük mégis szinte folyamatos volt a rendház megalapításától 1950-ig, az államosításig. A szlovákiai rendszerváltozáskor a rendek is visszakapták ingóságait. A szerzetesi közösségek közül a domonkosokkal, a piaristákkal és a premontreiekkal ellentétben a ferencesek és a jezsuiták nem igényelték vissza könyveiket, ezek ma is a Szlovák Nemzeti Könyvtárban (Martin, Slovenská národná knižnica) vannak. Kutatásuk csak részben lehetséges. A 16. századi könyvek leírásai részben már megjelentek,¹ s előkészületben van a teljes ferences könyvanyagot feldolgozó kötet.

A SZAKOLCAI KÖNYVKULTÚRÁRA VONATKOZÓ FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy 1662-től a 18. század végéig, 1783-ig rendelkezünk könyvjegyzékkel, amelyeket részben már kiadtak.² Az első feldolgozás Majláth Béla tollából jelent meg még 1882-ben.³ A könyvjegyzékeket tartalmazó kötet⁴ 1882. június 3-án vette meg a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtári Osztálya László

* Részlet a szerző: *Ferencesek Szokolcán a 15-17. században* című munkájából, amely a METEM-nél jelenik meg 2011-ben.

1 HELENA SAKTOROVÁ-KLÁRA KOMOROVÁ-EMILIA PETRENKOVÁ-JÁN AGNET: *Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej*. Martin, 1993. (Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných na území slovenska. I. zväzok) (A továbbiakban: *Tlače 16. storočia*)

2 *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon, 1526-1726. Jegyzékszerű források*. Sajtó alá rend. ZVARA EDINA. Szerk. MONOK ISTVÁN. Szeged: Scriptum, 2001. 324-364. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/1.) (A továbbiakban: *Adattár 19/1.*) - *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon. Ferences könyvtárak, 1681-1750. Plébániák és más rendházak könyvtárai*. Sajtó alá rend. ZVARA EDINA. Szerk. MONOK ISTVÁN. Budapest: OSZK, 2008. 263-294. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/3.) (A továbbiakban: *Adattár 19/3.*)

3 MAJLÁTH BÉLA: *A szakolcai ferenczrendi könyvtár XVII. századi történetéhez*. Magyar Könyvszemle, 1882. 289-305.

4 OSZK Quart. Lat. 2119.

Béla honvéd alezredestől. A szerző szerint a könyv valószínűleg már 1784-ben elkerült Szokolcáról, hiszen az 1783 utáni könyves gyarapodások már nem szerepelnek benne. Ebben a kötetben található az egyetlen kora újkori szakolcai könyvjegyzék 1662-ből, s előtte egy könyvtárhasználati szabály.

A források közül a fenti jegyzéken kívül a tabulák, vagy más néven a rendi gyűlések jegyzőkönyvei a legfontosabbak. A helyszín, az év, a résztvevő vezetők megnevezése, majd az egyes rendházak és (általában) a rendtagok összeírása után következnek a különböző rendelkezések, amelyek között találunk néhány olyat, amely a könyvek, a könyvtárak használatára vonatkozik, így a szakolcai rendház bibliotékájára is.⁵

Rövidebb írásokat olvashatunk e Morva-menti város könyvtáráról Karácsonyi János rendtörténetében⁶ és Gulyás Pál könyvtörténeti monográfiájában.⁷ Karácsonyi nagy erénye, hogy rendtörténetéhez és az egyes kolostorok történetének megírásához használta a tabulákat. Kutatásaink során azonban kiderült, hogy nem ismerte mindet – viszont van olyan, amelyet ő még használt, ma már azonban sajnos nincs meg.

A ma már Szlovákia területén (Záhor (Erdőhát), Nyugat-Szlovákia) lévő Szokolca művelődéstörténeti jelentőségéről az elmúlt század közepén három, a közelmúltban pedig két tanulmány és ismertetés készült.⁸ A szlovák tanulmányok részletesen foglalkoznak a szakolcai ferences kolostor létrejöttének körülményeivel és történetével, sokszor azonban csak Karácsonyi rendtörténetének adatait ismétlik. Fontos azonban kiemelni, s erényként hangsúlyozni, hogy ők (Gajdos és Šátek) még ismerték és használták is az akkor még felozlatlan ferences közösség könyvtárának dokumentumait.

Magyar nyelvű ismertetés napjainkban Monok Istvántól és e tanulmány szerzőjétől olvasható.⁹

5 Lásd még a *Káptalanok Szokolcán* című fejezetet.

6 KARÁCSONYI JÁNOS: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. 2. köt. Bp., 1924. 156. (A továbbiakban: KARÁCSONYI II. 1924.)

7 GULYÁS PÁL: *A könyv sorsa Magyarországon. III. köt.* Budapest, 1961. 171, 184–186.

8 VŠEVLAD JOZEF GAJDOŠ OFM: *Františkáni na Záhorí: Črta k dejinám františkánskeho kláštora v Skalici a Malackách*. 2–3. (A továbbiakban: GAJDOŠ) – JOZEF ŠÁTEK: *Náboženské pomery v Skalici od reformácie do jozefinizmu*. Trnava, 1946. (A továbbiakban: ŠÁTEK 1946.) – V. KULLA: *Stručný prehľad dejín a pôsobenia františkánov na Slovensku*. In: *Katolícke Slovensko 1933*. – LUDOVIT KOŠIK: *Z duchovného dedičstva Skalice*. 1996. (A továbbiakban: KOŠIK 1996.) – *Spríevodca po Historických knižniciach na Slovensku*. PETER SABOV a kol.: Martin: Slovenská národná knižnica, 2001. 42–46.

9 MADAS EDIT–MONOK ISTVÁN: *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*. Budapest: Balassi, 2003. 131. (A továbbiakban: MADAS–MONOK 2003.) – MONOK István: *A ferences könyvkultúráról és könyvtárakról*. In: P. TAKÁCS J. INCE OFM–PFEIFFER JÁNOS: *Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században*. Szerk. KAPILLER IMRE. Pápa–Zalaegerszeg, 2001. 890. (A továbbiakban: MONOK 2001.) – *Adattár 19/1*. 443–444. – ZVARA EDINA: *16–17. századi könyvgyűjtők kötetei a szakolcai ferences könyvtárban*. In: *A ferences lelkeség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. [A Piliscsabán 2002. október 14–16. között megtartott nemzetközi tudományos konferencia tanulmányai.] 1. köt. Szerk. ÓZE SÁNDOR, MEDGYESY-SCHMIKLI NORBERT. Piliscsaba–Budapest: PPTE BTK: METEM, 2005. 539–560. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák 1.) (A továbbiakban: ZVARA 2005.) – ZVARA EDINA: *A ferencesek könyvhasználata a középkorban*. In: *Kultúra – Művészet – Társadalom a globalizálódó világban. A kultúrahözvetítés elmélete és gyakorlata c. 2006. március 6–8. között rendezett nemzetközi konferencia előadásai*. Felelős szerk. T. KISS TAMÁS. Szeged: SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet, 2007. 168–172. p.; uéz: Módszertani Közlemények, 2009/2. 86–91. p.

Ferencesek Szakolcán a 15–17. században

„E lejtőn, ott hol némileg megenyhül
meredeke, egy nap jött e világra,
egy nap minőt a Ganges partja nem szül.

Azért, ki e helyről beszélni vágyna,
ne mondja Ascesi, mert nem igazság,
mert Napkelet név illik ily csodákra.”

(Dante: *Isteni színjáték*)¹⁰

A ferences rend történetét végigkísérte a szegénység értelmezése körüli vita, mely már Assisi Szent Ferenc életében elkezdődött. Ennek egyik csúcspontja a 14. század végén volt, melynek következtében megalakult a rendnek egy új ága, amely a szegénységet szigorúbban értelmezte. Obszervánsoknak nevezték magukat, mert Ferenc, a rendalapító eredeti elképzeléseit ők tartották meg szigorúbban (observarunt). Az 1440-es években több, „fegyelmében meglazult, már hosszabb ideje fennálló ferences (mariánus) rendházat vettek át,” pl. az esztergomit, a sárospatakit, az újlakit, a szécsényit.¹¹ 1448-ban alakult meg az önálló magyar obszerváns provincia. Mivel az elvált és külön csoportot alkotó ferencrendűek helytartója már kezdetben is az Üdvözítő kinszenvedésének jeleit vésette a rendtartomány közös címerébe, ezért magukat szalvatoriánusoknak nevezték, a volt „ingatlanos ferencrendűek” pedig a mariánus elnevezést kapták.¹² A ferences barátok az obszerváns tartomány megalapításával igen nagy sikert értek el. Egy olyan új irányzatot juttattak érvényre, amelynek óriási, vonzó hatása volt.¹³

A 15. században a szalvatoriánus ferenceseknek negyvennégy kolostoruk épült Magyarországon, így pl. a galgóci, az okolicsnai, a sóvári és a füleki. A szakolcai ferences rendházat 1467-ben alapították¹⁴ Valentinus Szigeti¹⁵ vikáriátusa alatt, s az első

10 DANTE ALIGHIERI: *Isteni színjáték*. Ford. BABITS MIHÁLY. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986. 36. (Babits Mihály művei)

11 FÜGEDI ERIK: *Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon*. In: Uő: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek: Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest: Magvető, 1981. 83. (a továbbiakban FÜGEDI 1981) – MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971. – KARÁCSONYI I. 1923. 326, II. 1924. 160–161.

12 *Analecta Monumentorum Hungariae Historicorum Literariorum* Maximum inedita, quae collegit, recensuit et partim typis commendavit FRANCISCUS TOLDY; ac commentariis, epilogo et indice aucta publici iuris facienda curavit GEISA ÉRSZEGI. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986. 296. – KARÁCSONYI I. 1923. 378.

13 FÜGEDI ERIK: *A szerzetesrendek a középkori Magyarországon*. In: *A katolikus egyház Magyarországon*. Szerk. SOMORJAI ÁDÁM, ZOMBORI ISTVÁN. Budapest: Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 1991. 45.

14 *Liber Tabularum 1523–1647*. Helye: Budapest, Magyar Ferences Könyvtár. A Szegedi Alsóvárosi Ferences Rend iratai. Rendet érintő iratok. 20. kötet. (Korábban: Szeged: Csongrád Megyei Levéltár) – FRIDRICH, URBAN: *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci. Cassoviae, 1759*. 18. (A továbbiakban: FRIDRICH 1759.) – ŠÁTEK 1946. 12. – Az egyik alapító

szakolcai gvárdián Nicolaus de Moravia volt.¹⁶ Több krónika úgy ír az alapítás körülményéről, hogy az több földesúrnak köszönhető, pl. Czobor Mihálynak. Fügedi Erik azonban azt írja, hogy „...ha áttekintjük az ismert ferences kolostoralapításokat, akkor ... azt látjuk, hogy a mezővárosokban¹⁷ – az egy Szokolcát kivéve – mindenütt a földesuraké a kezdeményezés...” A rend 20. századi történetírója, Karácsonyi sem a földesurakat emeli ki az alapítás történetének leírásakor: „...1467-ben a szakolczi polgárok esetleg 1-2 szomszédos földesúr segítségével új házat emeltek a magyar szigorú ferenczrendűek részére hazánk e határszéli városában.”¹⁸ A ferences tabulákban és Fridrich munkájában azonban hangsúlyosan szerepelnek a jötevő földesurak nevei.¹⁹

Arról nem esett még szó, hogy miért is jött létre a magyar-morva határon a szakolcai kolostor. Karácsonyi úgy véli, hogy az obszerváns ferencesek nagy segítségére voltak Hunyadi Mátyásnak az 1467-ben kezdődő csehek elleni háborúban azért, hogy „...buzgón hirdették, mily jó cselekedetet visz végbe, aki a cseh eretnekek ellen harczol”, vagy legalább pénzzel támogatja a háborút. Az ebben az időszakban Északnyugat-Magyarországon létrejött ferences kolostorok alapítása azért volt szükséges, mert az itt élő „...atyák a csehek felvidéki rablásai és pusztításai által a vallásos életben okozott sebeket gyógyítgassák.”²⁰

Czobor Mihály köznemes lehetett, aki valószínűleg az alapítás után nem sokkal meg is halt. Csejtei várnagy (1446), borsodi és gömöri ispán (1453–1456), majd aludvarmester (1456). Hunyadi Mátyás uralkodása elején budai várnagy (1458–1467), s budavári udvarbíró volt (1467). Harcolt a husziták ellen. A Czobor-család fő birtoka 1489-től Holics vár és uradalom (Nyitra vármegye). NAGY IVÁN: *Magyarország családjai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III. köt.* Budapest: Helikon, 1988. – „1442-ben Czobor Mátyás és Czobor Mihály budai kapitány és udvarmester új adományt kap Czoborszentmihályra.” SZLUHA MÁRTON: *Bács-Bodrog, Csanád, Liptó, Nyitra, Udvarhely és Vas vármegyék nemes családjai* [elektronikus dokumentum]. Budapest: Heraldika, 2005. – Több forrás is említi Tárcai (Tarcza, Tarcai) János nevét, így Fridrich és Karácsonyi is: „A jötevők közt említi a hagyomány a sárosmegyei Tarczay Jánost. Lehet, hogy ő, mint Mátyás király hadainak kapitánya, akkor, az 1467–71-es években csakugyan e vidéken tartózkodott s az építkezést támogatta.” KARÁCSONYI II. 1924. 154.

- 15 Szigeti Bálintot az 1465-ös szerémüljaki közgyűlésen választották meg helytartónak, majd az 1468-as szalárdin újraválasztották. Nagy szerepe volt abban, hogy a szécsényi ferences kolostor az obszervánsoké maradt, hiszen a 15. században is több kolostorért küzdöttek a mariánusok és az obszervánsok. Az 1469-es velencei egyetemes gyűlésen a két fél – Igali Fábián és Szigeti Bálint személyében – megállapodott arról, hogy az obszervánsok visszaadják a szécsényi kolostort. Ez az ígélet azonban nem valósult meg az obszervánsok pártfogóinak (többek között Hunyadi Mátyás anyjának, Szilágyi Erzsébetnek) köszönhetően. A huzavona végeredménye az lett, hogy a mariánusok lemondtak a szécsényi rendházzról, cserébe Debrecenben maradhattak. KARÁCSONYI I. 1923. 67–68.
- 16 1469-ben a pápai követ megbízottja volt. Feladata az volt, hogy hirdessen hadjáratot a cseh eretnekek ellen. Felhatalmazását felhasználva Nyitrai Pálnak és feleségének, valamint Bekeházi Miklósnak engedélyt adott arra, hogy szabadon választhassák meg gyóntatójukat. KARÁCSONYI II. 1924. 154. – *Chronica seu origo Fratrum Minorum de Observancia in Provincia Boznae et Hungariae Christo Jesu militantium ab anno 1313–1656.* Helye: Budapest, Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár. A Szegedi Alsóvárosi Ferences Rend iratai. Rendet érintő iratok. 20. kötet. (Korábban: Szeged: Csongrád Megyei Levéltár) (A továbbiakban: *Chronica seu origo Fratrum*) (hátsó kötet tábla belső oldalán).
- 17 FÜGEDI 1981. 477. – Ezt a nézetet idézi ERDÉLYI GABRIELLA: *Egy kolostorper története: hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán.* Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 2005. 193. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 38.) Fridrich a következő szavakkal kezd a szakolcai kolostor történetét: „In Regia Liberaque Civitate Szokolcensi...” FRIDRICH 18.
- 18 KARÁCSONYI II. 1924. 154.
- 19 FRIDRICH 18. – *Liber Tabularum 1523–1647.* 155.
- 20 KARÁCSONYI I. 1923. 344.

Az alapítás körülményeiről legbővebben a szlovák szakirodalomban olvashatunk. Uševlad Jozef Gajdoš és Jozef Šatek tanulmányaiban a cseh-morva vidékeken hódító huszitizmust, az ott élő eretnekek elleni harcot emelik ki. A 15. század első felében Szokolca városa többször is a cseh husziták támadásának célpontja volt. Mátyás király ekkor Nyugat-Magyarországon, Szokolca közelében harcolt, a cseh koronát akarta megszerezni. A csehek uralkodója ekkor Mátyás volt apósa, a huszita Podjebrád György volt. Az évekig tartó háborúskodás eredménye az lett, hogy Mátyást 1469-ben a katolikus cseh rendek az olmützi székesegyházban megválasztották cseh királynak.²¹ Magyarország Morvaországgal bizonyos mértékig egyfajta egységet alkotott, mely abban is megnyilvánult, hogy a király a morvákat szolgálatába fogadta. Támogatta a morva származású személyeket, s a szerzetesek egy része is onnan jött Magyarországra, pl. a ferencesek szokolcai templomát 1484-ben nem az esztergomi érsek szentelte fel, hanem Andrej Brnenský morvaországi püspök; az elsőként emlegetett guárdián, Miklós is morva származású volt (Nicolaus Moravus).²² Gajdoš nem tartja kizártnak, hogy talán éppen Hunyadi Mátyás parancsára jöttek a ferencesek Szokolcára. „A ferencesek Krisztus tiszta tanainak kipróbált katonái, akiknek a veszélyes magyar-morva határon a katolikus ortodoxia bátyjaként kellett szolgálniuk.” Ittlétük ezért is volt rendkívül fontos.²³

Az 1475-ös szerémújlaki közgyűlésen határozták el a magyarországi obszerváns rendtartomány felosztását tíz őrségre, amely közel hetvenöt évig maradt érvényben.²⁴ A felosztásból még nem derül ki, hogy Szokolca a tizedik, szécsényi őrségbe tartozott,²⁵ erre vonatkozóan csak 1516-ból van adatunk.²⁶ Ebbe az őrségbe tartozott még Fülek, Galgóc, Szécsény és Vámos.²⁷

Az 1526 utáni események a szokolcai ferencesek életét, működését is érintették: az őrségek egy része megszűnt vagy átalakult. Mindehhez hozzájárultak még a reformáció és a helyi háborúszások okozta veszteségek.

1535-ben a szokolcai rendház elnéptelenedett, ugyanis pestis pusztított a környéken. A kolostor lakói egy laikus kivételével meghaltak, s az akkori guárdián, Petrus de Trubin maradt itt mint plébános.²⁸ A kolostor minden értéktárgyát (kelyheket, úrmutatókat, keresztek, paténákat, kazulákat és sok egyéb tárgyat, valószínű, hogy a könyveket is) átvitték a parókia templomába. Ezek nem is kerültek vissza, míg a császár a Bocskai-féle felkelés évében vissza nem adta a ferenceseknek. A szomorú eseményt

21 KUBINYI András: *Mátyás király*. Budapest: Vince Kiadó, 2001. 66–69, 72. (Tudomány – egyetem. Történelmi életrajzok)

22 ŠATEK 1946. 12.

23 GAJDOŠ: *Františkáni na Záhori*, 2–3. – ŠATEK 1946. 12–13.

24 KARÁCSONYI I. 1923. 347, 378.

25 Az első őrség az esztergomi, a második a szerémújlaból és a diakóvárriból alakult ki, a harmadik az erdélyi, a negyedik a jenői, az ötödik a nagybányai (bányai), a hatodik az ozorai, a hetedik a sárospataki, a nyolcadik a „tótországi”, a kilencedik az uza-szentléleki, a tizedik pedig a szécsényi volt.

26 VARJÚ ELEMÉR: *A gyulafehérvári Batthyány könyvtárból*. Magyar Könyvszemle, 1901. 264–265. – *Nádasdy-omniárium*, OSZK Oct. Lat. 1220, 108r.

27 Lucas Wadding Sagent is említi: *Annales Minorum seu trium Ordinum a S. Francisco institutorum, ab anno 1541 continuati a pluribus viris eruditiss.* Tom. XV. (1492–1515). Ed. 3a. Quaracchi, 1933. 405.

28 Gajdoš úgy fogalmaz, hogy „...amikor a kolostor összes lakója meghalt, a kolostort a helyi pap foglalta el”. GAJDOŠ 4.

több forrás, krónika is megemlíti, a Somlyai Mihály által írt rendi krónikában olvashatunk a legtöbbet erről.²⁹

A források szerint a szakolcai kolostorban harminc évig nem éltek ferences barátok. A visszatérés pontos dátumát nem ismerjük, mert eltérő adataink vannak az újrakezdést illetően. A *Chronica seu origo Fratrum* szerint 1563-ban újra laktak ferencesek Szokolcán, s a gvárdiánt is megnevezi Johannes de Csík személyében. Vele együtt húszan éltek a kolostorban.³⁰ Az 1563-as évszám mellett még 1561-et vagy 1565-öt olvashatunk a krónikákban.³¹ Az 1560-as évek elejétől „volt tehát ezentúl legalább egy nyugalmas fészek, ahol a küzdelmekre, szenvedésekre készülhettek s magukat a hitújítók támadásai ellen felvértezhették.”³²

Az 1565-ös év másik fontos eseménye az, hogy tíz fővel hittudományi főiskola jött létre a Morva-menti városban. A tanulók a gvárdiánnal, Franciscus de Barillával érkeztek.³³ Az iskola működése sem volt folyamatos, hiszen a különböző hadi események miatt több esetben szüneteltetni kellett az oktatást. Igazán jelentőssé majd a 17. században válik, s a gyöngyösi mellett a barátok egyik legfontosabb oktató műhelye lesz.

Miután 1576-ban a galgóci, 1581-ben pedig a bákói kolostort is elveszítette a rend, a szalvatoriánusoknak a történeti Magyarországot tekintve tizenkilenc évig csak négy kolostora maradt: a csíksomlyói, a gyöngyösi, a szakolcai és a szegedi. A *Chronica seu origo Fratrum* szerint azonban már 1576-ban, Galgóc elvesztével csökkent négyre a kolostorok száma.

1590-től maga a király is hozzá akart járulni az iskola fenntartásához, működéséhez, ezért évente 100 aranyat adott a kolostornak a szakolcai harmincadból.³⁴

1603-ban Újlaki Imre társaival Szokolcára érkezett. Hadadról menekült, miután híret vette Székely Mózes kolozsvári ostromának.

29 „Item sub ista reuolutione Con(ven)tus Zakolczensis fuit relictus ob magnam Pestilenciam ... mortui fuere praeter unum Laicum et ille descendit Fuit tunc Guardianus Pr. Petrus de Trubin. Deinde mansit Parochus Ci(vi)t(a)tis in Monasterio fere Annis 30. et o(mn)ia ornamenta Monasterij tum etiam Argentea acceperunt Cuius ad Templum Parochiale et ne f(rat)res supplicarent Imperatori Maximiliano pro restitutioni illarum rerum etc. Monasterio ablatarum Dederunt D(omi)ni cuius quatuor prata pro foeno f(rat)ribus. Et sic illae res manserunt apud illos Calices, Monstrancia, Cruces, Patenae, Casulae et aliae multae quas ego fr. Michael Somliai quis haec scribo uidi.” *Liber Tabularum 1523–1647*. (Somlyai) 62v. – Hasonló beszámoló olvasható a *Chronica seu origo fratrum*ban fol. 72v – FRIDRICH 18. – MAJLÁTH BÉLA: *A szakolcai ferenczrendi könyvtár XVII. századi történetéhez*. Magyar Könyvszemle, 1882. 296. – Karácsonyi munkájában 1536 áll (de ez valószínű, hogy elírás/félrenyomatás, hiszen az általa használt források mindegyikében 1535 szerepel): KARÁCSONYI II. 1924. 155. p.

30 *Chronica seu origo Fratrum*, fol. 77.

31 „Zakol. Iterum a f(rat)ribus occupata. Guar(dianus) Fran(ciscus) de Barilla.” *Chronica seu origo Fratrum*, fol. 54. margó. – VINCENTIUS BLAHÓ–VINCENTIUS VEREBÉLYI: *Annales Provinciae SS. Salvatoris II. 1440–1898. fol. 70v*. Az 1561-es eseményeknél: „Anno 1561 Celebratum est Cap(itu)(u)m Pro(vincia)le in Con(ven)tu Lyptouiensi in quo eligr. in Ministrum Pro(uincia)lem P. Emericus de Thuis 10. Junij iam quinto. Hoc anno induerat ibidem Fr. Dionysius de Sauoly Laicus Senex, qui potquam multis annis mansisset in Con(ven)tu Sacolczensi. Sacristianus et Portarius ibidem obdormiuit in D(omi)no Anno 1613.” fol. 70. – KOŠIK 1996. 20: 1561. (Košik adatai, leírásai lényegében teljesen megegyeznek Šatekével.) – KARÁCSONYI I. 1923. 421: 1561.

32 Uo.

33 KARÁCSONYI II. 1924. 155. – Valószínűleg nem véletlen, hogy Franciscus de Barilla ment Szokolcára, ugyanis állítólag csak ő tudott szlovákul. GAJDOŠ 35.

34 GAJDOŠ 36.

1605-ben a barátoknak még kétszer kellett elhagyniuk egy rövid időre a rendházat. Többen a szomszédos településekre (pl. a hradistyei kolostorba, a ciszterciek rendházába, a morvaországi Velehradba) és országokba (pl. Lengyelországba) menekültek. Először Bocskai hadai dúlták fel a várost³⁵ (Galgóc és Nyitra után), majd a császáriak fosztogattak.³⁶ A barátok az egyházi kellékek és az akkor már valószínűleg jelentős könyvtár egy részét újra elmenekítették, és nagyjából a közelben fekvő hradistyei kolostorban rejtették el.³⁷ A német katonák sok felszerelést, liturgikus tárgyat (köztük könyveket) elégették, összetéptek vagy elvittek. A katonák – akik Somlyai Mihály szerint szinte mindannyian bohémiai, sziléziai és morvaországi eretnekek voltak – kegyetlenségéhez tartozott, hogy ferenceseket is felkoncoltak. Ezek védelmére katonatársaikkal szemben néhány lengyel katona kelt.³⁸ Váradi János atyát pl. szinte teljesen lemeztelenítették, pendelyre (combkötőre) vetköztették, kezét hátrakötötték, s úgy lökdösték ki a városon kívülre. Kezeiről a kötelet végül egy lengyel ezredes vágta le.³⁹

A szakolcai kolostor elnéptelenedése (leszámítva azt, hogy az elhagyott kolostorban a német katonák asszonyokkal háltak – Somlyai beszámolója szerint)⁴⁰ azt jelentette, hogy a királyi Magyarországon a szalvatoriánusoknak nem maradt kolostoruk, hiszen Gyöngös és Szeged a Hódoltságban, Csíksomlyó pedig Erdélyben helyezkedett el.

35 Homonnai Drugeth Bálint is ír naplójában a szakolcai eseményekről: *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn: emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagvezír találkozásáról 1605. november 11.* Közreadja CSONKA FERENC és SZAKÁLY FERENC. Budapest: Európa, 1988. 104. (Bibliotheca Historica)

36 *Liber Tabularum 1523–1647.* 62v: „Anno aut 1605 temp(or)e Boczkaiana rebellionis qn. Imp(er)atoris Rudolphi milites expugnauerunt Ci(vi)t(a)tem per Germanos milites o(mn)ia illis ablata sunt, tam ex sup(er)iori quam inferiori Sacrista illorum [...]”

37 *Chronica seu origo Fratrum*, fol. 81.: „...et iterum eodem Anno milites Imp(er)atoris Rudolphi expugnarunt Civit(a)tem Zakolcen(sis) et totam deuastarunt et f(rat)res ex Monasterio eiecerunt O(mn)ibus Libris et alij supellectilibus destructis et [...] fuit Con(ven)tus uacuu plusquam per Annum f(rat)res confugerunt ad nouiter receptum Conuentum Hradiscensem qui erat antea 60 Annis uacuu in tota aut Ci(vi)t(a)te uix erant 10. homines Catholici quamuis habuerunt Cathol(icum) Plebanum.” – A császáriak dúlásáról a jezsuiták jelentéseiben is olvashatunk: *Jezsuita okmánytár. I/1–2. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606.* Sajtó alá. rend. BALÁZS MIHÁLY, KRUPPA TAMÁS, LÁZÁR ISTVÁN DÁVID, LUKÁCS LÁSZLÓ. Szeged: JATE Régi Magyar Irodalom Tanszék, 1995. (Adattár 34.) 346. levél 456. p.: „Patres e divi Francisci familia ex oppidis Galgotio et Szakolcza eieci, omnes passim viri ecclesiastici terrore furoris huiusque calviniani relicta patria, pars in Polonia, pars Moraviam, Austriam, Styriam aliaque loca tutiora, qua cuique commodum ac proximum erat, dilapsi.”

38 *Liber Tabularum 1523–1647.* 157r–v: „Iterum Anno 1605 insurrectione Ungarorum facta contra Rudolphum Imperatorem occupantibus Ungaris Ci(ui)t(a)tem Germanis aut expugnantibus septem f(rat)res manebant in Con(ven)tu. Germani o(mn)ia. Supellectilia praedarunt multa Gradualia Antiphonalia, Psalteria in membrana antiqua manuscripta. Combusserunt consciderunt partim abstulerunt. F(rat)res etiam fuissent mactati. ab ijsdem missi milites Poloni quidam Breztoczki no(m)i(n)e. f(rat)res eduxerunt(?) et defendisset.”

39 *Liber Tabularum 1523–1647.* 162: „Item anno 1605 in Conuentu Sacolczensi cum ab haidonibus Ungaris Boczikaianis recepissent Ciuit(a)tem Milites Germani Rudolphi Imperatoris Spoliata tota Ciuitatis et etiam Conuentu. F(rat)res ualde uexarunt et mactassent etiam quia erant fere o(mn)es haeretici Bohemi, Silesitae, Moravi quendam P(at)rem F(at)rem Joannem de Varad in Ordine bene meritum(?) et Con(ven)tus Praesidentem, totaliter denudarunt usque ad femorale et sic nudum ligatis ad tergum manibus percipientes(?) duxerunt extra Ciuitatem quem uidens quidam Colonellus liberauit de manibus eorum.” – ŠATEK 1946. 37.

40 *Liber Tabularum 1523–1647.* 157. „Germani milites cum mulieribus mambant [dormiebant] intus.”

Újlaki Imre provinciális egyik legfőbb feladatának azt tekintette, hogy visszaszerezze a szakolcai kolostor mellett a galgócit, a székelyudvarhelyit és a gyulafehérvárit. Az előzőtt rendtagok megpróbálták visszamenni Szakolcára. Különösen bíztak Franciscus Dietrichstein kardinálisban,⁴¹ aki akkor Szakolcán lakott. Távozása után azonban a lutheránus Lobkovic Poppel báró nem engedte be őket sem a kolostorba, sem a város területére. A ferencesek hiába kérték a kardinálist, hogy segítsen nekik. A báró nem engedett, nekik pedig el kellett menniük a városból.⁴² Újlaki Imre 1606. december elején ismét levelet írt Dietrichsteinnek. Próbálta minél hamarabb lezárni ezt az ügyet, hiszen közeledett a tél, a szerzeteseknek pedig szinte semmilyen ruhájuk nem volt. Már másfél éve élnek száműzetésben, írja Újlaki, egyesek a hradistyei kolostorban, mások pártfogóiknál. Ismét kéri, hogy adassa vissza nekik a rendházat. A szakolcai kolostort azonban csak 1607. június végén sikerült visszakapni, amikor Bocskai István meghalt, „s a morva főurak megbizonyosodhattak a béke állandó voltáról”.⁴³

Ezen események után a lassú gyarapodás évei, évtizedei következtek, melyet sem a további 17. századi, sem a 18. század eleji katonai események nem tudtak igazán visszavetni, megszakítani. A szakolcai rendház továbbra is a rend egyik legfontosabb kolostora maradt. A kolostor lakóinak létszáma fokozatosan növekedett.

1619-től, a Bethlen Gábor-féle hadjárat Szakolca környéki katonai támadásainak idején sokat szenvedett a kolostor.⁴⁴ Először az erdélyi fejedelem, majd a császár katonái is megszállták a várost. A nikolsburgi békekötésig Bethlennek Szakolcán volt a főhadiszállása (1621. december–1622. január). A békekötés értelmében Bethlen átadta a várost a császárnak, hamarosan azonban megint katonák vonultak be Szakolcára. 1623. október 23-án, a császári csapatok kivonulása után, a város ismét Bethlen Gáboré. A ferencesek a morvaországi Hodonínba menekültek. 1626-ban folytatódott a háború, karácsony előtt egy héttel Wallenstein hadai vonultak át a siralmas állapotban lévő Szakolcán.⁴⁵

Húsz év sem telt el a Bethlen Gábor vezette hadjárat után, újabb támadásoktól kellett tartani, hiszen 1643-ban a svéd csapatok eljutottak Brünnig. 1644-ben Puchaim császári ezredes vezetett hadat Szakolcáról I. Rákóczi György ellen, augusztusban Rákóczi csapatai vonultak be Galgórcra és Szakolcára. 1645 áprilisában járványos betegségben szenvedő svéd katonák érkeztek a városba. Augusztustól decemberig ötezer ember halt meg, a kolostor lakói közül pedig tizenkét barát. A rendház épülete is nagy károkat

41 Franciscus Dietrichstein (Madrid, 1570 – Brünn, 1636): herceg, olmüci érsek-bíboros. A morvaországi protestánsok harcos ellenfele. Mikor Bocskai hadai (1605) Morvaország határára értek, Dietrichstein lovashada élén elfoglalta Szakolcát. Később Morvaország helytartója, ahol erőszakos térítéseiről híresült el. Részt vett Nikolsburgban a császár és Bethlen Gábor között kötött béketárgyalásokon. Birodalmi herceg, Protector Germaniae, majd osztrák császári helytartó. Gazdag nikolsburgi könyvtára részben a harminc éves háborúban pusztult el, részben pedig a svédek vitték el. Ma egy része Svédországban található meg.

42 *Annotationes de rebus antiquis*. Karácsonyi jegyzete szerint (1923. 434.) az irat a csíksomlyói kolostorban volt, de sajnós, Muckenhaupt Erzsébet tájékoztatása szerint, jelenleg nincs meg.

43 Uo. – KARÁCSONYI I. 1923. 433–435.

44 „Bethlen Gábor krónikásai” is többször említik Szakolcát, ottani táborozásait: KRAUSS GYÖRGY: *Erdélyi krónika; Thurzó Szaniszló naplója a II. Ferdinánd és Bethlen Gábor közti fegyverszüneti tárgyalásokról*. In: *Bethlen Gábor krónikásai*. Budapest: Gondolat, 1980. 150, 239, 245, 249. (Bibliotheca Historica)

45 ŠATEK 1946. 40–41. – Skalica, Mestský archiv 8, 362, 547, 661, 620, 621, 685, 686. (Jozef Šatek jegyzetei.)

szenvedett, hiszen a csatározások következtében részben leégett. A javításokat több évig végezték. A várossal való elszámolásban kapunk erre vonatkozóan adatokat: 1648-ban a kolostor 19 ezer téglát kapott, 1652-ben téglát és meszet, 1653-ban egy hordó meszet és háromezer téglát, 1654-ben húsz hordó meszet és háromezer téglát, 1655-ben kilenc hordó meszet és kétezer téglát, 1656-ban pedig hatezer téglát.⁴⁶

Szokolca földrajzi elhelyezkedéséből adódott, hogy nemcsak magyar, hanem szlovák nemzetiségű ferencesek is szolgáltak a kolostorban. A provincia felső vezetésében az ellentétek a 17. század közepétől egyre erősebbek lettek. 1653 óta hol magyar, hol szlovák nemzetiségű volt a provinciális, amit az 1665-ös közgyűlésen szóvá is tettek, s a béke és a nyugalom érdekében ezt meg akarták szüntetni: „...többé ne tekintsek a vért, vagy származást, hanem a választandók életét, erkölcsét és kormányzati okosságát. Ennél fogva akár magyar, akár tót, akár cseh, akár német, akár dalmát, vagy akár miféle más nemzetiségű legyen is az alkalmas, de különben a rendtartományba tartozó férfiú, azonban életére, erkölcsére, okosságra nézve kiváló, azt kell a választásra előterjeszteni és megválasztani. A provinciális mellett azonban az őr mindig más nemzetiségű legyen, a kormánysegédek közül pedig eddigi szokás szerint kettő az egyik, kettő a másik nemzetiségből választassék.”⁴⁷

A városban a jezsuita rend is le akart telepedni. Turkovics György atya 1649 előtt Weselényi Miklóst küldte Szokolcára, hogy nézzen körül, milyen lehetőségek vannak számukra.⁴⁸ Ekkor még nem tudott megegyezni a város vezetésével, erre majd csak 1659-ben került sor. 1659. június 13-án a magisztrátus szavazással döntött, s engedélyezte a jezsuitáknak a letelepedést. Kikötötték, hogy ne okozzanak kárt ittlétükkel, és ne vegyenek el földterületeket a város határain túl. A tiltás az erdőkre, a ligetekre, a szőlőkre, a legelőkre, a halastavakra, a malmokra is vonatkozott, minderről biztosítékot is kértek tőlük. 1659. december 31-én a szenátus minden tagja bejegyeztette abba, hogy átadják a jezsuitáknak a megállapodást. Az okiratban a város bírása és Szokolca szabad királyi város vezetősége megerősítette, hogy Sztankovics János és Kubica Vencel atyák kérésére a város megengedi a jezsuiták letelepedését, amint ezt már június 13-án megszavazták. A jezsuitáknak egy másolatot is adtak az 1660. január 1-jén kelt okiratról.⁴⁹

1661–1663 között a török ellen induló német csapatok ismét átvonultak Szokolcán.

A Thököly-felkelés eseményei sem hagyták érintetlenül a várost: a Morvaországból érkező császári seregek vonultak be. A ferenceseknek több kellemetlenségük is volt, melyek közül az egyik legnagyobb az, hogy Leonard Ondrejkovics gvárdiánnak felróták, hogy a barátok a felkelőkkel szimpatizáltak.⁵⁰

A ferences renden belül – a mariánusok, a szalvatoriánusok, a ladislaiták és a bosnyákok között – a 17. század második felében is napirenden voltak az egyes kolostorok hovatartozásáról és a kolostorépítésekről szóló viták. 1689-ben Antonius Lazari (Lázárfi)⁵¹

46 ŠATEK 1946. 40–41. – Skalica, Mestský archív 21, 21. I. 1597. (Jozef Šatek jegyzetei.)

47 KARÁCSONYI I. 1923. 466. (nem adta meg a forrását.)

48 ŠATEK 1946. 106. – Lukács László adatai szerint csak 1662-től létezett Szokolcán rezidencia: Szokolcensis Residentia: P. Matthaeus Padiela superior, P. Daniel Mitis professor scholarum, P. Wenceslaus Kubiey concionator: LUKÁCS LÁSZLÓ S. I.: *Catalogi Personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. III. (1641–1665)*. Romae: Institutionum Historicum S. I., 1990. 720.

49 ŠATEK 1946. 107.

50 Uo. 100.

teljhatalmú biztos Galgócra hívta össze a felek képviselőit. Az összejövetel legfontosabb eredménye a *Decretum Lazarianum* volt: a határozat kimondja, hogy a határvonalat Szokolca, Nyitra és Vác irányában vonják meg, s az ettől délre eső kolostorok a mariánusoké, az északra és keletre esők pedig a szalvatoriánusoké. A döntés értelmében a szalvatoriánusoknak át kellett adniuk Sümegyet, Veszprémet és Pestet, a mariánusoknak pedig a pruszkai és a beckói rendházat. A szalvatoriánusok kényszere-
detten, de aláírták a határozatot. Körülbelül két hónap múlva azonban, miután átadták a sümegi kolostort, mégis megfellebbezték a döntést, amit azonban mind Szelepcsényi György (1689), mind az uralkodók, I. Lipót (1690), majd III. Károly (1716), megerősítet-
tek.⁵²

A 18. században tovább folytatódott a gyarapodás, de a megpróbáltatásokból is kijutott a szakolcai ferenceseknek. 1729-ben leégett a város a rendházzal együtt, amely 1757-re kapta meg a ma is látható formáját.

A SZAKOLCAI FERENCESÉK A SZÁMOK TÜKRÉBEN

Karácsonyi János rendtörténete második könyvének harmadik szakaszát (A salvatoriánus ferenczrendűek története 1517-től 1605-ig) a következő mondatokkal kezdi: „E nyolczvannolcz évnvi időszak a nagy gyümölcsözés időszakának indult és e helyett lett a gyász, a hanyatlás, a külső és belső pusztulás időszaka. 70 kolostorban legalább 1500 szerzetes testvér fogadta örömmel hírét annak, hogy az ő felfogásuk győzött s hogy az ingatlanos magyar ferenczrendűek is teljesen elfogadták a szent szegénységet nem csupán személyeikre, hanem házaikra nézve is. Kilenczven év mulva pedig mindössze öt omladozó, rossz kolostorban mindössze harmincz szerzetes éledélt rettegve a külső és belső ellenségtől.”⁵³

A már említett 1475-ös szerémújlaki közgyűlésről fennmaradt összeírás nem tartalmazza a rendházak tagjainak neveit, csak a kolostorok és a ferencesek összesített száma-
adatait.

1523-ban még mindig 10 őrség volt, ahogyan 1475-ben felosztották a magyarországi szalvatoriánus rendtartományt. A barátok létszáma ekkor 1472 fő volt.⁵⁴

	őrség neve	rendtagok száma
1.	Custodia Strigoniensis, habuit F(rat)res	225
2.	Custodia Vylak, habuit F(rat)res	120
3.	Custodia Transilvaniae, h(ab)uit F(rat)res	218
4.	Custodia Jeneo, h(ab)uit F(rat)res	145
5.	Custodia Ozorae, h(ab)uit F(rat)res	165
6.	Custodia Baniae, h(ab)uit F(rat)res	116

51 Volt krajnai provinciális.

52 KARÁCSONYI I. 1923. 496-497.

53 KARÁCSONYI I. 1923. 377.

54 *Liber Tabularum 1523-1647*. fol. 40v – *Chronica seu origo Fratrum*, fol. 62v. – A számadatok Fáy Zoltán szerint valószínűleg csak a felszentelt papok számát jelentik.

7.	Custodia Patak, h(ab)uit F(rat)res	98
8	Custodia Sclauoniae, h(ab)uit F(rat)res	153
9.	Custodia S. Spiritus, h(ab)uit F(rat)res	150
10.	Custodia Szetsien, h(ab)uit F(rat)res	82
	Summa F(rat)rum	1472

A szécsényi őrség, amelybe Szokolca is tartozott, a barátok létszámát tekintve nem volt sem a legnagyobb, sem a legjelentősebb. Idővel azonban a számok változtak. Az őrségek átalakultak, számuk fogyott, s mire már csak négy kolostor volt a magyarországi szalvatoriánus provinciában, gyakorlatilag már nem is léteztek.

Az 1531-es nagyváradi közgyűlés jegyzőkönyve az első ismert, fennmaradt jegyzőkönyv.⁵⁵ Ebben az évben csak nyolc őrség (az esztergomi, az erdélyi, a bányai, az ozorai, a pataki, a szlavóniai, a szentléleki és a szécsényi) létezett, s az őrségekben lévő gvárdiánok nevei vannak összeírva.⁵⁶ A fráterek számát nem ismerjük.

1533 azért lenne fontos a számunkra, mert ebből az évből olyan összeírások is ránk maradtak, amelyekben nemcsak az őrségek (az esztergomi, az erdélyi, a jení, a bányai, az ozorai, a pataki, a szlavóniai, a szentléleki és a szécsényi), s az azokban szolgáló gvárdiánok nevei vannak összeírva, hanem az egyes rendházakban lakó ferenceseké is (Numerus fratrum Prouinciae S. Saluatoris sub hoc Capitulo). Így arra vonatkozóan is van adatunk, hogy a magyarországi szalvatoriánus provinciában és az egyes őrségekben hányan teljesítettek szolgálatot. Sajnos azonban két őrség, a pataki és a szécsényi (amelybe a szokolcai kolostor is tartozott) jegyzőkönyve nem maradt fenn.⁵⁷

1535-ben újra összeírták a kolostorokban élőket, s a számok már egyértelműen a fogyást, a hanyatlást mutatják:⁵⁸

	őrség neve	kolostorok száma	rendtagok száma
1.	Custodia Strigoniensis, habuit F(rat)res	6	104
2.	Custodia Vylak, habuit F(rat)res	nincs adat	nincs adat
3.	Custodia Transilvaniae, h(ab)uit F(rat)res	10	187
4.	Custodia Jeneo, h(ab)uit F(rat)res	7	134
5.	Custodia Ozorae, h(ab)uit F(rat)res	4	66
6.	Custodia Baniae, h(ab)uit F(rat)res	5	88
7.	Custodia Patak, h(ab)uit F(rat)res	nincs adat	elveszett

55 „In Nomine D(omi)ni Amen. Incipiunt quaedam annotationes. In Prouintia Hungariae S. Salvat. ab Anno 1531 in Capitulis qui Officiales electi et in quolibet Conuentu quot F(rat)res extitere. Hoc Anno fuit Cap(itu)l(u)m Varadini, quis fuit electus Minister Videre licebit folio 50. De Caeteris Officialibus infra uidebis hoc ordine. Ad Cap(itu)l(u)m G(e)n(era)li Custos Custodum V. P. F. Nicol. De Brosyaco C. Strigonien(sis). Item Discretus Prouin(ciae) Fr. Benedictus de Asszonfalua deputatur, qui et Scriba R. P. Ministri.”

56 *Chronica seu origo Fratrum*, 63r–64r.

57 Uo. 64r–72r. – „A pataki és a szécsényi kusztódiák hiányoznak. G. Kaizer Nándor.” 72r.

58 *Chronica seu origo Fratrum*, fol. 72v.

8.	Custodia Sclauoniae, h(ab)uit F(rat)res	8	113
9.	Custodia S. Spiritus, h(ab)uit F(rat)res	6	81
10.	Custodia Szetsien, h(ab)uit F(rat)res	nincs adat	elveszett
	Summa fratrum		773

1544-ben 491 főről tudunk, s ez a szám az 1523-as adatoknak csak az egyharmada.

Somlyai Mihály krónikája szerint a következő években is a ferencesek számának fokozatos csökkenését láthatjuk. 1579-ben már nem is léteztek kusztódiák, annyira kevés rendház maradt. 1581-től kezdve a 16. század legvégéig csak négy kolostor jelentette a magyarországi szalvatoriánus ferences rendtartományt: Gyöngyös, Szeged, Szakolca és Csíksomlyó. A 17. század legelejétől indult meg az újjáéledés, amikor Hradistye, Galgóc, Szécsény, majd a többi rendház is újra benépesült.

1561-ben öt kusztódiát volt tizenegy rendházzal:

Custodia Strigoniensis: Gyöngyös, Berény, Szeged, prédikátor Egerben

Custodia Transylvaniae: Bákó, Csík

Custodia Bánya: Báthor

Custodia S. Spiritus: Tárnok, Ormosd, Remetincz

Custodia Szécsény: Galgóc, Liptó

1563-ban 109 tagja volt a rendtartománynak, s a szakolcai kolostorban volt a legtöbb ferences barát, 20 fő. A többi kolostorban élők száma: Bákóban 4, Csíksomlyón 8, Galgócon 6, Gyöngyösön 15, Jászberényben 18, Medgyesallyán 4, Nyírbátorban 4, Okolicsnán 10, Ormosdon 5, Remetincen 4, Szegeden 6, Tárnokon 5 fő tartózkodott.⁵⁹

1565: négy kusztódiát kilenc rendházzal:

Custodia Strigoniensis: Gyöngyös, Berény, Szeged

Custodia Transylvaniae: Csík

Custodia S. Spiritus: Tárnok, Ormosd

Custodia Szécsény: Galgóc, Liptó, Szakolca: 11 tanuló fráter

1570: három kusztódiát hét rendházzal:

Custodia Strigoniensis: Gyöngyös, Szeged, prédikátor Egerben

Custodia Szécsény: Liptó, Szakolca, Galgóc

Custodia Transylvaniae: Csík, Bákó

1572: három kusztódiát hat rendházzal:

Custodia Strigoniensis: Gyöngyös, Szeged

Custodia Transylvaniae: Csík, Bákó, prédikátor Váradon

Szécsény: Szakolca, Galgóc

⁵⁹ KARÁCSONYI I. 1923. 420.

Numerus Fr(atr)um Prouinciaie hac reuolutione

Gyöngyös: 24, Szeged 6, Csík 7 + 1 novícius, Bákó 3, Szakolca 9, Galgóc 6 fő + a provinciális

Num. 57.

1574: 3 kusztódiá öt rendházzal:

Custodia Strigoniensis: Gyöngyös, Szeged

Custodia Transylvaniae: Csík

Custodia Szécsény: Szakolca, Galgóc

1579: már nem is léteztek kusztódiák:⁶⁰

Szakolca, Gyöngyös, Gyula, Csík, prédikátor Váradon

1581: négy rendház:

Gyöngyös, Szeged, Szakolca, Csík

1583: négy rendház:

Gyöngyös, Szeged, Szakolca, Csík

1586: négy rendház:

Gyöngyös, Szeged, Szakolca, Csík

P. Venceslaus Szakolcensis ad Chyk deputatur

1589: négy rendház:

Gyöngyös, Szeged, Szakolca, Csík

1592: négy rendház:

Gyöngyös, Szeged, Szakolca, Csík

1599: négy rendház:

Gyöngyös, Szeged, Szakolca, Csík

1602: a rendházak száma immár öt, s ettől az évtől kezdve fokozatosan emelkedett a rendtagok száma is:

Numerus fratrum sub Anno 1602 usque ad Annum 1605

Gyöngyös 14, Szeged 3, Csík 5, Hadad 5, Szakolca 9

Summa totius Proui(nci)a 36

1605

Gyöngyös, Szeged, Karánsebes, Galgóc, Csík, Szakolca

60 *Chronica seu origo Fratrum* 79r: 1576-től már csak négy rendházban élnek ferencesek, hiszen adatai szerint ebben az évben veszítették el Galgócot.

1608: a rendházak mellett már rezidenciák is működtek:
Gyöngyös 12, Csík 4, Szakolca 14, Szeged 4, Hradistye 6,
Residentia: Szécsény 3, Fülel 2, Bákó
Numerus fratrum Prouinciae 42

1612
Hradistye, Szakolca, Szécsény, Gyöngyös, Szeged
Rezidencia: Fülel, Gyarmat(?)

1613
Gyöngyös, Szeged, Szécsény, Szakolca, Hradistye, Fülel, Csík

1616
Szakolca, Hradistye, Szécsény, Gyöngyös, Szeged, Csík
Fülekiensis Presidens Pr. [...]

1622
Gyöngyös, Szakolca, Hradistye, Szécsény, Szeged, Csík,
De loco Fülekiensi [...]
Numerus Fratrum Prouinciae sub hoc Cap(itu)lo
Szakolca 10, 1 provinciális, + egyéb kolostorok lakói: 46, összesen: 57

1626
Szakolca, Gyöngyös, Hradistye, Szécsény, Szeged, Csík

1628-ban a magyarországi szalvatoriánus rendtartománynak hét kolostora volt: a gyöngyösi (26 fráter, 8 novícius), a szakolcai (16 fráter, 4 novícius), a szécsényi, a szegedi (6 fráter), a csíksomlyói, a hradistyei (8 fráter) és a füleki.⁶¹ A következő években, évtizedekben pedig tovább nőtt a rendtartomány kolostorainak és rendtagjainak a száma, s a szakolcai rendház a tabulák adatai szerint továbbra is a legjelentősebbek közé tartozott.

*Káptalanok Szakolcán*⁶²

A rend vezetői a rendi előírásoknak megfelelően háromévenként gyűltek össze (capitulum generale), hogy megválasszák az új tisztségviselőket, s áttekintsék az aktuális helyzetet, a tennivalókat.⁶³ A káptalan időpontját az utolsó tanácskozáson állapították meg. 1535-ben Gyöngyösön döntöttek arról, hogy a jövőben nem télen, hanem vagy Pünkösdkor, vagy nyáron rendezzék meg az összejöveteleket.⁶⁴

61 WADDING. LUCAS: *Annales Minorum seu trium Ordinum a S. Francisco institutorum, ab anno 1541 continuati a pluribus viris eruditiss.* Tom. XVII. Ed. 3a. Quaracchi, 1934.

62 Lásd az 1. számú mellékletet.

63 KOLLÁNYI FERENC: *Magyar ferenczrendiek a XVI. század első felében.* Századok, 1898. 511–518. – KARÁCSONYI I. 1923. 423, 430–532.

64 *Gyöngyösi-kódex (ferences krónika).* Acta capituli 1535, 1542. – Kollányi Ferenc jegyzetei.

A közgyűlések legfontosabb forrásai az ún. tabulák vagy jegyzőkönyvek, melyekben össze vannak írva a magyarországi szalvatoriánus ferencesek közgyűlései. Ezt mindig megelőzte egy vizitáció, amelyet a rendfőnök (minister generalis) rendelt el. „Tabula a középkori latinságban azt a fatáblát is jelentette, melyet a szerzetesek a klastromokban a falra akasztottak s hogy mindenkinek szemébe tűnjék, arra irták a heti szolgálattelvők neveit s a heti teendők, tudnivalók stb. sorozatát. És e Tabula elnevezés akkor is megmaradt, mikor már nemcsak fatáblára irták fel a hirdetéseket, hanem papirosra és arról olvasták fel.”⁶⁵

A káptalanok több napig tartottak. A vendégek csütörtökön (ünnep előtt) érkeztek meg, de csak szombaton kezdték meg az érdemi munkát, ekkor választották meg nyilvános szavazással az új tartományfőnököt. Elintézték a különböző kérelmeket, megbeszélték a jelentéseket, panaszokat, a vizitátorok beszámoltak munkájukról, végül az új tisztségviselőket is megválasztották.⁶⁶ Miután a jegyzőkönyv elkészült, melyet aláírt a tartományfőnök, a tartományi őr, a négy tanácsos és a rendfőnöki megbízott, lepecsételték és elküldték Rómába, ahol a rendfőnök jóváhagyta. A jegyzőkönyveket több példányban lemásolták, s a példányokat elküldték a rendházakba. „A káptalanok közötti időszakban a tartomány fontosabb ügyeit a tanácsosok gyűlése (congressus definitorii provincialis vagy congregatio intermedia) intézte.” Ez a gyűlés bonyolította le az időközi személyi változásokat, s joga volt arra, hogy a következő közgyűlésig érvényes határozatokat hozzon. Ezen határozatokat is összeírták a ferencesek névsorával együtt, s az ezekről készült másolatokat szintén elküldték a többi rendháznak.⁶⁷

A közgyűlések leírásakor megadják a pontos időt és helyet, megnevezik a provincia legfőbb vezetőit – a régeiket és az újonnan megválasztottakat –, majd számba veszik az őrségeket, a rendházakat, s az azokban élő gvárdiánt és rendtagokat (klerikusok, laikusok, novíciusok, az iskola tanulói és segítők). Végül felsorolják a hivatalos rendelkezéseket.

A szakolcai ferences rendház jelentőségét többek között az is jelezte, hogy a 17. században a rendszeres káptalanok, a kisgyűlések és a kormánytanácsosi gyűlések nagy részét itt tartották meg, 1576–1696 között harmincegyszer. Ilyen nagy számban csak Gyöngyösön gyűltek össze a barátok. Gyöngyös sokszor azért is volt előnyösebb helyzetben, mert a két legtávolabbi területről idejövőknek, a szakolcaiaknak és a csikiaknak félúton volt a hódoltsági ferences központ – annak ellenére is, hogy mindkét oldal felől át kellett menni a törökök által megszállt területeken. Az 1579–1616 között eltelt harminchétf évben azonban egyetlen káptalant sem tartottak Szakolcán. Ennek több oka volt: ebben az időszakban, s különösen a 17. század elején több nagy támadás is érte a várost (pl. Bocskai-hadainak pusztításai), s egy rövid időre a szakolcai kolostorból is el kellett menekülniük a ferenceseknek; továbbá 1581 óta már csak négy rendháza volt a magyarországi szalvatoriánus rendtartománynak (Gyöngyös, Szeged, Szakolca, Csík-

65 *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Szerk. BUNYITAI VINCE, RAPAICS RAJMUND, KARÁCSONYI JÁNOS. II. köt. Budapest, 1904. 462. (A továbbiakban: *Egyháztörténeti emlékek II.*) – FÁY ZOLTÁN: *Egy kevésbé ismert forráscsoport. A ferencesek hódoltsághori történetéhez: szalvatoriánus tabulák a XVII. századból*. In: *A ferences lelkiesség ...* 2005. 195. (A továbbiakban: FÁY 2005.)

66 KOLLÁNYI 1898, 517–518.

67 *Egyháztörténeti emlékek ... II.* 462. – FÁY 2005. 195–198. – MOLNÁR ANTAL: *Püspökök, barátok, parasztok: Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből*. Budapest: METEM, 2003. 74–75. (METEM-könyvek 41.) (A továbbiakban: MOLNÁR 2003.)

somlyó), s ez a négy rendház az ország négy különböző pontján helyezkedett el. Ezen kívül ott volt a közelben Galgóc is, amely a tabulák adatai szerint szintén a jelentősebb kolostorok közé tartozott; s mégis csak Gyöngyös volt a rendtartomány központja.

Szakolca fontosságát továbbá az is mutatja, hogy 1567-től többször is itt lakott a tartományfőnök is. Ebben az évben a fővizitátor, Michael Alvarez meglátogatta Magyarországot. A ferencesek Gyöngyöstre tervezték a közgyűlést, ahol Alvarez elnökölt volna. Ő azonban nem mert elmenni a török hódoltságba, ezért az ülést Szakolcára hívatta össze.

1563-ban, miután a ferences barátok visszaköltöztek Szakolcára, ez egyre fontosabb központ lett a rend magyarországi életében, „s mert bár szélről feküdt, de mégis legbiztosabb volt a török támadástól s itt lehetett legjobban tanulni, a keresztény államok eseményeiről értesülni s a nyugati kereszténységgel összeköttetésbe lenni”.⁶⁸

*Ferences iskola Szakolcán*⁶⁹

A rend pontosan szabályozta a ferences rendtagok tanulmányait, azok helyét, menetét, a tananyagot. A növendékeknek a noviciátus, a szerzetesi próbaév után ún. bevezető stúdiumokat kellett elvégezniük, majd következett a kétéves filozófiai (studia naturalium vagy studia physicae) oktatás. Erről az 1370-ben megtartott nápolyi közgyűlésen határoztak. A bölcseletet négyéves teológiai tanulmány követte.⁷⁰

A szerzetesnevelés és a tanulmányi rendszer kiépítése a tridenti zsinat és a pápai utasítások – főképpen a VIII. Orbán pápa által jóváhagyott rendi alkotmány (Constitutiones Urbanae) – szellemében mind a szerzetesi fegyelem, mind a szellemi élet számára szilárd alapokat teremtett.⁷¹ Ennek megfelelően jöttek létre a ferencesek oktatási intézményei is hazánkban. Magyarországon ferences tanügyi központnak Gyöngyös számított, mely „ferences főiskolájával és jezsuita gimnáziumával a török területen egyedülálló művelődési kínálatot biztosított”.⁷²

Biztosan létezett hittudományi iskola ezen kívül Sárospatakon is, mely 1537-ben jött létre a szerzetesek számára, az előadó Atyai Péter volt.⁷³ Az iskolát 1542-ben a gyulai kolostorba helyezték át, ahol az előadásokat ismét Atyai Péter tartotta.⁷⁴

Szakolcán, mint már említettük, tíz fővel hittudományi (hitszónoki) főiskola jött létre Csíki János gvárdiánátusa idején.⁷⁵ A tanulók Franciscus de Barillával érkeztek.⁷⁶

68 KARÁCSONYI II. 1924. 155.

69 Legutóbb PINTÉR MÁRIA ZSUZSANNA foglalta össze a ferences iskolák történetét, részben a korábbi szakirodalmak áttekintésével, de a 17. századi szakolcai oktatásról nem ír: *A magyarországi ferences rend középfokú iskolái a XVII–XVIII. században*. In: *A ferences lelkiség ...* 2005. 582–592.

70 SZABÓ ELEK: *A ferences skolasztika tanulmányi élete*. Budapest, 1942. 19–38. – MOLNÁR ANTAL: *Mezőváros és katolicizmus: Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*. Budapest: METEM, 2005. 171. (METEM-könyvek 49.) (A továbbiakban: MOLNÁR 2005.)

71 GALLA FERENC: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. Sajtó alá rend. FAZEKAS ISTVÁN. Budapest–Róma: Gondolat, 2005. 404 p. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I, Vol. 2.) 51. (A továbbiakban: GALLA 2005.)

72 MOLNÁR 2005. 171.

73 *Egyháztörténeti emlékek II.* 483–489. – KARÁCSONYI I. 1923. 398.

74 KARÁCSONYI I. 1923. 402.

75 KARÁCSONYI I. 1923. 421. – KOŠÍK 20. A szerzőnél Csíki helyett Csíhi János szerepel, ez félreolvasás.

Az iskola igazán jelentőssé majd a 17. században válik, s a gyöngyösi mellett a barátok egyik legfontosabb oktató műhelye lesz. 1565-ben újabb tizenegy növendék érkezett a Gyöngyösön megtartott közgyűlési határozat értelmében.⁷⁷

Az egyik legfontosabb tantárgy, amelynek a professzorok nagy figyelmet szenteltek, az apologetika volt, s ez a szemlélet átszötte a többi tárgy tanítását is.⁷⁸ Az igaz hit védelme, a vitatkozás az eretnekek és az új hit, a protestantizmus hirdetőivel, tették igazán fontossá ezt a tantárgyat. Szakolcán erre egy olyan kötet a bizonyíték, amelybe 1577–1579 között a tanuló vagy a professzor beírta az előadásokat.⁷⁹ Egy komoly bevezető után többek között a következő kérdések szerepelnek a hit védelmének általános szabályairól: a pápa tévedhetetlensége, a különböző zsinatok, a Szentlélek eredete, az egyház, a tízparancsolat, a megisztulás, a szentek tisztelete, az angyali üdvözlés, az ember szabad akarata. A tanár figyelmezteti a hallgatókat, hogy soha nem szabad az ellenfelek szítkaihoz és sértegetéséhez lealacsonyodni. Felhívja a diákok figyelmét arra, hogy ne keljenek haragra és ne háborodjanak fel, ahogy az a tévhitet vallóknál és a hit-szegőknél szokott lenni.⁸⁰

Az 1581. évi közgyűlésen döntöttek arról, hogy megengedik a rendtagoknak, hogy elmehetnek más szerzetesrendek, „különösen pedig a jezsuita atyáknak iskoláiba”. Erre a provincia sorvadása miatt kényszerültek. Meg kellett ígérniük, hogy miután befejezték tanulmányaikat, felveszik a ferencesek ruháját és fogadalmat tesznek.⁸¹

1616-ban hozták meg azt a rendeletet, amely szerint középiskolát állítanak fel Gyöngyösön a magyarok, Szakolcán pedig a szlovákok részére,⁸² s a novíciusok magiszterét is kijelölték Casparus Nadasi személyében. Az iskolákba jelentkezők sokkal tanulatlabbak voltak (még latinul sem igen tudtak), így tanulmányaikat nem kezdhették bölcséleti vagy hittudományi tanulmányokkal. 1622-ben indult meg az a „középiskolai” osztály Gyöngyösön, ahol olyan tanulmányokat folytathattak (humaniorák, retorika), amelyekre a teljes gimnáziumi képzésben nem részesült növendékeknek a bölcséleti tanulmányok megkezdése előtt szükség volt.⁸³ Azok a fiatalok, akik szülőhelyük közelében nem tudtak megfelelő képzést szerezni, ide jöhettek, hogy elsajátítsák az alapokat.

Az új életre kelő magyarországi ferences közösségben több, a rendi föelöljáróktól házánkba küldött olasz szerzetes tanított és végzett hitterjesztő tevékenységet: Giovanni

76 KARÁCSONYI II. 1924. 155.

77 KARÁCSONYI I. 1923. 421.

78 KÜHM: *De voterum religiosorum apologia apud controversistas OFM saec. XVI–XVII.* Roma, 1968.

79 A szakolcai kolostor könyvtárában: Signatura 2625. 1946-ban – tehát még a szerzetesrendek feloszlása, könyvek elhurcolása előtt – még megvolt ez a kötet, amelynek nem ismerjük a címét.

80 ŠATEK 1946. 36. – Jozef ŠATEK: *Ukážka apologetiky zo XVI. storočia.* Duchovný pastier, roč. XXIII. 1942. 433–438.

81 Uo. 425. – Pl. Szentandrás (Csíki) István atya 1593 előtt Bécsben és Samborban (Lengyelország) tanult a jezsuitáknál. Erdélyi Múzeum, 1912. 55–59.

82 *Chronica seu origo Fratrum* fol. 83: „Loca Studiorum et Nouitiorum deputant Geongios pro Ungaris et Szakolcza pro Slauis.” – *Liber Tabularum 1523–1647.* 82: „Loca Studiorum et Nouitiorum deputantur Geongiosien pro Ungaris, Zakolczen pro Sclauis.” – KOŠIK 1996. 20. – ŠATEK 1946. 38. – KARÁCSONYI I. 1923. 528; II. 1924. 156: az első kötetben 1616-ot, a másodikban 1610-et említ. Az iskolák működéséről Karácsonyinnál olvashatunk a legtöbbet, sajnos azonban nem adja meg forrásait. A szám- és a név-adatokat a tabulákból tudjuk visszaellenőrizni, kiegészíteni.

83 MOLNÁR 2005. 171.

Battista da Terugia,⁸⁴ Ambrosius Galbiato, Antonius Galbiato és Fulgenzio da Jesi. A négy ferences közül Fulgenzio da Jesi emelkedett ki képzettségével, buzgalmával és jámborságával.⁸⁵ Magyarországon 1628 novemberében kezdték meg a „rendszeres bölcséleti oktatás”-t, mégpedig Szakolcán, miután megérkezett Fulgenzio atya.⁸⁶ Logikát tanított tíz növendéknek. Később Szécsényben találjuk, ahol az algimnázium tárgyait (humaniora), logikát és hittudományt oktatott, majd megfordult Gyöngyösön is.

1642-ben érkezett meg Rómából Szakolcára az olasz Franciscus Scurcula, Csoma András és Szakolcai Bernardin társaságában.⁸⁷ Bölcséletet és hittudományt tanított,⁸⁸ s Szakolcán maradván 1647-ben örök is megválasztották. Scurcula után Lucas Lippai vette át a bölcsélet oktatását.⁸⁹ Hamarosan egy újabb osztályt is létrehozottak, a gyóntatók osztályát: itt erkölcsöt Nicolaus Michalik (1659),⁹⁰ majd filozófiát Thomas Kyran tanított (1662).⁹¹

A rendtartomány képesítettnek tekintette azokat, akik megfelelő színvonalon végzetek el a hittudományi tanulmányokat: ők bölcséleti vagy hittudományi előadók lehettek. 1647-ben egyszerre négy személyt is alkalmasnak minősítettek ilyen előadónak. 1659-ben több ír ferences érkezett Magyarországra, pl. Jacob Browne és Franciscus

84 Szécsényben bölcséletet oktatott. 1635–1638 között tartományfőnök is volt. Egyetlen adatunk van arra, hogy járt Szakolcán: 1635-ben innen írt egy levelet Rómába. Képzett, de egyben erőszakos ember hírében állt. Két fő cél vezérelte: a rend felvirágoztatása és a hitterjesztés. „Kemény kormányzásával és kiemelt fellépésével elidegenítette magától magyar rendtársait.” GALLA 2005. 18. – A Hitterjesztés Szent Kongregációjának írott levelei: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transylvania (1572–1717)*. I. Ed. ISTVÁN GYÖRGY TÓTH. Roma–Budapest: Római Magyar Akadémia–METEM–MTA Történettudományi Intézete, 2002. Nr. 162, 201–202, 217. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Fontes 4.) (A továbbiakban: *Litterae missionariorum I*) – *Litterae missionariorum de Hungaria et Transylvania (1572–1717)*. II. Ed. ISTVÁN GYÖRGY TÓTH. Roma–Budapest: Római Magyar Akadémia–METEM–MTA Történettudományi Intézete, 2003. Nr. 264. (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Fontes 4.) (A továbbiakban: *Litterae missionariorum II*) – *Missziós dokumentumok Magyarországról és a Hódoltságról. I. A Propaganda Fide kongregáció levéltárából I*. Gyűjt. és közread. SÁVAI JÁNOS PINTÉR GÁBOR közreműködésével és jegyzeteivel. Szeged, 1993. 514 p. (Documenta missionaria I/I.) passim. (A továbbiakban: SÁVAI 1993.)

85 GALLA 2005. 7. p. – Fulgenzio, a római rendtartomány tagja, „1628-ban érkezett hazánkba azzal a céllal, hogy mint az ifjú szerzetesi nemzedék nevelője és tanára meggyökereztesse a szalvatoriánusok közt a szigorított ferences fegyelmet a tridenti zsinat előírásai, az egyetemes rendi megújulás és az idők követelményei szellemében”. Idegen származása ellenére megválasztották az őt ideiglenesen befogadó provincia definitorává. Annyira szeretett Magyarországon lenni, hogy miután visszament rendtartományába, ahol tartományfőnökké választották, visszatért hazánkba: Uo. – GALLA FERENC: *Fulgenzio da Jesi ferences misszionárius vitája a böjtről a gyöngyösi jezsuitákkal*. Budapest, 1947. Klny. Regnum 1944–1946. – Gyöngyösi működéséről: MOLNÁR 2005. 148, 158. – Rómába, a Hitterjesztés Szent Kongregációjának küldött levelei és végrendelete: *Litterae missionariorum I*. 2002. passim; *Litterae missionariorum II*. 2003. passim. – SÁVAI 1993. passim.

86 *Liber Tabularum 1531–1691*. 231.

87 Francesco della Scurcula (Franciscus a Scurcola Romanus) is a legjelentősebb ferences tanárok közé tartozott, aki huszonkét évet élt Magyarországon. GALLA 2005. 23. – A tabulákban Sgurgula és Zgurgula névváltozat is szerepel: *Liber Tabularum 1523–1647*: 1644: Lector Philosophiae M. V. P. Franciscus Sgurgula Italus.

88 GALLA 2005. 23. 43. jegyzete szerint Scurcula 1649-ig tanított Szakolcán. A tabulák összeírásai ezt cáfolják. Vö.: *Liber Tabularum 1608–1699*. 1653: R(everen)dus Pr. Franciscus a'Scurgula Lector.

89 Lásd a 2. számú mellékletet: Pr. Fr. Lucas Lippai Lector Philosophiae.

90 Uo.: Multum V. P. Fr. Nicolaus Michalik Lector Theologiae Moralis.

91 Uo.: V. P. F. Thomas Kyranus Hybernus Philosophiae Lector.

Cogllan,⁹² akik hittudományi tantárgyakat tanítottak. Újabb iskolákat is alapítottak, hogy aki akarja, hamarabb befejezhesse tanulmányait. Moralisnak nevezték, mert a fő tárgy a gyóntatáshoz nélkülözhetetlen erkölcsstudomány volt. Ettől kezdve a gyengébb képességű fiatalok morális iskolákban tanulhattak, s a tehetségesebbek mehettek a hittudományi iskolákba. Az első morális iskola 1659-ben jött létre Szokolcán, ahol ekkor Fr. Timotheus Lopasouczi és Fr. Michael Czuratoci(?) tanított.⁹³

Mindenképpen meg kell említeni a nagyszombati studium generálét is (1641). Annak ellenére, hogy az itteni kolostor a mariánusokhoz tartozott, a ferencesek többi ága is küldött ide tanulni vágyó rendtagokat.⁹⁴ A főiskola alapítása annak köszönhető, hogy Pázmány Péter esztergomi érsek 1635-ben Nagyszombatban hozta létre az egyetemet, s ez „...jóformán az összes szerzeteket arra készítette, hogy ők is ott állítsanak fel főiskolát és a növendékek közül a jelesebbek az egyetemet is látogathassák”.⁹⁵

1662-ben Galgócon működött hittudományi iskola, ahol bölceletet Jacob Browne tanított. Szokolcán volt a bölceleti iskola, az előadó az említett Thomas Kyran. Gimnázium Sebesen volt, az előadó Ambrovicz Ágoston. 1663-ban a török veszedelem miatt áthelyezték az iskolákat, hiszen sem Galgóc, sem Szokolca nem volt biztonságban. Bölceleti iskola Gyöngyösön⁹⁶ és Kassán (ahol hamarosan hittudományi iskolát is felállítottak; jelentőségét mutatja, hogy főiskolai rangra emelték),⁹⁷ gimnázium Szegeden működött.

A Thököly-felkelés a Szokolcán 1673-ban alapított iskola működését is megzavarta. Ebbe az iskolába főként a szlovák és a német anyanyelvű ferencesek jártak. 1685–1691 között áthelyezték Hradistyére, amely később ismét visszakerült Szokolcára, s 1699-ben „másodosztályú főiskolává fejlesztették”.⁹⁸

Míg a Hódoltságban a ferences barátok számára Gyöngyös számított a legfőbb oktatási központnak, addig a királyi Magyarországon Szokolca volt hasonló jelentőségű, ahogy ezt a tanulók és a tanárok száma is mutatja. A tabulák adatai szerint a rendtagok

92 JAN PAŘEZ–HEDVIKA KUCHAROVÁ: *Hyberni v Praze: dejiny františkánské koleje Neposkvrneného početi Panny Marie (1629–1786)*. Praha: Oswald, 2001. 188 p.

93 „Vicarius V. Pr. Fr. Timotheus Lopasouczi confessarius fr(at)rum Magister Nouitiorum, V. Pr. Fr. Michael Czuratoci(?) Lector Ph(ilosoph)iae”. Lásd a 3. számú mellékletet, ahol a tanulók névsora is megtalálható. Vö.: *Liber Tabularum 1531–1691*. 281–282.

94 KARÁCSONYI 1923. 211.

95 Uo.

96 FÁY ZOLTÁN: *Ferencesek Gyöngyösön: Fejezetek a gyöngyösi barátok életéből*. Budapest: Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány, 1999. 50. (A továbbiakban: FÁY 1999.)

97 KARÁCSONYI I. 1923. 91. – SZELESTEI N. LÁSZLÓ: *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században: Csíksomlyói kéziratok prédikációk*. Piliacsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2003. 25. (Pázmány Irodalmi Műhely. Források 4.)

98 „1686, Sequuntur constitutiones Venerabilis Diffinitorii: Imo Ratione studiorum Venerabile Diffinitorium determinat, ut Fr(at)res clerici studiosi Philosophiae in Con(ven)tu Gyöngyösiensi ordinat pro speculativa T(theologia) ibidem Gyöngyösini Ph(ilosoph)iam absoluant, qua finita ad Con(ven)tum Cassoviensem pro audienda speculativa Theologia se conferat. Fr(at)res uero Clerici Philosophiae studiosi ejusdem Conventus pro morali Theologia deputati, postquam advenerint etiam alij illuc ad idem studium missi incipiant scholas morales, cum suo Lector, illasque prosequantur. Clerici uero Philo(soph)iae studiosi in Con(ven)tu Szokolczensi absoluta ibidem Philosophia ad Con(ven)tum Hradistiensem se transferant pro speculativa Theologia audienda.” *Liber Tabularum 1655–1696*.

a kolostorban bölcseleti és teológiai tanulmányokat is folytathattak – hol mindkettőt, hol csak az egyiket. 1646-tól vannak adataink a tanulók és a tanárok neveit illetően.⁹⁹

A szakolcai ferences kolostor tagjainak névsora, 1467–1696¹⁰⁰

A névsor forrásai és tanulságai

A szakolcai ferencesek névsorának legfontosabb forrásai az ún. tabulák vagy jegyzőkönyvek, melyek keletkezését, szerkezetét már korábban bemutattuk.

Számunkra természetesen a szakolcai ferencesek névsora az egyik legfontosabb rész. Ezek azonban nem pusztán csak nevek, annál sokkal többet árulnak el az adott rendházról. Utalnak arra, hogy milyen nemzetiségű a szerzetes (Szakolca esetében leginkább magyarokról és szlovákokról van szó), s a barátokról mindig tudható, hogy klerikus, novícius, tanuló vagy laikus (ez esetben lehet pl. asztalos, szakács, sekrestyés, kertész, kulcsár, pincemester). A rend vezetőinek felsorolásakor kiderül, hogy az adott személy provinciális, gvárdián, tanár (filozófiai, teológiai, általános), definitor (tanácsos) vagy vikárius.¹⁰¹

A kolostor lakóinak létszáma is azt igazolja, hogy Szakolca nemcsak a királyi Magyarország, hanem Gyöngyös mellett az egész történeti Magyarország, a magyarországi szalvatoriánus rendtartomány legjelentősebb központja volt. A 17. század első felétől egyre több jegyzőkönyv ismert, így a névsorok is ránk maradtak. Ezek alapján állíthatjuk, hogy a rendház lakóinak száma a század első felében átlagosan 11–20 fő volt, majd a század második felében sokszor a 20 főt is meghaladta. Szinte csak Gyöngyös előzte meg Szakolcát. A 17. század közepétől, második felétől Galgóc, Hradistye, Kassa lesz majd még létszámát tekintve hasonló jelentőségű rendház.

A tabulák sajnos szinte soha sem teljesekek, hiányoznak olyan évek, amelyek a többi forrásból sem pótolhatóak. Szakolca esetében sem tudunk egy teljes listát adni a ferencesekről; jobb esetben, ha a rendház lakói nincsenek is feljegyezve, a gvárdiánok neve ismert.

A nevek áttekintésekor Molnár Antallal együtt mi is elmondhatjuk, hogy a szakolcai gvárdiánok többsége „a rend vezető garnitúrájából került ki, akik előljáróként számos magyarországi kolostorban megfordultak, és általában a rendtartomány vezetésében is kulcspozíciókat töltöttek be.”¹⁰² A ferencesek sokszor már igen nagy tapasztalattal rendelkezve érkeztek meg a Morva-menti városba, „ezeknek a rendtagoknak nyilván jelentős kisugárzásuk volt az őket befogadó hívők közösségére.” Tevékenységükkel a rendház – a kisebb szünetek ellenére is – a magyar ferencesség szerves része maradt, jelenlétükkel az északnyugat-magyarországi város katolikusságát részesévé tették a magyarországi megújulás lelki és szellemi áramlatainak.¹⁰³ A szakolcai rendházban

99 A legteljesebb forrás: *Liber Tabularum 1531–1691*. Lásd a 2. számú mellékletet.

100 A névsort lásd a 3. számú mellékletben. – A dátum magyarázata: a szakolcai kolostort 1467-ben alapították, 1696 pedig az egyik tabula záró dátuma.

101 A dolgozat végén, a mellékletben közreadunk egy latin-magyar szójegyzéket, amely a ferences rend szempontjából a legfontosabb kifejezéseket tartalmazza, köztük az egyes tisztségeket is (6. számú melléklet).

102 MOLNÁR 2003. 79. – MOLNÁR 2005. 86.

103 Uo.

több olyan ferences kezdte pályáját, tanult itt az iskola megnyitása után, akikből később gvardiánok, s más, a rendet irányító, kiváló vezető lettek.

A névsor hozzájárul az egyes rendtagok életútjának minél pontosabb feldolgozásához.¹⁰⁴

A 16–18. században leírt tabulák nagy része a közelmúltig a Csongrád Megyei Levéltárban (Szeged) voltak, melyek a szerzetesrendek feloszlata után kerültek oda a szeged-alsóvárosi ferences kolostorból. Ezek ma már a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltárban (Budapest), a többi, általunk használt pedig a Gyöngyösi Ferences Műemlékkönyvtárban, az Országos Széchényi Könyvtárban és Csíkszeredán található.¹⁰⁵

A források szinte teljes mértékben kiadatlanok.¹⁰⁶ A kiadottakhoz azokat a műveket soroljuk, amelyekben a szerzők közlik a szakolcai kolostor lakóinak neveit. Ezekben a művekben azonban csak gvardián névsorok szerepelnek. Fridrich Urban, a rend neves történetírójának latin nyelvű munkája¹⁰⁷ máig nélkülözhetetlen a magyarországi szalvatoriánus ferencesek történetének tanulmányozásakor. Az egyes kolostorok történetének bemutatása után közli a gvardiánok nevét.

A magyar nyelvű források közül tulajdonképpen csak Karácsonyi János munkáját említhetjük meg, aki, Fridrichhez hasonlóan, részletes rendtörténeti összefoglalásában az egyes kolostorok bemutatása után írja össze a gvardiánokat. A Fridrichhel való hasonlóság nem véletlen, hiszen Karácsonyi egyik legfontosabb forrása.¹⁰⁸

A szakolcai ferencesekről legtöbbet szlovák történészek írtak, azonban itt csak Jozef Šátek¹⁰⁹ emelhetjük ki, mert egyedül ő közli a gvardiánok névsorát. Jegyzeteiből azonban kiderül, hogy forrása Karácsonyi János rendtörténete volt.

A szakolcai ferencesek névsorának alapját az ún. Szegedi-kódexben lévő rendtörténet (*Chronica seu Origo Fratrum Minorum de Observantia in Provincia Boznae et Hungariae Christo Jesu militantium ab anno 1313*), az abban lévő tabulák vonatkozó részei képezik. Mint ismeretes, a ferences rend történetének több változata is fennmaradt,¹¹⁰ ezeket is felhasználva állítottuk össze a névsort. Az eltéréseket szögletes zárójelben és a lábjegyzetben jelöltük. A *Chronica* csak 1644-ig tartalmaz tabulákat, ezért ettől az évtől kezdve a többi krónika anyagát vesszük alapul.

A névsort forrásközlésnek szánjuk, ezért betűhíven adjuk közre. Nem magyarosítottunk, mivel nemcsak magyar származású személyek voltak a kolostor tagjai, hanem főként a 17. század első felétől kezdve egyre több szlovák ferences. A rendtagok neveit ezért eredeti, latin formában közöljük. A nevek többször többféle névalakban is előfordulnak, ezeket mindig lábjegyzetben jelöljük, tehát nem egységesítettünk. Azt is jelöltük továbbá, hogy mikor melyik tabulát használtuk fel. Az összeírások eredeti szerkezetét, sorrendjét megtartottuk.

104 Ezt a munkát a Magyar Ferences Könyvtár könyvtárosa, Fáy Zoltán végzi.

105 A tabulák felsorolását és lelhelyét lásd a *Levéltári források* fejezetben.

106 Az 1531–1567 között keletkezett jegyzőkönyveket kiadták: *Egyháztörténeti emlékek II.* 462–30.

107 FRIDRICH 21–22.

108 KARÁCSONYI II. 1924. 155–157.

109 ŠÁTEK 1946. 35–36: 1563-tól 1671-ig közli a gvardiánok neveit.

110 Kiadása előkészületben: *Chronica seu origo fratrum minorum de observantia in provinciis Boznae et Hungariae 1313–1662 (A Csongrád Megyei Levéltár kódexének szövege alapján)* Sajtó alá rend. KEVEHÁZI KATALIN.

EDINA ZVARA

FRANCISCANS IN SZAKOLCA IN THE 16-17TH CENTURIES

The monastery in Szakolca (today Skalica, in Slovakia) was the most significant among Salvatorian Franciscan monasteries in Hungary during the 17th century. During this period Szakolca was situated on the River Morava in the territory of the Hungarian Kingdom. Present study describes the history of the monastery from the 15th century. The paper presents how significant role the monastery played during the 16th-17th centuries both in the life of the town and in the history of the Hungarian Franciscan order. Since in this period the southern part of Hungary was occupied by the Turks, the monastery of Szakolca often hosted Franciscan chapters. From 1567 the provincial also stayed in the monastery. The Franciscans of Szakolca maintained a school and a library in the town.

ALBERT ANDRÁS

GRÓF BETHLEN MIKLÓS PROTESTÁNS KANCELLÁR SZEREPE
A KÜLFÖLDI ÖSZTÖNDÍJAK MEGSZERZÉSÉBEN
(1696-1709)

„Válságos nehéz időkben hűséges őrállója, vezére és védelmezője volt a kálvinista anyaszentegyháznak és iskoláinak”
(Illyés Géza egyháztörténész)

„Anglia et Hollandia Urbi et ego Ultra quam duos annos studui, altera nobis Transylvanis Reformatis Mater et Patria est...”

(Bethlen Miklós)

BEVEZETÉS.

A 16-17. századi Magyar Királyság és az Erdélyi fejedelemség diákjainak peregrinációja része volt annak a későközépkori peregrinációs hagyománynak vagy más szóval diákvándorlásnak, amelyen keresztül a magyarországi és erdélyi tudományos élet és műveltség európai szintűvé vált. A koraujkorban ezek a diákvándorlások, akadémiajárások biztosították a királyság és az erdélyi fejedelemség számára a kapcsolatot az európai szellemi mozgalmakkal és azok beáramlását a két országba.

Az erdélyi és magyarországi diákok a harmincéves vallásháborút lezáró 1648-as Westfáliai Béke után többnyire hollandiai, brandenburgi (németországi), angliai, svájci egyetemeken és főiskolákon folytattak tanulmányokat. Ez a peregrináció egy meglévő szükségletet elégített ki a felsőoktatás terén. Ez biztosította a szellemi elitréteg képzését és egyben utánpótlását az erdélyi és a magyarországi protestáns népréteg számára. Feltehető a kérdés, hogy a 17. század második felében és a 18. század elején miért éppen egyik vagy másik holland egyetemet választották a külföldi peregrinációban résztvevő magyarországi és erdélyi diákok. A protestáns, többnyire református diákok minél gazdagabb ismereteket próbáltak szerezni és személyes kapcsolatokat próbáltak kialakítani a nyugat-európai protestáns egyházak vezetőivel, teológus professzoraival. Az egyetemek érdekében állott minél több neves professzort meghívni. A neves professzorok híre sok diákot vonzott az adott egyetemre. A külföldi egyetemi tanulmányok anyagi fedezetét ösztöndíjak formájában biztosították a protestáns magyarországi és erdélyi fejedelmek, főurak. Az ösztöndíjakat diplomáciai utakon a hagyomány és szo-

kásjog alapján szerezték meg a támogatók. Egy-egy művelt kultúrát pártoló fejedelem vagy főúr külföldi kapcsolatait felhasználva szerzett érvényt és lehetőséget a tanulni vágyóknak.

A 17. századvégi és 18. század eleji híres nyugat európai protestáns egyetemek közül a leideni és az Odera-frankfurti egyetemén próbálkozott ösztöndíjakat szerezni Bethlen Miklós erdélyi protestáns kancellár, aki külföldi tanulmányútja során épített ki jó kapcsolatokat a leideni egyetemi professzorokkal. Bethlen Miklósnak az Odera-frankfurti egyetemmel való kapcsolata sem véletlenszerű. Az erdélyi reformátusok a 18. század elején az erdélyi fejedelemség tradicionális politikai és kulturális kapcsolatai örökösének érezték magukat. Bethlen Miklós kancellár is azok közé tartozott, aki a brandenburgi – porosz udvar református köreivel és az Odera-frankfurti egyetemmel jó kapcsolatot tartottak fenn. A brandenburgi kulturális orientáció Bethlen Miklós részére is természetesnek számított ebben az időben, hiszen évtizedes hagyománya volt annak.

AZ ODERA-FRANKFURTI ÖSZTÖNDÍJAK

János Zsigmond Brandenburgi választófejedelem 1613-ban áttért a református vallásra. A brandenburgi fejedelem e hitbéli döntése és az 1671–1681 közötti időszakban üldözött magyarországi protestánsok ügyének politikai, vallási felkarolása nagymértékben hozzájárult ahhoz a körülményhez, hogy a külföldi akadémiákon tanulni vágyó erdélyi református diákok figyelme az Odera-frankfurti egyetem felé forduljon. Az erdélyi protestáns iskolák diákjai ettől kezdve számíthattak a brandenburgi fejedelemség politikai, kulturális és vallási támogatására.¹

Az önálló Erdélyi Fejedelemség megszűnése után (1691) az addig államvallási státuszban lévő reformátusság oktatási és tanulási lehetőségei nagyon lecsökkentek. Az erdélyi református egyház főgondnoka Bethlen Miklós és a Nagyenyedi Református Kollégiumok professzorai Pápai Páriz Ferencsel az élen arra törekedtek, hogy a 17. század végén a híres nyugat európai protestáns egyetemeken ösztöndíjakat szerezzenek az erdélyi protestáns diákoknak.² Először a Nagyenyedi Református Kollégium tett kísérletet ebbe az irányba. Az ösztöndíjak megszerzése érdekében tett próbálkozások eredményesek voltak mivel 1696-ban III. Frigyes brandenburgi választófejedelem évi két ösztöndíjjal támogatta a Nagyenyedi Református Kollégium diákjait.³ Az ösztöndíjat az ugyancsak abban az évben részben erre a célra a külföldi protestáns egyházak támogatására alapított *Mons Pietatis* alapítványból finanszírozták.⁴ A tárgyalások

1 LACKNER, MARTIN: *Die Kirchenpolitik des Grossen Kurfürsten*. Witten, 1973. 294–295. p.

2 Az angliai ösztöndíj tervekről 1697-ben ld. *Teleki Pál külföldi tanulmányútja. Levelek, számadások, iratok 1695–1700*. Szeged, 1989. (Fontes rerum scholasticarum, III.) 422. p.

3 A brandenburgi kulturális orientáció gyökerei Bethlen Gábor házasságáig nyúlnak vissza. János Zsigmond választófejedelemnek 1613-ban a kálvinista hitre való áttérése után az erdélyi református diákok peregrinációs útjának első állomása az Odera-frankfurti egyetem volt. – Ld. FONT ZSUZSA: *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonásában*. Szeged, 2001. 139. p. (a továbbiakban: FONT 2001)

4 GABRIEL, MARTIN: *Die reformierten Gemeinden in Mitteleuschland*. Witten, 1973. (Unio et confessio, 5) 125. p.

Pápai Páriz Ferenc,⁵ Dániel Ernst Jablonski,⁶ Eberhard Christoph von Danckelmann⁷ levelezéséből követhetők nyomon.

Pápai Páriz Ferenc nagyenyedi professzor 1696. augusztus 20-án kelt levele alapján tudjuk, hogy ő vállalja Ernst Jablonski által kért történeti adatok összefoglalását és megküldését. Pápai Páriz Ferenc bölcs előrelátással ismerte fel a helyzet fontosságát és abból származó lehetőségeket az ösztöndíj megszerzésére. A levélben egyúttal a Bethlen Gábor és a Brandenburgi uralkodóház közti rokonságra és az akkori Brandenburgi alapítványra hívja fel a figyelmet és az Odera-frankfurti ösztöndíj létesítését szorgalmazza.⁸ Jablonski javaslatára és közbenjárására Danckelmann elnök az ösztöndíjjal kapcsolatos kérést kedvezően fogadta. Egy újabb levélváltás után Danckelmann a választófejedelem támogatását megnyerve ösztöndíjakat hozott létre két erdélyi diák számára. Pápai november végén egyszerre vette kézhez Jablonski két ugyanazt a jó hírt tartalmazó levelét. E két levéllel a kezében utazott gróf Bethlen Miklós kancellárhoz és az erdélyi református iskolák főkurátorához Vajdakamarásra. Bethlen Miklós nagy örömmel és hálálkodással fogadta a hírt. Az ösztöndíjak előmozdításának támogatásáról és felkarolásáról biztosította Pápai Páriz Ferenc enyedi professzort. Bethlen Miklós azonnal válaszolt III. Frigyes brandenburgi választófejedelemnek, Jablonski udvari lelkésznek és Danckelmann miniszternek. Az elsőt 1696. december 1-jén keltezett levelet Frigyes Vilmos választófejedelemnek címezte. Az Odera-frankfurti egyetemen biztosított ösztöndíjakért mond köszönetet és kéri, hogy azokat a Bethlen Kollégium diákjainak juttassák. Ezt tükrözi gróf Bethlen Miklós kancellár levele Frigyes Vilmos választófejedelemhez: *” Felséges és Hatalmas Választófejedelem, nekem igen kegyes Uram! Szívemnek és az egész Erdélyi Református Egyháznak páratlan örömeivel hallottam és értettem meg, hogy Felséged természet adta kegyességéből és a református vallás iránti csodálatra méltó áhítatosságából elhatározta három, általunk reformátusok által Erdély kollégiumaiból ajánlandó erdélyi diáknak a kiváló frankfurti egyetemen való eltartását. Felségednek ezért a kegyességéért én – bár méltatlan – de mégis egyben legfőbb kurátora az erdélyi református eklézsiáknak és iskoláknak az egész egyház nevében legőszintébb köszönetünket fejezem ki. Egyúttal alázatosan kegyelmébe ajánlom Felségednek az itteni erdélyi iskolák közül az elsőt és legkiválóbbat, a mi híres Nagyenyedi Református Kollégiumunkat, melyet egykor Erdély nagyságos fejedelme, Bethlen Gábor alapított. Ajánlom azzal, hogy ez a jótétemény elsősorban a Kollégium iránt gyakoroltassék kegyelmesen. Egyben kérem, hogy a kurátorok*

5 Jablonskival való levélváltása: PETRUS Bod: *Historia Hungarorum ecclesiastica*. II. Leiden, 1888–1890. 462 – 466. Magyarul a teljes levelezést ld. PÁPAI PÁRIZ FERENC: *Békességet, magamnak, másoknak*. Közéletesi Nagy Géza, Bukarest, 1977. 433–435. p. (A továbbiakban: PÁPAI 1977)

6 RÉVÉSZ IMRE: *Comenius unokája*. In: *Századok*, 1962. 1–21. p.

7 A fentiek az udvar befolyásos személyiségei voltak éveken át. Jablonski udvari prédikátor, Danckelmann kegyvesztéséig, 1697-ig a brandenburgi választófejedelem minisztere volt. Vö. DEPPERMAN, KLAUS: *Der halleische Pietismus und der preussische Staat unter Friedrich III.* (I.). Göttingen, 1961. 27–29. p. – ld. FONT, 2001. 140. p.

8 PÁPAI, 1977. 434 – 435. p.: „Bárcsak Isten Frigyes választófejedelem öfelségének azt a sugallatot adná és azt főként a választófejedelmi tanács legfőbb elnökének, a kiváló Danckelmann úrnak mint szószólónak és közvetítőnek az útján, akit a mi Teleki grófunk mint jámbor és emberséges személyt melegen ajánlott nekünk – hogy pártfogók-nélkülségünkben, a mi dolgainknak ebben a zürzavaros és elesett állapotában az itteni eklézsiák és iskolák reformátusai reménységének táplálására és jövőendő hasznára a frankfurti egyetemen létesített valamelyes ösztöndíjat juttasson kegyesen az oda utazni szándékozó diákjainknak....”

és professzorok ajánlásával ellátott diákokat, akik annak idején Felsőgedhez kézcsókra fognak küldetni, minél jóságosabban szíveskedjék kegyeibe fogadni. Kérjük egyszermind a mindenható Úr Istent, hogy Felsőged életét és hatalmát végtelen időig meghosszabbítsa, s bőségesen áldja meg mind Felsőged személyét, mind az egész felsőged választófejedelmi házat, és őrizze meg s virágoztassa minél hosszabb ideig az egész kereszténység javára, a református egyházak épülésére, köztük a mi erdélyi eklézsiáinknak is, vigasztalására. Gyulafehérvár, 1696. esztendő december 1-én.”⁹

A második levélben főgondnoki és kancellári minőségben mutatkozik be és megköszöni von Danckelmannnak, a berlini udvari főelölülőnek, az ösztöndíj előmozdítása érdekében tett erőfeszítéseit. Bethlen Miklós kancellár, főgondnok levele von Danckelmann udvari főelölülőhöz: *”Tiszteletre méltó Kegyelmes Pártfogó Urunk! A híres erdélyi Nagyenyedi Kollégium professzorai jelentették nekem, hogy a hatalmas Választófejedelem Őfelsége a református vallás iránti vele született és bámulatra méltó kegyességétől, valamint Méltóságod odaadó fáradozásától indítatva elhatározta, hogy Erdély kollégiumaiból általunk ajánlandó három erdélyi református diákot az Odera melletti Frankfurt híres egyetemén ellátásban részesít. Méltóságodnak ezért a fáradozásért és jóakarataért én, mint Erdélyben a református eklézsiáknak és iskoláknak –bár érdemtelenül– főgondnoka, az egész egyház nevében igen nagy köszönetet mondok. Egyszermind a legmélyebb alázattal Méltóságod figyelmébe ajánlom az itteni erdélyi iskolák közül a legelső és a leghíresebbet, a fentebb említett, alapítójáról is, néhai Bethlen Gábor őfelségéről, a Római Szent Birodalom hercegéről és Erdély fejedelméről híres Nagyenyedi Református Kollégiumunkat avégett, hogy ezt a jótéteményt elsősorban ennek javára igyekezzenek Méltóságod fordítani. Egyúttal kérjük, hogy a kurátorok és professzorok ajánlásával ellátott és a kellő időben Őfelségéhez kézcsókra odaküldendő diákokat minél nagyobb jóindulattal pártfogásába venni kegyeskedjék. Gyulafehérvár, 1696. december 1. Gróf Bethlen Miklós Erdély kancellárja, a református eklézsiák főgondnoka”*¹⁰

A harmadik levélben (1696. december 1.), amelyet D. E. Jablonskinak küldött, megköszöni az ő fáradozását és közbenjárását az Odera-frankfurti fejedelmi ösztöndíj kialakítása érdekében és kéri, hogy ebben az elsősorban a Bethlen Kollégium tanítványai részesedjenek. A három köszönőlevél tartalmában megegyezik. Mindhárom levél vezérgondolata, az hogy az erdélyi református egyház és annak intézményei nagy múltra tekintenek vissza és a jelenlegi nehéz időkben sem veszítettek társadalmi, kulturális értékükből és jelentőségükből. Bethlen Miklós kiváló diplomata lévén nem mindennapi eszközhöz nyúlt, amikor nagyon óvatosan tett utalást a közös erdélyi-brandenburgi múlt kapcsolataira. Ily módon próbál „hatást gyakorolni” III. Frigyes választó fejedelemre és az udvarban fontos tisztségeket betöltő két befolyásos személyre, Jablonskira és Danckelmannra. Pápai Páriz Ferenc nagyenyedi professzor tisztségében volt azzal, hogy ő egy maga kevés e nagy feladat megoldására. Helyesen ismerte fel, hogy az ösztöndíjak megszerzésére a legmegfelelőbb személy Bethlen Miklós kancellár és református főgondnok. Politikai, vallási téren mind Erdélyben mind külföldön tekintélynek örvendő, hiteles személyiség, aki a brandenburgi választófejedelem udvarában is meghallgatásra talál, odafigyelnek véleményére. Nélküle aligha sikerült volna az Odera-frankfurti ösztöndíjak megszerzése.

9 Vö. PÁPAI, 1977. 419–420. p.

10 Vö. PÁPAI, 1977. 451. p.

A Pápai Páriz Ferenc professzor levelezései alapján megszerzett ösztöndíjak folyósítása kezdetben nem volt problémamentes. Az első két nagyenyedi diák Vásárhelyi Mihály és Szokolay István Frankfurtba való érkezésükkor nem kapták meg az ígért ösztöndíjakat. 1697. szeptember 1-én Pápai Páriz professzor kénytelen levélben Jablonskihoz fordulni ez ügyben.¹¹ Néhány hónappal később Jablonski megnyugató válaszokkal szolgált Pápainak. Az ösztöndíjakat hamarosan átadják az arra jogosultaknak. A fejedelem visszatérése és Danckelmann elérése után megtörtént a pénzösszegek kifizetése. Jablonski és Pápai között történő levelezések alapján az ösztöndíjak forrásául szolgáló alapítványi gondok 1698 – 1700 közötti időszakban sem oldódtak meg. Az ösztöndíjak kiutalásáról azonban végleges intézkedés történt.¹² Ezt Jablonski személyes közbenjárásával sikerült elérni s az erdélyi diákok számára mintegy másfél száz évig volt biztosítva a híres frankfurti egyetemen való tanuláshoz szükséges ösztöndíj.

Bethlen Miklósnak a Veszprémi István erdélyi püspöknek írt leveléből kiderül, hogy 1702-ben próbálkoztak újra a Brandenburgi Fejedelmi Udvarnál. A levél alapján a brandenburgi követ tolmácsolta Bethlennek a választófejedelem ösztöndíj támogatási szándékát.¹³ Egy év múlva, a Sárospatak-gyulafehérvári Református Kollégium professzorai próbálkoztak az ösztöndíj megszerzése érdekében az Odera-frankfurti egyetemre. Az ezt követő eseményekről nincs adatunk. Valószínűséggel állítható az, hogy az anyagi támogatás megszerzésére irányuló terv nem valósult meg. Az 1713.-ból fennmaradt adatokból arra következtethetünk, hogy voltak tárgyalások a frankfurti ösztöndíjak vonatkozásában. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a Halléban tanuló diákok levélben keresték meg gróf Teleki Sándor patrónusukat és a Nagyenyedi Református Kollégium főgondnokát. A diákok azt kérték tőle, hogy járjon közbe Ludwig Marquard Pritzennél, a halléi egyetem főkurátoránál. Nem véletlen az, hogy az ő közbenjárását kérték, abban reménykedve, hogy I. Frigyes Vilmos megerősíti elődje odera-frankfurti alapítványát és ott Halléban is létrehoz egy alapítványt az ösztöndíjak finanszírozására.¹⁴

A LEIDENI ÖSZTÖNDÍJAK

A 18. század elején az odera-frankfurti ösztöndíjak mellett az erdélyi református kollégiumok a hollandiai protestáns egyetemeken próbálkoztak állandó ösztöndíjakat szerezni diákjaik részére. Ilyen ösztöndíj volt a leideni egyetemi ösztöndíj.¹⁵ Az előbb

11 Vö. PÁPAI, 1977. 460. p.

12 Vö. PÁPAI, 1977. 480. p.

13 *Bethlen Miklós levelei (1690–1716)*, sajtó alá rend. JANKOVICS JÓZSEF, II, Budapest 1987, 917–918. (Régi magyar prózai emlékek, 6/2) – Magyar Országos Levéltár, Budapest. P 658, 2. cs. 381. „A Brandenburgus, ki most Prussiai királynak nevezetik, követteye mondá énnékem ezelőtt harmadnap, hogi a Király az Erdélyi Reformata Relligiohoz ilyen kegyelmességét akarja mutatni, hogy birodalmiban valamennyi Academiája vagion mindenikben három vagi négy alumnust bé vétet Erdélyből és a maga kölcségénn Tanittatya három, három esztendeig...”

14 *Peregrinuslevelek 1711–1750. Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*. Szerk. HOFFMANN GIZELLA. Szeged, 1980. 9. p. (Adattár a XVI-XVII. Századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 6.)

15 MIKLÓS ÖDÖN: *Magyar diákok a leideni Staten Collegében*. In: *Theologiai Szemle*, 3–4. sz. Bp., 1928. 290–319. p. (a továbbiakban: MIKLÓS 1928)

említett próbálkozások közül az első a sárospatak-gyulafehérvári kollégiumé volt,¹⁶ amely a sárospataki kollégium jogutódaként működött Erdélyben 1672–1716 között. Az elüldözött Sárospataki Református Kollégium Erdélyben megtelepedett része a Leideni Egyetem Statencollege intézetébe próbált meg ösztöndíjat szerezni diákjai számára. A Sárospatak-Gyulafehérvári Református Kollégium törekvéseit Bethlen Miklós erdélyi protestáns kancellár támogatta politikai és diplomáciai kapcsolatait felhasználva.¹⁷ Az ő kitűnő hollandiai kapcsolatainak köszönhetően sok erdélyi protestáns¹⁸ diák juthatott ki holland egyetemekre teológiai tanulmányokat folytatni.¹⁹ Az utrechti, leideni és franekeri tanulmány éveiből származó barátokkal és volt professzoraival aktív levelezést folytatott. Az 1675-ös feljegyzése szerint peregrinációs útvjáról csak azután tért vissza miután levelező partnereket keresett és talált.²⁰ Hazatérte után is ápolta a kapcsolatot professzoraival. Feltehetően Bethlennek távoli terve az volt, hogy a jövőben az erdélyi fejedelemség művelődéspolitikájában kamatoztassa külföldi kapcsolatait. Ez lett nyilvánvalóvá a külföldre induló erdélyi diákok külföldi ösztöndíjak megszerzésében, anyagi és erkölcsi támogatásában. A leideni egyetemen tanulmányukat befejező erdélyi diákok a kor szellemiségéhez és szokásához híven, disputációjukat neki ajánlották így mutatván ki hálájukat támogatójuk iránt. Ezeknek az általa támogatásban részesített diákoknak a nevei fennmaradtak. Névszerint: Huszti István, Tornyi György leideni peregrinusok.²¹ A külföldi egyetemi kapcsolatok fennmaradt nagyon fontos bizonyítéka a Cornelius van Eck (1662–1732) franekeri jogászprofesszorhoz írt levele 1693-ból.²²

Bethlen Miklós erdélyi kancellár Hamel Bruyninxal való levelezéséből fennmaradt kevés dokumentum alapján megállapítható, hogy a két politikus között szoros kapcsolat állt fenn. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy 1702 őszén Bethlen Miklós erdélyi kancellár a William Paget Anglia konstantinápolyi nagykövetével való találkozására azonnal Bécsbe utazott, ahol fontos politikai tárgyalásokat folytatott Bruyninxal.²³ E találkozásról maga Bruyninx eléggé pesszimista hangon számolt be az 1702. december

16 Az 1671-ben elűzött sárospataki professzorok és diákok egy része az erdélyi gyulafehérvári kollégium falai között talált menedékre. A sárospataki református kollégium Magyarországon maradt része gönci, kassai, majd debreceni száműzetés után 1705-ben tért vissza Sárospatakra.

17 Bethlen Miklós a gyulafehérvári református kollégium kurátora és egyben 1689-től az erdélyi református egyház főgondnoka volt. Vö. SIPOS GÁBOR: *Bethlen Miklós és a református egyház*. In. Erdélyi Múzeum, 1993. LV. 1–2. sz. 13. p.

18 A 'protestáns' szó alatt tanulmányomban a református vallású diákok értendőek.

19 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND: *Bethlen Miklós és a sárospataki-gyulafehérvári kollégium leideni stipendiuma. (1703–1709)* In: *Lymbus*, 2004. évf. 93–123. p. (a továbbiakban: BUJTÁS 2004) – www.epa.oszk.hu.

20 *Epistola Nicolai Bethlen... ad Ministros Exules tam Helveticae quam Augustanae Confessionis*. In. *Apologia Ministrorum Evangelicorum Hungariae*. Kolozsvár, 1677. ld. *Régi Magyar Könyvtár* (RMK) II. *Magyar szerzőktől külföldön, 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, írták SZABÓ KÁROLY és HELLEBRANT ÁRPÁD. Bp., 1896–1898. 1400. p.

21 *Régi Magyar Könyvtár*. III. *Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. Írták SZABÓ KÁROLY és HELLEBRANT ÁRPÁD. Pótlások, kiegészítések, javítások. Budapest, 1896–1898. 1680. 3053. 1689. 1692. 1693.

22 *Bethlen Miklós levelei*. 308. levél.

23 R. VÁRKONYI ÁGNES: *Amiről Bethlen Miklós Önéletírása hallgat*. In. *Korunk*, 1997. július. –www.korunk.org.

6-án kelt levelében Anthonie Hensius (1641–1720) raadpensionarisnak.²⁴ Levelében leírta, hogy Bethlen Miklós kancellárt a kialakult erdélyi és magyarországi politikai állapotok miatt aggodalom töltötte el. Az erdélyi kancellár nagyon féltette az erdélyi protestánsokat.²⁵

Bruyninx holland követ Bethlentől kapott leveleiből az eddigi kutatások során sajnos nem került elő egyetlen levél sem. Fennmaradt azonban egy igen fontos levélmásolata.²⁶ Bethlennek, amelyet a Sárospatak-gyulafehérvári kollégium leideni egyetem ösztöndíj ügyében írt a Holland és West-Friesland tartománynak.²⁷

A holland tartományok parlamentje minden eszközzel támogatta Bruyninx javaslatát és június 24-én kelt határozatában, meghatalmazta a követet, hogy tegyen meg mindent Bethlen Miklós szabadulása érdekében. A követ a határozatot július 8-án vette kézhez.

Bethlen Miklós Hamel Bruyninxnak véleményét figyelembe véve folyamodott a holland egyetemekhez az ösztöndíjak létrehozásáért.²⁸ A későbbiekben pedig a bécsi holland követ kapcsolatait és segítségét igénybe véve 1703. január 15-én keltezett levélben Bethlen Miklós kancellár, Veszprémi István erdélyi református püspökkel és a Sárospatak-gyulafehérvári Református Kollégium professzoraival együtt a Holland és West-Friesland tartomány rendjeit szőlítették meg az ösztöndíj ügyében.²⁹

24 Kancellári tisztnak megfelelő. Szerző megállapítása.

25 De briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720. Deel 1. 19 maart 31. december 1702. Bewerkt door Augustus J (ohannes) Veenendaal. 's – Gravenhage, 1976.

26 Bethlen Miklós ajánlólevele a Holland és West-Friesland tartomány rendjeihez, Bécs, 1709. július 10. előtt. Nationaal Archief, Haga. Archief van de Staten Generaal, 6259.

27 Tekintettel arra, hogy az előbbieken említett Hamel Bruyninx bécsi holland követ hagyatékában nem maradt fenn dokumentum ebből az időszakból Bethlen tevékenységéről, ezért egy későbbi időszakban keltezett (1709. július 10-én) levelében azt írta a holland parlamentnek, hogy megkapta Bethlen kancellárral kapcsolatos titkos határozatokat. Hogy mire gondolt itt Bruyninx bécsi holland követ az kiderül egy korábban keltezett leveléből (1709. június 12.), amelyben tájékoztatta a holland parlamentet Bethlen Miklós kancellár állapotáról és kéréséről. A holland tartományok parlamentje minden eszközzel támogatta Bruyninx javaslatát és június 24-én kelt határozatában, meghatalmazta a követet, hogy tegyen meg mindent Bethlen Miklós szabadulása érdekében. A követ a határozatot július 8-án vette kézhez. A levél tartalma szerint Bethlen felkérte Bruyninxot, hogy járjon közbe a Habsburg udvarnál az érdekében: „Az itt még fogságban lévő református vallású Betlehem gróf, Erdély volt kancellárja, egy közvetítő révén megkért arra, hogy Hatalmasságotoknál támogassam azt a kérését, miszerint szíveskedjenek számomra olyan utasítást adni, hogy az itteni udvarnál járjak közbe az említett kiszabadulásáért és jogainak helyreállításáért. Büne, amit a terhére rónak, leginkább az, hogy egy bizonyos általa készített, bár kissé látomászerű tervezetet, amely arról szól, hogy idővel milyen eszközökkel lehet Magyarország és Erdély jó és nyugalmas állapotát biztosítani, nem közvetlenül az itteni udvarnak, hanem a magyar béketárgyalások közvetítőinek, és különösen nekem címezte, hogy megismerje véleményünket. A tervezetet Rabutin generális parancsára útközben elfogták, mégis miután az ügyet alaposan és közelebbről, kimerítő és hosszadalmas eljárás keretében mind Erdélyben mind itt megvizsgálták, úgy értesültem, hogy az említettet nagy valószínűséggel csak akkor engedhetik szabadon, menthetik fel, ha valamiként hathatósan közbenjárának az érdekében, és az ügyet még jobban támogatnák. Ezért ezennel Hatalmasságotok megfontolására bizom, nem dönthetnének-e úgy, hogy a közbenjárásra vonatkozó utasítást juttatnak el hozzám, tekintettel arra, hogy az illető nemcsak nagyon öreg, tekintélyes, tapasztalt és igen értékes férfiú, hanem mindig nagy védelmezője és támogatója volt az erdélyi református vallásnak és a császárnak.” – Ld. Nationaal Archief, Haga. Archief van de Staten Generaal, 6591.

28 OTTO SCHUTTE: *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers, residerende in het buitenland 1584–1810.* 's – Gravenhage, 1976.

29 BUJTÁS 2004. évf. 93–123. p. – www.epa.oszk.hu.

Az erdélyi református diákok ösztöndíj kérdését egy súlyos incidens előzte meg. A holland rendek semmilyen magyar diákot nem akartak fel venni a kollégiumba. A levélben tudomásul vették a Delftről elnevezett kollégiumból nem rég kizárt magyarországi vagy erdélyi diák esetét. Feltűnő az a tény, hogy az állítólagos magyarországi vagy erdélyi diák nevét maguk a levélírók sem említik meg. Ebből azt következtethető, hogy a diák származására nézve is tájékozatlanok voltak a levélírók.

A másik fontos tény, amit ki kell emelnünk az, hogy a holland hivatalos szervek, akik belső használatra összeállítottak magyarokra vonatkozó végzéseket, nem tesznek említést Henczidait megelőző más magyar ösztöndíjasokról a Staten Collegeben. Az újabb kutatások eredményei is ezt támasztják alá. A gondnokok jegyzőkönyvében sem találhatóak feljegyzések a magyar diákokról. Ezek után joggal állítható, hogy az incidens valamiféle félreértés következménye volt. Az eset valóban megtörtént, csak hogy nem magyar vagy erdélyi diák volt a szenvedő alany. Ezt a kérdést tisztázandó, el kell mondanunk, hogy a Henczidait megelőzően rendszeresen vettek fel lengyel és litván ösztöndíjasokat, akik sok gondot okoztak az egyetemnek. A magyar diákok felvételére vonatkozó kérelmek elbírálásakor a rendek a gondnokoktól kértek szóbeli tájékoztatást. Azok pedig, mint sok más esetben, akkor sem voltak tisztában azzal, hogy a magyarok más nemzethez tartoznak, mint a lengyelek és a litvánok. Azok bűneit számos alkalommal a magyarokra vonatkoztatták. Ezt az állítást erősíti meg az 1709-es eset is. A leideni egyetemre felvett cseh diákot, Antonius Valesiust, a kollégiumi régens magyarnak írta 1715-ben, Bohemus Hungarus név alatt.³⁰

Beismerték, hogy ez az incidens valóban szégyent hozott a magyar peregrinusokra. A sajnálatos eset ellenére kérik a rendeket döntésüknek felülvizsgálását és annak enyhítését, mert a szigorú határozattal nem csak egy személyt, hanem az egész magyar „nemzetet” bélyegzik meg. A továbbiakban pedig kérik a holland rendeket, hogy vegyék fel Henczidai Mátyást a kollégiumba.³¹ A Holland West – Friesland tartomány rendjei válaszából az derül ki, hogy hosszú és jól megfontolt vita után döntöttek az erdélyi magyar diák ösztöndíjáról. A határozat értelmében Henczidai Mátyás³² erdélyi diákot felveszik a leideni holland teológiai kollégiumba. Bethlen Miklós jó hírve és kiváló diplomáciai kapcsolatai nagy szerepet játszott az erdélyi diák felvételében. A holland tartomány rendjeinek válaszelevele is ezt erősíti meg:³³

30 MIKLÓS 1928. 290–319. p. – Aemilius régens levele a Gecommiterde Radenhez 1715. március 21-ről.

31 Az erdélyi akadémia 1703. január 15.-i levele. Jelenleg a Nationaal Archief, Haga, Archief van de Staten van Holland en West-Friesland na 1575.

32 Henczidai Mátyás 1694. május 17-én Göncön lett a bujdosó sárospataki kollégium tanulója, majd 1697. július 24.-én már Gyulafehérváron írta alá az ottani iskola törvényeit. A kollégiumot 1700-ban hagyta el és 1703-ban indult peregrinációs útjára. A leideni egyetemre 1703. július 30-án iratkozott be teológus diákként. 1707-ben indult haza Erdélybe.

33 „Nemes, Tiszteletre Méltó, Jámbor és Igen Szerény Urak! Megkaptuk Nagyságtoknak az erdélyi Gyulafehérvárról január 15-én hozzánk írt levelét, amelyben Nagyságtok az ott részletezettek alapján arra kértek bennünket, hogy ismét vegyünk fel egy magyar diákot, az általatok javasolt személyt, Henczidai Mátyást leideni holland teológiai kollégiumunkba. Miután az ügyet megvitattuk, úgy határoztunk, hogy nevezett Henczidai Mátyást felvesszük diáknak a leideni teológiai kollégiumba a mi költségünkre addig, míg alkalmassá válik arra, hogy a szent szolgálatot elláthassa, amiről Nagyságotok ezúton kívánjuk tájékoztatni. Ezzel nemes, tiszteletre méltó, jámbor és igen szerény urak, ajánljuk Nagyságtokat Isten oltalmába. Írtuk Hágában, 1703. július 28-án. Holland és West-Friesland tartomány megbízásából Simon van Beaumont”, Kivül: Az erdélyi Gyulafehérvár egyetemének nemes, tiszteletre méltó, jámbor és igen szerény kurátor urainak. Más kéz-

A nagyenyedi erdélyi protestáns diák számára ösztöndíjat és az utazáshoz szükséges anyagiakat Bethlen Miklós kancellár és református főgondnok biztosította. Az ő politikusi tekintélye és holland diplomáciai kapcsolatai nélkül aligha sikerült volna diákokat küldeni és ösztöndíjat szerezni a magas költségű holland egyetemekre.

BEFEJEZÉS.

Bethlen Miklós a 17. századvégi és 18. század eleji Erdély válságos, nehéz időszakában „hűséges őrállója, vezére és védelmezője volt a kálvinista anyaszentegyháznak és iskoláinak”, lelkiismeretes támogatója az erdélyi diákok külföldi tanulmányainak.³⁴ Édesapja Bethlen János, hajdani kancellár példáját követve, szellemi örökségével felvértezve szellemi-lelki és anyagi javaival próbálta biztosítani, átmenteni Erdély számára a 17. századi szellemi és kulturális vívmányokat. Ezt sikerült is elérnie nagymértékben, mert az általa megszerzett *Diploma Leopoldinum* (1691) által egymaga képes volt megmenteni a sok véráldozattal szerzett életfeltételeket. Bethlen Miklós kancellár az égiektől gazdagon megáldott egyéniség volt. Kiváltságos észbeli tehetségről, páratlanul álló képzettségről, széles politikai látóköréről, társadalmi és kulturális éles- és előre látásról és mélyen gyökerező vallásosságról, nagy nyelvismeretről árulkodik a külföldi ösztöndíjak ügyében kifejtett fáradozása.

Bethlen Miklós szellemi kiváltsága vezérszerepet juttatott számára az erdélyi és a nemzetközi politikai életben, az erdélyi protestantizmusban, az oktatás, a művelődés terén valamint a külföldi szellemi tőke beáramlása érdekében kifejtett munkában. Életének hivatását és küldetését az erdélyi és királysági politikai, társadalmi, kulturális és vallási problémák megoldásában látta. Egy ilyen probléma megoldására vállalkozott Bethlen Miklós a 18. század eleji holland ösztöndíjak megszerzésében. Méltán állítható róla az, hogy az ő élete, személyisége és munkássága elválaszthatatlan a 17. századvégi és a 18. század eleji erdélyi protestáns művelődés- és oktatáspolitikától. Bethlen Miklós építő szellem volt, aki a fejedelmi udvar embereivel is szembeszállt, ha az Erdélyi Református Egyház érdeke azt kívánta. Az elüldözött sárospataki kollégium gyulafehérvári és marosvásárhelyi letelepítésének az előmozdítója, az üldözött dunántúli protestánsok védelmezője, a földönfutóvá tett magyarországi lelkészek befogadója, pártfogója. Életműve a következőképpen foglalható össze: nehéz, viszontagságos időkben is kell építeni, kormányozni és reménységet ébreszteni, a tudomány szolgálatával szabni gátat a romlásnak.

zel: Literae Ordinum Hollandiae et Westfrisiae de Hentzidai Studioso et Beneficio Alumniae Leydendis. Más kézzel: Karancsi kézírása. A levél eredetije az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában (Jelenleg a Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságának kezelésében) Kolozsvár, Törzsgyűjtemény, Vegyes adományok és szerzemények.

34 Dr. ILLYÉS GÉZA: *Bethlen Miklós 1642–1716*. In: *Református Szemle*. XXIII. 4. sz. Kolozsvár, 1930. 19.

ANDRÁS ALBERT

COUNT MIKLÓS BETHLEN, PROTESTANT CHANCELLOR'S ROLE IN SECURING FOREIGN SCHOLARSHIPS (1696-1709)

During the 16th-17th centuries the peregrination of students from the Hungarian Kingdom and the Principality of Transylvania was part of the late medieval tradition of peregrination, with the help of which Hungarian and Transylvanian scientific life and education got integrated with European scientific culture. In early modern times these academic visits maintained the contact between the Hungarian Kingdom and the Principality of Transylvania and European intellectual movements.

Protestant princes and aristocrats both in Hungary and Transylvania encouraged studies at foreign universities by way of securing grants. The supporters obtained foreign grants via diplomatic contacts based on tradition and custom. Educated princes and aristocrats used their foreign connections in order to make way for Hungarian students to study at European universities.

At the end of the 17th and beginning of the 18th centuries Miklós Bethlen, Protestant chancellor of Transylvania obtained grants in the universities of Leiden and Frankfurt (Oder). Miklós Bethlen managed to build good relations with professors in Leiden University during his trip abroad. He also maintained good relations with the Protestant circles of the Prussian court in Brandenburg and with the Viadrina European University.

SZOLLÁTH HUNOR

A SZOVÁTAI REFORMÁTUS FELEKEZETI ISKOLA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

1. A SZOVÁTAI REFORMÁTUS EGYHÁZ

A szovátai református szórvány, majd később a leányegyház is a sóváradai anyaegyházhoz tartozik egészen az anyásítás befejeztéig, ami az 1923-ik évben ér véget. Az anyásítás iránti kérelmet 1911-ben terjesztik fel a kolozsvári Igazgatótanácshoz,¹ amely jóváhagyja és továbbküldi a Kultuszminiszterhez engedélyezés végett.² A Vallási és Közoktatásügyi Miniszter az anyásítás indokoltságát 1913-ban ismeri el és utasítja az egyházat az új lelkészi állás megszervezésére és a díjlevél kiállítására.³ Ebben az időben az egyház négyszáz körüli lélekszámmal rendelkezik,⁴ ami nyaranta, fürdőhelység lévén akár az ezret is elérheti. Hozzá tartozó szórvány Szakadát, ez kiterjedt még az alsó és felső Köhér és a Nyárárdmente határszéleire is. Körterülete 10–13 km körül lehetett.⁵

1886-ban már a templomépítés gondolatát forgatja a fejében a kisszámú gyülekezet, és 1887-ben elhatározták a következő tavaszra az építkezés megkezdését. Azonban az egyház egész vagyona ekkor négyszáznegyvenhét forint negyvennyolc krajcár, tagjainak száma ötvenkettő, nem volt bátorságuk elkezdni a munkálatokat és inkább iskolát, imaházat és tanítói lakást építettek.⁶

A szovátai fürdőnek, amelyet Veress József hoz létre és működtet, nagy szerep jut az egyház életében. 1889-ben halála előtt az egyházra hagyja egész vagyonát, a fürdőt és családi házát is telekkel együtt.⁷ Ezután családja és az egyház között hosszú pereskedés következett, melynek végén az egyház visszakapta ugyan a fürdőt, de nagyon le-

1 Szovátai Református Egyház Levéltára (továbbiakban: SZREL): Jelentések, 1911. III./8. Megemlítik, hogy a templomépítés megkezdése iránt is intézkedéseket tettek.

2 Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára, Kolozsvár (továbbiakban: EREL.): I. 41./1911. I. sz. iratcsomó, 3644. sz. irat. Az Igazgatótanács az 1911. október 19-ei ülésen hagyja jóvá a kérelmet. Erre vonatkozólag lásd még: *Református Szemle* (továbbiakban: RSZ): IV. évfolyam, 43. szám, 712. o.

3 EREL: I. 41/1911. I. sz. iratcsomó, 2098. sz. irat.

4 *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Névtára*, 1909., 1911. 1909-ben a lélekszám 408, 1911-ben 592.

5 EREL: I 41/1911. I. sz. iratcsomó, 2098. sz. irat. Bevallási ív az egyház jövedelmeiről.

6 Az iskola felépítése majd csak 1893-ban valósul meg és ekkor kapják az első lévitatanítót, Bányai Józsefet.

7 Vö. SZOLLÁTH HUNOR: *Egy egyházalapító végrendelet*. In *Sóvidék, Szováta Kulturális Folyóirata*, II. évf. 2. sz. 2010. November.

romlott állapotban. Az 1896-ban visszakerült fürdő nyereségessé tételével is próbálkozik az egyház a templomépítés érdekében. Már az évben javításokat végeznek⁸ és személyzetet vesznek fel. A jövedelmet nem csak a jegyek eladásainak a bevétele képezi, hanem színházi előadásokat, hangversenyeket, tombolajátékokat szerveznek vagy éppen székely népi mulatságot.⁹

Minden erőfeszítés ellenére a fürdőt nem tudják jövedelmezővé tenni, ezért 1900-ban az Igazgatótanács jóváhagyta annak eladását.¹⁰ A tényleges eladására 1902-ben került sor. Ennek a bevétele még várat magára, de a többi Veress-féle vagyon jövedelmével együtt fontos szerepet játszott az építendő templom alapjában.¹¹ A fürdő eladási ára harminchatezer korona, ebből azonban húszezer a nyárádszeredai Agrár Takarékpénztárba kerül, tízezer a helyi Hitelszövetkezethez és ami megmaradt azt kölcsönökbe, kamatra adják ki. 1903-ban a fürdő árának a betéteiből már jókora részesedést kaptak és ezeket az összegeket bővítették is folyamatos betétekkel.¹² De ugyanakkor az egyháznak tartozásait is törleszteni kellett és ne feledjük azt a több évig tartó pert sem, amely a Veress családdal folyt a hagyaték ügyében.¹³

2. A REFORMÁTUS FELEKEZETI ELEMI NÉPISKOLA

2.1 Az iskola megalakítása, kezdeti törekvések

Az első adat, amelyből az iskola, valamint egyáltalán a tanítói állás létrejöttéről értesülünk, 1889-ből származik. Ekkor a marosi esperes sürgős felterjesztést tesz a kolozsvári Igazgatótanácshoz a szovátai leendő lévitai állás központi segélyezése, valamint annak rendszeresítése és betölthetőségének ügyében.¹⁴ A kérvényt ekkor még nem hagyják jóvá a felsőbb egyházi hatóságok, mivel 1891-ben arról értesülünk, hogy úgy a szovátai, selyei, mint a körispataki egyházak tanítói állás segélyezési kérvényeit majd az államsegély kiosztásánál fogják figyelembe venni.¹⁵ Az egyházközség 1892-ben új kéréssel fordul a kolozsvári Igazgatótanács felé, és a tanítói állás megszervezésének javára 100 forint rendszeres hónapi segélyt kér.¹⁶ A kérést ekkor átteszik a segélyosztó bizottsághoz.

Végül még az évben, a marosi egyházmegye esperesének sorozatos kérései nyomán az Igazgatótanács megengedi a szovátai tanítói állás ideiglenes betöltését. Az egyházközség részéről a tanító fizetésére rendelkezésre állt 96 forint, ezen összeg mellé utal-

8 SZREL: VI/B 15. sz. irat. A fürdő részére különböző felszereléseket rendelnek.

9 SZREL: VI/B 18. sz. irat. Az egész multság bevétele 1 forint 13 krajcár.

10 *Erdélyi Protestáns Lap* (továbbiakban EPL): III. évfolyam, 3. sz. 20. o.

11 Vö. SZOLLÁTH HUNOR: *Veress József hagyatékának szerepe a szovátai református egyházközség életében*. In *Szovátai Hírmondó*, 36. szám, 2007, április.

12 SZREL: VI/B 22. sz. irat.

13 Vö. SZOLLÁTH HUNOR: *Az első szovátai sós fürdő a református egyház tulajdonában*. In *Sóvidék, Szovátai Kulturális Folyóirata*, I. évf. 1. sz. 2009. Május.

14 *Protestáns Közlöny* (továbbiakban PK): 1889.18. sz. XIX. évfolyam. április 24-ei Igazgatótanácsai ülés. 163. o. Itt megemlítik, hogy egy bizonyos kegyhagyományi ügylettel kapcsolatban is utasítások kérétek. Ez bizonyosan a Veress-féle hagyaték körüli peres eljárásra vonatkozik.

15 PK: 1891. 30. sz. XXI. évfolyam. 1891. július 19-ei Igazgatótanácsai ülés. 255. o.

16 PK: 1892. 10. sz. XXII. évfolyam. 1892. február 27-ei Igazgatótanácsai ülés. 79. o.

nak ki még 200 forint országos közalapi segélyt, amit addig folyósítanak, amíg valamilyen más alapból rendszeres segélyt nem tudnak nyújtani. Az állás betöltése ekkor válik majd véglegesen megoldhatóvá. 1893-ban megtalálták az előbb említett alapot, mert a Baldácsy alapítványi segély kiosztásáról szóló értesítőben már ott találjuk a marosi egyházmegyéből Szovátát is, 100 forint segély összeggel.¹⁷ Elhárult a pénzügyi akadály, és így már meghirdetik a szovátai egyházközségnél a lévita-tanítói állását.¹⁸ A hirdetés szövege szerint tisztességes lakás, gazdasági épületek, veteményes és gyümölcsös kert tartozott a javadalomhoz. A jövedelem következő évben emelkedik, egyházhatósági becslés szerint 210 forint, melyből 100 forint a Baldácsy alapból való. Ezt megemelték 50 forintra, valamint ígéretet kaptak, hogy a következő évek folyamán felduzzad egészen 400 forintra.

Az iskola helyi vezetését az iskolaszék végezte, amely nem feltétlenül hatalmat jelentett, hanem időnként terhes kötelezettséget is. A tankötelezettség bevezetése miatt sok gondot járt a gyerekek iskolába járását ellenőrizni, főleg a mezei munkák elkezdése után.¹⁹ 1894-ben választják meg az első iskolaszéki tagokat, és az iskolaszéki alelnököt. Ezek Bartha Károly, Fábián Gedeon, és Agyagási Ferenc lesznek.²⁰ Az iskolaszék elnöke mindenkor az egyházközség vezetője volt.

1894-ben, az akkori egyházmegyei tanügyi előadó meglátogatja az iskolát.²¹ Leírása szerint az előző évben egy, de abban az évben már két osztállyal működik az iskola. Rendet, és fegyelmet tapasztal, a tanító is jól végzi a munkáját, mindkét osztály dicséretreméltó előrehaladást tett az iskolai munkában. Az iskola épületét a református egyház építtette, és az akkori Kossuth Lajos utca 51. szám alatt volt megtalálható. Az épületben tanítói lakással együtt három szoba volt, a tanterem nagysága pedig 8×8 méter, magassága 2,75 méter. Az iskolába később hat osztály járhatott egyszerre, a tanulók átlagos száma pedig 50–60 körül mozgott.

Bányai József, göcsi származású lévita-tanító volt Szováta első református oktatója. Két évig tanít Szovátán, 1895 április 6-án²² hal meg, 28 évesen, tüdősorvadásban.²³ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint pontosan, szorgalmasan tanított, ennek tudható be, hogy az özvegy anyja részére az ő halála után az államsegélyének felét kiutalják.²⁴ Sőt, annak másik feléből a temetési költségeit is fedezni tudják, az Igazgatótanács engedélye nyomán.²⁵

A lévita-tanítói fizetés kicsiny volta miatt rövid ideig nem akad újabb tanító. Az egyházközség egy 1895-ben tartott közgyűlésen elhatározza, hogy inkább a szomszédos Sóváradra küldik a gyerekeket, semmint a helyi katolikus iskolába, a nagy tandíj miatt. A

17 PK: 1893. 24. sz. XXIII. évfolyam. 197. o.

18 PK: 1893. 30. sz. XXIII. évfolyam. 1891. 252. o.

19 NAGY PÉTER TIBOR: *Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban (1867–1945)*. Forrás: http://www.iskolakultura.hu/documents/2005/6-7/tan_vita2005-6-7.pdf

20 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 1894. október 7-ei presbiteri gyűlés.

21 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 296. o. A tanügyi előadó bejegyzése.

22 SZREL: 67–1896 sz. irat.

23 Vö. FEKETE ÁRPÁD – JÓZSA ANDRÁS – SZÓKE ANDRÁS – ZEPECZÁNER JENŐ: *Szováta 1587–1989*. Székelyudvarhely, 1998. 102. o. Bíró Géza levele sóvárad pap levele az esperesnek, melyben arról tudósít, hogy Bányai József rövid szenvedés után meghalt.

24 SZREL: 68–1896 sz. irat. A szovátai egyházközség presbitériuma kezdeményezi a kiutalást.

25 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 1895. május 19-ei presbiteri gyűlés.

megoldandó, és elég jelentős problémára válaszként egy határozat is születik, miszerint a tanítói fizetés növelés érdekében tandíjat vezetnek be, fejenként 40 krajcárt. A megfontolás alapját az képezte, hogy ha más iskolába kellene küldeni a gyerekeket, ott ugyanúgy egy bizonyos összegű tandíj megfizetése lenne kötelező.²⁶ Mivel abban az évben nem került senki, aki a tanítói állást elvállalta volna, amiatt, hogy a helybeli római katolikus iskola magas tandíjaitól szabaduljanak, a sóváradai református iskolába járatják a gyerekeket. Itt, habár csak néha és kevesebbet tanulhattak, de ugyanakkor tandíjat nem kellett fizessenek.²⁷ A tanítói lakot, amely üresen állt ez idő alatt, kiadják haszonbérbe.²⁸

1896-ban újra meghirdetik a tanítói állást, mégpedig két alkalommal is.²⁹ Ekkor már a javadalomhoz hozzáadnak még 100 forint értékű gabonát és fát, és újabb 100 forint hagyatéki illetéket a Veress-féle alapból. A második hirdetmény a jövedelmet összesen 499 forintban határozza meg, amelyhez még járnak a különböző juttatások, és ingyenes használatok.³⁰ Az Igazgatótanács ekkor az espereshez intéz felhívást, miszerint a hatáskörébe tartozó tanító problémát a legsürgősebben oldja meg, mert a püspök még 196 forintot³¹ meg nem haladható állami segélyben részesítette az állás jövőbeni betöltőjét.³²

A bér felemelése nyomán a tanítói állást Rácz József, siklói községi tanító foglalta el, ő hét jelentkező közül lett kiválasztva.³³ November 19-én kezdi meg munkáját. A jövedelemben foglalt 100 forint hagyatéki, vagyis a sós-fürdő bevételeiből származó pénzt már akkor szeretné megkapni, de mivel az ténylegesen még nincs az egyház birtokában, megegyezés alapján majd utólagosan fogják megfizetni.³⁴ A politikai községtől is számítanak segélyre, ennek mértéke a római katolikus tanító segélyével volt arányban.³⁵ Rácz József kevés idő múlva váratlanul és sürgősen távozik az egyházközségtől, gyűlölködés marad utána. A folyó ügyekkel és hivatalos iratokkal el sem akar számolni, a hivatalos papírokat tartalmazó ládikát az utcára dobja.³⁶

A következő évben újra meghirdetve találjuk a tanítói állást. Ekkor a felajánlott fizetés már 549 forint, mert az előbb már említett bevételek mellé hozzáadnak a fürdő körüli lelkészi szolgálatokért 50 forint mellékjövedelmet is.³⁷ A nehézségek tetőzéseképpen az imateremnek is használt iskola március 21.-ére virradó reggel kigyúlt, és a tűz által okozott kár körülbelül 180 forint volt. A károk helyrehozása csak tetőzte a nehéz anyagi helyzetet. A tűz forrását a következő időszakban sem sikerült kinyomozni.³⁸ A falitérképek, olvasóablák, padok teljesen megsemmisültek. Az egyházmegyei tanácstól 70 forint kölcsön szándékoznak felvenni, valamint a biztosítótól kapott pénzzel akarják kijavítani a sérült épületeket. A javításokat április 12-ig tervezik befejezni.³⁹

26 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 1895. szeptember 23-ai presbiteri gyűlés.

27 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 1895. október 20-ai presbiteri gyűlés.

28 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 1896. március 23-ai presbiteri gyűlés.

29 PK: 1896. 13. sz. XXVI. évfolyam. 112. o.

30 PK: 1896. 32. sz. XXVI. évfolyam. 1891. 268. o.

31 SZREL: Iskola iratai. 921/1897. sz. irat. Értesítés a segélyről.

32 SZREL: 2330–896 sz. irat.

33 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 1896. szeptember 7-ei presbiteri gyűlés.

34 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 1896. december 6-ai presbiteri gyűlés.

35 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 1896. december 26-ai presbiteri gyűlés.

36 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 1897. szeptember 24-ei presbiteri gyűlés.

37 PK: 1897. 37. sz. XXVII. évfolyam. 304. o.

38 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 1897. március 21-ai presbiteri gyűlés.

39 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 1897. március 28-ai presbiteri gyűlés.

1898 jan. 25-től⁴⁰ a lévita-tanítói állást Vigh Sándor tölti be, akinek a megítélése kis-sé ellentétes. Ezt abból is láthatjuk, hogy 1911-ben, amikor a későbbi művészettörté-nész valamint filozófus, Fülep Lajos, Szovátára szeretne jönni a lelkeszi munkáját meg-kezdeni, a Vigh Sándor személye negatív módon kerül a püspök elé.⁴¹ Fülep, érkezőkor három napig a tanítónál, Vigh Sándornál lakik, tehát megismerkedik a ta-nítóval. Utalások vannak arra vonatkozólag, hogy Fülep Lajos beiktatását a tanító ma-gatartása is akadályozta. Ezzel szemben Fülep meglehetősen elismerően nyilatkozik róla. A legkitűnőbb és legderekbab embernek tartja, és tanúsítja, hogy ez nemcsak az ő, hanem a falu egybehangzó véleménye. Ravasz Lászlót, a marosi egyházmegye espere-sét, egyenesen megkéri, hogy erről a püspököt is tájékoztassa, mivel őt félrevezették a tanító személyével kapcsolatban.⁴²

Vigh Sándor pályaképehez hozzátartozik, hogy már nem szolgál a református egy-ház kötelékeiben, hanem állami tanítóként működik, amikor egy törvényjavaslatot akar az Igazgatótanácshoz eljuttatni, a tanítói fizetések megszerezésére vonatkozólag. Ezt az Igazgatótanács visszaküldi az egyházmegyei gyűlésnek, megtárgyalás végett. Köz-ben Farkas János esperes jelenti, hogy Vigh Sándor írásbeli közleménye szerint „soha-sem volt egészen normális, mindig egy kerékkel többje vagy kevesebbje volt”.⁴³ Az egyház-megyei tanács 1927 június 3-án tartott gyűlése alatt vizsgálja meg az említett fizetési rendszerre vonatkozó javaslatot, és azt a régi kepeváltó munkálatok lemásolásának te-kinti. Ez minden igényt kielégített a háború előtt, de most már értéktelen lett. Egyálta-lán nem értik a Vigh Sándor betérjesztését, ezért napirendre térnek az ügy fölött.⁴⁴

1898-ban lecsökken a tanítói állás jövedelme, mivel az Igazgatótanács a Baldácsy alapból eddig folyósított 100 forintot megszüntette,⁴⁵ azzal az indoklással, hogy az egy-ház az örökölt sós fürdővel olyan jövedelemre tett szert, amelyből a tanítói fizetés több-let kiadásait könnyen fedezheti.⁴⁶ A későbbiekben újra folyamodnak a Baldácsy-alapból segélyért, de azt az Egyházmegyei Tanács tovább sem küldi a felsőbb hatóságokhoz, az-zal indokolva meg döntését, hogy nem célja az Igazgatótanács határozatokkal szembe-szegülni.⁴⁷

1900-ban a református egyház által működtetett iskola öt osztályos vegyes elemi nép-iskolaként működik, melyet 492 korona államsegéllyel, és az egyház önerejéből tartottak fent. A tankötelesek száma ebben az évben 53 fiú és 36 lány. Ezeken kívül még sok más felekezeti tanuló is járt ide, főleg katolikusok. A tanítás 8 hónapig tartott, a tanterem tér, úrnagyság, világosság és közegesség tekintetében az országos követelményeknek megfe-lelt, tornagyakorlatok elvégzésére alkalmas tere is volt. Ezzel szemben az olvasókönyvek,

40 EREL: I. 51/1912. sz. iratcsomó, 3730. sz. irat. Biró Géza bizonyítványa Vigh Sándor részére, a fizetés megemlése céljából. Vö. FEKETE - JÓZSA - SZÓKE - ZEPECZÁNER 1998. 103. o.

41 SZOLLÁTH HUNOR: *Fülep Lajos és a szovátai református egyházközség*. In: *Hazanézó*, XVIII. évfolyam, 1. szám, 2007. 36. o.

42 SZOLLÁTH HUNOR: *Fülep Lajos és egy erdélyi református egyházközség*. In: *Korunk*, Harmadik Folyam XVII/6. 2006. Június. 110-111. o.

43 EREL: I. 45. 1912. I. sz. iratcsomó, 4761. sz. irat.

44 EREL: I. 45. 1912. I. sz. iratcsomó, 4225. sz. irat.

45 SZREL: Jegyzőkönyv 1893-1903. 1898. május 3-ai presbiteri gyűlés.

46 Erdélyi Protestáns Lap (továbbiakban EPL):1898. 50. sz. I. évfolyam. 1898. november 22-ei Igazgatóta-nács ülés. 2424. o.

47 SZREL: Jegyzőkönyv 1893-1903. 1899. március 5-ei presbiteri gyűlés.

és taneszközök kissé hiányosak. 1901-ben a Királyi Tanfelügyelő felszólítja a tanítót, hogy a gyerekeket tanítsa kertészeti és gazdasági ismeretekre. A presbitérium válasza szerint ennek a követelménynek eleget tesznek az elméleti oktatásban, de gyakorlatban nem, mivel nincs faiskola.⁴⁸ A faiskola létesítését a református iskola részére már 1900-ban kéri a szolgabíró.⁴⁹ Ekkor azonban az egyháznak erre alkalmas területe nincs, és a maga erejéből nem is lenne képes elindítani, és működtetni a faiskolát.

1904-es adatok szerint az iskola államilag és községileg is támogatott, más felekeze-tű gyerekek is járnak ide. Ebben az évben építenek egy irodahelyiséget a tanítói lak mellé, mivel az ügyek sokasága és sűrűsége ezt megkívánta.⁵⁰ A vallásoktatást a lévi-ta-tanító végzi.⁵¹ 1906-ban írni és olvasni nem tudó tanköteles gyerek 6 van. Ebben az évben már felmerül a községhez tartozó Szakadát nevű térségben létrehozandó iskola, és tanítói állás kérdése is. Ott is legalább 20–30 református gyerek van, ezek azonban nem tudják látogatni az iskolát a nagy távolság miatt. Ugyanakkor a megfogalmazás szerint a szovátai iskolát jobb helyre kellene építeni, valamint taneszközökkel jobban el-látni.⁵² Ebben az évben az új iskolaépület emelésének a gondolata is megfogalmazódik. Erre ezer korona segélyt az alispáni hivatal ki is utal a kérésükre.⁵³ Azonban inkább a jobban jövedelmező „korcsma-ház” építése mellett döntenek, és az iskolaépítés ügyét egy évvel elhalasztják.

A következő évben az ismétlők száma 8, és 2 tanuló a római katolikus iskolába jár, annak közelsége miatt. Ez évben zsidó gyerekek is tanulnak a református iskolában.⁵⁴ 150 korona értékben felújításokat is végeznek, valamint egy irodahelyiséggel bővítik a tanítói lakást. A tanulók tankönyvvel való ellátottságának hiánya miatt a presbitérium úgy határoz, hogy az egyház pénztárából vegyék meg azokat.⁵⁵

1907-ben a himlő és tífuszjárvány miatt összesen 34 tanuló látogatja az iskolát, mi-vel a beiratás szüneteltetett. Ebben az évben, amint az a felszerelések kimutatásából ki-derül, az iskola elég jól el van látva tanszerekkel, szerepelnek többek között térképek, fekete táblák, számológépek, valamint még űrmértékek is.⁵⁶ A tankönyvvel való felsze-reltség is kielégítő, megtalálható a Magyar olvasókönyv-től az Egészségtan-ig minden szükséges könyv. A tanterem a törvényes méreteknek megfelelt. 1908-ban az Igazgató-tanács kötelezi a tűzkár elleni biztosítást minden épületre. Ekkor állapítják meg az épü-letek értékét is.⁵⁷ Az iskola, imaterem, és harangláb értéke 8000 korona, a tanítói lakás értéke külön pedig ugyanennyi.

1910-ben a református tankötelesek száma 82, de ebből csak 32 látogatja az iskolát. A többi a nagy távolság, ruhahiány, vagy betegség miatt nem jár. Ezek között van 10 is-métlő analfabéta, ezek legnagyobb része cigány, vagy szakadati. 1911-ben nagyobb be-

48 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 1901. március 24-ei presbiteri gyűlés.

49 SZREL: Jegyzőkönyv 1893–1903. 1900. október 7-ei presbiteri gyűlés.

50 SZREL: Jegyzőkönyv 1904–1924. 1904. december 4-ei presbiteri gyűlés.

51 Sóváradi Református Egyház Levéltára (továbbiakban SREL): I. 23. sz. jegyzőkönyv. 1905. március 13-ai presbiteri gyűlés.

52 SREL: I. 23. sz. jegyzőkönyv, 1903. 1906. január 26-ai presbiteri gyűlés.

53 SZREL: Jegyzőkönyv 1904–1924. 1906. október 7-ei presbiteri gyűlés.

54 SREL: I. 23. sz. jegyzőkönyv, 1903. 1907. február 15-ei presbiteri gyűlés.

55 SZREL: Jegyzőkönyv 1904–1924. 1905. október 1-ei presbiteri gyűlés.

56 SZREL: 413–1907 sz. irat.

57 SZREL: Jegyzőkönyv 1904–1924. 1908. december 10-ei presbiteri gyűlés.

vásárlás történik a hiányos taneszközök pótlására, köztük szerepelnek növény, rovargyűjtemény, gőzgép modellje, közlekedőedények, és nagyszámú térkép.⁵⁸ 1912-ben az esperes tart egyházlátogatást a szovátai leányegyháznál.⁵⁹ A jegyzőkönyv szerint a hatosztályú iskola tanszerekkel el van látva rendszeren, a tanulók előrehaladása megfelelő. Hiányzik azonban a munkanapló rendes vezetése, ezt ugyanis már az iskolakezdésnél rendszeren kell vezetni.

1914-ben mivel az iskolaépület fája nagyrészt elkorhadt, és az egész épület veszélyessé vált, a presbitérium elhatározta, hogy az iskolát és a tanítói lakást mintegy 60 cm.-el meg kell emelni, egyes részeit le kell bontani, majd az anyagok felhasználásával újrabeépíteni, megnagyobbítani. Az Igazgatótanács utasítására ugyan csak egy szobával kellett volna a tanítói lakot megtoldani, de a presbitérium az újrabeépítést, és két szoba toldását határozza el.⁶⁰ A terveket és költségvetést Vadász János, helybeli vállalkozó készíti el, és terjeszti be a presbitériumnak.⁶¹ A terveket egyhangúlag megfelelőnek találják, az összes költség 9 ezer korona volt. Erre rendelkezésre állt készpénz, és anyagi fedezet egyaránt.

Az időközben kitört első világháború miatt a református felekezeti iskolát hatóságilag bezárták, ahogyan a többi felekezet iskoláit is.⁶² 1917-ben az esperesi hivatal kéri a károk bejelentését, ami az iskolánál elég nagy volt. Segítségül 1918-ban utalnak ki 6000 koronát a károk helyrehozására, ebből először is az iskolát újítják fel. 1919-ben az iskolakötelesek száma 103, ebből 38 járt iskolába. Ez év júliusában az iskola fenntartásához szükséges államsegélyt beszüntetik, ezért a presbitériumnak fokoznia kellett az egyházzadót, hogy saját erejéből fenn tudja tartani az iskolát. A szegényebbeknek 10, a jobb módúaknak 20 korona tandíjat kellett fizetniük. Azonban ez még így sem elég, ezért a kolozsvári Igazgatótanácshoz fordulnak 5000 korona segélyért.⁶³

2.2 A hatalomátvétel utáni évek

Az első világháború végtérésével, és Erdély elcsatolásával megváltoztak a viszonyok. Ebben az időszakban a református egyház társadalmi szerepe rendkívül jelentősé válik, csakúgy mint a többi felekezeteké, és ez az általuk fenntartott iskolahálózatnak köszönhető.⁶⁴ A szovátai egyházat az 1921-es földreformtörvény nem érinti, meglévő területei érintetlenek maradnak. Az egyházi segély megszűnése ellenére is fenn tudják tartani az iskolát.⁶⁵

A szovátai tanító, Vigh Sándor fizetését az államsegély megszűnése után az egyház nem tudta fedezni a saját jövedelmeiből, ezért a Veress-féle hagyatékhöz nyúl. Az

58 SZREL: VI. 16. sz. irat.

59 SZREL: Jegyzőkönyv 1904–1924. 1912. május 1-i esperesi látogatás. 135. o.

60 SZREL: Iskola iratai. 210–1914. sz. irat.

61 SZREL: Jegyzőkönyv 1904–1924. 1914. augusztus 2-ai presbiteri gyűlés.

62 SZREL: Jegyzőkönyv 1904–1924. 1915. június 7-ei egyházzvizsgálat.

63 EREL: I. 51/1912. sz. iratcsomó, 2229. sz. irat.

64 JAKAB ATTILA: *A protestáns Erdély. Az erdélyi magyar protestáns egyházak és vallási közösségek társadalmi szerepe.* Műhelytanulmány, 11. Forrás: <http://www.eokik.hu/publikaciok/MHT/MHT11.PDF> 17. o.

65 Bővebben lásd: SZOLLÁTH HUNOR: *A szovátai református felekezeti iskola a két világháború között.* In *Szováták, Szovátai Kulturális Folyóirata*, II. évf. 1. sz. 2010. Május.

1924-ben hozott Elemi oktatási törvény rendelkezik a felekezeti iskolákban tanítók államsegélyének a beszüntetéséről. A Magyar Államnak adott 4000 koronás hadikölcsön után a kamatot nem kapták meg, az iskola-fenntartási költségek azonban az új rendelkezések hatására nőttek. Az Igazgatótanács a segítségnyújtási kérelemre válaszolva kiutalja a kért összeg egy bizonyos részét. 1920-as költségvetés szerint a tanterem rendbetétele, meszelése 1000 koronába került. A fűtés 2400 korona, tisztítás 100 korona, iskolaszolgai fizetés 300 korona. Vigh Sándor alapfizetése ekkor 8000 ezer korona volt, háborús segélye 1200 korona, drágasági segélye 3600 korona, négy gyermeke lévén, és elvált, családi pótléka 3200 korona. Szolgálati ideje ekkor 32 év volt.⁶⁶ Természetbeni javadalomként járt neki 36 köbméter hasogatott tűzifa, a díjlevele szerint 60 koronába értékelve. Ezen kívül egy és félholdnyi kerthelyiség is. A világháború utáni állapotokat jelzi, hogy az iskolai költségelőirányzat az 1920–1921-es tanévre 8912 lej hiánnyal van elkönyvelve.⁶⁷ Ez évben a tandíjból befolyó összeg 700 lej volt, a községtől pedig 38 lejt kaptak segélybe.

A szovátai elemi népiskola megmenekült a bezáratástól. A berendezkedő román hatalom fokozatosan, 1919-től 1924-ig 2070 elemi iskolát zártak be, tiltottak el a működéstől, vagy fosztottak meg a nyilvánosságtól.⁶⁸ Ez az összes elemi népiskola 68 százaléka. Az 1918–1919-es tanév ugyan még magyar fennhatóság alatt indult meg, de ekkor már megkezdték a Consiliul Dirigent emberei az iskolák fokozatos átvételét a leltárakkal együtt. A megmaradókban egyúttal elrendelik a román nyelv kötelező tanítását, holott a más tannyelvű iskoláknál az iskola fenntartója állapítja meg az oktatás nyelvét. Románia földrajzát, történelmét, az alkotmányt, és a román nyelvet természetesen csak románul lehetett oktatni.

1922 októberében lemond Vigh Sándor, lévita-tanító, minek következtében szükség-helyzet állt elő,⁶⁹ és így Bíró Géza sóváradai lelkész veszi át az egyház ügyeinek az irányítását. A szovátai hívek azonban először az espereshez, majd az Igazgatótanácshoz fordulnak, mivel bevallásuk szerint nem lehet tovább a Bíró Géza kezében hagyni a gyülekezetet, mert ő már saját gyülekezetét is alig tudja ellátni. Az állami hatóságok részéről még nem kaptak a tanításra engedélyt. Az engedély ideiglenes megszerzése után a választás végül is Jodál Rezsőre esik.⁷⁰ Csakúgy mint elődjeinek, neki is elsőrendű gondja az anyagi megélhetése, ráadásul az Egyházmegyei Tanács az 1924–1925-ös iskolai költségvetésből törölte a személyi járandóságok közül a 6400 lejes drágasági pótlékot. Az Igazgatótanácshoz fordul ezügyben, mert leírása szerint, Szovátán fürdőhely lévén az árak nagyon magasak, és ráadásul kepe járandósága sincsen. Az Igazgatótanácsnak azonban fedezet hiányában nincs módja ezt teljesíteni.⁷¹

1925-ben egy iskolavizsgálat alkalmával, melyet a román segéd-tanfelügyelő tart meg a szovátai református felekezeti iskolában, megengedhetetlen mulasztásokat, és hiányosságokat fedeznek fel. Az esperes megrovó levelet intéz Jodál Rezsőhöz, és fi-

66 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 4701. sz. irat. A szovátai református elemi népiskola költségelőirányzata.

67 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 5766. sz. irat.

68 BALOGH JÚLIA: *Az erdélyi hatalomváltás és a magyar közoktatás, 1918–1928.* Püski Kiadó, Bp., 1996. 41–42. o.

69 SZREL: *Jegyzőkönyv 1904–1924.* 1922. október 26.-ai presbiteri gyűlés.

70 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 10766. sz. irat.

71 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 5048. sz. irat.

gyelmezteti, hogy hasonló mulasztások esetén fegyelmi eljárást fog beindítani ellene. Az iskola esetleges bezárásáért is első helyen a tanító lesz felelőssé téve.⁷² A vizsgálat alkalmával felvett jegyzőkönyv szerint az iskola épülete régi, és nem megfelelő. A tanfelszerelés nem teljes, hiányoznak a térképek, vagy egészen kicsi méretbe vannak meg. A tisztaság kívánni valót hagy maga után. A tanulók a folyó évi anyakönyvbe nincsenek bevezetve. Az órarend nincsen rendesen összeállítva. Román nyelven több társalgás kívántatik az ellenőr szerint. A tanterem nem higiénikus, a tanulók sokan vannak, ezért javasolja a délelőtti, és délutáni oktatás bevezetését. Az iskola működése iránti kérdés már fel volt azonban terjesztve a minisztériumba. Összesen 25 fiú, és 29 leány volt ekkor beírva. Mindezek a „hiányosságok” előrevetítik a román berendezkedő hatalom „magyartalanítási” politikájának azon részét, mely a felekezeti iskolák felszámolására irányult. Emiatt volt szükség arra, hogy ebben az időszakban a szovátai reformátusok felhagyjanak a templomépítés szándékával, és inkább iskolaépítésbe fogjanak.

2.3 Iskolaépítés 1927-ben

1923 szeptemberében megnyílik a román tannyelvű iskola, melynek céljára kezdetben házat bérelnek, és közben elkezdik az iskola épületének az építését is. 1924-ben bevezetik a román nyelv kötelező oktatását is.⁷³ Ezek a körülmények, amint azt a későbbiekben látni fogjuk, vezetnek el a református iskola új épületének a megépítéséhez.

Az 1912-ben megghiúsult templomépítési kísérlet (az Igazgatótanács különböző okokra hivatkozva nem hagyja jóvá a terveket és a költségvetést) után 1925-ben próbálkoznak ismét. 1925 decemberében tartott egyházmegyei tanácsülésen való megtárgyalása után az esperes pártolólág terjeszti fel a szovátai egyházközség templom, iskola, lévíta lakás céljára könyöradomány gyűjtésére való kérelmét. Kéri az engedélyezését, hogy 2 darab gyűjtőkönyvvel az erdélyi református egyházkerület területén az év december és következő év áprilisáig könyöradományt gyűjthessenek.⁷⁴

Az építkezésekre a következő előzetes költségvetést terjesztik be: szükséglet 960 ezer lej, fedezet: erdőkitermelés 160 ezer lej, belsőségek értékesítése 420 ezer lej, önkéntes megajánlások 100 ezer lej. Épületfa, téglá, kőkészlet 200 ezer lej. Összesen tehát van 880 ezer lej értékben építkezéshez szükséges anyag. Szükségeltetik még 80 ezer lej segély. Ez a hiány az értékesítési viszonyok, munkabérek emelkedése mellett tovább nő. Gyűjtéseket már indítottak, írásbeli kérelmeket küldtek szét, de ebből csak valamivel több mint 15 ezer lej folyt be az egyház pénztárába. A hívek már odaszállítottak 110 ezer darab terméskövet, 60 köbméter fenyőfát kidolgozva, melyhez minden munkát ők adtak ingyen. Ennek az értéke legkevesebb 60 ezer lej. A felajánlott 100 ezer lejből begyűlt eddig több mint 22 ezer lej. Az építkezéseket 1926 folyamán szeretnék beindítani. A felterjesztett kérelem szövege szerint az iskola jelenlegi épülete rossz, kicsi, sötét, talajvizes és egészségtelen. Az épülő 4 tantermes állami iskola miatt az állami tanügyi hatóságok részéről a legszigorúbb intézkedésekre számíthatnak. Ezért kérik a gyűjtések engedélyeztetését.

72 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 253. sz. irat.

73 FEKETE - JÓZSA - SZÓKE - ZEPECZÁNER 1998. 138. o.

74 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 11669. sz. irat. Tartalmazza gyűlések jegyzőkönyvét is.

Az 1924-ben hozott Elemi oktatásról szóló törvény, majd az 1925-ös Magánoktatási törvény rendelkezik az elemi iskolák működéséről. Ezután az iskolák csak a közoktatási miniszter külön engedélyével működött, az erre vonatkozó kérelem mellé be kellett nyújtani az iskola tervrajzát, bútorzatát tartalmazó leltárt, valamint a tanszerleltárt is. A tanítók csakis személyre szóló engedéllyel taníthattak, a minisztérium által engedélyezett könyvekből.⁷⁵

1926-ban az építkezés ügye újabb fordulatot hoz magával. Ekkor már csak az iskola és papilak építésével foglalkoznak csupán, elvetve a templom megvalósítását. Ugyanis azt most már világosan látják, hogy az állami iskola mellett a rozoga református iskola vagy bezáratásra kerül, vagy pedig elnéptelenedik, „*így a templomban nem lesz magyar zsoltár*”.⁷⁶ Kacsó Lajos egyházmegyei főjegyző elnöksége alatt tartott presbiteri és közgyűlésen kimondják, hogy először papilakot és iskolát építenek, majd ezt használják templom gyanánt is. Az építkezéshez azonban az anyagi fedezet nem teljes, hiányzik még 150 ezer lej. Ezt kölcsönként szeretnék kérni, melynek fedezete a Veress-féle erdőből kitermelt tűzifa. Kölcsön nélkül az építkezés nem kezdhető el, a meglévő téglá és faanyag pedig tönkremenne. Farkas Jenő esperes 1926 júliusában felterjeszti a hozzá beküldött iskola és tanítói lakás műszakilag felülvizsgált tervét és költségvetését. Ő is az iskolaépítés mellett van, mert a román tanügyi hatóságok részéről a revizor időközben kijelentette, hogy az iskolát szeptemberben nem engedi megnyitni.

Az Igazgatótanács az építési kérést, terveket, költségvetést jóváhagyja, és az építkezési engedélyt megadja, csakúgy, mint a kért hitelt 20 százalékos kamat mellett. A templom, iskola, tanítói és papi lakás építése felé történő lépések tulajdonképpen egy egész átszervező újjáépítő intézkedés részei voltak. Ezt az is annál inkább sürgőssé tette, hogy 1925-ben árvíz volt, mely a református iskolában több mint fél méter magasságban állt. Az iskola épülete azelőtt 34 évvel, gyenge alapokra épült, faoszlopokra, sövényből készült falakkal. Ez egészségtelenné tette, és egyben a korhadás miatt még életveszélyessé is.⁷⁷ Ez a körülmény kényszeríti tehát arra az egyházközséget, hogy az újjáépítést ne a következő évben, és ne a templomon, hanem még az évben, és az iskolán kezdje. Az iskolának a 8×12 méter belvilággal egyszersmind templomként is kell szolgálni. A tanítói lakás két szoba, konyha, kamarából fog állni, az iskola alá, mint alapépítmény magtárt szeretnének elhelyezni. Az említett és jóváhagyott kölcsönkérelem előtt még benyújtanak egy kérést 140 ezer lejről májusban, amit akkor nem hagyják jóvá. Az iskolaépítés céljára kérik a szovátai tanítói alap kifizetését az Igazgatótanácstól, amin az 1913 június 30.-án lezárt betétszámla szerint 734 korona szerepel rajta.⁷⁸ Ezt kérik a kamataival együtt a marosvásárhelyi közhasznú takarékpénztár útján kiutalni. Az Igazgatótanács szerint a számlán 647 lej volt, amelyet nyugta ellenében ki is fizetnek.

1927 januárjában problémák adódnak a hitellel kapcsolatban. Ekkor már a kölcsön visszafizetési ideje lejárt, viszont a szokatlanul enyhe ősz és tél és a nehéz pénzügyi viszonyok az eladáshoz fűzött reményeket megghiúsították. A fa akkor még nem volt eladva,

75 BALOGH 1996. 77. o.

76 EREL: I. 41. 1911. I. sz. iratcsomó, 6337. sz. irat. A közgyűlés során egyesek nem akarják elfogadni hogy a templomépités céljaira tartogatott anyagokat az iskolaépítésre pazarolják el.

77 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 3515. sz. irat.

78 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 10080. sz. irat.

csak tárgyalások folytak arra vonatkozólag, hogy az egyház beszállíttatja a fát a helybeli vasútállomáshoz, és ott majd megvásárolják. Ezt azonban nagyban befolyásolják a szállítást nehezítő időjárási problémák is. Emiatt teljes bizonytalanságban vannak a visszafizetés időpontjára nézve. Időhaladékat kérnek az Igazgatótanácstól, mert a tűzifa eladása esetén az abból befolyó összeget azonnal beküldik. Az időközi kamatot pedig utólagosan számolva megfizetik. Ennek érdekében mindent elkövetnek, ugyanis az egyház a nagy kamatterheket nem bírja. Utolsó lehetőségként az új épületbe való átköltözés után a régit értékesítik majd, ennek Főhatósági jóváhagyásáért külön kérvényt nyújtanak be. Ekkor az iskola már fedél alá jutott, de a befejezésére még kerületi építési segély kiutalását kéri.⁷⁹ A válaszában az Igazgatótanács értesíti a szovátai egyházközséget, hogy az idő szerint a fedezet teljes hiányában nem képesek segélyt adni. A kamatok pontos fizetéséhez ugyanakkor kénytelenek ragaszkodni.

1927 márciusáig a pénz három részletben visszafizetésre került, a tűzifa sikeres eladása nyomán. A kamatokat a múlt év decemberéig levonták már az induló összegből, a késedelmi kamat alól azonban felmentést kérnek, és ezt úgy tekintik mint kerületi építési segélyt, mert ha nem akkor teljesen képtelenek lesznek az építkezéseket befejezni. Bár a számítások, költségvetések reálisak voltak, az időközbeni pénzválság ezeket keresztülhúzta. Az Igazgatótanács a késedelmi kamatok számításától végül is eltekint, ezzel is segítve az egyházközséget az építkezésekben.⁸⁰ 1927 augusztus 21.-én szentelik fel az iskolát és papilakot.⁸¹

2.4 A református iskola a második világháborúig

A már berendezkedett román hatalom a két világháború között számtalanszor gördít akadályokat a református iskola működése elé. Sokszor fenyegetik bezárással, ezért is volt szükség az új épület mielőbbi felépítésére. 1926 június 8-án Romul Catarig a román tanügyi hatóságok részéről iskolavizsgálatot tart, melynek során hiányosságokat észlel, és ezzel egyenesen az Igazgatótanácshoz fordul. A tanítót ugyanakkor kötelességeinél találja, és megállapítása szerint a fegyelem jó. A felszerelésekben mutatkozik meg a legfőbb hiányosság. Az ekkor működő hat osztályból nagyon sokan hiányoznak, mert a községben járványos betegség volt, de amúgy az iskolába járás rendes. Az összes osztályt megvizsgálja az összes tananyagból, miszerint a tanító sokat dolgozott, és módszeresen. A román nyelvbeli eredmény dicséretre méltó. Minden előírt tantárgy előadott románul is. Az iskolai padok azonban nem megfelelőek.⁸²

A következő iskolalátogatás, november 25-én, már nagyobb hiányosságokat fedez fele, ezt már maga a revizor végzi. Jodál Rezső a hiányok pótlása tárgyában igazoló jelentést küld a püspöknek. Az esperes szerint is Jodál kitűnő, derék munkás ember, és minden reménye megvan arra, hogy hasonló hiányosságokról a szovátai iskolában és tanítói munkában több ilyen jegyzőkönyvet nem fognak kapni. Jodál saját felterjesztése szerint, a két iskolalátogatási vélemény között szöges ellentét van, ami sehogyan sem

79 EREL: I. 45. 1912. I. sz. iratcsomó, 322. sz. irat.

80 EREL: I. 45. 1912. I. sz. iratcsomó, 4225. sz. irat.

81 Vö. FEKETE - JÓZSA - SZÓKE - ZEPECZÁNER 1998. 139. o.

82 EREL: I. 45. 1912. I. sz. iratcsomó, 5705. sz. irat.

érthető az eltelt rövid idő miatt. Szerinte a nagy változás azért következett be, mert az állami iskola még félkész állapotban van, ugyanakkor az újonnan épülő református iskolát már be is fődték. Még azon a nyáron, amikor az esperesi kiszállással megejtett autorizációs helyszíni vizsgálat megtörtént, a revizor a berendezést és felszerelést, amelyet azóta is gyarapítottak, megfelelőnek találta, habár ekkor is a földrészek térképei csak kis méretben voltak meg, a padló nem volt beolajozva, stb.⁸³ A revizornak akkor jelentette, hogy az iskolát egyben imateremnek is használják, ezért nem lehet nélkülözni a felnőttek részére szolgáló nagyobb méretű padokat sem. A kis formátumú térképeket szükségből vették meg, mert nem találtak nagyobbakat, pedig többször is keresték már. A padlózat tiszta volt, mert minden hónapban fel volt súrolva, de sok gyerek után, kis teremben lehetetlen pormentességet kívánni. Ugyancsak jelentette, hogy a következő évben már átköltöznek az új iskolába. Csak Románia földrajzát kell kötelező módon románul tanítani, de a revizor még Ázsiát is románul követelte tőle. A revizori utasításokat igyekszik betartani, de ugyanakkor úgy látja, hogy megelégedésre ezután sem számíthat. A berendezésre semmilyen segínyt nem kaptak, sőt még költségvetési többletet kellett az egyháznak befizetnie.⁸⁴

A fentiekből is kitűnik a román tanügyi hatóságok „jóakarata” a felekezeti iskolák iránt. 1927 január 28.-án maga Farkas János esperes tart iskolavizsgálatot a szovátai református felekezeti jellegű elemi népiskolában.⁸⁵ Az iskola épülete a jegyzőkönyv szerint régi, de hamarosan átköltöznek az újba. Az iskola bútorzata csak részben kielégítő, a tisztaság megfelelő, tanszerekkel el van látva. Az iskola beíratási díjai, 820 lej, mind a tanszerek pótlására fordítatnak. 1500 lej értékben történelmi és földrajzi szemléltető képeket vásároltak. A református tankötelesek száma 85, ebből jelen van 50. Ugyanakkor már 7 osztály van, mivel az Elemi oktatási törvény nyomán az. A tan és óraterv be van tartva, a tanítás menetét nem zavarja semmi, a fegyelmezés példás, a tanulók tanszerrel el vannak látva. Az iskolaszék tagjai hetente látogatják az iskolát. A tanítási eredmény mintaszerű. Vasárnapi iskola is működött már 1924-től, melyet abban az időben Jodál Rezső lánya vezetett. Átlagban 30 növendéke volt. Faiskolával is rendelkeznek, amely kezdő stádiumban működik. Ifjúsági egyesület is működik, a tanító vezetésével, és 18 taggal. A tanítónak járó fizetés a költségvetés szerint ki lett fizetve.

1927 végén Bartha Béla veszi át az egyházközség irányítását a távozó Jodál Rezső helyett. Ő a nagyteremi iskolától neveztetett ki Szovátára. Ekkor egy egyezségi okmány jön létre közte, és az iskolát fenntartó egyházközség között, hogy amíg az államsegély a tanítói állásra megérkezik, javadalmi biztosítva lesznek.⁸⁶ Fizetése készpénzben 16 ezer lej, fél hold szántó, 100 véka zab, és 36 köbméter tűzifa.

1929 január 23-án a segéd-tanfelügyelő, Gheorghe Passat, aki az állami iskola igazgatója is, tart iskolavizsgálatot. A terem tisztítva, olajozva, szellőztetve, fűtve van. A bútorzat jó karban van, a tanfelszereléssel való ellátottság majdnem teljes. Összesen 59 gyerek van beírva ebben az évben, de jelen csak 42 volt. A hiányzók nagy részben bete-

83 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 253. sz. irat.

84 EREL: I. 45. 1912. I. sz. iratcsomó, 717. sz. irat. Az esperesi hivatal először sürgeti az egyházi adófelelős kerületi pénztárba való befizetését, de ugyanakkor az iskola költségvetési feleslegét, 1360 lejt, már befizettek. Ezt végül is elismerik.

85 EREL: I. 45. 1912. I. sz. iratcsomó, 1817. sz. irat.

86 SZREL: Iskola iratai. Egyezségi okmány.

gek, így az iskolalátogatás közel rendes. A naplók rendben vannak tartva, a tanulók osztályozva vannak. Az osztályokat elsősorban román történelemből kérdezi ki a segéd-tanfelügyelő, főleg a román nép születésének körülményeiről. Utasítja a tanítót, hogy minél több beszélgetést tartson román nyelven. Kerülendő a népies leckefelmondás minden tárgyban, különösen amelyek románul tartatnak.⁸⁷

1929 szeptember 23-án Ioan Butnariu segéd-tanfelügyelő tart iskolavizsgálatot. Ennek a jegyzőkönyvnek az információi alapján értesülünk arról, hogy az iskola új működési engedélye még 1928-ban lett kérve, de a hivatalos iratok még mindig nem érkeztek meg. Az iskola analitikus tanterve az állami tanterv szerint lett megalkotva. Ebben az évben a beírt tanuló létszám 55. A vizsgálat különösebb hiányosságokat nem talált.⁸⁸

1929 szeptemberében az állami iskola igazgatója a beíratások alkalmával néhány szülőnek megtagadta az igazolás kiállítását, melyet az ő kívánságához híven mentek a szülők kérni a református iskola részére.⁸⁹ Ekkor azon szülők, akik felekezeti iskolába kívánták a gyerekeiket beírni, írásos nyilatkozatot kellett az állami iskola igazgatósága előtt aláírni, amit csakis a családfő tehetett meg.⁹⁰ Már 1927-re vonatkozólag is van adat, hogy 8 tanulót megbüntettek, mivel nem az állami iskolába iratkoztak be. A büntetések 40-től 240 lejig váltakoznak.⁹¹ Erdély viszonylatban már a hatalomátvétel után igyekeznek a román hatóságok a szülőket minden eszközzel rábírní arra, hogy a gyerekeiket román tannyelvű iskolába járassák. 1926-ban Kolozs megyében a tanfelügyelő el is rendeli, hogy azokat a gyerekeket, akiknek a neve románosan hangzik, a román tannyelvű iskolába kell kötelezően járatni.⁹²

Megtörtént, hogy négy szülő, akiknek a gyereke állami óvodába járt, jelentkeztek az állami iskola igazgatójánál a református iskolába való beíratás végett szükséges igazolásokért, de azzal utasította el a szülőket, hogy jöjjenek későbbi időpontban, mert ez ügyben utasítást vár a tanfelügyelőtől. Még két alkalommal hívja vissza a szülőket, ezután azok nyilatkozatot tesznek az állami iskola igazgatóságánál, hogy a gyerekeket a református iskolába akarják íratni.⁹³ A beíratás Bartha Béla részéről meg is történik. Ezt közli is az állami iskola igazgatójával, aki nem akar hivatalosan tudomást venni az ügyről.

Folyamatosan akadályokat gördít azok elé a beíratások elé, amelyekről tudja, hogy a református iskola javára történnek. Egy egyháztagnak nyilatkozva azt mondta, hogy bezárhatja az iskolát, mihelyt lehetősége lesz rá. A szülőkre erőszakkal ráfogja hogy román eredetűek, és eszerint a gyerekeket az állami iskolába kell beírni.⁹⁴ Ezen a címen körülbelül 30 tanulót szándékozott elvenni az állami iskola javára. A református tanítót számtalanszor az állami iskola ellen való izgatás, és szabálytalan beírás vádjával illette. A magyar vezetékneveket románosította, például a Kacsó-ból Cacio lett, a György-ből Gheorghé. A névelemzés egyébként gyakori volt minden magyar helység-

87 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratsomó, 1810. sz. irat.

88 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratsomó, 1929. sz. irat.

89 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratsomó, 8899. sz. irat.

90 SZREL: Iskola iratai. Itt szerepel egy Közlemény, melyet az állami iskola igazgatója adott ki, a beíratásokkal kapcsolatban.

91 SZREL: Iskola iratai. 4. sz. irat. A megbüntetett tanulók listája.

92 BALOGH 1996. 76–79. o.

93 Az Állami Oktatási Törvény 19. paragrafusa értelmében jártak el az említettek, teljesen törvényesen.

94 Ezek között a Vajda, Fülöp, Jakab eredetű nevek szerepelnek leginkább.

ben.⁹⁵ Beíratás előtt kidoboltatta, hogy minden szülő köteles a gyereket állami iskolába íratni, mert ellenkező esetben szigorúan meg lesz büntetve. A felterjesztett panaszokra a püspök megígéri, hogy személyesen fog közbenjárni a Minisztériumban az ügy megoldása érdekében.

1929 októberében a román állami iskolával és tanügyi hatóságokkal folytatott küzdelem a fennmaradásért újabb nehézségek elé állítja a református iskolát. Október 24-én Bartha Béla jelenti az esperesnek, hogy Gheorghe Passat, a helybeli állami iskola igazgatója hivatalból beírta iskolájába Vajda Emma nevű első osztályos tanulót, akit anyja a református iskolába íratott be az iskolakezdekor. Az igazgató azt állítja, hogy nevére ítéelve a gyerek román eredetű. Az édesanya leghatározottabb tiltakozása ellenére is az igazgató románoknak tekinti őket, és így anyakönyveli a gyermeket, noha erre bizonyíték nincsen.⁹⁶ Bartha Béla kéri a közbenjárást az iránt, hogy az említett gyerekek szüleit ne büntessék meg, amikor a gyerekek rendszeren járnak iskolába. Másrészről kéri, hogy a Gheorghe Passat iskolaigazgató fékevesztett rosszindulata valami módon renszabályoztassék meg, mert e nélkül ha „továbbra is uralkodni fog a szovátai magyarságon, felekezeti iskolánk egészen bizonyosan el fog sorvadni s megsemmisülni, ami Passat úr által már meg is van ígérve, mihelyt újra revizor lesz.”⁹⁷

Az esperes a benyújtott kérést felterjeszti a kolozsvári Igazgatótanácshoz, és a püspök levelet intéz a Miniszterhez, melyben kéri hogy a fent említett személyek gyerekeinek engedjék meg reformátusok lévén református felekezeti iskolába való járása.

Az 1930-as iskolalátogatáskor minden nagyjából rendben volt a vizsgálatot végző Gheorghe Şuteu segéd-tanfelügyelő szerint. A 68 beírt tanulóból csak 58 volt jelen, betegségek miatt, de az iskola rendes, fegyelmes, tiszta.⁹⁸ Az 1932 januárjában iskolalátogatás alkalmából felvett jegyzőkönyv azonban lényegesen befeketítőbb szándékú. A kolozsvári Állami Tanügyi Hatóság a Maros megyei ellenőrző szervei útján a kolozsvári Igazgatótanácshoz fordul, mivel megállapították, hogy a tanfelszerelés hiányos, főleg a történeti képek és szemléltetőanyagok szempontjából. A tanulók iskolalátogatása nagyon rendetlen, a 70 beírt közül csak 30 van jelen. Kéri az azonnali helyrehozatali intézkedések megtörtételetét.⁹⁹ Ezt tetézik még anyagi jellegű nehézségek is. Bartha Béla a kongruáját, állami segélyét, nem kapja rendszeresen, ugyanakkor az iskola 1930–1931 évi hiányát sem kapta kézhez. Kéri a központi segély kiutalását.¹⁰⁰

Egy 1932-es iskolalátogatás szerint az oktatási engedély még mindig nincs elintézve. A román nyelvet ekkor a harmadik osztálytól oktatták. A tankönyvek a miniszteri leg jóváhagyottak, az órarend a törvényeknek megfelelően van összeállítva. A tanfelszerelés újra nem teljes, és ismét a történelmi szemléltetőképek szempontjából hiányos. Ezeket feltétlenül és hiánytalanul be kell szerezni. Bartha Béla tanítói engedélye sem érkezett meg, holott azt már az előzőekben kérelmezte, a román nyelvű vizsgát jó eredménnyel tette le, és már hivatali esküt is tett.¹⁰¹ Ezt a tanítóknak mind államilag kötelezően kellett letenniük, hozzátevé az alkotmánytant, a Románia történelmét, és föld-

95 JAKAB i. m. 18. o.

96 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 10246. sz. irat.

97 Uo.

98 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 24. sz. irat.

99 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 2062. sz. irat.

100 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 6897. sz. irat.

101 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 1165. sz. irat.

rajzát is.¹⁰² Az iskola a nyilvánossági jogot és a működési engedélyt ugyanazon évben megkapta a tanítóval egyetemben. A szükséges képesítéssel rendelkezett a tanítói álláshoz. Az iskola működési engedélye a nyilvánosság szempontjából 1932 március 29-étől érvényes.¹⁰³

1933-ban az állami 14 százalékos iskolasegély elosztásánál, ami az iskoláknak járt, problémák adódnak. Ezt miniszteri rendelet alapján a helyi iskolaszékeknek kellett elosztani, mivel azt kiveszik a politikai község hatásköréből.¹⁰⁴ A református iskola nem kapja meg a neki járó részt. E miatt fordulnak a marosmegyei Iskolaszékhez,¹⁰⁵ és a vármegyei iskolaszék meg is tárgyalja az ügyet. Eszerint az iskola összes ingó és ingatlanvagyonának az illeték-egyenértékét el kell ismerni, ugyanakkor, amikor a működési engedélyt kérték, azt nyilatkozták, hogy elegendő fedezetük van az iskola működtetésére. E pont alapján a segélyosztás szabályszerűen történt. Ezenkívül, az állami iskolának a segélyen kívül más jövedelme nincsen, tehát jogos az hogy neki többet juttattak. Anyagilag a felekezeti iskolák jobban vannak ellátva, mint a vármegye többi iskolái. Az elosztás tehát végleges érvényű.¹⁰⁶ Ugyanakkor, a miniszteri rendelettel ellentétben, a 20 ezer lejes segélyből a 2 tétel helyett 5 tétel vonatott le az állami iskola javára. A református iskola ebből az összegből megkapott 5 ezer lejt, és a római katolikus iskola 15 ezer lejt.

Az iskolaszéki gyűlésen,¹⁰⁷ ahol a segély elosztása történt, melynek elnöke a helybeli román pap, jegyzője pedig az állami iskola igazgatója, kijelentik hogy az állami iskolának az építésből származó adóssága van. Ezt előbb az egész összegből le kell vonni, és csak utána megállapítani a részesedést belőle. Ezt előadva, meg sem várta a határozathozatalt, hanem önkényesen már a jegyzőkönyvet is megírta. Ezt a római katolikus plébános, és Bartha Béla sem írják alá. Erre emelkedett hangú fenyegetőzés érkezett az állami iskola igazgatója részéről.¹⁰⁸

Az 1934 novemberében tartott iskolalátogatás alkalmával az iskola és tevékenysége kifogástalannak minősítették.¹⁰⁹ Az 59 beírt tanuló rendszeren járt iskolába, a nevelés eredményei jók. A következő évi vizsgálatnak sincs kifogása ellene.¹¹⁰ Ezekben az években az anyagi természetű nehézség gördít akadályokat az iskola működése elé. Ebben a tanévben a Főhatóságilag jóváhagyott hiány több mint 11 ezer lejt tett ki, amiből az Igazgatótanács csak 6 ezer lejt tudott fedezni. Ezért fordulnak ugyancsak Kolozsvárra, hogy a segélyt újragondolják, és a hiányt kiegészítsék. Ugyanis, a szovátai katolikus környezetben élő, s a román tannyelvű állami iskolával küzdő szovátai református elemi iskola másképp nem működhetik, segítség hiányában. Az Igazgatótanács azonban, fedezethiányra hivatkozva, megtagadja az iskolai segély növelését.

1936 november 3.-án az iskolában kutatást tart a helybeli csendőrség, és a papi-tanítói irodából elkoboznak egy daloskönyvet melynek első lapján a magyar Himnusz szö-

102 BALOGH, 1996. 53–55. o.

103 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 4211. sz. irat.

104 SZREL: Iskola iratai. 1529. sz. irat.

105 SZREL: Iskola iratai. 45–933. sz. irat. Bartha Béla levele a Miniszterhez.

106 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 8743. sz. irat.

107 SZREL: Iskola iratai. 106–932. sz. irat. A gyűlés összehívására vonatkozó okirat.

108 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 7792. sz. irat.

109 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 13364. sz. irat.

110 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 11252. sz. irat.

vege állt. Ebből a Dalkör négy éves fennállása óta tanulta a dalokat zavartalanul. Ugyanakkor sem a Himnuszt, sem más hazafias énekeket nem tanultak be. A könyvet elkobozták, és magukkal vitték a csendőrök, az esetről pedig jegyzőkönyvet vettek fel.¹¹¹

Az 1937-es első iskolavizsgálaton, melyet Ieronim Puia vezetett, megrovásban részesül a tanító, mivel a magyar szövegben is kötelezően románul kell beírni a földrajzi neveket. Ekkor pontosan 50 tanuló van beiratkozva.¹¹² A második vizsgálaton nem észleltek hiányosságokat,¹¹³ sőt a harmadikon sem.¹¹⁴ Az ez évi negyedik vizsgálati jegyzőkönyv információi szerint Bartha Béla megvetette alapjait egy faiskolának, sőt egy Iskola Múzeumnak is. Heti egy alkalommal foglalkozik felnőttekkel is, akik közt románok is vannak. Ezek az esték a szolgabírói hivatal által lettek engedélyezve, és a községi hatóságokat is meghívja néha az oktatásokra.¹¹⁵ Ugyanaz évben egy kiküldött is jár a szovátai református iskolában, statisztikai adatok gyűjtése céljából, és megállapítja hogy a tanító jól ismeri a román nyelvet.¹¹⁶

1939-ben a beiratások folyamán a beíratást végző görög katolikus lelkész újabb három gyerek igazolását nem akarta aláírni, azt állítva, hogy azok román eredetűek. Deák András református, szováta-fürdői házmaster István nevű gyermekét nem akarta beírni, mivelhogy az ő felesége görög katolikus vallású, és így román nemzetiségűnek számít, hiába volt a neve Nagy Rozália.¹¹⁷ Az előző évben a gyerek a református iskolába járt, az akkori beíratásnál az állami iskola igazgatósága semmilyen akadályt nem támasztott. Ezt most azonban hiába hangoztatták. Lakatos Margit beírását azzal utasította el, hogy mivel törvénytelen gyerek lévén, apja Treznai Simon görög katolikus vallású, így a leány is román nemzetiségű. Bárdos János beírását szintén ugyanilyen okkal utasítja vissza, miszerint törvénytelen apja Palkó János görög katolikus.¹¹⁸ Az Igazgatótanács a Minisztériumhoz fordul segítségért, és arra kéri, hogy utasítsa az igazgatóhelyettest, hogy a törvényben biztosított szabad iskolaválasztási jogot tartsa tiszteletben, s a gyerekek tekintessenek törvényesen beírottaknak. Októberben a Nemzetnevelési Miniszter rendeletére végül a tanító megkapja az állami iskola igazgatóságától a három gyerek igazolását.¹¹⁹ Az iskola nemrégén hazaérkezett igazgatója telefonon kérdezte meg utána is a marosvásárhelyi inspektorátust, ahonnan azt az utasítást kapta hogy az igazolásokat haladéktalanul adja ki.¹²⁰

111 EREL: I. 51. 1912. I. sz. iratcsomó, 12070. sz. irat.

112 EREL: I. 51. 1912. II. sz. iratcsomó, 12729. sz. irat.

113 EREL: I. 51. 1912. II. sz. iratcsomó, 6715. sz. irat.

114 EREL: I. 51. 1912. II. sz. iratcsomó, 6714. sz. irat.

115 EREL: I. 51. 1912. II. sz. iratcsomó, 2455. sz. irat.

116 EREL: I. 51. 1912. II. sz. iratcsomó, 5228. sz. irat.

117 EREL: I. 51. 1912. II. sz. iratcsomó, 11247. sz. irat.

118 EREL: I. 51. 1912. II. sz. iratcsomó, 10912. sz. irat.

119 EREL: I. 51. 1912. II. sz. iratcsomó, 12056. sz. irat.

120 EREL: I. 51. 1912. II. sz. iratcsomó, 12056. sz. irat.

HUNOR SZOLLÁTH

CALVINIST SCHOOL IN SZOVÁTA UNTIL WORLD WAR II

Calvinist primary school education in Szováta (today Sovata, Romania) started in 1893, when the first school teacher position was opened. With the growing number of the Calvinist population the number of students also increased. The school functioned as an elementary folk school until the First World War. Between the two world wars Romanian official education policy raised difficulties for denominational schools, thus the Calvinist school in Szováta was often threatened to be closed. Moreover, a Romanian elementary school was opened in the town. Its headmaster overtly announced that his primary aim was to liquidate both Calvinist and Roman Catholic denominational schools and force the children to attend schools where the language of teaching was Romanian. Data found in documents preserved in the Archives of the Calvinist Church revealed the methods of the headmaster. He forced parents to register their children in Romanian schools; he made efforts to prove the Romanian origin of the parents by presenting forged documents, or made parents to change their family names. Despite his efforts in 1927 the Calvinist elementary school moved to a new building, this way saving Calvinist denomination education in a period of forceful Romanization.

MÁTÉ ANITA

AMERIKA MAGYAR SZEMMEL

Óhazai egyháziak benyomásai a 20-as és 30-as évek Amerikájáról*

A vizsgált korszakban számos magyar egyházi vezető, pap és szerzetes kereste fel a kivándorolt magyarokat az Újvilágban. Közülük sokan papírra vetették benyomásaikat, melyek katolikus folyóiratokban illetve önálló könyvalakban is megjelentek. Ezekből a beszámolókból első kézből nyerhetünk információt arról, milyennek látták, és leírásai-kon keresztül milyennek láttatták Amerikát és az ott élő magyarok életét.

Már a húszas évek derekán is több Amerika témájú munkát olvashattak a hazai katolikus hívek.

Bangha Béla könyve 1924-ben jelent meg *Amerikai missziós körutam* címmel, melynek kibővített változata összegyűjtött műveinek sorozatában is megtalálható. Ugyancsak 1924-ben adták ki *Amerikai levelek* címmel a Szociális Testvérek Társasága Krónikájának első kötetét, mely a kint tartózkodó testvéreknek az otthoni rendtagok számára írt leveleit tartalmazza. A Szociális Testvérek főnöknője, Slachta Margit 1924–1926 közötti látogatása után szintén megírta benyomásait.¹ A Katolikus Szemle hasábjain jelentek meg Turi Béla (*A magyar hitközségi élet Amerikában 1924/II.*) és Feysz A. Hugolin cikkei (*Hat óra New York közlekedési vonalain 1925/I.; Az amerikai magyar sajtó mérlege 1926/III.*).

Külön forráscsoportot képeznek az 1926-os chicagói eucharisztikus kongresszus után született beszámolók, hiszen a papi küldöttség számos tagja publikálta élményeit. Ide tartozik Wéber Pál, dr. *Feljegyzések. Róma, Amerika, Canada*; Scheffler János, dr. (a későbbi szatmári püspök): *Szatmártól Chicagóig. Úti élmények és tapasztalatok* és Varga Mihály: *A XXVIII. eucharisztikus nemzetközi nagygyűlés Amerikában* című munkája. Különböző folyóiratokban jelentek meg Faust Antal (*Newyorktól Sanfranciscóig I–II.* Katolikus Szemle 1927/4 213–221.; 1927/5 281–292.), Tóth Tihamér (*Tibériás tavától a Michigan-tóig* Magyar Kultúra 1926/11 543–552., 1926/12 603–612.), Horváth Detre (*A chicagói eucharisztikus kongresszus* Pannonhalmi Szemle 1926 249–257) és Kerner István tudósításai (Kalocsai Néplap 1926. júl. 7–szept. 15). A Magyar Katolikus Almanach 1927-es kiadásában pedig Meszlényi Zoltán számolt be élményeiről (*A chicagói eucharisztikus kongresszuson 532–537*).

* Ez a tanulmány részlet Máté Anita: *Az amerikai magyar katolikusok és az óhaza (1918–1939)* című kötetből, amely 2011-ben jelenik meg a METEM-nél. Szerk.

1 SLACHTA Margit: *Elkapott sugarak*. Budapest é. n.

A harmincas években is több, Amerika témájú könyv jelent meg. 1935-ben a Szent István Társulat adta ki Szabó János volt trentoni plébános *A mai Amerika* című művét. 1938-ban pedig Shvoy Lajosnak az Új Fehérvár hasábjain megjelent tudósításait adták ki összegyűjtve *Amerikai levelek 1937. márc. 29- aug. 12.* címmel. Ugyancsak a harmincas években járt az Egyesült Államokban Zsigovits Béla, aki tapasztalatait a Nemzeti Újságban adta közre. A sort végül Nadas Zoltán zárja, aki 1939-es tanulmányútjának tapasztalatait foglalta össze *A felhőkarcolók egyháza* című füzetében.²

A művek az 1920-as évek eleje és az 1930-as évek vége között íródtak, így felölelik az egész korszakot. A szerzők között van híres és olyan, akiről ma már nem sokat tudunk; férfi és nő, püspök, világi pap, szerzetes és nővér. Láthattuk, hogy műfajukat tekintve is sokfélék: magánleveleket tartalmazó kötetet, folyóiratcikkeket, több száz oldalas útleírásokat egyaránt találunk köztük.

E források felhasználásával próbálok megvizsgálni, hogy mi ragadta meg őket, mit tartottak érdemesnek leírni, s hogyan értékelték a látottakat. Vajon milyen Amerika-kép rajzolódott ki a magyarországi katolikus olvasó előtt, aki e könyvekhez és folyóiratokhoz hozzájuthatott? Amikor csak lehet, magukat a forrásokat igyekszem megszólaltatni, hogy ne csak közvetve, hanem közvetlenül is láthassuk az ő szemükkel Amerikát.

AMERIKA MEGÍTÉLÉSE

Milyen várakozással léptek az Újvilág földjére utazóink? Az európai ember érzései általában ambivalensek Amerikával szemben, s ez az I. világháború utáni években is megfigyelhető. A magyarok Amerika-képét több tudati elem is befolyásolhatta.³ A századfordulón oly erős, többszázezer embert elcsábító ígéret földje mítosz nem tűnt el, s bár az Amerikát megjártak beszámolóí, tapasztalatai alapján árnyaltabbá vált e kép, a húszas években is sokakat vonzott a jobb megélhetés és érvényesülés lehetőségének ígérete.⁴ Amerika tehát az az ország, ahol több pénzt lehet keresni, jólétben lehet élni. Amint láttuk, e mítoszt a hazai egyház néhány képviselője erőteljesen támadta már az 1900-as években is, elsősorban nemzetvédelmi célokból, s óva intette híveit attól, hogy bedőljenek a hamis ígéreteknek. Az egyház körében tehát igen erős volt az a nézet, mely Amerikát, mint a magyar népesség elszívóját, negatívan ítélte meg. Bár ez a szem-

2 NÁDAS Zoltán: *A felhőkarcolók egyháza*. Szent István Társulat Budapest 1941

3 A hazai Amerika imázsról ld. ZÁVODSZKY Géza: *Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország. A kezdetektől 1848-ig* (Budapest: Korona Kiadó 1997), VÖRÖS Károly: *Az USA képe a 19. század magyar tömegkultúrájában* (magyarul in: Hétköznapok a polgári Magyarországon (MTA 1997)), PUSKÁS Julianna: *„Dollárok csábos csengésének szirénhangja” Amerika imázsa Magyarországon 1880-1914* – in: *Varietas historiae. Magyarországtudat Intézet* 1990), FRANK Tibor: *Through the Looking Glass. A Century of Self-Reflecting Hungarian Images of the United States (1834-1941)* (in: VADON, Lehel, ed., *Multicultural Challenge in American Culture –Hemingway Centennial*. Eger: EKTF, 1999, pp. 21-36.)

4 A 20-as években az amerikai politika jelentősen korlátozta a bevándorlást, a magyarok számára megsza-bott éves kvóta 1921-től 5747 fő, 1924-től 473 fő, 1929-től pedig 869 fő volt. Ennek ellenére még így is sokan voltak, akik Amerikában szerettek volna jobb megélhetést találni, s illegális eszközöket is igénybe-vettek, csakhogy bejussanak. Egyesek először Kubába mentek, de az egészségtelen éghajlat és az ala-csony bérek miatt nem bírták sokáig, s panaszos levelekkel ostromolták amerikai rokonaikat pénzt kér-ve a továbbutazáshoz. SCHEFFLER 51

lélet a kivándorlás csökkenésével veszített jelentőségéből, nem tűnt el, nyomai a két világháború között is fellelhetők.⁵

Ehhez járult még az az általános európai kritika, amely az Újvilágot tradíció-, kultúra- és lélek nélkülinek tartotta, olyan államnak, ahol a dollár és az üzlet körül forog minden. A lenézés mögött minden bizonytalansággal egyfajta kompenzációs törekvés is meghúzódott, melyet erősített az a tény, hogy az Egyesült Államok az első világháború után egyértelműen a világ vezető gazdasági hatalmává vált, maga mögött hagyva az évszázadok óta a világ centrumának tekintett Európát.

Amerika hazai megítélésére erősen hatott Wilson elnök 1918 elején közzétett tizen-négy pontja, mely többek között a népek önrendelkezési jogát hangsúlyozta. Az 1920-as években a konzervatív körök (akikhez az egyháziak egyértelműen tartoztak) Wilsont is felelősnek tartották az „őrülten, kiméretlenül vad nemzetiségi önzés”⁶ térhódításáért és az ennek következményeként létrejövő igazságtalan békeszerződésért. Ez a tényező kimutatható több beszámolóban is, legélesebben Bangha Béla fogalmazott,⁷ de szigorú ítéletet olvashatunk az elcsatolt területen élő Scheffler János írásában is.⁸

Beszámolóink mégis inkább pozitív képet adnak az Újvilágról: a szerzők szinte kivétel nélkül megszerették Amerikát. Ez legtöbbször egy folyamat eredménye volt, amit Scheffler igen szemléletesen mutatott be. A kongresszusi küldöttség tagjaitól a hazájukra igen büszke amerikaiak sűrűn kérdezték, hogy hogyan tetszik nekik az Újvilág. A magyarok nagy része azonban „dicséret helyett sokszor hideg bírálattal” felelt meglepve a magabiztos kérdezőket. Eleinte szinte mindenki idegenkedett Amerikától, s kritikusan szemlélte. Ennek okát a szerző abban látta, hogy mivel Amerikában rengeteg szép és jó van, de sok rossz is, és a rosszat az ember könnyebben meglátja, negatív véleménye alakul ki. Idővel azonban tisztul a kép, a különbözőségben észreveszi az értékeket, s kezdi megszeretni. Amerika értékei sokszor az európai és a hazai viszonyokkal való újbóli szembesülés eredményeképpen váltak nyilvánvalóvá. Ismét Schefflert idézve, aki két hónapig tartózkodott kint:

„Ahogy hazaértem a mi lerongyolódott öreg Európánkba, a mi rongyos vonatainkra, a mi útleveles kultúrországainkba, a mi koldusvilágunkba, a mi poros és nyitott csatornájú városainkba, – csak akkor vettem észre milyen nagy értékek vannak Amerikában, amelyeket nem értékeltem eléggé ott, ahol megvannak; csak itthon tudom felmérni becsüket, ahol – sajnos- hiányzanak.”⁹

Az ó- és újvilág közötti markáns kontraszt mások számára is igen feltűnő volt hazatérésükkor. A kint látottak és tapasztaltak után Bangha szomorúan ír a szegényes öltözékű, kiéhezett, gondterhelt arcú pestiekről, a helyi hívásnál 10 percig várakoztató telefonközponttól, valamint a nyomorúság mellett meglévő „slendrián nemtörődömség,

5 Különösen Scheffler János emelte ki írásában a bevándorlók nehézségeit. Az Amerikában letelepedett magyarok jobb életkörülményeit bemutató fejezet után több oldalt szentel annak, hogy bemutassa „nem egészen mennyország ez az Amerika sem”. SCHEFFLER 36–38.

6 BANGHA 106

7 „...eszembe jutott mindaz a szörnyűség és óceányi kin is, amit a Wilsonok ... ránk szabadítottak éppen az ő álmaik és idegenből importált, ránk sehogysem alkalmazható elméleteik erőltetése által” uo.

8 „Ebből a fehér házból irányította Wilson a világháború sorsát és innen uralkodott Európa fölött. Innen hangzott el a népek önrendelkezési jogának bűvös jelszava, amellyel átcsoportosította Európa népeit és megváltoztatta Európa térképét.” SCHEFFLER 55.

9 SCHEFFLER 96

gyakorlatiatlanság és rendetlenség¹⁰ uralta magyar valóságról. Shvoy Lajos a kinti magyaroktól kapott autót Európába való behozatalakor szembesült újra az óvilági viszonyokkal:

„Az amerikai autóvállalat genovai képviselője három órai fontoskodás, ígéretés után elpárolgott s hétfő estig kellett a podestától a rendőrségig, az olasz Automobil Clubtól a genovai érseki hivatal irodaigazgatójáig szaladgálnunk, – míg végre a kardinális közbelépésére hétfőn este hatkor megkaphattuk a Studebakert. Ami Amerikában öt perc, az itt huszonnégy óra, – állapítottuk meg. De az is csak legmagasabb interventióra. Ez már Európa. (...) Mire hétfőn este nagy keservesen megkaptuk az autót, akkor meg nem volt szerelő, benzin, víz. Hosszú tanácskozást okozott az autóba szerelt rádió. Európában ez súlyosbító körülmény. Mire azután minden rendbejött, mindenki a markát tartotta borraivalóért, amit Amerikában egészen elfelejtettünk. Szomorúan állapítottuk meg: Európában vagyunk.”¹¹

Ha egyenként vizsgáljuk meg a forrásokat, azt látjuk, hogy összességében mindegyik pozitív képet ad Amerikáról. Bangha Béla, aki művében igen kritikusan szemléli az amerikai élet egyes vonásait, elismeri, hogy Amerikát meg lehet szeretni, „mint egy nagy borzas, góliáti gyermeket, ... aki öntudatára is ébredt már szörnyű erejének és aki mégis gyermek, jólelkű, alapjában romlatlan, sokszor naívu idealista gyermek”.¹² Slachta Margit Elkapott sugarak című művében még látványosabban foglal állást Amerika mellett:

„Mikor partra léptünk a dollárok hazájában, először is nem pénzével, hanem Lelkével találkoztunk. Ez volt itt a legnagyobb élményünk: a dollárjairól ismert Amerikának felénk áradó ismeretlen Lelke. (...) Dollárokat nem vihetünk haza, azok elkerültek bennünket, hazavisszük tehát a Lelket, melynek lehellete megcsapta arcunkat: fiatal, kedves, üde, bízó, jóakaró, segítő, örülni tudó Lelket.”¹³

Feysz A. Hugolin a New York-i közlekedésről szóló cikkében elismerően szól a egyszerű technikáról, a bámulatosan megszervezett forgalomról, melyben az idegent az egyik meglepetés éri a másik után. S bár beszámolója végén hangot ad honvágyának, s hogy számára becsesebbek a magyarországi csendes falvak a világvárosi csodáknál, cikke az amerikai technika dicsérete.

A chicagói kontingens tagjai közül Faust Antal és Wéber Pál útleírásaiban kevesebb kritika jelenik meg, mint Scheffler Jánoséban. Bár Faust cikkében elsősorban a természeti kincsekről ír, elismerően szól az amerikai vívmányokról és az emberek fegyelmélettségéről. Írását a következőképpen fejezi be:

„Európa az erkölcsi, vallási szellemi élet forrása. Ezzel szemben a fiatal Amerika úgyszólván a jelenben él, de nagy és komoly megindulása kezeskedik, hogy jövője és története az emberiség új és méltó jövője és története lesz.”¹⁴

Wéber Pál munkája során ugyancsak szól az Amerikában tapasztalt negatívumokról (pl. az amerikaiak önteltségéről, kisebbségek elnyomásáról), művének azonban pozitív kicsengése van. Dicséri a technika fejlettségét, a tisztaságot, a visszafogottságot és – más véleményektől eltérően, s sokak számára talán meglepően – az amerikaiak

10 BANGHA 129

11 SHVOY 202

12 BANGHA 104

13 SLACHTA 3–4. 'Az Otthoniakhoz'

14 FAUST 292

kultúraszeretetét. Ezt többször is markánsan kifejezi: az amerikai divat kapcsán írja: „jelen feljegyzésem célja nem egyéb, mint rámutatni arra, hogy a 'business', az üzlet hazájától, Amerikától nemcsak technikát tanulhatunk és filmkompozíciókat kölcsönözhetünk, hanem erkölcsvédelmet is, külső formát, komolyságot”.¹⁵ Írását pedig így zárja: „... ha történelmi múltja nincs is, bizony van kultúrája és valljuk be: hogy nem egy tekintetben tanulhat Európa Amerikától”.¹⁶

Amikor az olvasó a húsz évig Amerikában élő pap, Szabó János könyvét vette kézbe, már az előszóból nyilvánvalóvá vált számára, hogy a szerző szereti Amerikát és célja elsősorban az, hogy az olvasóval is megszerettesse. Munkájában ő is amellett foglal állást, hogy Amerikának lelke van, amelyet csak úgy lehet megismerni, ha valaki huzamosabb ideig él ott. Egyébként csak felületes kép alakulhat ki, s ez magyarázza, hogy olyan sokan elfogultak (negatívan) Amerikával szemben.¹⁷ Könyvében dicséri a cselekvő amerikai lelkületet, s művét így zárja: „Szeretném, ha mindenki, aki könyvemet elolvasta, ebből szeretné meg Amerikát, az amerikai szellemet és a népek nagy Óceánjába ejtett kincsünket, az amerikai magyarságot...”¹⁸

Bár Shvoy Lajos székesfehérvári püspök amerikai tartózkodása során számos pozitív vonást fedezett fel az Újvilág viszonyai közt, másokhoz hasonlóan neki is kis időbe telt, mire kezdeti ellenérzései eltűntek. 1937. május 14-én, öt héttel megérkezése után így kezdi az otthoniak számára írt levelét:

*„Kezdek megbarátkozni Amerikával... Eddig csodáltam páratlan betonútjait, tüneményes vasútjait, szédületes autóforgalmát s a technika egyéb csodáit. Legutolsó két utam alatt néhány pillantást vethettem Amerika szépségébe. Ez már nem lenyűgöző, nem szédületes, hanem vonzó és kedves.”*¹⁹

További leveleiben elismeréssel szól arról, hogy ott biztosítják az élet, a szabadság és boldogság megvalósításának lehetőségét, a munka után tudnak kikapcsolódni is, s vigyáznak a virágokra és az állatokra. Elutazásakor így búcsúzik: „Lelkünk eltelt nagyszerű benyomásokkal, indításokkal, tanulságokkal. Tisztelettel gondolok az amerikai géniusz csodálatos tetteire, életkedvére, nagyszerű alkotásaira, hogy emberségesebbé, szabadabbá tegye mindenki számára az életet. Nagyon gazdag, lüktető, egészséges életet hagyok itt.”²⁰ Pozitív szavai ellenére utána mégis megjegyzi, hogy otthon szebb az élet, mert lelkibb és mélyebb. Utolsó levele végén azt írja: „Európának lelke van, Amerikának mindene van, de még nincs lelke”.²¹ Mivel e mondat tartalma ellentmond azzal, amit Shvoy tapasztalatai nyomán bemutatott, valószínűnek tűnik, hogy ezek a sztereotipikus mondatok a hazaiak, s esetleg saját lelkének megnyugtatóra szolgáltak.

15 WÉBER 89

16 uo. 114

17 SZABÓ 194

18 uo. 264

19 SHVOY 57

20 uo. 171

21 uo. 201

Az utazók beszámolóik során három dolgot emeltek ki Amerika jellemzői közül: a méreteket, a jólétet és a szabadságot. A közép-európai utazót lenyűgözik a minden képzeletet felülmúló arányok mind a természetben, mind a technikában. A sablonos megálapítás, miszerint Amerikában minden nagy, a legtöbb beszámolóban fellelhető. A hatalmas felhőkarcolók, az óriási kiterjedésű városok, a nagy távolságok, a nemzeti parkok többezer éves fáit, a Niagaránál percenként félmillió köbméternyi lezúduló víz ámultba ejtette a hazai méretekhez szokott szemlélőt. A szerzők párhuzamot láttak a természeti arányok és a lakosok mentalitása között: „azt tartják szépnek és kedvesnek, ami hatalmas méreteivel tűnik ki”.²² Ezt jól példázta a chicagói eucharisztikus kongresszus, mely méreteivel is felülmúlta a korábbi hasonló rendezvényeket: a résztvevők száma több millió volt, a nyitó ünnepségen 62 ezer fős gyermekkórus énekelt.

A méretek mellett az Amerikát jellemző jólétet, bőséget hangsúlyozták a hazai megfigyelők. Az egyszerű munkás is magasabb életszínvonalon élt, mint az óhazában. Házában már a húszas években is volt víz- és gázvezeték, mosógép, villany, központi fűtés, hideg-meleg víz, s nem volt ritka a telefon és a rádió sem. Korszerűen táplálkozott, s nem kellett az éhezéstől tartania, hiszen élelmiszer volt bőven, s ha munkája volt, fizetéséből könnyen hozzájuthatott mindenhez. Beszámolóink nagy része a húszas években keletkezett, amikor az Egyesült Államok gazdasága dinamikusan fejlődött, Európa viszont a háború utáni válságból próbált talpra állni, ezért a két világ között meglévő életszínvonal-különbség még markánsabb volt. A gazdasági világválság természetesen az amerikai népesség életszínvonalának romlásával járt, ám a harmincas években született írásokban (Szabó és Shvoy könyvében) mégsem a visszaesés jelenik meg, hanem az, hogy Amerikában még így is nagyobb jólét van, mint máshol.

Az amerikai jólét egyik fontos alapja a technikai újítások létrejötte és gyors elterjedése volt. „Amerika a technikai alkotások hazája” írta beszámolójának elején Weber Pál, akit láthatóan lenyűgöztek az új gépek, a „csodás alkotások”, melyek túlszárnyalják az emberi képzeletet is.²³ E találmányok közül az egyszerű ember számára kétségekívül a leghasznosabbak a házimunkát megkönnyítő gépek voltak: a clevelandi magyarok büszkén mondták egy hazai papnak: „Tessék megmondani otthon, hogy mi már nemcsak villanyal főzünk, mosunk, vasalunk, hanem villanyal seprünk is”.²⁴ A philadelphiai világkiállításon különösen is megcsodálhatták az utazók a legfrissebb amerikai találmányokat: pl. a „legújabb típusú írógépet, amelynek billentyűit már nem kell ütni, csak érinteni, a többi villanyerő végzi”, a diktálógépet, különböző számológépeket, villanyborotvát.²⁵ Az új csodák még az Amerikát jól ismerő látogatóknak is tartogattak meglepetéseket, amint arról Shvoy Lajos a New York-i Pennsylvania pályaudvarral kapcsolatban is beszámolt:

„Újdonság, hogy most már nemcsak a lépcsők mozognak maguktól, de az ajtó is magától nyílik az ideges, siető utas előtt. Wenckheim prelátus nem akar hinni a szemének. Ismé-

22 SCHEFFLER 31

23 WÉBER 37

24 SCHEFFLER 105

25 uo. 70

telten átmegy az ajtón, s az hűségesen kinyílik, ha közeledik az ember feléje. Ördögös világ ez az Amerika, konstatálja mindjárt frissibe.”²⁶

Ugyancsak meglepő volt számukra a hatalmas közúti forgalom. A húszas években már 20 millió autó gurult az amerikai betonutakon, s a nagyvárosokban közlekedési lámpák segítették a haladást.²⁷

A „SZABADSÁG” FÖLDJE

A nagyság és a jólét földje mellett Amerikát elsősorban a szabadság hazájaként szokták emlegetni, s ezt erősítik az ország jelképei is: többek között a New York-i Szabadság szobor és a philadelphiai Liberty Bell. Itt mindenkit megillet az emberi szabadság joga, nincsen cenzúra, nem korlátozzák a vallásgyakorlatot, iskolaválasztást. Amerikában mindenki Mister, a legegyszerűbb munkás is. Az állam nem öncélú, hanem a polgárokért van, amint azt a Függetlenségi Nyilatkozat tartalmazza: „Minden embert egyenlőnek teremtett az Isten és bizonyos elidegeníthetetlen jogokkal ajándékozott meg, amilyen az élet, szabadság és boldogság megvalósításának lehetősége. A kormány célja és kötelessége ezeket biztosítani.” Erről mindenki elismeréssel szólt, ám többen kifejtették, hogy az amerikai demokrácia sem terjed ki mindenkire, s vannak olyan csoportok, akik a szabadság hazájában is kiszolgáltatottságban élnek: a faji kisebbségek.

A négerkérdésről minden látogató írt, s véleményük egyöntetű: a néger a legmegvetettebb nép Amerikában. Főleg szolgálai munkákban alkalmazzák őket, cipőtisztítók, hordárok, árusok, kapusok, vasúti kiszolgáló személyzet tagjai, pincérek, a nők szobalányok. A déli területeken teljes az elkülönülés, a fehérek nem ülnek le velük egy vonaton, villamoson, a feketék nem mehetnek be a fehérek szállodáiba, iskoláiba. Bár az északi államokban nincsenek szegregációs törvények, a két csoport elkülönülése ott is nyilvánvaló. Hedvig testvér azt írja egyik levelében, hogy Buffalóban korábban nem túrték meg a négereket.²⁸ Scheffler János is arról számolt be, hogy a lakosság megpróbál védekezni betelepedésük ellen, s ha egy utcát kezdenek ellepni, akkor a fehérek elköltöznek, s a telkek igen sokat veszítenek értékükből.²⁹ Shvoy 1937-ben szomorúan írt a clevelandi magyar negyed pusztulásáról: 1922-höz képest az utca, a házak és a környék piszkos, elhanyagolt lett. Ennek okát a néger betelepülésben látta, amely a gazdasági válság alatt kezdődött.³⁰ A suburbanizáció, és a lakosság kicserélődése, melynek során színesbőrűek (spanyolajkúak és feketék) költöztek be a fehérek által elhagyott házakba, a második világháború utáni évtizedekben tovább erősödött. A jelenség nemcsak Clevelandben, hanem a többi ipari nagyvárosban is (például Bridgeportban, Pittsburghban és Detroitban) a magyar negyed pusztulásához vezetett az 1970-es évekre. Így az ezredfordulón Bridgeportban már a templom sem áll, a pittsburghit bezárták,

26 SHVOY 26.

27 Összehasonlításképpen néhány adat: Magyarországon ebben az évben (1926-ban) állították fel az első közúti jelzőlámpát a budapesti Nagykörút és Rákóczi út kereszteződésében (KÓSA László (szerk): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest, Osiris, 2000). A fővárosban 1923-ban 4555, 1930-ban 7267 autó volt (Budapest Lexikon 1973).

28 *Amerikai levelek* 35.

29 SCHEFFLER 101.

30 SHVOY 96.

a még működő clevelandi Szent Erzsébet és a detroiti Szent Kereszt templom környezete nem emlékeztet már a környék magyar jellegére.³¹

Hogyan vélekedtek tehát a magyarok a feketékről? Szabó és Shvoy szerint ősi természetük, melyet a vadság, erőszakosság, kegyetlenség jellemez, még sokszor megmutatkozik, bár utóbbi szerző elismeri, hogy szépen haladnak a civilizációban, gyermekeiket taníttatják, s összességében igyekvők.³² Pozitív tulajdonságaikat emelte ki Wéber és Scheffler: a feketék szorgalmasok, jólelkűek, megbízhatóak, és hűségeseek.³³ A négerkérdés megoldásával kapcsolatban több lehetőséget említenek. Szabó, ironikus megjegyzését követően, miszerint a négerkérdés akkor fog megszűnni, ha a feketék borszíne az észak-amerikai éghajlathoz alkalmazkodva halványul..., az egyháztól reméli a megoldást, elsősorban az ő missziója lesz, hogy a feketéket békés, szelíd polgárrá nevelje.³⁴ A székesfehérvári püspök szerint Amerika részéről az egyetlen bölcs megoldás az lenne, ha előmozdítanák a fehérek bevándorlását.³⁵

Bár a legmegvetettebb nép Amerikában a néger, az indiánok sorsa sem irigylésre méltó. A magyar utazók mindig romantikával gondoltak az ifjúkorukban May Károly és J. F. Cooper regényeiből megismert amerikai őslakosokra, s így annál nagyobb volt meglepetésük, amikor az indiánok jelenkori helyzetével szembesültek. „Winnetou nagyszerű, erős, és hatalmas népe kolduscigány lett, mely nem átal egy penniért könyörögni vendégeitől, kiknek pénzért mutogatja őket Amerika. Milyen fájdalmasan szomorú!” írja Shvoy Lajos az Albuquerque környékén kolduló indiánokat látva,³⁶ de Faust, Wéber, Scheffler és Szabó is beszámolnak a mai indiánok sorsáról, s a hazai olvasó előtt kirajzolódó kép lehangoló és pesszimista. Az indiánok idegenekké váltak saját hazájukban, rezervátumokban élnek, vagy mutatványosokként keresik kenyerüket cirkszokban, színházakban. Scheffler Jánost, aki régi olvasmányélményeiből fakadó kíváncsiságától hajtva szűkös programjába beiktatta az egyik Buffalo közelében levő rezervátum meglátogatását, nagy csalódás érte, amikor tolldíszek és wigwamok helyett tipikus amerikai faházak és a ház mellett parkoló autók látványa fogadta. Az indián törzsek kultúrájukat is elvesztették, a gyermekek nem beszélnek az ősi nyelvükön, a férfiak pantallóban, a nők divatos ruhákban, a lányok bubifrizurával járnak.³⁷ Az indiánok jövőjét igen sötéten ítélték meg. Az előrehaladott asszimiláció, a rossz egészségi állapot és alacsony szaporulat eredményezte csökkenő lélekszám miatt általános a vélekedés, mely szerint az indián kihalóban levő faj. „Élnek még egy ideig és azután nevük régi dicsőségükkel csak az indián regényekben fog szerepelni” idézi Wéber Pál egy német szerző találó véleményét.³⁸ Az indiánok szárnalmas sorsát és reménytelen jövőjét látva minden utazó számára egyértelmű volt Amerika felelőssége. A demokráciájára oly büszke állam éppen azokat fosztotta meg szabadságuktól, akiknek legtöbb joguk lett volna a földhöz.

31 A clevelandi templom közelében levő 127. utcát még a II. világháború után is nagyrészt magyarok lakták. 2004-ben már csak egy magyar család lakott ott, egyedüli fehérbőrűként.

32 SZABÓ 26, SHVOY 97.

33 WÉBER 103, SCHEFFLER 101.

34 SZABÓ 28–29.

35 SHVOY 97.

36 uo. 148.

37 SCHEFFLER 49

38 WÉBER 108.

Az indiánokkal kapcsolatban a magyarok számára igazi kuriózum volt az indián katolikus pap, Philip Gordon személye. Tóth Tihamér a fiataloknak szóló írásában is őt állította középpontba: *Találkozásom Dibiskogizikkal (Beszámoló a chicágói 28. eucharisztikus kongresszusról)*.³⁹ A Chippewa törzsből származó Gordon volt az első indián, aki az egyház szolgálatába lépett. Tanulmányait Amerikában, majd Európában végezte, egy évig Rómában, majd két évig Innsbruckban volt. Itt több magyar kispappal is megismerkedett, akiknek meghívására a szünidőben Magyarországra is ellátogatott.⁴⁰ Szentelése előtt egy évig a St. Paul-i szemináriumba járt, Rickert Ernő évfolyamtársaként. Személye tehát nemcsak azért volt érdekes, mert egy igazi indiánt láthattak, aki katolikus papként is felvette ősei tolldíszét, hanem mert a magyarok barátjának is tartották. Gordon, amikor Szabó János meghívására Trentonba érkezett, így szólt a magyar hívekhez:

*„Ismerem édes hazátokat, szép Magyarországot, melynek népe, a magyar nép szintén noble race (nemes faj) mint az én népen, az indián... Messzi kiválik a többi európai népek közül, mert csak kevés nemzet dicsekedhetik ezeréves múlttal és oly régi kultúrával, mint a magyar... Ez az egyik oka, hogy tisztelettel adózom a magyar nemzetnek... De van egy másik oka is és ez a mi közös sorsunk. Néhány évszázaddal ezelőtt az indiánoké volt egész Amerika, de jött a fehér ember és elvett mindent tőlünk... Így tettek a magyar testvérekkel is. A végzetes világháború után Magyarország az idegen népeknek lett prédája... Azért részvételt osztozunk sorsotokban és együtt érzünk veletek a nagy veszteségben.”*⁴¹

Bár a feketék és az indiánok elnyomása volt a legnyilvánvalóbb, s ezért a legtöbben erről írtak, néhány szerző megemlítette a sárgabőrűek hátrányos megkülönböztetését is. Amerika megtiltotta a japánok és a kínaiak bevándorlását, nem kaptak letelepedési engedélyt, a feleség nem utazhatott férje után, nem vásárolhattak földet, s munkásnak sem alkalmazták őket.⁴² Wéber ennek okát abban látta, hogy Amerika tart tőlük, mivel a japánok elkülönülve élnek, kerülik a fehérekkel való érintkezést, csak egymás között házasodnak. Nehezen olvadnak be tehát az amerikai társadalomba, így asszimilációs készségük hiánya miatt nemkívánatosak. A szerző e meglátását a szakirodalom is alátámasztja.⁴³

Amerika kisebbségpolitikáját azért is figyelték érdeklődéssel az utazók, mert Magyarországot elsősorban a kisebbségek történelmi elnyomása miatt érték vádak az utódállamok képviselői részéről. Joggal hívták fel a figyelmet arra, hogy a szabadság és a demokrácia bajnokának nevezett Egyesült Államokban is vannak elnyomottak.

Hogyan látták szerzőink az amerikai politikai rendszert? Gertrud testvér meglátása szerint az amerikai politika nem más, mint a demokrata és a republikánus nagytőke egymás elleni harca. Tehát nem a munkásokat képviselik, a választási győzelemhez azonban fontos a munkások szavazatainak elnyerése. Ennek érdekében a választások előtti kampány során személyes agitációval illetve klubházak és napközi otthonok épí-

39 Zászlónk 1926. szept. 15.

40 DELFELD, Paula: *The Indian Priest: Father Philip B. Gordon, 1885-1948*. Franciscan Herald Press, Chicago, 1977

41 SZABÓ 23-24.; Szabó János még Magyarországon ismerkedett meg Gordonnal, aki Rickert-tel együtt a Damjanich utcai Regnum Marianum vendége volt néhány napig. SZABÓ 239.

42 WÉBER 106.

43 PARILLO, Vincent N.: *Strangers To These Shores*. 1994, 287.

tésével próbálják támogatásukat megnyerni.⁴⁴ A politika Amerikában elsősorban üzlet. A politikus legfőbb dolga az, hogy a köz javára mindent megtegyen, de emellett saját maga számára is kiaknázhathja a pozíciójából fakadó előnyöket. Shvoy Lajos Plunkitt szenátor példáját említi, aki „honest graft-nak, tisztességes panamának nevezte azt a rendszert, amely az egyéni businessst nem zárja ki, de a köz hasznát föltétlen biztosítja. Ő maga [a szenátor] negyven évig volt demokrata vezér New York-ban, a XV. kerületben. Kezdetben kocsis, majd henteslegény volt, mint politikus hatalmasan meggazdagodott, de kerületét is fölemelte és gazdaggá tette”.⁴⁵

A harmincas években született beszámolók mindegyikében megjelenik Ft. Charles Coughlin, a politizáló rádiós pap alakja. A detroiti egyházmegyes Coughlin vasárnapi szentbeszédeit 1926-tól kezdte közvetíteni az egyik helyi rádió. Hallgatósága folyamatosan nőtt, és egyre több adó vette át műsorát. Az 1930-as évek elején már szerte az országban közel negyven millióan hallgatták, hívők és nemhívők egyaránt. E páratlan sikernek a magyarázata abban rejlett, hogy aktuális szociális kérdésekről szólt, mindenki számára közérthető nyelven. Társadalmi igazságosságot, pénzügyi reformokat követelt, ostromozta a nagytőkét és a kommunista eszméket. Kezdetben F. D. Rooseveltt és a New Deal mellé állt, a harmincas évek közepétől azonban egyre élesebben kritizálta az elnököt. Ezzel párhuzamosan világi és bizonyos egyházi körökben is nőtt azok száma, akik szerették volna elhallgattatni Coughlint. Mivel azonban élvezte püspöke támogatását, a próbálkozások sikertelenek maradtak.⁴⁶ Gallagher detroiti püspök 1937-es halála után ez a védelem megszűnt, s maga is egyre radikálisabbá vált. Antiszemita és a nemzeti érdekekkel ellentétes tartalmú adásai miatt először ideiglenesen, majd 1942-től végleg be kellett szüntetnie rádiós tevékenységét. A magyar szerzők elismeréssel írtak Coughlin munkásságáról. Az egyház szociális tanításának szócsövét látták benne, aki azt hirdeti, amit XI. Pius 1931-es Quadragesimo Anno enciklikája is megfogalmazott. Lenyűgözte őket a rádióhallgatók adományából felépült Royal Oak-i Kis Szent Teréz kegyhely, melynek temploma és 40 méteres tornya valóban impozáns látványt nyújtott. Shvoy püspök maga is felkereste a Detroit mellett levő kisvárost, s találkozott a rádiós pappal, aki egyik legújabb könyvét adományozta neki. A magyar főpap tisztában volt a Coughlin személye körüli vitákkal, ám nem kívánt állást foglalni a kérdésben. „Ez az amerikaiak belső ügye.” Szabó Jánoshoz és Nádás Zoltánhoz hasonlóan számára is fontosabb volt az, hogy Ft. Coughlin szolgálatának pozitívumait emelje ki: széleskörű hallgatottságát, mely példátlan volt a protestáns Amerikában, társadalmi érzékenységét, mellyel az evangéliumi üzenetet adta tovább, s nem utolsósorban azt, hogy szolgálata segítségével milyen impozáns templomot tudott építeni.⁴⁷

A hazai egyháziak egy része kiemelten foglalkozott a kommunizmus amerikai jelenlétével. Hozzáállásukat nem nehéz megjósolni, mindannyian harcias antikommunisták. A 20-as évek közepén Weber Pál arról számol be, hogy az amerikaiak nagy veszélyt látnak bolszevizmusban, s a baloldali propagandát egyrészt a bevándorlás korlátozásával másrészt a büntetés szigorításával próbálják megszüntetni. Ennek ellenére a baloldali

44 *Amerikai levelek* 78.

45 SHVOY 112.

46 TENTLER 319 passim.

47 SHVOY 89–90; SZABÓ 82–96; NÁDAS 22–24; Ezzel szemben a magyar világi sajtóban inkább a Coughlin-t kritizáló amerikai cikkeket vették át. MAJOR 167

eszmék (melyeket szociáldemokratának, szocialistának, bolseviknek, kommunistának egyaránt neveztek) jelen vannak a társadalomban, elsősorban a munkások körében. Scheffler János, aki Wéberrel egy időben tartózkodott az Egyesült Államokban, arról ír, hogy az „emigráns zsidó-szocialista elvtársak” feltehetően orosz pénzen erőteljesen agitálnak, „a munkás népet unionokba tömörítik, megnyergelik és belekergetik áldatlan tömegsztrájkokba”. Szomorúan látják, hogy a magyarok között milyen nagy a számuk. Szabó János a 30-as évek Amerikájáról írva a kommunista befolyás és agitáció terjedéséről szól, melynek oka a gazdasági válság és a Szovjetunió diplomáciai elismerése. „Az egyetemeken, a munkásszakszervezetekben, a sajtóban úton-útfélen nyíltan dolgozik a legféktelenebb moszkvai propaganda. A kommunista párt titkos sejtjei egész Amerika rengeteg területén lázasan szervezkednek.”⁴⁸ Félő, hogy Roosevelttel bukása esetén kommunista forradalom következik – hangzik Szabó jóslata. Két évvel később, 1937-ben a székesfehérvári püspök arról ír, hogy a felerősödő sztrájkok mögött a kommunisták állnak, akik mindenáron hatalomra akarnak kerülni, s „az elnökséget a munkásság és ennek vadabb része révén Moszkva számára megnyerni”.⁴⁹ Shvoy szerint egy Lewisch nevű zsidó szakszervezeti vezető kíván Roosevelttel utódja lenni a kommunisták segítségével. Valószínűleg John L. Lewis-ra, a bányászszakszervezet fejére gondolt, aki 1935-ben létrehozta a korábbi nagy szakszervezeti tömörülésnél, az AFL-nél radikálisabb és ezáltal gyorsan befolyásosabbá váló CIO szervezetet, mely 1940-ben már 3.6 millió főt tömörített.⁵⁰ (Ennek ellenére elnökjelöltként nem indult az 1940-es választásokon.)

A két világháború közötti Amerika politikai életének egyik legvitatottabb intézkedése az 1919-ben, az alkotmány 18. kiegészítéseként megalkotott törvény volt, amely az Egyesült Államok területén megtiltotta a szeszes italok gyártását, eladását és szállítását. Az egészen 1933-ig érvényben levő szesztilalom köztudottan nem érte el a célját, sőt, az alvilág megerősödéséhez vezetett. Hogyan vélekedtek a magyar egyháziak az alkoholtilalomról, mely az európaiak számára a legfurcsább amerikai törvény lehetett? Bár az alkoholelles mozgalom keresztények (elsősorban protestánsok) köréből indult ki, utazóink nem szimpatizáltak a törvénnyel, s hatástalanságáról mindannyian beszámolnak. Sokak szerint a tilalom bevezetése óta sokkal több alkohol fogyott, sokkal több részeg embert lehetett látni, mint azelőtt. Bangha Béla, aki 1921–22-ben tartózkodott kinn pár hónapig, leírja, hogy egyáltalán nem volt nehéz hozzájutni a szeszes italokhoz:

„A beavatottak akármelyik vendéglőben megkapják, amit kívánnak, csak egy titkos jelszót kell a pincérnek odamondani, s az, hogy a feltűnést elkerülje, nem pohárban, hanem teáscsészében hozza a whisky-t. A maga lakásán különben is ihat mindenki, amit akar, ez aztán néha mulatságos módokat ad a törvényeknek nem túl szigorú betartására.

Egy helyen, pl. egy nagyobb városban bankettet rendeztek a magyarországi vendégek tiszteletére s az ünnepségen részt vett a város polgármestere is, egy igen szeretetreméltó, s a magyarok iránt előzékenységeről ismert úriember. Egyszer csak négyünket-ötünket kihívnak az asztal éléről, fel a vendéglőtulajdonos magánlakására. A polgármester is a választottak között volt. Ott várt a whisky. Ivott is mindenki, amennyit akart...s aztán újabb négyet-ötöt vittek fel a vendégek közül, „fontos megbeszélésre”. Így váltakozott a vendéglős magánlaká-

48 SZABÓ 11–12.

49 SHVOY 109.

50 TODD, Lewis Paul-CURTI, Merle: Rise of the American Nation. Vol. 2. 1977. 288.

sán az egész társaság a bankett egész folyamán. Az egyetlen, aki nem felváltva, hanem egyhuzamban szorgalmatoskodott a szeszes üvegek körül (még pedig, mint másnap hallottam, hajnalig), a törvény derék öre, a polgármester volt.”⁵¹

A legtöbb amerikai magyar úgy próbálta biztosítani az otthon megszokott bort, hogy vásárolt szőlőből otthon készítették el, és ott is tartották. Így minden házban volt bor, s a Magyarországról érkezett egyháziakat is meg tudták kínálni. A Scheffler János tiszteletére Clevelandben rendezett szatmármegyei banketten is előkerült egy kis kaliforniai bor. A nyilvános fogyasztást azonban a törvény tiltotta, s a szatmármegyei atyafiak majdnem lebuktak.⁵² A szesztilalom a csempészet fellendüléséhez vezetett, s valószínű háború dúlt a rendőrség és csempészek között, különösen a nagy tavak vidékén. A csempészek változatos módszereket alkalmaztak, az egyszerű megvesztegetéstől az erőszakos fellépésig, s ők húzták a legtöbb hasznot a szesztilalomból. Scheffler így fejezi be könyvének a 'száraztörvényről' szóló fejezetét: „Legújabbán egy bootlegger [csempész] 50.000 dollárra biztosította magát arra az esetre, ha az Egyesült Államok a következő 12 hónapon belül *enyhítenék vagy megszüntetnék az italtilalmi törvényt*. Tehát a korcsmárosok és szeszcsempészek félnek, hogy enyhítenek a szesztilalmon, mely a legjobb üzlet *nekik*. Ennél fényesebb csődöt képzelni sem lehetne.”⁵³

AZ AMERIKAI MENTALITÁS

A hazai egyháziak érdeklődve figyelték az amerikai embereket, mentalitásukat. Mindenkinek szembeütő volt az, hogy milyen erős közöttük a nacionalizmus. Az amerikai polgár jó hazafi, büszke arra, hogy amerikai. Slachta Margit feljegyezi, hogy mennyire tisztelik az amerikai zászlót: egy katonai épület előtti zászlófelvonáskor a férfiak járólélek levették kalapjukat, a nők megálltak, s köszöntötték a nemzeti lobogót.⁵⁴ Szinte szerelmesek Amerikába, hazájukat a világ közepének tekintik, amelyen kívül nem is lehet élet. Így a nacionalizmus göggel párosul. Minden szerzőnek feltűnt, hogy milyen fölüeny öntudattal rendelkeznek. Európát maradinak, kicsinyesnek, ügyetlennek tartják. Gertrud testvér szerint pedig az Újvilág „semmit a lenézett és szegény Európától el nem fogad, amíg azt nem gondolhatja, hogy ő találta ki”.⁵⁵ Ugyanakkor az amerikaiak szerint Európa mindenben őket akarja utánozni, majmolják az amerikai divatot például a hajviseletben.⁵⁶ Erre a mentalitásra utalt Bangha Béla, amikor Amerikát „óserőtől duzzadó, önhittségében kissé tán gyermeki nemzetnek” tartotta.⁵⁷ A hazai látogatók szemében a 20-as években bevezetett, a bevándorlást erősen korlátozó törvény e gögöt is kifejezte: „Amerika mentalitása nem az, hogy örüljön, ha munkaerőt kap, hanem az, hogy köszönje meg és legyen boldog, aki ide beteheti a lábát”.⁵⁸ Az erős nacionalizmus jelentős asszimilációs tevékenységgel járt együtt. Többen Amerika látvá-

51 BANGHA 89–90

52 SCHEFFLER 41

53 uo. 99.

54 SLACHTA 54.

55 *Amerikai levelek* 79.

56 WÉBER 84.

57 BANGHA 33.

58 *Amerikai levelek* 78.

nyos fejlődésének és erejének magyarázatát abban látták, hogy elnyeli és átalakítja a népeket. Új népfaj jön létre, amely Amerikáért él, lelkesedik, ott érzi jól magát. A Szabadság szobor üzenete Európának a következő Wéber Pál szerint: „ha bevándorolsz ide, tudd meg és számolj vele, hogy neked, egész embernek át kell alakulnod, át kell formálódnod, elhagyva, letéve mindent, amit Európából, hazádból, orszáгодból magaddal hoztál. Még anyanyelvedtől is búcsút kell venned, ha itt megélni akarsz.”⁵⁹ A bevándorlók asszimilációját mindenki megállíthatatlannak tartotta. Olyan mint a Niagara, rövid idő alatt elnyeli a népeket.⁶⁰ Legtöbben a németek példáját hozták fel, akik mára már teljesen elamerikiasodtak. A bevándorlók beolvadását külső és belső körülmények egyaránt elősegítették. Az idegenek igyekeztek az amerikai környezethez hasonlulni, mivel az vonzó, s mert tisztában voltak azzal, hogy idegenként nem fogják sokra vinni.

Az amerikaiakat a nacionalizmuson kívül a gyakorlatiasság és a vállalkozókedv is jellemzi. Nem ismerik a nehézségeket, nyugtalanok addig, míg meg nem valósítják azt, amit elterveztek.⁶¹ Ügyes üzletemberek, akik minden lehetőséget megpróbálnak megragadni. A Santa Fé expresszen például az étkezőkocsikban 60–90–120 centért lehetett étkezni, akik azonban ezt sokallták, olcsóbbat is kaphattak ugyanazon vasúttársaság állomási étkezdéjében. Így mindenki a társaság kuncsaftja maradt.⁶² Jellegzetes amerikai vonás, hogy nagyon nagy hangsúlyt fektetnek a reklámra, melyhez minden eszközt felhasználnak, sajtót, telefont, rádiót. „Az európai fülnek persze szokatlanul hangzik, hogy az Aida vagy a Rigoletto áriái közepette egyszerre csak a Wrigley rágógumit vagy a szimfonikus zenekar szünetperceiben az Ex Lex kitűnő hashajtót hirdetik, de az amerikai közönség már megszokta ezt és nem veszi rossznéven” – írta Szabó János.⁶³ A vállalkozókedv az idő teljes kihasználásával és munkaszeretettel párosul. Az amerikaiak igen sokat dolgoznak, nemcsak a fizikai munkások, hanem a szellemi munkát végzők is. A legtöbb szerző megjegyzi, hogy Amerikában a papok is jóval többet és keményebben dolgoznak, mint Európában.

Többeknek feltűnt, hogy az Újvilág mennyire a számok vonzalmában él: Atlantic Cityben például mindennap közzölték az előző napi vendégszámot, a biztonsági kampány során pedig egy tábla mutatta a szerencsétlenségek napi statisztikáját.⁶⁴ Az amerikaiak szeretik a rendet, fegyelmet és tisztaságot, s alapjában véve törvénytisztelőek. A New York-i hatalmas forgalomról írva jegyzi meg Feysz A. Hugolin: „csodálatosan szép itt a rend, az utcai tömeg erős fegyelmezettsége a szédületes utcai forgalom lebonyolításánál. Több mint egymillió rohanó embert, 20 ezer száguldó gépkocsit lát az ember és nem hall egy lármás szót, egy kiáltást: sem az utcán, sem a villamosokon, sem azok állomásain, megálló helyein.”⁶⁵ A nagy tempó mellett azonban a látogatók a segítőkészséget, előzékenységet is megfigyelték. Ugyancsak Feysz A. Hugolin számol be arról, hogy amikor egy kisfiú eltévedt, az egyik földalatti alkalmazottja egészen hazáig kísérté. A szociális testvérek szintén örömmel látták, hogy milyen szívélyesek és vendégszeretőek az amerikaiak az idegenekkel szemben. E véleményt erősíti meg

59 WÉBER 51.

60 TURI 74.

61 WÉBER 55.

62 SHVOY 146.

63 SZABÓ 72.

64 *Amerikai levelek* 44.

65 FEYSZ 1925, 26.

Slachta Margit is könyvében, aki szerint Amerika titka nemcsak gazdagságában rejlik, hanem az alábbi kérdésben is: „What can I do for you?” (Mit tehetsz értem?). A tömegközlekedési eszközökön a kalauzok szolgálatkészek, udvariasak, leszálláskor még az ernyőt is kinyitják neki. A taxisofőrök becsületesek, nem csapják be az embereket. A mosolynak értéke van, s erre feliratokkal próbálják felhívni az emberek figyelmét: ‘Smile’ (Mosolyogj!).

A társadalmi célú feliratok és kampányok az amerikai élet érdekes aspektusai. A közlekedési eszközökön, üzletekben, sőt még a szeméttárolókon is viritó feliratok az európai utazó számára igen meglepőek voltak. Tartalmuk általában valamilyen érték megbecsülésére vagy a szabályok betartására hívta fel a lakosság figyelmét. Slachta Margit szemléletes csokorba gyűjtve mutatta be ezeket olvasóinak:

„Az állomási peronon szép plakát egy boldog otthon képével. Szövege a következő: „Mielőtt tiltott sebességgel vagy szabálytalanul hajtánál, gondoldj azokra, akik téged szeretettel haza várnak.”

Minden utcai szemétládán ez áll: „Segíts tisztán tartani városunkat.”

A Red Top autótaxi vállalat kocsijaiban a következő táblácska olvasható: „...Kérem ne kívánja tőlem, hogy túlságos gyorsajtással megszegjem szavamat.”

Egy utcaszegélyező pázsiton a szokásos „Tilos a fűre lépni” helyett a következő feliratú tábla áll: „Segíts nőni.”

A milwaukeei egyetem propaganda osztályának irodaablakában a következő felhívás olvasható: „Tanulj! Aki nem tanul hetenként legalább egy vagy két este, az tovább forgathatja a köszörűkövet, míg társa a fejszét köszörűli rajta.”⁶⁶

Slachta Margit e népnevelési törekvések mögött olyan közéleti embereket, nagytőkés vállalkozókat, közüzemi vezetőket látott, akik „meggyőződésből, önként, lelkesedésből és céltudatosan akarnak hatni a tömegre, emelni akarják erkölcsi és szellemi színvonalát, nemesebb, kooperáló, érzékenyen reagáló közszellemet akarnak teremteni.”⁶⁷

A népnevelési kampányok sorából kiemelkedett az ún. Safety Week (biztonsági hét), melyről többen is beszámoltak. Hedvig testvér leveléből kiderül, hogy évente kétszer rendezték meg országsherte, s az egyes városok versenyeztek, melyiküké a legjobb. Az egyhetes kampány célja az volt, hogy tudatosítsák a lakosságban a betegségek és a balesetek megelőzésének fontosságát, s ennek érdekében sokféle eszközt igyekeztek felhasználni (európai szemmel néha kicsit bizarr dolgokat is):

„A város központjában nagy táblán hozták a napi statisztikát a szerencsétlenségekről. Villamoson és minden egyéb helyeken nagy plakátok, pl. „ha mindenki jobban vigyázna, nem lenne szerencsétlenség” „Vizsgálta meg magát és gyermekét az orvossal, nincs-e lapangó baja” stb. Az aszfalton újra festették az átjárókat, festettek felhívásokat stb. Este mozi, plakát szolgált e célnak az utcákon. Közben naponta végigvonsoznak a városban egy összetört autót, rajta kitömött, szerencsétlenül járt embereket imitáló alakokkal, az újságok propagálnak és minden elképzelhető eszköz szolgálja az ügyet.”⁶⁸

Bár az amerikaiak sokat dolgoznak, utazóinknak úgy tűnt, hogy a felgyorsult élettempó mellett is szeretnek vasárnap pihenni, kikapcsolódnival. Slachta Margit arról írt, hogy az emberek munka után szívesen mennek a ligetbe, ahol üldögélnek, játszanak a

66 SLACHTA 63–64.

67 uo. 63

68 *Amerikai levelek* 44., hasonló leírás olvasható a daytoni biztonsági hétről Slachta könyvében 74.

füvön. Ugyanezt figyelte meg Scheffler János is, aki feljegyzí, hogy a bridgeportiak vasárnap délutánoként a Seaside parkba⁶⁹ mennek, ahol baseballoznak, golfoznak, piknikeznek, fürdőznek, egyszóval kikapcsolódnak.⁷⁰ A hatóságok a kirándulóhelyek kiépítésével (pl. víz, tűzhelyek, tűzifa biztosításával) igyekeznek támogatni a szabadidő egészséges eltöltését. A székesfehérvári püspök beszámol arról is, hogy az állam a természeti szépségéről méltán híres Yosemite völgyben vikendházakat épített, melyekben a kirándulók olcsón, s aránylag kényelmesen szállhatnak meg.⁷¹

Egy nép mentalitását különleges módon fejezik ki ünneplési szokásai. Mit és hogyan ünnepel Amerika? A vizsgált forrásokból öt ünnepet ismerhetünk meg több-kevesebb részletességgel. Legnagyobb terjedelemben a karácsonyról és a legfontosabb nemzeti ünnepről, július 4-éről írtak szerzőink. A karácsony megünneplésében egyedi (amerikai) módon keveredik az üzlet, a pompa és a lelki tartalom. Friderika testvér beszámol arról, hogy az üzletek már december elejétől készülnek az ünnepre. A kirakatok roskadoznak az árutól, s különleges dekorációkkal próbálják felhívni a járókelők figyelmét a termékekre. A karácsonyi kirakatok magukban is kész látványosságok, a játékboltokban például „villanyerővel mozog a sok pazar játék”.⁷² A vásárlás elősegítése érdekében karácsony előtt a vasút kedvezményes jegyeket kínál, melyből valószínűleg ők is szép hasznot húznak. Sokat adnak a külsőségekre, nemcsak az üzletek, hanem az utcák és a parkok is fényárban úsznak. A villanyégőkkel, színes papírfüzérekkel és egyéb díszekkel felékesített városok lenyűgözték a szemlélőket. Néhány hétig minden a karácsony lázában ég, vasúti hirdeteményeken, kirakatokban, újságok címlapján, sőt még a tejesüveg zárólapján is ünnepi felirat olvasható: Happy Christmas! Az üzlet és a pazar dekoráció mellett azonban időnként előbukkan a karácsony igazi, lelki értelme is: a szeretet. A városokban felállítják a mindenki karácsonyfáját, amely körül a legszegényebbek is ünnepelhetnek. Slachta Margitra ez a gondolat nagy hatással volt, s hazaérkezése után Magyarországon is meghonosította: 1927-ben a fővárosban 15 helyen állították fel a 'Mindenkí Karácsonyfáját', s a mozgalom egészen 1947-ig működött.⁷³ A karácsony hangulata az egyszerű emberek szívét is megragadta, Bangha Béla feljegyzí, hogy a vonaton a cukorkaárus ingyen osztogatta portékáját, s a páter csodálkozó tekintetét látva magától értetődő természetességgel mondta: „It is Christmas this night” (Ma Karácsony van!).⁷⁴

A karácsony mellett július 4-e a leglátványosabb ünnep Amerikában, melyről forrásaink közül Faust Antal, Scheffler János és Shvoy Lajos beszámolóí tudósítanak. Mindhárman egyetértenek abban, hogy ez az ünnep arányaiban és megrendezésében is tipikusan amerikai. A gyakorlatias szemléletet jelzi már az is, hogy 1926-ben 5-én, hétfőn tartották meg, mert 4-e vasárnapra esett. Ez a gyakorlat egyébként a mai napig is él. A teljes szünnepként megült szabadság és a függetlenség napja Amerika legnagyobb nemzeti ünnepe, melyen az erős amerikai nacionalizmus külsőségeiben is megmutatkozik. Nem takarékoskodnak a nemzeti jelképek használatával: mindenhol kifüggesztik a csil-

69 Ezt a parkot a cirkuszairól híres Barnum ajándékozta a városnak, ami szintén tipikus amerikai vonás: a gazdagok szívesen adakoznak a köz javára, „a vagyon kötelez” vö. SHVOY 184.

70 SCHEFFLER 59

71 SHVOY 164.

72 *Amerikai levelek* 52

73 MONA 1997, 125.

74 BANGHA 95.

lagos-sávós zászlókat, „megszámlálhatatlan lobogócska tarkította a bódékat, az utak fölé feszített drótokat”.⁷⁵ Az ünneplés ezen kívül szórakozásban nyilvánult meg: az emberek kugliztak, tomboláztak, mutatványosokat néztek, fürdőztek, no meg „durrogattak”. Az ünnep különlegessége ugyanis a tűzijáték, mely több napon keresztül (és éjjel-nappal) állandó lármával töltötte be a környéket. Faust Antal elismerően szól az amerikaiak ünneplési kultúrájáról: „S amit itt is jólesett tapasztalni, ebben a féktelennek látszó szabadságban, az önuralom korlátait oly szépen megtartják.”⁷⁶ Érdekes, hogy Scheffler János tapasztalatai ezzel merőben ellentétesek: „...[az ünnepet] szertelenül, sőt egyenesen oktanulul ülik meg...[a rakétázás] tart másnap késő estig oly örült tempóban, hogy a július 4-i nemzeti lövöldözésnek csak 56 halottja és néhány száz sebesültje volt. Nagy haladás, – teszük hozzá örömmel a lapok – mert pár évvel ezelőtt kerek 400 ember életébe került a függetlenség napjának megünneplése”.⁷⁷

Hedvig testvér 1923. november 2-i levelében Halloween és Thanksgiving (Hálaadás) ünnepéről számolt be a közösségnek Buffalóból. A magyar kultúrából teljesen hiányzó, a levélben indián eredetűnek vélt Halloweenről kicsit idegenkedve írt a testvér. Szokatlan volt számára a rengeteg jelmezes ember mindenszentek előestéjén, s igen furcsának találta azt a szokást, hogy gyertyával kenik be az üzletek és autók ablakait. Ezt az ünnepet is a szórakozással kötik össze az amerikaiak, az egész városban autófelvonulást, multságokat, házibálokat rendeztek. A pogány vonásokat is magán viselő ünnepnél rokonszenvesebb volt számára a november negyedik csütörtökén tartott Hálaadás nap, amikor a korai telepeselek első aratására emlékezve az egyházak hálaadó istentiszteletet tartanak. Ilyenkor az elnök memorandumot ad ki, melyben hálát ad az előző év eredményeiért.⁷⁸ Ezt az ünnepet azonban nemcsak egyházi és állami szinten tartják meg, hanem, ami még fontosabb, családi körben is megülik. Bangha Béla számol be a hálaadáshoz kapcsolódó étkezési szokásokról: a pulyka a legszegényebb család asztaláról sem hiányozhatott.⁷⁹

A fentiekén kívül az anyák napja amerikai megünnepléséről hallunk az egyik beszámolóban. Shvoy Lajos az Anyák Napját Amerika legbensőségesebb ünnepének nevezi. „Ilyenkor mindenki ünnepel... Ezen a napon a gyermek ajándékozza meg az édesanyját. Ha a világ másik oldalán van is, ezen a napon felkeresi őt pár szál virággal. S ha a jó édesanya elköltözött, sírjára küldi a virágot.”⁸⁰ Bár a püspök bensőségesebbnek, szolidnak látta a megemlékezést, az ünnep elterjesztője, a philadelphiai Anna Jarvis már a 20-as évektől panaszkodott amiatt, hogy az Anyák Napja túlságosan elüzettedett és sok helyen a pénzszerzés egyik eszközévé vált.⁸¹ A magyar püspök ezt nem érezte, sőt leve-

75 FAUST 288.

76 uo.

77 SCHEFFLER 49–50.

78 *Amerikai levelek* 44.

79 BANGHA 78.

80 SHVOY 57.

81 Az Anyák Napja megünneplésének gondolata már 1872-ben felmerült Amerikában, de csak az említett Anna Jarvis tevékenységének köszönhetően kezdett elterjedni az 1900-as évek végén. 1914-ben Wilson elnök hivatalosan is az anyák napjának nyilvánította május második vasárnapját. Európában az ünnep az első világháború után terjedt el, Magyarországon 1925-ben honosította meg a Magyar Ifjúsági Vöröskereszt. 1928-tól miniszteri rendelkezés alapján hivatalos iskolai ünneppé vált.

(<http://www.bibl.u-szeged.hu/~szalai/anya>)

le szerint az ünnepélyes hangulat még inkább emelte a Perth Amboyban tartott aznapi főpapi szentmise fényét.

AMERIKA ÉS A KULTÚRA

Európában általánosan elterjedt az a nézet, hogy az Újvilágban nem fordítanak nagy figyelmet a kultúrára, művészetekre. Ezt a vélekedést néhány magyar szerző is megerősíti. Feysz A. Hugolin a New York-i forgalom kapcsán így ír: „itt az élet hihetetlen gyors tempójú, ...s vad rohanásában a dollár, haszon, érdek, üzlet után sokszor a kultúra, a művészetek mellőzésével, sőt fölládozásával a főcél a gazdagságra való kíméletlen törekvés”.⁸² Bangha Bélának pedig a következőket mondta egy Európában tanult, művelt amerikai pap: „Ebben az országban ne nagyon keressen, uram, művészetet. Itt az üzlet minden”.⁸³ A páter azonban nem teljesen osztotta amerikai kollégája véleményét: „később alkalmam volt tapasztalni, hogy még sincs igaza. Van Amerikában az üzlet mellett kedély is, érzés is, mélység is, néha meglepő bőségben, csak talán más formákban mutatkozik be, mint nálunk Vén-Európában.”⁸⁴ Az amerikai kultúraellenesség vádját leghevesebben Wéber Pál kívánta cáfolni. Könyvének Amerikáról szóló részének utolsó fejezetében az amerikai kultúra védőbeszédét találjuk. Utazása során egyáltalán nem azt tapasztalta, hogy az Újvilágban minden csak üzlet, hanem egy olyan kultúrát látott, „mellyel az Unió méltán és jogosan dicsekedhet”.⁸⁵ Pénzüket nemcsak a kényelem növelésére költik, hanem a művelődésre is. Sokat áldoznak a kultúrára, s ezt presztizskérdésnek tekintik. Az iskolákra feltűnően sok pénzt fordítanak, a legkiválóbb felszerelésekkel látják el. Sok egyetem és főiskola áll a tanulni vágyók rendelkezésére. Wéber azt tapasztalta, hogy bár más nyelven nem beszélnek, szeretnek olvasni, zenélni, s igen tájékozottak az irodalom és a muzsika terén. A nyilvános könyvtárak minden településen megtalálhatóak, legyen az nagyváros vagy falu. A kölcsönzés ingyenes, s így a legegyszerűbb emberek is gyakran látogatják. Hatalmas gyűjteménnyel rendelkeznek a múzeumok, melyek közül több a híres európai múzeumokkal is felvehetné a versenyt.⁸⁶

Az amerikaiak művészetszeretetének példája John Wanamaker milliomos philadelphiai nagyáruházának 'The Michael Munkácsy Gallery' terme. A chicagói eucharisztikus kongresszus küldöttségének tagjai közül Wéber Pál és Scheffler János is megtekintette a magyar művészet egyik legnagyobb alakjának, Munkácsy Mihálynak két leghíresebb festményét: a *Krisztus Pilátus előtt* és *Krisztus a keresztfán (Golgota)* című képeket. Az amerikai milliomos munkáscsaládból származott, és kereskedősegédből lett áruházlánc-tulajdonos, melyet vállalkozó szellemének, üzleti tisztességének, szorgalmának és reklámjának köszönhetett.⁸⁷ 1887-ben vásárolta meg a két képet, s a beszámolók szerint igen nagy becsben tartotta. 1907-ig vidéki képtárában őrizte, majd

82 FEYSZ 1925, 26

83 BANGHA 21

84 uo.

85 WÉBER 112

86 uo. 112-114

87 SCHEFFLER 67

philadelphiai nagyáruházának 14-ik emeletén állította ki (ahol egészen 1988-ig lehetett megtekinteni). Itt látta a festményeket a két utazó 1926-ban, s mindketten beszámolnak arról, hogy milyen nagy büszkeséggel mutogatták a képeket az amerikaiak.⁸⁸

A KATOLIKUS EGYHÁZ AMERIKÁBAN

Minden magyar egyházi látogató nagy érdeklődéssel figyelte, hogyan működik a katolikus egyház az amerikai viszonyok közepette, melyek oly sok tekintetben különböztek az Európában megszokottaktól. Az egyik legfontosabb különbség az, hogy Amerikában soha nem fonódott össze az egyház és az állam. Az alkotmány 1791-ben elfogadott első kiegészítésében biztosították az állampolgárok szabad vallásgyakorlatát, s megtiltották a törvényhozó hatalomnak, hogy beavatkozzon vallási ügyekbe. Így a katolikus egyháznak nem kellett attól tartania, hogy az állam beleszól a püspöki kinevezésekbe, a főkegyúri jog gyakorlása Amerikában ismeretlen volt. Az állam és az egyház teljes szétválasztása azonban azzal a következménnyel is járt, hogy az állam semmilyen szerepet nem vállalt a vallási közösségek pénzügyi támogatásában, így a híveknek saját maguknak kell egyházukat fenntartani. Magyarországi szemmel a harmadik jelentős különbség pedig a katolikus egyház kisebbségi pozíciója volt.

Az Egyesült Államok vallási viszonyairól Wéber Pál és Shvoy Lajos hasonló statisztikát közölnek: a 120 milliós népesség 50–60%-a felekezeten kívüli, kb. 30 millió valamelyik protestáns gyülekezethez tartozik, s 21 millió fő katolikus.⁸⁹ Mindegyik szerző úgy látta, hogy dinamikus növekedés tapasztalható az amerikai katolikus egyház körében: Bangha Béla népszámlálási és egyházi statisztikai táblázatokkal támasztotta alá, hogy 1906 és 16 között a templomok és plébániák száma 27 illetve 22 százalékkal emelkedett. A páter hangsúlyozta azt is, hogy a vallásukat gyakorlók aránya a katolikus egyházon belül a legnagyobb.⁹⁰

Az amerikai katolikusok hitéletéről mindannyian elismeréssel szóltak. A templomok szinte mindig tele vannak, Slachta Margit ámulattal jegyzi fel, hogy New Yorkban még a vasárnap éjjel háromkor, az éjszakai munkások számára tartott mise is zsúfolt. Bangha irigykedve szól arról, hogy a hívek nem késnek, nem mennek el hamarabb, s imádságosan vesznek részt a szertartásokon. „Megnéznék itt Amerikában azt az embert, aki úrfelmutatás alatt állva maradna vagy csak úgy állva meggörcbedne, mint ez sajnos, nálunk eléggé általános szokás!”⁹¹ Shvoy Lajos is megfigyelte, hogy nagy hangsúlyt fektetnek a liturgiára és a kellékekre. Az oltárokat nagyon szépen díszítik, felhasználva a technika nyújtotta lehetőségeket (pl. rejtett villanykörtéket, fényeffektusokat alkalmazva).⁹² Az amerikai katolikus élet legnagyobb eseményének számító 1926-os chicagói eucharisztikus kongresszus nagy hatással volt a magyar egyháziakra. A több milliós tömeg fegyelmezettségéről, összeszedettségéről és kitartásáról (a zárókörmenet során eleredt az eső, s bőrig áztak) mindannyian elismeréssel írtak. A

88 WÉBER 92–93

89 WÉBER 61, SHVOY 187.

90 BANGHA 38–39.

91 uo. 41.

92 SHVOY 49.

kongresszust Slachta életének felejthetetlen élményének nevezte, „a földön eddig látott leghatalmasabb hitvallás, mellyel tömegek a szentségi Jézusnak valaha is áldoztak”.⁹³ Scheffler János is lenyűgözve ír arról, hogy Chicagóban az emberek szinte „ostromolták” a gyóntatószékeket, s óriási tömegek vettek részt a szentmiséken. Azok, akik nem fértek be a templomba, hangszórók segítségével hallhatták a kórust, a prédikációt és a szentmisét. „Megható volt látni, mint térdel le félmisére a nagy tömeg az utca kövén, ...selyemruhás ladyk és rózsafüzért imádkozó előkelő urak az egyszerű munkás emberrel együtt. [...] Sehol sem láttam még annyi példaadóan imádkozó férfiút mint itten.”⁹⁴

Az amerikai gyakorlatiasság az egyházi életet is áthatotta. A papság pontos nyilvántartást vezetett a hívekről, sok helyen irodai kisegítőt alkalmazva, hogy minél jobban tudják vezetni a plébániát. Az egyházmegyei titkárságok is inkább hasonlítottak egy vállalat irodáira, mint egy egyházi hivatalhoz. Bangha Béla meglepődve írta, hogy az irodákban világiak és gépírókisasszonyok ülnek.⁹⁵ Gyakorlatiasan szervezték az egyházi liturgiákat, a hívek lehetőségeihez alkalmazkodva. Vasárnap több szentmisét tartottak, s mindegyiken egy rövid (5 perces) prédikáció hangzott el, azonban nem a mise végén, hanem az evangélium után.⁹⁶ Nagy hangsúlyt fektettek a papképzésre, az amerikai szemináriumok kényelmét és felszereltségét látván többen vágyakozva sóhajtottak fel. Szabó János leírása szerint a szemináriumok hangulata is különbözik az európaiaktól. A diákokban megbíznak, többször kijárhatnak a városba, s szoros kapcsolat alakul ki a tanárok és a kispapok között. „Nem kaszárnya, hanem barátságos otthon a szeminárium, ahol a kispapok teljesen szabadok...A papság ennek dacára fegyelmezett és igazán példás buzgalommal áll hivatása magaslatán.”⁹⁷

A plébániák létének feltétele a megfelelő anyagi bázis volt. Mivel az egyház csak a hívek adományaira támaszkodhatott, nagy figyelmet fordítottak a pénzügyekre. Csak az lehetett az egyházközség tagja, aki rendszeresen fizette hozzájárulását. A megszbott összegű egyházi adót kollektorok (gyűjtők) szedték be, vagy borítékokban adták le a hívek. A borítékrendszer, melynek lényege az volt, hogy év elején mindenkinek elküldtek a vasárnapok számának megfelelő számozott borítékot, melybe minden héten beletehették adományaikat, nemcsak arra volt jó, hogy az adományokat pontosan lehetett könyvelni, hanem így a pap nyomon tudta követni, hogy hívei milyen rendszerességgel járnak misére.⁹⁸ Az egyházközségek bevételi forrásai az egyházi adó ('pew rent'/'monthly due'), a perselypénz valamint a különböző plébániai rendezvények (színelőadások, piknikiek, mulatságok, bazárok) voltak. A bevételekről hetente beszámolt a lelkész a templomban, s rendszeresen közzétették a sajtóban is. Mivel az egyház a hívek hozzájárulása nélkül nem tudott működni, az emberek sokkal komolyabban vették az adakozást. Az amerikaiak számára szinte természetes volt, hogy templomukról, iskolájukról nekik kell gondoskodni. A legtöbb magyar utazó kiemelte az amerikai hívek áldo-

93 SLACHTA 94.

94 SCHEFFLER 26.

95 BANGHA 25.

96 „Mennyivel gyakorlatibb ez, mint az a templomüritő módszer nálunk odahaza, amelyben a sokszor lehetetlen időben tartott 3/4 órás prédikációkon néhány öregasszonyon kívül senkisé marad ott, mert örül, ha egyáltalán misét sikerül hallgatnia a nagyváros forgatagában!” füzte hozzá BANGHA Béla 42

97 SZABÓ 203–204.

98 Uo. 199.

zatkészségét. Scheffler Szabó János mondását idézi, mely szerint „az európai ember a szívével katolikus, az amerikai a szívével és a zsebével”.⁹⁹ A hívek áldozatkészségét mutatta az is, hogy a plébániákon kívül ezekből finanszírozták az egyházmegyéket, az egyházi iskolákat, egyetemeket, árvaházakat valamint a legkülönbébb missziókat.

Mivel a katolikus egyház létszámában csak a társadalom töredékét (1/6-át) ölelte fel, az amerikai egyház evangelizációs tevékenységében is sokkal aktívabb volt az európainál. Az amerikai katolikusok büszkéek voltak hitükre, és ezért bátran hirdették is, felhasználva a modern életmód kínálta lehetőségeket. Röpcédulák, plakátok, sőt akár a rádió segítségével próbáltak minél több embert elérni.

A szerzők általános tapasztalata volt, hogy a katolikus papok igen nagy társadalmi megbecsülésnek örvendenek Amerikában. Az utcán tisztelettel köszöntötték őket, autók váratlanul felvették, ha látták, hogy gyalog bandukoltak, sőt volt olyan eset, hogy pénz is adtak nekik.¹⁰⁰ A rendőrök is különösen udvariasak voltak az egyházi emberekkel: soron kívül átengedik a kereszteződésnél és szabálytalanság esetén is enyhébben járnak el, ha papi személyről van szó. Shvoy Lajos kocsiját egy motoros rendőr leállította gyorsajtásért, s amikor látta, hogy katolikus 'father' vezeti az autót, nem büntette meg őket 25 dollárra, hanem csak figyelmeztette a vétkes vezetőt.¹⁰¹

Az amerikai egyházi rendszer és hitélet több vonását (pl. szervezettség, praktikum, áldozatosság) követendőnek tartották, ám néhányan írtak arról is, hogy az egyháznak számos problémával is szembe kellett néznie az Újvilágban. Úgy vélték, a népesség fele pogánynak mondható, azok, akik állami iskolába jártak, vallási kérdésekben igen tudatlanok. Ennek következtében a közbiztonság és a közérkölcsök romlanak, sok család felbomlik. Általában szörnyülködve szóltak az országban található több száz protestáns kiségyházzal (katolikus szóhasználatban szektárról). Végezetül nem mentek el szó nélkül amellett, hogy az állam és az egyház teljes szétválásának hátrányai is vannak. Szabó János 20 évi amerikai szolgálat után úgy látta, hogy a létfenntartásért folytatott állandó anyagi küzdelem kiszolgáltatottá teszi a papot a világiakkal szemben. Mivel a hívek adományaitól függ, ez gyakran korlátozza abban, hogy velük szemben határozottabban fellépjen.¹⁰² E nehézségektől eltekintve azonban egyhangú volt a vélekedés: az amerikai hitélet mély és virágzó.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a vizsgált források az amerikai élet széles spektrumának bemutatásával közelebb hozták az olvasókhoz az Európától földrajzi és szellemi tekintetben is távolinak tartott országot, s talán árnyaltabbá tették sztereotíp Amerika-képüket. A magyar látogatókra nagy hatással volt az a gazdagság, technikai fejlettség, nagyság és az egyéni érvényesülés lehetőségét széles társadalmi rétegek számára biztosító szabadság, amit utazásuk során tapasztaltak. Ugyanakkor észrevették ezek korlátait és a belőlük fakadó problémákat is. Az amerikaiakat hazájukra (túlságosan is) büszke, gyakorlatias, vállalkozókedvű, fegyelmezett emberekként mutatták be,

99 SCHEFFLER 115.

100 uo. 24.

101 SHVOY 43.

102 SZABÓ 205. Más helyütt egy esetet is idéz: „Trentonban, ahol évekig működtem, a lengyel pap, Father Buzsák két olyan embert választott meg [trustee-nak, azaz világi felügyelőnek], akik legkevésbé sem voltak népszerűek és mi történt? A lengyel hívek egyszerűen – sztrájkba léptek. Szorgalmasan jártak ezentúl is templomba, de sem perselypénzt, sem havidíjat nem fizettek. Két-három hónap múlva a lengyel pap kénytelen volt más helyre menni, mert különben éhen kellett volna halnia...” 200

akik azonban nem csak a pénz körül forognak, hanem segítőkészségben, adakozásban az európaiakat is messze felülmúlják. Bár a kultúra színvonalát tekintve megoszlottak a vélemények, tapasztalataik arról győzték meg a szerzőket, hogy Amerika nem annyira barbár, mint ahogyan azt Európában tartják.

A beszámolókat olvasva meglepő lehet, hogy 70–80 éve született megállapításaik közül számos, főleg az amerikai mentalitásra vonatkozóak egybevágnak a mai tapasztalattal. A patriotizmus, nemzeti önközpontúság, munkaszeretet, gyakorlatiasság, valamint az ünnepléssel kapcsolatos szokások mind olyan elemek, amelyeket a mai magyar látogató is észlel. Ezek a kultúra mélyben fekvő rétegeihez tartoznak, melyekben a változások lassan, hosszú időtartam alatt következnek be. Így annak ellenére, hogy az elmúlt évszázadban Amerika jelentős társadalmi, gazdasági, és kulturális átalakuláson ment keresztül, a leírások a kapcsolódási pontokon keresztül a mai ember számára is élvezetes olvasmányt nyújthatnak.

BENYOMÁSOK MAGYAR-AMERIKÁRÓL

Bár utazóink nagy érdeklődéssel figyelték az amerikai élet különböző mozzanatait, küldetésük kivándorolt honfitársaikhoz szólt. A leírásokból az is kiderül, milyen kép alakult ki bennük Magyar-Amerikáról, hogyan vélekedtek az asszimiláció előrehaladottságáról, a második generáció helyzetéről és az óhazával való kapcsolatáról. Beszámoltak minderről, ami szerintük a hazai olvasók érdeklődésére számot tarthatott. Így bemutatták a kivándoroltak életmódját, a magyar plébániák működését, az amerikai magyar újságokat. Elsősorban a katolikus magyarok között jártak, onnan merítették adataikat. Beszámolóik is a hazai katolikus olvasóközönségnek készültek, de némi információt a szélesebb amerikai magyar társadalomról is megtudhatunk.

A MAGYAR IDENTITÁS

A magyarországi értelmiséget és a politikai vezető réteget leginkább az foglalkoztatta, hogy a kivándorolt magyarok mennyire maradnak meg a magyarság számára. Mindannyian úgy látták, hogy Amerika valóban olyan, mint egy olvasztókemence: „mindent uniformizáló, nyelvet, szokásokat, életmódot és nemzeti érzést is elnyel”.¹⁰³ E vélekedés egybeesik a korabeli amerikai tudományos állásponttal. Az ún. olvasztótégely elmélet (melting pot theory) Israel Zwingwill 1908-ban bemutatott drámájának címéről kapta nevét, s a hatvanas évekig a történeti és szociológiai irodalomban meghatározó szerepet töltött be. E szerint a különböző etnikai csoportok összeolvadásával egy új faj jön létre sajátos kultúrával és identitással. Ez az új embertípus az amerikai. Az olvasztótégely elmélet megalapozói a történész F.J. Turner és a szociológus R. E. Park voltak a 20. század első harmadában. Turner az amerikai 'frontier'-t tekintette az asszimiláció katalizátorának: a meghódítandó nyugati területeken a környezeti kihívások hatására ledőltek az etnikai csoportok között lévő korlátok, s egy új, gazdagabb (s im-

máron amerikai) civilizáció jött létre.¹⁰⁴ Míg Turner elmélete a 19. század első felében illetve közepén bevándoroltak asszimilációjáról szól, Robert Park a századfordulón érkező, ún. új bevándorlók beilleszkedését vizsgálta. Park szerint a város a beolvadás fő színtere, ahol az egyén látóköre kitágul, kapcsolatrendszere megváltozik, korábbi kötődései fellazulnak.¹⁰⁵ A különböző etnikai csoportok beolvadása azonban nem ment végbe úgy, ahogyan azt a század első felében a tudósok felvázolták. Amerika olvasztótégely jellege különösen a hatvanas évektől kérdőjeleződött meg, s egyre inkább előtérbe kerültek a különböző pluralista elméletek, melyek az etnikai csoportok továbbélésének okait vizsgálták.¹⁰⁶ Milton Gordon nevéhez fűződik az egyik jelentős elmélet, a strukturális pluralizmus kidolgozása, melyben az etnikai identitást nem kulturális, hanem strukturális elemek alapján határozta meg. Gordon úgy találta, hogy egy csoport sajátos kulturális jegyeinek elhagyása után is fenntartja belső kapcsolatrendszerét.¹⁰⁷ Mind az olvasztótégely elmélet, mind a pluralista koncepciók magukon viselik koruk lenyomatát. A 20. század második felének társadalompolitikája már nem a különbözőségek eltörlését, a nemzeti kisebbségek minél előbbi beolvasztását, s így egy egységes társadalom kialakítását tűzte ki célul, hanem egy plurális, multikulturális modell jegyében elismerte az etnikai csoportok létjogosultságát és értékhordozó jellegét. Az amerikai aktuálpolitikai célok azonban mindig kihatással vannak a bevándorlók beilleszkedésével kapcsolatos nézetekre, ezért az olvasztótégely elmélet a század végén újra előtérbe került.¹⁰⁸

A 20. század első felében, különösen az első világháború alatt és az azt követő évtizedben a bevándorlók mielőbbi beolvadását tekintették kívánatosnak, s erőteljes amerikanizációs kampány indult. A cél valóban az volt, hogy az olvasztókemencéhez hasonlóan Amerika földjén a különböző nemzetiségek egybeforrjanak, feladják régi szokásaikat, s beolvadjanak az amerikai társadalomba. Ezt a törekvést érzékelték szerzőink is, s így nem meglepő, hogy írásaikban Amerika úgy jelenik meg, mint ami gyorsan és ellenállhatatlanul felszippantja és átalakítja a földjére érkezőket:

„Amerika fiatal óriási Moloch gyomra mindent megemész, feldolgoz, összeolvast és a sok nép vegyületéből ma is folytonosan érleli az új tipikus amerikai népfajt, amely Amerikát vallja hazájának, Amerikáért él és lelkesedik és már csak ebben az amerikai levegőben érzi jól magát.”¹⁰⁹

104 TURNER, Frederick Jackson: *The Frontier in American History*. New York 1920 351 idézi: PARILLO 1994, 58.

105 Figyelemreméltó, hogy a város asszimiláló hatását Weber Pál is kiemelte: Chicago „levegője” 1-2 év alatt teljesen átalakítja a bevándorlót, „átamerikanizálja minden porcikáját és egész gondolkozását” WÉBER 54.

106 ld. Nathan GLAZER - Daniel MOYNIHAN: *Beyond the Melting Pot*. (Cambridge, 1963); Michael NOVAK: *The Rise of the Unmeltable Ethnics* (New York, 1971); John HIGHAM: *Send These to Me*. (New York, 1975); Rudolph VECOLI: *The Contandini in Chicago: a Critique of „The Uprooted”*. (*Journal of American History* 51. 1964. dec.) című munkáit.

107 Milton GORDON: *Assimilation in American Life: the Role of Race, Religion and National Origin*. New York, 1964; PUSKÁS 1982, 674

108 Az 1980-as évekre ld. R. VECOLI: *Return to the Melting Pot: Ethnicity in the United States in the Eighties*. (*Journal of American Ethnic History* 5.1 (1985): 7-20.), a 21 század első évtizedére vonatkozóan pl. Richard ALBA - Victor NEE: *Remaking the American Mainstream, Assimilation and Contemporary Immigration*. Harvard University Press. 2003.

109 SCHEFFLER 104

Természetesen ezt nemcsak az Újvilágba érkező népekről általánosságban állapították meg, hanem egybehangzó véleményük szerint a magyarságot is ez a sors várja.

A beilleszkedés első foka a kulturális alkalmazkodás, az ún. akkulturáció, melynek több eleme (az öltözködés, életmód, nyelvtudás) megjelent a beszámolóban. „Aki otthon még büszkén pederte ki a bajuszát: itt már naponta kínos gondossággal leborotválja arcát s haját tetőben hosszúra, bozítottá növeszti, köröskörül pedig apróra nyíratja...a fogait arannyal tömeti ki, s ha a szemének baja van, nagy, csontkeretű Zeiss-üvegű pápaszemet rak fel”.¹¹⁰ De nem mindenki alkalmazkodott az amerikai divathoz. Scheffler János Passaicon öreg szatmári asszonyokkal találkozott, akik „a maguk kartonruhás, kendős egyszerűségüket nem adják fel”.¹¹¹ Bangha Béla pedig azt figyelte meg, hogy néhányan a beolvasztó áramlatnak ellenszegülve dacosan hordják a báránybőrsüveget és a fejkendőt, s nem bánják, ha megmosolyogják vagy megdobálják (!) érte.¹¹² A jubileumi albumok csoportképein az 1920-as években még valóban láthatunk sok fejkendős, hosszú, sötét ruhás asszonyt, a középkorúak nagy része és a fiatalok viszont már világos ruhát, divatos kalapot hordtak.¹¹³ Az amerikai gyakorlatias öltözködést a papság is igen hamar átvette, a magyarországi vendégek csodálkozva látták, hogy a fogadásukra megjelenő amerikai magyar papok „kurta civilt és fehér szalmakalapot” viselnek.¹¹⁴ A tény azért figyelemreméltó, mivel a helyi közösségben betöltött tisztségük folytán a papságnak mintaadó szerepe is volt.

Nemcsak öltözködésükben alkalmazkodtak a környezethez az egykori bevándorlók, hanem életmódjukban is. A végleges letelepedéssel csökkent az otthoniak számára való spórolás, s az ezzel járó önsanyargató nélkülözés. Saját otthonot szereztek (általában kölcsönt felvéve), amit amerikai szokások szerint rendeztek be. Slachta Margitot egyszer meghívták egy magyar munkáscsaládnál vacsorára, s csodálkozva látta, hogy a nappali két fő bútordarabja egy zongora és egy biliárdasztal volt.¹¹⁵ Átvették a háztartási eszközöket, s megjelent otthonaikban a telefon és a rádió. Scheffler Sztámár megyei földije házaiban tett látogatásai alapján a következőképpen jellemzi a kinti magyarok otthonait:

*„A legegyszerűbb lakásban is van villanyvilágítás, központi fűtés, fürdőszoba hideg és meleg vízzel, legtöbb helyen telefon, gramofon vagy épen rádió. A földszinten vannak rendszeren a nappali szobák: ebédlő és szalon, fenn az emeleten a hálószobák. [...] A bútorzat egyszerű munkáscsaládnál is szép, jobb módúaknál pedig épen elegáns. Parkett, jóképű szőnyeg, csinos dívány, ebédlőasztal, szép ernyős lámpák hozzátartoznak a ház tisztességéhez. Ha nem volna, megszólánák a családot.”*¹¹⁶

Az akkulturáció része volt a nyelvtudás megszerzése. Bár szerzőink elsősorban a magyar nyelv helyzetéről írtak részletesen, néhányan utaltak arra, hogy a bevándorlók-

110 BANGHA 65

111 SCHEFFLER 74

112 BANGHA 31

113 Különösen szépen megfigyelhető ez a tendencia a toledói plébánia 1924-es albumában. *Jubilat. A toledói Szt. István Hitközség jubileuma, 1889–1924.*

114 SCHEFFLER 22

115 „A lányok énekeltek és egymást kísérték, fivérük pedig biliárdozni tanított engem. Életemben kétszer biliárdoztam: egyszer otthon, Magyarországon egy grófi háznál, másodszer itt Amerikában egy munkáscsaládnál” SLACHTA 21

116 SCHEFFLER 35–36

nak előbb-utóbb meg kell tanulniuk angolul. Ezt egyrészt a megélhetés tette szükségessé (a legalantasabb munkát kénytelenek végezni ugyanis azok, akik nem tudnak angolul),¹¹⁷ másrészt pedig az állam írta elő az állampolgárság feltételeként.

Az angol kihatott a bevándorlók magyar nyelvhasználatára is. A környezet által használt fontosabb szavakat hamar átvették, kiejtésüket magyarosították, s kialakult egy különleges amerikai magyar „tájszólás”.¹¹⁸ Ez a speciális kevert nyelv nagy hatást tett a hazai látogatókra, s kuriozitása és mulatságossága miatt beszámolóikban mindannyian kitértek rá. Wéber Pál némi iróniával jegyezte meg, hogy egy több éve kivándorolt magyar család társalgását is csak angol nyelvtudással lehet megérteni:

„Hazajön a leány és azt mondja: a sztórban voltam és bájoltam klóthot. [...] Holnap ivningkor elmegyünk a műba, mert bjutiful reprezentésen lesz. [...] Father, kérdezte tőlem az utcán a detroiti magyar negyedben egy kis magyar fiú: tud maga fájtholni? Hát te tudsz? – mire azt felelte: sure, my father is everi szandein fájthol a plészen. Hát szeretsz fájtholni? – folytattam. Jes, ej lejk it. Merre van a magyar templom? – kérdeztem egy magyart Chicagóban. Már nincs messze, felelte, csak thri blakknyire kell mennünk és a korneron van a csörcsünk.”¹¹⁹

A példákat az anyag gazdagsága miatt sokáig lehetne idézni, legkifejezőbb az a rövid párbeszéd, amit Hedvig testvér jegyzett le, s küldött el levelében a szociális testvéreknek:

„Kérdés: Fiam, tudsz magyarul? Önérzetes válasz: Sure.”¹²⁰

A két nyelv kevert használata nemcsak a szóbeli közléseket jellemezte, hanem írott formában is megjelent. Angolos feliratokat lehetett látni az üzleteken és a temetőekben: pl. 'Itt nyugszik Téglási Pálné. Rest in Peace',¹²¹ s az amerikai magyar újságokban is többször találkozhattak az utazók angolos szavakkal.¹²² A végleges letelepedéssel az egykori bevándorlók, s gyermekeik egyre nagyobb számban változtatták meg nevük helyesírását az angol fonetikai szabályok alapján. Így lett a Kissből Kish, a Szabóból Sabo, a Halászból Halas, a Csákyból Chalkey. A módosítást elsősorban az indokolta, hogy a furcsa betűkapcsolatokat tartalmazó neveket az amerikaiak nehezen tudták kiolvasni, s ezért időnként gúnyolódtak rajtuk. A név esetében az ősi gyökerekhez való ragaszkodásnál erősebbnek bizonyult az az igyekezet, hogy elkerüljék az amerikaiak megvetését, lenéző megjegyzéseit, s minél kevésbé lógjanak ki a befogadó társadalomból. De a praktikum is közrejátszott: az amerikai társadalommal való kontaktust elősegítette az angol fonetikai szabályokhoz való alkalmazkodás, így a papok közül is sokan angolosították a nevüket: Bóhm → Boehm, Csernitzky → Chernitzky, Köller → Koeller, Grósz → Gross.

117 Wéber Pál a chicagói vágóhídon találkozott két magyarral, akik nem tudtak angolul, s így csak ott kaptak munkát. WÉBER 89

118 Az amerikai magyar nyelvhasználatot tudományosan is vizsgálták: ld. VÁZSONYI Endre: *Túl a Kecegárdán. Calumet-vidéki amerikai magyar szótár*. Teleki László Alapítvány Budapest 1995. (benne: DÉGH Linda: *A Calumet-vidék magyarságának nyelve és kultúrája*. (126–155); BAKÓ Elemér: *Az amerikai magyarok nyelvének kutatásáról* (szerk. Kálnási Árpád) Bakó Magyar Néprajzi Szótár Alapítvány Debrecen, 2002

119 WÉBER 75

120 Hedvig testvér a Közösséghez 1923. okt. 3. in: *Amerikai levelek* 4. o.

121 BANGHA 62.

122 SCHEFFLER 102.

Bár az öreg amerikások nagy része az első világháború után a letelepedés mellett döntött, s 1930-ban már 55%-uk amerikai állampolgár volt,¹²³ többségük magyarnak vallotta magát akkor is, ha nevét már időnként angolosan írta. Fontosnak tartotta magyar gyökerei ápolását, általában tagja volt valamilyen magyar egyesületnek vagy gyülekezetnek, egyházközségnek. Az etnikai közösség biztonságot nyújtott, s az egyén társasági igényeit is kielégítette. Szívesen vettek részt a szülőföldet felidézõ rendezvényeken, pl. aratõnnepen vagy felvonuláson, s örömmel hallgatták a Magyarországról érkező papokat, amint a szülőföldrõl beszéltek. Szinte minden látogató beszámolt arról, milyen nagy hatással volt a hívekre az óhazai szó. Shvoy Lajos így írt passaici prédikációjáról:

„De alig mondom el, hogy az óhaza küld általam hozzájuk egy nagy örömhírt: már elérzékenyülnek a lelkek. Ezek a kemény, nehéz munkában megkérgegedett kezű s amerikai külsejű emberek és asszonyok nagyon melegen érző gyermekei a magyar hazának s hacsak hallanak róla, megolvad a lelkük és sír az egész templom.”¹²⁴

Ez a honvág azonban nem volt olyan erõs, hogy visszavigye õket Magyarországra, vagy ha mégis visszatértek, gyakran nem találták a helyüket, s újra kijöttek. Ezzel tisztában voltak az egyházi szerzõk is, s beszámolóikban az okokat is megpróbálták bemutatni. Az egyik legfõbb okot az amerikai és magyar életszínvonal közötti különbségben látták. A „dollár, a jobblét és kereset”, valamint „az otthoni kiáltó szegénység” tartja kint a magyarokat.¹²⁵ Az életszínvonalon kívül azonban Amerika mást is nyújtott a bevándorlóknak. Bár érzékelték az újonnan jövõk iránti megvetést, ez jelentõsen különbözött attól a bánásmódtól, amit otthon a feudális társadalom maradványaként tapasztalhattak. Amerikában polgárok voltak, ahogy mindenki más.

„Megértem a jó asszonyt, aki elfog az utcán és magyarázza nekem, hogy nagyon szereti a magyar hazát, de nekik már nem lehet hazamenniük. Negyven éve van itt és megszokta az amerikai életet. Nem is tudja, mit kezdene Magyarországon. Meghatottan búcsúzik, – aztán felül az autóra s megy haza, maga hajtja a kocsiját. Kiejtésén hanghordozásán ma is megérzik Abaujmege, de teljesen beleélte magát az amerikai életnívóba, amely szellemileg nem oly mély és gazdag, mint az európai vagy akár a magyar, de a technika vívmányait, az élet javát és értékeit egyformán adja a társadalom minden osztályának, mert itt mindenki mester, vagyis úr s mindenkit egyformán illet meg az élet és az emberi szabadság joga.”¹²⁶

A szabadság megtapasztalása után érthetõ, hogy a visszatérõ, Bangha Béla szavaival, „nem tudja megszokni többé a régi primitív, nyomasztó levegõjü otthon, s visszavágódik az óriási lehetõségek és szinte korlátlan szabadságok hazájába”.¹²⁷

A fenti okokon kívül más tényezõk is tartóztatták az egykori bevándorlókat. Az általában kölcsõnbõl épített ház törlesztése, majd az elkészült otthon az új lakóhelyhez kötötte az egyént. Még erõsebb marasztaló tényezõ volt a család, a gyermekek. A gyermekek ugyanis már az amerikai viszonyok közé születtek, angolul jobban tudtak, mint magyarul, s érvényesülési lehetõségeik tágabbak voltak az Egyesült Államokban, mint az óhazában. Bangha Béla megkérdezte hazavágó magyaroktól, hogy miért nem men-

123 PUSKÁS 2000, 199.

124 SHVOY 48.

125 SCHEFFLER 34.

126 SHVOY 100.

127 BANGHA 34.

nek: „Hát azért, hogy én visszakapjam a hazámat – mondta egy derék jó kurátor-ember, messze bent nyugaton, Garyben, Indianában – fosszam meg a hat gyermekemet az ő hazájuktól? Ők már itt születtek, nekik ez a hazájuk.”¹²⁸

Így ha életükben nem tudták viszontlátni szülőföldjüket, s az sem adatott meg nekik, hogy az otthoni „falusi temető áldott csendes földjében pihenjenek meg, ahol virág és szenteltvíz is hullik hantjukra”,¹²⁹ temetkezési szokásaikban fejezték ki kettős kötődésüket. A trentoni temetőben az amerikai magyarok sirja kelet felé, Magyarország irányába nézett, a temető közepén levő kőkereszt alatt pedig magyar földet szórtak el: „a haldokló magyarnak még az is enyhülésre van, ha tudja, hogy haló pora az édes haza földjével fog összevegyülni”.¹³⁰

A MÁSODIK NEMZEDÉK

Az első nemzedék tagjai még magyarnak vallották magukat, s láttuk, hogy érzelmi-
leg is erősen kötődtek az óhazához. A magyar közösségek fennmaradása azonban azon
múltott, hogy a következő generáció milyen mértékben azonosul szülei értékrendszeré-
vel, közösségi elköteleződésével. Az 1920–30-as években a magyarságon belül demográ-
fiai váltás figyelhető meg. 1920-ban a bevándorló nemzedék létszáma még jelentősen
meghaladta a leszármazottakét, 1930-ra az arány kiegyenlítődött, a későbbi években vi-
szont túlsúlyba kerültek a már Amerikában születettek.¹³¹ A fiatalság magyarságtuda-
ta tehát olyan fontos kérdés volt, amiről minden utazó beszámolt. A századfordulón
Amerikában járt Prohászka Ottokár, későbbi székesfehérvári püspök így látta a máso-
dik nemzedék helyzetét:

*„Akik itt születnek, azok mind nagy ambícióval beszélnek angolul, s megvetik a magyart
vagy a tótót. A gyerekek mind kis angolok, a szülők pedig szinte szégyenkezve hallgatják
gyermekük angol parolázását, s a szülő és gyermek alig érti meg egymást. Úgy vagyunk e
családokkal, mint a kotlóstyúkkal, amely kacskákat költött ki. A tyúk kotkodácsol, a kis ka-
csák pedig nekiiramodnak a tócsának. A tócsa az óceán, az amerikai élet, a gyermekek a
kacskákat, a kotkodácsoló tyúk: az a szülő s bizonyos értelemben maga Magyarország. Itt hiá-
ba kotkodácsolunk. Ubi bene, ibi patria...”*¹³²

Prohászka meglátását a két világháború közötti látogatók is megerősítették. Úgy ta-
lálták, hogy a gyermekek inkább amerikaiak, mint magyarok, s nemcsak külsőleg, ha-
nem belsőleg is asszimilálódtak: szívükben, érzéseikben és nyelvükben. Bár anyanyelv-
ük a magyar, a tágabb lakókörnyezet, s legfőképpen az iskola hatására gyorsan
megtanultak angolul, s ez vált anyanyelvükké. A fiatalok már a magyart is idegen kiej-
téssel beszélték, szinte minden pap beszámolt arról, hogy miközben örömmel nézték a
fogadásukra megjelent és kis műsort adó fehér ruhás, kokárdás, magyarul éneklő, sza-
való fiúkat és lányokat, angolos akcentusuk hallatán nem kis szomorúság töltötte el
őket. Shvoy Lajos az elamerikaiásodott második generáció között üde színfoltként ír a

128 uo. 35.

129 SCHEFFLER 35.

130 BANGHA 61.

131 FEJŐS 1993, 162

132 PROHÁSZKA 281.

pennsylvaniai Throop magyarjairól, akik közül még a második és harmadik nemzedék is „tisza, zamatos nyelven beszélt, minden idegen kiejtés nélkül”.¹³³ A gyerekek egymás között szinte kizárólag angolul társalogtak. Scheffler János öt hétig volt Bridgeporton, de ott-tartózkodása során egyszer sem hallotta, hogy a szomszédos iskola udvarán játszó magyar gyerekek egymás között magyarul beszéltek volna.¹³⁴ A beszámolóik szerint családi körben a két nyelv keverése is nagyobb mértékben jellemezte a fiatalokat, mint az idősebbeket. Ugyancsak közöttük voltak többen azok, akik nevüket angolosították. A névváltoztatást az is indokolta, hogy gyermekként sokkal érzékenyebben reagáltak az őket érő gúnyolódó megjegyzésekre. Második generációs amerikai magyarokkal készült interjúkban gyakran hangzott el, hogy az iskolában milyen kínosan élték meg a névsorolvasásokat. A tanító nem tudta kiolvasni a furcsa betűkapcsolatokat, s változatos formában ejtette ki nevüket, ami az amerikai osztálytársak körében nagy derűtséget váltott ki.¹³⁵

A szüleik származása miatt őket ért megvetés nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a fiatalok szívesebben beszéltek angolul, még magyar környezetben is. A második nemzedék igyekezett teljesen beilleszkedni az amerikai környezetbe, ami a szülőktől való elhatárolódással is járt. Inkább amerikainak vallották magukat, mint magyarnak, ahogyan azt egy 11 éves, Öhzi Pepp (Papp Erzszi) nevű kislány Bangha Béla kérdésére büszkén mondta: „Yankee vagyok”.¹³⁶ A szülők és az amerikai magyar közösségek persze megpróbálták mindent megtenni, hogy a gyermekek magyar gyökereikhez is kötődjenek. A húszas évek elején Bangha az alábbi párbeszédnek volt tanúja egy angol nyelvű magyar iskolában:

„– *What are we children? [Mik vagyunk mi, gyerekek?]*

– *Hungarians, father – jött vissza kórusban a válasz. [Magyarok, atya]*

– *Very well, and shall we be ashamed that we are Hungarians? – kérdezte tovább. (Szégyelljük-e, hogy magyarok vagyunk?). S ismét kórusban jött vissza rá a válasz:*

– *No, father!*”¹³⁷

Hiába vágták rá a gyerekek, hogy nem, ennek ellenkezője nyilvánvaló volt, s az a tény, hogy a párbeszéd angolul hangzott el, csak megerősítette, hogy a második nemzedék már inkább amerikai, mint magyar.

A második nemzedék megtartása komoly kihívás elé állította a nemzetiségi egyházközségeket, s általában az etnikai szervezeteket (egyleteket, a sajtót). Ha a plébánia meg szeretne volna tartani a fiatalokat katolikusnak, s egyben szüleik egyházközségéhez tartozónak, angol nyelvű prédikációkat kellett tartani számukra, mivel a fiatalok vallási érzéseiket már nehezebben fejezték ki magyarul mint angolul. Turi Béla már 1924-ben beszámolt arról, hogy a magyar plébánosok az iskolásoknak angolul prédikálnak. „Mert különben félniök kell, hogy lassan átszoknak angol templomokba azok, akik Isten igéjével kívánnak töltekezni. Még arra is kétségkívül törekednie kell a magyar plébánosnak, hogy a fiataltságot felvértezze minden keresztényellenes vagy szektárius áramlatokkal szemben, tehát kell, hogy azon nyelven is képes legyen hitét, meggyőző-

133 SHVOY 62.

134 SCHEFFLER 103.

135 PUSKÁS 1982, 365. 34. jegyzet

136 BANGHA 32

137 uo. 34

dését megvédeni, amelyen a támadások érik¹³⁸ Ezen praktikus szempontoktól vezérelve a katolikus templomokban nem volt meglepő, hogy a fiatalok számára angol misét, lelkigyakorlatot tartanak, s angolul gyóntatják őket. 1922-ben például a Bangha Bélával együtt utazó Kincs István kéthetes detroiti misszióját egy angol anyanyelvű atya, Fr. D'Hayns fiataloknak tartott egyhetes missziója követte.¹³⁹ A katolikus sajtó is igyekezett reagálni a kihívásra: a Magyarok Vasárnapja úttörő kísérletként 1927-ben 2 oldalas angol nyelvű ifjúsági rovatot indított. Felismerték, hogy a kétnyelvűségre való áttérés elkerülhetetlen, s ha mindenképpen ragaszkodnak a magyar nyelv teljes fenntartásához, elveszítik a második generációt – nemcsak az egyház, hanem az etnikai közösség számára is, hiszen a nyelv ellenére a magyar templomok fontos kapcsolódási pontot jelentettek.¹⁴⁰

Az Amerikában született fiatalok érzelmileg sokkal kevésbé kötődtek Magyarországhoz, mint szüleik. A hazai tájakat bemutatott képek, az alföldi róna, a gémeskút, a tanya őket nem emlékeztette semmire. Scheffler János 1926-ban részt vett a bridgeporti aratóünnepen, ahol tanúja lehetett annak, milyen nagy a szakadék a két nemzedék között:

„Du. 5 óra tájban meg is indult az aratók felvonulása: a földesúr, a botos ispán, kaszások, aratólányok és fiuk pántlikásan, kalászdíszsel.... Az öregek szemében könny ragyog. Visszagondolnak a kalászos rónaságra, a szabad szemhatárra, friss levegőre, madárfütyre, aratonótára... És az óhaza emléke olyan édes nekik... De a fiatalok, az itt szülöttek bamba báméskodással, bosszantó értelmetlenséggel nézték – és lemosolyogták az egészet. Idegen nekik. Nem értik. Nem érzik szépségét, melegét, poézisát. Mintha az ég is megharagudott volna rájuk. Hatalmas dörgéssel és villámlással olyan zápor támadt, hogy szétugrasztotta az egész közönséget.”¹⁴¹

Scheffler bosszankodva írta, hogy a fiatalok már a magyar táncokat sem tudják úgy járni, ahogyan kell: „a ropogós csárdás dallamára is a charlestont és tudom is én miféle néger- és majomtáncokat lejtenek”.¹⁴² Ennek ellenére szerzőink tisztában voltak azzal, hogy az asszimiláció elkerülhetetlen folyamat. A második generáció teljesen más környezeti hatások közepette nőtt fel, mint szüleik. Nemcsak nyelvüket, hanem gondolkodásmódjukat is az amerikai viszonyok határozták meg:

„Egy helyen, messze bent Nyugaton, egy intelligens családból való hároméves kisfiút mutattak be nekem” írta Bangha Béla. „Karácsony közeledett, s kis Sanyit kérdezgette a nevelőanyja:

- Nos, Sanyika, milyen ünnep lesz nemsokára?
- Karácsony- mondja Sanyi.
- Ki született akkor?

138 TURI 73

139 Jubilee Album 1926. Holy Cross Parish Detroit

140 A nyelvváltás a protestáns közösségekben és az egyletekben is égető probléma volt. A kutatások szerint a református magyar gyülekezetek néhány korábbi úttörő kísérlettől eltekintve csak az 1930-as években kezdtek áttérni a kétnyelvűségre, élénk vita kíséretében. Kezdetben ugyanis a nyelv és a nemzeti identitás összefonódásából indultak ki (ld. „nyelvében él a nemzet”), a tapasztalat azonban meggyőzte őket arról, hogy e kettőt szét lehet választani. Magyarországon, ellenben, még a 30-as évek végén is a magyar nyelv átadását tartották a legfontosabb feladatnak. PUSKÁS 1982, 395–396. FEJŐS 1993, 176–188

141 SCHEFFLER 63.

142 uo.

- A Jézuska.
- Hol született?
- Istállóban.

– És miért ment a Jézusmama istállóba? Miért nem ment hotelba?

– Mert nem volt neki.... s itt Sanyika elakad, nem jut eszébe a magyar 'pénz' szó, hát angolul folytatja: – had no money.

Itt aztán elgondolkozik Sanyika s egy igazi amerikai gyerekekhez illő gyakorlatiassággal most már ő kérdezi:

– Mama, ha nem volt a Jézusmamának money, hát **miért nem adott csekket?**¹⁴³

Jelentős különbség figyelhető meg abban, hogy hogyan viszonyultak magyar származásukhoz a fiatalok az 1920-as illetve a harmincas években. Shvoy Lajos 1922-ben és 1937-ben járt az Egyesült Államokban, s a második látogatása során összehasonlította tapasztalatait. A húszas évek elején azt látta, hogy a magyar gyerekek szégyellték szüleiket, nem köszöntek az utcán, nem akartak magyar ruhát felvenni, s nyilvánosság előtt nem beszéltek magyarul. Az egyik magyar (!) iskolában tett látogatásakor megkérdezte a gyerekeket, hogy ki tud magyarul, s a negyven diák közül csak négyen vallották be, az osztálytársak gúnyos nevetése közepette. A húszas években írt beszámolókból hasonló kép rajzolódik ki, ugyanezt tapasztalta Bangha, Scheffler, Wéber, Turi Béla és a szociális testvérek is. A harmincas évek második felére azonban megváltozott a helyzet. Shvoy örömmel látta, hogy a magyar gyökerektől való elfordulás a múlté: „ma már becsület Amerikában magyarnak lenni. Ma már büntetés, ha a magyar ruhát nem szabad valakinek felvennie”.¹⁴⁴ Ezt emelte ki az amerikai magyarok számára írt levelében több hónapos körútja végeztével:

„...De a legörvendetesebb és legértékesebb tapasztalatom hosszú utam alatt, hogy fiaiokat és leányitokat, sőt a másod és harmad generációt is a magyar haza és a magyar kultúra szeretetében és megbecsülésében nevelitek. [...] Ez volt utamnak legvigasztalóbb élménye. Amit tizenöt év előtt szégyeltek az amerikai magyar gyermekek, azt most büszke, szent örömmel vallották magukénak: a magyar ruhát, a magyar szót, a magyar dalt, a magyar táncot.”¹⁴⁵

Shvoy szavait olvasva eszünkbe juthat Marcus Lee Hansen amerikai történész 3 generációs hipotézise, amit ugyanebben az évben, 1937-ben fogalmazott meg egyik előadásában. Eszerint míg a bevándorlók gyermekei, az idegenellenes légkörben felnövő második nemzedék tagjai igyekeznek minél előbb hasonulni a többségi társadalomhoz, s elhatárolódnak szüleik világtól, a harmadik generáció újra empátiával viszonyul a bevándorló nemzedék értékeihez. Hansen elméletével szemben azóta több kritikát is megfogalmaztak. Bár nem elhanyagolható tényező az egymás utáni generációk szembenállása, s ebből fakadóan az előző generáció által megtagadott értékek újrafelfedezésének igénye, inkább a társadalmi-politikai közeg változása áll a háttérben, valamint az a tény, hogy a harmadik generációnak már sikerült beilleszkednie a többségi társadalomba annyira, hogy tudatosan felvállalhatták etnikai örökségüket.¹⁴⁶

143 BANGHA 64.

144 SHOY 100

145 uo. 173–174. Szinte szóról-szóra ugyanezt tartalmazza az a jelentés, amit Shvoy hazatérése után Serédi Jusztin hercegprímásnak írt. SzfvPL 7162. Szent László Társulat anyaga

146 PARILLO 534–535

A harmincas évek második felében bekövetkezett pozitív változás oka elsődlegesen abban keresendő, hogy általános etnikai újjáéledés bontakozott ki az Egyesült Államokban. Míg az I. világháború után nagy volt az asszimilációs nyomás és ennek megfelelően a jobb érvényesülés érdekében a fiatalok igyekeztek a befogadó társadalomhoz igazodni, a harmincas években ez a nyomás enyhült, elfogadottabbá vált az etnikai elemek kifejezése, s így az érvényesülést nem gátolta. Fejős Zoltán a chicagói magyarok két nemzedékéről írt monográfiájában az alábbi okokat jelölte meg: a gazdasági válság nehéz évei után kezdtek magukhoz térni a közösségek, s megélnékül a társadalmi élet. Ez nemcsak az egyes etnikai csoportok belső életét jellemezte, hanem kihatott a nemzetiségek egymás közötti kapcsolatára is. A 30-as évek második felében rendszeresen tartottak multikulturális rendezvényeket, melyeken a különböző etnikumok bemutatták kultúrájuk jellegzetes elemeit (pl. népviselet, tánc, élőképek). Ezek a rendezvények, valamint az egyre terjedő rádió és hanglemez hozzájárultak ahhoz, hogy a nemzetiségi kultúrák egyes elemei elfogadottakká váltak, s beépültek az amerikai többségi kultúrába. Az etnikai megújulást elősegítette az óhazával megélnékülő kapcsolat: az 1929-ben létrejött a Magyarok Világkongresszusának Központi Irodája, mely a harmincas években könyveket, hanglemezeket, színdarabokat, tankönyveket küldött az amerikai magyarok számára.¹⁴⁷ Az így kibontakozó (s a második világháborúig tartó) nemzeti újjáéledést tapasztalta Shvoy Lajos 1937-es amerikai útja során.

A látogatók szerint a második nemzedék megtartásának egyik legfontosabb eszköze a magyar iskola volt, melyet a székesfehérvári püspök egyenesen a magyarság várának és őrhelyének nevezett.¹⁴⁸ A magyar iskolák és nővérek munkájáról szinte mindannyian nagy elismeréssel szölkáltak:

„A magyar hitközségi iskolák még mindig sokat tesznek, hogy a gyermekek magyarul is tudjanak és szívükbe becsepegtessék az óhaza, a nemzetük iránt való szeretetet. A magyar Hiszekegy, a 'Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek az isteni örök igazságban, hiszek Magyarország föltámadásában' felhangzik az iskolákban, templomokban és talán szívrepesztőbb ezt odaát az óceánon túl hallani, mint idehaza, hol olyan könnyen feledünk, s oly könnyelműen élünk. [...] Az apácaiskolákban az intenzívebb tanulás mellett a katolikus és a magyar érzés együtt fog kihajtani és erősödni az amerikai talajban is.” – írta Turi Béla a Katolikus Szemle olvasóinak 1924-ben.¹⁴⁹

Minden magyar egyházi látogató méltatta a magyar iskolákat, azonban beszámolóikból egy fontos dolog nem derül ki: annak ellenére, hogy az egyházközségek által fenntartott mindennapos iskolákat magyar iskoláknak nevezték, tanítási nyelvük az angol volt, s amerikai tanterv szerint folyt az oktatás. Ezt korszakunkban mind az állami, mind az egyházi rendelkezések kötelezően előírták.¹⁵⁰ Így a magyar szellem erősítésére a korlátozott számú idegennyelv órák,¹⁵¹ a március 15-i és október 6-i iskolai megemlékezéseken és a tanrenden kívüli programok keretében nyílt lehetőség. Az egykori

147 FEJŐS 1993 206–207

148 SHVOY 207

149 TURI 73–74

150 Néhány államban már korábban is csak az angol nyelvű tanítást engedélyezték, míg máshol a tantárgyak felét lehetett a nemzetiségi nyelven oktatni. Az első világháborútól kezdődően azonban mindenhol, Michigan államban például 1919-től törvény írta elő az angol használatát az elemi iskolákban. FEJŐS 2006a 21.; TENTLER 1990, 249

151 FEJŐS 1993, 168

diákok visszaemlékezése alapján néhány helyen, például New Brunswickon nagy hangsúlyt fektettek a magyar kultúra továbbadására, máshol (pl: Clevelandben) kevésbé.¹⁵²

A mindennapos iskolákon kívül hétfégi (szombati illetve vasárnapi) és nyári oktatást is szerveztek az egyházközségek. Ezek legfőbb feladata az volt, hogy a magyar gyermekeket megtanítsák anyanyelvükön írni és olvasni, megismertessék velük a magyar történelem kiemelkedő eseményeit és a magyar irodalom főbb alkotásait. A magyar tárgyakon kívül hittant is oktattak, hiszen az egyházi közösségeknél a katolikus hit továbbadása legalább olyan fontos volt, mint a nemzeti öntudat erősítése – elég csak Turi Béla korábban idézett szavaira gondolnunk. Hétfégi és nyári oktatást nemcsak azok az egyházközségek szerveztek, akik mindennapos iskolákat megfelelő anyagi bázis hiányában nem tudtak fenntartani (s így a szombati, vasárnapi és nyári iskolák a második generáció hitének és magyarságának megőrzésének kizárólagos eszközei voltak), hanem a nagyobb közösségek is, akik az oktatásnak e fajtáin keresztül egyrészt eredményesebben tudták a mindennapos iskolájukban tanuló diákok magyar szellemű nevelését biztosítani, másrészt pedig el tudták érni azokat is, akik nem a magyar iskolába, hanem a helyi amerikai állami iskolába jártak.

AZ AMERIKAI MAGYAR PLÉBÁNIÁK

A magyar nemzeti érzés megőrzése mellett az Egyesült Államokba érkező hazai egyháziak szemében ugyanolyan fontos kérdésnek számított, hogy az egykori katolikus kivándorlók mennyire ragaszkodnak hitükhöz, mennyire vesznek részt az egyházközség életében, és általánosságban mi jellemzi az amerikai magyar hitéletet.

Tapasztalataikat összevetve árnyalt kép rajzolódik ki előttünk. Egyrészt többen úgy találták, hogy az „amerikai levegő” felszította a katolikus magyarok hitbuzgalmát, s olyanok is tevékeny tagjai lettek az egyházközségnek, akik odahaza nem törődtek sokat a vallással.¹⁵³ Ennek oka elsősorban az volt, hogy az idegen környezetben a magyar plébániák ismerős közeget jelentettek, s ami még több, a társasági élet alkalmait nyújtották a bevándorlónak.

A templom a gyökerekhez való kötődés fontos kifejezője és erősítője volt:

„Sok, aki otthon csélcsap, könnyelmű volt, itt ismét megtanult imádkozni s a vallásos újjáéledést természetesen jelentékeny mértékben előmozdítja az az érzelmi tényező is, hogy szegény magyar úgyszólván csak a templomban érzi magát ismét embernek és ismét magyarnak. A templom egy darab ideszakadt Magyarország, ahol megint magyar beszédet hall, magyar szenténekekben önti ki lelki fájdalmait, ahol ifjúkorának, rég elhagyott, egykori otthonának, szülőfalujának és szülőhazájának levegője, gondolatai, érzései lengik ismét körül.” – írta Bangha Béla a templom és a nemzeti érzés szoros kapcsolatáról.

Sokan voltak olyanok, akik az új viszonyok közepette szorosabban kötődtek az egyházi közösséghez, mint az óhazában, azonban sokan voltak olyanok is, akiknek igen la-

152 Interjú Katica Brunnerral New Brunswick, 2004. július 2.; ill. Sister Mary Alice Vargával Elizabeth 2004. július 10. Fejős Zoltán kutatásai a korai időkről egybecsengenek ezzel a tapasztalattal: míg New Brunswickon 1907–1914-ig magyarul folyt az oktatás, a clevelandi iskolában már a kezdetektől angolul tanítottak. FEJŐS 1990, 191

153 SHVOY 205

zává vált az egyházzal való kapcsolatuk. Péter Bangha szoros összefüggést látott a helyi pap működése és a hívek hitbuzgalma között. „Amilyen a pap, olyan a nyáj.” Tapasztalatai szerint ahol buzgó pap munkálkodott, ott a nép is lelkesen vett részt az egyházi szertartásokon és rendezvényeken: gyakran gyóntak, áldoztak, bekapcsolódtak a plébánia keretében működő egyesületek munkájába. Az olyan helyeken azonban, ahol nem volt pap, vagy nem megfelelően látta el feladatát, a magyarság az anyagiasság, az erkölcsi szabadosság és baloldali eszmék hatása alá került, s eltávolodott a templomtól.

Turi Béla, a Szent István Társulat alelnöke viszont elismerően szólt az amerikai magyar hitéletéről a *Katholikus Szemle* oldalain. Bemutatása szerint a hívek a „legrendszeresebb és az egyház törvényeinek megfelelő vallási életet élnek”.¹⁵⁴ Vasárnap minden szentmisén tele van a templom, rendszeresen járulnak a szentségekhez, mise keretében vannak az esküvők és a temetések is. A magyar plébániák élő sejtek, s épülő templomaik és iskoláik a külvilág számára is hirdetik vitalitásukat. Hasonlóan pozitív benyomásai voltak Wéber Pálnak. A detroiti magyarok között végzett missziója során úgy látta, hogy a hívek szeretik templomukat, még áldozatok árán is (pl. 1–2 órás autótutat megtéve) igyekeznek részt venni a magyar templom szentmiséjén.¹⁵⁵ Ugyancsak elégedettségének adott hangot négyhónapos amerikai útjának végén Shvoy Lajos székesfehérvári püspök. Búcsúzó levelében kiemelte, hogy a húszas évek elejéhez képest szervezettebbek az egyházközségek, mélyebb hitéletet élnek és eredményesebb kulturális és szociális munkát végeznek; mellyel kivívták a helyi egyházi és világi hatóság elismerését is.¹⁵⁶

Az utazók leírásából összességében véve pozitív kép rajzolódik ki az amerikai magyar plébániák hitéletéről, ám nyilvánvaló, s ezt a szociális testvérek levelei is tanúsítják, az eredmények mögött komoly és nehéz, sokszor kudarcokkal tarkított munka állt.

AZ AMERIKAI MAGYAR TÁRSADALOM

Protestánsok, szocialisták

Amint említettük, a hazai egyházi személyek amerikai látogatásuk során a katolikus magyarokat keresték fel. Beszámolóikból elsősorban az ő életviszonyaikkal ismerkedhetek meg az olvasók, s csak érintőlegesen, a konfliktusok kapcsán említették az amerikai magyar társadalom más csoportjait (pl. a protestánsokat vagy a baloldaliakat).

Egyik útleírás sem számol be arról, hogy a református lelkészekkel érdemi kapcsolatot alakítottak volna ki. Ennek oka egyrészt a felekezeti szembenállásból fakadó alapvető távolságtartás, másrészt a zsúfolt program lehetett. A hazai papok a katolikus községekhez küldettek, s rövid tartózkodásuk alatt minél több helyen próbálták a

154 TURI 72

155 WÉBER 69

156 SHVOY 173 Ez a levél a vendéglátókhöz, az amerikai magyarsághoz szólt, így felmerülhet a kérdés, megfogalmazásakor mennyire volt tekintettel a püspök a kötelező udvariasságra (azaz inkább csak a pozitívumokat említette). A kérdés tisztázásához rendelkezésünkre áll az a jelentés, amelyben hazatérése után a székesfehérvári püspök Serédi hercegprímásnak beszámolt amerikai útjáról. Ebben ugyanolyan elismeréssel, s szinte ugyanazokkal a szavakkal szólt az amerikai magyarság hitéletéről, mint az érintettek számára írt levélben, így az abban foglaltakat hitelesnek vehetjük.

híveket megszólítani. Korlátozott idejük nem tette lehetővé, hogy a nem katolikusokkal is felvegyék a kapcsolatot – de valószínűsíthető, hogy az akarat is hiányzott. A református lelkészeket mindössze a szociális testvérek említették egyik levelükben: azt panaszolták a buffalói püspöknek, hogy a protestáns lelképásztorok a testvérek ellen hangolják a népet, s különféle rágalmakat terjesztenek köztük.¹⁵⁷

Bővebben foglalkoztak a beszámoló a szociáldemokratákkal. Az előzőekben láttuk, hogy az egyházi személyek fenyegetőnek találták a baloldali eszmék amerikai terjedését, s különösen azt, hogy a magyarok között is igen erős a szociáldemokrata ('szocialista', 'kommunista', 'bolsevik') befolyás. A kommunizmus esküdt ellenségeiként élesen támadták ezen eszmék magyar képviselőit és terjesztőit. Különösen azt rótták fel nekik, hogy sztrájkokra biztatják a magyar munkásokat, akik ezért elvesztik állásukat, s ezzel együtt megélhetésüket is. Wéber Pálnak két passaicai gyári munkás panaszkodott, hogy a szociáldemokrata magyar központ ösztönzésére beszüntették a munkát, mire a gyár vezetősége elbocsátotta őket. „Minderről a jogos panaszról a demokrácia jelszavaival dobálódzó, kényelmesen élő, a munkások drága filléréiből meggazdagodott vezetők mit sem akarnak tudni. [...] Itt volna már az ideje, hogy a munkás-ság jól utána néznie, kikből és mikből lettek az ő szociáldemokrata vezérek. Ha meggyőződnenek a valóságról, bizonyos, hogy a vezérek magukra maradnának.” – teszi hozzá a veszprémi irodaigazgató.¹⁵⁸

Az Amerikába érkező magyar egyházi személyek többször közvetlen konfliktusba keveredtek az emigráns baloldali magyarokkal. Amilyen nagy örömmel fogadták őket a magyar katolikusok, olyan hevesen reagáltak jövetelükre a kommunisták. A Munkás és az Új Előre hasábjain élesen támadták az 1926-os chicagói eucharisztikus kongresszusra érkező magyar katolikus papokat és rajtuk keresztül a hazai rendszert.¹⁵⁹ A legnagyobb tiltakozással azonban Bangha Bélának kellett szembenéznie 1921-ben. Megérkezése után pár nappal New Yorkban tüntetést szerveztek ellene a kommunisták, s követelték, hogy az Egyesült Államok utasítsa ki a pátert. Több újságban szidalmazó cikkek jelentek meg, melyekből néhányat Bangha könyvében is idézett. A New Brunswick-i magyar újság a következőket írta a jezsuita papról: „Bangha páter, aki a katolikus papság megcsúfolására papnak meri magát nevezni, a legfélelmesebb és legfertelmesebb gonosztevők közül való. Ez a papi ruhába bújó vadállat a legféltelenebb felekezeti uszító és sok-sok gyilkosság értelmi szerzője”.¹⁶⁰ Egy másik újság azzal vádolta, hogy beszédei és cikkei hatására több ezer embert öltek meg Magyarországon a kommün bukása után. A chicagói zsidóság lapja, a Daily Jewish Courier támogatásáról biztosította a Bangha ellen tüntetőket, s felszólított mindenkit, katolikust és protestánst, hogy álljanak a magyar zsidók mellé és „segítsenek Amerikából kidobni egy antiszemitát”, a „magyar pogromok atyját”.¹⁶¹ A jezsuita páter, aki Magyarországon már hozzáédződött az ilyesféle támadásokhoz, láthatóan nem lepődött meg személye fogadtatásán.

157 *Amerikai levelek* 49

158 WÉBER 74

159 uo. 73

160 BANGHA 53

161 Uo. 57. E cikk szerzője J. Leitner volt, akinek személye feltehetően megegyezik az Új Előre kommunista lap szerkesztőjével: Leitner /Lassen / Lékai Jánossal. vö. FEYSZ 1926, 137, PUSKÁS 1982, 374.

A hazai katolikus olvasók elsősorban Feysz A. Hugolin, Amerikában működő ferences szerzetes cikkéből ismerhették meg az amerikai magyar sajtót. A tanulmány a *Katolikus Szemle* hasábjain jelent meg 1926-ban.¹⁶² Feysz először általánosságban értékelt az amerikai magyar újságírást, majd egyenként mutatta be a megjelenő magyar lapokat. A húszas évek közepén mintegy 60 magyar újság jelent meg rendszeresen, melyeket Feysz elsősorban abból a szempontból vizsgált meg, hogy mennyire szolgálják a kinti magyarság erkölcsi és szellemi épülését. Véleménye egyáltalán nem hízelgő: „Az amerikai magyar újságok nagy része nem egyéb, mint üres, tartalmatlan, betűkkel betarkázott papír”.¹⁶³ Mi ennek az oka? A színvonaltalanság egyik legfontosabb magyarázata a szakértelem hiánya. Sokan váltak úgy lapszerkesztőkké, hogy semmilyen képzettségük vagy gyakorlatuk ebben nem volt. Dilettantizmusuk észrevehető a lap beosztásán, a magyartalan stíluson, de legfőképpen a hírek kiválasztásában. Feysz úgy találta, hogy alig tartalmaznak olyan cikkeket, amelyek közelebb hoznák az olvasókat az óhazához, sőt, kifejezetten elidegenítik őket attól:

*„Hanem ami nyomor, baj, szerencsétlenség, drágaság, gyilkosság, zavar, elégedetlenség, politikai vagy társadalmi tülekedés, párti torzsalkodás, parlamenti botrány esik odahaza, azt mind hozzák kiszínezve, ennek az objektív kritikára és gondolkodásra képtelen egyszerű publikumnak, mely otthon soha újságot nem olvasott.”*¹⁶⁴

A hazai kétes értékű híreken kívül a lapok elsősorban a helyi eseményekről tudósították az olvasókat. Részletesen számoltak be az egyházi, egyleti rendezvényekről, multságokról, sporteseményekről, s természetesen a bűntényekről. A tudósításokban azonban egyes személyeket rendszeresen dicsérték, „valóságos személyi kultuszt folytatva”, így a magyar lapok messze alulmúlták színvonalukban a helyi angol újságokat.

Az újságok tartalmasságát tovább rontotta az a tény, hogy legtöbbjük állandó anyagi gondokkal küzdött. Egyik napról a másikra éltek, s gyakran változott a tulajdonos személye. Az anyagi bizonytalanság miatt sok hirdetést jelentettek meg, s így Feysz szerint némelyiküket akár hirdetési közlönynek is lehetne nevezni. A fizetőképes kereslet hiányában nem jelentek meg tudományos, szépirodalmi és ifjúsági folyóiratok, melyek változatosabbá és színvonalasabbá tehetnék volna az amerikai magyar sajtót.

A lapok részletes ismertetését Feysz A. Hugolin a két országos magyar napilap, az Amerikai Magyar Népszava és a Szabadság bemutatásával kezdi. A ferences szerzetes a Berkó D. Géza által alapított és szerkesztett Amerikai Magyar Népszavát a legértelmesebb magyar újságnak tartotta, melyben friss híreket, érdekes regényeket, cikkeket találhatott az olvasó. Nagyra értékelt, hogy a mintegy 30 ezer családhoz eljutó lap szemlélete „népnevelő, korrekt, hazafias”. Ugyanakkor elévülhetetlen érdemei voltak a magyarság szolgálatában a másik magyar napilapnak, a Szabadságnak is. A Kohányi Tihámér által alapított lap szótárát jelentetett meg, s sokat tett a magyarság kulturális felemeléséért. Szerkesztősége Clevelandben működött.

A kisebb régiókat ellátó újságok közül a Detroiti Újságot és a Chicagóban megjelenő Otthont méltatta. Az előbbiből „megértés, higgadtság és megnyugtató szellem árad”,

162 FEYSZ 1926

163 uo. 131.

164 uo. 132.

míg a másikat a legeredetibb magyar lapnak tartotta a szerző. Megemlítette a Káldor Kálmán féle St. Louis és Vidéke című lapot, a mérsékelt októbriista Nyugat-Amerikai Hírlapot és a Los Angelesben megjelenő Napnyugatot. A helyi lapok közül a New Brunswick-i és a trentoni újságokat ismertette pár mondatban.

Kifejezetten destruktívnak tartotta a szerző a kommunista újságokat, a New Yorkban megjelenő Új Előret, a Munkást és a chicagói Bémunkást. Ezek a magyarság „legveszedelmesebb ellenségei”, mert hevesen szidják a magyarországi rendszer vezetőit, s a munkásokat sztrájkra buzdítják, „veszélyeztetve a fennálló társadalmi rendet”.

Az egyleti lapok közül a Verhovayak Lapját és a bridgeporti Rákóczi Magyar Betegsegélyző Egylet lapjaként hetente kétszer megjelenő Rákóczi Szemlét emelte ki Feysz A. Hugolin. Az egyleti újságok főként hivatalos közleményeket, jelentéseket, kimutatásokat és egyleti híreket közöltek, így tartva a kapcsolatot a tagokkal. Az Amerikában megjelenő magyar újságok egyedi csoportját alkották az élclapok. „A nagy Unió prohibíciós (szesztiltó) állam lévén, kell, hogy valami felvillanyozza a búskomor atyafiak kedélyét, jó tarcali bor és verpeléti dohány híján!”¹⁶⁵ Számos élclap szolgálta az amerikai magyarságot 1925-ben, pl. a Perth Amboy-i Favágó, a Kajla, a New York-i Piszkafa vagy a detroiti Harmonika. Közülük a legszínvonalasabbnak az ugyancsak Detroitban megjelenő Dongót tartotta, mely havonta kétszer jelent meg a költő Kemény György szerkesztésében.

Feysz A. Hugolin a vallásos lapok felsorolásával zárja az amerikai magyar sajtót bemutató írását. Sajnálatos dolognak tartotta, hogy anyagi támogatás hiányában egyre több lap szűnik meg, pedig éppen ezek tudnák ellensúlyozni az ún. destruktív újságok hatását. Erre a sorsa jutott a detroiti plébános, Kovács Lajos által szerkesztett Katholikus Őrszem is, melynek megszűnése „az amerikai katolikus magyarok szempontjából a legnagyobb veszteség volt”. A még működő katolikus lapok közül legjobbnak a Kereszt című hetilapot ítélte, mely Trentonban jelent meg, a helyi plébános, Szabó János szerkesztésében. Megemlítette a clevelandi Magyarok Vasárnapját, a buffalói Munkás Testvért, a mckeesporti Magyar Katholikus Zászlót és a Passaic-i Magyar Szívet, melyet azért is dicsért, mert fellépett „a bolsevizmus, októbriizmus és Magyarország területének elrablói ellen”. Ezen újságok elsősorban az egyházközségi eseményekről, az egyletek életéről számoltak be, de sokszor politikai vonatkozású cikkeket is tartalmaztak. A protestáns újságok közül kiemelkedőnek tartotta a Reformátusok Lapját, mely a református gyülekezetek hivatalos kiadványa volt; a Magyar Egyház című, ugyancsak református társadalmi és politikai hetilapot, valamint a baptisták már 18 éve megjelenő lapját, az Evangélium Hírnökét.

Bár a részletes felsorolásban Feysz több lapot méltatott, összességében úgy látta, hogy az amerikai magyar sajtó nem szolgálja kellőképpen a magyarság erkölcsi és kulturális fejlődését. Különösen károsnak tartotta azokat a lapokat, melyeknek hangvétele kereszténység- és Magyarország ellenes, s amelyek így elidegenítik a magyarságot az egyháztól és az óhazától. Hasonlóan ítélte meg az amerikai magyar sajtó működését Bangha Béla 1921-ben. Úgy találta, hogy a 30 körüli heti, félheti vagy napilap közül csak 1-2 keresztény szemléletű, a többi liberális, de főleg kommunista. Ezek az újságok valótlán állításokat, rémhíreket közölnek a magyarországi állapotokról, félrevezetve az egyszerű és kiszolgáltatott olvasókat.¹⁶⁶

165 uo. 137

166 BANGHA 52

Nemcsak Feysz és Bangha vélekedett így. Hasonló elmarasztaló ítéletet fogalmazott meg az amerikai magyar sajtóról Hoffmann Géza 1911-ben írt „*Csonka munkásosztály. Az amerikai magyarság*” című szociológiai munkájában, valamint az amerikai Robert E. Park „*The Immigrant Press and Its Control*” (Az emigráns sajtó és annak irányítása) című 1922-es könyvében. Ő többek között a szerkesztők dilettantizmusát, élőködését, az igénytelen témaválasztást („Everything is good for the body”), a háború alatti szélsőséges nacionalizmust bírálta. Park műve mára már klasszikusnak számít, megállapításaira ma is gyakran hivatkoznak a külföldi szakirodalomban. Meg kell azonban jegyezni, hogy értékelése nem tekinthető teljesen objektívnek. Ő maga magyarul nem tudott, fő informátora a Szabadság egyik korábbi, feltehetőleg sértett munkatársa volt.¹⁶⁷

Kétségtelen, hogy a lapokban a bulvárhírek és a hirdetések domináltak, a cikkekben pedig nem fukarkodtak a pozitív vagy negatív jelzőkkel, attól függően, hogy a saját táborba tartozókról volt szó vagy az ellenlábасokról. A lapok színvonalát nemcsak az újságírók tehetsége és műveltsége, hanem az olvasóközönség befogadókészsége is korlátozta. A piaci sikerhez olyan tartalmat kellett szolgáltatniuk, amilyenre igény volt. Ne felejtjük el ugyanakkor azt, hogy a magyarok többsége kint vált újság olvasóvá, s ebben nagy szerepet játszottak az amerikai magyar lapok. Ugyancsak meg kell említeni az etnikai sajtó közösség-szervező szerepét mind országos, mind helyi szinten. A nagy szoborállítási mozgalmak például mind az országos lapokhoz kötődtek: Kohányi Tihamér, a Szabadság tulajdonosa kezdeményezte a clevelandi Kossuth szobor (1902) és a budapesti Washington szobor (1906) felállítását, Berkó D. Géza, az Amerikai Magyar Népszava tulajdonosa pedig a New York-i Kossuth szoborét.¹⁶⁸

* * *

A hazai olvasóközönség nemcsak a csodás Amerika miatt fogadta érdeklődéssel az egyházi személyek újvilági élményeiről szóló könyveket, írásokat, hanem azért is, mert ezekből megismerhették kivándorolt honfitársaiknak, rokonaiknak életkörülményeit. Scheffler János például könyvében név szerint felsorolta azokat a szatmáriakat, akikkel kint találkozott, s tolmácsolta a hazaiaknak küldött üdvözlétüket. Így az otthoni olvasók – ha csak a könyv oldalain is – újra találkozhattak ismerőseikkel.

A látogatók különös érdeklődéssel figyelték, mennyire őrzik magyarságukat az egykori kivándorlók és gyermekeik. Tudatában voltak annak, hogy az asszimiláció megállíthatatlan, ám úgy vélték, az amerikai magyar intézmények (elsősorban a templomok, iskolák) sokat tehetnek a folyamat lassításában, s munkáikban hangsúlyozták a magyar nemzeti érzés fenntartásának fontosságát (még azok a szerzők is, akik a jövőt pesszimistán látták). Álláspontjuk röviden így összegezhető: az amerikai magyarság egyszer valóban elpusztul, eltűnik az Újvilág olvasztókohójában, egy része már halott, de többsége él, s mindent meg kell tenni azért, hogy minél tovább éljen.¹⁶⁹

167 Park művéről részletesebben ld. VÁRDY 2000, 319–320, PUSKÁS 1982, 299–301.

168 FEJŐS 1999; VÁRDY 2000.

169 Ugyanezt a véleményt tükrözi a *Katholikus Szemle* 1936. júliusi számában megjelent cikk, mely ismertette Kun Andornak és Gondos Sándornak a *Magyar Szemle* hasábjain folyó vitáját (‘Két felfogás az amerikai magyarság jövőjéről’ – 469–470).

Ennek érdekében megfogalmazott javaslataik többször megjelentek az amerikai magyar katolikusok lelki gondozásáról szóló közbeszédben, néhány közülük meg is valósult. Bangha 1921-ben egy magyar szerzetesrend New York-i letelepedését tartotta legfontosabbnak: „micsoda hitéletet lehetne itt teremteni, micsoda nagyszerű társadalmi mozgalmakat indítani s mennyit lehetne innen kiindulva lendíteni az otthoni egyházi életen és intézményeken”.¹⁷⁰ A következő évtől a ferencesek és a jezsuiták is elkezdték amerikai munkájukat. Turi Béla szerint a legfőbb feladat a magyar plébániák összefogásának megteremtése lenne, melyet leginkább egy magyar püspök kinevezése segítené.¹⁷¹ Turi 1924-es felvetése a húszas évek végén újra napirendre került, immár a külügyminisztériumban, igaz, a megvalósulásig nem jutott el. Shvoy Lajos elsősorban az amerikai magyar papság utánpótlásának megoldását és a két ország közötti kapcsolattartás javítását tartotta fontosnak. Ha a kispapok cseréje nem is valósult meg úgy, ahogy szerették volna, az 1938-ban felállított bizottság révén a magyar és az amerikai hierarchia közötti együttműködés mindenképpen erősödött.

IRODALOMJEGYZÉK

- Amerikai levelek.* A Szociális Testvérek Társaságának Krónikája. I. kötet. Budapest, Szociális Testvérek Társasága, 1924.
- BANGHA BÉLA: *Utak és élmények II. Amerika.* Bangha Béla összegyűjtött munkái XV. kötet. Sajtó alá rendezte Bíró Bertalan. Budapest, Szent István Társulat é.n.
- FAUST ANTAL: Newyorktól Sanfranciscóig I-II. In: *Katholikus Szemle* 41. évfolyam (1927) 4. szám 213-221; 5. szám 281-292.
- FEJŐS ZOLTÁN: *Az anyanyelvi oktatástól az etnikus kultúra átörökítéséig.* (Magyar iskolaügy Amerikában 1890 és 1940 között) in: *Magyarságkutatás 1990-1991.* 7-40.
- FEJŐS ZOLTÁN. *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890-1940.* Budapest, Közép-Európa Intézet, 1993
- FEJŐS ZOLTÁN: *Three Faces of the National Hero. Statues of Kossuth in the United States.* In: *The Hungarian Quarterly* Vol. XL No. 156. Winter 1999
- FEYSZ A. HUGOLIN: *Hat óra New York közlekedési vonalain.* In: *Katholikus Szemle* 39. évfolyam (1925) I. szám 24-32.
- FEYSZ A. HUGOLIN: *Az amerikai magyar sajtó mérlege.* In: *Katholikus Szemle* 40. évfolyam (1926) III. szám 129-139.
- MAJOR IMRE MARK: *American Hungarian Relations 1918-1944.* Astor FL, Danubian Press 1974
- MONA ILONA: *Slachta Margit* Corvinus Kiadó 1997.
- NÁDAS ZOLTÁN: *A felhőkarcolók egyháza.* Budapest, Szent István Társulat 1941
- PARILLO, VINCENT N.: *Strangers To These Shores. Race and Ethnic Relations in the United States.* New York, Macmillan 1994
- PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Képek az Újvilágból (1904)* in: Prohászka O.: *Utak és állomások. Utirajzok és -naplók.* P. O. összegyűjtött munkái XVI. kötet Budapest, Szent István Társulat é. n.

170 BANGHA 28

171 TURI 75-77

- PUSKÁS JULIANNA: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982
- PUSKÁS JULIANNA: „Dollárok csábos csengésének szirénhangja” Amerika imázsa Magyarországon 1880-1914. in: *Varietas Historiae. Tanulmányok Juhász Gyula 60. születésnapjára* Budapest, Magyarságkutató Intézet 1990
- PUSKÁS JULIANNA: *Ties That Bind, Ties That Divide. 100 Years of Hungarian Experience in the United States*. New York, Holmes and Meier, 2000
- SCHEFFLER JÁNOS: *Szatomártól Chicagóig. Úti élmények és tapasztalatok*. Satu Mare, Pallas Nyomda, é.n.
- SHVOY LAJOS: *Amerikai levelek 1937. márc. 29-aug. 12.* Székesfehérvár, Vörösmarty Nyomda é. n
- SLACHTA MARGIT: *Elkapott sugarak*. Budapest, é. n.
- SZABÓ JÁNOS: *A mai Amerika*. Budapest, Szent István Társulat, é.n.
- TENTLER, LESLIE W.: *Seasons of Grace. A History of the Catholic Archdiocese of Detroit*. Detroit, Wayne State University Press, 1990.
- TURI BÉLA: *A magyar hitközségi élet Amerikában*. In: *Katolikus Szemle* 38. évfolyam (1924) II. szám 65-77.
- VÁRDY BÉLA: *Magyarok az Újvilágban*. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Titkársága, 2000.
- VARGA MIHÁLY: *A XXVIII. eucharisztikus nagygyűlésen Amerikában*. szerzői kiadás, h. n., é.n.
- WÉBER PÁL: *Feljegyzések. Róma, Amerika, Canada*. Veszprém 1928
- ZSIGOVITS BÉLA: *Amerikai magyarok*. *Nemzeti Újság* 1937. júl. 7.

ANITA MÁTÉ

INTERWAR AMERICA IN HUNGARIAN CATHOLIC TRAVELOGUES

The present study discusses the reports of Hungarian clergy visiting Hungarian immigrant communities in the United States. The articles and books based on their experiences in America were written to a readership in Hungary, making the distant, enchanting, often stereotypical New World more familiar to the general public. The paper analyses the image of America and concludes that the visitors were very much impressed by the great economic and technological development, the advantages of democracy and the natural wonders of the country, but they also noticed the limits of freedom and the social problems America faced. The travelogues described the life of Hungarian immigrants and their communities, which the Hungarian public was eager to know, as many of them had relatives there. Although the writers were convinced that immigrants will finally disappear in the great melting pot of America, they underscored the responsibility of the old country to help the immigrants keep their national identity and faith, and tried to suggest ways to achieve this goal.

BALOGH MARGIT

MINDSZENTY JÓZSEF PRÍMÁS-ÉRSEK ÉS AZ ÁLLAMFORMA KÉRDÉSE 1945-1946-BAN

Mindszenty József, a magyar katolikus egyház 1945 és 1974 közötti esztergomi prímás-érseke életében kétszer is szembesült a kérdéssel: mi legyen Magyarország államformája? Először egészen fiatalon, az országos politikára befolyással nem bíró zalaegerszegi plébánosként, amikor az első világháború utáni államélet újjászervezése, a belső rend helyreállítása az 1920. január végi nemzetgyűlési választásokkal vett lendületet, s ezt egészítette ki a békeszerződés aláírása 1920. június 4-én. Mindszentyt családi és iskolai neveltetése predesztinálta a legitimista meggyőződésre. (Legitimista az, aki IV. Károlyt akarta a trónon látni – és nem újraválasztással, hanem a törvény erejénél fogva –, majd az ő halála után Ottót, mert ez következett az 1723-ban törvénybe iktatott Pragmatica Sanctioban meghatározott szigorú trónöröklési rendből.) Tanárai – magától értetődően – mély Monarchia- és királyhű szellemben tanították. A Habsburg királyi házhoz való kötődésében nem elhanyagolható megyéspüspökének, gróf Mikes Jánosnak (1876-1945) a személyes hatása, aki fiatal papként az osztrák császárként I., magyar királyként IV. Károly néven 1916-ban megkoronázott uralkodó gyermekkori nevelője volt, majd a Habsburg-ház – a magyar történelemben negyedszeri – trónfosztását (1921. évi XLVII. törvény) követően a Habsburg-ház trónját képviselő legitimista mozgalmak egyik vezetője lett.

Az 1920-as nemzetgyűlés egyik első feladata volt az államforma megállapítása és az államfői hatalom gyakorlásának rendezése. A köztársasági államformát, ami elválaszthatatlanul összetapadt a rossz emlékű forradalmakkal, mindegyik politikai párt elvetette, helyette jogfolytonosság alapján a királyságot fogadták el. A formában való egyetértést nem követte konszenzus az uralkodó személyében: a legitimisták ragaszkodtak IV. Károlyhoz, míg a szabad királyválasztók szerint Károly 1918. november 13-i eckartsai nyilatkozatával, amelyben elismerte, hogy a magyar nemzetnek joga van az államforma megválasztására, a Habsburg-ház trónöröklési joga érvénytelenné vált. Mivel a békekonferencia is megtiltotta a Habsburg-restaurációt, a pártok ideiglenes államfő választásában állapodtak meg. A lehetséges jelöltek közül a többség a református Horthy Miklóst (1868-1957), a Monarchia volt altengernagyát, a Tanácsköztársaság idején működött szegedi ellenforradalmi kormány hadügyminiszterét, az ellenforradalmi hadsereg fővezérét támogatta, akit a nemzetgyűlés 1920. március 1-jén Magyarország kormányzójává választott. Ő lett az ország államfője kikényszerített lemondásáig, egészen 1944. október 16-áig.

Az 1942-ig még Pehm néven ismert Mindszenty József király(ság)pártisága közismert volt, ezt senki nem vetette, nem is vethette szemére. Magyarország ez idő szerinti államformája királyság, kormányzóval az élen. Ám Pehm József nem a Horthy Miklós kormányzó mögött álló szabad királyválasztó irányzathoz, hanem a trónörökös megkoronázását váró és szorgalmazó legitimista táborhoz tartozott. Horthyra többször tett csípős megjegyzést, a kormányzó névnapján – amikor egyébként országsszerte iskolai szünet volt, és a diákok mindenütt ünnepi misét hallgattak, így éltetve tovább azt a hagyományt, amikor az épp regnáló uralkodó koronázásának vagy keresztnevének és születésének napjára emlékezett a nemzet – tüntetően hétköznapi miserendet tartott, ezért több iskola tanulóit a tanárok a ferences templomba vezényelték istentiszteletre.¹ Számos példával illusztrálhatnánk még legitimista meggyőződését, az természetes része volt a világ rendjéről alkotott nézeteinek, és ezt meggyőződéssel vállalta is.

*

Míg 1944. október 16-ától Magyarország nyugati felében a nyilas kormány irányított, addig a keleti országrészben 1944. december végétől az Ideiglenes Nemzeti Kormány ténykedett, amelynek külügyminisztere 1945. január 20-án aláírta Magyarország és Szovjetunió között a fegyverszüneti megállapodást. Az ezeréves magyar állam a szó képletes értelmében és fizikai valóságában is összeomlott. Az ország háborús hadszínterré vált, a front szétzúzta az államigazgatás hivatalait, a közintézményeket, a rendfenntartást, a gazdaságot, a társadalmat.

Az államfői tisztséget illetően ebben az időszakban jogi vákuum volt az országban. A korábbi törvényes államfő, Horthy Miklós kormányzó jogköre a nyilas puccsal megszűnt, Szálasi Ferenc illegitim nemzetvezetőségét² elsöpörte a béke, míg a háború utáni többpárti parlamentáris demokrácia formálódása erősen korlátozott, szuverenitás-hiányos államiság keretei között kezdődött. Az Ideiglenes Nemzeti Kormányt a szovjetek 1945. szeptember 22-én, az amerikaiak szeptember 29-én elismerték, a britek azonban a nemzetgyűlési választásokig nem (majd csak november 17-én). A választások után államjogilag rendezetlen körülmények között jött létre és működött 1946 februárjáig az államfői hatalmat gyakorló Nemzeti Főtanács. S az államforma ezalatt még mindig királyság volt. A történelem folyamán a hercegprímás jogosítványai közé nem tartozott a távollévő király képvisellete, mert ez a mindenkori nádort illette meg. 1867 óta viszont Magyarországon nem volt nádor, mert ezt a tisztséget nem lehetett összeegyeztetni a felelős minisztériummal. A jogfolytonosság „erős fonalai és finom erezei” – átvéve Mindszenty József székfoglalójának szavait – valóban szakadoztak. Ebben a provizórikus közjogi zűrzavarban – legalábbis jogelméleti szinten – a hercegprímási méltóság szilárd, a történelmi jogfolytonosságot is reprezentáló, pártokon felül álló, legitim hatalomforrás és erkölcsi tekintély maradt.

1 ARTNER TIVADAR: *A bíborosról, gyermekszemmel. Emlékezés Mindszenty Józsefre. Vigília*, 1993. 8. sz. 589.

2 Illegitimnek tekintjük, mivel Horthy kormányzó erőszak hatására mondott le, s ezt nem annulálja, hogy az erősen csonka törvényhozás az 1944. évi X. törvénycikk megalkotásával elfogadta az Országtanács korábbi döntését, sem hogy Szálasi Ferenc 1944. november 3-án ünnepélyesen letette a Szent Korona előtt az állam- és kormányfői úgynevezett nemzetvezetői esküt.

Ezért is szánnak kiemelt és irányító szerepet az újjáépítésben az örök és meg nem roppantott katolikus egyháznak a háború utáni összeomlás és letargia közepette az ország új primása, Mindszenty József. Jelen tanulmányunkban nem célunk elemezni Mindszenty közjogi szerepvállalását, a primási méltóság értelmezését, csupán azt vizsgáljuk, miként viszonyult az államformaváltáshoz. Második találkozása ezzel a kérdéssel már befolyásos, történelemformáló pozícióban érte. 1945–1946 fordulóján a belpolitikai élet központi problémája volt, hogy Magyarország, amelynek trónján huszonegy év óta amúgy sem ült ténylegesen király, megmaradjon-e királyságnak vagy átalakuljon köztársasággá? Éppen e kérdés kapcsán jelentkeztek a hajszáltrepedések már 1945 novemberében a politikai pártok és Mindszenty József hercegprímás felfogása között, aki szinte küldetésnek tekintette, hogy az egyházra és annak vezetőjére – személy szerint öreá – vár a királyság megmentése, amellyel az egyház 900 éve összefonódott. Ez a szándéka – ahogy a primási méltóság közjogi értelmezése sem – nem ütközött semmiféle jogszabályba, hiszen a hatályos magyar törvények értelmében Magyarország ekkori államformája királyság volt. Az persze egészen más kérdés, hogy a jogelmélet, a hagyomány, a történeti alkotmány miként illeszkedett a gyökerében új reálpolitikai és hatalmi viszonyokhoz. Mert 1945-ben – a felszabadulással elegy megszállás és a forradalmi mélységű rendszerváltás felfordulásában – a hazai és nemzetközi politikai erőviszonyok kizárták a királyság feltámasztását, és vele azt is, hogy egy egyházi főméltóság, jelesen a hercegprímás közjogi méltóság legyen. A primás nem titkolt szerepvállalása konfliktusok sorozatát fogja gerjeszteni, ezek egyike lesz, amikor a korona védelmében ellenzi a köztársaság kikiáltását, amiben a kommunizmus előhírnökét látta. Ám ennek következményeként már a háború utáni első, még nem kommunista kormánytól is eltávolodott.

*

1945. november 16-án, miután a parlamentben bemutatta kormányát, a régi világot idézően Mindszenty-nél tisztelgett Tildy Zoltán miniszterelnök és Varga Béla plébános, kispárti politikus. A hercegprímás kifejtette előttük, hogy ellenzi az államforma kérdésének felvetését, s ha elnapolása nem lehetséges, akkor népszavazás kiírását javasolja. Ehhez mintául nyilván az a Franciaország szolgálhatott, ahol 1945. október 21-én a nép szavazott az államformáról, és ennek eredményeként jött létre a IV. francia köztársaság. A hazai közvélemény-kutatások eredményei szerint a népszavazást a társadalom nagyobb része is szívesen vette volna. Mindszentyt vendégei egyetértésükről biztositották, majd Tildy tolmácsolta a kormány azon óhaját, hogy „mielőbb diplomáciai kapcsolat létesüljön a Vatikánnal”.³

Mindszenty államforma-változtatást ellenző véleménye nem keltett meglepetést, ő primásként is vallotta élete addigi politikai felfogását: az országnak királyságnak kell

3 Az 1945. december 20-ára összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között*. Szerk.: BEKE MARGIT. Köln–Budapest, 1996. 66. (a továbbiakban: BEKE 1996) – A jegyzőkönyvben 1945. november 13. szerepel a találkozás dátumaként. Ez gépelési hiba lehet, miniszterelnöki minőségben Tildy még nem tehetett tiszteletét Mindszenty-nél, miután november 15-én lépett csak hivatalba. Más forrásokban – így például Mindszenty József emlékirataiban – a miniszterelnöki látogatás időpontja helyesen, november 16-ára datálva szerepel.

maradnia, és primási méltósága nemcsak felhatalmazza arra, hogy ezt képviselje, hanem egyenesen kötelességévé is teszi. Nem ismerte el, hogy történt volna olyan alkotmányos (törvényes) változás, aminek következtében a királyválasztás joga visszaszállt volna a magyar nemzetre (ebből következően az 1921. novemberi trónfosztó törvény érvényességét sem). Ebben álláspontja egyezett az ortodox legitimisták véleményével, akik szerint sem IV. Károly király eckartsau nyilatkozata (1918. november 13.), sem az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása nem hatálytalanította a Habsburg-ház és a Magyar Királyság között fennálló több évszázados kapcsolatot. Magyarország trónján 1526 óta ültek a Habsburg-ház leszármazottai. 1687-ben rendi gyűlés tette ezt örökletessé. Az első királyunktól, Szent Istvántól kezdődő törvénykezési gyakorlatot a legitimisták a magyar állam íratlan (történeti) alkotmányának tekintették, amelybe benne foglaltatott a *Corpus Iuris*, azaz „jog teste” (az abban rögzített törvények mindegyike hatályos, s ami nincs benne, az nem hatályos), és a *Szent Korona-tan* is, amely máig ható befolyást gyakorolt a magyar alkotmányos közgondolkodásra.⁴ A formális, írásban nem rögzített történelmi alkotmány „műfaja” Európában valóban kisebbségben volt (Magyarország mellett Angliában). A kontinens államai jellemzően írott alkotmánnyal bírtak, rögzítve az állam szervezetére, működésére, ellenőrzésére vonatkozó szabályrendszert (ám ezen írott alkotmányok többsége gyakran módosult, igazodva a történelmi változásokhoz). A Magyar Királyságban sem az 1848–49-es forradalmat követő abszolutizmus, sem a Tanácsköztársaság alatti alkotmányozási kísérlet sem akasztotta meg a történelmi alkotmány folytonosságát, arra majd csak 1949-ben került sor, amikor a politikai hatalmi harc a baloldal javára évtizedekre eldőlt. Az államiság, a közhatalom eszméje a Mindszenty által is megélt korban a személyes jellegű királyi hatalommal szemben az isteni felhatalmazást közvetítő, ezért szentként tisztelt királyi korona közjogi megszemélyesítésében valósult meg. A magyar alkotmányos gondolkodás az államot – sok nyugati államnál jóval korábban – mint az összesség érdekében szervezett társadalmat tekintette, és mint szerves egységet a szent koronában testesítette meg. A szent korona az állam egységének (király és nemzet) és a nemzet szuverenitásának állandó szimbólumává vált. Ám a róla szóló tan már változó: jogászok, politikusok, bölcselek alakították koruk igényei szerint. Közösnek az tekinthető az egyes értelmezésekben, miszerint minden hatalom és jog forrása – a hagyomány szerint Szilveszter pápától Szent István uralkodónak küldött – szent korona. Az állami hatalom nem királyi hatalom, hanem a szent korona hatalma, az állami felségjogok nem királyi felségjogok, hanem a szent korona jogai, amit a nemzet a koronázással ruház át a királyra. Ebben nyilvánulnak meg az átruházott közhatalom eszméi. Így Magyarországon a közhatalom gyakorlóit jogosítványaikat nem az uralkodótól származtatják, hanem a szent koronától, és hűséggel is annak tartoznak. Nem véletlen, hogy a királyi jogosultságok csak a megkoronázott főket illetik. A magyar állam tehát monarchia, benne a király szuverén, de az állami főhatalomban foglalt jogok – gyakorlásuk tekintetében – megoszlanak a király és a politikai értelemben vett nemzet, azaz a „szent korona tagjai” között. Ekként a szent korona tagjai részt vesznek a szent koronát megillető közhatalmi jogok gyakorlásában.⁵ Ezt fejezte ki az 1791. évi XII. törvénycikk, amely kimondta,

4 KARDOS JÓZSEF: *A Szent Korona és szentkorona-eszme története*. IKVA, Budapest, 1992.

5 WERBÓCZY ISTVÁN: *Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Téka könyvkiadó. Budapest, 1990. 62–63. és 66. I. rész 2. cím 1. § és I. rész 3.

hogy a törvények alkotásának, eltörlésének és magyarázatának joga a törvényesen megkoronázott fejedelmet és az országgyűlésen törvényesen egybegyűlt országos karokat és rendeket közösen illeti meg, s rajtuk kívül senki sem gyakorolhatja.

Mindszenty szókincstárában akkor is, és évtizedek múlva is gyakori kifejezés az „alkotmányosság”. Ezen az előbbieket szerinti történelmi kontinuitást, az alkotmányos élet zavartalan, „megőrizve változó” stabil rendjét értette. Mindszenty József teljes tekintélyét, az egész magyar katolicizmus minden erkölcsi, anyagi és szervezeti erejét bevetette a hagyományos társadalom alapjaiért (királyság, dinasztia, egyház, nemzeti kultúra), és vele az „alkotmányosságért” folytatott küzdelemben, utóbb már nem hallgatva meg a kérdésben mást, csak a magyar konzervativizmus régi, kipróbált embereit. A köztársasági államforma felvetését nem a történelem kihívásának, a polgári fejlődés egyik lehetséges alternatív kiindulópontjának, hanem a szovjetek és a kommunisták kizárólagos nyomásának tudta be. Tanácsadói közé tartozott többek között herceg Esterházy Pál, a magyar arisztokrácia korábban leggazdagabb és legbefolyásosabb tagja, Baranyay Jusztin ciszterci szerzetes, az egyházjog professzora, akiről 1946-ban azt írta a *Köztársaság* című lap, hogy „a politikai konzervativizmus legkonzervatívabb szárnyán helyezkedik el”. Valamennyien közismert legitimisták voltak. De felkereste a primást Baranyay Lipót, a Nemzeti Bank volt elnöke, a háború előtti konzervatív ellenzék, a Bethlen-Chorin-csoport vezető embere, akit 1944. március 19-én a németek letartóztattak és elhurcoltak, valamint báró Ullmann Adolf György, a Magyar Általános Hitelbank ügyvezető igazgatója és Rassay Károly, Mauthausen poklát megjárt liberális politikus is. Az ő személye oldja az egyoldalúan konzervatív-legitimista tábor, mert ő annak ellenére nem tekinthető legitimista politikusnak, hogy már korábban is összefogott a legitimistákkal két körmendi ülésen (először 1934-ben a náci fenyegetettség és annak elhárítása, Ausztria függetlenségének megvédése, vele együtt Magyarország biztonságának megőrzése érdekében, majd 1937-ben, immár a nyilasok, a szélsőjobboldal elleni közös tiltakozásban). Tehát akkor, amikor a legitimizmus lehetséges szövetségest jelentett a náciizmus és a német orientáció ellenében. Épp ezek a kiállások, a hűszesztendőnyi politikai múltja miatt bírt bizonyos respekttel Mindszenty szemében (ráadásul a Rassay-féle szabadelvű párt fontosnak tartotta a nemzeti kérdést). Ifj. Pallavicini György örgróf a Párizsban tartózkodó Habsburg Ottó és Mindszenty között próbált közvetíteni (testvérének, az arisztokrata származást vezetőknév-változtatással elkendőző-megttagadó Pálinkás Antalnak a sorsa 1956-ban tragikusan összefonódott Mindszentyével). Lassan a letűnt politika csatát veszített alakjai mind bejáratosak lettek a primáshoz, és elmaradtak tőle azok, akik másként, netán józanabban és reálisabban ítélték meg a lehetőségeket és tennivalókat, miközben a kommunisták, az ország tényleges urai, kezdtek tartósan berendezkedni az országban.

E királypártiságban az új utat nem akaró, ezért nem is kereső ember ragaszkodása mutatkozott meg a régi struktúrákhoz és az „örökölt” autoritásokhoz. A királyság az egyházhoz hasonló stabilitást, hasonló struktúrát szimbolizált, ráadásul összefonódott a katolikussággal. A realitás az volt, hogy a Szovjetunió kiterjesztette befolyását fél Európára. Akkoriban sokan őszintén hitték, hogy a köztársasági államforma sokkal alkal-

cím 6. §. http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htmEzen törvénygyűjtemény szerint a koronára történő hatalom-átruházás a „katholikus hitnek” vállalásakor történt, amikor 1000-ben Szent Istvánt megkoronázták.

masabb az alkotmányos jogok kiterjesztésére és garantálására, mint a történelmi rekvizitumnak tekintett, sőt a zsarnokság szinonimájaként kezelt monarchia. Persze jól tudjuk, hogy a monarchikus államforma – ha az uralkodói hatalomnak alkotmányos korlátai vannak – nem ellentétes a demokráciával, s aki királyságpárti, az nem feltétlenül antidemokrata. Mindszenty érsek-elődje, Serédi Jusztinián is legitimista volt, ahogy akkor Magyarországon még számosan, de kétségtelenül Mindszenty konokul, apolitikusan volt az. Az pedig már a 20. század nagy történelmi tanulsága, hogy a köztársaságok és demokratikus szabadságjogok nem járnak feltétlenül kéz a kézben, és egy köztársaság is alkalmas kerete lehet a tekintélyuralmi vagy diktatórikus rendszernek. Ám a II. világháború után Közép-Európában leáldozott a királyok kora, a világ, az ország, a modern jogfejlődés más irányba haladt. Egy vámhatárok nélküli, közös pénzegységgel működő közép-európai, sőt európai szövetség gondolata már ekkor megfogant, de nem dinasztikus alapon. Mindszenty azonban nem a geopolitikai realitásokkal foglalkozott, hanem az elvekkel. A Habsburg-család iránti hűség gyermekkorától kísérte. Ifjú- és felnőtt korában a Habsburg-pártiság – sok más felelősen gondolkodó emberhez hasonlóan – egyfajta szembenállást jelentett a Horthy-rezsimmel, később pedig erősítette benne a náciizmussal való szembenállást. 1945 után is ő volt és maradt a „Legitimizmus”.⁶ És itt nyomatékul ismét emlékeztetünk a legitimizmus ismérévére: legitimista az a királyságpárti, aki IV. Károlyt akarta a trónon látni, majd az ő halála után fiát, Ottót, ahogyan ez a Pragmatica Sanctioban (1723) meghatározott szigorú trónöröklési rendből következett. Tehát aki nem eszerinti örökösnek tekinthető, akár lett légyen is a Habsburg család másik tagja, vagy teljesen máshonnan származó jelölt, azt a legitimista nem segítheti trónra, csak egy monarchista, azaz „szimplán” királyságpárti. Ezzel együtt a fogalmak használata sem akkor, sem manapság nem ennyire lehatárolt, a legitimizmus gyakran keveredik, összemosódik a monarchizmussal, sőt Mindszenty maga sem ügyelt éles határvonal meghúzására, de csak mert királyság esetén automatikusan a törvényben szabályozott uralkodási rendet, azaz IV. Károly halála után Ottó főherceget támogatta. És mert 1945 végén–1946 elején nem a király személye, hanem a királyság intézménye volt a tét.

Mindszenty nem számolt azzal, hogy 1946-ra a királyság a magyarok többségének már legfeljebb csak romantikus-hazafias érzelmeket közvetített, míg a köztársaság ügye, bár nem voltak mély és pozitív hagyományai (az 1918-as, diktatúrába torkollott kísérlet épp ellenkező emóciókat váltott ki), mégis túlnőtt az államforma kérdésén, mert az uralkodó propagandában egyet jelentett a demokráciával, a haladással. A hagyományok mélységéről persze vita folyt: a szociáldemokrata Kéthly Anna szerint a magyar nép lelkében a modern időknek két hőse él: az egyik az 1848–49-es szabadságharc szellemi vezére, a Habsburg-ház trónfosztását kezdeményező Kossuth Lajos, a másik a „vörös grófként” emlegetett Károlyi Mihály, az első magyar köztársasági elnök. Mindkettőjük szimbóluma nemcsak a Habsburg-ellenességnek, hanem a köztársaságnak is.⁷ S ha a köztársaság- és királyságpártiak egyaránt saját érdekeiken nyugvó vá-

6 NAGY TÖHÖTÖM: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Buenos Aires, 1965. 213. P. Nagy Töhötöm S. J. 1945. október 23-án újabb magánkihallgatáson volt XII. Pius pápánál, aki ekkor mondotta: „Talán csak nem gondolják egyesek, hogy még egyszer visszajön a régi világ: Egy restaurációtól talán még soha nem voltunk olyan távol, mint ma.”

7 Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés naplója. I. kötet. 275–277.

gyaikat azonosították a néphangulattal, az tagadhatatlan, hogy ekkor a köztársaság szinonimája lett a változásnak, a demokráciának, a népek önrendelkezési szabadságának, és a neo-bizantista Horthy-rendszer bárminemű restaurálása elleni tiltakozásnak. Aki ellenezte a köztársasági államformát, az nem egyszerűen királypártinak, vagy a két világháború közötti rendszer hívének tűnt fel, hanem egy nagy közös táborba, a „reakció-sok” táborába került.

Az államformaváltás más országokban is rendkívüli körülmények – belső feszültségek, háborús kilábalás – közepette ment végbe. Térségünkben 1918 után lett köztársaság Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország és Németország, s a II. világháború után váltott államformát Bulgária és Románia is. Igaz, hogy Magyarországon 1944-ig nem voltak tartós előzményei a köztársaságnak, épp ezért annak eszméje sem ivódott be a nemzettudatba. Az 1945. őszi választásokon nem volt téma az államforma, azzal az antifasiszta nagyhatalmak, a nemzetközi sajtó és a hazai közvélemény által egyöntetűen szabadon, tisztán és demokratikusan megválasztott nemzetgyűlés pártjai csak a választások után kezdtek foglalkozni.⁸ Pontosabban a választásokon csupán egyetlen párt választási programjában szerepelt az államforma kérdése: a Szociáldemokrata Párt deklarálta a népköztársasági államforma (értvén rajta az 1918-as kísérlet) szükségességét.⁹ A többi párt programjai demokráciáról, állampolgári egyenlőségről, szabadságról és függetlenségről szóltak – csupa olyan eszméről, amelyek a köztársaság modern elvein is nyugodnak. Rímelték az Atlanti Chartára (1941. augusztus 12.) és a „felszabadított Európáról” kiadott jaltai nyilatkozatra (1945. február 11.), amely nem azt tartalmazta, hogy a Szovjetunióknak „szabad keze” van Közép- és Kelet-Európában, hanem a népek jogát erősítette meg arra, hogy szabad és demokratikus választásokkal maguk döntsenek államformájukról és kormányzati rendszerükről, illetve országuk politikájáról. (Az más kérdés, hogy e szép elv szankcionálása hiányzott az egyezményből, s ez távlatilag a szovjet elképzelések malmára hajtotta a vizet. Olyannyira, hogy a szovjet politikusok levelezéseiben már a választások előtt hetekkel eldöntött tényként szerepelt a köztársaság mint jövődő államforma.¹⁰) Az államformaváltást

8 HUBAI LÁSZLÓ: *Viták és álláspontok a II. Magyar Köztársaságról. Multunk* (L. évf.), 2005. 2. sz. 218. – A hajdani jobb- és szélsőjobboldali pártok indulásának tilalma nem érvényteleníti a választások minősítését, hogy azokon a nemzet szabadon nyilváníthatta ki akaratát, mégpedig oly nagy számban, amire korábban nem volt példa a magyar történelemben.

9 *Magyarországi pártprogramok 1944–1988.* Összeáll. és szerk.: BALOGH SÁNDOR és IZSÁK LAJOS. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2004. 42. – Tehát nem helytállóak azok az elemzések, miszerint egyetlen párt sem foglalkozott a választások előtt az államformával és ezért még kevésbé lett volna felhatalmazása a törvényhozásnak napirendre tűzni a kérdést. – A kérdés legújabb feldolgozásaiól lásd PALASIK MÁRIA: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949.* Napvilág, Budapest, 2000; FÖGLEIN GIZELLA: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001. (Jogtörténeti értekezések 25.); FEITL ISTVÁN – PALASIK MÁRIA: *Magyar köztársaság 1946.* <http://www.polhist.hu/regi/koztars/index.php?fkod=22&fid=5> (Letöltés: 2010. december 20.)

10 Horthy Miklós háborús bűnös-ként történő felelősségre vonása mellett érvelő, 1945. szeptember 19-én kelt levelében írja A. P. Vlaszov, a Külügyi Népbizottság Balkáni Országok Osztálya helyettes vezetője V. G. Dekanovoz külügyi népbiztoshelyettesnek a következő sorokat: „Célszerű lenne, ha erre a bírósági eljárásra már nem az ideiglenes kormány alatt, hanem a parlamenti választások után megválasztott új kormány alatt kerülne sor, azt követően, hogy Magyarországot a köztársasági elnök vezetése alatt álló parlamenti demokratikus köztársasággá nyilvánítják.” In: *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október–1948. június. Dokumentumok.* Szerk.: VIDA ISTVÁN. Gondolat, Budapest, 2005. 143.

pártprogramban egyedülként rögzítő szociáldemokrata párt a Tildy-kormány programjának vitájakor tűzte napirendre a kérdést, amihez a kommunisták, a parasztpártiak mellett rövidesen a Polgári Demokrata Párt képviselője és a parlamenten kívüli Magyar Radikális Párt is csatlakozott. Ők az ideiglenes közjogi állapot felszámolásával a belső konszolidációt akarták felgyorsítani és ezzel is kimondani a Horthy-rendszerrel való végleges szakítást. (A királyság fennmaradása esetén végeláthatatlan viták következhetek volna a király személyéről, hiszen a monarchikus államforma hívei között voltak, akik nem a Habsburg-házban, hanem más uralkodócsaládban gondolkodtak, például felvetődött az angol királyi házból Teck hercegének neve is, kivált azért, mert ereiben magyar vér is csörgedezett az erdélyi Rhédey-Hohenstein Claudia grófnő révén.¹¹) A választást megnyerő kisközpárti képviselők véleménye viszont megoszlott, a vezérkar épp döntése kielégítése érdekében látogatta meg Mindszentyt, sőt az amerikai és az angol követ véleményét is kikérték. A párt legitimistái kisebbségben maradtak. Taktikus és megfontolt, a hercegprímáséval lényegében azonos lépést ajánlott a Sulyok Dezső-Vásáry István vezette, a nagytöke érdekeit képviselő csoport, amikor a függetlenség és a választók felhatalmazásának hiányára hivatkozva a kérdés elhalasztását és népszavazással való eldöntését javasolta a békekötés utáni időkre. De voltak mások is, akik nem tartották időszerűnek az alkotmányjogi kérdések napirendre tűzését: vagy azért, mert abban a munkáspártok érdekét látták, vagy azért, mert előbbre valónak tartották a súlyos gazdasági helyzet orvoslását.

*

Mivel a köztársaság kikiáltásáról szóló hírek makacsnak bizonyultak, ezért az 1945. december 20-i püspökkari tanácskozáson ismét szóba került az államforma kérdése. A püspökök tudomásul vették, hogy a primás közölte a miniszterelnökkel: a mostani helyzetben inkább a pénz stabilitásával, a kenyérkérdéssel, az internálások megszüntetésével kellene foglalkozni. Ugyanezen az értekezleten az esztergomi érsek még kétszer hozakodott elő az államforma ügyével, de egyik alkalommal sem sikerült álláspontját elfogadtatnia. Először arra a bejelentésre, hogy úgy értesült, „107 kisközpárti képviselő [Sulyok Dezső kezdeményezésére] halasztó indítványt tett, és a legnagyobb mértékben elégedetlenek Tildyvel”, a püspöki kar úgy határozott, hogy ebbe a kérdésbe nem szól bele, és a „dilata elv” alapján áll, vagyis elhalasztja döntését. Majd arra az előterjesztésre, hogy „tekintélyes oldalról nyilvánult meg az a kívánság, hogy 80 tag aláírásával hívassék össze a Felsőház”, az a határozat született, hogy „ez most ne történjék meg”.¹² Ez volt az első olyan alkalom, amikor a püspöktársak nem fogadták el a primás előterjesztését, s ezzel lényegében megkezdődött a püspöki kar elkülönülése a „hitvaló” és a „túlélő” csoportra.

11 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.5. O-11701. Legitimista pártok. Baranyay Jusztin összefoglalása, 1949. január 12-13. 16-17. fol. Az összefoglalás első ismertetése: MURÁNYI GÁBOR: *Egy epizodista főszerepe. Lajos Iván történész élete és halála*. Noran, Budapest, 2006. 27-31. – A jelenlegi brit uralkodó, Erzsébet királynő ükanyja az említett magyar grófnő.

12 Az 1945. december 20-ára összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve. 19-20. napirendi pont. BEKE 1996. 72.

A hercegprímás azonban nem hagyta ennyiben: 1945. december 31-én levelet intézett Tildy Zoltán miniszterelnökhöz. *„Úgy értesülök, hogy a Nemzetgyűlés a közel jövőben napirendre szándékozik hozni az alkotmányreformokat, köztük a köztársaság behozatalát az ezeréves magyar királyság megszüntetésének tervével. Ha ez a hír megfelel a valóságnak, ha nem is kaptam erről hivatalos tájékoztatást, a magyar primások több mint 900 éven át gyakorolt közigazgatásból folyóan óvást emelek ezen tervek ellen.”*¹³ A hercegprímás szerint az alkotmányjogi kérdések felvetése „felette időszerűtlen”, inkább a szociális-gazdasági bajokat kellene orvosolni. Amennyiben a kérdést mégis napirendre akarják tűzni, úgy ebben „illik, sőt kell megkérdezni a népet”, azaz népszavazást kell tartani. Emlékeztette Tildyt, hogy november 16-i esztergomi látogatásakor, mint a kisgazdapárt vezére és kormányfő, egyetértett vele ebben a kérdésben. Levelét másolatban megküldte Varga Béla plébánosnak, aki 1921-ben Budaörsnél még a királyért harcolt Horthy Miklós ellen, de most komoly szerepet játszott a köztársasági államforma Kisgazdapárton belüli elfogadtatásában. Varga 1946. január 2-án válaszolt: mentegetőző levelében arra hivatkozott, hogy a politikus olykor kénytelen a nagyobb erő elől meghátrálni. Fájdalmas, de a nemzet megmentése érdekében, az ország külpolitikai érdekei miatt elkerülhetetlen lépésnek tekintette a köztársaság kikiáltását. Mindszenty 1946. január 3-án kelt levelében ezt írta vissza: *„Az államforma kérdésében komoly fellépés kellett volna. Ezt nem láttam sehol. Nemcsak kezdeményezést nem mutattak a leghivatottabbak, de még a világi kezdeményezésnek a támogatását sem látom. A közéletben az elvekért való komoly kiállás szükséges, nem a mentegetőzés.”*¹⁴

Mindszenty a kérdés tisztázása miatt még a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet elnökéhez, Vorosilov marsallhoz is elment, de – bár az adminisztráció előzetesen egyeztetette az időpontot – csak névjegyét sikerült otthagynia, maga a marsall nem tartózkodott rezidenciáján. A primás persze vérig sértődött (hiába üzent a marsall később úgy, hogy a kérdéses látogatásról nem volt tudomása, és a névjegyet sem kapta meg). Az esetet még fél évvel később is felelőlegesen az amerikai misszió vezetőjéhez írt levelében: *„...még időben megoldást keresve, alighogy beiktattak esztergomi érseki tisztembe, eltökéltem, hogy – az ország hercegprímásaként, akire a történelem tanulsága szerint az ilyen nehéz időkben a dolgok elrendezésében mindig jelentős szerep hárul – személyesen látogatok el a Szövetséges Ellenőrző Bizottság fejéhez. Ennek okán a magyar külügyminisztérium megfelelő szekcióján keresztül néhány nappal korábban bejelentettem szándékomat a bizottságnál, és a megjelölt novemberi délutánon négy órakor megjelentem kíséretemmel a SZEB elnökének hivatalos székhelyén. Nagy bánatomra és hosszas várakozást követően a megér-*

13 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 274. f. 7/247. 6. e. 5. és 8. fol.; Primási Levéltár, Esztergom, Mindszenty-különgyűjtemény, 4. doboz; ÁBTL 3.1.9. V-700/15A. 296-298. Mindszenty kéziratos fogalmazványa; Uo. 305-307. Gépelt, aláírt tiszttáza. V-700/49. 213-215. és V-700/56. 184-186. - A levelet először a kormány által kiadott úgynevezett „Fekete Könyv” közölte (*Mindszenty József a népbíró előtt*. Budapest, 1949. 70-72.), majd lényegét közzétette a Mindszenty okmánytár I. kötete (*Mindszenty tanítása*. S. a. r. VECSEY JÓZSEF. München, 1957. 107-108.), ahol a szerkesztő megkérdőjelezte a levél hitelességét. Azóta a dokumentum több, előbbieken hivatkozott levéltárban is előkerült, hitelessége igazolt. Szövegét újabban közölte SOMORJAI ÁDÁM - ZINNER TIBOR: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 255-257. (a továbbiakban: SOMORJAI - ZINNER 2008.) - A kérdésről lásd: MÉSZÁROS ISTVÁN: *A köztársaság*. In uő.: *Állok Istenért, Egyházért, Hazáért.* 94-117.

14 EPL Mindszenty-különgyűjtemény, 4. doboz.

kező tanácsos közölte, hogy sajnos jelenleg nem lehetséges a látogatás, mivel éppen tárgyalások folynak. Ekkor átadtam neki látogatókártyámat, és kértem, informálja a SZEB elnökét arról, hogy felkerestem, és hogy csupán ebben a formában tudtam megjelenni nála. Ez a forma – minden egyébtől függetlenül – megfelelő volt a diplomácia hagyományai szerint is, amiért is megérdemelten várhattam látogatásom viszonzását. Annál is inkább reméltem ezt, mivel meggyőződésem volt, hogy sok problémára megoldást találhatunk személyes megbeszéléseink során.¹⁵ Látogatása azonban nemcsak viszonzatlan maradt, de nem kapott semmiféle érdeklődést vagy nyilatkozatot a SZEB részéről a katolikus egyházat érintő kérdésekben sem.

A kisgazda képviselők két hónapig tartó hezitálás után végül előbb a kérdés napi-rendre tűzéséről, majd a köztársasági államforma igenléséről döntöttek, alapvetően azért, mert a korszerű alkotmányreformként értelmezett államforma-váltástól „jó pontot”, kedvezőbb elbírálást reméltek a béketárgyalásokon, míg a kérdés miatti esetleges pártszakadás rontotta volna az esélyeket.¹⁶ A nemzetgyűlés 1946. január 31-én azonban elfogadta az 1946. évi I. törvénycikket, amely eltörölte a királyság intézményét és Magyarországot köztársasággá nyilvánította. A köztársasági törvényjavaslat nemzetgyűlési vitájában egyetlen képviselő, Slachta Margit vette védelmébe a királyság intézményét. Követelte, hogy a szent koronára is legyenek tekintettel, mivel az nemcsak a királyt, hanem a nemzetet is magában foglalja. (Slachta Margit, a Szociális Missziótársulat vezetője 1944-ben életét is kockáztatva mentett embereket, a két világháború között sokat tett a szociális kérdések orvoslása érdekében, különösen a nők vonatkozásában. Mindszenty régi híveként a Polgári Demokratikus Párt listájáról szerzett mandátummal tagja volt az 1945–47-es nemzetgyűlésnek, s épp az államformáról szóló törvényjavaslat miatt lépett ki a vele együtt is csupán kétfős frakcióból, és működött tovább pártonkívüliként.)

*

A törvény másnapi (1946. február 1.) kihirdetése után Tildy Zoltán református lelkészt, az addigi miniszterelnököt, egyben a Kisgazdapárt elnökét köztársasági elnökké választották, a nemzetgyűlés élére pedig Varga Béla katolikus plébános került. Az, hogy egy katolikus többségű országban a köztársasági elnök egy protestáns pap lett már nem volt sokkoló az ugyancsak református Horthy Miklós kormányzósága után, de hogy a katolikusok sérelemként élték meg és hogy növekedett az ellenszenv köztük és a protestánsok között, az bizonyos. Tildy utóda a kormányfői székben Nagy Ferenc lett, és nem az egyébként ugyancsak esélyes katolikus és hajdan legitimista Sulyok Dezső, akinek jelölése mellett Mindszenty is lobbizott. (A politikai küzdötéren évek óta ismert

15 National Archives and Records Administration (Washington) Record Group (a továbbiakban: NARA RG) 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest Legation, General Records 1946. Box 103. 840.4 – Catholic Church. Mindszenty József hercegprímás 1946. július 10-ei keltezésű levele a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagjaihoz, amit H. F. Arthur Schoenfeld amerikai követ mellékelte az amerikai külügyminisztériumba írt jelentéséhez. Angol nyelvű gépelt tisztázata, aláírás nélkül. – Mindszenty tartalmilag azonos vallomás tett az előzetes letartóztatásban: ÁBTLL 3.1.9. V-700/1. 241. fol. Tárgy: Mindszenty 1948. (sic!) január 1-jén írt sajátkezű vallomása.

16 VIDA ISTVÁN: *A Független Kisgazdapárt politikája 1944–1947*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 140–144.

Sulyok 1935-ben képviselőként csatlakozott a Nemzeti Legitimista Néppárthoz, 1946-ban Imrédy Béla volt miniszterelnök elleni népbíróági tárgyaláson a per vádlója volt népügyészként. A Kisgazdapárt eredetileg őt jelölte miniszterelnöknek, és elfogadtatásához nagy sanszot kapott azzal, hogy őt bízták meg az államformáról szóló törvényjavaslat előadásával. Ám Sulyok ütőköző alkatú ember volt, s esélye pillanatok alatt köddé vált, mikor beszédében 1918–19-ről szólva az öszirózsás forradalmat balul végződött kísérletnek, az 1919-es felvidéki hadjáratot pedig irredentának minősítve maga ellen fordította a kommunistákat és a szociáldemokratákat.¹⁷⁾

A törvény kihirdetése napján, 1946. február 1-jén a hercegprímás – nyers tiltakozás helyett – a vitathatatlan tény szikár rögzítésére hagyatkozott: „...megállapítom, hogy annak tárgyalása idegen megszállás alatt, a magyar nép megkérdezése nélkül, a képviselők szólásszabadságának *pártéleti* korlátozásával folyt le; következésképp a nemzet ezek figyelembevételével gondolkozik és ítélkezik a történeten”.¹⁸ Mindszenty alapvetően tehát azt kifogásolta, hogy a békeszerződés aláírása *előtt*, a megszállók külső nyomására döntöttek ilyen fontos kérdésben, illetve hogy nem közvetlenül, azaz *nem népszavazással* tették azt. A királyság államformájának biztosítása – társadalmi konzultáció lehetőségének híján a politikai folyamatoknak akár jogállami, akár populista irányba való elmozdításával – logikusan elsőbbséget élvezett az uralkodó konkrét személyének firtatásához képest. A hercegprímásnak eredendően szándékában állt egy ünnepélyes tiltakozás is, amint az kiderül egy régi tanítványának, a jezsuita Kerkai Jenőnek 1946. január 28-án hozzá írt féltő-óvó leveléből: „*Nem volna szabad most olyan értelmű egyházi deklarációt tenni, amely szerint a magyar köztársaság létrejötté nélkülözi a törvényes alapot – figyelmeztette. A törvényesen megválasztott nemzetgyűléstől – amely nemzetközileg is demokratikusnak és szabadnak elismert választások eredményeként ült össze – nem vitatható el a legitimitás, ezzel joga az államforma megváltoztatására nézve. A deklaráció megtétele nyílt harcot robbantana ki a baloldali súlypontú állam-hatalom és az Egyház között. Ebben a megütközésben nemcsak a püspökök és a papság, de a hívőssereg most egységes hadsorai azonnal megoszlanának. A baloldal mögött ott állna az orosz világ-hatalom is teljes erejével. Harcunkat valószínűleg nem segítenék az angolszászok, de a Vatikán támogatására sem szabad feltétlenül számítani. Tehát a deklaráció gyümölcse csekély*

17 1919 májusában az újonnan megszervezett Magyar Vörös Hadsereg sikeresen lendült támadásba Magyarország területi integritásának megvédéséért (június 6-án elfoglalta Kassát, június 9-én Eperjest, majd június 10-én elérte Bártfát, a galíciai határt). A Tanácsköztársaság politikai vezetése az eredményes felvidéki hadjáratot követően viszont úgy döntött, hogy elfogadja az antanthatalmak ajánlatát, és az ígért politikai, gazdasági, illetve területi ellentételezésekért cserében kiűritette a visszafoglalt területeket. – Rajk László volt az, aki a Magyar Kommunista Párt részéről reflektált Sulyok előadói beszédére: „...mi kommunisták sok szempontból nézzük és bíráljuk az 1919-es eseményeket, de egy tény és minden vitán felül áll, az, hogy az 1919-es háború nem irredentizmus, hanem a magyar nemzet jogos önvédelmi harca volt, *(Úgy van! Úgy van! – Taps a kommunista pártban és a szociáldemokrata párton.)* az egyetemes magyar nép a magyar állam önállóságáért, függetlenségéért és szabadságáért harcolt.” A szociáldemokraták véleményét, benne az 1918-as köztársaság méltatását Kéthly Anna foglalta össze. Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés naplója. I. kötet. 262–263., 272. és 276. – Sulyok életútjáról lásd SZERENCSE S KÁROLY: *A nemzeti demokráciáért – Sulyok Dezső 1897 – 1965* című biográfiáját (Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2009).

18 Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, H VII/Bánáss. Püspöki konferencia, 1. tétel. 678/1946-os iktatású levél, Esztergom, 1946. február 1. Gépelt, aláírás nélküli szöveg, Mindszenty kézírásával beszurva a „*pártéleti*” szó. Szövegét közli SOMORJAI – ZINNER 2008. 264–265.

nek mutatkozik, veszélye rendkívül nagyak”.¹⁹ Mindszenty a törvény elfogadása után is megmaradt királypártinak, a rendszert lelke mélyén törvénytelennek tekintette,²⁰ de ezt nyíltan nem hangoztatta: hallgatólagosan tudomásul vette az új államformát, bár kétségtelen, hogy soha nem tett deklarációt annak elismeréséről, igaz elutasításáról sem. 1948. január 7-én kelt végrendeletének egyik, csak alkalmas időben nyilvánosságra hozható bekezdésében a következő útmutatást adta: „*Szent István Magyarországiáért a nemzetiségekkel megbékélés, a Szent István[i]-gondolat jegyében; a Szent Korona és királyság, az osztályok megbékélése útján kell haladni. A katolicizmus minden téren való egységét gondosan meg kell őrizni, hogy az idegen célokat szolgáló felekezések szerepéhez ne jussanak.*”²¹ Mindszenty óvakodott attól, hogy alkotmányjogi fejtegetésekbe bocsátkozzon, és hogy konkrét dátumhoz kösse a jogfolytonosság megszakadását, ennek megvitátását inkább a jogászokra hagyta. A kérdés csak látszólag bagatell, pedig az jócskán megosztotta nemcsak az emigrációt (ki hová, milyen eseményhez, törvényhez nyúlt vissza saját legitimitásának eredeztetésekor), hanem a hazai politikai erőket; még a királypártiak is eltérő dátumokban határozták meg. Csak feltételezzük, hogy a Mindszenty-per aktáihoz becsatolt, *A jogfolytonosság visszaállítása* című, keltezés és szerző nélküli (tartalma alapján leginkább 1946-ban írt) tanulmány következtetése nem állt távol magától Mindszentytől sem: ez az elemzés 1918. novemberére teszi a jogfolytonosság megszakadását, mivel IV. Károly eckartsau nyilatkozatát – jogérvényesítő alaki kellékek és a magyar törvényhozás megerősítése hiányában – nem tekintheti hatályos trónlemondási nyilatkozatnak.²² Bő egy évtizeddel később, amikor a legitimizmus a történelem raktárába került, Mindszenty maga írt le egy másik dátumot: az amerikai külügyminiszter-helyetteshez írt levelében 1944. március 19-éhez, Magyarország német megszállásának napjához kötötte a jogfolytonosság végét, és leszögezte: „*A jogfolytonosság alapján ehhez kell visszatérnünk. Csakis 1944-et tekinthetjük »normális« évnak. [...] Sztálin és Vorosilov nem lehet a magyar alkotmányjog forrása.*”²³ Deklarálta, hogy a szovjet érdekvédelem és elnyomás miatt sem az ideiglenes nemzetgyűlést, sem az 1945-ös parlamenti választásokat – nem is szólva az összes ezt követőről – nem tekinti a népakarat szabad kinyilvánításának. Akár a (kérdőjelesen) 1946-os, akár az 1958-as fejtegetést nézzük, közösek abban, hogy az 1945 utáni változásokat törvénytelennek tekintik, beleértve az 1945. évi novemberi választásokat is. A primás részletezés

19 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, 216. f. 508. ő. e. 2. fol.

20 Ezt írásba is adta 1948. őszi végrendeletében, amint azt visszaemlékezéseiben is felidézi: MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*. Budapest, 1989. 264.

21 ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 63. és 67. Mindszenty József végrendeletének gépelt másolata, illetve maga a kézírásos végrendelet. Esztergom, 1948. január 7. (A végrendelet teljes szövegét közli SOMORJAI – ZINNER 2008. 394–396.)

22 ÁBTL 3.1.9. V-700/9. 70. *A jogfolytonosság visszaállítása* c. gépelt kézirat. A tanulmány jogtörténeti elemzését adja a Horthy-korszak államfői hatalomra vonatkozó törvényeinek, kimutatva, hogy az átmenetinek szánt kormányzói jogkört miként szélesítik és próbálják átváltani dinasztikus államfői jogosítványra. Az elemzés a hercegprimás lehetséges alkotmányjogi szerepével zárul, s erre a „királyi helytartó” fogalmat veti fel. A tanulmány szerzősége még tisztázatlan, legnagyobb valószínűséggel Baranyay Jusztin ciszterci jogász professzor, a Mindszenty-per másodrendű vádlottja készítette, de nem kizárt Gruber Miklós, a perben ugyancsak felmerült, de el nem ítélt középiskolai történelemtanár szerzősége sem.

23 NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State, Hungary, Budapest. Records Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty – Classified, 1958. Mindszenty József levele Robert D. Murphy külügyminiszter-helyetteshez. 1958. január 10.

nélkül elutasít mindent, ami 1945-től történt, mert azok mögött egyoldalúan és kizárólagosan szovjet és kommunista nyomást vélelmez (nem mérlegel, nem veszi figyelembe Magyarország háborút veszített helyzetét, és még sok más reálpolitikai tényezőt sem). A jogászi fejtegetés részletesebb indoklást tartalmaz, és alapvetően a választáson nem indulhatott pártok, és ezzel a választóikat ért jogsérelem miatt vonja kétségbe a nemzetgyűlés törvényalkotói jogosultságát, illetve az általa hozott törvények, rendelkezések és egyéb intézkedések érvényességét.

*

A köztársasági államforma megkérdőjelezése – akár csak szervezkedik valaki (azaz nem ismeri el), akár összeesküdik ellene (azaz meg kívánja dönteni) – az államformát megváltoztató törvény kihirdetését követően hamarosan már büntetőjogi felelősségre vonást is maga után vonhatott: 1946. március 23-án a nemzetgyűlés megalkotta a demokratikus államrend és a köztársaság hatályos védelméről szóló 1946. évi VII. törvényt. Elfogadásakor még csak azért minősítette Sulyok Dezső hóhértörvénynek, mert azt is büntette, ha valaki nem jelentette be a tudomására jutott szervezkedést vagy összeesküvést. Később, a sztálini diktatúra burjánzásakor már akár egy magánbeszélgetés során elhangzott kritika is egyenlő lett az államrend ellen való izgatással és az – súlyosságától, büntetőjogi minősítésétől függően – akár halálos ítélettel is sújtható volt. E törvény értelmében tehát az 1950-es évekre életveszélyessé vált mindennemű magánvélemény nyílt kimondása az államforma kérdésében. Ám most még csak 1946-ban járunk, amikor a kiszagda többségű parlament fogadja el a szigorú szabályozást. Éspedig azért, mert alkalmas eszközt láttak benne az erősödő baloldal megregulálásához, mint akik a köztársasági berendezkedést veszélyeztetik. Ám ugyanezt, tehát a politikai ellenfél kiiktatásának lehetőségét remélték tőle a kommunisták is! És ezt a meccset ők nyerték meg. Kiváló aporópót adott ehhez a magyar történelemben Magyar Közösség néven elhíresült per, amikor is egy valóban létezett és működött testvéri közösség tagjait „köztársaság-ellenes összeesküvéssel” vádolták meg és ítélték el 1947 elején. A perhez politikai koncepcióval hozzákötötték a Kiszagdapárt számos fiatal aktivistáját (becenevükön az „aproszentekeket”) és magát a vezérkart is. Kovács Béla főtitkárt a Szovjetunióba hurcolták, Nagy Ferenc miniszterelnök e perrel összefüggésben kényszerült lemondásra és emigrációba. S bizonyíthatóan létezett egy megvalósíthatatlan elképzelés arról, hogy a Kiszagdapárt mellett ezen összeesküvésű per kiterjesszék a katolikus egyházra is: az 1947 elején letartóztatott Rédling János, a pécsi székesegyház plébánosa egy kicsempészett levelében arra figyelmeztette a hercegprímást, hogy bele akarják keverni az összeesküvésbe. Levele szerint őt szemelték ki az 1946 őszén elítélt Alojzije Viktor Stepinac zágrábi érsek és Mindszenty József bíboros-hercegprímás összekötőjének. Ám erre a szerepre Rédling teljesen alkalmatlannak bizonyult, még azt sem tudta eleinte, hogy mi a zágrábi érsek neve.²⁴

Püspökkari konferencián utoljára 1946. április 2-án került szóba az államforma kérdése. A szűkszavú jegyzőkönyvből nem egyértelmű, hogy ki és milyen tartalommal ve-

24 ÁBTL 3.1.9. V - 700/15. 21. Loschert Kázmér villányi esperes-plébános levele az egyházmegyei hatósághoz. Villány, 1947. október 8. – A történet igazságmagja csupán az volt, hogy Rédlingnél járt egy Tormási Valter nevű jugoszláv katonaszökevény, aki Rédling kiszagda kapcsolatain keresztül próbált kapcsolatot találni Nagy Ferenc miniszterelnökhöz.

tette fel. „Az államforma kérdésben felmerült bizonyos deklaráció tételének gondolata – olvasható a 10. napirendi pontban. – Az egri érsek megjegyzi, hogy senki se vár most már ilyent. Indítványozza, hogy inkább hallgasson a püspöki kar.”²⁵ A személyt és a tartalmat illető bizonytalanság oka, hogy 1946. március 14-ei dátummal készült egy kiegyensúlyozott, tárgyilagos nyilatkozat a köztársasági államforma tudomásulvételéről és a Mindszenty József személyét ért durva támadások visszautasításáról. Az egyház semleges az államforma kérdésében, mert bármilyen keretek között ki tudja fejteni Istentől rendelt hivatását: az emberek tanítását, lelki kormányzását és megszentelését, feltéve, ha ebben nem gátolják. A nyilatkozatot Grösz József kalocsai és Czapik Gyula egri érsek jegyzi, de annak csupán egyetlen, aláírás nélküli példánya került elő²⁶ és a sajtó sem tudósított róla. Holott nyilván megtette volna a benne foglaltak hordereje miatt, ám a hallgatás arra enged következtetni, hogy a nyilatkozat csupán tervezet maradt. Ugyanezen a napon, tehát március 14-én a még Rómában tartózkodó Mindszenty távollétében, Grösz József kalocsai érsek elnökletével a püspöki kar is ülésezett, ám a megbeszélés jegyzőkönyve még csak nem is utal a nyilatkozatra. Nyilván a két érsek előbb egymás közt csiszolta a nyilatkozat szövegét, de azt a bíboros-érsekkel is egyeztetni kellett, ezért nyilvánosságra hozatalával megvárták visszatértét. Az április 2-i püspökkari értekezleten már Mindszenty elnökölt. A nyilatkozat azonban levétetett a napirendről. Végül is sem a köztársaság elutasításáról, sem annak elfogadásáról nem ment ki a püspöki kar részéről testületi állásfoglalás. Egyfajta egyensúlyi állapot állt be, a mérleg nyelve nem lengett ki semerre. Mindszenty megakadályozhatta a köztársaságot elismerő nyilatkozat kiadását, de a saját álláspontját sem sikerült püspöktársaira ráerőltetnie, azt nem osztotta mindenki, a politikai pártok közül is pusztán a Slachta Margit vezette, ekkor még parlamenten kívüli Keresztény Női Tábor állt ki mellette (pártja 1947-ben kerül majd be a parlamentbe). A politikai közélet vele egyébként rokonszenvező szereplői is kifogásolták lépéseit, Varga Béla katolikus pap, a nemzetgyűlés friss elnöke például négy szemközt azt a tiszteletlen kijelentést tette Kóródy Katona Jánosnak, az 1920-as években működött Országos Keresztényszocialista Párt egykori ügyvezetőjének, hogy „a hercegprímás ugrál”.²⁷

1946 elejére a Magyar Kommunista Párt gondosan mérlegelte az elmúlt időszak tapasztalatait. Nagy-budapesti pártértekezletének határozata szerint „a gyülekező reakció egyik legveszedelmesebb góca a klerikális reakció, amely a katolikus egyház felső köreinek vezetésével szervezkedik”.²⁸ E párt stratégiájában tehát markáns elemként megjelent a „klerikális reakció” fogalma... (A Magyar Kommunista Párt „főideológusa”, Révai József már a *Szabad Nép* 1945. július 22-i számában sarkos meghatározást adott: „reakció az, aki antikommunista”.) Néhány hónappal később az *Új Ember* című katolikus hetilap már tényként állapította meg, hogy a hercegprímás ellen támadások indultak. Most még csak vékony szálatokat sodortak a két év múlva már sűrű szövedékhez, minden kínálkozó lehetőséget megragadva. A közvélemény egyházellenes hangolásához a párt-

25 Az 1946. április 2-ára összehívott püspökkari értekezlet jegyzőkönyve. 10. napirendi pont. BEKE 1996. 95.

26 ÁBTL 3.1.9. V-700/44. 285–293. Gépelt másolat, aláírások nélkül. Szövegét teljes terjedelmében közli: SOMORJAI – ZINNER 2008. 269–272.

27 ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 87. Kóródy Katona János tanúk előtt tett, aláírt nyilatkozata. Budapest, 1946. június 21.

28 Az MKP és az SZDP határozatai 1944–1948. Kossuth Kiadó, Budapest, 1967. 197.

zsurnaliszták szorgosan tárták fel az „ügyeket”. A kommunista párt lapja, a *Szabad Nép* például nem volt rest utánamenni, hogy kik kaptak soron kívül dohányt, miközben ahhoz a dolgozó nép tagjai csak jegyre jutottak hozzá, hetente 25 darabhoz fejenként. A cikk természetesen katolikus egyházi intézményeket és személyeket emel ki, külön hangsúlyozva, hogy a kivételezettek közül is kiugróan sok szál cigarettát vett fel a hercegprímás és környezete. Mindszenty február 15-én 6200 darab, főként Virginia márkájú cigarettát kapott, de ugyanaznapi kiutalással a hercegprímási titkárság is szerepel a listán 2100, majd március 13-i keltezéssel a primási palota 5200 darab tétellel.²⁹ Kivételezettség, miközben az „igazság, testvériség és egyenlőség” világát építjük? Hát persze hogy füstölgött a nikotínés proletariátus ilyen vérforraló igazságtalanság olvas-tán! Másik, az előbbinél veszélyesebb példaként pedig ismét idézhetjük a nyilas „nemzetvezető”, Szálasi Ferenc és társai ellen ez idő tájt lefolytatott népbíró-sági eljá-rást, ahol a szociáldemokrata párt részéről delegált Mérő József népbíró a következő kérdést tette fel Vajna Gábornak, a volt belügyminiszternek: „Szóval tapasztalta azt, hogy Mindszenty az Önök rendszere ellen fordult volna?”

Vajna: Nem.

Mérő népbíró: Köszönöm, csak ezt akartam tudni. (Taps a teremben.)³⁰

A formális logikai következtetést szavak nélkül is érthették: ha Mindszenty nem el-lenezte a nyilas kormány ténykedését, akkor csakis támogathatta azt, ergo ő maga is fa-siszta. A „klerikális reakció” minősítés kiterjesztése a Vatikánra pedig automatizmus volt. Az viszont már nem, hogy a háttérben kommunista–szociáldemokrata fellazítás kezdődött: befolyásos pártemberek támogatták a Rómától elszakadó, Magyar Nemzeti Mariavita Egyház megalakulását.

1945 után a baloldali gondolkodás és politika Európa-méretű fellendülése követke-zett be, s ez a tendencia nem illett össze a Mindszenty által képviselt értékrenddel. Ra-gaszkodása a történelmi és jogi hagyományokhoz egyáltalán nem fért bele a szovjet-kommunista környezetbe, de az akkor még csírázó, majd elsorvadt demokratikus rend-szer világgépébe sem. Az egykamarás nemzetgyűlés létrehozása, a köztársaság kikiáltá-sa a katolikus főpapság – elsősorban a hercegprímás – több előjogát megsemmisítette: a felsőház nem élelt újjá, mondhatni kimaradt a korabeli politikai intézményrendszer-ből, s ezzel a püspökök többé nem voltak hivatalból tagjai a törvényhozásnak; a püspöki kar ezek után nem tárgyalhatta meg a törvényjavaslatokat, hogy azokról előzetesen vé-leményt nyilváníthasson; véget ért a hercegprímás királykoronázási joga; végleg eltö-rölték a püspökök örökös főispáni rangját. Az ország „első zászlósura” a köztársaságról szóló törvény elfogadása, majd a párizsi békeszerződés aláírása (1947. február 10.) után a csonka Magyarország első papja és örökös atya lehetett csupán. A köztársaság azonban nem teljesedett ki és nem lett a szabad és egyenlő polgárok tudatosan vállalt közössége: már a következő évtől megkezdődött felszámolása, hogy helyét 1949-ben egy „népköztársaságnak” keresztelt államformának, politikai rendszerében viszont egy ki-vülről vezérelt, szélsőbalos, sztálinista diktatúrának adja át.

29 A füstölgő egyház. *Szabad Nép* (IV. évf.) 85. szám, 1946. április 14.

30 Budapest Főváros Levéltára XXV-1-a. Budapesti Népbíró-ság, büntetőperes iratok 293/1946. IV. Szálasi-per. 4. doboz, 1883-1884. fol. A budapesti népbíró-ság Szálasi Ferenc és társai ügyében folyta-tott főtárgyalása, jegyzőkönyv Vajna Gábor 1946. február 18-i kihallgatásáról; *Veszprémi Népiújság*, 1946. február 24.; KARSAI ELEK - KARSAI LÁSZLÓ: *A Szálasi per*. Reform, Budapest, 1988. 458.

MARGIT BALOGH

THE OPINION OF CARDINAL JÓZSEF MINDSZENTY, PRIMATE OF HUNGARY ON THE
CONSTITUTIONAL FORM OF HUNGARY IN 1945-46

Cardinal József Mindszenty was the Primate of Hungary from 1945 to 1974. In course of his life he faced the question concerning the constitutional form of Hungary twice. First as a young parish priest who had no voice in national politics right after World War I. Then in 1945-46 when he was already an influential figure in Hungarian society the question rose again: whether Hungary, being a kingdom without a king for a quarter of a century should remain a kingdom or should it turn into a republic. Mindszenty's legitimism rooted in his belief in historical legal continuity and in his principles. On that basis he opposed the proclamation of the republic as he feared it to become the precursor of communism. As a result he alienated himself from the first post World War II Hungarian government which was elected in a democratic way. The Europe-wide upswing of leftist ideas and politics in the post 1945 period was contrary to Mindszenty's values. Present study aims at analysing these issues.

BÁCSFAINÉ DR. HÉVIZI JÓZSA

90 ÉVES A SZENT MARGIT GIMNÁZIUM!

„Méheket hozunk a legszorgalmasabb méheknek, és színmézet hozunk azoknak, akik a legértékesebb színmézet termelik az Egyháznak, az országnak és a társadalomnak.”

(Mindszenty József hercegprímás a Szent Margit Intézetet fennállásának 25. évfordulóján.)

Az öröme nevelés Keppler¹ püspök útmutatását követően vált a két háború közötti időszak köztiszteletet kivívó gimnáziumának alapkövévé.

A trianoni nagy országromlás traumája az egyházat éppúgy megrendítette, és feladatvállalásra ösztönözte, mint a mohácsi vész a 16. század lelkészeit, papjait, világi értelmiségét. Katolikus papok, apácák, szerzetesek mellett a protestáns egyházak lelkesei keresték az utat, hogy az önző önmagának élő rétegeket a világ napi élvezeteinek keresésétől az istenfélő élet felé vezethessék. Több oldalról is megszólították a *Isteni Megváltó Leányai* rendjének² soproni nővéreit, hogy Budán létesítsenek leánynevelő intézetet. Klébelsberg Kunót – a 20. század legnagyobb kultuszminiszterét³ – 1920-ban választotta követévé a „leghűségesebb város”; Sopron. Ezen izgalmas napokban a Rend soproni anyaházának vendége volt, és életre szóló kapcsolat szövődött közte és Rendünk elöljárói között. Vele tárgyalták meg a Budán létesítendő rendi középiskola alapításának ügyét is. Később is tanácsaival, személyes utánjárásával segítette a megvalósítást, s neki köszönhetően épülhetett fel a soproni Szent József-intézet is.⁴ Támogatta a tanítóképző megnyitásának gondolatát, hiszen a leányokat nemcsak a tanítói pályára készíti fel ez az iskolatípus, hanem a legszebben készítheti fel a fiatal lányokat jövőbeli életpályájára a családban. A modern nyelvi líceum szintén elnyerte a támogatását, hiszen maga is hasonló kezdeményezett Sárospatakon. *„Maguk az én leghűségesebb és*

1 Dr. KEPPLER VILMOS: *Több örömet!* Szent-István-Társulat, Bp., 1911.

2 1849-ben az elszászi Niederbronnban Eppinger M. Alfonsa kezdeményezésével a betegek és szegények ápolására alakult a rend. 1863-ban Simor János győri püspök meghívására telepedtek meg nálunk, azal a kikötéssel, hogy tanítással is foglalkozni.

3 1922 júniusától 1931 augusztusáig pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.

4 Az ő támogatásával épült fel a soproni Anyaházhoz tartozó területen egy teljesen modern, kétemeletes barokk épület, melybe 3 iskolatípus és a teljes internátus költözött be. In: *A Redemptorissza szerzetesnők budapesti I. ker. Szt. Margit Leánygimnáziumának XIII. értesítője az 1932–33. iskolai évről.* Bp., 1933. 6–7. old

legodaadóbb munkatársaim. Amit magukra bízok, mindig nagy megnyugvással tölti el a lelkemet!” – mondta többször a nővéreknek – emlékezett vissza Gombos M. Gabriella nővér⁵.

Csernoch János hercegprímás jóváhagyta a Szervezeti Szabályzatot, s megadta a jogot az I. osztály elindítására. Haller József kultuszminiszter 1920. augusztus 1-én engedélyezte az intézet megnyitását, és évről évre való felfejlesztését.

1920. szeptemberében 37 nyilvános és két magántanulóval indult az Isteni Megváltó Leányai budapesti Szent Margit Leánygimnáziuma; amely az 1926–27. tanévre fokozatosan elérte a 7 osztályt.

Miért éppen Szent Margitot választották védőszentül?

„Mi Szent Margit mély vallásosságát, szerénységét, önzetlenségét, nemzetnevelő szellemét akarjuk átültetni a fogékony női lelkekbe, nevelve és oktatva őket minden szépre, nemesre, lelket emelőre. Mi Szent Margithoz hasonlóan gárdát akarunk nevelni, mely nemes érzéseivel javítsa, emelje a sárba tiport és – sajnos erkölcsi sülyedésben szenvedő magyar lelkeket.”⁶ – olvasható az évkönyvben.

A magyar provincia általános főnöknője 1920 áprilisáig Steinmayer M. Stanislaa Anya, aki bár német ajkú volt, mint akkor a rend legtöbb tagja, átértette a magyar nép vallásos igényeit, és tudott magyar földön a magyar kultúráért cselekedni. 36 éves rendfőnöksége alatt 32 új alapítású rendházba küldötte el nővéreit, hogy fáklyavívői legyenek a magyar kultúrának. Rendfőnökségének utolsó nagy alkotása a budapesti Szent Margit Leánygimnázium volt. Őszinte tisztelője, gr. Klebelsberg Kunó, a nagy kultuszminiszter találóan nevezte el „mulier fortis”-nak. Mikor a megvalósulás elérkezett, átadta fiatalabb soproni szerzetestársának Maurer M. Bonaventura anyának az ügyek továbbvitelét. Gombos M. Gabriella főnöknő, pedig a soproni általános főnöknő hivatalos helyetteseként végezte a szervezést. Segítőik: Dr. Bitter Illés clairvaui apát, Endrédi Vendel zirci apát, Simon Károly igazgató. A rendnek megfelelő épületet kellett keresnie, de sajnos akkor ilyen nem volt. Kényszermegoldásként kérvényben fordultak a fővároshoz, hogy a megnyíló gimnázium ideiglenesen otthont kaphasson a Fehérvári út és a Váli utca sarkán lévő Fővárosi Polgári Leányiskola és elemi épületében, az akkori I. [ma ez a XI.] kerület, Fehérvári út 8. sz. alatt. Ennek II. majd az 1925–26-os tanévtől a III. és a IV. emeletét kapták, melyet a Székesfővárosi Tanács kölcsönzött a rendnek. Az évi tandíj 600 korona volt, melyet négy egyenlő részletben kellett befizetni.

Az **1922–23. iskolaévben** már 3 osztállyal, 110 tanulóval indult tanítás. A kezdetől itt tanító Cser M. Margit nővért 19 év után előljárói az érsekújvári Szent Katalin Intézet főnöknőjévé nevezték ki. A következő tanévben már 4 osztályos az iskola. Elhelyezése egyre nehezebbé vált a polgári iskola kölcsönépületében. Ebben az 1923–24-es tanévben kezdett itt tanítani Szabó M. Erika, az intézett későbbi igazgatója; a szeretett Erika nővér. A tanítás szelleme elmélyült és részben egyéni útra tért: A szépen fejlődő iskola helyi tantervet dolgozott ki a művészettörténelem és a zenetörténet tanítá-

5 Uo. 9–10. old: Temetése alkalmából a gyászoló család kívánsága volt, hogy a Rend tagjai közvetlenül a koporsó után kísérik őt utolsó útján, hiszen halottas ágya, ravatala mellett is állandóan imádkoztak.

6 SZÁLKA IRMA: *A budai Szent Margit Intézet története 1920–1948*. Budapest, 1991. kiadó: Szálka Irma. 19. p.

sára. A IV. osztályban, e két tantárgyban az állami tantervi előírásnál behatóbb oktatást nyertek a tanulók.

A fenntartó rend az 1924–25. tanévre megszerezte a Nagybaldogasszony út 12. sz. alatti villát⁷ a gimnáziumban tanító nővérek lakásául. (A tanárok között Timaffy László, aki 1947-től a Patróna Hungariae Gimnázium igazgatója.) A február 3-i Szent Margit ünnepélyen Csernoch János bíboros érsek személyes jelenlétével tüntette ki az Intézetet. A szociális gondoskodás megkezdődött: A 186 tanuló közül 52 szegény gyermeket ruházott fel az intézet vagy részesített jelentős segítségben.

Az 1925–26. tanévtől Flettner M. Archangela nővér nagy tárgyi tudással, rendkívüli zenei ízléssel fejlesztette a már 23 osztályos intézet zenekultúráját.

Az 1926–27. iskolai évben megnyílt a leányinternátus a Ménesi út 8. sz. alatt. Egyre határozottabban domborodtak ki az intézet valláserkölcsi és szociális nevelési elevei.

Az 1927–28-as tanévet zárta az első érettségi vizsga. A végzősöket e szavakkal bocsátották útjukra:

„Erre a Margit-lángra vigyázzatok! Nincs hozzá jogotok, hogy elhomályosítsátok, avagy elkoptassátok. Ez a láng bennetek a szent és magyar leányok magasságába vágyik, engedjétek útjára bennetek ezt a lángot. Úgy amint akkor, mikor kicsinyek voltatok a nyolc év nagysága előtt. Mert most is kicsinyek vagytok az élet rengetege előtt. Azért fogjuk meg újra kezeiteket. És még egyszer megáldunk titeket, sokat imádkozunk értetek és mindig várunk, haza várunk benneteket jövőtökkel együtt.”

Az 1928. március 6-án tartott rendi tanácsülésen az általános főnöknő előterjeszti, hogy a nővérek közel nyolc év óta járnak át a Váli utcába tanítani, először a pesti Horánszky utcai kollégiumból, majd az időközben megvásárolt ménesi úti villából, mely a szerzetesi szabályokkal nem egyeztethető össze. Ezt a rend szegénysége és a trianoni békediktátum miatt beállott gazdasági helyzet indokolta. Végül is a július 25-i tanácsülésen kölcsönfelvételtől döntöttek. 1929 elején sikerült egy amsterdami cégtől a Hollandische Garantie Trust Companie-tól 900 000 holland forint⁸ kölcsönt felvenni – a rend egyházi elöljárója, a győri püspök hozzájárulásával. A kölcsönt 25 éven át, évenként 120–140 000 pengővel vállalták törleszteni. A rend hírnevét gyarapította, hogy a kormányzóné Kenderesen, a Horthy család birtokán 1929-ben zárdaiskolát épített, s annak vezetését az Isteni Megváltó Leányai szerzetesrendre bízta.

Az 1928–29. év felejthetetlen élménnyel gazdagította a növendékek egy részét: Jelentős számú tanulóval külföldi tanulmányútra indult az intézet. Bejárta közel két hetes utazással Svájcot és Felső-Olaszországot. Ezzel az elhatározással egy új irányt indított el az intézet vezetősége az ismeretszerzés és a szélesebb perspektíva kialakítására. (Karácsonyi, születésnap ajándékokból, nagy- és keresztmamák pengőiből gyűlt össze az útiköltség.)

Az 1930. évben a tanulók száma már 313-ra emelkedett, s a kölcsönépületben a túlszűfolttság már-már elviselhetetlen volt. Sok nehézség után Gombos M. Gabriella főnöknő fáradtságot nem ismerő buzgólkodásával sikerült megszerezni a Szent Imre herceg útja 5–7 sz. alatti ingatlant. A fenntartó Rend anyagi erejét felülmúló áldozatkészséggel megindította az építkezést. A tervező dr. Fábrián Gáspár műépítész, a statikai számí-

7 Ma: Ménesi út 12.

8 Ez akkor 2 millió pengő értékű kölcsönt jelentett

tásokat Baczó Andor okl. mérnök végezte. 1930. március 19-én megtörtént az első kavavágás. Az új otthon reménye friss lendületet adott a nevelőmunkának. Az Intézet a Vallás és Közoktatási Minisztériumtól engedélyt kapott helyi tanterv alapján osztályfőnöki órák tartására. Egységes tervezet kialakításával kísérleteztek a gondolatébresztés céljával. A mindennapi kérdések vagy szabad beszélgetések óráját így tehát másokat megelőzve vezették be a tanár és a tanuló közötti közvetlen kapcsolatot megvalósítva. Az 1931–32. évben a nővérek napról napra bejárták a készülő új épületet, az állványokra is felkapaszkodva. Az építés lelke Gombos M. Gabriella főnöknő volt, aki művészi ízléssel, gondos körültekintéssel mindenre gondolt, javított, ellenőrzött:

„Itt egy őszinte vallomással tartozom. Az épületet nem csak a tervező építész alkotja. Fontos az, hogy legyen a megrendelőben is kedv, tudás és akarat, hogy tudja, mit akar, és milyet akar. Vagyis hogy tudja irányítani a tervezőt. Itt egy tipikus esettel állunk szemben. A Szent Margit Gimnázium zseniális főnökasszonya, Gombos M. Gabriella, nemcsak okos, művelt, hanem szuggesztív erejű alkotóművész is volt oly értelemben, hogy amit akart, azt értésére tudta adni a tervezőnek. Soha nem sikerült volna úgy megtervezni, úgy kivitelezni a hatalmas épületet, ahogy sikerült, Gabriella főnöknő nélkül. Az ő szuggesztív erejét ma is érzem és iparkodtam mindenben követni... Jelszava volt: mindenben a legszebbet és a legmodernebbet, de a stílus mindenk feletti szeretetével. Így építettem neobarokk stílusban a hatalmas épületkomplexumot.” – emlékezett vissza Fábrián Gáspár.⁹

Az intézet barokkstílusú háromemeletes épületét 1932. októberében adta át rendeltetésének a fenntartó rend főnöksége. Az épület a művészi szempontokat sikeresen egyesítette a higiénia és modern pedagógia követelményeivel. A két sorban elhelyezett termek között 4 méter széles folyosó teszi lehetővé a szabad mozgást. A folyosókat emeletenként tágas és levegős csarnok bővíti. A leánygimnázium 10 termet, a német gimnázium és liceum 11 tantermet, a népiskola 2 tantermet kapott. Korszerű szertárak, fedett uszoda (364m²), gyakorló konyha, könyvtár egészítette ki. A kert és a sportpályák területe 2500 m² volt.

1932–33-as évet az új épületben – az építkezés miatt kissé késve – október 3-án kezdték meg. Ünnepeyes meghatottsággal zúgott fel az intézet kápolnijában a *Veni Sancte*. Az első napokban valószínűtlenül szépnek látszottak a napsugaras termek: A tanteremajtók fölötti félhold üvegablakain átszűrődő fénysugarak megvilágították a két végükön hatalmas üvegablakkal záródó tágas folyosókat, ahol ragyogó ivókutaknál lehetett felfrissülni.

Korszerű szertárak biztosították az elméleti foglalkozásokhoz szükséges gyakorlatot.

Az idegen nyelvek alaposabb tanítására *Modernnyelvi Középfokú Leányiskola* nyílt: 10–14 éves tanulói módosított polgári iskolai helyi tanterv szerint tanultak. A reál és gyakorlati tantárgyakat német nyelven tanították a diákoknak. A második modern nyelvként a franciát vagy angolt választhatták a lányok. A szülői társadalom kérésére megnyílt a *Tanítóképző* első osztálya, s az új intézetbe költözött az elemi iskola is. Eddig az Intézethez tartozó elemi iskola az úgynevezett *Mókusházban* működött a Mènesi út 12. sz. alatt. Az igazgatónő, Gombos Gabriella főnöknő nevezte így az épületet és a kis

9 FÁBRIÁN GÁSPÁR: *Isten kőműves* c. önéletrajza. id. SZÁLKA i. m. 59. p.

elemistákat mindig csak „mókuskáimnak” szólította. Ez lett a Tanítóképző gyakorló iskolájává.¹⁰

Ebben az évben lépett az iskola kötelékébe a Magyar Irodalom és Nyelv elhivatott tanítómestere, a kiváló pedagógus; Horváth M. Balsamina nővér.

Az 1933–34-es tanévben a valláserkölcsi nevelés elmélyítésére a felső osztályok tanulói között megalakult a „Hűséges szűzről” elnevezett Mária Kongregáció és a Ráskai Lea önképzőkör. Arányaiban is figyelemre méltóan bővült a növendékek szociális munkája; karácsonykor 300 szegény gyermeket ruháztak föl.

Az 1934–35-ös iskolaév az intézet életében nagy változást hozott. Simon Károlyt, aki 15 éven át igazgatta az intézetet a V. K.M. központi szolgálatra a Közoktatásügyi Tanácsba osztotta be. (1936-ban a Katolikus Tanügyi Tanács ügyvezető alelnökévé nevezték ki.¹¹) Gombos M. Gabriella főnöknőt a rendi előljáróság más rendházba helyezte. A főnöknői hivatalt Krajnicker M. Lauriana, az iskolák vezetését Szabó M. Erika vette át.

A munka a négyféle iskolatípusban tovább haladt. A legrégebb és már párhuzamos osztályokkal működő gimnáziumnak kellett példaadónak lenni. Az elmélyülő csendes munka eredményeként egymás után születtek meg a szakértekezések a tanárok tollából,¹² gyors ütemben fejlődtek a szertárak, népesült be a könyvtár.

Az intézetre a hivatalos körök is felfigyeltek. Módszere: a *munkáltató iskola*, amely élényszerű; a problémaközpontú tanításra, kísérletezésre, önálló tanulói munkavégzésre épít: „Amikor alkalmat nyújt önállóságra, akkor fejleszti az öntudatosságot, az önbizalmat, az önérzetet, amelyek az erkölcsi jellemnek a tulajdonságai.”¹³ Kezdetől az intézetben a nevelés három fő sarkköve; a valláserkölcsi, a szociális és a hazafias cselekedetekbe való bevonás volt. A miniszterek és a kultuszminiszter több ízben hozott külföldi vendéget látogatásra. 1934. december 14-én Hóman Bálint kultuszminiszter kíséretével meglátogatta az intézetet Schuschnigg osztrák kancellár és Darányi Kálmán földművelésügyi miniszter. Meghatottan köszönte meg a növendékek üdvözlő szavait:

„Még sohasem sajnáltam úgy, hogy nem tudok magyarul, mint éppen ma, mert sajnós, nem tudtam a maguk előzékenységét azzal viszonzni, hogy magyarul köszönjem meg kedvességüket, miután olyan szépen üdvözöltek engem anyanyelvemen.” Az iskola megtekintésekor áhitattal borult térdre az oltár előtt a kancellár. A nagy csendben mindenki érezte, hogy közel az Isten.¹⁴ A május havi tanulmányi kiránduláson viszonzásképp a

10 Flamina nővér visszaemlékezése. In: *A Szent Margit Tanítóképző és a gyakorló Iskola története*. Budai Margitosok Baráti köre. 2000. szerk. Bárdosy Magdolna és P. Zsolnay Éva. 5–7. p.

11 Nevéhez fűződik a katolikus középiskolák részére készült Általános Utasítások, Katolikus Rendtartás, az internátusok részére készült Utasítás és a katolikus népiskolai Tanterv és Utasítások megszerkesztése. 1944. július 16-án hunyt el.

12 A Szent Margitra vonatkozó kutatások, vagy a nevelépszichológiai értekezések ma is aktuálisak.

13 CSER MARGIT: *A munkaiskola*. In: *Az Isteni Megváltó Leányai Bp.-i XI. ker. Szt. Margit Tanítónőképző Intézetének és a vele kapcsolatos Gyakorló Iskolának évkönyve 1938–1939*. Bp., 1939.

14 Redemptorissza Szerzetesnők Budapesti Szt. Margit Tanítóképző Intézetének és a vele kapcsolatos elemi iskolának Értesítője az iskola fennállásának 3. évében 1934–35. szerk. Novák M. Lukrécia ig. Bp., 1935. 10–13. p.

Ballhausplatzon, a kancellária épületében fogadta az osztrák miniszterelnök a növendékeket, este pedig saját páholyában, a bécsi Operaházban látta őket vendégül. – Két nappal később, december 16-án Serédi Jusztinián dr. hercegrímás áldotta meg ünnepélyesen az intézetet. Május 25-én pedig a kormányzó feleségét, számtalan közadakozás kezdeményezőjét; Horthy Miklósnét köszönthették a diákok.

A szülők számára először rendeztek lelkigyakorlatot dr. Marczell Mihály egyetemi tanár vezetésével. Ebben az évben kezdtek a diákok levelezni finn, francia, lengyel és német tanulókkal. Latin nyelven leveleztek a Busko Zdroj-i testvér-gimnáziummal.

Az 1935–36-os tanévben a kéthetes olaszországi tanulmányútra vetítettképes előadássorozaton készültek fel a diákok előzetesen. Az alsóosztályos tanulók – akik képzettségük híján még nem vehettek részt e tanulmányúton – ettől kezdve 10 napos szabadlevegős tanításon vehettek részt a Rend újszászi nyaralójában, ahol a hatalmas park közepén madárdalra ébredő, reggelenként friss fűben tornászó, napsütésben fűdő, fenyvesben ugránczó diákcsoport megtalálta az egészséges testi fejlődés feltételeit. A szabadban való oktatás didaktikai eredménye meglepő volt: A gyermekek, akik kora reggeltől késő estig szabadon élvezték a természetet, szívesen és figyelmesen vettek részt a tanítási órákon. A negyedik, ötödik tanítási óra, melyet zárt teremben ásitással, rendezavaró nyugtalan magatartással tűrtek el, a szabadban vidáman, élénken folyt le. A szemléleti anyag bősége, az új ismeretanyag élményszerű elsajátítása főleg a természettudományok terén volt ideális. Nem mellőzhető a közös együttlét nevelő hatása sem: Akik megszokták, hogy otthon kiszolgálják őket, lassan önállósodtak. A külön útkat magukban járók lassan beolvadtak a közösségbe, melynek előnyeitől nem zárkózhattak el.

Új tanárként érkezett Glavits M. Geraldine nővér. A szertárak erős ütemben fejlődtek a munkáltató tanítás szempontjainak megfelelően. Elkészült a szép teraszos kert, kiépültek a sportpályák és a korinthuszi oszlopsoron nyugvó szabadlevegős iskola.

A nővérek az **1936–37-es tanévben** nagy körültekintéssel tanulmányozták növendékeik családi és társadalmi viszonyait, amelyekből értékes következtetéseket vontak le a pedagógiai munkára vonatkozóan. Április végén, május elején észak-olaszországi tanulmányi kirándulásra indultak. A Tanítóképző-intézet ebben az iskolai évben fejlődött 5 évfolyamosná, így az első képesítő oklevelet ebben az évben nyertek az itt végző diákok.

Az 1937–38-as év a kötönypusztai szegény gyerekekről való gondoskodás jegyében telt el. Kezdetül az intézetben a nevelés három fő sarkköve; a valláserkölcsi, a szociális és a hazafias cselekedetekbe való bevonás. Az osztályfőnökök ismertették az alföldi szegény gyermekek életének minden napjait. „A szó a Margitós diákok szívébe talált. Testvérül fogadták a legszegényebb kis magyarokat, elindult az a szociális munka, melynek révén ruhát, élelmet kaptak a reászoruló, iskolát a gyermekek, harangot a felnőttek, hogy annak szava Istenhez emelje lelküket; szülőotthont a magyar jövő reményét hordozó édesanyák, tanulási lehetőséget két tehetséges, de szegény fiú.” Az év legkimagaslóbb eseménye az Eucharisztikus Kongresszus volt. 23 olasz püspököt láttak vendégül 23 tanteremben. (A szülők és a gyermekek kényelmes bútorokkal rendezték be a tantermet lakószobának.) Közvetlenül az Eucharisztikus Kongresszus után indult el 100 tanuló a kéthetes franciaországi tanulmányútra. Dél-Franciaországban, a

kongresszus hatása alatt megkülönböztetett bánásmódban részesültek: Nizza püspöke tárt karokkal sietett feléjük Lourdesban, amikor az ismerős magyar szót meghallotta.

Az 1938–39-es iskolaévben Maurer M. Bonaventura rendfőnöknő 18 évi munka után megvált a hivataltól. Örökségébe Berghofer M. Berchmana Anya lépett. Ez az év oktatási reformja¹⁵ az iskola szervezeti felépítésében is változásokat hozott:

A latint tanító Szent Margit Leánygimnázium mellett az intézetben addig működött Modernnyelvi Középfokú Leányiskola (10–14 évesek számára). Ezt a Tanítóképzővel összevonva alakult meg a latinmentes nyolc osztályos középiskola; a Nőnevelő Intézet. Alsó gimnáziumi osztályaiban részben idegen nyelven folyt a tanítás, felső liceumi tagozatában gyakorlati tárgyakat tanítottak latin nyelv helyett. Liceumi érettségivel tanítóképző akadémián (2 éves volt), főiskolákon¹⁶ lehetett továbbtanulni. Igaz, hogy az iskolareform miatt a Tanítóképzőnél csak 6 évfolyamot bocsáthattak ki, mégis 215 okleveles tanítónő végzett ezen időszakban, az Intézetben, akiknek nagy része pedagógus lett.

Az 1939–40-es iskolaévben gyászolták az iskolalapító rendfőnöknő Steinmayer M. Stanislaa anyja elhunytát is. A Felvidék visszacsatolása kapcsán Szabó M. Gottharda nővért az ott megnyíló érsekújvári Szent Katalin Leánygimnázium és Líceum igazgatására küldte a Rend nővértársával, a matematikatanár Katona M. Hedviggel. A valláserkölcsi nevelés próbája a karitatív lélek cselekedetei: Szociális téren az árvíz sújtotta Alföldön, újjáépítették a növendékek Bozó Lajos 9 gyermekes derekegyházi magyar földmunkás házát saját maguktól megvont filléreik összerakosgatásával. A Főleg nemzeti szempontból támogatták a felvidéki Radvánc és Nádszeg község gyermekeit, és segélyezték a szegény családokat. Tanulmányi utazást a Dunántúlra tettek. Nagy esemény volt a visszacsatolt Felvidékre való bevonulás november 4-én. Zászlóavatással ünnepelt az iskola. Hat magyar zászlót küldött át a felvidéki szerzetesiskoláknak. A díszteremben sorakoztak fel a zászlótartó növendékek, egy felsős és egy alsós diák tartotta a zászlórudakat. November 5-én csoportokban, egymásba fogódzva vonultak ki a diákok a főhomlokzat elé, s a Szent Imre herceg útján, a Körtéren 5-6-osával karba öltve kiáltozták ütemesen: „lengyel–magyar határt!” – Egy óra múlva visszatértek tanulmányaikhoz. November 11-én a díszteremben rádióon hallgatták a kassai bevonulás közvetítését.

Az 1940–41-es iskolaévben Erdély visszacsatolásával még jobban áthatotta az iskola közösségét a segíteni akarás. Havonként egyszer „magyar napot” tartottak. Ezen a napon mindenki igyekezett kötelességteljesítésben, önfegyelemben kitűnni és áldozatot hozni közös magyar célokért. Így a magyar napokon megtakarított villamospénzekből, uzsonnafillérekből 5 tehetséges munkás és parasztszármazású fiú tanítatására nyílt lehetőség. A természeti szépségekben kimeríthetetlen erdélyi utazás fejlesztette növendékek szépérzését, tágította néprajzi ismereteiket, s megdöbbantotta szívüket a

15 Az 1938. évi XIII. t.c. új alapokra fektette a tanítóképzést. 5 évfolyam helyett 6 esztendőre emelte a tanulmányi időt oly módon, hogy a négyéves liceumot érettségi vizsga zárta, s megfelelő bizonyítvánnyal lehetett továbbtanulni a 2 éves tanítónői akadémián. Az intézkedés célja az is volt, hogy a csonka-országban maradt (5 éves) tanítóképzők számát csökkentse, mert a fiatal alapítású intézetek – mint a Margit Intézeté is – csak a líceum fenntartására kaptak engedélyt.

székelyekkel való találkozás. 1940–41-ben Szent Margit alakjának tanulmányozása állt a központban: A tanárok kutatták az olasz, francia, német szakirodalmat, s esszékben ismertették. Júniusban befejezte működését a gimnázium mellett fennállt Tanítóképző. Jogutódja a líceum lett.

A háború megpróbáltatásai nem kerülték el a Margit Intézetet sem. Erőt merítettek Szent Margit 1943. évi szentté avatásából. Szerény körülmények között, csendesen, de annál elmélyültebben ünnepeltek. Egy hónapig körüljárt köztük Szent Margit ereklyéje, és minden nap más osztály fogadta be és köszöntötte. Az ünneplés mikéntjét tanári befolyástól függetlenül a növendékek maguk állapították meg.

Az 1943–44-es iskolaévet a közelgő bombatámadások miatt már március 31-én bekesztették a növérek. A háború elhatalmasodásával a vidéki személyzet családjához tért haza; így a tanulók maguk takarították a tantermeket osztályfőnökeik irányításával.

1944. április 3-án az épület elé és mögé 3 bomba hullott... Talán Szent Margit tárta ki védelmezően karjait az épület fölé.... Több, mint 1700 ablak kitört, a csatorna, a gázvezeték, s a falak megrongálódtak. Az alagsorban, az intézetünkben tartózkodó 150 növendék tanáraival egyúttimádkozott. Senki sem sérült meg...

Április végén a főváros 200 személyes szükségkórházat rendezett be az intézetben.

Az 1944–45-ös év a gimnázium fennállásának 25. esztendeje volt. Az épület magán viselte az 1944. évi április 3-i sérüléseket. Tanításról szó sem lehetett, mivel az 505. sz. hadikórház foglalta le. (Az Intézetben 800–1000 sebesült katonát ápoltak.)

A növendékek mégis nagy számban jelentkeztek: A gimnáziumba és a líceumba 941 tanulót írtak be. A Szent Erzsébet Intézet 5 tanteremmel, a Szent Imre Gimnázium 1 tanteremmel sietett segíteni szorult helyzetükben. Ezt egészítette ki az internátus ebédlője, amit tanításra rendeztek be. Az internátusi alsó osztályokat a Klotild-ligeti nyaralóban helyezték el. A légitámadások miatt a valódi tanévnyitás későbbre maradt. A *Veni Sancte*-n csak a tanári kar vett részt a kápolnában, a növendékek az ország minden pontján lélekben együtt imádkoztak... Körlevelet kaptak tanulmányi feladataikról, s az elvégzett munkáról osztályfőnökeiknek írásban számoltak be. Október 3-án indulhatott csak meg a tanítás; de a beiratkozottak harmada jelent csak meg. Később Erdélyből, s az országból mindenünnen menekülők közül idesorrodók be-bejártak, mígnem a háború tovább sodorta őket. A légitámadások miatt október 14-én hivatalosan is bezárták a növérek az iskolát. Budapesten maradt tanítványaik egy része egész december 23-ig szorgalmasan felkereste tanárait, akik tanították őket. A Klotild-ligeti osztályokban aránylag békés körülmények között taníthattak.

Ezt a lehetőséget használta ki rendünk üldözöttek, zsidók életének megmentésére - más szerzetesrendekhez, egyházközségekhez hasonlóan a vészorszakban. Erre így emlékezett vissza Hevesi Erzsébet, Adora nővér:¹⁷

16 És a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem közgazdaságtudományi karának közgazdasági és kereskedelmi osztályán vagy gazdasági szaktanárképző intézetében lehetett még tovább tanulni.

17 Hevesi Erzsébet, Adora nővér a rend tagja, volt Margitos-tanár, aki 1933-tól 1937-ig a Mókus-házban nevelkedett. Klotild-ligeten gondnoki szerepet töltött be. A kérdező. A riportot dr. Andriksa Jolán segítségével készítettem a rend Horánszky utcai rendházában, 2006-ban.

Amikor Erika nővér megnyitotta ezt a házat, felkért engem, hogy itt a gondnoki szerepet elvállaljam. Tanítás után minden nap kimentünk Klotild-ligetre Ernesta nővérrel, aki sajnos már nem él. Ausztriából volt nálunk. Vittünk a gyerekek részére élelmet, minden szükségst mi szereztünk be. Erika nővér segíteni akart azokon a kis gyerekeken, akiknek otthon az élelmezésben hiánya volt, vagy a szülők egy része katona volt vagy börtönben volt. Nem csak a nyári hónapokban, hanem ősszel és tavasszal is ott laktak nálunk. Tanárok jöttek és tanították őket. 1944. március 19-én megtörtént hazánk német megszállása. Tanult nálunk egy pár zsidószármazású gyerek, akiket mi meg akartunk menteni. Így esténként a fiatalabb tanárok egy-egy gyereket kísérték ki Budapestről magukkal a Nyugati pályaudvaron keresztül a rendőrök mellett elhaladva, úgyhogy mindenféle érdekes sapkát föladtunk a lányok fejére, hogy eltakarjuk a göndör hajukat, nehogy fölismerjék a származásukat. De ezek nem csak Margitós gyerekek voltak! Ugyanis a Margitós zsidó származású szülők megkérték bennünket, hogy rokonaik gyerekeit is mentsük meg. Legalább 18–20 teljes idegen zsidó származású kis növendék volt nálunk, hetekig is; ameddig a veszély el nem múlt, vagy a szülők nem tudták őket biztonságba helyezni. A Perlesz¹⁸ harisnya-gyárosnak a lánya Flamm Marika – aki most Ausztráliában él – is közöttük volt. Nemcsak a növendékek éltek ott, hanem felnőttek is. Erika nővér el sem mondta azt, hogy ezek kik. Hol itt, hol ott egy kis szobában egy házaspárt helyeztünk el, vagy egy félénk leánykát. Igazán ezt Istenszeretettől tettük.

Amikor bejöttek az oroszok a fél Klotild-liget a mi otthonunkban lelt menedékre: Az asszonyok nagyon féltek, mert az oroszok éjjel megtámadták őket. Nagyon soknak a férje katona volt; éjjel sikongattak. Ekkor Erika anyáék megnyitották az egész házat: Ötven-hatvanan lehettek. Itt érték át e nehéz napokat. Erika anyának olyan nagy szíve volt és mindenkivel jól tett...” – Pécs elestének hírére azonban a szerzetesnővéreknek haza kellett küldeniük Budapestről a távolabb lakókat. Ezután körlevelekben, tanórákra lebontva juttatták el a tananyagot a diákoknak, akik hó végén osztályfőnökeiknek küldött levelekben számoltak be haladásukról. Decembertől a főváros körülfalásával ez is megszűnt. A fővárosban december 22-ig a belövések szaporodása ellenére a tanulók még mindig bejártak tanáraikhoz. Aztán váratlanul bekövetkezett a főváros ostroma. A szilveszteri bombázásban az épület nagyon megrongálódott: A színházpadlás beszakadt, közfalak repültek ki, a főfalból is kiszakadt egy rész, a legnagyobb kár a clausurát érte; a harmadik emeleti nagy terem teljesen eltűnt, a lakószobák két sora elpusztult. Óriási

18 Perlesz Sándor 1877-ben Budapesten született, műegyetemet végzett, 1899-ben diplomázott, és mint mérnök a további tanulmányait az angliai Manchesterben végezte. Hazatérése után 1906-ban, Ábelesz Simon és Perlesz Sándor megalakítják, mint közkereseti társaság az Erzsébetfalvai Harisnyagyárat. Vörösmarty u. 1–2–3. sz. alatt. (akkor még, csak az utca egyik oldalán voltak házak) 1911-ben részvénytársasággá alakultak át, melynek elnöke Ágoston Simon lett, aki a kereskedelmi ügyeket intézte, míg a műszaki részt Perlesz Sándor vezette. Perlesz Sándor 1922 évben kiválván a Pesterzsébeti Harisnyagyárból, az Erzsébet utcában (ma: Ady E. u.) új gyárat létesített. A gyár a legmodernebb technikai berendezésekkel és felszereléssel épült fel. Automatikus kötőgépek működtek benne hozzávaló segédgépekkel. Rövid idő alatt a legjobb névre tett szert a szakmában. Az olcsóbb és közepes minőségű árak mellett finom flór és selyemharisnyákat is gyárt. Kötészöveggyárat európai hírnevévé fejlesztve, 200-250 alkalmazottat foglalkoztatva, 1932-ben bekövetkezett haláláig, vezette azt. Halála után a cég, mint családi részvénytársaság „Perlesz Sándor rt. Kötészöveggyár” néven működik tovább, és Özv. Perlesz Sándorné, szül: Flamm Ilona fia, Sándor a cégvezető. in: fal-art. blogspot. com/.../pesterzsabet-harisnyagyr.html

erőfeszítéssel sikerült tető alá hozni az épületet, az ablakokat, ajtókat kijavítani. A könyvtári állomány 20%-ka a szertári állomány nagy része eltűnt.

Nehezen indult meg az **1945–46-os tanév**.

A magyar oktatásügyben (nép-és középiskolák) 1948-ig túlsúlyban voltak az egyházi iskolák. Az összesen 7811 oktatási intézményből 1948 előtt 4597 felekezeti (3094 katolikus, 1051 református és 375 evangélikus) és 3214 állami iskola volt.¹⁹ Dálnoki Miklós Béla ideiglenes kormányában Teleki Géza irányította a kultusztárcát. A május 2-án öt felkereső Mindszenty püspököt és Grósz József kalocsai érseket biztosította arról, hogy a hitvallásos iskolák fenntartása mellett áll. De kénytelen volt bevallani, hogy nem tudja, mi lesz két hét múlva. – Lényegében ugyanez a helyzet a hitoktatás terén is.²⁰ A pápai nuncius április 6-i kiutasítása miatt a Vatikánnal való közvetlen kapcsolattartás lehetetlenné vált: Az igazi ok: Moszkva nem akar tanúkat arra, ami itt történik.” – írja naplójában Grósz érsek.²¹ A Katolikus Tanügyi Főigazgatóságot valósággal megrohmozták a szülők. „Mindenki katolikus iskolába akarja beírni gyermekét. Nyugodtak akarnak lenni afelől, hogy gyermekeik jó nevelést kapnak. A tandíj nagysága nem számít. A Margit Intézetben... egy egyszerű rendőr mind a nyolc évre ki akarta fizetni leánya tandíját, csakhogy felvegyék a gimnáziumba. A csepeli munkások bencéseket kérnek szeptemberben megnyíló gimnáziumukba.” – írja naplójában a kalocsai érsek. 1946-ban az egyházi oktatást szilárdan védő Mindszenty bíboros ellen egyre jobban erősödött a sajtóban a lejárató kampány. A kommunista pártnak és Rajk Lászlónak az egyház elleni harc jó eszközéül kínálkozott az 1946. március 12-én megszavazott törvény a köztársaság védelméről (1946/VII. tc.); hiszen lehetőséget nyújtott a köztársaság ellenes tevékenység felkutatására. A törvény nemcsak a hírhedt „szalámi-taktika” eszközéül szolgált, hanem az egyház elleni fellépés eszközéül is. A politikai rendőrség most már köztársaság ellenes bűntettek után nyomozva bejelentés nélkül szállt ki, és tanítás közben, osztályról osztályra vizsgálta át a tanulók táskáját, füzeteit, vagy motozta zsebeiket. A razzia végén magukkal vittek 10–15 diákot és egy-két napig fogva tartották őket. Fenyegetéseikkel, veréssel kínzással aláíraták velük kihallgatási jegyzőkönyveket, amelyekben szerzetes tanáraik és hitoktatóik ellen összeállított vádak sorakoztak. Mindszenty József bíboros hercegprimás azonban nemcsak, hogy nem engedett a hitoktatás és az egyházi iskolák kérdésében, hanem ellenállásra szólította fel a híveket is a magyar katolikus püspöki kar által kibocsátott 1946. május 4-i körlevelében:

„... üresek lesznek a templomok, ha iskoláinkhoz és a hitoktatáshoz nem ragaszkodtok és gyermekeitek vallás nélkül fognak felnőni... Előttünk azonban más jövő képe lebeg, nem ilyen szomorú jövőé: a katolikus újjászületés képe, mely szerte a világon erőteljesen és biztatóan bontogatja száranyait...” – Mindszenty az országot járta, mindenütt a vallás és az erkölcs kapcsolatáról, a templom és az iskola egymást erősítő szerepéről beszélt. 1946. május 30-án részt vett az egyházi iskolák védelmére alakuló kalocsai Szülők Szövetsége nagygyűlésén, s júniusra az egész országban megalakult a Szülők Szövetsége a Ferenciek terén lévő központtal, az AC keretében, tehát nem kellett külön engedélyeztetni, mint az önálló egyesületeket. – Ilyen körülmények között kellett a Margit Intézet-

19 VARGA JÓZSEF: *Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós?* II. rész, Bp., 1992. 301. p.

20 Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–46. Sajtó alá rendezte Török József. Szent István Társulat, Bp., 213. p.

21 Uo. 192. p.

nek – amelyről tudott volt, hogy a háború előtt a nagypolgári és arisztokrata családok gyermekei is tanultak - újra kezdenie a munkát: A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 75.000/1946. sz. rendelete a 4 osztályos elemi és a 8 osztályos gimnázium alsó 4 osztályának összevonásával életre hívta a 8 osztályos általános iskolát. Ennek értelmében a Margit Intézetben az 1945–46-os tanévben 12 általános iskolai osztály mellett 9 gimnáziumi és 4 liceumi osztály indulhatott. Tavasszal a növendékek rendbe hozták a kertet, s élvezhették a szabadban tanulást. Az intézet negyedszázados jubileumára használhatóvá tették a 4–5000 embert befogadására alkalmas sportpályát. A lebombázott termék helyén új falakat húztak fel. A katonai hatóságok eltávolították a sportpályákról a lövegeket. Ezután az ifjúság rohammunkához fogott; betemette a bombatölcséreket, és elkészítették a korcsolyapályát. A legyengült gyerekek között óriási kanyaró és vörhenyjárvány tört ki, így az általános iskolában és a gimnázium III. osztályában a tanítás két hétig szünetelt. A megrongálódott épületen átsüvített a hideg őszi szél. A tanulók összebújva, kabátban ültek a hideg termekben. Novembertől márciusig a téli munkarend szerint tanítottak, azaz minden osztály másodnaponként járt be az iskolába tanulni. Míg 1945–46-os tanévben az 1300 tanulóból csak 40-nek jutott ingyen ebéd a dán akciónak köszönhetően, az 1946–47-es tanévben Redda Barnen svéd gyermekmentő akciónak köszönhetően 4 hónapon át 900 tanuló kapott tápláló ebédet. A leánygimnázium Szent Margit köre eucharisztikus, missziós, szociális, sajtó, és kulturális szakosztálya élénk tevékenységbe fogott. A Ráskai Lea Önképzőkörben modern költőkről, a népi írókról vitáztak (Ady, Babits, Móricz, Tamási, Illyés, Kodolányi stb.), olvastak fel tanulmányokat. A líceum Sövényházy Márta önképzőköreben a modern költők verseit mutatták be.

A bíboros hercegprímás kezdeményezésére az Intézetben is megalakult a *Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége*.²² A tornatermet, a dísztermet és kisebb termeket az ő gyűjtésük révén sikerült beüvegeztetni, a megrongálódott tantermeket rendbe hozni. A felajánlott havi díjak lehetővé tették, hogy a Szülők Szövetsége a legnagyobb mértékben nélkülöző növendékeknek tandíjmentességet biztosítson: A Szent Margit Alapból 80 tanuló részesült tandíjsegélyben. Ingyenes angol tanfolyamot szerveztek a diákoknak, szövegépet szereztek be és szöveg-tanfolyamot indítottak, kedvezményesen szereztek be a füzeteket is. Önkéntesen felajánlott ruha- szappan- játék- és egyéb árukkal karácsonyi vásárt rendeztek, aminek bevételéből 30 pár cipőt vásároltak az arra rászorult tanulók számára. A kemény tél, a fűtetlen otthonokban összezsúfolódozó gyerekek részére egy 50 gyermeket befogadni képes napközi otthont létesítettek, ahol a diákok meleg ebédet is kaptak. Januárban ingyenes szabász-tanfolyamot indítottak, márciusban munkadélutánokat szerveztek, ahol 28 blúzt varrtak meg, s a rászoruló gyerekek között osztották ki.

22 Shvoy Lajos püspök írja 1861/1945. sz. körlevelében a Katolikus Szülők Szövetségének feladatairól: „Célja: kiépíteni és megerősíteni a kapcsolatot a katolikus iskola és nevelés, valamint a szülők között és megmozdítani a katolikus társadalmat az iskola és a katolikus nevelés érdekében. – Másutt megemlíti, hogy nemcsak a vallásérkölcösös nevelés védelme a feladatuk, hanem a háború dúlta iskolák helyreállításának kezdeményezése, a szegény és elhagyott gyermekek ingyen könyvvel való ellátása is. – A Szülők Szövetsége küldöttei részt vettek a Katolikus Főigazgatóság és a kultuszminisztérium által együttesen elrendelt vizsgálatokon, s ott tiltakoztak az iskolákat ért sérelem miatt. In: BÁCSEI HÉVIZI JÓZSA: *Prohászki lelkülettel – a hit szárnyain. Új kihívások és megoldási kísérletek a székesfehérvári egyházmegyében és a budafoki egyházközségek életében (1930–1970)* 114–123. p. (doktori disszertáció)

1946. május első szombatján több mint ezer ember jött össze, hogy imádkozzék az igazságos békéért és felajánlja családját a Szüzanya Szeplőtelen Szívének. Az intézet felajánlása is megtörtént. – olvasható az évkönyvben.²³

Az 1947-es évtől kiélesedik a kommunista párt küzdelme a kisgazdapárt és az egyház ellen: A Belügyminisztérium első hivatalos közleménye „*Egy köztársaság-ellenes összeesküvés leleplezéséről*” 1947. január 5-én jelent meg a *Szabad Népb*en. (Később ez az un. Magyar Közösség pere néven vált ismertté.) A kicsikart vallomások segítségével sikerült megvádolni Kovács Bélát, az FKGP főtitkárát az összeesküvésben való részvétellel. A rendőrség hétről hétre újabb csoportokat tartóztatott le a kisgazdapárt sorából, míg vezetői 1947. március 11-én elfogadták a kötelező iskolai hitoktatás megszüntetését. A kötelező hitoktatás védelmében szinte egy emberként mozdult meg az egész ország. Tiltakozó táviratokat küldtek az Actio Catholicának, a miniszterelnöknek, Szegeден a rendőrség fojtotta vérbe az ifjúság tüntetését. A püspökkari körlevélben Mindszenty április 12-én bátran áll ki a hitoktatás mellett, rámutatva arra, hogy míg a hitoktatás megszüntetését a lelkiismereti szabadság jegyében sürgeti a kommunista párt, addig a hívek közül „sokan panaszkodnak, hogy lelküktől, meggyőződésüktől távolálló pártokba kényszerülnek, ha el akarják kerülni a kilátásba helyezett politikai üldözést... vagy bármilyen állásvesztést.”²⁴ –

Ilyen körülmények között került sor a Margit Intézet fennállásának negyedszázados jubileumának megünneplésére 1947. május 18-án! Az Intézet fennállásának negyedszázados ünnepén 4–5000 fős ünneplő közönség – közöttük 1300 Margitos növendék – áhítatos csendben hallgatta a máris sok üldöztetést szenvedett bíboros hercegprímás Mindszenty József méltató szavait:

„Az ezeréves magyar katolikus pedagógiának 25 éves kis rügyecskéje ez az intézet... A Veszprémből kiinduló és Sopronból Budapesten keresztül a csepeli munkás-leánygimnáziumig elnyúló új hajtásokat ugyanaz a szellem táplálja; az alázatos királyleány önfeláldozó Isten- és emberszeretete.”²⁵

1948-ban az országos tiltakozás ellenére az országgyűlés június 16-án megszavazta az egyházi iskolák államosítását. Ellene a Demokrata Néppárt és a Keresztény Női Tábor képviselői szavaztak. Slachta Margit képviselő 2449 tiltakozást tett le a parlamenti ülés elnökének asztalára.²⁶ Az 1948/XXXIII. törvényt Tildy Zoltán református lelkész – köztársasági elnök még azon a napon kihirdette.²⁷ – Miután a rend kifizette az utolsó kölcsöntörlesztési adósságát is a kommunista hatalom egy nap alatt elkobozta az egész

23 *Az Isteni Megváltó Leányai budapesti Szent Margit leánygimnáziumának, nőnevelő intézetének és Általános Iskolájának évkönyve*. Szerk. Szabó M. Erika igazgató, Bp., 1947. kiadja a fenntartó. 45. p.

24 MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*. IV. kiadás, Szent István Társulat, Bp., 1989. 170–174. p.

25 Mindszentyt 1944. novemberében elhurcolták a nyilasok Sopronkőhidára, ahonnan december végén átszállították az isteni Megváltó leányai soproni anyaházába. „Itt is fegyházi őrizet alatt álltunk, de mégis a jó nővérek gondot viselhettek ránk.” – írja *Emlékirataim* 49. oldalán.

26 In: GIANONE ANDRÁS doktori disszertációja: *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948*. Témavezető: Gergely Jenő Dsc. ELTE, BTK, Bp., Új- és jelenkori Magyar Történeti program Bp., 2006. 177. p.

27 Az állammal a megegyezést a református egyház 1948. október 7-én, az evangélikus egyház 1948. december 14-én írta alá.

épületet, telket a benne lévő ingóságokkal együtt, minden ellenszolgáltatás nélkül. Az átadási jegyzőkönyvet a rend részéről Dr. Eszterle Edit nővérnek kellett volna aláírni, de ő ezt megtagadta, kifejezve ezzel az ügylet törvénytelenységét. 1948. június 20-án e törvény értelmében a Szent Margit Intézet is megszűnt létezni. Elvesztette a nevét; XI. kerületi leánygimnázium lett. A III. emeleti folyosón volt a Clausura a kápolnával és az Internátus (=kollégium) amelyek közé szekrénykort húztak, hogy a növendékek ne tudjanak érintkezni a nővérekkel. Az új vezető megérkezéséig régi kiváló tanárukat, dr. Knoll Istvánt bízták meg az irányítással.

Az egyházi iskolák bezárásakor Mindszenty bíboros hercegprímás megtiltotta a szerzetes tanároknak az állami iskolában való alkalmazás elvállalását, mert nem akarta kitenni őket, hogy világnézeti vagy erkölcsi elkötelezettségükkel szemben álló nyilatkozatokra, tettekre készítsék őket. Végso menedékül Mindszenty bíboros Magyarország patrónájához folyamodva Mária-évet hirdetett 1947–48-ra. „*Állok Istenért, egyházért, hazáért, mert ezt a kötelességet rója rám a nagyvilágon legárvább népem történelmi szolgálata.*” – írta utolsó körlevelében. 1948. december 26-án karácsonykor tartóztatták le. A tragikus fordulat a Margit Intézet életében ekkor következett be: Összehívták a tantesületet és személyenként hangosan kellett nyilatkozniuk, hogy mint vélekednek felőle: **bűnös-e vagy nem?**

A feltett kérdésre Knoll István igazgató úr és hat tanár társa mondta büntelennek. Knoll igazgató úr néhány mondatban még méltatta is a bíboros-hercegprímást, mire kivezetették az iskolából, s többet nem térhetett vissza. A hatból két katolikusnak megkegyelmeztek „a megjavulás reményében”, a négy másik kollégát elhelyezték.²⁸ Az új igazgató dr. Újváry Pál, (magyar-francia szakos, Eötvös-kollégista) lett. Levették a falakról a keresztet. 1949. november 16-án meghalt Erika anyja, az igazgatónővér, akinek a temetésére kiszöktek a diákok. A régi egyenruhában mentek ki a temetésre, ahol sorokba rendeződtek, s mint egykori diákok vonultak a gyász kocsi mellett és után.

1950. június 18-án éjjel fegyveres rendőrök törtek az épületbe és 10 perc felkészülést adtak a 48 nővérnek. Már egy héttel előtte leponyvázott teherautók sora állt végig a Vilányi úton. A nővérekhez besurranó növendékek vitték a híreket. Amikor az államvédelmiek éjjel döngögni kezdték az ajtót, az egyik leányka a még utolsóként a kápolnában maradt kegytárgyakat is elmentette, fölfelé a ménesi-út felé, ahol nem álltak teherautók. A többiek a teherautóra rakott nővéreket sokáig követték kerékpáron, mert tudni akarták, hová viszik őket. erre így emlékezik vissza Magna nővér:

„1950. június 17-ről 18-ra virradó éjszaka tizenegykor ránk törték az ajtót. Összetereltek az imaterembe, azt mondták, tíz percet adnak a készülődésre, de semmit nem tudunk magunkkal vinni, csak ami rajtunk volt. A Belügyminisztériumból előre kiállított nyomtatványokat hoztak, névre szólóan. A közösséget kétharmad és egyharmad arányban felosztották: Fót és Zirc volt a célállomás... Leponyvázott autóval szállítottak minket Fóra, majd lepakoltak, és ott hagytak a fa alatt... Fóti internálásunk három és fél hónapig tartott. Köszönjük azt is a gondviselésnek, hogy nem télen történt mindez, mert akkor megfagytunk volna a földön, a szalmán. A hívek estére, mire le kellett volna fekiüdünk, hoztak egy kocsit

28 EGEDY MÁRIA gimnáziumi tanár: *A budai Szent Margit Intézet sorsa az államosítás után (1948–50)*. In: *Szent Margit Intézet emlékkönyve*, Bp., 2004. szerk.: Szálka Irma. Kiadó: Árpádházi Szent Margit Alapítvány. 59–62. p.

szalmát, deszkákkal körülraktuk, hogy ne szóródjon széjjel. Negyvenen voltunk... Amikor húztuk a kis szekeret az unokatestvéremmel a faluban, az idős nénik behívtak minket egy-egy pohár tejre.²⁹”

Később, kiszabadulva a nővérek szétszéledtek, ki-ki ahová tudott; többnyire vidékre, családjukhoz.³⁰

Az épület mint állami gimnázium működött tovább, de volt szlovák gimnázium is, majd Martos Flóra Gimnázium, Agráregyetem, végül 1955 óta Kaffka Margit Gimnázium. 1989-ig gondolni sem lehetett az épület visszaszerzésére. 1989. szeptember 29-én több mint ötszáz egykori Margitos diák lépett be a díszterembe; ott volt Flamina és Erneszta nővér. Madary Éva, Krúdy Teréz Sesztay Sára vezetésével alakult meg a Budai Margitosok baráti köre. A kedves Nővérek ideiglenes tartományfőnöke, Huszár Ilona Lujza nővér kérelmére a Rend hivatalos bejegyzése is megtörtént. November 30-án új vezetőséget választottak Lindner Ernőné Geecső Zsuzsa, az egykori tornatárunk, Zsuzsa néni vezetésével. 1990. március 1-én megérkezett Balogh Mária Rita nővér Linzből és ő lett a magyarországi tartományfőnöknő. 1991. március 16-án felkeresték Dr. Bánhegyi Emil polgármestert és Kiss Máriát, a XI. ker-i Önkormányzat oktatási osztályvezetőjét és előadták a rend igényeit a Mókus-házra és a Horánszky utcai kollégiumra. 1991-ben kérelmet nyújtottak be a műemléki Felügyelőséghez, hogy a gimnázium épületét nyilvánítsa műemlékké. 1991. május 25-én a Rend képviselőivel felkeresték Kálmán Attila államtitkárt a rend ingatlanjainak visszaadása ügyében.

1991. december 30-án Rita tartományfőnöknő, Magna nővér, Dr. Szálka Béla, a Rend jogtanácsosa, dr. Szálka Irma és dr. Andriská Jolán tárgyaltak Juhász János igazgatóval arról, hogy a rend két egyházi beiskolázási osztályt szeretne indítani. Végül egy osztály indulhatott, s az ünnepélyes Veni Sancte-t Kerényi Lajos atya tartotta 1992. szeptember 5-én.

1992 őszén dr. Szálka Irma közvetítésével egy magát megnevezni nem akaró személytől 50 ezer forintot, kaptak, hogy alapítványt hozzanak létre. Perhácsné, Borhy Józsa, aki az iskola átvételéhez a leltározást vezette, az Árpádházi Szent Margit Alapítvány létrehozásával annak elnöke lett 2002-ig. Az alapítványi tevékenységei mellett a Rend képviselőjeként az iskolaépület felújítási munkáinak követése, végrehajtásának ellenőrzése és a Renddel való kapcsolattartás volt a feladata. A gimnáziummal közösen fedezték a felújítási munkák költségeit:

1992. őszén Juhász János igazgató hozzájárult, hogy helyreállítsák a kápolnát. Az Árpádházi Szent Margit Alapítvány Rozgonyi Györgyöt bízta meg a munkálatokkal. 1993. augusztus 31-én elhelyezték a díszteremben az iskola tervezőjének, Fábíán Gáspárnak a mellszobrát, amelyet fia, Fábíán János apátkanonok adományozott az iskolának. 1995. februárjában megkezdődtek a tárgyalások a díszterem felújításáról. Az Alapítvány a kivitelezésre Lipcsey Árpádot és a Színháztechnikai Kft-t kérte fel: A terem kifestésén kívül új függönyöket kapott az ablakokra és a színpadra, az ajtókat, páholyablakokat mázoltatták, a székeket újra kárpitoztatták, a parkettát felcsiszoltatták, lakoztatták. 1995 nyarán helyreállították a földszinti folyosót és a három kapus főbejára-

29 BÖGRE ZSUZSANNA – SZABÓ CSABA: *Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban*. Szent István Társulat. Bp., 2010. 310–311.p.

30 DR. SZÁLKA IRMA: *Iskolánk rövid története* (érettségi tétel)

tot. A gimnázium 1996. augusztus 1-vel visszakerült a nővérek tulajdonába. 1996-ban a rend visszakapta az épületet, de a Kaffka gimnázium még tovább működött. 2000-ben volt az utolsó érettségijük, s ekkor jogutód nélkül megszűnt.

1996-ban a kápolna új oltárt, tabernaculumot, valamint székeket kapott Rita anyától. 1996-ban kezdődtek meg az alagsori helyreállítási munkák. Az Árpádházi Szent Margit Alapítvány a volt nővér ebédlőt kifestette, a mozaikpadlót felcsiszoltatta – ez lett a Szent Margit terem. Felújították a mellette levő termet is – ez lett a Szent Imre terem; a szemben lévő raktárhelyiségből alakították ki a Szent Erzsébet termet.

Kiemelkedő munka a kupola felújítása, a kereszt elkészíttetése és felállíttatása. Perhácsné a feladatának elvégzéséhez Balogh M. Rita főnöknőtől írásos megbízást kapott, ennek értelmében bonyolította a kapcsolatot a tervezőkkel, a kivitelezőkkel, az engedélyező hatóságokkal: Dr. Dulácska Endre egyetemi tanár készítette a statikai számításokat a kupola felújításához és Dulácskáné dr. Szederjei Ilona pedig a kupola felújítási tervét készítette el. A kereszt elkészítésére és felállítására Makovecz Imre javaslatára a Csertő-Bt-t kérte fel a rend hozzájárulásával Perhácsné. A kereszt beemelését és felszállítását Prangl Hungaria Kft. végezte 2000. augusztus 17-én volt.

2002-ben a rend kialakította az új Clausurát a negyedik emeleti padlástérben. Kerényi Lajos atya szentelte fel, Rita anya rövid beszéddel adta át a rendeltetésének. (Tervezői: a Margitos Gimessy Mária és férje Aczél László mérnökök.) A kerti munkákat, a tervezést dr. Szálka Irma végezte és irányította. 2003. áprilisában az új felső kertben Rita anya és a BMBK közös ajándékát, egy kő Szűzanya szobrot állítottak fel a hajdani fotója alapján. A felsorolt tevékenységek mellett a BMBK rendszeres ingyenes korrepetálással segítette és segíti a diákok tanulását, Diákalapítványa a rászoruló diákok étkeztetéséhez nyújt támogatást stb. (A teljes tevékenységét itt nem tudjuk felsorolni.)

Ha a 70–80 éves idős Margitosok kifogyhatatlan lendületét figyeljük – egy biztos; Erika nővéréknek sikerült olyan diákokat nevelni, akiket Boldog Margit vonzó lelkisége ösztönöz az általa gyakorolt szociális szeretet mindenkori gyakorlására. Szeretnénk egy picit mi is – mai tanárok - erre az útra rátalálni, hogy ilyen áldozatkész növendékeket adhassunk hazánknak.

JÓZSA BÁCSFAI HÉVÍZI

90TH ANNIVERSARY OF SZENT MARGIT GRAMMAR SCHOOL

The provisions of the Trianon Peace Treaty in 1920 imbued Hungarian society with sorrow and distress, since the country had lost two-third of its territory. In this situation both political leaders and the Roman Catholic Church aimed at supporting Hungarian people spiritually. In line with this endeavour, the order of the Sisters of the Divine Redeemer in Sopron decided to establish a grammar school for girls in Budapest, this way aiding the education of young girls. The plan was supported by Count Kunó Klébelsberg, representative of the city of Sopron in the Hungarian parliament.

Present study discusses the periods 1920-1950 and 1989-2010, when education was supervised by the Sisters of the Divine Redeemer. The grammar school functioned as a state educational institution between 1950 and 1989.

The study discusses how the Franciscan superior tried to oppose the communist regime and protect the church, the monastery and the believers.

MISKOLCZY AMBRUS

A ROMÁN KOLINDÁKTÓL A CANTATA PROFANÁIG

Bartók Béla számára a kolinda meghatározó élmény volt. A *Cantata Profana* szövegét is két román kolinda szövegének átköltésével alkotta meg.¹ Élete végéig a román folklór világában élt, hiszen mielőtt kiment volna Amerikába, ifj. Alexits Györggyel együtt nézte át román folklór gyűjtését, majd Amerikában is még javított a szövegeken. Nem szegte kedvét térségünk balkanizálódása és a nacionalista szenvedélyek elhatalmasodása sem. Az ősfarmákat kereste a folklórban, azokat, amelyek nem ismertek etnikai-nemzeti határokat és korlátokat, hanem az emberiség egységéről tettek tanúbizonyságot. Gyűjtésében a legarchaikusabb réteg a kolindáké. Célszerű ezért áttekinteni azt, amit a román folklórtudomány feltárt, és aztán bemutatni azt, hogy Bartók miként osztályozta a kolindákat, és mit jelentett egy-egy kolinda az ő számára.

A KOLINDA ÉS A KOLINDÁLÁS, AHOGY AZT HAJDAN LÁTTÁK

A kolinda karácsonyi ének,² az 1825-ös budai román-latin-német-magyar szerint „szent” ének, és tegyük hozzá újévi ének is, alapvetően azonban „a téli napforduló éneke” – hogy Bartók román barátját, Constantin Brăiloiut idézzük.³ December 24-ről 25-re és december 31-ről január 1-re virradó éjszaka folyamán éneklük.⁴ A kolinda immár magyar szó, a románból került nyelvünkbe, ahol megfelelője a regösének. A kolindálás vagy a regölés jót kívánás. A téli napéjegyenlőséghez, a napfordulóhoz kapcsolódó, év-végi és év-eleji hiedelmek és rítusok, szokások és hagyományok halmaza. A *kolinda* szó a latin *calendae*-ből származik. A származékok Európa szerte élnek. A svájci romanche, illetve rétoromán nyelvben: *kullana*, a keleti svájci Engadine vidékén: *chalanda*, az ír nyelvben: *kalaind*. A román nyelvben a *colindă* (vagy a *corindă*) szó – és ennek ritkábban használt változata a *colind* – nem közvetlenül a latinból származik, ha-

1 MISKOLCZY AMBRUS: *A szarvasfiúk „rejtélye”. A kolindától a Cantata profanáig*. Bp., Lucidus Kiadó, 2010. Ebben a munkámban a Bartókot meghihető két kolindát mutattam be, valamint a bartóki mű néhány értelmezését.

2 Az ún. budai szótár szerint „canticum festo nativitatís Christi sacrum, quod in vigilia festi nativitatís Christi cani solet: karátsoni ének: das Weihnachtslied”. *Lesicon roma'nescu-la'tinescu-ungurescu-nemşescu*. Buda, 1825. 132.

3 CONSTANTIN BRĂILOIU: *Problèmes d'ethnomusicologie*. Genève, 1973. IX.

4 CONSTANTIN BRĂILOIU: *Colinde şi cântece de stea*. Constantin Brăiloiu: *Opere*. VI. Buc. 1998. 213.

nem szláv közvetítéssel honosodott meg, az ószláv *kolęda* szó átültetése révén.⁵ A közvetítés szó egyszerűen hangzik tartalma annál bonyolultabb, sőt homályos. És minél többet kutatják annál bonyolultabb és homályosabb. Paradox módon az ilyen jelenségekhez a metaforikus kifejezések közelebb visznek. „Karácsonyi szokásaink – írja egy kiváló lengyel folklorista – hasonlóak a folyamhoz, amely lassan nő és közben számos folyót és patakot vesz fel magába. Ehhez hasonlítható a mi szokásaink alakulása, évszázadok során a legkülönbözőbb, olykor tőlük egészen idegen forrásokból táplálkoznak.”⁶ Keressük – mondhatná az irodalmi folklór kutatója – az ősforrást, de soha nem jutunk el hozzá, mert talán nincs is, hiszen a hiedelmek, rítusok, szokások állandó kölcsönhatásban élnek, és forrásaink, és azért mindig csak előzmények eredőjéhez jutunk el. Így vagyunk a kolindákkal is.

A calendaetól karácsonyig

A calendae a hónap első napját jelölte. A régi Rómában – lexikonjaink szerint – január elején – calendae Ianuarii – rendezték a Saturnaliat, Saturnus isten ünnepét. Saturnusban a vetés és az aratás istenét tisztelték, azonosították magával Kronossal, aki fia elől menekült Itáliába, és uralkodása alatt köszöntött be az aranykor, amikor a föld magától termett, nem volt különbség ember és ember között. Saturnus tiszteletére december 17-től egy hétig minden állami és magán ügy szünetelt. Ettek, ittak és mulattak, nemcsak a polgárok ajándékozták meg egymást, hanem az urak is megajándékozták a rabszolgáikat, sőt még a lakomákon ki is szolgálták azokat, akiknek ilyenkor szabad volt gazdáikat gúnyolni is. Ünnepi királyt is választottak, de aztán meg is ölték. Így idézték az aranykort, és készültek az új esztendőre, mert a téli napfordulóval megújult a világ, hosszabbodni kezdtek a nappalok és rövidültek az éjszakák.

Mindez szép, de közelebről nem ilyen egyszerű. A római calendaek maguk is először külön mozzanatot alkottak az év-végi ünnepek hosszú sorában. November 17-től november 24-ig tartották a Brumaliát. Ez jellegzetes szüreti ünnep volt – Dionüszosz jegyében. Dionüszosz a trák mitológiából került a görögbe, és itt a főisten, Zeusz és a halandó Szemelé gyermeke lett. Ő találta fel a szőlőművelést, mint a bor és borászat istene és védőszelleme. A bor pedig az ő jelképe és jelenlétének biztosítója.⁷ Kultuszának kezdetekor az ünneplők csak egy boros kancsóval vonultak fel és nyomában egy kecskével. Aztán kialakultak a tömegmámmal járó orgiasztikus lakomák, álarcos és zenés játékokat adtak elő, így lett mellékneve Bákhosz, a lármás. Athénban az ünnepi játékokból alakult ki a színjátszás. Ezt követte a Saturnalia. A görögök november 17-től december 17-ig az abc betűivel jelölték a napokat, az alfától az omegáig. Ekkor beköszöntött az aranykort idéző ünnep. Majd annak vége után egy hét múlva a rómaiak legnagyobb ünnepe következett: Calendae Ianuarii – Jánusz tiszteletére. Ő eredeti itáliai isten, akinek a görög mitológiában nincs megfelelője, és maguk a rómaiak sem tudták pontosan meghatározni, hogy minek az istene. Lehet, hogy először a nap és a fény iste-

5 H. MIHĂESCU: *La romanité dans le sud-est européen*. București, 1992. 55., 329., 448.

6 Witold Klinger véleményét idézi PETRU CARAMAN: *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*. București, 1982. 352.

7 WALTER F. OTTO: *Dionysus. Myth and Cult*. Dallas, 1981. 152.

ne volt, aztán minden kijárás és bejárás istene lett, neki szenteltek minden kaput és ajtót, minden hónap első napja rá emlékeztetett, és az év első hónapja is tőle kapta a nevét. öt napig ünnepeltek, és az első napon az emberek elhalmozták egymást jókívánságaikkal, megajándékozták egymást, és gyarapodásukat mágikus, rituális jellegű akkusokkal próbálták elősegíteni. Közben még a Saturnalia előtt vagy utána áldoztak a védőisteneknek. Ez volt a Compitalia, és december végén majd újév első napján tartották a Larentaliát, melynek során minden egyes család megünnepelte a maga védőistennét, a Lareseket, akik eredetileg az elhunytak gondviselő szellemei voltak. A 3. században államvallásként ismerték el a perzsa eredetű Mithrász kultuszt, és az új napistennek (Sol invictus = a győzhetetlen Nap) a napját december 25-ére tették. Ezek az ünnepek egymást erősítették, sokban összeolvadtak, és a Calendae például magába olvasztotta Saturnaliát. A keresztény karácsony lassan találta meg a helyét a naptárban. Az egyházatyák először január 6-ára tették, Vízkereszt napjára, amikor Krisztus megkeresztelkedett, és így emberi természete isteni természettel párosult, egyszóval: újjászületett, sőt megszületett. A karácsony szó eredete is erre utalna: creatio=teremtés, bár a szó eredetét megnyugtatóan nem sikerült tisztázni.⁸ A 4. században azonban karácsonyt december 25-ére határozták meg, és vele az év kezdetét is. Franciaországban csak 1564-ben rendelte el a király január 1-ét, mint az év első napját, Oroszországban Nagy Péter követte a példát. A keresztény ünnepek magukba olvasztották a korábbi ünnepeket, amelyeknek egyes elemei azonban továbbéltek, különösen a keleti kereszténységhez tartozó népek körében, hiszen a kelet egyházak nem vívtak olyan kemény harcot a néphiedelmek ellen, mint a nyugati egyházak. A románoknál az ortodoxia sokáig annyira laza volt, hogy még igazában eretnokségek sem alakultak ki, mert nem kristályosodott ki olyan szilárd dogmatika és olyan kemény egyházi fegyelem, hogy a hivatalos egyház elég erőt és szükségét érezte volna a nyugatihoz hasonló kemény fellépésnek. Így lehetett a román népi kultúra és népi vallásosság a pogány maradványok gazdag tárháza.

A hiedelmek, szokások, rítusok geneológiájának megállapítása kockázatos vállalkozás. Kockázatos, de vonzó. Az eredetnyomozás és eredetkeresés általános emberi szenvedély, senki sem ment alóla. Identitásképző folyamat. A románok a római eredet hangsúlyozásával vettek revánsot a történelmen,⁹ amikor a jelen nyomorúságával a múlt nagyságát szembesítették. Nyelvükkel és a népszokásokkal bizonygatták azonoságukat Rómával – ahogy ilyenkor szokás – egész a komikumig.

Minden világos és zavaros, ha valamilyen ideológia vagy ha valamilyen diktatúra rendet akar teremteni. Ilyenkor az érzékeny szavak története elhomályosul. Ezt példázta továbbra is a román *colinda* szó sorsa. Bár a szláv közvetítés világos, ez olykor kínosnak bizonyult, és el kellett hallgatni. Az 1950-es évek szláv kultuszával szemben, az 1970-es években a román nacionálkommunizmus a szláv hatásokról vagy kölcsönhatásokról nem vett tudomást, hogy a nemzeti hagyományokhoz való megtérés és a Moszkvától való függetlenség illúzióját biztosítsa.¹⁰ Aligha véletlen, hogy kiváló román folklorista, Petru Caraman kolindákról szóló műve – „A kolindálás a szlávoknál és a

8 OVIDE DENSUSIANU: *Histoire de la langue roumaine. I.* Bucarest, 1929. 262. Ugyanez a mű azt érzékelteti, hogy a *colindă* szó szláv közvetítéssel került a román nyelvbe. (261., 271.)

9 LUCIAN BOIA: *Istorie și mit în conștiința românească.* București, 87–91.

10 *Dicționar de terminologie literară.* Szerk. Emilia Boldan. Buc. 1970. 78. szerint a szó eredete ismeretlen.

románoknál” –, amely 1933-ban lengyelül jelent meg (és a legjelentősebb monográfia¹¹) csak 50 év múlva látott napvilágot románul is. A román megjelenés érdekében az előszóban úgy kellett értelmezni a mű jelentőségét és üzenetét, hogy a román eredetiség kerüljön előtérbe, az, hogy a szlávok a románoktól kölcsönöztek.¹² Az persze nem kétséges, hogy a szlávok Róma népi latin nyelvet beszélő népétől vették át a szokást és a szót, és az sem kétséges, hogy a román nyelv a latinból származik, akár a többi neolatin nyelv. Viszont a román nyelv nem utolsósorban a szláv hatásokra szakadt le a latin nyelvből, szláv hatásra változott a nyelv fonetikája és gazdagodott a szókincse. A hangzástörvények ismeretében feltételezhető, hogy a latin *calendae*-ből a román *cărintă* szó született, mert a románban a hangsúlytalan *a* mindig *ă* hanggá alakult, a szlávban viszont a latin szavak átvételekor a hangsúlytalan *a* hangból *o* lett. A románban pedig a magánhangzók közötti *l* átváltozott *r* hang lett, míg a szlávban megmaradt. Erdélyben és a Bánságban sok helyt *corindă* volt az általános, de itt is a szláv hatására az első szótagban *o* él.¹³ Tehát a szlávok átvették a rómaiaktól a kolindát, aztán együtt alakították át, úgy hogy római típusú kolindát felváltotta az ukrán-bolgár-román típus. A változás tehát színeváltozás – mint azt Caraman szépen leírja.¹⁴ „A rómaiak alakították ki a kolindálás hagyományait és ők adták nevet a kolindáknak, de, bár a római hagyomány a mai kolindák csiráiban is fellelhető, mégis a mai kolindálás és a római között a különbség hatalmas, olyan nagy, hogy ha nem élne a kolinda szó, mely mintegy újjal mutat az eredetre, sokkal nehezebb lenne a tájékozódás, és nehezen jutna bárkinek is az eszébe, hogy Kelet- és Délkelet-Európában lehet valami kapcsolat a római szokások és a mai idők kolindálása között.”¹⁵ Igaz nem maradt fenn római kolinda szöveg. De a korabeli szerzők arról tudósítanak, hogy a kolindálás Rómában egyszerű újévi jókívánságokra korlátozódott. Az ukrán-bolgár-román kolinda mágikus jellegű történetet ad elő. Más szóval mese világba visz, ideális helyzeteket, embereket állít elénk vonzó és mágikusan ható példaként. Ezek a történetek a ráolvasásokban is fellelhetőek, a ráolvasások és a római típusú jó kívánság összeszövődéséből született a ma is élő kolinda, amelyben a történetet és a jót kívánó formulát szinte szakadék választja el egymástól.¹⁶

Láttuk, a kolinda szó története is a szlávokkal való együttélésre utal. De figyelembe kell venni még a szó jelentését. A kolindálás ugyanis valamiféle körmenet. A román ige kolindálni = *a colinda* azt is jelenti, hogy bejár, barangol, körbe jár. *Kolo* jelentése a szláv nyelvben kerék. Az *akol* kör alakú. Ezért van, aki tagadja, hogy a *calendae* lenne a *colindă* szó eredete. Ki tudja? Valószínű, hogy a kolindálás rítusának szlávokkal való közössége elősegítette, hogy a latin szó szláv közvetítéssel kerüljön a román nyelvbe.¹⁷

Ezt a római eredetű szokást még természetesen a szláv hatásokon kívül a legkülönbözőbb hatások színezték. Például az, hogy Isten megjelenik és jutalmaz, mordvin ha-

11 PETRU CARAMAN: *Colindatul la români, slavi și la alte popoare*. București, 1982.

12 OVIDIU BIRLEA: *Istoria folcloristicii românești*. Buc. 1974. 507. Ugyanakkor nyugati nyelven való kiadásra javasolta az említett munkát Birlea, aki először látta el a mű román kiadását.

13 OVIDIU BIRLEA: *Introducere*. Caraman: *Colindatul*, XIII.; H. MIHĂESCU: *La romanité dans le sud-est européen*. București, 1992. 51.

14 CARAMAN: *Colindatul*, 395.

15 CARAMAN: *Colindatul*, 359.

16 CARAMAN: *Colindatul*, 359., 395., 416., 427., 436., 485.

17 TRAIAN HERSENI: *Forme străvechi de cultura populară românească*. Cluj-Napoca, 1977. 254–255.

tás, szláv közvetítéssel került térségünkbe – hangsúlyozza a román kutató.¹⁸ (A magyar kutató szerint Isten megjelenése bizánci/balkáni hatást sejtet.¹⁹) Nem kérdéses, hogy keresztény és kereszténységelőtti szokások éltek egymás mellett és fonódtak össze egymással. Hogy aztán a folkloristák mikor melyik elemre – a keresztényre vagy a nem keresztényre – teszik a hangsúlyt, az korhoz kötött megnyilvánulásnak tűnik. A kommunizmusra való ellenhatásként ma a vallásos oldal is előtérbe került.²⁰ A szakirodalmat forgató külső szemlélőnek az a benyomása, hogy olykor a különböző tudományos nézetek képviselői úgy viszonyulnak egymáshoz, mint különböző szekták harcos tagjai. Egymás érveit nem mérlegelve hoznak ítéletet. Olyan lakonikusan utalnak a „hibás” véleményekre, hogy az olvasónak sem adják meg a lehetőséget, hogy az elmarasztalt nézetet megismerhesse. Caramant például hol elhallgatják, hol helytelenítik.²¹ Antidotaként Hasdeut szokták idézni: „a kolinda nem a románoknál szlavizmus, hanem a szlávoknál romanizmus”.²² Jól hangzik, mint egy ráolvasó formula... Viszont kétségtelen, hogy a karácsonyi és újévi énekelés, epikus énekek előadása más neolatin nyelvi közösségekben is élt, ha nem is olyan színpompás gazdagságban.²³

Olykor az az érzésem, hogy lelkes folkloristák maguk is, ha írnak, valamiféle révületbe esnek, mint a kolindáló, aki úgy adja elő a történetet, mintha szemei előtt zajlanának a fejlemények; a folklorista is ezt teszi, mintha ősi titkok tudójává válna, lelki szemei előtt valamiféle koherens egészet alkotó ősvallás, vagy hiedelemvilág jelenik meg, és ezt közvetíti felénk különböző szakmai bravúrokkal vagy csak egyszerű kinyilatkoztatással. (A szakmai bravúr gyakran abban rejlik, hogy valamilyen lényről azt állítják, hogy az csak megjelenési formája egyik vagy másik istennek, vagy magának az istenségnek.) A mi rege szavunk egyébként jól jellemezheti a helyzetet. A magyar *regölés* feltehetőleg olyan finnugor eredetű szó, amely összefügghet a sámánok révülésével, extázisba esésével.²⁴ A regüs vagy regös pedig királyi szórakoztató (aki együtt iszik a királlyal: combibator) a középkori oklevelekben is felbukkan,²⁵ és nyilván azt adta elő, ami a királynak tetszett, és nyilván azt is, amit megengedhetett magának, a megfelelő határok tiszteletbe tartásával. „A samanizmusban csalás és valóság keveredett egymással”²⁶ – mint olykor a tudományban.

18 CARAMAN: *Colindatul*, 425–426.

19 PÓCS ÉVA: *Néhány új szempont a regölés és a regösének kutatásához. Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára. II.* Szerk. Andrásfalvy Bertalan, Domokos Mária, Nagy Iona. Bp., 2004. 305–312.

20 SABINA ISPAS: *Comentarii etnologice asupra colindei și colindatului*. CONSTANTIN BRĂILOIU – SABINA ISPAS: *Sub aripa cerului*. București, 1998.

21 ISPAS: *Comentarii, Sub aripa cerului*, 45. ígéri, hogy majd alaposabban bemutatja Caraman általa is röviden több vonatkozásban megkérdőjelezett álláspontját.

22 BOGDAN PETRICEICU HASDEU: *Studii de folclor*. Cluj-Napoca, 1979. 263.

23 IOAN TALOS: *Profane Bräuche und Lieder der Weihnachtszeit bei den romanischen Völkern. Revista de etnografie și folclor*, 2007. 1. sz. 41–77.

24 PAIS DEZSŐ: *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*. Bp., 1975: 109–116.

25 SZABÓ KÁROLY: *A királyi regösökről. Századok*, 1881. 553–568.

26 PAIS: *A magyar ősvallás*, 116.

A kolindálás vagy regölés a társadalom egészét átható szokás lehetett Magyarországon is. Az Egyház is megpróbálta megszelídíteni, a keresztény szokásrendbe illeszteni. A Kalendae szó be is épült a magyar szóhasználatba, és lett belőle kalandos főnevünk. Ez a pap vezetése alatt megalakult vallásos társaság, amelynek tagjai, a testvérek egymás védelmére álltak össze, hónap elején pedig összejövetelt tartottak. Később aztán temetkezési társulat lett a kalondos, mivel tagjai kezdettől fogva az elhunyt tagok vég-tisztességéről is gondoskodtak. A kalandos a törvény védelmét élvezte. László király dekrétumainak első könyvéből a 14. törvény erről rendelkezett. A törvény az 1092-es a szabolcsi zsinaton született, és kimondja: „Ha valaki az elsejei összejövelekről papjának vagy társainak engedélye nélkül kivonja magát, kezét, amellyel testvériséget fogadott, tíz penzával váltsa meg.” A kalandos társaság felállításának a célja éppen Calendae kereszténységelőtti szokásának ellensúlyozása volt. Mert, mint törvény magyarázata fejtegeti: „Hajdan a pogányok január elején sok babonás dolgot cselekedtek, melyeket újabban a keresztények, mint a legtöbb pogány szokást a valláshoz idomítottak, és eltérve a babonás dolgokat, azokat – nem, mint a bűn megnyilvánulását – a keresztény szentségeknél sokkal jobban és illendőbben ápoltak, egyesek annyira elragadtatták magukat, hogy mindjárt pogány módra viselkedtek, babérral és zöld falombbal díszítik házukat, asztaluk lakomától roskadozik, az utakon és tereken csapatokba verődnek és énekelnek”. Hogy ennek elejét vegyék, az Egyház elrendelte: „a népnek megszentelt kenyér adassék, és a papok illő módon közös asztalt állítsanak fel” nem messze a templomtól, „nehogy leszokjanak a kölcsönös szeretetről”. Ezt „az ösöktől bevett szokást a magyarok, miként a papok vallásosan őrizték”, és az volt az előírás, hogy a kenyeret a testvér házában a testvérek egyszerre törjék meg, mindenki mindenkivel koccintson, de három pohárnál ne igyanak többet, és így térjenek meg a templomba.²⁷ A kereszténységhez hasonlóan „ezt az intézményt is külföldről vettük át,”²⁸ de ez is beépült a regösének mágiájába, amikor arról énekeltek:

„Hogy szent oltár mi asztalunk lehessen,
Mise mondó ruha mi abroszunk lehessen,
A szent kelhe mi poharunk lehessen.
A szent ostya mi kenyérünk lehessen.²⁹

De az ájtatoskodás, aligha akadályozta meg a nekibúzdult regösöket, hogy ne igyanak többet három pohárnál. A 16–17. századi kalendáriumokban és a 17–18. századi

27 CAROLUS PÉTERFÝ: *Sacra concilia Ecclesiae Romano-Catholicae*. Posenium, 1741. 24–35. Az 1092: 14. tc.: Si quis de Kalendis presbyteri sui et fratrum licentia substraxerit, manum, cum qua fraternitatem promisit, decem pennis redimat. A *Corpus Juris* magyar fordításában tévesen ez áll: „Ha valaki az ő papjának és társainak engedélye nélkül gyertyát viszen el, tíz pénzen váltsa meg a kezét, amellyel orzott.” A *Corpus Juris* latin szövege: Si quis candelam presbyteri sui et fratrum licentia substraxerit, manum, cum qua furtum commisit, decem pennis redimat. Ugyanakkor jegyzetben utal arra, hogy a Turóczi és az Ilosvai kodexben olyan szöveg szerepel, amely azonos a Péterfýével. Ez a helyes.

28 ZÁVODSZKY LEVENTE: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Bp., 1904. 68.

29 Idézi KARDOS TIBOR: *A Bucsu-i „regös misztérium” keletkezése*. *Filológiai Közlöny*, 1957. 219.

céhszabályzatokba a vízkereszt utáni első hétfőt regélő hétfőnek nevezik.³⁰ Ilyenkor jól be is rúgtak. Első rövid tudósításunk a regélésről vagy kolindálásról az erdélyi Heltai Gáspártól származik, aki 16. század derekán karácsonykor elgondolkodva az időről, a hit ünnepeiről, a részegeskedést kezdte ostorozni: „Mikor eképpen az időnek rendeléséről gondolkodnám, mindjárt eszembe juta az ördögnek álnoksága, miképpen az ő szerzését elegyítette az Úr Istennek a szerzésével. Mert az ördögnek igyekezete, hogy valahol az Úr Isten templomot épít, ott mindjárt az ördög kápolnát rak melléje. Így művelt az időnek rendelésével is. Mert egész esztendő által önekie is elrendelt idője legyen, mikor az emberek nagy buzgósággal, nagy jókedvvel önéki szolgálnak. Mert mindjárt a mi Urunk Jézus Krisztus születésének napja tán, következik az ördögnek nagy ünnepe, a regélő hét, ottan a fársáng etc. Akkor isznak az emberek, tobzódnak, lakoznak, és különb-különbféle heábalavó költséget művelnek. És noha azt művelik, de kevesen gondolják meg azért, mit művelnek: és száz közül sem gondolja egy, mely igen nagy bűn legyen a részegség és a tobzódás.” Annál is inkább, mert „a sok duska italtak, a sok regélésnek nincsen semmi vége, el sem hagyják, míg bőven ugyan bőven reájok hozzák az Istennek haragját, ki elveszti a földet és tüzrel megolvasztja, mint régente az özönvízzel elvesztötte ugyanezen bűnökért.”³¹

Száz év múlva a kiscsergedi evangélikus szász lelkész meg is botránkozott, hogy bolgár híveinek karácsonykor a fő gondja „ördögi énekeik” betanulása, és amikor eljön az ideje útnak indul a kolindáló csapat, melynek egy része a házban eszik és iszik, a többiek pedig állva „istenkáromló kolindáikat éneklik románul”.³² Nem véletlen a papok és lelkészek felháborodása. A második trulai zsinat már 692-ben betiltotta a kolindálást. Az 1652-es havaseltvi törvénykönyv idézi is a tiltó határozatot: „A kalandák a hónap azon első napjai, amikor a görögök áldozatokat szoktak tenni, Vota és Brumalia görög ünnepek, mivel Brumosz Dionüszosz ragadványneve; ilyenek és más hasonlók azok, amiket az egyházatyák megtiltanak a keresztényeknek, megtiltják a nőknek is, hogy tánc közben magasra ugráljanak, mert ez a férfiakban bűnös vágyakat kelt, és megtiltották azt is, amit a görög férfiak és a nők hazug isteneik nevében tesznek, azt is megparancsolták, hogy a férfiak ne öltözzenek női ruhákba, a nők se férfiakba, amint azt Dionüszosz ünnepén teszik, amikor táncolnak, továbbá ne takarják el az arcukat fürtös gyapjával, kecske vagy szatír szőrrel. Az ilyen gyapjas álarcok csak egyesek gúnyolására szolgálnak, a kecske álarcok pedig bánatra és szomorúságra indítanak, a szatírok csak Dionüszosz ünnepén jelennek meg, mert ők – mint mondják – Dionüszosz táncosai, körtáncot járnak, szüretkor ne szölongassák, a nevét se említsék, amikor a szőlőt tapossák, ne röhögjenek és ordítsanak, amikor a bort hordókba töltik. Dionüszoszt azért szölongatják, mert ő a görögök istene, a részegség tanítója és ő adja bort, és ezt a parasztok ma is teszik, nem tudva, hogy mit cselekszenek. Ezért az atyák a keresztények életéből eltávolítva és kitiltva minden pogány hiábalavóságot és tévelygést, elrendelték ebben a kánonban, hogy ha papi személyek csinálnak ilyesmit, akkor tegyenek adományt, ha világiak, akkor átkozzák ki őket.”³³

30 *Magyar Néprajz*. VII. Főszerk. DÖMÖTÖR TEKLA, Szerk. HOPPÁL MIHÁLY. Bp., 1990. 252.

31 HELTAI GÁSPÁR: *A részegségnek es tobzodásnac veszedelmes voltáról valo Dialogus*. Colosuar, 1552.

32 OVIDIU BIRLEA: *Istoria folcloricăii românești*. București, 1974. 19.

33 LAZÁR ȘAINEANU: *Semasiologia limbii române*. Timișoara, 1999. 74–76.

Nem kétséges, a trulai zsinat határozatát célzattal foglalták be a havaselvi törvénykönyvbe. A keleti egyházak, bár kevésbé erélyesen léptek fel az egyházi tanításoknak elmentendő népszokások ellen, mint a nyugati egyházak, nem nézhették jó szemmel a pogányságra emlékeztető megnyilvánulásokat. Ugyanakkor igazában nem ismerték őket közelebbről, csak inkább homályos, de riasztó elképzeléseik voltak. Példa erre Dimitrie Cantemir, egykori moldvai fejedelem *Descriptio Moldaviae* („Moldva leírása”) amelyet 1716-ban írt, és csak jóval halála után, az 1770-es években tettek közzé. Cantemir a politikában szerencsétlenül járt, mert rosszul mérve fel az erőviszonyokat, 1711-ben Nagy Péter mellé állt a törökök ellen, és miután vesztek, menekülnie kellett, hogy Oroszországban élje le életét. Viszont a keleti világ ismerőjeként sokra becsülték, a berlini Akadémia tagjává választotta, Voltaire pedig amikor megkapta Cantemir fiától atyjának a Török Birodalom történetéről szóló munkáját, úgy hízelgett, tehetségük okán „a régi görögöktől kell hogy származzanak, és inkább Periklész fajából, mintsem Timur Lenktől”.³⁴ „Moldva leírása” határkő a román folklorisztikában, mert olyan részletesen ismerteti a népszokásokat, mint előtte és hosszú ideig utána is senki.³⁵ A kolindálásról és a vele összefonódó turkáról – amelyet még hosszabban ismertetünk – a következőket írta:

„A kolinda megfelel a régi rómaiak kalendae-inak, és minden év elején minden moldvai, mind nemes, mind közrendű különböző módokon megünnepli.

A turka: játék, melyet még a régi időkben találtak ki a törökök iránti gyűlölettel vezettetve. Mert az úr születésének szent napján egy agancsos szarvas-fejhez álarcot rögzítettek tarka lenvászomból, amely eléggé hosszú volt ahhoz, hogy az azt viselő lábát eltakarja. Erre az álarcos személyre egy púpos vén ember álarcát viselő ember kapaszkodik fel, és nagy kísérettel bejárják az összes utcát és házat, miközben ugrálnak és táncolnak.”³⁶

Mint igazi értelmiségi, Cantemir sem ismerte közelebbről azt a népszokást, amelyről írt, és amelynek maga is részese lehetett. A kolinda leírásában a kievi „Szinopszis”-t követte, a kolindát istenségnek tekintette,³⁷ és nyilván azért, mert egyes kolindák refrénjében nemcsak az Úristent emlegetik, hanem a *colindă*, szó is feltűnik. Cantemir a románok eredetéről szóló értekezésében említ egy másik refrént: „Ler Aler Domnul”, és ebben Aurelianus emlékét fedezte fel.³⁸ Valójában a refrén eredete: Aleluja.³⁹ A turka magyarázata is hamis etimológiára épült, a turc=török szóból vezette le eredetét és jelentését, holott a taur=bika szóból származik. Annál értékesebb a tényleírás. De nem a tényleírás hagyományát alapozta meg, hanem inkább az értelmezését, mert ezt követelték meg a nemzeti kulturális és politikai élet törvényei. Róma már a 17. századi moldvai és havaselvi krónikások számára is büszkeség forrása volt, és a török uralom lazítása és lerázása érdekében a római eredetre hivatkozva akartak az európai világhoz kapcsolódni. Cantemir a moldvai bojártság hatalmát úgy legitimálta annak rómaiságával, mint a magyarok a magyar nemességét a hun származással, a lengyelek pedig a

34 VOLTAIRE: *Correspondance. II.* Szerk. Theodore Besterman. Paris, 1977. 143.

35 BİRLEA: *Istoria folcloristicii*, 23.

36 DIMITRIE CANTEMIR: *Descrierea Moldovei*. Buc. 1973. 342.

37 ADRIAN FOCHI: *Valori ale culturii populare românești. I.* București, 1987. 325.

38 DIMITRIE CANTEMIR: *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Bucuresti, 1901. 217.

39 AL. ROSETTI: *Colindele religioase la români*. Buc., 1920. 24–32.

lengyel nemességét szarmata ősökkel, mert ebben legitimáló társadalomszemléletben a lényeg az, hogy a hódítóknak ne legyen vérségi köze a néphez. A román történelmszemléletben Trajanus lett az alapító ős, aki Dácia központi részét meghódította és a Római Birodalomba integrálta. Ugyanakkor Róma némi irtózattal töltötte a román keleti keresztény világot. Keletről nézve Róma az egyházszakadás kiváltója és oka, szakadár tanok forrása. Cantemir mint európai és hazai politikus és ideológus egyszerre ápolta a rómaiságot és az ortodoxiát. Nemzeti és felekezeti buzgóságát igyekezett összhangban tartani. Ez bonyolult és régióként eltérő igényeknek, adottságoknak megfelelő művelet és technika volt. Miután a 17. század végén Erdélyt is bekebelezte a Habsburg Birodalom, itt is támadásba lendült az ellenreformáció. A római katolikusok csak néhány dogma elfogadását várták el, az egyházi szertartás rítusába nem akartak beavatkozni, a néphiedelmek ellen sem léptek fel, mint korábban a reformáció. A papságnak pedig privilégiumokat ígértek. Az ortodox egyházi elit el is fogadta az egyesülést Rómával, anélkül hogy a falvak népe tudott volna róla. Az egyházi unió a papság magasabb fokú – bécsi és római – tanulmányait is biztosította. Új, harcos értelmiségi réteg alakult ki. A magyar hódításelmélet analógiájára és arra válaszként kidolgozták a római hódítás elméletét, és követelték nemzetként való elismerésüket. Ezek a nemzeti ideológiát kialakító értelmiségiek a konkrét népet egy kicsit mindig szégyellik, miközben az elvont népért életüket is készek odaadni. Az Aurelianus nevére emlékeztető refrén a román nemzeti ideológia refrénje lett, különösen Erdélyben, ahol a római eredet az egyéni identitás alapja volt, és a kollektív nemzeti követelések érvényesítését legitimálta. Magyarországon a rómaiság némileg más színezetet kapott. A görög katolikus római értelmiség elsősorban a román ortodoxokkal való versengésében hivatkozott Rómára, Szent Péter városára. A lelkekért való harcban azzal riogatták az áttérni nem akaró ortodoxokat, hogy Péter nem engedi be őket a mennyek országába. Az ortodox románok, akik a karlócai szerb metropolita fennhatósága alá tartoztak, viszont a római eredetre hivatkozva próbálták nyelvüket és érdekeiket a szerb nyomás ellenében érvényesíteni, hiszen a szerbek őket szlávoknak tartva próbálták maguk alá rendelni.

A népi kultúrához való viszonyt alapvetően meghatározták a kor nagy szellemi áramlatai. Az erdélyiek, akik a felvilágosodás jegyében alakították ki a nemzeti ideológiát, a néphiedelmeket, mint babonákat kárhoztatták. A felvilágosodás ugyanis a babonában látta az ösellséget, és a felvilágosodás örökségét vallók a tételes vallásokat is többé-kevésbé nyíltan babonának minősítették. A romantika fordulatot hozott, és először Moldvában. Vasile Alecsandri, az 1850–60-as években közzé tette gyűjtését, természetesen a kor szokásának megfelelően áttulajdonosítva a román irodalmi folklórt, sőt még maga is költött hozzá. Munkásságának köszönhetően a román folklór nyugati nyelven is hírnevet szerzett. A költő azonban csak a hagyományos irodalmi műfajokat szerepeltette, gyűjteményében kolindát nem tett közzé. Jobban kiismerte magát a párizsi irodalmi világban, mint a román népi valóságban. Az erdélyi értelmiségiek pedig sokan a felvilágosodás historizáló eszmevilágában éltek, a kolindálást babonás szokásnak tekintették. Olykor a hatóságok is tiltották. A romantika és a nacionalizmus folklór-kultusza nem rehabilitálta. Keserűen is írta a nagyszebeni román lap: „Tudom, hogy a román, ha kezét a szívére teszi, meg kell vallania, hogy sok mindent el kell vetnie. De miért kezdi a kolindával, amely egy régi ártatlan és ártalmatlan népszokás?”⁴⁰

40 De la poalele Surului, 31 decembrie 1852. *Telegraful roman*, 1853. jan. 1. 1. sz.

Rövid kitérő árán jelezniük kell, hogy nem mindig volt olyan ártalmatlan a kolindálás. Volt példa arra, hogy a kolindáló legények „irgalmatlanul” elverték azt a nőt, aki útjukba került.⁴¹ Sőt volt rá példa, hogy kolindáló csapatok verekedtek össze, és az eset halállal végződött. Az ilyen erőszakra főleg a turkajárás során került sor. A turka állatálarc, bikára vagy szarvasra akar emlékeztetni, ugyanakkor nőnemű lény. Viselője női rongyokba öltözik, sőt olykor drága ruhába, az álarchoz tartozó facsőrrel csattogat, az utcán riogat és mókázik, amikor viszont a turkások bemennek a gazdához énekelni, akkor csörével üti a ritmust, olykor ő gyűjti az adományokat. Az álarcos kísérője a blozsu, ő torolja meg, ha valaki nem engedi be őket, annak ablakára hamut szór.⁴² Az álarcos turkást újkor jelképesen megölik. Többen is feltételezik, hogy a szokás valamiféle erdő-isten kultuszának a maradványa. A turka falloszt jelképező fadarabbal is hadonászott, ami mágikus módon a természetes termékenységre utalhat.⁴³ Erdélyben nem is annyira az egyház üldözte a szokást, mint inkább a hatóságok. 1783-ban Hunyad megye alispánja elrendelte a szolgabírárnak, hogy lépjenek fel a szokás ellen, de „látja, hogy mégsem verheti ki fejből a superstitiót”, akkor kötelezze a falut, hogy öregei körül hét kezet állítson, akik kötelesek elfogatni a verekedőket.⁴⁴ A szokást inkább az idő szelidítette meg, mintsem a hatóságok.⁴⁵ Mesévé alakult, hőse hol paraszt,⁴⁶ hol olyan lény, amely az özönvíz alkalmával került a tengerbe, de ez kivetette magából s „azóta folyton járja a bolondját”,⁴⁷ hol pedig olyan szarvas maradványa, aki azt hitte, hogy inkább negyven napon keresztül úszik, mintsem hogy beszálljon Noé bárkájába.⁴⁸ Ez mese, de olykor a folklórgyűjtés és a folklórmagyarázat is egyfajta mese.

Viszont okkal lehet a turkát valamiféle erdei isten emlékképének tekinteni.⁴⁹ Az istengyilkosság beleillik abba az etiológiai elbeszélésbe, amelyet René Girard dolgozott ki. Röviden: az ember homo religiosus, a vallással válik emberré, de alapvetően utánzó lény. Azt kívánja, amit más kíván. Vágya utánzó vágy, és ezekből a mimetikus vágyakból fakadnak a konfliktusok, az erőszak. Senki sem beszél róla, sőt elhallgatja: „a világ

41 Néprajzi Múzeum Adattára, EA 10216 VISKI KÁROLY: Népszokások.

42 Néprajzi Múzeum Adattára, EA 1922 SCHMIDT TIBOLT: *Turka.*; TIBOLT SCHMIDT: *Turca în comitatul Hunedoarei. Transilvania*, 1911. 135–146.

43 HERSENI: *Forme străvechi*, 267–268.

44 SCHMIDT TIBOLT: *A turkajárás Hunyadmegyében. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője*, 1910. 104.

45 DÖMÖTÖR TEKLA: *Állatalakoskodások a magyar népszokásokban. Ethnographia*, 1940.; UJVÁRY ZOLTÁN: *Turkajárás az erdélyi és a magyarországi románok körében. Népi kultúra – népi társadalom*, VII. 1973.

46 Néprajzi Múzeum Adattára, EA 10650 GÁSPÁR ÁRMIN: *A turka. A századfordulón egyik Hunyad megyei tanfelügyelő egy 110 éves mesemondótól a következőket jegyezte le: „Abban az időben, amikor még Erdély vidékének népét az őserdő vadjai s a folyóvizek bőséges halállománya táplálták, amikor még a román ember a szántás-vetés nehéz munkáját nem ismerte, élt a havasok alján egy Turka nevű paraszt, aki a viskója körül elterülő földjén mezőgazdasággal kezdett kísérletezni.” Hó lepte el vetését, mire egy hurokkal fogott őzbak megígérte, hogy ha elengedi, megeshi a havat. Így is történt. A következő évben már házába is beengedte. Az őzbak meghalt, de Turka felkutatta a maradványait, és fiának adta „kegyeletos emlékebe” Turka utódai az őz maszkjában „figyelmeztetik a népeket a tél elmúlására s a tavasz közeledtére”.*

47 CZÁRÁN GYULA: *Arad megyei kolindálás és turka-táncoltatás. Ethnographia*, 1901. 225.

48 ION TALOȘ: *Gândirea magico-religioasă la români. București*, 2002. 21.

49 HERSENI: *Forme străvechi*, 185.

kezdete óta rejtett dolgok” közé tartozik – hogy az egyik Girard-mű címével éljünk.⁵⁰ Az eredmény nem szép. A kielégületlen mimetikus vágyak egyesülnek valaki ellen, aki magányos és elpusztítható. Ez a bűnbak. „A bűnbakképzéshez az is kell, hogy ne lássák az igazságot, és az áldozatot ne tekintsék bűnbaknak, hanem jogosan elítélt személynek, ahogy a mitológia teszi. Ne felejtjük, hogy Ödipusz apagyilkosságát és vérfertőzését valóságosnak hitték. Bűnbakunk akkor van, ha nem tudjuk, hogy az illető bűnbak.”⁵¹ A bűnbak meggyilkolása után visszaáll a közösség nyugalma, és ezért, gyakran szakralizálják a bűnbakot. A pogány istenek közül sokan szakralizált bűnbakok. A kolindálás szokásával élő turka is az lehet. Talán!

Atanasie Marienescu aztán 1859-ben közzé is tette Pesten az első kolinda-kötetet, és mint lelkes nemzeti harcos, szabin nőket is felfedezett a kolindákban, és természetesen Róma megalapításának megörökítését is.⁵² És bár elvként vallotta, hogy a gyűjtőnek nem szabad beavatkoznia a gyűjtött szövegekbe, ő maga természetesen nem tartotta tiszteletben az elvet. Viszont gyűjtése tematikai gazdagságában és méreteiben – a román folklorisztika története szerint – Bartók gyűjtéséhez fogható.⁵³ Marienescu kötetének alapján vázolta fel a kolindák világképét Johann Karl Schuller, nagyszebeni szász tanár, aki egyrészt „a román nép gazdag szellemét” csodálta a kolindákban, ugyanakkor gyanakvásának is hangot adott, mert miután köszönetét fejezte ki a közlőnek, hangsúlyozta, hogy nem szabad új szavakkal felcserélni a régieket, hiszen „újkori frakkban már Caesar sem Caesar”. Majd máig érvényesen jelezte, hogy a tudomány legérdekebb feladatai közé tartozik a kolindák eredetének és életkorának megállapítása, a keresztény mondákhöz és a pogány mítoszokhoz való viszonyuknak a megállapítása, a nemzeti mítoszkör és a pogány mítoszok kapcsolatának feltárása.⁵⁴ Alapvetően ezek a kérdések foglalkoztatták az elkövetkező gyűjtőket és közlőket.

A tudomány jegyében

Az eredetkultusz vonzásában fordította figyelmét Simeon Mangiuca, liceumi német nyelvtanár és ügyvéd a kolindák felé. Szerinte a népszokások sokkal biztosabban vannak egy nép eredetéről, mint a nyelv. Ezért szólította fel a papokat és a tanítókat a szokások leírására. Jellemző a közegellenállásra, hogy a szamosújvári egyházi lap ebben a programban babonák terjesztését látta.⁵⁵ Az is jellemző, hogy Mangiuca példamutató tanulmányát kalendáriumban tette közzé,⁵⁶ a kor népszerűsítő kiadványában. A kolinda Mangiucánál is napisten, amely bejárja az égboltot, annak 12 jegyét, először a kostól a mérlegig, ez a pálya maga fény, majd a mérlegtől a kosig, mely útszakasz maga a sötét.⁵⁷ A kolinda szó eredete szerinte görög, és eredetileg körben forgást jelent. Erőltetett az, ahogy a római mitológia egyes a kolindák világában alakjait felismerte. Vi-

50 RENÉ GIRARD: *Des choses cachés depuis la fondation du monde*. Paris, 1978.

51 RENÉ GIRARD: *Les origines de la culture*. Paris, 2004. 89–90.

52 ATANASIE MARIENESCU: *Poezia populară. Colinde*. Pest, 1859. VI–IX.

53 BIRLEA: *Istoria folclorică*, 137., 142.

54 JOHANN KARL SCHULLER: *Kolinda*. Hermannstadt, 1860. 4., 24.

55 BIRLEA: *Istoria folclorică*, 205.

56 SIMEONE MANGIUCA: *Colinda. Călindariu iulian, gregorian și popular*. Oravița, Brașov, 1881.

57 MANGIUCA: *COLINDA. Călindariu*, 22–23.

szont meggyőző, ahogy az első részletes tudósítást, a 13. századi Rómából idézi és összeveti a bánási szokással. Tudósításunk szerint: „Késő éjszaka a gyerekek felkerekednek és pajzsot visznek magukkal. Egyikük álarcot ölt, nyakában kenyérral, füttyülve dobolnak házról-házra járnak, dobszóval körül veszik a pajzsot.⁵⁸ Miután vége a játéknak, ajándékot kapnak a ház urától, annyit, amennyi ennek tetszik. Így tesznek minden egyes házban. Azon a napon mindenféle zöldséget esznek. Reggel két gyerek közülük felkerekedik, olajjával és sóval mennek házról házra és így köszöntenek: Öröm és boldogság lakozzék ebben a házban, ahány gyermek, annyi malac, annyi bárány, és minden jót kívánnak, és még napfelkelte előtt lépesmézet esznek vagy más édességet, anélkül hogy veszekednének és dulakodnának.”⁵⁹ Öröm forrása volt Mangiuca számára is, hogy a bánási kántáló gyerekek hasonló jókat kívántak, mint a rómaiak.⁶⁰ Hatalmas élvezettel merült el a román folklorista a római mitológia részleteiben, és arra a következtetésre jutott, hogy a dákoknak „természetes állapotukban (Naturzustand) nem lehetett ilyen kiterjedt és sokoldalú vallása és kultusza, mint a régi rómaiaknak, azért a románok nem is kölcsönözhatték a kolindát a barbár népektől”.⁶¹ Ez egyben válasz volt a 18. századi Sulzernak, aki elsősorban Cantemir nyomán ismertette a román néphiedelmeket, és mivel a románok oly sok néppel éltek együtt, azoknak a hiedelmeiből is oly sokat vettek át, hogy „a román babonák átfogó története valamennyi nemzet babonáinak története lenne”.⁶² Az első valóban komoly román népköltészeti antológia szerzője azonban szükségesnek tartotta, hogy a karácsony keresztény jellegét hangsúlyozza, és kolindákban is tükröződő erkölcsökben olyan fénysugarakat lásson, amely „édes aurával világítják eredetünket,” azaz „latinitásunkat”⁶³

A római mitológiai maradványok keresésével először Moses Gaster szakított, ő viszont tartalmilag irodalmi eredetűeknek tartotta a kolindákat,⁶⁴ ami egyfajta pozitívista reakciónak is tekinthető a romantikus nép- és antikvitas kultusszal szemben.

A kolinda-kutatásban George Alexici vagy ahogy ő maga is magyarosan írta: Alexics György munkássága jelentett fordulatot. Ő ugyanis alapvetően gyanakodott a nemzeti buzgóságból fakadó folklorisztikára. Soknyelvű közegeből jött, Aradon már gyermekkorában a román mellett megtanult magyarul és szerbül, aztán Pesten élve, mint egyetemi tanár és lapszerkesztő a magyar állami politika kínálta lehetőségekkel próbált élni. Ez a magyar állami politika magyarosítani akart, de a nép életébe nem akart mélyen belemélyedni. Az értelmiségi rétegeket szerette volna megnyerni, vagy ha ez nem sikerült, akkor semlegesíteni. Ne felejtsük, a sokat szidalmazott urak: grófok, bárók, dzsentrik közül sokan ismerték a népeletet. Tisztában voltak azzal, hogy nem érdemes a parasztságot ingerelni, passzivitása biztosítja azt a politikai nyugalmat, amelyre szükségük volt. A nem magyar nemzeti mozgalmak értelmiségi hordozóit ellenfélnek tekintették, de a nem magyar parasztot hasznos és békés állampolgárnak. Ugyanakkor magyar ér-

58 MANGIUCÁNÁL (15.) a timpanum = cobză, valójában: dob.

59 DU CANGE: *Glosarium mediae et infimae latininitatis*. IV. Niort, 1885. 485.

60 MANGIUCA: *Colinda. Căilindariu*, 16.: Buna ziua lui Ajun / Că-i mai bună a lui Crăciun / Atăți mei, atăți purcei / Cu copii după ei.

61 MANGIUCA: *Colinda. Căilindariu*, 43.

62 FRANZ JOSPEH SULZER: *Geschichte des transalpinischen Daciens*. II. Wien, 1780. 339.

63 G. DEM. TEODORESCU: *Încercări critice asupra unoru credințe, datine și moravuri ale poporului romanu*. Bucuresci, 1874. 23.

64 M. GASTER: *Literatura populară română*. Bucuresci, 1883.

telmiségi körökben élt az érdeklődés a nem magyar népi kultúrák iránt is. A Kisfaludy Társaság programszerűen karolta fel a román folklór magyarra való tolmácsolását is. Alexics a Kisfaludy Társaság megbízásából Herrmann Antallal tett nagyobb gyűjtő utat, hogy eredményei közlésének színvonalával, tudományos objektivitásával példázza a román kultúra gazdagságát. Nagy munkájában kilátásba helyezte, hogy a kolindákról még részletesen fog írni, és közben álláspontját egyértelműen érzékeltette: „Meg vagyok arról győződve, hogy a »kolinda« szó, a dallam és a kolindák tartalma nagyrészt szláv hatás következménye, így ha a román nép kolindáinak eredetét kutatjuk, a szláv népekkel való keveredésből kell kiindulnunk. A népköltészet vizsgálatában elsősorban a mi népi alkotásaink és a szlávok, pontosabban a balkáni szlávok termékeinek hasonlóságát kell tanulmányoznunk. A román nyelvtan és még inkább a szókészlet tele van szláv hatással, ami a román nép régi intézményeiben, múltbeli társadalmi rendszerében is tükröződik, és élénken kifejezésre jut a mi népköltészetünkben. Ez számunkra nem szégyen forrása, mint puristáink hitték, ellenkezőleg, a legnagyobb dicséret, mert fennen és erősen bizonyítja, hogy a román nép jó tanuló, tanulni képes nemzet. »Viel entleht, viel gelernt!«.” Alexics szerint a magyar regölés is szláv hatásra született, és frissebb kölcsönzés. Heltai – idézett – tudósítása és a naptárakban előforduló „regelő hétfő” arra utal, hogy „a 16. és 17. században a kolindálás eléggé elterjedt a magyarok körében”: a Dunántúlon és Erdélyben, míg a Duna-Tisza között nyoma sincs. A Vas megyei és háromszéki kolindák viszont szinte azonosak. Ennek hangsúlyos jelzésével talán arra utalt Alexics, hogy ott nem regöltek, ahol nem volt római uralom. De – ismétlem – ezt nem írta le, viszont: „Nem kétséges, hogy az erdélyi magyar kolindákra a mi kolindáink is nagy hatást gyakoroltak. Ezt a kérdést azonban még tisztázni kell.”⁶⁵

A folklorisztika terepe nemcsak ingoványos, de egyben jól elaknásított. Minden megnyilatkozás nemzeti érzékenységeket érintett, legyezte, vagy sértette a nemzeti hitűséget. Alexici ezért is volt óvatos, ugyanakkor határozott. Kicsit gyanakvással is figyelték. Magatartása, tudományos állásfoglalásai nem feleltek meg a román nemzeti politika fő vonalának, ugyanakkor öntudatos román volt. Az utókor ítéleteiben érezhető is olykor a rosszallás, bár érdemeit elismerik. Elismerik alaposságát, módszerességét; elismerik, hogy milyen előre mutató módon hangoztatta az összehasonlító módszer alkalmazását, jónak tartják a folklorisztikainak nevezett átírási technikáját, és pedig azt, hogy diakritikus jelekkel is érzékeltetni próbálta az ejtési sajátosságokat.⁶⁶ Persze átírási következetlenségeket fedeztek fel nála is, önkényesnek találták átírási technikáját, mely „semmivel sem hitelesebb mint az irodalmi ortográfiára való átültetés,” ráadásul – a román folklorisztika története szerint – eltúlozta a szláv hatást, a kormányzat kegyeit kereste a magyar hatások bemutatásával, bár bátran hangsúlyozta a román hatást a székelyekre *Kőműves Kelemen* kapcsán.⁶⁷ *Vadrózsapör* című munkáját nem emelik ki érdemének megfelelően, márpedig ez máig példamutatóan jelzi, hogy a nemzeti eredetiség kultusza, „a nagyzási hóbort” milyen mértékben tereli el a figyelmet a folklór univerzalizmusáról: „...az ember – írja Alexics – a földteke minden pontján egyenlő, tehát a zord éjszak lakója éppen úgy szeret, gyűlöl, szomorkodik és vigad, mint

65 G. ALEXICI: *Texte din literatura poporană română. I.* Budapest, 1899. 287.

66 ION MUŞLEA: [Introducere.] G. ALEXICI: *Texte din literatura poporană română. II.* Buc. 1966. 11.; GHEORGHE VRABIE: *Folcloristica română.* Bucureşti, 1968. 283.

67 BIRLEA: *Istoria folcloristicii,* 279–285.

a forró dél szülötte, csak a formában, miként nyilvánítja azt, különbözik. A népek pszichéje mindenütt egy, ezt a fontos tételt nem szabad soha szem elől tévesztenünk, midőn népköltészeti termékek összehasonlításáról van szó, ehhez még hozzájárul az az óriási vándorlás, melyet az alkotások megtesznek egyik néptől a másikig.”⁶⁸ Bartók maga is megemlékezett a perről, amikor a múlt század második felében „vita kerekedett nálunk a *Kőműves Kelemen*nek manapság már közismert ballada-szövege körül. Ez volt a híres »Vadrózsa-pör«. Azért Vadrózsa, mert a Kriza János *Vadrózsák* című népdalszövegkiadványban legeslegelőször közzétett *Kőműves Kelemen* szöveg váltotta ki. Alig jelent meg ez a magyar ballada-szöveg, kitört a vihar: román folkloristák azzal vádolták meg Krizát, hogy szándékosan hamisítást követett el. És mindez miért? Azért, mert e ballada variánsai a románoknál általánosan ismereteseek, sőt egyik-másik akkor már nyomtatásban is megjelent volt. Kriza (aki talán nem is tudott románul) természetesen nem is sejtette, hogy ilyen román szövegek vannak. Másrészt pedig az illető román folkloristák teljesen figyelmen kívül hagyták a megtámadott magyar balladaszövegnek a román variánsoktól teljesen eltérő jellegét, ami merőben lehetetlenné teszi azt a feltevést, hogy itt hamisítás történt (vagyis, hogy irodalmilag művelt emberek tudatosan lefordították a román szöveget). Manapság, amikor tudjuk, hogy ez a ballada-szöveg az egész Balkánon el van terjedve, az efféle civakodások határtalanul nevetségessé válnak látszanak.”⁶⁹ Nevetségessé, elszomorítóak, de végül a tudományra termékenyítően is hathatnak.⁷⁰ Bartóknak először a Vadrózsa-pör kemény mementó lehetett, figyelmeztetés, hogy milyen elfogultságokkal kell szembenéznie, aztán látnia kellett, hogy csak keserű tapasztalatainak előtörténete. Mindenesetre a pör történéseinél, George Alexici-nél, majd fiánál nem találhatott volna jobb segítséget, amikor neki magának kellett lejegyeznie saját román gyűjtését. (Igaz, közben 1927-ben a fiú elég durván megtámadta, azt bizonygatva, hogy a magyar zenében sokkal erősebb a román hatás, mint fordítva.⁷¹) A termékeny együttműködésig még hosszú utat kellett megtenni.⁷²

CIVILIZÁCIÓ, KULTÚRA, TERMÉSZET AVAGY A KOLINDÁK VILÁGKÉPE

A természetén kívül minden, ami emberi – fizikai és szellemi – munka eredménye az már kultúra. Ezt vallja az etnológia. Viszont megszoktuk, és sokban elfogadjuk azt a 19. századvégi szemléletet, amely megkülönbözteti a civilizációt és a kultúrát, bár ez a szemlélet ideológiailag terhelt. Lényege: a civilizáció mechanikus, az embert lélektelen gépezetbe kényszerítő rend, elidegeníti az embert saját emberi lényegétől, ezzel szemben a kultúra biztosítja az emberi lét teljességét, bensőséges és humánus rend, teret ad az emberi kreatitásnak. Ez az ellentétpár a modernitás velejárója. Marx is ezt alkalmazta, amikor a kapitalizmussal szemben felvázolta a kommunista utópiát, igaz elég vázlatosan. Dosztojevszkij regényvilágát is ez a kettősség jelzi, hősei a nyugati világ fe-

68 ALEXICS GYÖRGY: *Vadrózsapör. Ethnographia*, 1897. 74–75.

69 BBÖ, 598.

70 KOROMPAY BERTALAN: *Finn nyomokon. II. Bp.*, 1989. 310.

71 G. G. ALEXICI: *Elemente române în musica populară maghiară. Grai și suflet*, 1927. 1. sz. 47–81.

72 LÁSZLÓ FERENC: *Bartók markában*. Kolozsvár, 2006. 124–129. hívta fel a figyelmet erre az epizódra, és többek között arra, hogy Bartók román gyűjtésének egy részét aztán a tékozló fiúnak ajándékozta. Ez az MTAKK-ban található.

lülletes és embertelen racionalizmusával szemben az ortodoxiában születnek újjá. Szociológia elmélet szintjére Ferdinand Tönnies emelte ezt az ellentétpárt, amikor élesen elhatárolta egymástól a közösséget és a társadalmat. A társadalom megfelel a civilizációnak, a közösség a kultúrának. A náciizmus a maga módján felkarolta az elméletet, és üldözte a szerzőt, aki egyébként szociáldemokrata volt. A kommunista eszmevilágot is áthatotta a nagy dualizmus. „A kultúra volt Lukács életének »egyetlen« gondolata”, éspedig a kultúra megteremtése és megmentése.⁷³

A kultúra úgy is felfogható, mint a civilizáció ünnepe, kilépés a hétköznapiakból: a vallás, a művészet, a tudomány révén. A kultúra a civilizáció ceremóniáinak összessége. A kultúra mércéjével mérjük a civilizációt. Ez a kultúrkritikai szemlélet kimondva és kimondatlanul élt és él a 19. század második fele óta. Bartók maga is a maga módján ezt képviselte művészetével és magatartásával, amikor újra el- és elmenekült a városból a falu világába az ősi kultúra maradványainak feltárására. A kultúra tehát így is segít elviselni a civilizációt. A kultúra révén próbáljuk rendezni a természettel való viszonyunkat, és feloldani a társadalmi kötöttségeket, elviselhetővé teszi a hierarchikus viszonyokat. A kolinda is ezt példázza. Civilizáció és kultúra fogalmát az ősi világra szinonimaként használjuk, de azért érezhető a hangsúlykülönbség, mert a kultúra a szimbolikus kapcsolatok rendszere, reakció az emberi halandóságra.⁷⁴

Civilizáció és kultúra megkülönböztetése problematikus. Kezdetől fogva az volt. Rousseau-nál a kultúra – első művében – valami nagyon rossz, mert földművelés, ami a magántulajdon születésével járt együtt, igaz hasznos tevékenység, és a lengyeleknek, valamint a korzikaiaknak egyaránt fő foglalkozásként javasolta, de „a tudományok kultúrájáról” (azaz műveléséről) már azt bizonygatta, hogy „megrontja a nemzet erkölcsét”.⁷⁵ Modern értelemben mégis Kant használta először a kultúra fogalmát, amikor éppen Rousseau életművét értelmezte, és úgy vélte, hogy a francia gondolkodó későbbi műveivel (*Emil, Társadalmi szerződés, Julie*) megtalálta a módját, hogy a természetes emberi szükségleteket és a magas erkölcsi igényeket egyeztesse, és ennek formáját a königsbergi tudós nevezte kultúrának.⁷⁶ Rousseau-nál pedig az *Emil*-ben a kultúra a jó – testi és lelki – nevelés módszerének szinonimája lett, valamint annak, hogy testi és lelki tulajdonságainak megfelelő módon fejlesszük, a végén pedig romlatlan állapotot jelölhet, ha az ember ősállapotának kultúrájáról van szó.⁷⁷

Nehéz belenyugodni az ősi egység megbomlásába, miközben a kettősség fogalmi megragadása problematikus. Northrop Frye utolsó előadásáiban is két alapvető emberi szükségletet különített el. Az elsődleges szükségletek: élelem, szex, tulajdon, szabad

73 MÁRKUS GYÖRGY: *A lélek és az élet: a fiatal Lukács és a „kultúra” problémája. A Budapesti Iskola. Tanulmányok Lukács Györgyről. II.* Szerk. Márkus György, Vajda Mihály. Bp., 1997. 40.

74 Vö. CLAUDE LÉVI-STRAUSS: *Paroles données.* Paris, 1984. 26–28.

75 JEAN-JACQUES ROUSSEAU: *Discours sur les sciences et les arts. Question proposée par l'Académie: Si le rétablissement des sciences et des arts a contribué à épurer les mœurs.* (1750).
http://www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/index.html

76 ALLAN BLOOM: *Giants and Dwarfs.* New York, London, 1990. 277–278.

77 JEAN-JACQUES ROUSSEAU: *Émile ou l'éducation.* Paris, 1966. 621.: Tous les hommes qui se retirent de la grande société sont utiles précisément parce qu'ils s'en retirent, puisque tous ses vices lui viennent d'être trop nombreuse. Ils sont encore utiles lorsqu'ils peuvent ramener dans les lieux déserts de la vie la culture et l'amour de leur premier état. Je m'attendris en songeant combien, de leur simple retraite, Émile et Sophie peuvent répandre de bienfaits autour d'eux, combien ils peuvent vivifier la campagne et ranimer le zèle éteint de l'infortuné villageois.

mozgás. Ezekkel a szükségletekkel olyanok vagyunk, mint az állatok. A másodlagos szükségletek: politikai, vallásos és ideológiai lojalítások. „A történelem folyamán az ideológiai szükségletek megelőzték az elsődlegeseket.” Aztán később megtudjuk, „hogya a fizikai szükségleteknek szellemi dimenzióra van szüksége”. Frye szerint „a másodlagos szükségletek a »primitív« társadalmakra vonatkoznak, amelyekben a csoport magába olvasztja az egyes embert”, míg „az elsődleges szellemi szükségletek csak »érett« társadalmakban léteznek az egyének javára”.⁷⁸ Valljuk meg, könnyű elveszni a spekulációk labirintusában. Aligha véletlen, hogy Bartók nem lépett bele, de átélte mindazt a ketősséget, amelynek leírására oly nehéz megtalálni a megfelelő szavakat és fogalmakat.

A kolindák világképének megfejtése örök probléma, és természetesen Bartókot is foglalkoztatta. De mielőtt erre térnénk, azt próbáljuk röviden összefoglalni, amit ma a román szakirodalom alapján a kolindákról, azok világképéről megismerhetünk. Nem kérdés, hogy Bartóknál több mindent ismerünk, de az sem kérdés, hogy Bartóknál kevesebbet tudunk. Lássuk először, hogy miként értékelte a kolindákat, és miként osztályozta őket.

Bartók Béla kolinda-repertoárja és tipológiája

Egyszerre meglepő és nem meglepő, hogy Bartók milyen szűkszavúan írt a kolindákról. Jellemző, hogy Alexandru Rosetti könyvében a bevezetőben, a történeti és műfaji fejtegetésekben semmit sem jelölt ceruzával, viszont a kolindák az osztályozásához már észrevételeket fűzött, és a kolindák szövegeivel kapcsolatban sok mindent jelölt.⁷⁹ Bartók a kolindákról, mint műfajról a leghosszabban 1933-ban nyilatkozott, a berni zenei szaklapban megjelent *Román népzene* című cikkében. Ez is inkább útbeszámoló. Először tárgyilagos büszkeséggel jelezte, hogy a háború előtt Óromániában nem kutatták a népzene, csak Magyarországon és Erdélyben. Ezzel a tényszerű közléssel emelte kis saját eredetiségét és jelentőségét. És aztán mintha az emlékezés boldogsága kerítette volna hatalmába úgy fejtegette:

„Húsz évvel ezelőtt a parasztnét illetőleg a gyűjtő itt még olyan ősi állapotokkal találta magát szemben, hogy igazi öröm volt a kutatómunka. Mindez bizonyára csak ott maradt változatlan, egészen napjainkig, ahol az életkörülmények távolt tartották a parasztoktól az »áldásos« modern városi művelődést. Ennek előfeltételei elsősorban: iskolahiány, közlekedési nehézségek, igénytelenség. Az ősi állapotok kutatójának ilyen vonatkozásban kitűnő lehetőségek kínálkoztak északon (Máramarosban), közép-nyugaton (Biharban) és közép-délen (Hunyadban). A falvakban csupa írástudatlan ember; messzeföldön nincs vasút, sokszor még út sincs; lehetőleg minden szükségleti cikket otthon állítanak elő; a lakosság sohasem hagyja el szűkebb hazáját, eltekintve elkerülhetetlen, szükségoskotta esetektől (amilyen a katonáskodás, bírósági ügyek). Ha az ember hirtelen csöppen be ilyen területre, úgy érzi, mintha a középkorba ért volna. Először is arra a meggyőződésre jut, hogy a régi időkben a parasztoznak – úgyszólván – minden zenei megnyilatkozása közösségi aktus volt. (Az imént említett román területeken még ma is.)

78 NORTHROP FRYE: *The Double Vision*. Toronto, Buffalo, London, 1995. 6., 38.

79 BA (=Bartók Archivum), AL. ROSETTI: *Colindele religioase la români*. Buc., 1920.

Az emberi élet minden fontosabb eseményének: a karácsonyi ünnepeknek, aratásnak, lakodalomnak, halálózásnak stb. elmaradhatatlan kísérői bizonyos ősrégi szertartások. Ezeknek fontos és szerves részei a megfelelő énekek; minden ilyen esemény szigorúan a meghatározott előírások szerint történik, mint valami vallási szertartás. Természetesen valamennyi ceremoniális ének kizárólag az odaillő szertartással együtt mutatható be; időtöltésül egyáltalán nem illik ilyen dalokat énekelni. Ez a szigorú előírás itt-ott nehézségeket okozott a kutatóknak; például halottsirató néha csak hosszas rábeszélésre hangzott fel, mert – miként ott mondták – »ha nincs halott, nem lehet halottat siratni«.

Ami a fent említett ének-kategóriák zenei anyagát illeti, közülök a »karácsonyi énekek« (románosan »kolindá«-k) kategóriája a legfontosabb; ezek szövege is rendkívül értékes és érdekes, folklorisztikus és művelődéstörténeti szempontból egyaránt. E »karácsonyi énekeken« azonban ne értsünk semmi olyat, ami megfelelne az ájtatos nyugat-európai karácsonyi énekeknek. A szöveg legfontosabb része – talán egyharmada – semmi kapcsolatban sincs a keresztény karácsonnyal: a betlehemi történet helyett csodálatos győzedelmes harcokról szól a még soha le nem győzött oroszlánna (vagy szarvassal); egy legenda kilenc fiútestvéréről tud, akik addig vadásztak a rengetegben, míg szarvasokká nem váltak; vagy csodálatos történet regél arról, hogyan vette nőül nővérét a holdat a nap (a latin testvéryelvekben persze a nap hímnemű és a hold nőnemű) stb. Tehát csupa pogánykori szövegemlék! A pogány népek egyik legfőbb ünnepe a téli napforduló. Valahogy úgy adódott – véletlenül vagy szándékosan – hogy a keresztények karácsonyünnep pontosan a téli napforduló idejére került. Nem csoda tehát, hogy a megkeresztelkedett pogány népek a két ünnepet tudattalanul azonosították. Legfeljebb azt csodálhatjuk, hogy a pogány szövegek annyi évszázad után ilyen frissen tovább élnek.

Természetesen akadnak »vallásos« kolinda szövegek is: naiv legendák bibliai alakkal.

A kolindálás a következőképpen történik: miután a csapatvezető irányításával több hétig »tanulták« (unisono kórusban) a kolinda-énekeket, karácsony estéjén 8–10 ifjúból álló csapat kolindálni indul. A falu minden háza előtt megállanak és megkérdik a lakóktól, hogy szabad-e kolindálni. A szobában azután 4–5 kolinda-éneket adnak elő, váltakozó énekként, oly módon, hogy a csapat két részre oszlik és a versszakokat fölváltva éneklik. Végül ajándékot kapnak, és tovább mennek a szomszédba. A szertartás részletei, amelyekre itt nem térhetünk ki, magától értetődően vidékenként mások.⁸⁰

Némi kitérő árán jelezzük, hogy Bartók a népzene és parasztzene közé gyakran egyenlőségjelet tett. A magyar városi népzeneit ugyanis cigány-dzsentri muzsikának tekintette. (Cigányzene ellenessége aztán szintén divat lett. Fülep Lajos ennek vonzásában írhatta, hogy a magyar dalt „a cigányzenén nevelt magyar fül képtelen befogadni”.⁸¹ Ugyanakkor látnia kellett, hogy Óromániában, a Kárpátokon túl a városokban is él a népzene. Brăiloiu folklor-tanulmányában például éppen azt kifogásolta Bartók egyik lapszéli megjegyzésével, hogy a román folklorista a népzeneit a falu világára korlátozza.⁸² 1935-ben Bécsben kiadta „A román kolindák dallamai” című könyvét. Ám en-

80 BARTÓK BÉLA: *Válogatott írásai*. Szerk. SZÖLLŐSY ANDRÁS. Bp., 1956. 85–87.

81 FÜLEP LAJOS: *Művészet és világnézet*. Bp., 1976. 176.

82 BA, CONSTANTIN BRAILOIU: *Esquisse d'une méthode de Folklore Musical*. Paris, [é. n.] Extrait de la Revue de Musicologie, n° 40. Ebben a szerzői dedikáció: „à Bela Bartók hommage de / vive admiration et de

nek előszava szinte szűkszavúbb, mint idézett cikke. Sőt külön jelezte, hogy elmarad a kolindálás, valamint a vele összefonódó turca (*turcă*) bemutatása, részben azért, mert nem végzett idevágó részletekben elmélyülő kutatásokat, másrészt azért, mert mások már leírták a jelenséget. Annyit azonban hozzá tett, hogy a román kolinda megfelel a szláv koledának és a magyar regös éneknek. Hangsúlyozta, hogy viszont a „csillag-énekek”, amelyeket karácsonykor a gyerekek adnak elő, újabb keletűek, papok és tanítók révén kerültek be a népeletbe. Dallamaik olykor kolinda szövegekkel társultak, és fordítva kolinda dallamokra éneklük a csillag-énekeket. Azt viszont külön kiemelte, hogy „a karácsonyi énekek román anyaga összehasonlíthatatlanul gazdagabb, mint a szomszéd népeké.”⁸³

Szűkszavúságának oka ebben a vonatkozásban is az lehet, ami általában, a belső élményt esszé-nyelven kifejezhetetlennek tartotta, és nyilván riasztotta a hangzavar. A szakirodalomban a forrásközlést becsülte. Jellemző, ahogy Schmidt Tibolt tanulmányához viszonyult.⁸⁴ A munka úttörő jellegű, szerzője munkásságát a románok is becsülték, közöltek tőle,⁸⁵ érdemeit ma is elismerik,⁸⁶ fotóit újraközlük.⁸⁷ Bartóknak több példányban megvolt a kolindákról szóló tanulmánya. Bukarestbe is megküldte egyik barátjának, levelében kiemelte a benne szereplő kolindákat, de hozzá tette: „A tanulmány egyéb szövegei különböző publikációkból vett idézetek.”⁸⁸ (A könyvtárában megmaradt példányt szépen bekötötte, és alaposan elolvasta, mert sajtóhibát javított, bibliográfiai utalásokat aláhúzott, román szövegeket jelölt meg és utalt más változatokra, de a szerző egyetlen észrevételét sem jelölte meg aláhúzással vagy lapszéli vonallal.) Valóban, Schmidt a kornak megfelelően nyilatkozott a mítoszokról és a napkultusról. Amikor „a pogány kori, az ókori hitvilág hatalmas fájának a mai napig elnyúló ágait” látta meg a kolindákban, hozzátéve, hogy ezeket „megtaláljuk a szegénynél dús lombzattal, de a gazdagnál is, talán silányabb hajtását,” akkor figyelmeztet arra, hogy milyen fontos lett volna annak vizsgálata, hogy milyen társadalmi közegek, milyen formában éltették a hagyományt. Vannak egyéb jó megfigyelései is. Például „a nagy kolindások” énekét hallgatva: „Észrevettem, hogy nem öntudatosan, hanem csak szokásból éneklük.” A gyerek kolindálók, az ún. csillagosok iskolában tanulták énekeiket, és csak az ajándékszerzés mohósága és öröme vezeti őket, kolindálásuk „érdekolindálás”.⁸⁹ Az érem másik oldala a nemzeti idill élménye. Példa rá az egyik balászfalvi tanár gyűjteménye.⁹⁰ De ebben is a forrásközlést és a szokás leírását becsül-

reconais-/ sance pour tout ce / qu'il m'a enseigné / Const v. Brăiloiu / 27. 2. 32”. A 2. oldalon a szerző meghatározása: On aurait aussi bien pu désigner par le vocable « musique populaire » – ainsi que le veulent encore certains savants, surtout allemands – la totalité des mélodies vivant à tel moment dans telle société rurale. Bartók a lapszélen ceruzával: non seulement, aussi des villes?

83 BÉLA BARTÓK: *Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtslieder)*. Wien, 1935. VI. BÉLA BARTÓK: *Ethnomusikologische Schriften. IV.* Szerk. D. Dille. Bp., 1968.

84 SCHMIDT TIBOLT: *A hazai oláhság kolinda-költészete*. Bp., 1913.

85 TIBOLT SCHMIDT: *Turca în comitatul Hunedoarei. Transilvania*, 1911. 135–146.

86 FARAGÓ JÓZSEF: *Ismét* 476.

87 BÍRLEA: *Istoria*, 571.

88 BBL (=Bartók Béla levelei. Szerk. Demény János. Bp., 1976.), 327.

89 4., 5., 13.

90 ALEXIU VICIU: *Colinde din Ardeal*. Buc. 1914. 20. Jellemző, hogy ilyesmit Bartók Béla a saját példányában nem húzott alá, viszont jelölte a különböző változatokat.

jük,⁹¹ és már mosolygunk az olyan kijelentéseken mint: *colinda quidem tota nostra est* = a kolinda mégis egészen a miénk.

Mosolygunk addig, amíg a nemzeti eredetiség kultusza nem válik kizárólagossággá, és nem intézményesül. Nyilván Bartók is mosolygott, annál is inkább, mert olyan román barátokra tett szert, akik segítették munkáját, és 1913-ban a Román Akadémia is közölte bihari gyűjtését. Viszont a világháború után saját bőrén érezte, mit jelent a folklór nacionalizálása. Következtetése: „...ahol a politika kezdődik, ott megszűnik a művészet és a tudomány, megszűnik a jog és a belátás.”⁹² A *Népdalkutatás és nacionalizmus* című 1937-es cikkéből idéztünk. Maga a cikk tökéletes látletele annak a helyzetnek, amelyben a szomszédos országokkal foglalkozó magyar kutatók találtál magukat, egészen a közel múltig. A kutatást övező belső és külső bizalmatlanság anatómiája. Mert minden nemzeti kultúra kölcsönöz, és ezt a nemzeti hiúság hordozói tagadják. Ha viszont a kutató kimutatja a hatást, akkor bajba kerül. Bartók példája az úgynevezett „hosszú ének” eredetének kérdése. „Eddig megállapítottuk, hogy ez a dallamféleség Perzsiában, Irakban, Közép-Algíriában, Ó-Romániában és Ukrajnában, tehát négy különféle nemzetségű népnél van elterjedve. Aligha lehet feltételezni, hogy ez a négy nép *ugyanazt* a dallamot egymástól *egészen függetlenül* termelte ki (ilyen véletlenek ti. nincsenek): a négy közül valamelyiknek okvetlenül oda kell ítélnünk az elsőbbséget. Mármost hogyan merészelje egy becsületes kutató kimondani az ítéletét: hiszen ha a fent leírt román példák követőkre találunk, akkor a kutató soha életében nem teheti be többé a lábát a megsértett három másik ország területére. (Mellesleg mondva az a gyanúm, hogy a földkerekség minden népzeneje, ha elegendő népzenei anyag és tanulmány áll majd rendelkezésünkre, alapjában véve visszavezethető lesz majd néhány ősförmára, őstípusra, ős stílus-fajra. Ezt a végső eredményt azonban természetesen csak akkor érhetjük el, ha valamivel kevesebb hadieszközt gyártunk és valamivel többet áldozunk a zenei folklór-tanulmányokra, mielőtt még a népzene teljesen kihalna.)”⁹³

A lényeg a zárójelék között található. Bartók csak képletesen szólva tette zárójelbe az ősförmára vonatkozó meggyőződését, és utána a kor kritikáját. A zárójellel csak kiemelte, amit mondani akart. Hitt az ősförmában, de azt is tudta, anélkül hogy kimondta volna: csak változatok vannak. Ezeket tárta fel. A zárójellel viszont zárójelbe akarta tenni a kortárs történelmet, legalábbis a maga számára, pontosabban, így akarta kifejezésre juttatni, hogy felül kell emelkedni a politikán, amin persze nem lehet, mert a tudomány sorsát is eldönti, és vele az emberiségét.

Idézett cikkében Bartók nem írt a kolindákról. Sőt, inkább elterelte azokról a figyelmet, amikor jelezte, hogy miután a székelyföldi magyarság zenéjének a szomszédos román területekre való hatását kimutatta, „bizonyos román publicisták” megtámadták, méghozzá „a legkiméletlenebbül”. A nemzeti hiúság kártékonyosságát az úgynevezett bolgár ritmus problémájával érzékeltette. Ez a ritmus egyébként – mint bécsi művének előszavában is kiemelte – egyes román kolindákban is él, és emellett a török népeknél is. „Eddig úgy látszott, hogy ez a ritmusfajta bolgár különlegesség”, de ha valaki kideríti az eredetét, akkor a magát sértettnek vélő oldal „megkövezi”. Viszont a következőkben tapasztalatból vall, anélkül hogy saját sérelmeit kitergette volna:

91 BIRLEA: *Istoria*, 427–428.

92 BBŐ (=Bartók Béla: *Összegyűjtött írásai*. I. Szerk. Szöllősy András. Bp., 1966.) 568., 568.

93 BBŐ, 600.

„A tudomány minden ágában kívánatos a nemzetközi együttműködés, de talán egyikben sem olyan sürgősen szükséges, mint a népzene kutatás területén. Azonban az említett ellenségeskedések közepette hogyan lehet ezen a téren még csak beszélni is együttműködésről, hiszen úgyszólván világszerte nem együtt, hanem ellenműködést látunk. A legfurcsább dolgok is megtörténhetnek. Van pl. – teszem azt – egy *A* nemzeti-ségű gyűjtő: miután nagyjában megismerte saját hazájának anyagát, megfogamzik benne az a »szörnyű« elhatározás, hogy felkutatja a szomszédos *B* nemzet anyagát. Miért? Mert – mint minden tudós könnyen megértheti – az *A* anyag lényegét csak a *B* (és *C* stb.) anyag ismerete világíthatja meg kellőképpen. Azonban mi történik? Honfitársai kigyót-bekát kiáltanak rá, mert idejét egy rivális nemzet kultúrkincseinek tanulmányozására, gyűjtésére és megmentésére »pazarolta«. Azonban ne vegyük a legrosszabb esetet, tegyük fel, hogy honfitársai csöndesen meglapulnak és nem vádolják meg őt hazárulással. Ebben a jobbik esetben a *B* anyagra fordított munkájának gyümölcsseit egyszerűen bezárhatja a szekrényébe: senki sem lesz hajlandó azt kiadni. Honfitársai ezt mondják: »Mi közünk ehhez az idegen anyaghoz? örülj, hogy nem zúgolódunk, és hogy békén hagyunk.« Viszont a rivális nemzet tagjai az idegen kutató iránt bizalmatlanok, s így gondolkoznak: »Tudja Isten, talán még egyet-mást bele is hamisított munkájába, a maga nemzete javára«. De ha nincsenek is ilyen titkos gondolataik, bizonyos, hogy inkább a maguk honfitársait, a maguk kutatóit pártolják, még ha kevésbé értékesek is a munkáik. Így aztán a szegény idealista két szék közt a pad alá esik! Mert egy harmadik, mondjuk *X* nemzettől még kevésbé várhat segítséget, hiszen annak azután már végképpen semmi köze sincsen az egészhez.»⁹⁴

A szikár, hétköznapi fordulatokban bővelkedő történet, a keserű hétköznapi valóra utal. *A*, *B*, *X* ismert entitások. *A* nemzetiségű gyűjtő magyar: Bartók Béla. A szomszédos *B* nemzet: a román. *X* nemzet: az angol. Az anyag: Bartók kolindáinak gyűjteménye. A „legfurcsább” azonban maga Bartók, munkakedve nem lankadt. 1920-ban áttelepedhetett volna Németországba. De mint román barátjának, Bușuția Jánosnak vallotta: „a népdalok nehezen engednek engem nyugatra; hiába minden, kelet felé húznak”.⁹⁵ Ennek a vonzásnak az erejét példázza kolinda-gyűjteménye is.⁹⁶ Az 1924-re elkészült vele. A Román Akadémia meg is vásárolta, de anyagiak hiányára hivatkozva, nem vállalta a közlést, csak archiválta.⁹⁷ Ezért Bartók az oxfordi egyetemi kiadónál próbálkozott a kiadással. Közben – 1928 – a Román Akadémia is felkarolta a kiadást, ami Oxfordban is hatott. A kiadót megerősítette abban, hogy kolindákat angol fordításban is közzé tegye. A fordítás azonban lassan haladt. Bartók 1931-ben vissza akarta vonni a kéziratot, de a kiadó jelezte, hogy már túl vannak a munka dandárján. 1934-ben aztán Bartók láthatta az eredményt. A fordítás nagy részét azonban rossznak tartotta, mert – mint a kiadónak kertelés nélkül megírta – az első fordító, aki időközben el is halálo-

94 BBÖ, 600.

95 BBL, 259.

96 GOMBOCZ ADRIENNE: *Bartók kolinda-könyvének meghíusult angliai kiadása. Zenetudományi dolgozatok*, 1986. 19–33.; MALCOLM GILLIES – ADRIENNE GOMBOCZ: *The 'Colinda' Fiasco: Bartók and Oxford University Press. Music Letters*, 1988. okt. 482–494.; FRANCISC LÁSZLÓ: *Béla Bartók și lumea noastră*. Cluj-Napoca, 1995. 95–98.; FRANCISC LÁSZLÓ: *Béla Bartók și muzica populară a românilor din Banat și Transilvania*. Cluj-Napoca, 2003. 72–81.

97 Lelőhelye: București, Biblioteca Națională Colectiiei Speciale, Ms. 22134. Bartók Béla: *Colindele românești*. (Nagyreszt Bartók kezeírásával. A kézirat keltezése: „<April 1926> Sept. 1934.”

zott „középosztálybeli, mindennapi nyelvet használ, amely teljesen elrontja azoknak a régi verseknek a szépségét”.⁹⁸ A kiadót azonban nem a versek szépsége, hanem a saját pénze érdekelte, és úgy érezte, már eleget költött, az egyik főnök még amiatt is bosszankodott, hogy Bartókból sem tudtak némi pénzt kiszedni. Igaz, sok erkölcsi alapja nem volt háborogni, mert amikor 1931-ben Bartók visszakérte a kéziratot, annak egy részét elvesztette. Több reményt jelentett a román segítség lehetősége. 1934-ben a „Román Zeneszerzők Egyesülete” is felkarolta a kiadást, és az Akadémiától kért anyagi támogatást, miután ez még előtte a minisztériumtól. Bräiloiu megpróbált Oxforddal is együttműködni. Az előszót lefordította románra. Ugyanakkor Bartók is dolgozott a már egyszer késznek tartott munkán. 1932-ben vett egy írógépet, ez volt élete első írógépe, román betűkészlettel szereltette fel, sőt még a kiadáshoz külön diakritikus jelekkel ellátott betűket is rendelt. Közben felfedezte az ún. bolgár ritmust, és ezért az anyagot átdolgozta. 1933-ban már el is készült vele. 1935-ben lemondva az oxfordi kiadásról, szabad kezet adott Bräiloiunak, csak azt kötve ki, hogy az első oldalon ott álljon: „Radu Urlăţeanu emlékének”. (Radu Urlăţeanu Temesvárt szervezett zenekart, amely 1934-ben előadta Kodály *Psalmus hungaricus*-át, ami után olyan támadások érték, hogy öngyilkosságot követett el.) Nem Bräiloiu mulott az, hogy a román kiadás is megghiúsult. Így hatott a gazdasági válság, és nyilván a politikai időjárás zordra fordulása. Pedig kedvező csillagzat jegyében indult a vállalkozás. Végül, 1936-ban Bartók saját költségén Bécsben tette közzé gyűjteménye egy részét: a dallamokat a kolindák kezdősoraival. Egyelőre ennyi maradt, és a munkakedv.

1940 nyarán Alexics György fiával, Alexits Györggyel nézte át újra román népdal-gyűjtésének anyagát.⁹⁹ Aztán Amerikában újra elővette az anyagot, és munka közben, mint 1944. januárjában Szigeti Józsefnek írta: Úgy hiszem, sok érdekesség fog felszínre kerülni, [...] és várom száműzetésemnek végét...¹⁰⁰ Majd amikor elkészült művével, 1944. októberében büszkén vallhatta egyik ismerősének: „Remélem »korszakalkotó« vagy legalább is »alapvető«, csak az a kár, hogy nincs, akit ez érdekelne, és aki méltánylási állapotban volna. De egyelőre ezt sem bánom. Amint N. Y.-ban már mondtam, ez a munka ledolgozása az utolsó Columb. egyetemi (1/2 évi) megbízatásomnak. Tehát nem teljesen kárbaveszett fáradság.” –¹⁰¹ De amíg ez kiderült, évtizedeknek kellett eltelnie. Amerikai munkájának eredménye 1967-től jelent meg Hágában „Román Népzene” címmel. Eddig összesen hat kötet látott napvilágot. 1975-ben jelent meg ennek a sorozatnak a negyedik kötete, amely a kolindákat tartalmazza. A kolindás-kötet Budapesten is megjelent 1968-ban az „Etno-muzikológiai írások” című sorozat negyedik kötetében. Közben a kulisszák mögött valami furcsa tusa zajlott le, mert az amerikai hagyatékra felügyelő Bátor Viktor 1956 és 1960 között a román és a magyar kormány támogatását is kérte a kiadás megindításához, de állítólag szóra se méltatták.¹⁰²

Bartók munkakedvének kiapadhatatlan forrása az ifjú vándor forrás-élménye volt: az ősfurma varázsa. Úgy érezhette, az őstípus forrásvidékén jár. Azon a vidéken, amelyet ő maga tárt fel, maga számára is. Először például még nem is ismerte fel, hogy mi-

98 BBL, 489.

99 MTAKK, K 791.

100 SZIGETI JÓZSEF: *Bartók Béla értékelése. A világban*, 1955. 11–12. sz. Internet

101 BBL, 708.

102 VICTOR BATOR: *Foreword*. BÉLA BARTÓK: *Rumanian Folk Musik. I*. The Hague, 1967. XXIII.

lyen fontos a kolinda és a dal: a doina megkülönböztetése.¹⁰³ Aztán úgy osztályozta a kolindákat, hogy az ma is megszívlelendő. Mert áttekinthető és koncepciózus.¹⁰⁴ Lásuk német és angol nyelvű műve alapján:

Világi [vagy fordíthatjuk: profán] szövegek

- I. Világi tartalmú epikus szövegek
 - a. Vadász (szarvas- és oroslán-) szövegek 1–9
 - b. Pásztorszövegek 10–12
 - c. Balladaszövegek 13–34
- II. Családi szövegek
 - a. Lányokhoz 25–40
 - b. A násznagyhoz 41
 - c. Fiatal emberekhez (illetőleg a család fiához) 42–47
 - d. A házigazdához 48–50
 - e. Egy házaspárhoz 50

Világi szövegek, részben vallásos célzásokkal

- III. A kolindálásról szóló szövegek általában
 - a. A kolindálók megérkezése
 - b. Jókívánságok
 - c. Célzások a várt ajándékokra
 - d. Köszönet és búcsú
 - e. A „plugușor”-hoz [az újévi eke-szertartáshoz] kapcsolódó szövegek

Vallásos szövegek

- IV. Vallásos legendák
 - a. Az Úristenről
 - b. A Szent Szűzről
 - d. Isten és Keresztelő Szent János kiválóságáról szóló szövegek
 - e. Szent János üldözése
 - f. Judásról
 - g. A zsidók idegenkedése a kereszténységtől
 - h. Szent Anyáról és Krisztusról
 - i. A bor, a búza és a krizma eredete
 - j. A bor, a búza és a krizma kiválósága
 - k. A bűnök büntetése és a jó jutalmazása a túlvilágon
 - l. Az utolsó ítéletről
- V. A Bibliában leírt eseményekről szóló szövegek
 - a. A világ teremtése
 - b. A bűnbeesés
 - c. Krisztus születése
 - d. A három szent király
 - e. Krisztus megkeresztelése
 - f. Judás árulása és Krisztus megfeszítése
 - g. Krisztus mennybe menetele
- VI. Vallásos tartalmú lírai szövegek

VII. Tréfás tartalmú szövegek

VIII. Be nem sorolható töredékek

IX. Cigány nyelvű szövegek

Bartók osztályozásának fő erénye az, hogy sikerült a régiséget és a tematikát összhangba hozni. Nem véletlenül érdeklődött hajdan a geológia iránt. Az egyes típusok olykor geológiai rétegeknek tűnnek. Hiszen ahogy a vadász, a pásztor és a földművelő társadalom váltották egymást, úgy következnek egymás után azok kolindái. A profán szövegek nagy része is megelőzte időben a vallásos szövegeket, amelyek csoportosításában egyébként részben a kiváló román nyelvész, Alexandru Rosettit követte, részben pedig ki is egészítette az ő tipológiáját.¹⁰⁵

Bartók kolinda gyűjteményében, „egyazon műben – írja Faragó József – zseniálisan megoldotta és összehangolta – tudtommal elsőnek az egész nemzetközi folklorisztikában – a népzene kutatás és a népköltészeti szövegkutatás egymástól lényegesen eltérő feladatait” – éspedig olyan formán tette ezt, hogy a dallamokat külön, zenei sajátosságai alapján csoportosította, a szövegeket pedig – mint láttuk – tematikailag. Így: „Bartók egy mű keretében két önálló, de mégis szorosan összetartozó gyűjteményt, egy népzeneit és egy népköltészetit alkotott.”¹⁰⁶ Egész román népköltészeti gyűjtése több vaskos kötetre rüg. Valószínű, hogy a kolinda-kötet járt a legtöbb fáradsággal és örömmel. „Horribilisan sok munka volt vele, főleg a szövegekkel” – írta 1926-ban egyik román barátjának, Bușitia Jánosnak. És rögtön hozzátette: „De éppen ez a része érdekelt a legjobban. Kiderült egyébként, hogy kb. 20–25 olyan szöveg van gyűjteményemben, amely teljesen ismeretlen az eddig nyomtatott román népköltési gyűjteményekből.”¹⁰⁷ Azért tegyük hozzá nem olyan ember volt, mint mi, akik valóban oda vagyunk, ha valami újat találunk. Bartók lejegyzései félelmetesen pontosak. Valószínű, hallotta is őket, amikor újra és újra leírta és átnézte. Egyszerű írástudó nem figyelt volna olyan odaadással az ejtési sajátosságokra, amelyeket az irodalmi ortográfiától eltérő diakritikus jelekkel is érzékeltetni akart és tudott. Ma ezért nem is lehet olyan folyamatosan olvasgatni az ő kolindáit, mint az irodalmi ortográfiával kiadott kolindákat, csakhogy jobban érezni a történelem légkörét. Bartók miközben a szöveggel dolgozott, hagyta, hadd szóljon a szöveg a maga zenei nyelvén. Ez az, amit mi laikusok nem értünk. És különböző mítosz-spekulációkban éljük ki magunkat, mitologizálásban keressük az extatikus élményt, és ennek racionális magyarázatát, hatalmas szóözönnel borítva el múltat, jelent és jövőt. Ilyenkor mintha bosszút állna a szellem szorgos munkása a zsenin, amikor annak szükségességét egyfajta udvarias pikantériával szóvá teszi. Például: „a népzene és a természet kérdéscsoportja [...] meglepően szegényes kifejtést kap Bartók írásai-ban” – írja a lélekbúvár.¹⁰⁸ Vagy egyik kiváló zenekritikus – rálátást sejtető – észrevétele szerint: „Bartóknak nehezen adták meg magukat a szavak.”¹⁰⁹ Bartók alighanem egyetértett volna azzal, ahogy korának egyik nagy grafománja, Bergyajev megvallotta:

103 BBL, 215.

104 FARAGÓ JÓZSEF: *Ismét a balladák földjén*. Kolozsvár, 2005. 511–513.

105 AL. ROSETTI: *Colindele religioase la români*. Buc., 1920.

106 FARAGÓ: *Ismét*, 508–511.

107 BBL, 337.

108 PETHŐ BERTALAN: *Bartók rejtekútja*. Bp., 1984. 73.

109 KROÓ GYÖRGY: *Előszó*. BARTÓK BÉLA: *Cantata profana. A kilenc csodaszarvas*. Bp., 1974. 8.

„A kimondott gondolat hazugság.”¹¹⁰ Bartók szűkszavúsága üdítő oázis a szóvirágok sivatagában. Érdekes, hogy ő, aki Adyhoz újra és újra visszatért, cikkeiben kerülte a metaforikus kifejezésmódot. Nem volt reakció, mint Rivarol, de megtapasztalhatta a francia arisztokrata keserű kijelentéseinek igazát: a metafora „a szó hazugsága,” és „a metaforikus stílus magában hordja a romlás csíráit”.¹¹¹ Igaz, a Biblia világa a metaforák világa is, és ebben „a mítoszok és metaforák nyelve elszakít a tényektől, a bizonyítástól és az érveléstől”.¹¹² Már akit elszakít, hiszen a Biblia éppen a mítoszok hazugságait leplezi le, ha úgy olvassuk, és akkor láthatjuk, hogy a mítoszok és metaforák nyelvén beszél a Sátán, mint „Isten majma” – mint ezt René Girard a posztmodern vulgaritással szemben hangsúlyozza.¹¹³

Végül megvallom, sok szép munkát lehet Bartókról olvasni, de ha megpróbálom saját szavaimmal felidézni az olvasottakat, nem mindig megy, pedig – ismétlem – kellemes olvasmányok, szépen hömpölyögnek bennük a mondatok, és első olvasásra még a képzavar sem zavar. Ez némileg a folklórtudományra is vonatkozik. Vessünk rá egy pillantást, és tűnődjünk el azon, hogy mennyire segíti Bartók-kolinda világának jobb megértését, vagy netán mennyire akadályozza.

A román folklórtudomány és Bartók oroszán-kolindái

A kolindák elemzésének technikái korán kialakultak. A 19. századi lelkes felfedezők a római mitológia továbbélését keresték és találták meg, mert aki, amit keres, azt meg is találja. Erre a redukcionizmusra válaszként született a tipológia, amellyel párosul az esztétikai értékek kiemelése. A már említett Caraman lett ennek a mestere, akinek összehasonlító szemlélete ma is példamutató és aktuális. Jeleztük, hogy 1933-as lengyelül írt műve csak 50 év múlva jelenhetett meg románul. Hiszen zavaros időkben nem nézték jó szemmel a nemzeti keretektől kilépő összehasonlító szemléletet, de amikor a jobb-, majd a baloldali totalitarizmus az ideológiai forrongásoknak véget vetett, akkor ennek sem volt szüksége ideológiamentes tudományos művekre. És hiába írt Caraman nagyszerű monográfiát a dekolindálásról, ez is csak halála után látott napvilágot.¹¹⁴ Valószínű, hogy a nemzeti szempontok mellett most még nacionálesztétikai és morális szempontok is közre játszottak a cenzúra szigorában, amelynek rostáján az 1980-as évek elején csak a szakmai kiadványokban jelenhetett meg egy-két részlet.¹¹⁵ A dekolindálás ugyanis átok és bosszú, ha ugyanis a gazda nem fogadja a kolindálókat, vagy nem ad elég ajándékot, akkor ezek szép, hosszú rigmusaikkal megátkozzák a gazdát, és még bosszút is állnak, például elviszik az ekéjét, feldűlják udvarát. Ilyesmi – a korabeli hivatalos ideológia szerint – aligha illett az egyszerű néphez. A szerző pedig már munkája előszavában jelezte, hogy a dekolindálás termékei „a düh és a határtalan gyűlölet szülöttei, azt mutatják nekünk, hogy az ember gyakran milyen mélyre süllyed

110 NYIKOLAJ BERGYAJEV: *Önmegismerés*, Bp., 2002. 391.

111 RIVAROL: *L'universalité de la langue française*. Paris, 1998. 83.

112 NORTHROP FRYE: *The Double Vision*. Toronto, Buffalo, London, 1995. 18.

113 RENÉ GIRARD: *Je vois Satan tomber comme l'éclair*. Paris, 1999. 69.

114 PETRU CARAMAN: *Descolindatul în Orientul și Sud-Estul Europei*. Iași, 1997.

115 ION H. CIOBOTARU: *Notă asupra ediției*. CARAMAN: *Descolindatul*, XXXV.

a barbárság meredélyén”.¹¹⁶ A nacionálkommunista szeparatizmusnak a balkáni helyzetjellemezés sem tetszhetett, az, hogy az etnikai mozaik bemutatása a kulturális egység érzékeltetésével párosult, mert „az etnikai vagy a politikai határok majdnem eltűnnek, amikor a kultúráról van szó”.¹¹⁷

Jellemző, hogy Caraman, nem is a kolindálást leíró monográfiában elemezte a legmegkapóbban a kolindálást, hanem a dekolindálásról szóló művének elején, talán azért is, hogy az emberi gonoszság és elkeseredés jeleneteit a nagy eufória ecsetelésével el-lensúlyozza. „A kolindálás a nagy emberi igények feltörését jeleníti meg misztikus szinten, az anyagi és szellemi igényeket, amelyekre szokásos úton-módon nincs megoldás, de amelyeket az ember minden áron ki akar elégiteni.” Az emberben dolgozik a parancsoló szükséglet, hogy „álomban és illúzióban éljen”. A szegény így gazdagnak képzelheti magát és családját. „Keljetek fel nagy bojárok!” vagy „Rajta, rajta, ti gazdag bojárok” – hangzik a kolindálók felszólítása, és ezzel az elesett paraszt belép az álomvilágba. A paraszti lélek olyan, mint „a keresztút, ahol négy égtáj felől csapnak össze a szelek, gyakran tanácstalanságot és bizonytalanságot hagyva maguk után”. A vallás nem segít, sőt vallási különbség nélkül az ember úgy érzi, hogy ki van szolgáltatva az isteneknek. „Sorsát is az istenség irányítja, anélkül hogy ő maga beleszólhatna.” Sőt, „az ember jelentéktelen játékszer” az istenség kezében. A mítoszok csodákat fednek fel, ám a csodák forrása is isteni, az ember ezeknek csak isteni kegyelemből lehet részese. A mágia birtokában viszont titkok letéteményese, sőt „az ember, mielőtt még istenei lettek volna, maga is isten volt”. A formula: „Kezdetben volt az Ige” maga is mágikus. A keresztény istenség mágushoz hasonló. A kolindálók, akik jól tudják, hogy kinek mi az eszménye, Isten és a gazda között közvetítenek. A vallást is a mágia szolgálta állítják.¹¹⁸ Nem kétséges, Caraman szavainak és gondolatainak szárnyalásának komor a háttere, a diktatúrák szorításán szoktunk az ilyenfajta pátosszal lazítani. Ez ad valami sajátos ízt a jelen nyomorúságát szublimáló munkáinknak. Egyébként így erősíti meg a kolindálás is azt az általános antropológiai tapasztalatot, mely szerint a naptári ünnepi rítusokkal az emberek azt játsszák el, aminek a valóság az ellenkezője, és meg akarják fordítani még az időt is.¹¹⁹

Nagyobb baj az, ha a folklorista maga is a totalitarizmus szolgálatát vállalja fel. Különös játéka a sorsnak, hogy a városi munkásság felé forduló fasiszoid propaganda egyik képviselője, Traian Herseni aztán – miután fasiszta múltjától meg kellett válnia és kelő „vezeklés” után tudománnyal foglalkozhatott – az irodalmi folklorisztikát a szociológiával ötvözte, és kialakította a maga paleo-folklorisztikáját. Ő a Gusti által irányított falukutató mozgalom egyik érdemes munkása volt, és élt azzal a lehetőséggel, hogy az 1930-as évek elején szülőföldjének, Fogaras vidékének társadalmi világát, mint szociológus kutathatta. A paleo-folklorisztika egyébként gyanúsán hangzik, mert abból indul ki, hogy a jelen adatai régi hiedelmek maradványai, és ezekből a maradványokból különböző régi kultuszokat próbál rekonstruálni, és aztán sikerül a mából eljutni az idők kezdetének ősi világába, és ezzel könnyen saját maga karikatúrájává válhat az egész.

116 CARAMAN: *Descolindatul*, XXI.

117 CARAMAN: *Descolindatul*, 1.

118 CARAMAN: *Descolindatul*, 1–9.

119 SABINA ISPAS: *Comentarii etnologice asupra colindei și colindatului*. Constantin Brăiloiu, SABINA ISPAS: *Sub aripa cerului*. București, 1998. 50.

Herseni azonban a kolindálás társadalmi funkcióit klasszikus érvennyel tárja elének a saját maga által gyűjtött anyag tükrében, nem is beszélve arról, hogy alaposan megfigyelhetett olyasmit is, amihez nem földit aligha engedtek volna közel.¹²⁰ Mély emberi és tudományos hitellel írhatta, hogy „a kolindálók csapata csak főszereplő (kollektív szereplő) a sokkal szélesebb szocio-dramatikus akcióban, amelyben különféle módon férfiak és nők sokasága vett részt, valamint számos képzeletbeli lény (akiket álarcra lenitettek meg vagy csak megidéztek, mint Isten, Istenanya, Jézus Krisztus, Szent János, az ördög és ... a holtak lelke). Mindez azon a hatalmas színpadon történt, amely a falu maga, itt zajlott a cselekmény, és a falu maga nem csak színpad volt, hanem hol közönség, hol szereplő, hol rendező, hol dramaturg. [...] A falusiak általában tisztában voltak azzal, hogy előadást, szerveztek és mutattak be, ha nem is a modern színházra jellemző tisztán szórakoztató jelleggel, kétségtelen, hogy a színház eredeti jelentésének megfelelően, hogy elérjék a kívánt eredményt, az emberek, az állatok és a földek javára mozgásba hozzák a természetfölötti erőket. Ha nem vesszük figyelembe a jelenségeknek ezt a kvázi-színházi jellegét, amelyet valamennyien átérezünk, akik átéltük, akkor nem értünk az egészből semmit. A pszichológusok és főleg a moralisták felvethetik az őszinteség kérdését. Csakhogy az őszinteség történelmi fogalom, térben és időben különböző dolgokat jelent. A színházat játszó ember meg volt győződve arról, hogy hatékony módon jár el, a célok érdekében valóságos eszközt használ fel, tehát nem *imposztor*, hanem *hívó*.”¹²¹ És a tudós sem *imposztor*, ha neolitikus kultuszok nyomát fedezi fel, hanem *hívó*, aki hisz a tudományában. Herseni a kolindálást és a vele járó szokásokat a neolitikumhoz, a matriarchátushoz kötötte, és hangsúlyozta, hogy a matriarchátust követő fejlődési szakasz a patriarchátus a dákok megtelepedésével esik – szerinte – egybe.¹²² Aztán találunk persze geto-dák és római párhuzamokat, de Herseni a lépénnyomon dákokra hivatkozó kordivat fölé emelkedett és emelkedik.

A bukaresti szociológiai iskola terepmunkájával lezárult egy korszak és vele eltűnt egy lehetőség is, úgy megfigyelni társadalom és ceremóniai összefüggéseit, hogy azokat a mai állapotokkal vethessük össze. Viszont fejlődött a tudomány. Jobban megvilágították a műfaj sajátosságait. Új kolinda-tipológiát dolgoztak ki. Míg Caraman a címzetek szerint csoportosította az anyagot, vele szemben tematika szerint csoportosították a kolindákat.¹²³ Ma pedig újabb és újabb antológiák látnak napvilágot, és természetesen az eddig elhanyagolt vallásos kolindák kerülnek az élre. Míg korábban rituálisan a nemzeti vagy népi őshöz kellett visszavezetni az egyes motívumokat, ma sikerül az egész emberiség archaikus hiedelemvilágához kötni azokat. Az íróasztal-antropo-mitológia is csodákra képes. Ugyanakkor Bartók világáról való tudásunkat is gazdagítja.

Az íróasztal-antropo-mitológia, mint kifejezés ironia és önironia keveréke. Azok tudományai, akik nem vagy nem sokat dolgoztak terepen, de arról nyilatkoznak, mint jómagam is. Antropológusok szívesen fokozzák így le egymást.¹²⁴ De miután kiderül, hogy senki sem próféta a saját hazájában, csak felülkerekedik a tudós-szolidaritás.

120 TRAIAN HERSENI: *Forme străvechi de cultura poporana românească*. Cluj-Napoca, 1977.; TRAIAN HERSENI: *Colinde și obiceiuri de Crăciun cetele de feciori din Țara Otlului (Făgăraș)*. București, 1997.

121 HERSENI: *Forme străvechi*, 118.

122 HERSENI: *Forme străvechi*, 226.

123 MONICA BRĂTULESCU: *Colinda românească*. Buc., 1981.

124 EDMOND LEACH: *Lévi-Strauss*. London, 1970.

Claude Lévi Strauss különben is kimutatta, hogy az emberi gondolkodás logikája egyetemes, ennek eleme a mítosz. És már szerinte nem is emberek gondolkoznak a mítoszokban, hanem a mítoszok az emberekben, anélkül hogy ezek tudnák.¹²⁵ A kolindák pedig ebbe a mítosz-világba vezetnek.

Lássuk, miként lehet látni Bartók kolindáit. Fordítsunk le néhányat. A fordítás szó szerinti, mint Bartók kolindáinak német és amerikai kiadásában, tehát Bartók pejoratív kifejezésével olyan lesz „mint egy hírlapi riport!”¹²⁶ (1934-ben Bartók amiatt fakadt így ki, mert nem tetszett kolindáinak angol fordítása.) Csakhogy a kolinda valójában maga is riport, beszámoló jellege is van. A kolindálók ugyanis úgy adták elő a történeteket egyes szám első személyben, mintha az előttük és nekik újrájátszódná. Mintha a regélő, mint valami sámán maga előtt látná, hogy mi történik. Furcsán hathat, de ez a kolinda lényege. A regös szakrális személy. Közvetít az ideális világ és az evilág között. Ez a látás a jelen időben biztosítja a szakrális illuzionizmust.

Lássuk hát az első kolindát (1 a.) „Az Úrnak, az Úrnak, Uram!” refrénnel:

Két nagy császár kiáltja:
– Ki lenne olyan a világon,
Aki oroszlánt hoz nekem megkötözve,
Aki oroszlánt hoz nekem megkötözve,
Meggötözve, sértetlent,
Akit puskával sem lőttek meg,
Íjjal sem nyilaztak le?
Egy házasulandó legény,
Ki megkötözött, sértetlen oroszlánt hoz nekem,
Akit puskával sem lőttek meg,
Nyíllal sem nyilaztak le.
Ide szökött, oda szökött,
A hegyek csúcsára szökött,
A fenyvesek közepére.
Megtalálta az alvó oroszlánt,
Virágzó túskebokornál,
Amíg a fiú nekem gondolkodott,
Felébredt nekem az oroszlán
És szóval így szólt nekem:
– Vannak nálad nagyobbak,
És nem merészkedtek hozzám,
De te merészkedtél,
Vagy harcban harcoljunk,
Vagy karddal vagdalkozunk?
Nyári napot átharcoltak,
Nyári napon estig.
Amikorra beesteledett,
Elragadta az oroszlánt,

125 CLAUDE LÉVI-STRAUSS: *Le cru et le cuit*. Paris, 1964. 2.

126 BBL, 492.

Egész a császár udvarába.
Hogy adja a lányát és a birtokot.

A második változat (1 b.) „A jó ifjúnak” refrénnel a következő:

Ott fenn, még egyre fennebb,
Afölött is keletre
|: Afölött is keletre :|
Van egy fa, mely szép virágos,
édes virágos
De a fa gyümölcse alatt,
édes virágos fa alatt
Ül egy ifjú, és pihenget,
A pejlovát patkolja,
Ezüst patkóval,
Hogy a földet jól fogja,
A szeget jól elhajlitotta,
Hogy a hegyoldalt is bírja.
Anyja amikor meglátta,
Ő szóval így szólt nekem:
– Péter, Péter, drága anyámé,
Mit vettél te a fejedbe?
Vagy el akarsz vándorolni?
Vagy rabló akarsz te lenni?
És szóval így szólt nekem:
– Anyám, anyám, én drágám,
Nem akarok rabló lenni,
Nem akarok én elmenni,
Csak azt tudtam én meg csupán,
Hogy a hegyek tetején,
A fenyvesek közepén
Van egy alvó oroszlán,
Mélyen alszik, önfeledten:
Oda megyek, őt elhozom.
És felpattant pejlovára,
Ide szökött, oda szökött,
Völgybe szökött, útra szökött,
A hegyek csúcsára szökött,
A fenyvesek közepén,
Megtalálta az alvó oroszlánt,
Aki mélyen aludt, önfeledten.
Amíg a fiú nekem gondolkodott,
Az oroszlán az álomból felébredt:
És szóval nekem így szólt:
– Állj meg fiú, rám ne nyilazz,
Halálommal te ne siess,

Hanem inkább harcoljunk,
Mert igazságosabb a harc.
Neki álltak, és harcoltak,
Nyári napot átharcoltak,
Egész estig viaskodtak.
Amikorra beesteledett,
Az oroslán megragadta nekem a fiút,
Megragadta, de le nem gyúrte.
Másodszor is neki álltak,
Nyári napot átharcoltak,
Egész estig viaskodtak.
Amikorra beesteledett,
Elragadta az oroslánt,
Megragadta, és legyúrte nekem,
Az szóval nekem így felelt:
– Állj fiú, puskád rám ne süsd.
Halálommal te ne siess,
Csak fekete szíjjal köss meg,
Így vigyél le engem a faluba
Testvérek büszkeségére,
A szülők becsületére.
Aki csak meglát téged,
Majd mind dicsér téged,
– Boldog ez a vőlegény,
Még boldogabb az anyja,
Mert szarvast hoz megkötözve,
Nem puskával lőtte meg,
Hanem harccal gyúrte le.

A harmadik változat (1 c.) töredék. A negyedik változatban (1 d.) az ifjú egyenesen felugrat a hegy tetejére, a virágzó túskebokor mellett ott találja az alvó oroslánt, két napig tartó harcban le is gyúrte, de nem taglózta le, hanem selyemzsinorral kötözte meg, majd otthon anyjának hengegett, aki odalett a gyönyörúségtől, hogy nem hasztalan fürdette és pelenkázta. Az ötödik változatban (1 e.) Az ifjú vőlegény a császár kapujában kéri, hogy vadászni mehessen, a pataknál oroslány nyomára bukkant, csipkebokor alatt meg is találta, megharcoltak, és megkötözve lehozta a faluba, ahol csak az anyja látta, és örvendezett, hogy ilyen fia van

Becsületére a császárnak,
Büszkeségére az udvarnak,
Szeretik a falusiak.

Ez a kolinda jókivánsággal ér véget:

És te vőlegény, örvendezz,
Iszunk az egészségedre!

A hatodik változat (1 f.) refrénje azért érdekes, mert nagyrészt értelmetlen szavakból áll, hogy ezek fokozzák a mágikus hangulatot:

Szezsina brezsina soj dobrana soj dobrana,
Durmina curmina, zöld fa, mint a repkény.

A vadászatra egyébként több ifjú indult el, az egyik az oroszlánt „fenn Pilátus hegyein” találja meg.¹²⁷ Az 1 g. változatban a vőlegény indult el, és mialatt távol volt, a szarvas rátört a falu rozs és búza vetésére, és azzal kérkedett, hogy nem fél a vőlegénytől, aki aztán a harcban legyőzte, mire a szarvas így szólt:

Halálommal te ne siess,
Csak fekete szíjjal köss meg,
Így vigyél le engem haza
Testvérek büszkeségére,
A szülők tiszteletére.

Az utolsó, 1 h. változat:

Mióta elment a vőlegény,
|: Az a vőlegény vadászni. :|
Falura tört a szarvas,
Este a rozs vetésére,
Éjjel a friss búzáéra.
A nagy dombra kiállott,
És nagy büszkén kiáltott,
Hogy ő nem fél senkitől,
Csak az ifjú vőlegénytől.
Ez mikor nekem hallotta,
Ment fel a hegyre,
Hegyek tetejére,
Fenyvesek közepén
Virágzó túskebokornál,
Megállt, s nekem gondolkodott,
Szarvas álmából felébredt,
És szóval nekem így felelt:
– Eszedbe mi jutott neked?
Hogy ide hozzám jöttél,
Mert hozzám nem jött
A földről senki világi,
Nem hogy keresztleletlen ifjú,
Vagy harccal harcoljunk,

127 Prin fânață până 'n brață = A harc után átmennek a réten keresztül a patakig /Gingen durch Wiesen bis zu den Armen = Went through hay up to the armpit. Hogy patakról van szó onnan derül ki, hogy utána a pej átkel a gázlón, míg az oroszlán nem.

Vagy karddal vagdalkozzunk?
 Nem! harccal harcoljunk,
 Mert a harc igazságosabb,
 És Isten hagyta meg nekünk.
 Nyári napot átharcoltak,
 Egész estig viaskodtak.
 Amikorra nekem beesteledett,
 A szarvas megragadta a fiút,
 Megragadta, de le nem gyűrte.
 Másodszer is neki álltak
 Nyári napot átharcoltak,
 Egész estig viaskodtak.
 Amikorra nekem beesteledett,
 Elragadta az oroszlánt,
 Megragadta, és legyűrte nekem.
 Belenyúlt a zsebébe,
 Selyemszalagot vett ki,
 A szarvas nyakára kötötte,
 Hozta nekem az Olt felé:
 A betyárok útján,
 A lányok utcáján,
 Haza az anyjának.
 Az anya mikor nekem látta,
 Szóval nekem így szólt
 – Nyertem azzal, hogy fürdettem,
 Hogy fürdettem, hogy kereszteltem,
 Hogy hozott nekem megkötözött szarvast,
 Golyó nem érte, sértetlent,
 Csak harcban legyőzöttet.

A 2. számú kolinda töredék. A vőlegény vadászni megy, közben az oroszlán, „a gonosz kutya” beront az udvarba és kiköti a medvét és a vaddisznót. Önmagában ennek nincs sok értelme, de van, ha a következő, a 3 a. sz. kolindát olvassuk, amelyben az oroszlán a hegy ura:

|: Hoj az ifjú vőlegénynek: |
 Juhai vannak, hegye nincs.
 Meghallotta a vőlegény,
 Van egy hegy juhok nélkül.
 És az oroszlán szóval szól:
 – Az a hegy az enyém,
 A vőlegény szóval szólt:
 Amiből a legtöbb van a hegyen,¹²⁸

128 Ce-a fi des a muntelui=Was am dichtesten auf dem Berge steht = Off the sunless side you'll give me.
 Des=sűrű, sötét, szapora.

Abból adsz, ezerből százat,
Százból tízet fogsz adni,
Tízből adsz egy berbécset.

[Dallam nélkül:]

Iszunk az egészségedre!
Mert mind köszönjük a gazdának.

A 3 b. kolinda már harcról ad számot, pontosabban csak a kezdetéről, mert a végére nem emlékezett az énekes:

|: – Hé vőlegény, honnan a juhaid? :|
|: A juhokat én terelem :|
|: Bizonyisten hallottuk:| 129
Hogy |: van egy hegy juhok nélkül: |
– A hegy azonban nem a tied,
Hanem a te fejed is az enyém.

Ezzel megérkeztünk a szarvassá változott fiúk – 4 a. és 4 b. számmal ellátott – kolindáihoz. De mielőtt azokra térnénk, lássunk valamit a fenti kolindák értelmezési technikáiból.

A kolindák világának elemzésekor általában háromféle szemlélet érvényesül a román folklorsztikában. Az egyik a funkcionalista szemlélet, a másik a szimbolista, a harmadik a kettőt ötvöző eklektikus szemlélet és a neki megfelelő leíró elemzés. Ez persze didaktikai célzatú leegyszerűsítés, beszélhetnénk pólusokról, amelyeknek a vonzása jobban vagy kevésbé érvényesül. A funkcionalista szemlélet a kolinda társadalmi szerepét állítja előtérbe, azokra a mozzanatokra figyelmeztet, amelyek a történelem során beépültek a szövegbe, és valamiféle kronológiailag is megragadható, mozzanatra utalnak. A szimbolista szemléletben minden, ami él és mozog a kolindában, az nem más, mint valami ősmotívum visszasugárzása. És hogy milyen ősmotívum jelenlétét sikerül megállapítani, az még attól is függ, hogy milyen idők járnak, milyen az ideológiai széljárás; mit akar a rendszer a folkloristával íratni, és mit akar a folklorista a rendszerhez simulva, vagy annak ellenében írni. A következőkben némileg azt is érzékeltetni próbálom, hogy miként érvényesül a „várapozások horizontja” a tudományos térben.

Nem kétséges, hogy az oroszlános kolindák funkciója és célja a beavatás. Az ifjúból férfi lesz, mert kiállja a próbát, bizonyítja erejét, és képes a házasságra, vagy hogy a happy end teljes legyen, kiderül, hogy már várja a menyasszony, és csak az esküvő van hátra. A császár világa egyszerre mesevilág és valóság. Az udvarba való bekerülés is mesés vágy, de tudjuk, lettek kislemberekből udvari emberek. Az anyának a jelenléte a matriarchátus múltjára utal. A puska megjelenése az íj mellett pedig a technikai fejlődésre, és arra, ahogy a kolindákban az idők változásával újabb és újabb elemek épülnek be a régiékhöz mellé. Mert hiába „szent ének” a kolinda, tehát nem lehet változtatni szövegén, mégis vál-

129 Că, zo, noi am d-auzit(u) = Denn, wirklich, wir hörten = Since, by God, we've come to hear.
Zo=zeu=zău=bizony, igazán, bizonyisten; a zice zău= Istenre esküszik.

tozik, ha az énekmondó olyat költ bele, ami tetszik a közönségnek. (Ha nem tetszik a változtatás, akkor a gazda ki is dobhatja házából a kolindálókat.) Mindez már első pillantásra felöltik az olvasóban. De kérdés, honnan került be az oroszlán a kolindák világába?

Az oroszlán jelenléte vitás kérdés. Van, aki feltételezte, hogy miután Dobrugeában és Olténiában előkerült olyan dombormű, amely Heraklész és az oroszlán viaskodását ábrázolja, tehát a római hagyomány élt tovább, és ezt a hagyományt még erősíthette a kereszténység is, amikor a templomokban is megörökítették Sámson küzdelmét az oroszlánnal.¹³⁰ Csakhogy mások arra hívták fel a figyelmet, hogy a kolindák oroszlánja nem közönséges oroszlán; van, amikor legel: füvet eszik, és olykor még szarva is van.¹³¹ Igaz, Nagy Sándor idejében az Olümposzon még élt oroszlán.¹³² De aligha ennek az emléke élt tovább. Az viszont valóságoszerű, hogy az oroszlánt a legerősebb állatnak tartják. Ugyanakkor olyan személyként jelenik meg a kolindákban, akinek más neve is lehetne. Mégsem véletlen az egzotikus jellegű lény jelenléte a kolindákban, mert éppen az ismeretlen kínált lehetőséget „a mitikus üzenet” közvetítésére.¹³³

De mi is az a mitikus üzenet? Ez túlmutat a funkcionalista szemléleten, mert ebben a szemléletben a beavatási szertartás mögött egy nagy rendszerváltás konfliktusa jelenik meg. Éspedig „az oroszlán elfogása és megalázása azáltal, hogy megkötözik, az agrártársadalmak teljes győzelmét jelzi a vadásztársadalmak maradványai és rítusai fölött”.¹³⁴ Hiszen az oroszlán olyan tájon lakik, ahol nem jár földműves, de most földművesek világából feljön valaki, és megkötözve lehozza. Az oroszlán egyben a természet erőinek a szimbóluma, elfogása azt példázza, ahogy „a természet erőiből kulturális erőket nyernek”. Mert az oroszlán-kolinda „valójában olyan közvetítő cselekedetet ír le, amelyről a mi mai tudományos diskuszióink is szólnak, amikor arra törekszünk, hogy felszámoljuk a törést a természet és a kultúra között, azért hogy összekapcsoljuk e két felét a világnak, amelyben élünk.”¹³⁵ Több mint negyedszázada kamatoztatta így a kolinda üzenetét egy kiváló román folklorista. És ez jelzi, hogy mennyire jelen van a történelem a kolinda magyarzatokban. 1975 – amikor megjelent a cikk, amelyből idéztünk – még a bizakodás éve volt Romániában, ahol még sokan elhitték, hogy tapasztalataikkal alkotó módon vehetnek részt a világ sorsának és a róla szóló beszédnek az alakításában...

Közben azonban már „a bukaresti tavaszra” kemény tél következett. A rendszer teljességgel megmerevedett. A politika egyrészt a heroikus modellel mozgósított. Ennek lényege: a román nép állandó harca a külső ellenség ellen. Ceaușescu ugyanis 1968-ban megtagadta a részvételt Csehszlovákia megszállásában, hogy aztán jó egy évtized múlva Lengyelország számára már kemény rendcsinálást sürgessen, rávegye a Szovjetuniót egy kis beavatkozásra. Ugyanakkor a román nacionalkommunista rendszer fő stabilizáló propaganda fogása a szovjet agresszióval való fenyegetettség légkörének kialakítása volt. Erre kellett a heroikus modell. A román helyzetnek megvolt a maga dialektikája. A belső nyugalom érdekében az értelmiségieket úgy próbálták semlegesíteni, hogy hagyták, hadd kultiválják a román nép fatalizmusára vonatkozó képzeteket is.

130 A. FOCHI: *Colindul leului. Limbă și literatură*, 1970. 110–112.

131 MONICA BRĂTULESCU: *Motivul leului în contextul colinelor vânătoarești. Revista de etnografie și folclor*, 1979. 1. sz. 65–66.

132 OVIDIU BÎRLEA: *Folclorul românesc. I. Buc.*, 1981. 367.

133 BRĂTULESCU: *Motivul leului. Revista*, 66.

134 BRĂTULESCU: *Motivul leului. Revista*, 84.

135 MIHAI POP: *The Colinda with the Lion. Revue Roumaine de Linguistique*, 1975. 5. sz. 564.

A célzat egyértelmű: a nép örüljön az egalitarizmusnak, az értelmiségiek foglalják el magukat a kultúrával, és valamennyien fogjanak össze a külső ellenség ellen.

Az oroszlános kolindák elemzése alkalmat adott egyfajta különvélemény kifejezésére. Persze erre csak Nyugaton (!) kerülhetett sor, a *Fabula* című folyóiratban.¹³⁶ A nehéz időket Kölnben átvészelő folklorista nagy műgonddal térképezte fel az oroszlános kolindák földrajzi elterjedését és tipologizálta őket tematikailag. Összesen 204 változatot vett számba, és ezeket négy típusba sorolta. Az első típus (91 változat) Hunyad és Zaránd vidékén jellemző, onnan némileg átsugárzott a Kárpátokon túli közelebb eső falvakba. A második típus területe: Bihar; a harmadiké: Besszarábia és Bukovina, bár itt-ott még Moldvában is felbukkan. A negyedik típus Dobrugeában és a Dunának a vele szomszédos balparti részein terjedt el. Tartalmilag a fő jellemzők a következők: az első típusban az ifjú elfogja az oroszlánt, a másodikban megöli, a harmadikban üldözőbe veszi és lefejezi, a negyedikben üldözőbe veszi, és foglyul ejti. Az oroszlános kolinda korábban jóval nagyobb területen élt, de – hangsúlyozza a szerző – „később a nyelvi térség centruma el-tűnt”,¹³⁷ és így csak a peremterületeken élt tovább. Igaz, hogy elsősorban ott fordul elő a legnagyobb gyakorisággal, ahol korábban a dákok államának fővárosa állt, mármint Hunyadban. Ami pedig az oroszlánt illeti, senki sem idéz forrást arra, hogy ne élt volna ezen a területen. Márpedig az oroszlán északi vidékekről származik. Még Kr. u. is élt a mai Görögország területén, úgy 80–100-ig. „Következésképpen azok az állítások, hogy a románok ősei nem ismerték az oroszlánt, minden tudományos alapot nélkülöznek.” Természetesen a *Fabula*-cikk Erdélyre utalt, és nem a Balkánra. Legközelebb Heráklész áll a román kolinda-hőshöz. Csakhogy a görög mítoszban megölik az oroszlánt, míg a románban nem mindenütt, és míg a görög mítosz oroszlánjának nincsenek emberi tulajdonságai, a román kolindában az oroszlán antropomorfizált. Sámson is szintén megölte az oroszlánt, méghozzá Isten segedelmével, míg a román kolindában erről szó sincs. A román kolinda forrása Dáciában keresendő. „Hasonló szóbeli történeteket a dák folklórnak is ismernie kellett.”¹³⁸ Az oroszlán megjelenítése hiteles: mert nappal szunyókál, és éjszaka indul útjára. A román kolinda fő motívumai – az erő összemérése, a kézi tusa, a beszület kiemelt szerepe az első típusban, az oroszlán kímélete, majd végig vitele a faluban – „még archaikusabb mentalitásra utalnak, mint a Heráklész elbeszélések”. Ezért a román szöveg „azt a benyomást kelti, hogy azon idők gondolkodásának felel meg, amikor az ember első ízben mérte össze erejét a természettel”. A román hős ezért a tüzet hozó Prométheusz-nak felel meg. Dácia egy részének római meghódítása azzal a következménnyel járt, hogy az ex toto urbe romano (az egész római világból) jött új lakosok, elmesélték a régieknek – mármint a dáciai őslakosoknak – a maguk oroszlán-történeteit. „Éz-által a régi dák motívum még élőbb és aktuálisabb lett, mint volt.” Tehát az élő oroszlánok helyét elfoglalták az élő oroszlánokról szóló történetek. A szláv bevándorlók-nak viszont más volt a viszonya, mint a megtelepedett népeknek. Az állandó vándorlás és a változó életkörülmények miatt a túléléshez mindig újabb és újabb eszközöket kellett találniuk. „Figyelmül inkább a mára, mintsem a holnapra irányult. Ilyen lakosság hajlamos arra, hogy a múltat elfelejtse, mert az számára kevésbé fontos, mint a jelen.” Ellenben: A

136 ION TALOŞ: *Der Sieg über den Löwen. Fabula*, 1988. 1–2. sz.

137 TALOŞ: *Der Sieg. Fabula*, 110.

138 TALOŞ: *Der Sieg. Fabula*, 131.

megtelepedett népeknek többet kellett tanulniuk a múltból. A múlt számukra rendkívül hasznos örökség.”¹³⁹

Ha a sorok között olvasunk, akkor egyértelmű: a szlávok alatt a szovjeteket kell értenünk. És talán még annak is gesztusértéke volt, hogy Bartók gyűjtéséből az 1 f. kolindát közölte egészében, többet nem. És azzal is a hivatalos kultúrpolitika iránti rosszsallását juttatta kifejezésre, hogy egyértelműen jelezte: a román népjellemre vonatkozó elképzeléseket felül kell vizsgálni, nem lehet csak a (– még részletesen elemzésre kerülő –) *Miorița* című balladára alapozni. Ennek a kijelentésnek az üzenete egyértelmű: szakítani kell a fatalizmussal. És ennek van is valami pikantériája. De mágikus-valóságos hiedelmek lexikonjában már szárazan hangzik: „Az oroszán eltűnése a Balkán-félszigeten egybeesik azzal az idővel, amikor a rómaiak meghódították Dáciát. Ez a történeti esemény magával hozta a dáciai népi kultúra restrukturálódását, és valószínűleg az oroszánra vonatkozó régi mítoszok megerősödését. Azokból az elbeszélések közül, amelyek akkor kellett hogy forgalomba legyenek, született meg később az ének az újlatin [mármint román] nyelven.”¹⁴⁰ Ez jellegzetes logikai konstrukció, hiszen némileg ellentmondásban áll azzal is, amit ugyanez a szerző hangsúlyoz: a középkori oroszán-leírásoknak nincs sok köze a kolindák oroszánjához. És nem ismerjük a régi dáki oroszán mítoszokat sem, csak feltételezzük, hogy voltak, éppen a kolindák alapján. Tehát az a bizonyíték, amit bizonyítani kellene. Sikerült megvalósítani a bizonyíték és a bizonyítandó, a bizonyító és a bizonyított teljes egyenlőségét.

A szimbolista szemlélet mélyebbre ás, a világ teremtéséig, természetesen Mircea Eliade mitológiai fogalmaival élve.¹⁴¹ Eliade mítoszvilágában az élet teljességét élő ember a világ Központjában érzi magát, ott van a Világ Tengelye, amely összeköti azt, ami alant van és fent. Ez a mitikus világ rendje. Az archaikus mentalitásban ugyanis a legnagyobb érték a rendbe, a kozmikus és isteni rendbe való betagolódás. A császár az Isten megjelenési formája, az Istené, aki kivonul a teremtett világból, a harcos ifjú viszont az ő megbízottja. Ez pedig a szoláris hős ismérveivel rendelkezik, fegyvere: az íj és a nyíl szoláris fegyver. Jelen van „a Centrum archaikus paradigmája” is. A kereszténység maga is elfogadta azt, hogy a világnak centruma van, és a Golgotára helyezte azt; a kolindában ezért szerepel Pilátus hegye. Az oroszán pedig – mint más kolindákból kiderül – a csillagokat elnyelő szörny, aki a Centrumban a Világ Tengelyénél alszik, mert a túskebokor vagy a fenyő éppen a Világ Tengelyének felel meg. (A túskebokor a fenyőnek felel meg.) Az oroszán a hegy ura, a hely istene, aki egyben a szakralizált autochtonitást testesíti meg. De az, hogy alszik, káoszt vált ki, annál is inkább, mert a túskebokor is ellenséges környezet az ember számára. A harc ritmusát a nap szabja meg. Jelentése van annak, hogy három napon keresztül harcolnak. Az alkonyat a téli napforduló megfelelője. A sötétség és a fény szimbolikus harcának vagyunk a tanúi, és ahogy a fény legyőzi a sötétet, úgy az ifjú is az oroszánt. Az ember Istent utánozza, amikor a káoszban rendet akar teremteni. „Az ember a saját hiposztázisaihoz mindig hozzátársítja autochtoniájának – vallásos – érzését.”¹⁴² Hogy ez pontosan mi csoda, nem tudom. Ha a román emberre gondolt a szerző, akkor csak az a baj, hogy a

139 TALOS: *Der Sieg, Fabula*, 134.

140 ION TALOS: *Gândirea magico-religioasă la români*. București, 2002. 83.

141 A továbbiakban VASILE V. FILIP: *Universul colindei românești*. Buc., 1999. 278–289. érvelését foglalom össze.

dák autochtonitás vallásos érzését Hasdeu konstruálta meg 1860-ban, amikor szembe fordult azzal a 18. századi és még uralkodó erdélyi tézissel, amely szerint a románok a római hódítók egyenes és tiszta leszármazottai, akik a dákokat csak leigázták, elűzték, kiirtották, de nem közösültek velük. Ezzel szemben – mint ő mondta, „az erdélyi pletykások” ellenében – ő, Hasdeu a kor germán-szláv fajmisztikájának szellemében dák-római szintézist hirdetett meg, és ezt a kor tudományosságának szintjén is képviselte.

A szimbolista szemlélet megoldja a kolindák refrénjében szereplő *Ler* kérdését is. Az oroszlán ugyanis ktonikus istenség, aki ott székel a Teremtés Központjában. Térségünkben – hangzik az érvelés – él a neolitikus Nagy Anya-Isten képzete, és annak démonikus megjelenési formái is élnek, állatformában totemösökként jelennek meg, akik rituális vadászatával az emberi hős eléri „a keresztséget”. Az ember teremtő munkájával a teremtő Istent utánozza, és nem utasítja el az amorf, sötét, de életet is adó anyagot. „Az ember nálunk a maga sokféle megjelenési formájához társítja az autochtonitás – vallásos – érzését.” Így aztán a kolindák világképén keresztül eljutunk a tráko-dák istenhez. Neve: *Ler*. A név a keltáktól jött. Wales-ből vették át az írek is: *Lyr*-t, aki aztán *Lear* király formájában vonult be a világirodalomba. Amikor a dákok megtudták, hogy Heraklész miképpen győzte le az oroszlánt, akkor az oroszlánban – latinul: *leo*, nos: a *leo*-ban – felismerték a maguk *Lerjét*. A mitologikus struktúrák ugyanis állandóak, a nevek változnak, a többi – úgy tűnik nekem – már csak egyéni fantázia kérdése. Így jelenik meg a praeárja hitvilág a kolindákban, Bartók kolindáiban is. Ami viszont kolindák refrénjében visszatérő *Ler*-t illeti, hadd idézzünk fel valamit Rosetti fejtegetéséből, amelyet újabban egy nagy – a tudós nyelvésznek kijáró – tiszteletkör után érvénytelennek nyilvánítanak. Rosetti szerint a szó eredete – mint jeleztük –: Alleluja. A szlávok nyelvéből került a románba, a román zsoldárokból. A román kolindákba pedig a szlávok kolindáiból. A lengyeleknél a kolindák refrénje: „Aleluja, Aleluja, Alelu, lelu, lelu, leluja. Ho ho leluja”. A románban „alleluia Doamne” lehetett, ebből lett: „hai leluia Doamne”, majd „hai lelui Doamne” és „hai lel Doamne”, az *lr* hangzóváltozás nyomán született a végleges alak: „hai lerui Doamne” és „hai ler Doamne”. A nép nem értette a *ler*-t, ezért megszemélyesítette, és lett belőle *Ler* császár. Maga a folyamat viszonylag késői, és jelzi, hogy az egyház miképpen hatott a kolindálás ősi szokására.¹⁴³

Láthattuk, hogy a történelem mind a kolindákban, mind értelmezéseikben – a maga módján – jelen van. A komolytalanság komolyságával, vagy fordítva, a komolyság komolytalanságával elképzelhető más magyarázat is. Induljunk ki abból, hogy az adóért való harc is kifejezésre jut az oroszlános kolindákban. Gondoljunk a 3. számú kolindára. A pásztorok ugyanis térségünkben juhötveneddel tartoztak a felsőbbségnek, Magyarországon a királynak, aki aztán ennek behajtását átruházhatta a földesurakra. A kolindában viszont nem minden ötvenedik juhot követeli a hegy ura, az oroszlán, hanem minden tizediket. De úgy tűnik csak töredék maradt ránk, mert a harc elmaradt, lemorzsolta az idő a harc hagyományát. Az oroszlán viszont feudális úr. Elképzelhető, hogy az oroszlános kolinda ismert formáiban a feudalizáció terméke. A küzdelem ugyanis olyan, mint egy lovagi torna. A leggyakoribb előfordulási terület Hunyad és Zaránd vidéke, ahol a lovagi kultúra viszonylag fejlett volt. Várak és kőből épített templomok jelzik ezt, és az, hogy a templomi a falfestményeken még olykor a magyar kirá-

142 FILIP: *Universul*, 287.

143 AL. ROSETTI: *Colindele religioase la români*. Buc., 1920. 24–32.

lyok is jelen vannak. A nemes életformája vonzó modell. Az ifjú ebbe a világba lép át, és szimbolikusan a feudális úr fölé kerekedik. Innen terjed át a kolinda a többi román vidékre, ahogy a *Fabula* című folyóiratban közölt térkép is jelzi.¹⁴⁴ A Bihar felé való terjedésnek a magyarázata egyszerű, kisugárzásról lehet szó. De az, hogy Moldvát és Havaselvét átugorva jelenik meg Besszarábiában és Dobrugeában, annak a magyarázata valamiféle népmozgásban lehető fel, mert a folklorisztika tapasztalatai szerint bizonyos művek változatai így terjednek, falvak vagy kisebb csoportok vándorlásával. És aztán az ősfornák a helyi viszonyokhoz idomulnak. Besszarábia, illetve annak középső és északi része 1812-ig Moldva alkotó része volt. Nem volt semmiféle autonómiája sem, viszont erősen hadak járta zóna. (Déli részén nem tudom, hogy miként terjedhetett el, mert azt a Török Birodalom a 15. század végén bekebelezte, tőle vette el 1812-ben az Orosz Birodalom, a Dnyeszter és a Prut közötti területtel együtt, és ebből alakította ki Besszarábiát. Ennek déli részein a lakosság többsége ukrán és bolgár lett. A Duna menti déli részeket 1856-ban a nyugati hatalmak Moldvának adták, majd 1878-ban az orosz Birodalom azt is visszavette, 1918-tól pedig 1940-ig Romániához tartozott. Dobrugeát a Török Birodalom szintén bekebelezte. 1878-ban az oroszok és a nyugati hatalmak kárptólásul Romániának átengedték. Ezek után az etnikai arányokat is radikálisan megváltoztatták a románok javára.) Elképzelhető, hogy az oroszlános kolinda Besszarábiába és Dobrugeába részben transzhumáló pásztorkodás révén jutott el, részben pedig telepítés révén. Egyébként nyilván még nagyon sok minden elképzelhető...

Amikor Bartók gyűjteni kezdett, a kutatók még inkább csak a római mitológia nyomait keresték a román folklórban, a két világháború közötti mítoszkultusz hevében ismerte fel Mircea Eliade, hogy a románok dák mitológiája felülmúlja a germánokét.¹⁴⁵ Ennek nyomán a szimbolista szemlélet nem ismer határokat. És a mitológia-kutatás – úgy látszik – olyan tudomány, amely – a maga módján – szereti a tréfát. Bartók is szerette, például amikor 1934-ben Bukarestben járt, a koncert utáni este Brăiloiuval tudós beszélgetésbe kezdtek, majd némi borozgatás közben hajnalban versengeni kezdtek, hogy melyikük tud több francia sanzont.¹⁴⁶ Nyilván jókat nevettek. Kérdés: vajon a kolinda-kutatás abszurditásain is nevetett Bartók, bár ezeknek csak a kezdeteit ismerhette? Nem véletlen, hogy a mítoszmagyarázat labirintusába nem lépett be. Pontosabban, van egy pont, amely után ezen labirintus felderítése olyan verbális mechanika, amely ugyanazoknak a motívumoknak állandó ismétlésével érvényteleníti önmagát. Az önmaga paródiáját nyújtó folklor tudomány profanizálja az élményt, amelyet a szövegek nyújtanak. Ez is egyik oka lehet Bartók szükszavúságának. Soha sem nyilatkozott arról, hogy mit keres az oroszlán a kolindában, és mi lehet a jelentése. Ami talán meglepőbbnek tűnhet, a *Cantata profanának* ihletet adó kolindákat sem próbálta értelmezni. Márpedig az átváltozás rejtélyes mozzanat, és a rejtély mindig nagy kihívás a tudomány számára.

144 TALOS: *Der Sieg. Fabula*, 109.

145 MIRCEA ELIADE: *Fragmentarium*. București, 1939. 100–105.

146 HENRI H. STAHL: *Amintiri și gînduri din vechea școală a „monografilor sociologice”*. București, 1981. 229–230.

FROM ROMANIAN COLINDE TO CANTATA PROFANA

For Béla Bartók, Hungarian composer, the genre of colindă was an influential experience. The text of one his most famous works, *Cantata Profana* was also based on two colinde. Throughout his whole life Bartók was influenced by Romanian folk music. Also, before he left to the United States, he looked through and systematized his folklore collections and still improved and corrected them already in the USA. In his work Bartók was not hindered by the strengthening nationalist atmosphere in Central Europe. In folk music he looked for ancient patterns which are shared by all mankind, spanning over ethnical and national borders. The most archaic strata in his folklore collections are represented by colinde.

Thus scientific research should first present the achievements of Romanian folklore, and then study Béla Bartók's own classification of colinde. Bartók interpreted colinde in the dialectics of his atheism and pantheism.

MIKLÓS PÉTER

MÁRIAVITA ÓKATOLIKUS PÜSPÖKI PÁSZTORLEVÉL 1945-BŐL

A máriavita mozgalmat 1893-ban alapította Feliksa Kozłowska – szerzetesi nevén Mária Franciska nővér – a lengyelországi (akkor orosz fönnhatóság alatt lévő) Plockban. Az alapító asszony célja világi, illetve szerzetesi közösség szervezése volt az Oltáriszentség és a Szent Szűz tiszteletére. Kozłowskának – elmondása szerint – többször voltak látomásai, misztikus élményei, amelyek során többek között Szűz Mária is megjelent neki. Követői számára Mária életét – innen a mozgalom neve – jelölte meg az életszentség példajaként. A római katolikus egyház azonban a máriavita lelkiségi irányzatot nem nézte jó szemmel, ezért a mozgalom vezetőjét és tagjait 1906-ban X. (Szent) Pius pápa kiközösítette az egyházból.¹ Egy évvel később a máriaviták új egyházat alapítottak. Egy ókatolikus érsek püspököket szentelt számukra, az új felekezet pedig csatlakozott az ókatolikus egyházak utrechti közösségéhez, ahonnan azonban az 1920-as években – tévesnek ítélt tanításaik miatt – szintén kiközösítették.² A máriaviták már tevékenységük korai időszakától engedélyezik a nős férfiak, illetve a nők pappá szentelését. 1935-ben a máriavita egyházon belül is szakadás következett be. Hagyományos irányzatuk máriavita ókatolikus egyház, míg a szakadárok máriavita katolikus egyház néven működnek elsősorban Lengyelországban, valamint Nyugat-Európában és Észak-Amerikában (főleg a lengyel emigránsok körében).³

Magyarországon a máriavita ókatolikus felekezet 1939-ben bukkant föl. Ekkor szentelték ugyanis Lengyelországban máriavita pappá Csernohorszky Gyulát – a későbbi Csernohorszky (majd Fehérváry) Tamás püspököt –, a jelen forrásközlésünkben közreadott pásztorlevél szerzőjét. Magyarországon térítómunkába kezdett, tevékenységét azonban nem sok siker koronázta, sőt a felekezet nyilvános működését 1943-ban a magyar hatóságok megtiltották.⁴ A magyar máriavita ókatolikusok 1945-ben kezdik meg

1 HETÉNYI VARGA KÁROLY: *Máriaviták*. In: Magyar Katolikus Lexikon. 8. köt. Főszerk. Diós János, szerk. Viczián János. Budapest, 2003. 705.

2 A magyarországi ókatolikus és máriavita mozgalmakról bővebben: CSERNOHORSZKY GYULA OTTÓ: *Máriavita ókatolikus egyház. A máriaviták rövid története és alaptörvényei*. Budapest, 1939.; HARSÁNYI LÁSZLÓ: *Ókatolikusok Magyarországon*. Világosság, 1989. 1. sz. 74-78.; SASVÁRI LÁSZLÓ: *Ókatolikus mozgalmak Magyarországon*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1994. 1-2. sz. 81-125.

3 OLEJKO, NIKOLAUS: *Der polnische Altkatholizismus*. In: *Kirche im Osten*. Band 8. Göttingen, 1965. 67-95.

4 A pásztorlevél szövege alapján 1943-ban, Sasvári László tanulmánya szerint pedig 1942 áprilisában. SASVÁRI i. m. 99.

újra tevékenységüket, amikor magyarországi vezetőjük – immár püspökként – folytat-
ta egyházszerző működését.

Az 1940-es évek második felében a máriavita mozgalom erőteljes támogatásban részesült a baloldal – főleg a hatalomba igyekvő és a szovjet mintájú államszocialista rendszer bevezetésére törekvő Magyar Kommunista Párt – részéről. Erre bizonyíték például, hogy a máriavita papok között kommunista párttagokat is találunk (Antretter Ede személyében)⁵, illetve, hogy a Csanád vármegyei (mai Csongrád megyei) Kevermesre éppen a helyi kommunista bíró – Magyar Béla – hívására érkezik meg a máriavita püspök papjaival átvenni a községben a lelkipásztori föladatokat az internált Farsang László (1907–1968) római katolikus plébánostól.⁶ Ez utóbbi esetet a helyi kisgazda sajtó a következőképpen kommentálta: „A mariavita papok egyéb érdekességei közé tartozik még az, hogy valamennyien kivétel nélkül a Kommunista Párt tagjai. Ehhez a tényhez azt hisszük, semmiféle kommentár nem szükséges. A cél nagyon is átlát-
szó és az a bizonyos lóláb leplezetlenül kilóg. Mi csak azt szeretnénk tudni annyi sok más emberrel együtt, hogy az örök szegénységet hirdető és semmiféle pénzt el nem fogadó papok miből élnek, kinek a »guruló« pénzét élvezik és kinek a szolgálatában állnak katolikusellenes üzelmeikkel?»⁷

Az akkori legnagyobb társadalmi támogatottsággal rendelkező politikai szervezet, az 1945. novemberi választásokon több mint ötvenhét százalékos eredményt elérő Független Kisgazdapárt lapjának a következőket nyilatkozta Csernohorszky az általa vezetett felekezetről: „Katolikusok vagyunk, de nem azonosítjuk magunkat sem Mindszentyvel, sem pedig Rómával.”⁸ Majd – Kevermesen elmondott egyik beszédének lényegét kiemelve – megfogalmazta céljukat: „Darabokra zúzzuk a római katolikus egyház hatalmát Magyarországon.”⁹

Csernohorszky Gyula házasságon kívüli gyermekként született Aradon 1917. november 27-én. Később édesanyjával a trianoni Magyarországra költözött: Jászapátiban, illetve Budapesten folytatott tanulmányokat. Rövid ideig minorita szerzetesnövendék is volt. 1939-ben – miután a plocki máriavita szemináriumában is tanult – máriavita pappá szentelték. Magyarországon hozzálatott az egyházszervezéshez, de a kezdeti kudarcok és a felekezet betiltása után ismét a római katolikus egyházzal vette föl a kapcsolatot, sőt még a katolikus hitvallást is letette. Ennek ellenére nem ismerték el föl-szentelt papnak, a jezsuiták segítségével azonban állami állást kapott a postánál.¹⁰

Már Magyarország szovjet megszállása után, 1945. november 11-én szentelte püspökké Roman Jakub Próchniewski máriavita ókatolikus érsek Plockban. Csernohorszky ekkor szervezte meg az állam által elismert és támogatott Magyar Nemzeti Máriavita

5 SASVÁRI i. m. 84–93.

6 *Magyar Nemzet*, 1946. augusztus 25. 3. (A kevermesi bíró kinyitatta a bezárt templomot és „istentiszteletet” tartott.) Vö. PÁL JÓZSEF: *Üldözött papok Csanád Egyházmegyéjében – 1946. 1. rész*. Szeged. 1996. 11. sz. 26–28. és PÁL JÓZSEF: *Üldözött papok Csanád Egyházmegyéjében – 1946. 2. rész*. Szeged. 1996. 12. sz. 17–20.

7 *Szegedi Kis Újság*, 1946. szeptember 20. 3. (A községi bíró mariavita „papokat” hozott Kevermesre. A katolikus magyar népnek nem kellene a komparti „hittérítők”.)

8 *Kis Újság*, 1946. szeptember 28. 4. („Darabokra zúzzuk a római Katolikus Egyház hatalmát Magyarországon.” Beszélgetés a 28 éves mariavita püspökkel.)

9 Uo.

10 SASVÁRI i. m. 98–99.

Ókatolikus Egyházat (amelynek működését aztán Rajk László belügyminiszter 1947. december 31-i hatállyal betiltotta). A fiatal püspök 1948 augusztusában házasságot kötött. Ezzel újabb botrányt okozott, hiszen felesége akkor mindössze tizenhárom éves volt. A máriavita ókatolikus lelkészek gyakran keltették föl magukra a figyelmet, de nem lelkipásztori vagy szociális tevékenységükkel, hanem iszákosságukkal, gyakori részegségükkel, amely következményeként többször verekedésbe keveredtek.¹¹

Az egyház betiltása után Csernohorszky gyári munkásként dolgozott, az állambiztonsági szervek állandó megfigyelés alatt tartották. 1964 augusztusában sikerült Magyarországról távoznia, az osztrák hatóságok politikai menekültként fogadták. Bécsben élt, majd rövid időt Lourdes-ban töltött. 1965 júliusában Kanadába utazott, ahol letelepedett és Tamás érsek néven az ókatolikus rítusú Amerikai Evangéliumi Ortodox Katolikus Egyház (The Evangelical Orthodox Catholic Church in America) egyik főpapjaként tevékenykedett.¹² 1972-ben ókatolikus hitelveket valló, magát tradicionális katolikusként nevező egyházat hozott létre, amelynek Észak-Amerika mellett Európában, sőt Hong Kong-ban is tevékenykedett missziója. 1984. január 7-én hunyt el Montrealban.

A máriavita ókatolikus felekezet tehát nagyon rövid ideig működött és működhetett szabadon Magyarországon. 1945 és 1947 között a hatalom megszerzésére erőszakosan törekvő Magyar Kommunista Párt minden tőle telhető módon (pénzzel, infrastrukturális eszközökkel, sajtókampánnyal stb.) támogatta a magyar máriavita ókatolikus egyházat. Nem titkolt célja volt ezzel a – kommunista mozgalom és szovjet befolyás ellen föllépő – római katolikus egyház pozícióinak gyöngítése. A máriavita ókatolikus lelkészek nem kértek stóladíjat a különböző egyházi szertartásokért, hirdették a szegénységet, elítélték az egyházi tulajdont. Így szembeállíthatták az ókatolikus mozgalmat a római katolikus egyházzal, amely éppen ezekben az években küzdött vagyonának államosítása (illetve a földreform során történő fölhasználása) ellen. De a máriavita lelkészek botrányos életvitelükkel lehetőséget teremtettek arra, hogy példájukon keresztül a történelmi keresztény egyházak papjairól, lelkészeiről is negatív véleményt fogalmazzanak meg a baloldali médiumok. A kommunista párt egyház- és vallásellenes propagandájának eszközüvé vált a magyarországi máriavita ókatolikus mozgalom

Tamás püspök 1945. november 27-i pásztorlevelét az eredeti írásmód és központozás megtartásával adjuk közre. A dokumentum lelőhelye: Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai. Egyházigazgatási iratok. (I. 1. a.) 599/1946.

* * *

11 SASVÁRI *i. m.* 100. Ezt megerősítette Gyulay Endre nyugalmazott szeged-csanádi püspök is, aki battonyai fiatalemberként szintén gyakran látta ittasan a település főterén házat bérlő máriavita ókatolikus lelkészeket. (Gyulay Endre [* 1930] szóbeli közlése. 2010. október 6.)

12 <http://www.evangelicalorthodoxcatholic.org/fehev.html> (A letöltés időpontja: 2010. szeptember 12.)

I. PÁSZTORLEVÉL

†

TAMÁS

ISTEN KEGYELMÉBŐL

A MAGYAR MÁRIAVITA Ó-KATHOLIKUS EGYHÁZ ELSŐ PÜSPÖKE

szeretett papjainak, szerzeteseinek és híveinek
a Jézus Krisztusban üdvöt és áldást kíván.

Testvéreim a Jézus Krisztusban!

Tudatjuk Veletek és mindenkivel, akit illet, hogy az Isten végtelen kegyelméből 1945. november hó 11. napján Lengyelország Plock városában az „Irgalom és Szeretet”-ről nevezett Kathedrálisunkban¹³ Főmagasságú és Főtisztelendő Dr. Próchniewski Román Jakab máriavita ó-katholikus érsek által püspökké szenteltettünk szeretett magyar hazánk részére.¹⁴

Éppen ezért örömmel sietünk megragadni az első alkalmat, hogy a Máriavitizmus Irgalomról és Szeretetről nevezett Szentélyéből hozott szent tüzelt lángra lobbantsuk szíveteket.

Hét évvel ezelőtt egy kis fiatal magyar máriavita szerzetes-pap megindult Magyarországra felé, hogy elhozza honfitársainak a legszentebb Szentélyből örökségképpen kapott Eucharistikus Tüzet. Amikor elindult nem volt még iszákja sem és nem volt semmije sem, csak a szíve volt tele a mindent felperzselő pünkösdi Tüzzel. A szerzetes főpásztor akkor csak áldást tudott adni a nehéz útra, mert Krisztusért a szent Szegénység volt az öröksége.

És mégis úgy lépte át a magyar határt az első magyar máriavita pap, mint egy király, igazi krisztusi Koldus-király. Lábán saruval, derekán ferences kötéllel.¹⁵ Homlokán egy szó ragyogott: Misztika.¹⁶

Ruhája fehér volt, mert örömhírt hozott. Igen, örömhírt hozott. Mert örömhír volt, hogy az eddigi Jézus helyett megtalálta Krisztust az élő Isten Fiát. Kellte-e nagyobb gazdagság, kellte-e fenségesebb útravaló, mint az élő Krisztus? Lehet-e elviselni ezt a rettenetes gazdagságot, lehet-e meg nem osztani ezt a drága kincset, azt a mennyei fényt a sötétségben botorkálókkkal?

13 Plock a máriavita felekezet lengyelországi központja. Az Irgalom és Szeretet temploma az 1910-es években épült neogótikus stílusban.

14 Az 1910-ben püspökké szentelt Roman Jakub Próchniewski (1872–1954) érsek 1945 és 1953 között volt a máriavita ókatholikus egyház feje. (Forrás: www.mariawita.pl – A letöltés időpontja: 2010. szeptember 12.)

15 A máriavita ókatholikus mozgalom szerzetesrendje az alapszabályait Assisi Szent Ferenc, illetve Assisi Szent Klára regulái nyomán megfogalmazó máriavita rend, amelynek tagjai hagyományosan világos színű (fehér) ferences öltözetet hordanak. „A máriavita-rend [tagjai] Szent Ferenc szabályait követik fehér reverendában skapulárával, mellükön kis monstranciával ferences kordával és saruban járnak.” *Nemzeti Egyház*, 1946. május (Kik azok a Máriaviták?)

16 A máriavita mozgalom lelkiségében a misztikának (misztikus élményeknek, látomásoknak) központi szerepe van.

De, mert a gazdagok szemében az új gazdag mindig szálka volt, megkezdődött a harc! Kezdetben csak intrikák. Nem veszélyes, hiszen egy fecske nem csinál nyarat, nyugtatták meg magukat a máriaviták örök ellenségei. Közben, azonban már hegyezték a tollat. A máriavita pap nagyon jól tudta mi vár reá. Hiszen ez a máriavita sors. Megkezdődött az üldözés. A vád csupán csak annyi: Máriavita.

Hát bűn az, hogy valaki megismerte Krisztust és hirdeti azt? – Igen – ez volt a bűne a máriavita papnak.

Ezért vitték huszonöt alkalommal a rendőrségre, azért írtak ellene éveken át méregbe mártott tollal, azért irkáltak neki gyalázkodó leveleket, ezért uszították rá a reakciós kormányokat, ezért oszlatták fel és tiltották be a máriavita rendet 1943-ban¹⁷, ezért írárták vele alá, hogy soha többé nem alapít máriavita kolostort¹⁸, ezért szedték el szentelési okmányait és végül, ezért börtönözte be még a gestapo¹⁹ is.

És a máriavita pap mindent kibírt. Kibírta a testi és lelki terrort, mert az Isten szívébe írta láng betűkkel szent Pál szavait: „Mindenre van erőm a Krisztusban!”²⁰ Nyugodt volt, mert tudta, Isten műve a Máriavitizmus. Az Irgalom nagy Műve a veszendő emberiség. Rendíthetetlen az Úr Jézusnak Szent Mária Franciskához a Máriavita-rend megalapítójához²¹ intézett szavaiban: „Művemem én magam fogom vezetni, egészen a befejezésig.”

Egy embert le tudtak győzni emberek, de az Istent soha és senki sem!

És az Isten megmutatta akaratát, és életre keltette a Magyar Máriavita-rendet. Mert hódolatot akar, mivel a Királyok Királya, trónt akar, mert Ő a legfölségesebb az égben és a földön.

Hiába vezényeltek a magyar máriavitizmus ellen Krisztus szent nevében tüzet, nem tudták megsemmisíteni, mert az Isten műve. Erős kösziklára van építve, magára az Úr Krisztusra, aki a Legméltóságosabb Oltáriszentségben valósággal jelen van.

1945 áprilisában ismét életre kelt a Máriavita-rend hazánkban, hogy felállítsa ismét Krisztus trónját, amelyet az emberi gonoszság és az emberi elvakultság ledöntött. Azóta ismét hirdetik a magyar máriaviták, hogy az oltáriszentség nem csak Szentség, hanem az élő Krisztus, akit nem lehet bezárni egy szekrénybe, akit nem lehet belakolni egy templomba, mert él és uralkodni akar.

Azt az Eucharistikus Tüzet, amit az első magyar máriavita pap hozott, azóta ezek és ezek hordozzák körül szerte az országban. Ezek és ezek építettek trónt szívükben Krisztusnak, ezek és ezek hódolnak naponként az élő Krisztus előtt.

Ezt a gyenge, de rendíthetetlen hithű fiatal máriavita papot szemelte ki az Isten, hogy megszégyenítse az erőseket. Akinek minden szenvedésben, minden bánatban szeme az Üdvözítőre irányult és a legsötétebb börtön mélyén is azt mondogatta magában: „Mindenre van erőm Krisztusban! Aki engem megerősít!”

17 A máriavita ókatolikus egyház magyarországi megszervezésére először 1939-ben tett kísérletet Csernohoszky Gyula. Ez szakadt meg 1943-ban.

18 A Szent Ágostonról elnevezett máriavita ókatolikus kolostor 1945 és 1947 között Budapesten a VI. Benczúr utca 37. szám alatt működött.

19 A Geheime Staatspolizei (Titkos Államrendőrség) a náci Németország hirhedt titkosrendőrsége.

20 „Mindenre van erőm Krisztusban, aki engem megerősít.” (Fil 4,13)

21 Feliksa Kozłowska (1862-1921), szerzetesi nevén Mára Franciska nővér, állítólagos látomásai hatására az 1890-es években indította el spirituális mozgalmát, amelyből – miután 1906-ben kiközösítették a katolikus egyházból – kinőtt az máriavita ókatolikus egyház.

Így készítette elő az Úr az első máriavitát a főpapságra.

Nehéz időket éltünk át valamennyien, de most már örülünk, mert ezekben a nehéz időkben született meg az új világ. Szegezzük tekintetünket az isteni Mesterre és most már csak Ő utána menjünk. „Aki én utánam jár, az nem jár sötétségben”,²² mondja nekünk az Úr Jézus. Legyünk végre Krisztus-barátok. Szülessünk újjá mi is Krisztusban, ne csak másoktól várjuk ezt. Először saját magunkat reformáljuk meg és csak azután másokat. Legyünk hűséges szolgálói az Úr Istennek. Először fogjunk hozzá saját énünk újjáépítéséhez és azután minden erővel és igaz magyar szívvel lássunk neki az ország újjáépítésének, mert csak Krisztusban újjáépült magyar lélek építhet új Magyarországot.

Tartsatok ki erős lélekkel szent hivatástokban, mert máriavitának lenni különös kegyelem, hogy elnyerjétek az örök boldogságot a mi Urunk Jézus Krisztus által, aki a mi szerzetes Egyházunk Feje, Uralkodója, Királya s aki egyedül üdvözít majd bennünket: „ha a harcot megharcoltuk és a futást elvégeztük.”²³ Fussatok tehát kitartással, hogy a ti futástok hiábavaló ne legyen.

Ne hallgassatok ellenségeinkre, akik azt terjesztik, hogy a máriaviták nem miséznek érvényesen. Hazudnak ezek valamennyien. Krisztust nem lehet monopolizálni, mert az Úr Jézus ott van jelen, ahol akar és a Szentlélek ott ihlet, ahol akar. Egyébként a Máriaviták a Janzenista Katholikus püspököktől²⁴ nyerték a püspöki szentelést, akiknek apostoli jogutódlását csak a tébolyodottak vonják kétségbe és azok, akik nem bírják elviselni Krisztus diadalát a máriaviták között. Egy 20. századbeli Krisztus követőt nem lehet hazugság hadjárattal eltéríteni Krisztustól. Egyébként az üzenjük a hazugságot terjesztőknek, hogy söpörjenek a saját portájukon –, mert van mit söpörni.

Lejárt már az az idő, amikor Krisztus Szent Nevében tüzet lehetett vezényelni a Máriaviták ellen. Aki a felekezetek közötti békét rongálja, ellensége a Demokratikus Magyarországnak.²⁵ A Máriaviták mindenkit tisztelnek, ezzel szemben elvárják, hogy őket is tiszteljék.

A vallás és lelkiismereti szabadság nevében tiltakozunk minden hazugság hadjárat ellen.

Utasítsatok vissza minden ilyen irányú támadást, mert szabad hazában – szabad magyarok vagyunk.

Legyetek hasonlóak az első keresztyényekhez és életetek Krisztocentrikus²⁶ legyen. Bármit tesztek, bármibe fogtok, kérdezzétek meg előbb, Krisztus mit szól hozzá? – Vajjon Krisztus jónak látja-e ezt, vajjon Ő hogyan cselekedne? Kerüljük a vádat, melyet szt. Pál emel a látszat keresztyények ellen, amikor azt mondja: „Mert sokan élnek úgy, mint Krisztus keresztyének ellenségei”.²⁷ Mi ne legyünk látszat keresztyények, ne le-

22 „Aki engem követ, nem jár sötétben, hanem övé lesz az élet világossága.” (Jn 8,12)

23 Vö. „A jó harcot megharcoltam, a pályát végigfutottam, hitemet megtartottam.” (2Tim 4,7)

24 A hollandiai janzenista püspökök a tizennyolcadik század elején alapítottak Rómától független egyház-szervezetet, vezetőjük az utrechti érsek volt.

25 A Magyar Kommunista Párt és a koalíciós évek baloldali publicisztikájának retorikája fedezhető föl ebben a mondatban. A baloldali sajtóban, s később – főleg az 1946. évi VII., a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről törvény életbe lépése után – a népbíróságok előtt is az egyik legsúlyosabb vádnak számított, ha valakiről azt állították „ellensége a demokratikus Magyarországnak”.

26 Krisztusközpontú.

27 Vö. „Hiszen – mint már többször mondtam, most meg könnyek közt mondom – sokan úgy élnek, mint Krisztus keresztyének ellenségei. Végük a pusztulás, istenük a hasuk, azzal dicsekszenek, ami gyaláza-

gyünk látszat máriaviták, hanem menjünk végig az úton, mely Krisztushoz vezet. Nincs boldog élet Krisztus nélkül, mert szt. János, a szeretet nagy apostola azt mondja: „Aki vallja, hogy a Jézus Krisztus az Isten Fia, abban az Isten marad és Ő az Istenben.”²⁸ Hát lehet boldog az életünk isten nélkül? Hát nem a Krisztus követése adja meg az élet értelmét?

A Szent,²⁹ amikor meghalt azt hagyta ránk máriavitákra utolsó testamentumként: „Ne féljete, hogy tévelyben vagytok, az Isten műve ez.” Szent János ehhez még azt mondja nekünk: „Ti az Istentől vagytok Fiaskáim, és amazt legyőztétek, mert nagyobb Az, aki bennetek van, mint aki a világon van.”³⁰ Igen, mi csak Krisztushoz akarunk tartozni, aki itt van közöttünk az Oltáriszentségben, aki él, lélekliz, beszél hozzánk és vár szüntelenül.

Mindazonáltal nem vagyunk ellenségei, sőt minden erőnkkel azon fáradozunk, hogy előmozdítsuk az Egyházak egymás közötti egységét. Erre vonatkozólag azt tarjuk: **„Mindenben legyen szeretet – az üdvösségre nem éppen szükségesegekben szabadság – a szükségesegekben azonban – egység.”**³¹ Erősen hisszük a Máriavitizmus Szent alapítójának³² mondását: „Az Úr Jézus majd egyesít minden Egyházat Szentséges Szívében, csak az Oltáriszentség tisztelete szükséges.”

Sokan, akik nem ismernek bennünket máriavitákat, azt hiszik, hogy mi eretnekek vagyunk. Leírjuk tehát röviden, hogy nem eretnekek, hanem nagyon is katolikusok a Máriaviták. Eretnek csak az, aki valamely Katolikus dogmát tagad.

1. Hiszük és tanítjuk az Ó- és Újszövetségi Szentírást úgy és olyan formában, ahogy azt a Szent Egyház Atyák hitték, magyarázták és tanították.

2. Mi a katolikus tan? Az, amit lerini Szt. Vince³³ szavai szerint **mindnyájan, mindig és mindenütt vallottak.**³⁴ Az Egyház egyedüli Feje Jézus Krisztus. Az apostolok testülete, majd a világ összes püspökei, akik be tudják bizonyítani, hogy érvényes szentelést, ill. consecrációt³⁵ kaptak, alkotják a tanító Egyházat. Az apostolok mind egyformák voltak hatalomban, ugyanígy a püspökök is. Mert szt. Péter se nem kisebb, se nem nagyobb szt. Pálnál.

Ezt hisszük mi máriaviták, mert ezt hitték a Szentatyák is a régi Egyházzal együtt, mint Szent Ágoston gyönyörűen kifejti: „Jézus a szikla, a közsál, ezen a sziklán épült az Egyház, s ettől a sziklától kapta nevét Simon, aki Péternek, azaz sziklának nevezünk.”

Ez röviden az örökimádó Máriavita Ó-katolikus szerzetes Egyház főbb alapelve. Hogy az Isten útján járunk és az Istentől vagyunk, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a legnagyobb üldözések és hazugsághadjáratok dacára is 52 év alatt elterjedt az

tukra válik, s eszüket földi dolgokon járatják. A mi polgárságunk azonban a mennyben van. Onnan várjuk az Üdvözítőt is, Urunkat, Jézus Krisztust. Ő azzal az erővel, amellyel mindent hatalma alá vethet, átalakítja gyarló testünket, és hasonlóvá teszi megdicsőült testéhez.” (Fil 3,18–21)

28 „Aki vallja, hogy Jézus az Isten Fia, abban benne marad az Isten, és ő is az Istenben.” (1Jn 4,15)

29 Feliksa Kozłowska (1862–1921), a máriavita mozgalom alapítója.

30 „Gyermekeim, ti az Istentől vagytok, és legyőztétek őket, mert nagyobb az, aki bennetek van, mint aki a világban van.” (1Jn 4,4)

31 Kiemelés az eredeti szövegben.

32 Feliksa Kozłowska (1862–1921), a máriavita mozgalom alapítója.

33 Lerini Szent Vince vértanú, negyedik századi hispániai diakónus. Ünnepe: január 22. Vö. IJJAS ANTAL: *Szentek élete*. 1. köt. Budapest, 1976. 277–278.

34 Kiemelés az eredeti szövegben.

35 Konszekráció: fölszentelés (jelen esetben az egyházi rendben a püspöki méltóságra).

„Irgalom nagy műve”³⁶ az egész világon s mint ilyen a legnagyobb és legerősebb független katolikus Egyház.

Tehát legyetek hűségesek az „Irgalom Nagy Művéhez” és a Nemzeti Katolikus Egyház³⁷ gondolatához.

Ezt kéri Tőletek a világ legfiatalabb és Magyarország első független Katolikus püspöke,³⁸ aki a Ti szolgátok a Jézus Krisztusban:

Budapest, 1945. november 27.

† TAMÁS
PÜSPÖK

PÉTER MIKLÓS

MARIAVITE OLD CATHOLIC PASTORAL LETTER FROM 1945

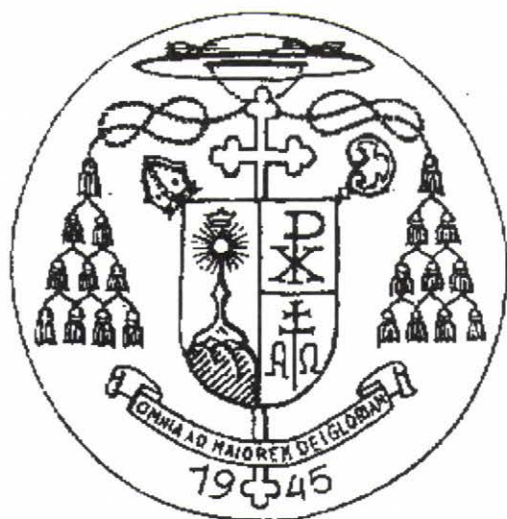
The Old Catholic congregation of Mariavite functioned for a short period in Hungary, from 1939 to 1943, and then from 1945 to 1947. In the second period the Hungarian Communist Party supported the congregation in all possible ways, such as financially, by improving their facilities, with press campaign, etc. The Communist Party aimed at weakening the social positions of the Roman Catholic Church, which strongly opposed communist movements and Soviet influence. The Communist Party used the Hungarian Mariavite Old Catholic movement as a device in its anti-church and anti-religion propaganda.

The pastoral letter published here was issued by Tamás Csernohorszky-Fehérváry (1917-1984) Mariavite Old Catholic bishop on 27th November 1945. Csernohorszky was ordained a priest in 1939, and was appointed as bishop in 1945 in Plock, Poland. He led the Hungarian National Mariavite Old Catholic Church up to its proscription in December 1947. In 1964 he left the country. After a short stay in Austria and France he settled in Canada, where he founded a church that called itself ‘traditional Catholic’ at the beginning of the 1970s. In his pastoral letter in 1945 he presents the dogmas of the Mariavite Old Catholic Church supported by quotations from the Bible, as well as attacked vehemently the Roman Catholic Church.

36 A lengyelországi máriavita mozgalom 1893-ban indult meg.

37 A máriavita ókatolikus egyház (Kościół Starokatolicki Mariawitów) Lengyelországban is kifejezetten lengyel nemzeti jellegűnek nevezte és tartotta magát, s emiatt egyik elnevezése a felekezetnek: lengyel katolikus. A magyarországi – Csernohorszky vezette – máriavita ókatolikus felekezet magát szintén Nemzeti Katolikus Egyház elnevezéssel illette. Ebben azonban kevésbé a nemzeti jelleg hangsúlyozása dominált, mint inkább az, hogy független – értsd: az Apostoli Szentszéktől független – magyar katolikus egyház. A magyar nyelvű tridentí szertartású liturgia, a stóladíjtól és az egyházi adótól való eltekintés, a házasság fölbonthatóságának elismerése, illetve az elváltak egyházi közösségükben való megtartása elvileg ugyan imponáló lehetett volna a római katolikus híveknek, de a gyakorlatban a máriavita ókatolikusok ezzel nem tudtak maguknak híveket szerezni Magyarországon.

38 Csernohorszky – 1947-től hivatalosan Fehérváry – Tamás (1917–1984) máriavita ókatolikus püspök, eredeti nevén: Csernohorszky Gyula Ottó.

1. Tamás máriavita ókatolikus püspök címere (1945)

2. Tamás püspök misét mutat be (1940-es évek második fele)

3. Roman Jakub Próchniewski (aki 1945-ben püspökké szentelte Csernohorszky Tamást),
Jan Michał Kowalski (a máriavita ókatolikus egyház első feje)
és Leon Andrzej Gołębiowski (1910-es évek)

BÁLINT LÁSZLÓ

RÖPCÉDULÁK ÉS NÉVTELEN LEVELEK A TERMELŐSZÖVETKEZETEK ELLEN (CSANÁDPALOTA 1959–1960)

A Rákosi Mátyás által vezetett magyar kommunisták elsődleges célkitűzése a szocialista társadalom létrehozása volt, hogy azt követően majd irányt vehessenek a végső cél, a kommunizmus felé. Hitték az akkoriban egyedül helyesnek tartott és hirdett ideológiájukban, melyről később a gyakorlatban kiderült, hogy megvalósíthatatlan, elérhetetlen. Ebben a társadalom számára fölmutatott álmvilágban az első kijelölt lépéscsúfok a szocializmus alapjainak a lerakása volt. Legelőször tehát ezt a közvetlen célt kellett elérni, ez volt a továbblépés előfeltétele.

Azt a földművelő magyar parasztságot, amelyet a háború után a földosztással még a befolyásuk alá igyekeztek vonni – a legszegényebbek esetében gyakran nem is sikertelenül! – most a közös gazdálkodás irányába igyekeztek tolni. A rákosista klikk a szovjet példát és tanítást, sőt kifejezetten elvárást követve eminens diákként a gyors sikerre összpontosított a kolhozosítás terén is.

Az eredendően földtulajdonnal rendelkező parasztság, de még a földosztás során „juttatott” földdel rendelkezők is, megpróbálták ellenállni a kommunista törekvéseknek. Minél nagyobb földterületen gazdálkodott valaki, annál erőteljesebben tiltakozott, annál kitartóbb volt az ellenállásban. Különösen említést érdemelnek ebben a tekintetben a módos gazdák, akikből a kommunista rezsim hamarosan kulákot konstruált és időnként őket emlegették a „falusi burzsoázia”-ként is. Volt időszak, amikor főleg vidéken, a kulákság számított a legveszedelmesebb ellenségnek és a kommunisták nagy elszántsággal „vitték a harcot” ellenük. Az üldöztetésnek a végállomása pedig gyakran volt a kietlen pusztaságba való kitelepítés, a munkatáborokba való küldés, az internálás, vagy a börtönbe zárás, természetesen mellékbüntetésként vagyonekobzással megspékelve, elsősorban a földtulajdontól való teljes vagy részleges megfosztás.

Az elkobzott, majd tagosított földek felhasználásával kezdetét vette a „táblás gazdálkodásra” való áttérés. Egyre-másra alakultak a termelőszövetkezeti csoportok – a „téeszcsék” –, ahova igyekeztek beszorítani, bekényszeríteni mindenkit a földművelők közül, akit csak lehetett. Fennhangon hirdették a mezőgazdaság szocialista átszervezésének az önkéntességét, miközben a termelőszövetkezetek létrehozásának a mindennapi gyakorlata köszönő viszonyban sem volt ezzel. Egyáltalán nem volt véletlen, hogy az 1956-os forradalom alatt országszerte sok „téeszcsé” fölöszlott, a bekényszerített tagok széthordták a széthordható vagyont és leggyakrabban csak a föld és a fölhalmozott sok-sok adósság maradt bent a közönsben.

A forradalom leverése után, még teljesen be sem fejeződött a nagy erőket lekötő megtorlás, amikor a Kádár János névvel fémjelzett rezsim is hozzálátott a mezőgazda-

ság szocialista átszervezésének a folytatásához, majd befejezéséhez. A magyar kommunista vezetők és ideológusai szerint már csak ez hiányzott ahhoz, hogy büszkén kijelenthessék: a Magyar Népköztársaságban leraktuk a szocializmus alapjait. Kádár János mindenáron be akarta fejezni azt, amit Rákosi Mátyás elkezdett.

Nagy tsz.-szervezési kampány vette kezdetét. A tömegtájékoztató nap mint nap a közös gazdálkodás semmi mással össze nem hasonlítható előnyeivel foglalkozott. A népnevelők – főleg erre a tevékenységre rászorított értelmiségiek – sokasága járta a falvakat és tanyákat, hogy rábeszéljék a parasztokat a termelőszövetkezetbe való belépésre. A helyi kommunista vezetők – a tanácselnök, a tanács titkár, a falusi párttitkár, a tsz.-elnökök, a járási és megyei funkcionáriusok – egymással is versengve mindent elkövettek a kitűzött célok teljesítése érdekében. A rákosista idők brutális módszereinek alkalmazására már nem, vagy csak nagyon elvétve került sor, de azért kényszerrel még mindig alkalmazták és az önkéntesség elve bizony gyakran, sőt nagyon is gyakran sérült.

A célba vett emberek azonban igyekeztek ellenállni. Kitartottak az egyéni gazdálkodás mellett ameddig csak tudtak. Az erőfölény azonban előbb-utóbb mindenhol érvényesült és a magyar földművelő lakosság nagyobb része, mondhatni döntő többsége mégiscsak rátért a szocialistának nevezett útra, a közös gazdálkodás útjára és belépett a termelőszövetkezetbe. Ez a folyamat azonban nem volt problémáktól mentes. A kommunisták itt is, ott is különféle akadályokba, ellenállásba ütköztek. Hol nyílt ellenállásba, még gyakrabban azonban leplezettbe, burkoltba. A termelőszövetkezetekbe beteretelt parasztság hangulata közel sem volt olyan derűs és optimista, mint azt Kádár János és elvtársi követői elvárták volna. Jól mutatja ezt a Csongrád megyei Csanádpalotán kialakult helyzet és hangulat is.

Csanádpalotán az 1959–60-as körülményeknek előzményei is voltak. Már a forradalom kitörése előtt – 1956 tavaszán – tapasztalható volt, hogy ismeretlenek ellenséges hangú, néha fenyegető leveleket küldtek a községi tanács vezetőinek, az MDP alapszervezet titkárának és a termelőszövetkezetek vezetőinek. Egy politikai nyomozói dokumentum szerint „az ügyet annakidején vizsgáltuk, azonban a földérés eredménytelen lett, mivel a további munkát megakadályozta az ellenforradalom.”¹ A forradalom levereése után pedig ugyancsak ismeretlen elkövetők „röplapokat terjesztettek, amelyeken a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány (így emlegette magát a Kádár-kormány-BL) ellen uszítottak. Ellenséges plakátokat is ragasztottak a középületek falára.”²

Csanádpalotán tehát a röpcédulázásnak, a plakátkészítésnek és a helyi kommunista vezetőknek írt névtelen leveleknek már hagyománya volt. Az újabbak megjelenése egyáltalán nem volt szokatlan, erre akár számítani is lehetett volna, főleg akkor, amikor ismét s erőteljesen kezdetét vette a tsz.-ek szervezése.

A Csanádpalotán 1959-re kialakult hangulatra jól rávilágít a Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály (a továbbiakban P.Ny.O.) „Hangai” fedőnevű ügynökének 1959. augusztus 9-i jelentése: „Az elmúlt héten kerestem az alkalmat, hogy a Március 15 Tsz. tagjaival találkozjam. 1959. augusztus 5-én találkoztam

1 Forrás: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁSZTL) O-11258 számú dossziében a BM Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály (a továbbiakban P.Ny. O) összefoglaló jelentése.

2 Forrás: ÁSZTL O-11258 számú dossziében a P.Ny. O. 1960.08.15-i jelentése.

Varga János gazdálkodóval, aki Csorba-kulák veje. Beszélgetésünk a jövőjükkel foglalkozott. Elmondta, hogy ők nem kértek tagosítást. Földjüket a Dózsa Tsz. kapta. nekik nem kell érte semmi. Ők nem fogadják el a csereingatlant. Ők kényszer hatására írták alá a belépési nyilatkozatot. ... Még meg sem alakultak, máris dirigálnak nekik. Becsapták őket. Azt akarják, hogy lépjenek be a Dózsa Tsz.-be, de miért vállalják ők a Dózsa Tsz. adóságát. Ott olyan emberek vannak, akiknek földjük nem volt és dolgozni soha nem szerettek. ... Ők megvitatták otthon a sorsukat, így látják helyesnek, ahogy elmondta. Feleségét már úgyszólván tönkretették, verje meg őket az Isten. Szívbeteg lett a sok zaklatástól, pedig azt mondták, hogy a belépés önkéntes. ... Sok gyerekem van, azoknak kenyér kell. Én nem tudok várni jövő nyárig, míg adnak munkaegységet. Semmi képen nem vagyok hajlandó a közösen dolgozni. örülök, hogy nem kell cselédnek lennem. Engem kényszerítettek be.” Valamivel később – 1959. augusztus 27-én „Hangai” fedőnevű ügynök újabb jelentésben számolt be a csanádpalotai hangulatról. Az ekkor jelentettek szerint „a községben a lakosság az egyéni gazdálkodás híve és az agitációnak ellenáll. ... A Március 15 Tsz. tagjai levéllel fordultak Dobi Istvánhoz és megírták, hogy őket az aláírásra kényszerítették”.

Az első újabb névtelen levelet 1959. március 10-én dobták be a csanádpalotai postai gyűjtőládába. A címzett Kiveczki Pál tanácselnök-helyettes volt, aki a forradalom levereése után egy ideig pufajkás karhatalmistaként szolgálta a megtorlást, majd később községi párttitkár lett. A levélben a címzetten kívül a községi párttitkárt is megfenyegették, mindkettőt a tsz.-szervezés miatt. Felszólítást tartalmazott a „hóhérok üzenete” aláírású levél, hogy a tsz.-t ne szervezzék tovább, mert mindkettőjüket ki fogják zavarni a községből. Kiveczki Pál az ügyben eljáró politikai nyomozóknak elmondta, hogy „a községben teljes erővel folyik a tsz.-agitáció, amiben ő is aktívan részt vesz”.³ Ugyanakkor Mekis János⁴ akkori párttitkár, a csanádpalotai Fényes vendéglő vezetője elmondta, hogy „ő is rendszeresen részt vesz a tsz.-agitációban”.⁵

Még két hét sem telt el, amikor 1959. március második felében postai úton újabb „hóhérok üzenete” aláírású levél érkezett Kiveczki Pál részére. Ennek a levélnek a feladója a csanádpalotai kis- és középparasztok nevében felszólította Kiveczki Pált és a községi párttitkárt, hogy a tsz.-szervezést azonnal hagyják abba, mert ellenkező esetben kötéltre kerülnek és „nem sokáig fogják már a levegőt szívni”.

1959. május 18-án Majoros János⁶ a csanádpalotai Vörös Lobogó Tsz. elnöke kapott névtelen levelet, amelynek a megszólítása „Te piszkos ávós!” volt. Ennek a levélnek a tartalma is a termelőszövetkezeti szervezés ellen irányult. Ugyanezen a napon Kiveczki Pál – egyes adatok szerint akkor már függetlenített községi MSZMP titkár – újabb névtelen levelet kapott, új levelet régi tartalommal.

1959. július 20-án „hóhérok” aláírású levél érkezett Papes Béláné⁷-nak, a csanádpalotai tanács elnökhelyettesének. Ennek e levélnek a tartalma is megegyezett a korábbiakéval. „Hangai” fedőnevű ügynök 1959. augusztus 27-i jelentése szerint a lakosság

3 Forrás: ÁSZTL O-11258 számú dossziében a Makói járási és városi Rendőrkapitányság 1959.03. 13-i jelentése.

4 Mekis János (Medgyesegyháza 1901)

5 Forrás: ÁSZTL O-11258 számú dossziében a Makói járási és városi Rendőrkapitányság 1959.03.13-i jelentése.

6 Majoros János (Kenézli 1920)

7 Papes Béláné tanácselnök-helyettes, a csanádpalotai iskolaigazgató felesége.

nem szerette Papesnét, sokan kifejezetten haragudtak rá, mert ő is nagy lelkesedéssel szervezte a termelőszövetkezeteket.

A P.Ny. O. már az első levelek fölbukkanása után nyomozni kezdett. Ennek célja az ismeretlen levélírók felkutatása és felelősségre vonása volt. A levelek tartalma alapján helyi lakost feltételeztek. Összeírták azokat, akik szerintük, illetve a levelek címzettei szerint számításba vehetők voltak elkövetőként. A P.Ny. O. azokat gyanúsította akár közvetlen elkövetőként, akár „értelmi szerző”-ként, akik az 1956-os forradalmi eseményeknek szereplői, tevékeny résztvevői voltak Csanádpalotán. Ezek közé tartozott Brenner József,⁸ Horváth László,⁹ Bacsa Ferenc,¹⁰ Nagy Emil,¹¹ Madár János.¹² A címzettek is összeállítottak egy listát, amelyen azok szerepeltek, akiket ők gyanúsítottak. Ezek voltak: Gázsó József¹³ cipész kisiparos, Tóth Marcell¹⁴ volt kulák, Cs. Kovács Lajos¹⁵ földműves, Bogdán János¹⁶ fuvaros, Bogdán József¹⁷ egyéni gazdálkodó, Asztalos P. Kálmán¹⁸ egyéni gazdálkodó, Németh Marcell,¹⁹ aki 1956 előtt államellenes cselekményért el volt ítélve és Mari Sándor²⁰ szintén volt politikai elítélt.

A nyomozás során a tanácsolásról beszereztek különféle olyan okmányokat, amelyekben a gyanúsítottak kézírása szerepelt – pl. haszonbérleti szerződéseket, stb. – és ezeket, valamint a névtelen leveleket írásszakértői vizsgálatra küldték. A próbálkozás azonban eredménytelen maradt. A felsorolt gyanúsítottak között nem volt a névtelen levelek írója, illetve írói. Több elkövető után folyt a hajsza, az írásszakértői vizsgálat ugyanis igazolta azt a feltételezést, hogy a névtelen levelek nem egy kéztől származnak, a leveleket tehát többen, más-más elkövetők írták.

1959. november első felében újabb névtelen levelek érkeztek több csanádpalotai kommunista címére. Ezek a következők voltak: Gajda Ferenc²¹ hentes és mészáros, az MSZMP tagja, Mészáros Zoltánné²² termelőszövetkezeti tag, egyben az MSZMP tagja, Mekis János a földműves szövetkezeti vendéglő vezetője, korábbi párttitkár, Papes Béla²³ iskolaigazgató és mások.

8 Brenner József (Miskolc 1930) általános iskolai tanár, a Nemzeti Bizottság tagja Magyarcsanádon, a makói járási Nemzeti bizottság titkára. A megtorlás során közbiztonsági őrizetbe került.

9 Horváth László (Földeák 1923) állatorvos, a csanádpalotai Nemzeti Bizottság egyik szervezője, a makói járási Nemzeti Bizottság tagja. A megtorlás során közbiztonsági őrizetbe került, majd 10 hónap felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.

10 Bacsa Ferenc (Csanádpalota 1907) hentes és mészáros, a forradalom tevékeny résztvevője Csanádpalotán. A megtorlás során közbiztonsági őrizetbe került.

11 Nagy Emil (Nagybánhegyes 1913) volt csendőr, a forradalom alatt nemzetőr volt Csanádpalotán. A megtorlás során közbiztonsági őrizetbe került.

12 Madár János (Csanádpalota 1901) volt banktisztviselő, a forradalom tevékeny résztvevője Csanádpalotán. A megtorlás során közbiztonsági őrizetbe került.

13 Gázsó József (Csanádpalota 1919)

14 Tóth Marcell (Csanádpalota 1911), a forradalom alatt az elvett földjeit követelte vissza.

15 Cs. Kovács Lajos (Csanádpalota 1912)

16 Bogdán János (Csanádpalota 1904)

17 Bogdán József (Csanádpalota 1914)

18 Asztalos P. Kálmán (Csanádpalota 1905)

19 Németh Marcell (Csanádpalota 1925)

20 Mari Sándor (Csanádpalota 1925)

21 Gajda Ferenc (Nagylak 1924)

22 Mészáros Zoltánné (Csanádpalota 1931)

23 Papes Béla (Földeák 1920)

A politikai nyomozók az újabb névtelen levelek ügyében is meghallgatták a címzeteket. Ennek során újabb és újabb gyanúsítottak kerültek látókörbe. Beszerezték ezek írásmintáit is és újabb írásszakértői vizsgálatokat végeztettek. Az eredmény azonban tovább bonyolította a helyzetet. Az írásszakértő megállapította, hogy az újabb névtelen levelek is legalább négy kéztől származnak. A beszerzett spontán írásminták azonban egyetlen esetben sem voltak elegendők a teljes bizonyossággal történő azonosításhoz.

1959. december 2-án postai úton, nyílt levelezőlapon „Egy baloldali” feladó megjelöléssel a csanápalotai tanács végrehajtó bizottságának címezve következő sorok érkeztek: „Piszkos Hajcsárok. Piszkos Csavargók. Nem is tudom minek nevezzelek benneteket, ismertek ti szégyent, arcpirulást? Nem hiszem. mert ha tudnátok, hogy az micsoda, nem szép jövőt, meg a felemelkedést ugatnátok, hanem nevérol neveznétek a »gyereket«, pl. így: Büdös parasztok gyertek zsidórabslógnak, mert ha nem kancsukával fogunk benneteket hajtani. Hiszen úgyis erre megy az egész dolog. Ez a valóság.

1959. december 21-én Kurunczi Mihály, a csanápalotai tanács vb. titkára kapott „Hóhértestvérek” aláírással névtelen fenyegető levelet a korábbiakkal majdnem megegyező tartalommal. Két nap múlva, december 23-án pedig Kiveczki Pál és Halasi Pál volt csanápalotai MDP titkár volt névtelen levél címzettje. Ez a levél fölszólította a „tanácsházai agitátorokat”, hogy „ne kényszerítsétek a palotai népet a csajkára, hiszen dolgozik az és így többet termel százszor, meg ezerszer. ... Hagyjátok el a hirdetést, mer mennél jobban mongyátok, anná joban útája a nép a téeszt. A vezetőségtől jót kér a falu népe, szabadságot, magángazdálkodást.”

1960. január 3-án újabb feladónélküli névtelen levelezőlap érkezett a csanápalotai tanácsházára. A címzett a „Termelőszövetkezet előkészítő bizottság”. A levél – kissé zavaros – szövege: „A csanápalotai állomás felé lakó dolgozó parasztok a gazdasági iskola körül, mink nem megyünk a tsz-be és nem leszünk rabslógnak.”

1960. január 6-án szokatlan külsejű levelet kézbesített a posta Papes Béla címére. A borítékra nem kézzel írták rá a címzést, hanem újságból kivágott nagybetűket ragasztottak egymás mellé. Az aláírás: „egy alattvalód – T. J.” A politikai nyomozói megállapítás szerint ebben a levélben nincs ellenséges szándék, hanem csupán figyelmeztetés. A levélíró arra figyelmeztette Papest, aki „szívén viseli a szövetkezetesítést”, hogy nem odavaló emberek is bekerültek e tsz.-be, pl. olyan is, „aki a vörös csillagot levverte a forradalom alatt”.

Még ugyanebben a hónapban, 30-án Mekis János kapott egy újabb levelet, névtelent és fenyegetőt. Ezen a napon azonban más is történt. A csanápalotai földműves szövetkezeti vas- műszaki boltnál reggel nyitás előtt az egyik ott dolgozó, Kovács Mihály²⁴ a lakatpánt alá dugva egy kemény kartonlapra ragasztott, kb. 10 × 30 cm méretű plakátot talált a következő szöveggel: „FIGYELEM, FIGYELEM!! A MEZŐGAZDASÁGI NAGYÜZEM MEGSZÜNT.+++!!!”

Az első névtelen levél megírásától, illetve megérkezésétől már majdnem egy év telt el és a P. Ny. O. még egyetlen elkövetőnek sem jutott a nyomára. Csak próbálkoztak, csak próbálkoztak, de a siker elkerülte őket. Pedig a levélírók döntő többsége alig-alig iskolázott, egyszerű földművelő ember lehetett. 1960. február 9-én bevonták a felderítésbe Szeder Béla csanápalotai postamestert is. megállapodtak vele, hogy a postamester a községben levő négy postaláda tartalmát minden nap külön- külön megvizsgálja,

24 Kovács Mihály (Csanápalota 1907)

és ha gyanús levelet talál, már legalább azt tudják, hogy melyik postaládában, tehát hol dobták be a küldeményt. Remélték, hogy így talán közelebb jutnak egyik, vagy másik elkövetőhöz. a postamester azonban újabb leveleknek nem bukkant a nyomára.

1960 tavaszára Csanádpalotán befejeződött a termelőszövetkezetek szervezése. Április 4-re Csanádpalota szocialista község lett. Ezután már több névtelen levél sem érkezett. Történt azonban más, ami ismét munkát adott a P.Ny. O.-nak.

Egy dokumentum szerint „1960. augusztus 6-án, 7-én és 8-án, Csanádpalotán... ellenséges tartalmú röpcédulákat szórtak. A röpcédulák levélpapíron és irodai papíron lettek írva 8 féle írónnal, minden szó más színnel. ... Tartalmuk ellenséges, fenyegető hangú. ... Minden röplap alsó sarkába grafitceruzával a következő szöveget írták: »sok sikert a nyomozáshoz«. Az aláírás 5 db. M betű.”²⁵

Augusztus 6-án 9.00 és 10.00 óra között Mekis János étteremvezető a Fényes Vendéglő udvarán egy összehajtott papírlapot vett észre, amelyen a következő szöveg volt olvasható: „Tudjátok meg piszkos kommunisták, hogy mi magyarok egy gárdát alakítottunk, amely bosszút áll majd rajtatok.”²⁶

Augusztus 7-én délelőtt 9.00 és 10.00 óra között Mészáros Márton éjjeliőr a Vörös Október Tsz. irodájának ajtaja előtt egy összehajtott papírlapot talált a következő szöveggel: „Reszkessetek kommunisták, mert jön a bosszú.”²⁷

Augusztus 8-a Csanádpalotán a röpcédulaszórás napja volt.

Délelőtt 9.40 órakor Kiveczki Pál a földműves szövetkezeti iroda folyosóján a falhoz támasztott kerékpár ülésén összehajtott papírlapot látott meg a következő szöveggel: „Hazudik a rádió, Kádár János áruló.”²⁸

Sulyok Imre tsz.-tag és Kiss Imre tsz.-rakodómunkás 11.00 órakor a Vörös Október Tsz. irodájának a bejárata előtt a járdán talált összehajtott papírlapot. Rajta a szöveg: „Le április 4-el, október 7-el.”²⁹ (Az „október 7” valószínűleg téves, helyesen bizonyára november 7 lett volna – BL)

Varga István igazgatóhelyettes 11.00 órakor a lenin utcai általános iskola előtt talált összehajtott papírlapot, amelyen a szöveg : „Le az oroszokkal, éljen Amerika, Nyugat-Németország és Anglia.”³⁰ Ugyanakkor és ugyanott Varga István talált egy másik papírt is más szöveggel :”Miért kényszerítették be a népet a tsz.-be?”³¹ Majd egy harmadik papírt is talált az igazgatóhelyettes, rajta a szöveg : „Tudjátok meg piszkos kommunisták, hogy mi magyarok egy gárdát alakítottunk, amely bosszút áll majd rajtatok.”³² A délutáni órákban,15.15 órakor is talált Varga István ugyanott egy újabb papírlapot. Ezen a szöveg a következő volt: „Rettegjetek kommunisták, mert jön a bosszú”.³³ Ezzel egy időben Varga István további röpcédulákat is talált az iskola épülete előtt. Ezek a következő szövegek voltak: „Éljen Horthy Miklós, le Kádárral és

25 Forrás: ÁSZTL O-11258 számú dossziében a P.Ny. O. 1960.08.15-i dátumú intézkedési terve.

26 Forrás: ÁSZTL O-11258 számú dossziében a Makói járási és városi Rendőrkapitányság 1960. 08.08-i jelentése.

27 Forrás: Uo.

28 Forrás: Uo.

29 forrás: Uo.

30 Forrás: Uo.

31 Forrás: Uo.

32 Forrás: Uo.

33 Forrás: Uo.

Hruscsovval.”³⁴ „Menjete ki oroszok Magyarországról! Éljen a függetlenség!”³⁵ „Éljen Horthy Miklós, Magyarország legnagyobb embere”³⁶

Ugyancsak délután 15.30 órakor Diós István³⁷ a Törekvés Tsz. MSZMP tag elnöke a Csanádpalotai Ktsz. előtt talált összehajtott papírlapot a következő szöveggel: „Le az oroszokkal, éljen Amerika, Nyugat-Németország és Anglia.”³⁸ Ugyanott valamivel később, kb. 1610 órakor Diós István egy másik papírlapot is talált. Ezen a szöveg: „Hazudik a rádió, Kádár János áruló.”³⁹

Ecsédi Marcell a Csanádpalotai Ktsz. dolgozója 16.10 órakor a helyi Vöröskereszt épülete előtt talált röpcédulát. Ennek szövege a következő volt : „Le a kommunistákkal, éljen Herder amerikai miniszter.”⁴⁰

Ecsédi Márton is 16.10 órakor talált röpcédulát. Ő a csanádpalotai Bognár Ktsz. előtt vett észre a földön egy összehajtott papírlapot „Éljen Herder és Adenauer, le az oroszokkal”⁴¹ szöveggel.

Varga István igazgatóhelyettes 17.30 órakor az általános iskola épülete előtt ismét talált röpcédulát. Ezen a „Nagy Imre halála meg lesz bosszulva”⁴² szöveg volt olvasható. Ugyanakkor és ugyanott egy másik röpcédulát is talált Varga István. Ennek szövege a következő volt: „Bosszút áll a leigázott magyar ember. le a vörös zászlóval és a csillaggal.”⁴³

Ezen a napon 16.45 órakor ürítette ki Mihaleczki Sándor postai alkalmazott a csanádpalotai tanácsházánál levő postaládát. A levelek közt két röpcédulát talált. Az egyik szövege: „Miért nem engedtek ki kommunisták Nyugatra? Pusztuljatok el, ez nem független állam.”⁴⁴ A másik szövege: „Kommunisták, miért sanyargatjátok a magyar népet. Ez nem függetlenség.”⁴⁵

Mihaleczki Sándor 16.45 órakor a posta épületénél levő postaládát is kiürítette. Ebben is talált egy röpcédulát. a rajta olvasható szöveg: „Le a párttal, éjen a Nyugat. Bosszút állunk rajtatok kommunisták. Éljen Horthy Miklós.”⁴⁶

Diós István a Rákóczi Tsz. irodája előtt 16.50 órakor talált újabb röpcédulát. Ezen a „Miért végeztétek ki Nagy Imrét 1956-ban, ez meg lesz bosszulva”⁴⁷ szöveg volt olvasható.

Diós István a Csanádpalotai Ktsz. irodája előtt 17.25 órakor újabb röpcédulát talált. Rajta a már ismert szöveg: „Tudjátok meg piszkos kommunisták, hogy mi magyarok egy gárdát alakítottunk, amely bosszút áll rajtatok.”⁴⁸

34 Forrás: Uo.

35 Forrás: Uo.

36 Forrás: Uo.

37 Diós István (Makó 1901)

38 Forrás: ÁSZTL O-11258 számú dossziében a Makói járási és városi Rendőrkapitányság 1960.o8.o8-i jelentése.

39 Forrás: Uo.

40 Forrás: Uo.

41 Forrás: Uo.

42 Forrás: Uo.

43 Forrás: Uo.

44 Forrás: Uo.

45 Forrás: Uo.

46 Forrás: Uo.

47 Forrás: Uo.

48 Forrás: Uo.

Este 20.00 órakor a csanádpalotai mozi előtt Ludányi Mihály önkéntes rendőr talált röpcédulát. Ennek szövege : „Bosszút áll a leigázott magyar nép. Le a vörös zászlóval.”⁴⁹

Az előbbivel közel azonos időben, kb.20.00 órakor Sulyok Imre tsz. agrónómus a Vörös Október Tsz. irodája előtt a járdán talált egy röpcédulát, amelynek szövege eltért az előzőektől: „Fulladj meg Varga István, mert láttuk, hogy te vetted fel a papírt.”⁵⁰

A csanádpalotai körzeti megbízott, Nagy Sándor rendőr őrmester augusztus 8-án reggel 09.00 órakor már jelentette a legelő aznapi röpcédula megtalálását a pitvarosi rendőrőrsnek. Utasítást kapott a körzeti megbízott, hogy a röpcédulát haladéktalanul vigye be Makóra a járási és városi Rendőrkapitányságra, ahonnan azonnal értesítették a P.Ny. O.-t. Baranyi István⁵¹ rendőr főhadnagy szegedi politikai nyomozó már dél körül Makón volt, ahol a rendőrkapitányság vezetője tájékoztatta a történetekről , miközben érkeztek a hírek arról is, hogy újabb és újabb röpcédulákat találtak.

Az elsődleges adatok arra utaltak, hogy a röpcédulákat általános iskolai tanulók készítették. Sőt az egyik röpcédulát beszolgáltató, Ecsédi Marcell arról is beszámolt, hogy az összehajtott papírlapot egy „mezítlásbas gyerek ejtette el”. Másoknak is feltűnt néhány 12-13 éves gyerek, akik a röpcédulák szórása idején az egyes helyszínek közelében tartózkodtak. A felderítő munkába bekapcsolódott két újabb politikai nyomozó is, Gyömbér György⁵² rendőr főhadnagy és Vajasdi Károly⁵³ rendőr főhadnagy.

Az általános iskolai tanulókon kívül más csanádpalotai fiatalokat is gyanúsítottak az ellenséges röpcédulázás elkövetésével. 1960. augusztus 15-én egy operatív terv is elkészült, amely tartalmazta azokat a végrehajtandó intézkedéseket, amelyeket szükségesnek és célszerűnek tartottak az elkövető vagy elkövetők felderítéséhez. A terv tartalmazta „Galambos” és „Rózsa” fedőnevű ügynökök folyamatos foglalkoztatását, azoknak az alaposabb, akár újbóli kihallgatását, akik a röpcédulákat megtalálták, a közelgő ünnep alkalmával „augusztus 19–20 biztosítása érdekében felvesszük a kapcsolatot a községben levő munkásörsséggel, a KISZ vezetőségi tagokkal és önkéntes rendőrökkel, ezeket eligazítjuk az újabb röpcédulázás esetére”,⁵⁴ stb.

Az intézkedések nagy részének a végrehajtására azonban nem került sor, mert nem volt rájuk szükség. a látókörbe került gyerekekkel kapcsolatos gyanú ugyanis megerősödött és előtérbe került a Békés megyéből nemrégben Csanádpalotára helyezett Lotz Antal római katolikus káplán is. Ettől kezdve minden erőt Lotz Antalra koncentráltak, bár ő ettől függetlenül is évek óta szoros operatív megfigyelés alatt állt, mert „működése területén mindig magas volt a hittanra járó gyerekek száma”,⁵⁵ a különböző ifjúsági és gyermek „csoportoknak rendszeresen tartott hitoktatást, melynek keretében a fiatalokat a párt és a rendszer elleni gyűlöletre nevelte.”⁵⁶

49 Forrás: Uo.

50 Forrás: Uo.

51 Baranyi István (1929) rendőr főhadnagy a P.Ny. O.-on.1956 októberéig államvédelmi operatív tiszt volt az ÁVH szegedi osztály hódmezővásárhelyi kirendeltségén. A forradalom alatt biztonsági őrizetbe került.

52 Gyömbér György (Mezőhegyes 1929) rendőr főhadnagy a P.Ny. O.-on.1956 októberéig államvédelmi hadnagy volt az ÁVH szegedi osztály makói kirendeltségén. A megtorlás során biztonsági őrizetbe került.

53 Vajasdi Károly (Szeged 1932) rendőr főhadnagy a P.Ny. O.-on.1956 októberéig államvédelmi operatív tiszt volt az ÁVH szegedi osztály makói kirendeltségén. A forradalom alatt biztonsági őrizetbe került.

54 Forrás: ÁSZTL O-11258 számú dossziében a P.Ny. O. 1960.08.15-i dátumú intézkedési terve.

55 Forrás: ÁSZTL O-11202/7 számú dosszié.

56 Forrás: ÁSZTL O-12147/1 számú dosszié.

1960 augusztus 27.-én készült egy jelentés, amely szerint a csanádpalotai röpcédula terjesztés értelmi szerzője „Lotz Antal rk. kispap volt”, aki „jelenleg előzetes letartóztatásban van a főkapitányságon.”⁵⁷ Az őrizetbe vétel pontos időpontja nem ismert, de az nagy valószínűséggel állítható, hogy Lotz Antal nem a röpcédulázás miatt került a főkapitánysági fogdába, hanem paptársaival együtt az akkoriban realizált „Fekete Hollók” fedőnevű ügyben. nem véletlenül voltak utólagosan olyan vélemények, hogy „Lotz Antalt ártatlanul keverték bele a csanádpalotai röpcédulázásba”.⁵⁸ Ezekre a véleményekre azonban senki sem figyelt. A P.Ny.O. 1962. január 18-i keltezésű, kissé megkésett, ügyet lezáró javaslatában büszkén és magabiztosan írhatták le, hogy annakidején „megszerveztük a községben a figyelő szolgálatot, bevonva a társadalmi szervek tagjait és a munkásorséget is. A figyelőszolgálat eredményeként egy hét alatt meg lett állapítva a röpcédula terjesztő... 11 éves... általános iskolai tanuló, aki... elmondta, hogy a röpcédula szórásra és annak előkészítésére Lotz Antal rk. s. lelkész ... biztatta fel és a röpcédula szövegét is ő segítette összeállítani. Lotz Antal ... a vizsgálat során beismerő vallomást tett. ... Lotz Antal fenti tevékenységéért 5 évi börtönbüntetését tölti.”⁵⁹

Ebben az idézetben volt is igazság, meg nem is. Történt ugyanis, hogy az egyetlen csanádpalotai üzletben, ahol írószereket is árultak, hamar megtudták a nyomozók, hogy ki vásárolt akkoriban ott színes ceruzákat. Csupán egyetlen szülő vásárolt a fiának. Ez a fiú lett a röpcédula készítő és terjesztő. aki pedig megfigyelte – a „társadalmi figyelő” – nem volt más, mint Papes Bála iskolaigazgató hetedik osztályos általános iskolás fia. A dicső tett – a jelentésben említett „figyelőszolgálat” – azonban nem eredményes volt, hanem éppen ellenkezőleg, eredménytelen. Egy dokumentumban ez olvasható: „Papes elvtárs közli, hogy a fia figyelemmel kísérte (a röpcédula szórással gyanúsított gyereket – BL), de amikor az a temetőből jött haza, a gyógyszerár előtt szem elől tévesztette.”⁶⁰

Ha Lotz Antal élne választ adhatna arra a kérdésre, hogy valóban volt-e köze a röpcédula szóráshoz, vagy sem. De nem él és így ez a kérdés már örökre megválaszolatlan marad. Az, hogy 1960-ban beismerő vallomást tett, még nem jelent semmit. Azokban az években még léteztek és működtek azok a módszerek amelyekkel valótlanságokat is el lehetett ismertetni. Azon meg nincs mit csodálkozni, hogy kőkemény ávéház múltú politikai nyomozók – az ügyben eljárók mindegyike az volt! – egy 11 éves gyerekkel azt ismertették el, amit csak akartak.

A névtelen levélírók ügye és a röpcédulázás találkozott egymással időben és térben, valamint abban is, hogy mind a kettő így vagy úgy a tsz-szervezést is támadta, kifogásolta. Ezért egy ügyként kezelték a kettőt, bár a leglényegesebb kérdésben, az elkövetők kilétében igencsak távol álltak egymástól. Így történhetett meg az, hogy amikor a röpcédulázási ügyet sikeresen befejezték, a feledés homályába tolták a névtelen levélírók felderítésének a kötelezettségét. Egy szó sem esett róla a továbbiakban, főleg arról nem, hogy a felderítő munka teljes kudarccal zárult.

57 Forrás: ÁSZTL O11255 számú dosszié.

58 Forrás: ÁSZTL O-12202/7 számú dosszié.

59 Forrás: ÁSZTL O-11258 számú dossziében a P.Ny. O.1962.01.18-i dátumú lezárási javaslata a rendkívüli események dossziéjával kapcsolatban.

60 Forrás: ÁSZTL O-11255 számú dosszié.

LÁSZLÓ BÁLINT

LEAFLETS AND ANONYMOUS LETTERS AGAINST AGRICULTURAL CO-OPERATIVES
(CSANÁDPALOTA 1959-1960)

Primary aim of Hungarian communists led by Mátyás Rákosi was to establish a socialist society in Hungary. Their ultimate goal was then to achieve a perfect communist society.

The communist regime aimed at forcing Hungarian peasantry towards collective farming. Following Soviet examples and expectations the regime made great efforts to achieve their aims rapidly. Farmers, however, tried to resist either overtly or covertly, and stayed in individual farming as long as they could.

The situation and atmosphere in Csanádpalota, Csongrád County, is a good example. Unknown addressers regularly sent hostile-toned and threatening letters to the leaders of the local council, to the secretary of the local organization of the Hungarian Workers' Party and to the leaders of local co-operatives. Police investigation revealed that Antal Lotz Roman Catholic seminarist organized the action and he was arrested for illegal distribution of political leaflets. He was sentenced to 5 years imprisonment, although he was innocent. The communist secret police incriminated him to demonstrate that the Catholic clergy was hostile towards the socialist regime.

SOMORJAI ÁDÁM OSB

MINDSZENTY-LEVELEK A BOSTONI KENNEDY-KÖNYVTÁRBAN

Mindszenty József bíboros hercegprímás az amerikai követségen való tartózkodása alatt¹ 22 levelet írt John Fitzgerald Kennedy elnökhöz.² Ezeket a leveleket a washingtoni külügyminisztérium három levéltári fondjában őrzött példányok alapján magyar fordításban is olvashatjuk.³ 2011. januárjában figyeltünk fel arra, hogy az első hosszabb, 1961. január 12-én kelt Mindszenty-levél és Kennedy elnök 1961. február 10-én kelt írásos válasza a Kennedy-Könyvtár internetes honlapján is tanulmányozható, faksimilében.⁴ A Kennedy-Könyvtárban személyes kutatóúton⁵ a következő kérdések tisztázását reméltük:

1. Hány Mindszenty-levél érkezett be a Fehér Házbba?
2. Van-e olyan Mindszenty-levél, amelyet idáig nem ismertünk?
3. Miért csak egy levél került föl az internetes honlapra?
4. A faksimilében közölt példányon Mindszenty bíboros aláírása miért kezdődik feketével, hogy aztán kékkel folytatódjék?

Kutatásunk eredménye egyrészt negatív: nem fényképezhattük le az eredetiket. Az eredetik ugyanis csak részben vannak meg a Kennedy-Könyvtár állományában, nagyobb részük nincs ott. Továbbá: nincs új dokumentum, amely a Mindszenty-kutatás szempontjából lényeges volna: sem újabb Mindszenty-levél nem került elő (annyt állapíthattunk meg, hogy az általunk ismert és Mindszenty bíboros által megírt levelek nem mindegyike került át a Fehér Ház Nemzetbiztonsági Hivatalába és csak egyetlen levél az elnök személyes hivatalába)⁶ –, csak egy-két eddig ismeretlen State Department-emlékeztető került elő, s nem találtunk továbbvezető információra, utalásra.

1 1956. november 4. – 1971. szeptember 28.

2 Megválasztása 1960. novemberében, hivatalba lépett 1961. január 20-án, meggyilkolták 1963. november 22-én.

3 Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor, *Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel, 1956–1971*, Budapest 2010. 108–216.

4 www.jfklibrary.org (Research, Mindszenty, Hungary), lásd rövid közlésünket: Somorjai Ádám – Zinner Tibor, *Mindszenty bíboros hercegprímás levelei Kennedy elnökhöz, 1960–1963*, <http://regnumportal.hu/node/626> (2011. február 7.). – A Kennedy Könyvtár a Nemzeti Levéltár egyik kihelyezett intézménye, csakúgy, mint a többi amerikai elnöki könyvtár.

5 A kutatás az MTA Társadalomkutató Intézet segítségével történt, munkatársai, Peres Szilvia és Kiss Nóra személyesen végezték a fényképezést. Ezúton köszönöm meg a Társadalomkutató Intézet igazgatójának, Dr. Balogh Margitnak, hogy a terv realizálásában hathatósan segített.

6 President's Office Files (POF) – ezek az iratok eredetileg bekerültek az elnök irodájába, lásd alább.

Ami továbbvezethet, az a State Department beérkező emlékeztetőin a kézirásos bejegyzések, ezek azonban a hivatali ügyintézésre források, nem a Mindszenty-levelek írójára.

A kutatás eredménye ugyanakkor pozitív: amit lefotózhattunk, az az eredetiktől készített fénymásolatok voltak, mint reference copy-k. Az eredetiktől lehet kérni digitális felvételt, amely a levelezés költségén túl oldalanként 26 dollárba kerül. Bár – eltérően a State Department három fondjában őrzött példányoktól, ezeken a fénymásolatokon mind rajta volt Mindszenty bíboros kézzel írt aláírása –, nem sikerült megtekinteni az eredeti levelek aláírását, csak a másolatokét, így azt sem, hogy milyen színű tintával írta azokat alá.

A Mindszenty-anyagot tartalmazó három Hungary-mappa reference-copyjai 331 oldalt tesznek ki, ebben kb. egyharmad rész Mindszenty, a többi a vonatkozó magyar anyag, amely alatt értendő pl. a magyar kormánytényezőkkal való kapcsolattartás dokumentációja, U Thant ENSZ-főttitkár magyarországi meghívásának részletei, az ENSZ magyarkérdéssel kapcsolatos dokumentációja (így a New Yorki USA-misszióval való kapcsolattartásé), vagy egyes amerikai magyar szervezetekkel való elnöki kapcsolattartás dokumentumai, stb.

Jelen beszámolóban nem térünk ki a köztörténeti anyag értékelésére, csak annyit jegyzünk meg, hogy benyomásunk szerint az amerikai elnöki hivatal – amelyben itt értelemszerűen az 1961–1963 közötti három esztendő értendő – értékes forrás lehet a magyarországi köztörténet kutatására, mert itt találkoznak a különböző amerikai minisztériumok és kormányhivatalok dokumentumai, és innen lehet kiindulni a washingtoni Nemzeti Levéltár (NARA) anyagának további kutatására, így eminensen a Department of State,⁷ a külügyminisztérium anyagáéra. Ami más szavakkal azt jelenti, hogy minden esetben érdemes megnézni az elnöki könyvtárak (levéltárak) állományát,⁸ hogy további ösztönzést adjon a munkához, hiszen itt áttekinthető mennyiségben található a fontosabb témakörök dokumentációja, míg a Department of State különböző hivatalainak fondjaiban túl sok dokumentumot találunk egyszerre, ami elvelezhető a kedvet a további tájékozódástól.

Kifejezetten Mindszenty-anyagot két levéltári őrzési egység alatt találtunk. Az egyiket a President's Office Files (POF) fondban, Countries rovatban, Hungary címszó alatt. Ez a tulajdonképpeni és szűk értelemben vett Kennedy-levéltár, ez került fel az intézet honlapjára. Célunk, hogy az eredeti lapot megtekinthessük, elértük, azon az áron, hogy inzisztálni kellett és meg kellett indokolni, miért akarjuk látni: Mindszenty aláírása az internetes faksimile példány alapján feketével kezdődik és kékkel folytatódik. Amikor ezt és csakis ezt kihozták, ezt az egyetlenegy oldalt úgy nézhettük meg, hogy a levéltáros kezében tartotta, maga is tanulmányozta és kommentálta. A levéltáros véleménye szerint valószínűbb, hogy a fekete toll fogyott ki, nem cseréltették ki vele a tollat, hogy kék legyen az aláírás. Annyit tudtunk megállapítani még, hogy minden egyes eredeti külön gyűjtőlapban van, amely nem teljesen zárt, hanem az amerikai levéltári

7 Az amerikai külügyminisztérium elnevezésére a hivatalosabb a „Department of State”, a kevésbé hivatalos, de még gyakoribb, az a „State Department”.

8 Az elnöki könyvtárak (levéltárak) az Egyesült Államok egész területén, különböző államokban találhatók. Első információ található a Nemzeti Levéltár, a National Archives honlapján: www.archives.gov. Mindszenty bíboros további három hivatalban lévő elnökhöz írt (zárójelben a megfelelő elnöki levéltár): Dwight D. Eisenhower (Abilene, Kansas), Lyndon B. Johnson (Austin, Texas), Richard M. Nixon (Linda Yorba, Los Angeles külvárosa, Kalifornia).

gyakorlat szerint összehajtható és a dobozban a megfelelő helyre rakható, tetején egy címke, amely utal a tartalomra. – A dossziében őrzött (melyből három is van), iratgyűjtőbe és laponként nylonfóliába illesztett katalógus leírás szerint ebben a fájlban nem található több, mint az internetes oldalon.

A másik Mindszenty-dokumentációt az ú.n. National Security Files (NSF) dobozaiban, nem a National Security Adviser – McGeorge Bundy,⁹ ill. más fontosabb tisztségviselők (Ralph A. Dungan,¹⁰ Walt W. Rostow,¹¹ William H. Brubeck¹²) anyagai között találtuk, amelyek az amerikai bel- és külügyek, valamint biztonsági ügyekre vonatkozóan tartalmaznak információkat, hanem ismét az országok, esetünkben a Hungary rovatban talált dokumentumok között, mint fentebb említettük, két mappában-folderben, az egyik 1961–1962, a másik 1963 év hozadéka. Ezeknek eredetijét nem is tudták volna kihozni, mert nincsenek a Kennedy-Könyvtárban. Benyomásunk ezzel kapcsolatban – amelyben az ügyeletes levéltáros közlésére támaszkodunk, lévén, hogy szerinte az eredetik nincsenek itt és nem tudja, hol találhatóak – az, hogy az eredetiket nem szegmentálják elnöki adminisztrációnként és levéltáranként, az egyes elnöki levéltárak csak reference copyt kapnak, a levéltáros számára ismeretlen helyen tartják az eredetiket, innen értelmezhető az az információ, hogy az eredetiről kért digitális másolat ára olyan borsos.

Ezen túl itt is mint a Department of State dokumentumaiban, feltűnt, hogy az egyes dokumentumok több hivatalhoz is eljutnak. Az elnöki levéltár példányain szintén tanulmányozható hivatalonként, többször pedig személyenként is a több mint tucatnyi hivatalt vagy személyt felsoroló lista, hogy az egyes iratokból ki kapott példányt. Ez a körülmény számunkra azt jelenti, hogy nehéz felderíteni a mindenkori eredeti példányok őrzési helyét, hiszen már az iratok beérkezéskor, különböző technikákkal, azonnal sokszorosították azokat, az egyes iratokra pedig hivatalonként géppel vagy kézzel írtak az ügyintézésre vonatkozó információkat.

A következő táblázatos összeállításon szemléltetjük a beérkezett levelek útjának rekonstrukciós kísérletét: a budapesti követségen megírt levélből egy hivatali példány általában megőrzésre került, a State Departmentben a Kelet-európai Hivatal és a Központi Hivatalok fájljaiban is, van, ahol, mindkettőben, ha továbbkerült a Fehér Házbba, ott a Nemzetbiztonsági Hivatalban fogadták és volt, amelyet látott az Elnöki Iroda is, az elnöki irodán található példányon utólagos bejegyzés szerint az 1961. január 12-én kelt levelet, amelyre az Elnök választ adott, maga az Elnök is megtekintette.

9 McGeorge Bundy (1919–1996), Kennedy és Johnson elnök nemzetbiztonsági tanácsadója 1960–1966, ezt követően a Ford Alapítvány elnöke. Elsősorban a vietnami háború eszkalációja fűződik nevéhez.

10 Ralph Anthony Dungan (1923–), amerikai diplomata, kormányhivatalnok 1961–1964 között az elnök asszisztense (Special Assistant to the President), majd chilei nagykövet.

11 Walt Whitman Rostow (1916–2003), 1961-ben az elnök helyettes nemzetbiztonsági tanácsadója, ezt követően a State Departmentben a politikai tervezőtanács vezetője 1966-ig.

12 William Hurst Brubeck (1920–), amerikai diplomata, Harvard egyetemen végzett, Kennedy elnök választási kampányának igazgatóhelyettese, 1961-ben a State Department helyettes külügyminiszterének különleges tanácsadója (Special Assistant to the Under Secretary of the U. S. State Department).

KIMUTATÁS A MINDSZENTY-KENNEDY LEVELEZÉSÉRŐL

Budapesti Követség fondja (BP) – *Leírása:* National Archives and Records Administration (NARA), State Department, Record Group 84, Budapest Mission [vagy: Post] Files: Lot 75 F 163, Classified and unclassified files relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972, maintained by the Mission in Budapest, 6 doboz, ebből a 1. és 2. dobozok.

Kelet-Európai Hivatal fondja (EE) – *Leírása:* NARA, Record Group 59, General Records of the Department of State, 1789–2002, Office of the Eastern European Affairs, 12 doboz, ebből a 10–11. dobozok.

Központi Hivatalok fondja (CF) – *Leírása:* NARA, Record Group 59, Central Files
 – 1963. január végéig 864.413 (Religion in Hungary) 1960–1963: 2681. sz. doboz.
 – 1963. február elejétől új jelzetek. Sokat találtunk a következő leírású fondban: SOC 12-1 HUNG (Churches in Hungary), 1963: Central Files, 4209. sz. doboz. Viszonylag keveset találtunk a „POL HUNG-US” és „POL US-HUNG” dobozokban.

Kennedy-Könyvtár (JFKL)

POF fond – *Leírása:* JFKL, President’s Office Files, Countries, Hungary, 118. sz. doboz, 15. ő. e.

NSF fond – *Leírása:* JFKL, National Security Files, Countries, Hungary, 105A sz. doboz

	State Department Washington (College Park) Boston			JFKL		
1960						
1. november 4. után Mindszenty bíboros gratulál Kennedy elnöknek	BP	EE	-			-
1961						
2. január 12. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-118-015.aspx	BP	EE	CF	NSF	POF	
3. február 10. John F. Kennedy elnök levele Mindszenty bíboroshoz www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-118-015.aspx	BP	EE	CF	NSF	POF	
4. március 13. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz	BP	-	CF	NSF		
5. május 24. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz	BP	EE	-	NSF		
6. augusztus 10. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz	BP	-	CF	NSF		

7. október 5. előtt, Távirat/Levél Mindszenty bíborostól Kennedy elnökhöz	BP	-	-	-	
8. december 7. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz	BP	EE	-	NSF	
9. december 21. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz	BP	-	-	-	
1962					
10. február 22. Távirat Mindszenty bíborostól Kennedy elnökhöz	BP	EE	CF	NSF	
11. május 21. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz	BP	EE	CF	NSF	
12. szeptember 28. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz	BP	EE	-	NSF	
13. november 6. Távirat/Levél Mindszenty bíborostól Kennedy elnökhöz	BP	EE	-	NSF	
1963					
14. január 4. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz	BP	EE	-	NSF	
15. április 1. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz	BP	-	CF	NSF	
május 8-9. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz *Sorszám nélkül vesszük fel ezt a levelet, mivel szövegét nem találjuk, maga Mindszenty bíboros is úgy említette Napi Jegyzeteiben , hogy elveszett.	(NJ: -)*	-	-	-	-
16. június 29. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz	BP	-	CF	NSF	
17. július 10. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz	BP	-	CF	NSF	
18. július 31. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz	BP	-	CF	NSF	
19. augusztus 14. Távirat, Mindszenty bíborostól Kennedy elnökhöz	BP	-	-	-	
20. október 3. Mindszenty bíboros levele Kennedy elnökhöz	BP	EE	CF	NSF	
21. november 5. Mindszenty bíboros üzenete Kennedy elnökhöz	BP	-	CF	-	
22. november 25. Mindszenty kondoleáló levele Kennedy elnök özvegyéhez	BP	-	-	-	

SOMORJAI ÁDÁM OSB

A VÁDLOTT MEGSZÓLAL

A Mindszenty-kutatás jelenlegi helyzetéről

A vatikáni keleti politika neves szakértője (továbbiakban: Szerző) súlyos vádakkal illette recenzenst ebben az egyháztörténeti szakfolyóiratban, amelyben mindketten tagjai ugyanannak a szerkesztő bizottságnak.¹ Az eddig eltelt esztendők folyamán nem tűnt szükségesnek, hogy arra válasz közöltessék, mert szakmai szempontok ezt nem indokolták.

EGY NEM KÖZÖLT VÁLASZ FONTOSABB PONTJAI

Így szokatlannak tűnik az, hogy Szerző egy recenzióra „válaszol”. Recenzióra nem szokás válaszolni. Kákán is csomót keresett a recenzens, írja.² Továbbá Szerző, „válaszában”, inszinuálja, miszerint recenzens Mindszenty bíborost lényegében őszintétlenséggel vádolta volna. Majd idézőjelbe téve ugyan, de hibásan idézi azt a mondatot, amelyet inkriminál. Lényegében hüen, de csak tartalmi idézetként. Nem kellett volna idézőjelbe tenni. Vagy meg kellett volna nézni az inkriminált mondatot. Ha utánanéz a recenzió szövegének, azt láthatja, hogy recenzens nem június 27-re datálta azt a bizonyos zágoni mondatot, hanem július 14. 16-ra. Igaz, a szövegben ez a kettő egymás szoros közelébe került, de recenzens éppen azt fejtí ott ki, hogy nem június 27-én, hanem július 14. 16-án. Továbbá, hogy Hetényi Varga jóvoltából ezt a július 14. 16-i zágoni pro memoriát ott olvashatjuk, ahova a június 27-re kíváncznék. Azaz, a Vigilia 2007. szeptemberi számában tett közlésének címe ma is aktuális: „Egy elfeledett Mindszenty-Zágon Pro Memoria”.³ A dolog szépséghibája, hogy bár Szerző érdeme Zágon 1971. június 25–26–27-én kelt pro memoriájának első publikálása, de az hiányos maradt, mert csak annak a június 25–26-i részét ismerte és tette közzé. Az amerikaiak följegyzé-

1 ADRIÁNYI G.: *Válasz Somorjai Ádámnak*, in: MEV 19 (2007/3-4) 223–224.

2 Telefax és telex? vagy valami más? Az idézőjelet elég sűrűn találjuk e recenzióban. Szerzőt konfrontálta a forrásokkal. Amúgy meg dicsérte Szerző alázatát. Értékelte, hogy új dokumentumokat közöl, tételesen felsorolta azokat. Nem írta oda, hogy Szerző, netán illegális módon, titkosított dokumentumokat közölt volna. Nem írta oda, hogy Szerző szelektív módon közölt forrásokat a recenzált mű két (német és magyar) kiadásában, mert a kutatás azóta haladta meg Szerző álláspontját.

3 SOMORJAI Á.: *Egy elfeledett Mindszenty-Zágon Pro Memoria*, in: Vigilia 72 (2007/9) 711–713.

séből lehetett megtudni, hogy volt egy június 27-i följegyzés is.⁴ Majd Szerző azt találja írni, hogy recensens az egyelőre titkosított boldogáavatási iratokból illegálisan idéz.⁵ Ezen kívül pedig, mintha recensens nem cáfolta volna meg ismertetésében, újra kifejti azt a nézetét, miszerint a bíboros 1972. október 10-én tudta volna meg Rossi nunciustól azt, amit már megtudhatott 1971 decemberében is. A recenzióban leírt mondat, miszerint „Adriányi átveszi Mindszenty érvelését és tényként közli” – nem vesztette érvényét. Amikor Mindszenty igazát óhajtja bizonyítja, akkor Szerző Mindszentyre hivatkozik a jegyzetekben.

Az amerikai Nemzeti Levéltárból újonnan előkerült dokumentumok fényében elmondhatjuk, hogy Szerző álláspontja nem cáfolhatatlan és nem megfellebbezhetetlen. Még nehéz lenne összegző véleményt kifejteni, mert még csak félúton tartunk a legfontosabb dokumentumok feldolgozásánál és publikálásánál. Ezért legalábbis kérdéses, hogy Szerző álláspontja lenne az egyetlen olvasat. Aki netán nem fogadja el, mert olvastott más forrásokat is, annak álláspontjára – Szerző summázatával ellentétben – nem alkalmasak a kifejezések: „nincs mentség”, mert „teljesen alaptalan”, „rosszindulatú” és „vádol”.

TUDOMÁNYOSSÁG, SZUBJEKTIVITÁS ÉS SZELEKTIVITÁS

Ami az eltelt néhány évben mégis aggaszthatott az a jelenség, hogy a Mindszenty-kutatásban keveredik a tudományosság, a szubjektivitás és szelektivitás. Módszertani szempontból különbség teendő a hagiográfikus hevület és az újabban előkerülő források alapos tanulmányozása között.⁶

Minden tisztelet a hagiográfusoknak, de előbb vagy utóbb szembesülniük kell azzal, hogy ezek a források igenis léteznek, továbbá azzal is, hogy kutathatók. S hogy azok a Mindszenty-levelek, amelyek utóbb előkerültek, több példányban feltalálhatóak és kutathatók az Amerikai Nemzeti Levéltár egyes fondjaiban.⁷

4 *“His Eminence Files”. American Embassy Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) – Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen. Követségi Levéltár 15 (1971), Szerk. Somorjai Á., METEM Budapest 2008. 147. lap, 128. sz. dokumentum.*

5 Nem egészen érthető, hogy Mészáros Tibor 2000-ben nyomtatásban megjelent könyve, amelyben a július 14. 16-i – és június 25–26-i, de nem június 27-i – pro memoria faksimilében megjelent, vagy a Vigiliában újraközölt, vagy eme recenzióban július 14. 16-ra datált (és által tartalmilag idézett) mondat miképpen van titkosítva, ki által és mikor.

6 Talán eltekinthetünk itt e sorok írója közléseinek tételes felsorolásától, hiszen a fontosabbakat a METEM gondozta. Inkább arra hívjuk fel a figyelmet, hogy ezek a forráskiadások az azóta eltelt időszakban jelentek meg.

7 Ezidáig az amerikai külügyminisztérium, a Department of State három fontosabb fondjában találtunk anyagot a Mindszenty-levelezésre, ennek leírására lásd: SOMORJAI Á.: *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1, Documenta 1963–1966. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szövegközlések*, Budapest 2010. 323–330. 525–532. – Két levelet, Mindszenty bíborosnak Kennedy elnökhöz írt első hosszabb levelét és az elnök írásos válaszát, megtaláljuk interneten is, a bostoni Kennedy Könyvtár internetes honlapján: www.jfklibrary.org – Lásd közlésünket: SOMORJAI Ádám OSB–ZINNER Tibor, *Mindszenty bíboros hercegprímás levelei Kennedy elnökhöz, 1960–1963*, <http://regnumportal.hu/node/626> (2011. február 7.).

Ezen a ponton szóvátethető az a mód, ahogy e sorok írója hozzáfért ezekhez a forrásokhoz. Erre tulajdonképpen egyszerű a válasz. E sorok írója volt, aki 2001-ben fölvetette, hogy – miután letelt a harminc esztendő és az amerikai levéltárakban érvényes szabályzat szerint az 1971-ben végetért 15 éves budapesti követségi periódus anyaga már kutathatóvá vált, s erre volt eligazítás is az internetes elérhetőségen⁸ –, ezt követően történt meg az amerikai Nemzeti Levéltárban a budapesti követség Mindszenty-fondjának részleges lefényképezése. Azóta már másodszor is készültek ezekről felvételek, sokkal teljesebb változatban, így a Mindszenty Alapítvány Levéltárában őrzött anyag már nem az egyetlen, amely hazánkban megtalálható. Így az amerikai dokumentumok jelentősen bővültek: a Washingtonban őrzött budapesti amerikai követségi fond esetében is két felvétel-sorozathból tájékozódhatunk, továbbá rendelkezésre áll a Kelet-Európai Hivatal (Office of the Eastern European Affairs) és a központi hivatalok (Central Files) fondjaiból egy ezzel vetekedő méretű forrásgyűjtemény, összesen mintegy 15.000 dokumentumoldallal.⁹

Van még egy olyan ellenvetés is, hogy ezek az amerikai dokumentumok titkosak. Nos, a titkosság szó itt jól értendő.

Van olyan titkosság, amely megtalálható a dokumentumokon is, hiszen diplomáciai iratok részei és eredetileg besorolásuk szerint titkosak vagy bizalmasak voltak. Ezt a titkosságot már feloldotta a titokgazda, az amerikai külügyminisztérium és az amerikai Nemzeti Levéltár.

Van olyan titkosság, amely a budapesti Mindszenty Alapítvány Levéltárát övezi. E titkosság biztosítója a Levéltár éber őre.

Van olyan titkosság, amely a szenttéavatás aktáira vonatkozik.

Olvasónkra bízunk, hogy esetünkben miképpen értendő a titkosság fogalma. Úgy tűnik, nincs szó valójában titkosságról, csak attól való félelemtől, hogy netán valami olyan derül ki, ami a boldoggáavatási pert hátráltathatná. Hiszen az új dokumentumok felkutatása, feldolgozása időbe kerül, késedelmet okoz, kiértékelése pedig még meg sem történt-kezdődött.

A szentek tanítása azonban figyelembe veendő. Ezért föl kell kutatni az eddig ismeretlen dokumentumokat – esetünkben többszáz levélről van szó –, tanulmányozni kell azokat és nem kell félnünk tőlük. Sőt, általuk csak gyarapodhatunk hitben, ismeretben.

Hiszen a szentek holtukban is szólnak hozzánk.

8 Az internetes tájékozódás az elmúlt évtizedben hasznosan egészítette ki a történetés, a levéltáros munkáját. Ugyanakkor, amint a tapasztalat mutatja, az internetes információszolgáltatás folyamatos fejlesztés alatt áll, ezért az már ismert honlapot (esetünkben: www.archives.gov) érdemes féléves, éves ritmusban újra és újra fölkeresni. 2009. elején figyeltünk fel arra, hogy már a levéltári keresést is el lehet végezni interneten.

9 Az amerikai elnökök levéltárai az Egyesült Államok területén szétszórtaan találhatóak, bár szervezetenként részei a Nemzeti Levéltárnak. Ezek anyagának felkutatása a jövő feladata.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

VELENCZEI KATALIN

A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa
(BEpAlbCat.) Országos Széchényi Könyvtár – Székesfehérvári Püspöki Könyvtár,
Budapest, 2008. XXXVIII, 582 pp.

Egy könyvtár régikönyv-állományának sokoldalú, alapos feltárása nemcsak a szűkebb szakma számára nagy nyereség, de addig ismeretlen, rejtett adatok közzétételével több tudományág, köztük az irodalom- és egyháztörténet számára is forrásul szolgálhat. Ezt a célt kívánta szolgálni a Klaniczay Tibor által meghirdetett „Kulturális emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” program, amelyhez csatlakozva az Országos Széchényi Könyvtár elindította a hazai gyűjteményekben fennmaradt 15. és 16. századi nyomtatványok számbavételének munkálatait. A program részletes kidolgozása Borsa Gedeon nevéhez fűződik. Lényege, hogy a korszak valamennyi nyomtatványa – nyelvi, területi és terjedelmi szempontokat figyelmen kívül hagyva – a példányok egyedi sajátosságait is tükrözve, azonos igényességgel és szerkezetben kerüljön feltárára.

Velenczei Katalin az Országos Széchényi Könyvtár munkatársaként vállalkozott a Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak példányleíró feltárára. Az 1190 tételt tartalmazó betűrendes katalógus bevezetője áttekintést nyújt a viszonylag fiatal, mégis országos jelentőségű könyvtár történetéről. Az 1777-ben a veszprémi egyházmegyéről leválasztott új egyházmegye első püspöke, Sélyei Nagy Ignác szerény, 1250 kötetes könyvtárával teremtette meg a könyvtár alapjait, amely ezután többnyire hagyatékokból gyarapodott. Jelentős változást hozott a gyűjtemény alakulásába Pauer János püspöksége (1878–1889). A bibliofil érdeklődésű, történész főpap tudatosan gyűjtötte és tudományos igénnyel maga dolgozta fel a régi könyveket, azokat értékelő megjegyzésekkel is ellátva. Nagy értékű magángyűjteménye kinevezése, majd halála után szintén a Püspöki Könyvtárat gyarapította. A ma itt őrzött mintegy félezer ősnomtatvány csaknem teljes egészében az ő szerzeménye, s ezzel a könyvtár hazánk negyedik legnagyobb inkunábulum-gyűjteményét mondhatja magáénak. Pauer nevéhez fűződik a 16. századi nyomtatványok közel felének, 280 műnek a beszerzése is.

Pauer utóda, Steiner Fülöp is (1890–1900) tudatosan vásárolt régi könyveket. Nevére a katalógus 31 tételénél találunk utalást. A régi gyűjtemények kiegészítése és máig korszerű különgyűjteményekbe rendezése már Shvoy Lajos püspökségéhez (1927–1968) kötődik. Shvoy Kuthy István kanonok, könyvtáros irányításával összegyűjtötte az egyházmegye plébániáin őrzött régi és ritka könyveket és kéziratokat, ezzel biztosítva jobb megőrzésüket. E gyűjtőakciónak köszönhetően került Pilisszentkeresztről Szé-

keszfehérvárra az a Velencében, 1563-ban nyomtatott Casalius-kötet, amely bejegyzése szerint már 1588-ban Forgách Imrének, a szigetvári Zrinyi Miklós vejének a tulajdonában volt. Az egykorú kötéstáblában Velencei egy mindeddig csak töredékesen ismert, 1563-ra szóló bécsi naptár címlapját és levélpárját azonosította s ezzel, restaurálás után új tétellel (654.) gyarapodott az állomány.

A Püspöki Könyvtárban gazdagon vannak képviselve a teológia, patrisztika, egyházjog mellett a filozófia, történelem 15. és 16. századi kiadásai. A Bibliából e korszak 49 kiadásának 52 példányát őrzik itt, a latin nyelvűek mellett öt német és egy olasz nyelvű fordítást is. Aquinói Szent Tamás munkáit 25 tételnél, Szent Ágostonéit 14 leírásban találjuk meg. Nagy számban szerepelnek az ókori görög és latin auktorok korabeli kiadásai, a humanista szerzők, tudósok művei, és nem hiányoznak a reformáció képviselői sem: Luther nevével szerzőként 21 tételben és öt Biblia-fordításban, Kálvinéval 12 esetben találkozhatunk.

A katalógus egy közös betűrendben közli az ősnymtatványokat és a 16. századi kiadásokat, az antikvákat. E két korszak különböző igényű címléírasi gyakorlatáról az útmutató tájékoztat. Az inkunábulumok az időrendi mutatóból visszakereshetők.

A használatot jelentősen könnyíti, hogy a társszerzők és szellemi közreműködők – fordítók, szerkesztők, kommentátorok – valamint a tárgyaló személyek neve is (*nomen citatum* megjelöléssel) ebben az egységes betűrendben és nem külön névmutatóban lelhetők fel. A névformák az ősnymtatványok nagy száma miatt a nemzetközi gyakorlat-hoz igazodva többnyire a latinos alakot követik, kisebb részben nemzeti nyelvűek (pl. Calvin, Jean). A változatokról utalók készültek.

A legnagyobb szakmai igényességgel készült, az ideális, teljes példány adatait részletes kollációval közlő bibliográfiai leírásokat szakirodalmi hivatkozások után az egyes példányok részletes ismertetése követi. Ez tájékoztat a példány esetleges hiányairól, sérüléseiről, a kötés koráról, anyagáról és díszítéseiről, az egykori tulajdonosok bejegyzéseiről (ezeket betűhíven közli), a tulajdonbélyegzőkről és ex librisekről, a kézi díszítésekről és jellemzi az említésre méltó glosszákat is. Gyűjtőköteteknél utal a kolligátum többi tagjára s végül, ha van ilyen, a példány irodalmát is megadja.

A katalógus adatainak sokoldalú visszakeresését kiválóan szerkesztett mutatók segítik: a nyomdászok és nyomdahelyek mutatóin kívül időrendi és nyelvi mutató (a nem latin nyelvű művekről), kódextöredékek és kézi díszítések indexe, konkordanciajegyzékek, valamint egy 29 oldalra terjedő possessor-mutató. Ez utóbbi, módszerében is példászerű összeállításból korábbi, sokszor már megszűnt szerzetesrendek, kolostorok egykori tulajdonaira is fény derül. A felosztott szerzetesrendek könyvtáraiból még Pauer többnyire bécsi vásárlásaiból 27 szerzetesrend ritkaságai kerültek a püspöki könyvtárba, az ágostonosoktól a ferenceseken és jezsuitákon át a trinitáriusokig.

A bejegyzésekben szereplő rendi elnevezésekről utalók vezetnek a rend, illetve a város mai elnevezéséhez. Így jutunk el például a „Canonie Sanctorensis Ord. Praemonstr.” 17. századi címlapi bejegyzésétől a ma már csak romjaiban található Allerheiligen in Schwarzwald egykori premontrei kolostorához, ahol Theophylactus Szent Pál-kommentárjait őrizték egy 1529-es kölni kiadásban (1068).

A vornbachi (Bajorország) bencések életéről Georgius Sparsguet későbbi ágostonrendi kanonok, egy prédikációskötet (636.) rubrikátora jegyzett be néhány sort az 1480-as években, majd ugyanő tudósít a könyv táblájára írt sorokban arról, hogy a példányt 1495-ben a ranshofeni (Felső-Ausztria) Szent Pankrácius-kolostor prépostjának,

Blasius Rosenstingellnek adományozta. A kötet gondos feltárása a művészettörténet számára is új adattal szolgált: napvilágra került (egy pergamen kódexlapból kivágott és a kötetbe ragasztott nagyméretű „G” iniciálé Szent Ferenc-ábrázolása, mely Cristoforo Cortese velencei miniátor (†1445) harmadik szignált, mindeddig ismeretlen miniatúrája. (A példány díszítéseit ezután Velencei munkatársa, Tóvizi Ágnes ismertette a szakma számára.)

Említendőnek véljük Guillelmus Alvernus egy ősnymtatvány-kiadását is (536.), melyet az 1802-ben megszűnt tegernsee-i (Bajorország) bencések még a megjelenés évében vásároltak s ezt kézzel rajzolt ex librisen örökítették meg: „1498. emptus est liber – Attinet liber iste Monasterio Tegernsee”. (Az ex libris reprodukciója a kötet végén látható.)

A ciszterciák megszűnt bredelari (Vesztfália) kolostorának emlékét is több példány őrzi a püspöki könyvtárban, köztük egy 1504-ben Bázelen nyomtatott Biblia (170.), amely a 17. században Udalricus apát tulajdona volt. (A példányt, sok mással együtt, Pauer püspök Torinóban vásárolta 1881-ben.)

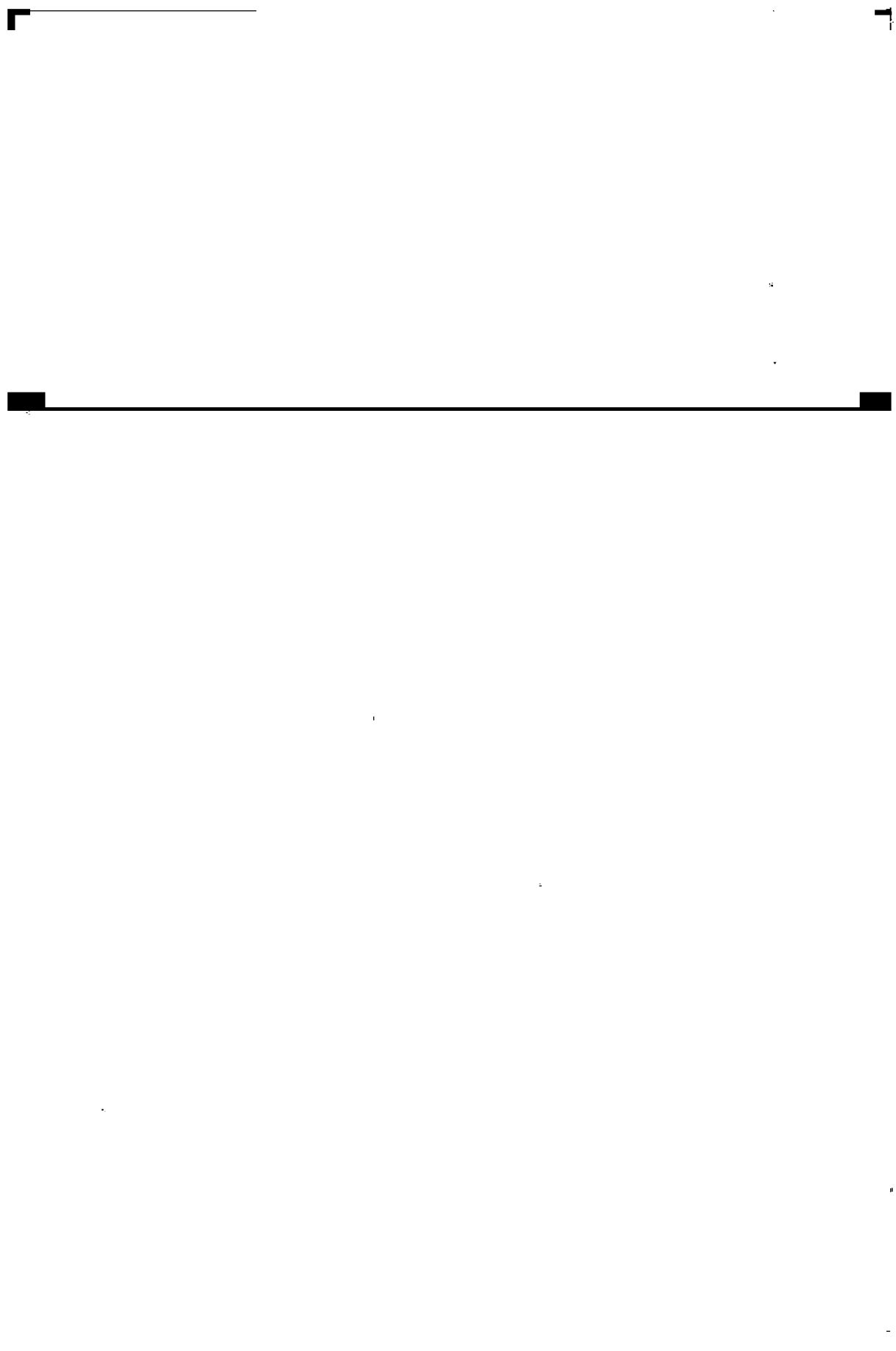
Kötés- és rendtörténész egyaránt örömmel fedezheti fel a katalógusban a mauerbacheri (Alsó-Ausztria) karthauzi kolostori bőrkötés remekét, a kolostor supralibrosával ellátva. Az 1782-ben megszüntetett kolostor e példánya a pusztavámi plébánia könyvtárából jutott el a székesfehérvári gyűjteménybe (579. tétel.) Az ugyancsak megszűnt gamingi (Alsó-Ausztria) karthauziaké volt két ősnymtatvány – egyikük Georgius Wanckauer (?) apát vételi bejegyzését őrzi (605.), Kempis Tamás egy nürnbergi kiadásának vaknyomásos bőrkötését pedig a kolostor 17. századi supralibrosa díszíti (1099.)

Neves tulajdonosa volt egy Baptista Mantuanus-kötetnek: az ősnymtatvány első lefelére kézzel rajzolt, címerpajzsos ex librisbe Konrad Celtis írta be a nevét (114. tétel). Korai magyar tulajdonról tanúskodik egy Priscianus-ősnymtatvány Paulus de Zekel-wasarhelh kezétől származó bejegyzése (955.) A 17. századi Balassa Bálint költő nevét egy Paulus Jovius-összkiadás címlapján olvashatjuk (644.) Beythe István prédikátoré volt egy Justus Lipsius hadtörténeti munka a 17. században, s továbbra is magyar kézben maradt, míg 1876-ban Pauer Pesten megvásárolta. Tudós Hatvani István 1750-ben Debrecenben vett meg egy növénytanai munkát (673.), melyet magyar nyelvű jegyzetekkel látott el. Az irodalomtörténetet gazdagítja új adattal Aulus Gellius 1509-es velencei kiadásának példányleírása. A kötet 1515-ben Angelus Cospus bolognai humanistáé (†1516) volt, akinek egy mindeddig ismeretlen, Gellius művét dicsérő kézírásos epigrammája olvasható a címlap hátoldalán. (492. tétel.)

A kötetet szívet-lelket gyönyörködtető képmelléletek zárják, közel száz ex libris, supralibros és bélyegző másolatával s a könyvésztileg ismeretlen kiadások címlap-másolataival. A katalógus nemzetközi használatát angol nyelven is közölt bevezetés és útmutató, valamint latin és angol nyelvű fejezetcímek segítik.

Velencei Katalin tudományos igényű feltáró munkájával nemcsak forrásgyűjteményt alkotott több tudományág számára, de módszertani segédletet, követendő példát is adott muzeális állományt feldolgozó gyűjteményeknek. Nem könnyű feladat vár a program folytatóira, az Országos Evangélikus Könyvtárra, a budapesti Piarista Központi Könyvtárra és a pálos könyvtárra, hogy a feladatnak méltó módon megfeleljenek.

Klinda Mária

A METEM EDDIG MEGJELENT KIADVÁNYAI

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p. ára: 399 Ft
2. kiadás Budapest, 1998. 368 p. ára: 980 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzsz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p. ára: 200 Ft
5. **Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla)** Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p. ára: 300 Ft
elfogyott
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p. ára: 400 Ft
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p. ára 550 Ft
elfogyott
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p. ára: 650 Ft
15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p. ára: 650 Ft

16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon
Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)**
Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés.
Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben
Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása.
Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál
Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”.
Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.**
Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden.
1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter.
Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!”
Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon.
Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft
33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft

35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid élelműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft
39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönn Aßonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft
40. **Mező András:** Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek-Frivaldszky János, id.:** A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43. **Valter Ilona:** Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p. ára: 3500 Ft
2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p.
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft
48. **Holl Béla:** A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest, 2004. 315 p. ára: 1900 Ft
49. **Molnár Antal:** Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltság területein a 17. században. Budapest, 2005, 322. p. ára: 2000 Ft
50. **Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére.** Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p. ára: 1900 Ft

51. **Kiss Gergely:** Abbazia Regalia – Hierarchia ecclesiastica. A királyi alapítású bencés apátságok a 11–13. században. Budapest, 2006. 227 p. ára: 1600 Ft
52. **Kakucs Lajos:** Santiago De Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon. Budapest, 2006. 328 p. ára: 2800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003. Budapest, 2007. 279 p. ára: 2000 Ft
54. **Óze Sándor:** A határ és határtalan. Budapest, 2006. 365 p. ára: 2200 Ft
55. **Sümegei György:** Szakrális emlékek a Duna–Tisza közéről. Budapest, 2006. 247 p. ára: 2400 Ft
56. **Molnár Antal:** A bátai apátság és népei a török korban. Budapest, 2006. 169 p. ára: 1500 Ft
57. **Kelemen Miklós–Saliga Irén:** Az Unitárius Értesítő (1922–1945) és az Unitárius Élet (1948–2005) mutatója. Budapest, 2006. 369 p. ára: 2500 Ft
58. **Ingrid Graziano–Eördögh István:** Jozef Tiso és a szlovákiai holokauszt. Budapest, 2006. 128 p. ára: 1500 Ft
59. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden (a kezdetektől 1850-ig). Budapest, 2006. 316 p. ára: 2000 Ft
60. **Takács József:** Budapesti toronyórák története (1889–1909). Budapest, 2007. 136 p. ára: 1600 Ft
61. **Varga Géza:** A Pannonhalmi Egyházmegye népiskolái a XIX–XX. században. Budapest, 2007. 160 p. ára: 1500 Ft
62. **Historicus Societatis Iesu. Szilas László Emlékkönyv.** Budapest, 2007. 408 p. ára: 3000 Ft
63. **A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére.** Budapest, 2007. 348 p. ára: 2200 Ft
64. **Szelestei Nagy László:** Rekatoizáció és barokk áhítat. Budapest, 2008. 193 p. ára: 1800 Ft
65. **Lénárd Ödön:** Történelemszemlélet. Budapest, 2008. 253 p. ára: 2000 Ft
66. **Tóth Sándor Attila:** A szép–jó hatalma és a jezsuita szellem. Szerdahelyi György költészetelmélete és poézise. Budapest, 2009. 355 p. ára: 3000 Ft
67. **Okolicsányi József:** A Nógrádi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegye monográfiája Budapest, 2009. 320 p. ára: 3500 Ft
68. **György Lajos:** Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából. Budapest, 2009. 256 p. ára: 2500 Ft
69. **Hegedűs Antal:** Patachich Gábor kalocsai érsek élete és restaurációs tevékenysége. Budapest, 2010. 141 p. ára: 1800 Ft

70. **Zsolt Hunyadi:** The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. Budapest, 2010. 354 p. ára: 4500 Ft
71. **Bögre Zsuzsanna–Szabó Csaba:** Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban. Budapest, 2010. 114 p. ára: 3800 Ft
72. **Bikfalvi Géza:** „Mindent Isten nagyobb dicsőségére”. Budapest, 2011. 232 p. ára: 2500 Ft
73. **Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik.** Budapest, 2010. 258 p. ára: 2500 Ft
74. **Bácsfainé Hévízi Józsa:** Kerékbetört jövő? Katolikus társadalomépítés, szociálpolitika. Küzdelem a diktatúrák ellen Székesfehérváron és Budafokon (1931–1970). Budapest, 2011. 232 p. ára: 2500 Ft

EGYÉB KIADVÁNYOK

1. **Igazságot szeretettel.** Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p. ára: 440 Ft
2. **Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p. ára: 360 Ft
elfogyott
3. **Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p. ára: 1250 Ft
4. **Pál József:** Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p. ára: 300 Ft
elfogyott
5. **Lapo Lombardi:** La Santa Sede e i cattolici dell’Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p. ára: 850 Ft
6. **Mille anni di storia dell’arciabbazia di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
7. **Rudnay Sándor és kora.** Szlovák cím Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p. ára: 1000 Ft
2. kiadás. Esztergom–Budapest, 2007. 188 p.
8. **Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p. ára: 1400 Ft
9. **Lorenz Weinrich:** Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.) Roma–Budapest, 1999, 416 p. ára: 2000 Ft
10. **Bálint László:** Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft
11. **Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: Žilka Tibor. Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft

12. **Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** ára: 1200 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p.
13. **Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000.** ára: 1990 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p.
14. **Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede 1920-2000.** ára: 2200 Ft
A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p.
15. **Sasvári László: Az ikonosztáz vonzásában.** ára: 900 Ft
Budapest, 2002. 122 + 6 p.
16. **István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I.** (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2002. 756 p. ára: 3000 Ft
17. **István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) II.** (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.) ára: 3000 Ft
18. **Cevins, M.-M. de: L'église dans les villes Hongroises à la fin du Moyen Age (1320–1490).** ára: puha kötés: 4000 Ft
Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p. kemény kötés: 4500 Ft
19. **Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból.** ára: 3800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p.
20. **Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** ára: 1800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p.
21. **Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century.** Edited by István Zombori. ára: 2500 Ft
Budapest, 2004. 227 p.
22. **A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. I-II.** Szerk.: Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 1086 p. ára: 4400 Ft
23. **Bohdan Cywiński: Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II.** Budapest, 2005. 464 p. ára: 1900 Ft
24. **István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) III.** (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 800 p. (1597–2396 p.) ára: 3000 Ft
25. **István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) IV.** (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 665 p. (2397–3061 p.) ára: 3000 Ft
26. **Kiss G. – Radó B. – Sashalmi E.: Abszolutizmus és isteni jogalap (szöveggyűjtemény)** Budapest, 2006. 138. p. ára: 1200 Ft

27. **Szilárdfy Zoltán:** Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon. Budapest, 2006. 40 p.
28. **Szilágyi István:** A selmecbányai Kálvária ábrázolásai. Budapest, 2006. 76 p. ára: 1800 Ft
29. **Molnár Antal:** Le Saint-Siège, Raguse et les missions catholiques de la Hongrie Ottomane (1572-1647). Rome–Budapest, 2007. 431 p. ára: 4000 Ft
30. **Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. 181 p. ára: 1600 Ft
31. **Emlékkötet Szatmári György tiszteletére.** Budapest–Pécs, 2007. 129 p. ára: 1600 Ft
32. **Gyuris György:** Bálint Sándor munkássága. Bibliográfia. Budapest–Szeged, 2007. 122 p. ára: 800 Ft
33. **Sujánszki György Euszták:** Az aradi rendház naplója (1847–1851). Budapest, 2007. 103 p. ára: 1000 Ft
34. **István Szilágyi:** Die mittelalterliche Kalvarie von Schemnitz und ihre Darstellungen. Budapest, 2007. 76 p. ára: 2000 Ft
35. **István Szilágyi:** Banskotiavnická Kalvária a jej zobrazenia. Budapest, 2007. 76 p. ára: 2000 Ft
36. **A Domonkos Rend Magyarországon.** Piliscsaba–Budapest–Vasvár, 2007. 573 p. ára: pk. 3000 Ft
kk.: 3500 Ft
37. **Jozef Hal'ko:** A Kék templom. Budapest, 2007. 127 p. ára: 2900 Ft
38. **István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) V. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2008. 275 p. (3063–3337 p.) ára: 3000 Ft
39. **Kegyelem életfogytig.** Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai. Budapest, 2008. 173. p. 2. kiadás 2009. 173 p. ára: 1500 Ft
40. **„His Eminence Files” American Embassy, Budapest Mindszenty Bíboros az Amerikai Nagykövetségen.** Budapest, 2008. 368. p. ára: 3500 Ft
41. **Hetény János:** A Szűzanya vérrel könnyező győri képének tisztelete napjainkban. Budapest, 2008. 103. p. ára: 800 Ft
42. **Gryneus Tamás:** Köztéri szakrális kisépitmények. Szeged–Budapest, 2008. 365. p. ára: 3000 Ft
43. **Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka 1842.** Budapest, 2008. 192. p. ára: 3500 Ft
44. **Szilárdfy Zoltán:** A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből III. Szeged–Budapest, 2008. 622 p. ára: 6500 Ft
DVD melléklettel
45. **A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között.** Dokumentumok. I–II. kötet. Budapest, 2008. 1482 p. ára: 8000 Ft

46. **Bikfalvi Géza:** Jezsuita olvasókönyv. Bp. 2008, 161. p. ára: 1 800 Ft
47. **Bálint Sándor könyvtára** (szerk. Zombori István). Budapest–Szeged, 2009. 290 p. ára: 3500 Ft
48. **Stanko Andrić:** Kapisztrán Szent János csodái. Budapest, 2009. 323 p. ára: 3500 Ft
49. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, II. Documenta 1956-1963. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Budapest, 2009. 264 p. ára: 2500 Ft
50. **Lagzi István:** „A magyar-román zöld hatáton át kísértünk sok lengyelt”. „A lengyel hadsereg fővezére, Rydz-Smigly marsall Magyarországon van” A németmegszállók által üldözött lengyel menekültek Romániába menekítése Szeged-Makó környékén 1944 tavaszán. Budapest-Szeged, 2009. 164 p. ára: 1800 Ft
51. **Stefaniak, Piotr:** Árpádházi-Boldog Konstancia. Bl. Konstancja Arpadówna Budapest, 2009. 90 p. ára: 1500 Ft
52. **Albert András:** Az erdélyi református egyház a 17-18. században Budapest, 2009. 162 p. ára: 1800 Ft
53. **Bikfalvi Géza:** Jezsuiták Magyarországon és a világ más részein Budapest, 2009. 192 p. ára: 2000 Ft
54. **Az 1956-os forradalom hatása a környező országok egyházaira.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2009. 237 p. ára: 2500 Ft
55. **The Impact of the 1956 Hungarian Revolution on Religious Life in Eastern Europe.** Edited by István Zombori. Budapest, 2009. 147 p. ára: 2500 Ft
56. **Józsa László:** „Isten hajléka az emberek között” A kunszentmártoni római katolikus nagytemplom. Budapest, 2009. 327 p. ára: 4000 Ft
57. **Merényi-Metzger Gábor:** Az aradi vértanúk anyakönyvi bejegyzései. Budapest, 2010. 114 p. ára: 1500 Ft
58. **Somorjai Ádám:** Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1. Budapest, 2010. 548 p. ára: 4000 Ft
59. **Molnár Imre:** Az igazság szabaddá tesz. Boldog Jerzy Popiełuszko lengyel mártírpap élete és halála Budapest, 2010. 220 p. ára: 2500 Ft
60. **Imre Molnár:** Omilosteny na smrt. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej Budapest, 2010. 193 p. ára: 2000 Ft
61. **Mike Valéria:** Mike (Mádl) János és kora (1905–1981). A Magyar Kolping Mozgalom és további törekvések a szabadság szolgálatában. Budapest, 2010. 709 p. ára: 4900 Ft
62. **Fazekas Csaba:** Az Országos Vallásügyi Tanács (1989–1990). Budapest, 2011. 124 p. ára: 1500 Ft

HASONMÁS KIADVÁNYOK

1. **Pásztor Lajos:** A magyarság vallásos élete a Jagellók korában ára: 1200 Ft
Budapest, 2000. 181 p.
2. **Monumenta Vaticana I–VI.**, (1-6. kötet = 5 db) ára: 1800 Ft/db
Budapest, 2000
3. **Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** Budapest, 2001 ára 1800 Ft/db
(1-2. kötet = 3 db)

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár) köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.
- II. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p.
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:
Szántó Konrád és Zombori István

1. **Kalocsai főegyházmegye.** Budapest, 1994. ára: 250 Ft
135 p. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p. ára: 250 Ft
2. **Váci egyházmegye. Budapest, 1997.** ára: 250 Ft
136 p. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária
3. **Székesfehérvári egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 250 Ft
127 p. Összeállította: Dóka Klára
4. **Veszprémi egyházmegye.** Budapest, 1997. ára: 450 Ft
296. p. Összeállította: Dóka Klára
5. **Egri főegyházmegye.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
217. p. Összeállította: Dóka Klára
6. **Győri egyházmegye.** Budapest, 1998. ára: 250 Ft
214 p. Összeállította Dóka Klára
7. **Pécsi egyházmegye.** Budapest, 1999. ára: 250 Ft
208 p. Összeállította: Patkóné Kéringér Mária
8. **Szombathelyi egyházmegye.** Budapest, 1999. ára: 400 Ft
276 p. Összeállította Dóka Klára
9. **Esztergomi főegyházmegye. I–IV.** Budapest, 2000. ára: 3000 Ft
Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina
I. kötet A–K. 300 p.
II. kötet L–Z. 251 p.
III. kötet. Mutató. 168 p.
IV. Térképek 12 db.

ECCLESIA SANCTA sorozat

Sorozatszerkesztők:
**Várszegi Asztrik, Somorjai Ádám,
Török József, Zombori István**

1. A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 p.	ára: 150 Ft
2. A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 p.	ára: 150 Ft
3. A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 p.	ára: 280 Ft
4. Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 p.	ára: 1200 Ft
5. A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000.
344 old.	ára: 1680 Ft
6. A katolikus egyház Írországbán. Budapest, 2002. 414 p.	ára: 2500 Ft
7. A katolikus egyház Észak-Európában. Budapest, 2003. 284 p.	ára: 1900 Ft
8. A katolikus egyház Svájcban. Budapest, 2004. 495 p.	ára: 2600 Ft
9. A katolikus egyház Ausztriában. Budapest, 2005, 306 p.	ára: 2200 Ft

Előkészületben:

**A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok
A kopt egyház története**

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK REGNUM

1. évf. 1989. 1. köt.	400 Ft
2. évf. 1990. 1. köt.	400 Ft
3. évf. 1991. 1. köt.	400 Ft
4. évf. 1992. 1. köt.	400 Ft
5. évf. 1993. 1-2., 3-4.	400 Ft
6. évf. 1994. 1-2., 3-4.	400 Ft
7. évf. 1995. 1-2., 3-4.	400 Ft
8. évf. 1996. 1-2., 3-4.	400 Ft
9. évf. 1997. 1-2., 3-4.	400 Ft
10. évf. 1998. 1-2., 3-4.	400 Ft
11. évf. 1999. 1-2., 3-4.	400 Ft
12. évf. 2000. 1-4.	800 Ft
13. évf. 2001. 1-2., 3-4.	400 Ft
14. évf. 2002. 1-4.	800 Ft
15. évf. 2003. 1-2., 3-4.	400 Ft
16. évf. 2004. 1-2., 3-4.	500 Ft
17. évf. 2005. 1-2., 3-4.	500 Ft
18. évf. 2006. 1-2., 3-4.	500 Ft
19. évf. 2007. 1-2., 3-4.	500 Ft
20. évf. 2008. 1-2., 3-4.	500 Ft
21. évf. 2009. 1-4	1000 Ft
22. évf. 2010. 1-2., 3-4	500 Ft

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dáni u. 5., H-6720 Hungary. Tel./fax: +36+62+426+043.

E-mail: heh@t-online.hu

Website: www.heh.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

